

ISSN 2312–1165

Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
Факультет історії, політології і міжнародних відносин

Г А Л И Ч И Н А

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ КРАЄЗНАВЧИЙ
ЧАСОПИС

34'2021

Івано-Франківськ

УДК 94 (477): 355.311

Засновник видання: ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Зареєстровано як друкований засіб масової інформації

Реєстраційне свідоцтво КВ № 15260–3832 ПР від 05.06.2009 р.

Часопис внесено до Переліку наукових фахових видань України з історичних наук (Наказ МОН України від 7 жовтня 2015 р.)

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (протокол № 11 від 28 грудня 2021 р.)

Головний редактор: Мирослав Волощук

Відповідальний секретар: Олег Єгрешій

Редакційна колегія: Володимир Великочий, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Мирослав Волощук, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Олег Єгрешій, к.і.н., доцент (Івано-Франківськ, Україна), Андрій Королько, к.і.н., доцент (Івано-Франківськ, Україна), Микола Кугутяк, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Ігор Райківський, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Борис Савчук, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Джура Гарді, доктор філософії, професор (Новий Сад, Сербія), Мартін Гомза, доктор габілітований, професор (Братислава, Словаччина), Симон Малменвалл, доктор філософії, доцент (Любляна, Словенія), Адріан Юсупович, доктор габілітований, професор (Варшава, Польща)

Адреса редакційної колегії: 76000, Івано-Франківськ, вул. Т. Шевченка 57, e-mail: ludyna@ukr.net

Дивіться наші статті на сторінках: Офіційна сторінка в інтернет-мережі: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/istgal>

Журнал індексується: Наукометричною системою **Index Copernicus** (Республіка Польща). Статті і анотації присутні у міжнародній бібліотечній базі **Google Scholar**, реєстраційній базі **Ulrichsweb** (Ulrich’s Periodicals Directory) (США)

СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ, А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ’ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ

При передруці матеріалів посилання на дане видання обов’язкове

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій

На обкладинці – робота художника Олега Чуйка «Твердиня Духу. Ворохта, 2013»

ГАЛИЧИНА. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2021. Ч. 34. 276 с.

GALICIA. Scientific, Cultural and Educative Local Lore Periodical. 2021. 34. 276 p.

© ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, 2021

© Факультет історії, політології і міжнародних відносин, 2021

ЗМІСТ

MEDIUM AEVUM

Остап КАРДАШ

КАРОЛІНЗЬКІ ЗЕМЕЛЬНІ ДАРУВАННЯ БАВАРСЬКІЙ ЦЕРКВІ ЯК ЗАСІБ КОЛОНІЗАЦІЙНОГО ТА МІСІОНЕРСЬКОГО ОСВОЄННЯ “МОЛОДШОЇ ЄВРОПИ” (перша половина – середина IX ст.). Част. 1 7

ПРОБЛЕМИ НОВОЇ І НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

УЯВЛЕННЯ МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА ПРО АВСТРІЙСЬКУ ГАЛИЧИНУ ТА ЙОГО ВЗАЄМИНИ З КРАЯНАМИ 23

Сергій АДАМОВИЧ

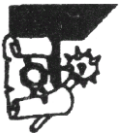
НАЦІОНАЛЬНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ БЮРО КУЛЬТУРНОЇ ПОМОЧИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЗАЙНЯТИХ ЗЕМЕЛЬ ХОЛМЩИНИ ТА ВОЛИНИ 1915–1918 рр. 37

Ігор КОЛЯДА, Степан БОРЧУК, Руслан КУЦИК

АНТИРОСІЙСЬКИЙ НАРАТИВ У БРОШУРАХ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ: КРИТИКА ІМПЕРСЬКИХ ІДЕОЛОГЕМ ТА МІФОТВОРЕННЯ (1915–1916 рр.) 51

Богдан ПАСКА

АРЕШТИ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В 1965 р. НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ (англ. мовою) 68

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Андрій КОРОЛЬКО

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА НА ПОКУТТІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст. 77

ІСТОРИЧНА ПЕРСОНАЛІСТИКА

Дмитро КАВАЦЮК

ПАРЛАМЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ КОВАЛЬСЬКОГО (1873–1891 рр.) ... 93

Степан КОБУТА

ПРОФЕСІЙНА РОБОТА ТА МАТЕРІАЛЬНІ УМОВИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОВІТОВИХ АДВОКАТІВ ГАЛИЧИНИ НА РУБЕЖІ ХІХ – ХХ СТОЛПТЬ 103

Ганна ПАСКА

ВЗАЄМИНИ ЛЕВА БАЧИНСЬКОГО І КИРИЛА ТРИЛЬОВСЬКОГО: ВІД ДІАЛОГУ ДО КОНФРОНТАЦІЇ (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.) 117

Єлизавета КОРЖУК, Лілія ЩЕРБІН

ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕРТРУДИ БЕЛЛІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 125

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ, Микола ПОСІВНИЧ

ВАСИЛЬ РЕГЕЙ (1915–1996): ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ 138

Мирослав ВОЛОЩУК, Ігор ДРОГОБИЦЬКИЙ, Руслан ДЕЛЯТИНСЬКИЙ

“ЛЕГЕНДА ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ”. ПАМ’ЯТІ ЯРОСЛАВА ЮРІЙОВИЧА ЗАБОРОВСЬКОГО 153

ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ

Олена ГАНУСИН

ЖИТЕ ДОРОГЕ, КРІМ СВОЄЇ ПЛАТИ ТРЕБА БУЛО ЩЕ ЗАРОБЛЯТИ “З БОКУ”...”: “ДРУГА ПРОФЕСІЯ” ТА ДОДАТКОВИЙ ЗАРОБІТОК УКРА-

ЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ 168

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ

Симон МАЛМЕНВАЛЛ
ЛІТЕРАТУРНО-БОГОСЛОВСЬКА ДОВІДКА ПРОПОВІДІ ПРО ЗАКОН І БЛАГОДАТЬ *(англ. мовою)* 178

Микола КУГУТЯК
КРИЛОСЬКИЙ МОНАСТИР УСПІННЯ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ: ІСТО-РІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС, ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА 193

Андрій ГРЕСЬКО, Олег ЄГРЕШІЙ
ЛІКВІДАЦІЯ ПОГОНСЬКОГО МОНАСТИРЯ РАДЯНСЬКИМИ УРЯДОВИ-МИ СТРУКТУРАМИ В 1945–1953 рр. 211

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Лілія ШОЛОГОН
НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РУХ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. НА СТОРІНКАХ ТОГОЧАСНИХ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ПРАЦЬ 222

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ

Тарас ВОДОСЛАВСЬКИЙ
ГОСПОДАРСЬКО-АДМІНІСТРАТИВНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕ-ЛЕННЯ НА СЕСІЯХ ГАЛИЦЬКОГО КРАЙОВОГО СЕЙМУ (1908–1914 рр.) 234

Володимир СУХОРУЧКО
ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ВА-СИЛЯ СІЧКА (за архівними матеріалами слідства Львівського комітету дер-жавної безпеки (КДБ) 1979 р.) 247

ДОКУМЕНТИ

Оксана СІРЕЦЬКА (ЗАТОРСЬКА), Олег ЄГРЕШІЙ
ЩОДЕННИК ПІДПІЛЬНОГО ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО СВЯЩЕНИКА АН-ТІНА СІРЕЦЬКОГО (березень 1950 – грудень 1952 рр.) 256

РЕЦЕНЗІЇ

Петро ГАВРИЛИШИН, Алла ГОРБЕНКО
ЗАРАДИ ЮШКИ ТА ЗАРАДИ КНИГИ. ЖІНКИ-МІГРАНТКИ ЗІ СХОДУ ТА ПРАКТИКИ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗМУ. Козенца : Пеллегріні Едіторе, 2018. 230 с. Рецензія на монографію Стефанії Сальвіно 269

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Олег ГАНСЬКИЙ
П'ЯТА МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ “ОБЛИЧЧЯ ВІЙНИ. МІСТО І ВІЙНА”, 26–27 листопада 2020 р., Лодзь, Польща 272

НАШІ АВТОРИ 275

CONTENTS

	MEDIUM AEVUM Ostap KARDASH THE CAROLINGIAN LAND DONATIONS TO THE BAVARIAN CHURCH AS A MEANS OF COLONIZATION AND MISSIONARY DEVELOPMENT OF “YOUNGER EUROPE” (THE FIRST HALF – THE MIDDLE OF THE 9th CENTURY). PART 1	7
	THE PROBLEM MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY Ihor RAIKIVSKYI MYKHAILO MAKSYMOVYCH’S IDEAS ABOUT AUSTRIAN GALICIA AND HIS RELATIONSHIP WITH COMPATRIOTS..... Sergiy ADAMOBYCH NATIONAL-EDUCATIONAL ACTIVITY OF THE BUREAU OF CULTU- RAL AID FOR THE UKRAINIAN POPULATION OF OCCUPIED LANDS IN KHOLMSHCHYNA AND VOLYN IN 1915–1918..... Igor KOLYADA, Stepan BORCHUK, Ruslan KUTSYK ANTI-RUSSIAN NARRATIVE IN BROCHURES OF THE UNION FOR THE LIBERATION OF UKRAINE: CRITICISM OF IMPERIAL IDEOLOGUE AND MYTH-MAKING (1915–1916)	23 37 51
	Bohdan PASKA ARRESTS UKRAINIAN INTELLECTUALS IN 1965 IN IVANO-FRAN- KIVSK REGION	68
	HISTORICAL LANDSTUDY Andrii KOROLKO SOCIO-POLITICAL ACTIVITY OF VASYL STEFANYK IN POKUTTIA IN THE EARLY XXth CENTURY	77
	HISTORICAL BIOGRAPHY Dmytro KAVATSIUK PARLIAMENTARY ACTIVITY OF VASYL KOVALSKYI (1873–1891)	93
	Stepan KOBUTA PROFESSIONAL WORK AND PHYSICAL CONDITIONS OF WORK OF UKRAINIAN COUNTY LAWYERS OF GALICIA AT THE TURN OF XIX– XX CENTURIES..... Hanna PASKA THE RELATIONSHIP BETWEEN LEW BACHYNSKY AND KYRYLO TRY- LYOVSKY: FROM DIALOGUE TO CONFRONTATION (LATE OF 19th – FIRST THIRD OF 20th CENTURY)..... Yelyzaveta KORZHUK, Liliia SHCHERBIN GERTRUDE BELL’S ACTIVITY DURING THE FIRST WORLD WAR..... Vasyl ILNYTSKYI, Mykola POSIVNYCH VASYL REGEY (1915–1996): LIFE AND ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF TOTALITARIAN REGIMES..... Myroslav VOLOSHCHUK, Ihor DROHOBYTSKY, Ruslan DELIATYNSKYI “LEGEND OF THE FACULTY OF HISTORY”. IN MEMORY OF YARO- SLAV YURIIIOVYCH ZABOROVSKYI.....	103 117 125 138 153

	HISTORY OF EVERYDAY LIFE Olena HANUSYN “LIFE IS EXPENSIVE, YOU SHOULD HAVE A ‘SUPPLEMENT INCOME’ IN ADDITION TO YOUR SALARY...”: “SIDELINES” AND ADDITIONAL EARNINGS OF THE UKRAINIAN INTELLIGENTSIA OF GALICIA IN THE SECOND HALF OF THE 19 th – EARLY 20 th CENTURY 168	168
	HISTORY OF RELIGION AND CHURCH Simon MALMENVALL LITERARY AND THEOLOGICAL BACKGROUND OF THE SERMON ON LAW AND GRACE 178 Mykola KUHUTIAK KRYLOS MONASTERY OF THE HOLY VIRGIN ASSUMPTION: HISTO- RIOGRAPHICAL DISCOURSE, WRITTEN SOURCES 193 Andrii GRESKO, Oleh YEHRESHII THE LIQUIDATION OF THE MONASTERY IN POHON BY SOVIET GOVERNMENT STRUCTURES 1945–1953 211	178 193 211
	STUDY OF SOURCES Liliiia SHOLOHON NATIONAL-CULTURAL MOVEMENT OF UKRAINIANS IN HALYCHY- NA IN THE SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURIES ON THE PAGES OF CONTEMPORARY JOURNALISTIC WORKS..... 222	222
	SCIENTIFIC DEBUT Taras VODOSLAVSKYI ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE ISSUES OF THE UKRAINIAN PO- PULATION AT THE SESSIONS OF THE GALICIAN REGIONAL SEIM (1908–1914) 234 Volodymyr SUKHORUCHKO ISSUES OF UKRAINIAN NATIONHOOD IN THE CREATIVE HERITAGE OF VASYL SICHKO (according to archival materials of Lviv state security committee (KGB) investigation of 1979) 247	234 247
	DOCUMENTS Oksana SIRETSKA (ZATORSKA), Oleh YEHRESHII THE DIARY OF UNDERGROUND GREEK CATHOLIC PRIEST ANTIN SIRETSKY (March 1950 – December 1952)..... 256	256
	REVIEWS Petro GAVRILYSHYN, Alla HORBENKO BECAUSE OF SOUPS AND BECAUSE OF BOOKS. MIGRANTS FROM THE EAST AND PRACTICES OF TRANSNATIONALISM. Cosenza: Pelleg- rini Editor, 2018. 230 s. Review of the monograph by Stephanie Salvino 269	269
	CHRONICLE OF SCIENTIFIC LIFE Oleh GANSKYI THE FIFTH INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE “FACES OF WAR. CITY AND WAR ”, November 26–27, 2020, Lodz, Poland 272	272
	OUR AUTHORS 275	275

MEDIUM AEVUM

УДК 94 (363.4:367+369.2+398.6) “9”

КАРОЛІНЗЬКІ ЗЕМЕЛЬНІ ДАРУВАННЯ БАВАРСЬКІЙ ЦЕРКВИ ЯК ЗАСІБ КОЛОНІЗАЦІЙНОГО ТА МІСІОНЕРСЬКОГО ОСВОЄННЯ “МОЛОДШОЇ ЄВРОПИ” (перша половина – середина IX ст.) Частина I

Остап КАРДАШ

*Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра всесвітньої історії,
Центр медієвістичних студій,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: ostap.kardash@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.34.7-22
ORCID: 0000-0002-4250-6187*

Стаття присвячена проблемі колонізаційного і місіонерського освоєння духовництвом баварських церковних діоцезів пост-аварського простору “Молодшої Європи”, зокрема території у межах Східної марки, Паннонії та Моравії, у перші десятиліття після зруйнування Аварського кагнату. На основі аналізу великої кількості дарчих і конфірмаційних актів з канцелярії франкського імператора Карла Великого, його нащадків – імператора Людовіка I Благочестивого, баварського та згодом східнофранкського короля Людовіка II Німецького, а також місцевих урядових еліт окреслено динаміку, специфіку та географічні межі, розширення земельних володінь і поширення церковної традиції ряду діоцезів і монастирських спільнот Баварської Церкви на згаданих теренах. Автор доходить висновку, що баварське духовництво усіх церковних провінцій і монастирів було об’єднане спільною метою – євангелізацією та інтеграцією місцевого населення у межах власних володінь та поширенням каролінзького політичного впливу разом із латинською церковною традицією на східні, порубіжні з володіннями Каролінгів, слов’янські землі.

***Ключові слова:** Пассауське єпископство, Зальцбургське архієпископство, Фрайзинзьке єпископство, Ретенсбургське єпископство, Альтайхський монастир, діоцез, дарчий акт.*

Проблематика колонізаційного та місіонерського освоєння пост-аварського Подунав’я упродовж IX ст. і пов’язаний з цим процесом розвиток землеволодінь латинських церковних діоцезів, підтверджених дарчими і конфірмаційними актами каролінзьких володарів і місцевих уродявих еліт, вже понад століття привертають увагу дослідників. Грунтовні наукові студії окресленої тематики у своєму історіографічному вимірі сягають початку XX ст., коли дане питання частково розглянув австрійський медієвіст Макс Ванца (Відень) у контексті фундаментальних студій з історії середньовічної Нижньої та Верхньої Австрії¹, а також чеський історик Ганс Ройттер (Старе Место, Брно, Славоніце) – у рамках окреслення франкської системи кордонів і поселень на південно-східних окраїнах держави Каролінгів². Упродовж першої половини XX ст. каролінзькі земельні надання баварським церковним діоцезам як основний засіб колонізаційного і місіонерського освоєння пост-аварських теренів Східної марки, Паннонії, Карантанії та Моравії були предметом вивчення австрійського історика-медієвіста Карла Лехнера (Відень)³ та, меншою мірою, угорського історика й лінгвіста Кароля

¹ Vancsa M. Geschichte Nieder- und Oberösterreichs. *Deutsche Landesgeschichten* / hg. von A. Tille. Gotha : Friedrich Andreas Perthes Aktiengesellschaft, 1905, Bd. 1 : Bis 1283. S. 133–181.

² Reutter H. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem in den karolingischen Südostmarken. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* / red. von M. Vancsa. Wien, 1912. Bd. 10. S. 1–108.

³ Див., зокрема: Lechner K. Geschichte der Besiedlung und der ursprünglichen Grundbesitzverteilung des Waldviertels. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*. Wien, 1924. Bd. 19. S. 10–210; Lechner K.

Моллаї (Шопрон)⁴. У 1950-х–1980-х рр. дослідження означеної проблематики продовжили, зокрема вищезгаданий К. Лехнер⁵, інші австрійські медієвісти: Герберт Мітша-Мергейм (Відень)⁶, Фрітц Ціммерманн (Відень), Рудольф А. Грандек (Відень)⁷, Міхаель Міттерауер (Відень)⁸, меншою мірою Йоганна Габерль (Відень)⁹, а також австро-німецький історик Ернст Клебель (Відень, Берлін, Регенсбург)¹⁰ та німецький медієвіст Франц Райнер Еркенс (Пассау, Лайпциг)¹¹. На сучасному етапі дане питання більш детально вивчали: американська дослідниця Леан Мері Гуд (Лос Анджелес)¹², німецький медієвіст Андрес Отто Вебер (Ерланген, Нюрнберг)¹³, австрійські історики Вальтер Асперінг (Лінц)¹⁴, Ганс Крварік (Відень)¹⁵, а також Томас Л. Ліндермаєр (Відень) у контексті дослідження проблеми мобільності населення та окреслення транспортних шляхів сполучень і систем на теренах історичної Нижньої Австрії¹⁶.

Однак, попри вагому історіографічну й методологічну базу, значну наукову вартісність, аргументованість та оригінальність висновків, абсолютна більшість учених обмежилася лише текстологічним аналізом актового матеріалу з означеної проблематики; визначенням географічних меж конкретних володінь баварських церковних діоцезів і монастирських спільнот, санкціонованих офіційними королівськими й урядовими актами; окресленням місцевих транс-

Die geschichtliche Landschaft zwischen Donau und Wagram. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Serie: Neue Folge*. Wien, 1938. Bd. 27. S. 30–70.

⁴ Mollay K. Scarbantia, Ödenburg, Sopron. Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde. *Archivum Europae Centro-Orientalis*. Budapest, 1943/1944. Vol. 9/10. S. 189–324.

⁵ Серед інших робіт автора див.: Lechner K. Der “pagus Grunzwiti” und seine Besitzverhältnisse. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Serie: Neue Folge*. Wien, 1958/1960. Bd. 34. S. 301–324; Lechner K. Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung in der Buckligen Welt im Rahmen der Landschaftsgeschichte des 9. Jahrhunderts. *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*. Salzburg, 1969. Bd. 109. S. 41–64.

⁶ Mitscha-Märheim H. Awarische Wohnsitze und Regensburger Besitz zwischen Hainburg und Kitsee. *Burgenländische Heimatblätter*. Eisenstadt, 1952. Bd. 14. S. 150–156; Mitscha-Märheim H. Nochmals: Awarische Wohnsitze und Regensburger Besitz im Burgenland!. *Burgenländische Heimatblätter*. Eisenstadt, 1953. Bd. 15. S. 46–48.

⁷ Див., наприклад: Zimmermann F., Hrandek R. A. Nochmals: Regensburger Traditionsnotiz von 808. *Burgenländische Heimatblätter*. Eisenstadt, 1954. Bd. 16. S. 25–34.

⁸ Mitterauer M. Karolingische Markgrafen im Südosten. Fränkische Reichsaristokratie und bayerischer Stammesadel im österreichischen Raum. *Archiv für österreichische Geschichte*. Wien ; Graz ; Köln : Hermann Böhlau Nachf. ; Kommissionsverlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien, 1963. Bd. 123. 273 s.

⁹ Haberl J. Favianis, Vindobona und Wien: Eine archäologisch-historische Illustration zur Vita S. Severini des Eugippius. Leiden : E. J. Brill, 1976. 289 s.

¹⁰ Див., зокрема: Klebel E. Eichstätt und Herrieden im Osten. *Jahrbuch für fränkische Landesforschung*. Kallmünz, 1954. Vol. 14. S. 87–96; Klebel E. Zur Kritik der Urkunde Ludwigs des Frommen für Passau vom 28. 6. 823. *Archivalische Zeitschrift*. München, 1955. Bd. 50–51. S. 319–327.

¹¹ Див., зокрема: Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde vom 28. Juni 823 für Passau (MB²778). *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*. Köln ; Wien, 1986. Bd. 42. S. 86–117. Див. також ранішу статтю автора про ранньосередньовічні документи пассауських єпископів пізнішого хронологічного проміжку: Erkens F.–R. Die ältesten Passauer Bischofsurkunden. *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte*. München, 1983. Bd. 46/3. S. 469–514.

¹² Good L. M. Land and Landscape: The Transformation from Agilolfing to Carolingian Bavaria, 700–900: A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in History. Los Angeles : University of California, 2012. P. 151–291.

¹³ Weber A. O. Studien zum Weinbau der altbayerischen Klöster im Mittelalter: Altbayern – österreichischer Donauraum – Südtirol. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1999. S. 13–98.

¹⁴ Aspernig W. Die grundherrschaftliche Entwicklung der nordwestlichen Umgebung von Linz (Puchenau und Pöstlingberg) von der bayerischen Landnahme bis zur Aufhebung der Grundherrschaft. *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1997*. Linz : Archiv der Stadt Linz, 1999. S. 11–108.

¹⁵ Див., зокрема: Krawarik H. Das Machland und seine Herren. *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs*. Linz, 2008. Bd. 21. S. 31–106; Krawarik H. Siedlungsprozesse des Frühmittelalters im Mühlviertel. *Jahrbuch der Gesellschaft für Landeskunde und Denkmalpflege Oberösterreich*. Linz, 2014. Bd. 159. S. 37–112.

¹⁶ Lindermaier T. R. Reise und Mobilität im Mittelalter – Am Beispiel des niederösterreichischen Raumes: Dissertation angestrebter akademischer Grad Doktor der Philosophie. Wien : Universität Wien, 2017. 603 s.

портних комунікацій; відтворенням динаміки колонізаційного освоєння теренів пост-аварського Подунав'я латинським духовництвом упродовж IX ст. часто-густо осібю від процесу поширення його церковних традицій в окресленому регіоні. Натомість відкритими для наукових дискусій у багатьох аспектах залишаються проблеми окреслення внутрішніх фронтів земельних володінь і водночас місіонерських теренів баварських церковних діоцезів та монастирських спільнот, зокрема у межах Східної марки та Паннонії першої половини IX ст., проблеми формування й розвитку транспортно-еклезіальних систем і місіонерських маршрутів у межах дієцезіальних та монастирських володінь Баварської Церкви, питання зв'язку давньоримських транспортних систем із окремими шляхами сполучення з місцевими монастирськими та євангелізаційними центрами, їхнього впливу на місіонерську практику духовництва баварських єпархій на власних новоприєднаних територіях.

Перелічені вище проблеми засвідчують, насамперед, актуальність означеної тематики для сучасних поколінь істориків і формують окремий комплекс завдань нашого нинішнього дослідження. Отже, вважаємо доцільним вкотре глибше проаналізувати каролінзькі земельні дарування структурам Баварської Церкви, як засобу колонізаційного та місіонерського освоєння теренів “Молодшої Європи” у першій половині – середині IX ст.

* * *

На межі VIII–IX ст. із завоюванням Аварського каганату близько 796 р. держава Карла Великого (*Karolus Magnus*, 742–814) та його нащадків вступила у фазу своєї найбільшої могутності. Каролінгам відкрилися сприятливі можливості поширення свого політичного та церковно-релігійного впливу на східні землі “*provinciae Auarorum*” і “*terram Sclavorum*”¹⁷. Необхідною умовою цього було колонізаційне освоєння, а відтак – організація систематичної місіонерської і церковно-інституалізаційної практики на теренах тамтешнього населення. Тож відтепер для реалізації поставленої мети правлячий двір і місцеві еліти почали забезпечувати духовництво баварських діоцезів та окремих монастирських спільнот, яке звершувало християнізацію місцевого слов'янського, почасти баварського населення, а також залишків вцілілих аварів, щедрими земельними даруваннями, зокрема, у межах Східної марки (*Marcha orientalis*), Паннонії і Карантанії.

Найбільш показовою у даному випадку є канцелярія самих Каролінгів. Так ще актом від 6 грудня 811 р. Карл Великий, на прохання графа Герольда (*Geroldus comes*, † 832)^{*}, надав “для

¹⁷ Ratkoš P. Kristianizácia Veľkej Moravy pred misiou Cyrila a Metoda. *Historický časopis*. Bratislava, 1971. Roč. 19/1. S. 73; Ruttkay A. T. O počiatkoch kresťanstva a najstarších sakrálnych architekúrach na území Slovenska. *Poznávanie Kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda. Monografia príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencii*. Nitra, 3. júl 2007 / ed. J. Michalov, M. Hetényi, P. Ivanič, Z. Taneski. Nitra : Constantine the Philosopher University in Nitra ; The Faculty of Philosophy, 2007. S. 41; Ivanič P. Predcyrilometodské misie na území dnešnej Moravy a Slovenska z pohľadu českej a slovenskej historiografie. *Duchovné, intelektuálne a politické pozadie Cyrilometodskej misie pred jej príchodom na Veľkú Moravu. Monografia príspevkov z medzinárodného vedeckého sympózia*. Nitra, 2. júl 2007 / ed. J. Michalov, P. Ivanič, M. Hetényi, Z. Taneski. Nitra : Constantine the Philosopher University in Nitra ; The Faculty of Philosophy, 2007. S. 48; Ivanič P. Západní Slovania v ranom stredoveku: história, kultúra, hospodárstvo, náboženstvo. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre ; Filozofická fakulta, 2011. S. 125; Štih P. The Middle Ages between the Eastern Alps and Northern Adriatic: Selected Papers on Slovene Historiography and Medieval History. *Series : East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*. Leiden ; Boston : Brill, 2010. Vol. 11. S. 210–211; Čáky M. Politický a štátotvorný význam veľkomoravskej a cyrilo-metodskej tradície. Brno : Občianske združenie Vzdelanie–Veda–Výskum; KNOWLER – Evropský institut pro výzkum, inovace a vzdělávání, 2016. S. 21–22.

* Найочевидніше, йдеться про префекта Східної марки (811–832) – графа Герольда (див.: Šafařík P. J. *Slovenské starožitnosti*. Praha : Tiskem Jana Spurného, 1837. S. 699; Bowlus C. R. *Franks, Moravians and Magyars: The Struggle for the Middle Danube, 788–907*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1995. S. 74–75), який 826 р. в “*Анналах Королівства франків*” вперше згадується одним із “графів і охоронців Аварського кордону у провінції карантанців” (“*comites et Avarici limitis custodes in Carantanorum provinciam*”, див.: *Annales regni Francorum inde ab A. 741. usque ad A. 829. qui dicuntur Annales Laurisenses Maiores et Einhardi. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum* (далі – MGH *Scriptores*) / ed. G. H. Pertzii, F. Kurze. Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1895. P. 169), a

монастиря Св. Маврикія, що розташований у Баварському герцогстві, у місці, що зветься Альтаха, де наставник Орульф (Урольф. – О. К.) вважається управителем¹⁸, 40 мансів (“*XL mansorum*”) землі* “в Аварії, де річка Белаха вливається в Дунай”¹⁹. Підпорядкування такої розлогої території згаданій монастирській спільноті передбачало встановлення там її церковної юрисдикції, а зчаста й християнізацію місцевого населення, що цілком вписувалося в загальний контекст інституалізації церковних структур в окреслених землях. До того ж, в цей період Каролінги поширювали свій вплив на схід нерідко через зв’язки із місцевими монастирськими центрами²⁰, надаючи їм щедри пожертвування²¹.

“*loca ecclesiae Pataviensis*” як транспортно-еклезіальна система Пассауського єпископства Св. Стефана “*in provintia Auarorum*”

На відміну від подібних разових дарчих актів, найбільш систематично (у географічному та хронологічному відношенні) розширювалися володіння Пассауського єпископства Св. Стефана, чий клір у своїй місіонерській та церковно-інституалізаційній практиці отримував підтримку Каролінгів в особі згаданого імператора Карла, його сина Людовіка I Благочестивого (*Ludovicus / Hludouicus Pius*, 778–840) та внука, баварського короля (817–843), а пізніше східнофранкського правителя (843–876) Людовіка II Німецького (*Ludovicus / Hludouicus / Lōdewicus*, бл. 806–876). Так імператор Людовік I своїм актом 28 червня 823 р. під час імператорського з’їзду у Франкфурті, на прохання пассауського єпископа Регінгара (*Reginarius / Ragenarius*, 818–838), підтвердив батькове надання Пассауській Церкві “певних місць” (“*quaedam loca*”) у Східній марці, включаючи “Трейсму, Вахову, Пелагум, Нардінум, Реода, Аспах, Вольфесванх, Ерлаву та дві базиліки в Артагрі й дві базиліки у Заксіні”²². Поширення на ці терени

також як “граф і префект Паннонського кордону” (“*comes ac Pannonici limitis praefectus*”, див.: *Ibid.* P. 170), тобто земель Східної марки.

¹⁸ “(...) ad Monasterium s. Mauritii, quod est situm in ducatu Boioariorum in loco nuncupante Althaha, vbi Orulphus rector praesse videtur (...)”, *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (далі – CDEM) / studio et opera A. Voczek. Olomucii : Typographia Aloysis Skarnitzi, 1836. Т. 1 : 896–1199. P. 8. Альтайхський монастир Св. Маврикія – це сьогоденнє бенедиктинське абатство в громаді Нідеральтайх, на території Нижньої Баварії (південна Німеччина) у складі єпархії Пассау.

* Очевидно, в документі йдеться про так званий королівський манс (*mansus regalis*), який становив 40–50 га, у середньому приблизно 48 га (див. приміт. 1: *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* (далі – MMFH) / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, I. Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyne, 1969. Т. 3 : *Diplomata. Epistolae. Textus historici varii*. S. 20).

¹⁹ “(...) in Avaria, ubi Bielaha fluuius Danubium ingreditur”, див.: CDEM. Т. 1. P. 8; MMFH. Т. 3. S. 20. Під гідронімом “*Bielaha*” слід розуміти річку Пілах, південну притоку Дунаю, що впадає в нього у місті Мельк на території сучасної Нижньої Австрії (див. приміт. 2: MMFH. Т. 3. S. 20).

²⁰ Good L. M. *Land and Landscape...* P. 205.

²¹ *Ibid.* P. 187.

²² “(...) Treismam, Wachowam, Pelagum, Nardinum, Reoda, Aspach, Wolfeswanch, Erlawam et in Artagrūm basilicas duas et in Saxinum basilicas duas”, (див.: MMFH. Т. 3. S. 22; MGH. *Diplomata Karolinorum* / ed. T. Kölzer. *Wisibadae : Impensis Harrassowitz*, 2016. Т. 2/1 : *Ludovici Pii diplomata*. S. 557).

Treisma – стародавня назва сучасного міста Санкт-Пьольтен, столиці федеральної землі Нижня Австрія (див., насамперед, публікації, присвячені критиці згаданого конфірмаційного акту від 28 червня 823 р.: Klebel E. *Zur Kritik der Urkunde...* S. 321, 324; Erkens F.–R. *Ludwigs des Frommen Urkunde...* S. 87. Див. також: Plesser A. *Zur Kirchengeschichte des Viertels ob dem Wienerwald vor 1627. Geschichtliche Beilagen zum St. Pöltner Diözesanblatt* / bearb. von R. Motz-Linhart. St. Pölten : DASP, 1998. Bd. 16. S. 456; Weber A. O. *Studien zum Weinbau...* S. 77; Kardash O. *An attempt at delineation of the eastern missionary route of the clergy of Passau on the lands of the post-Avar Danube region during the first half of the 9th century. Konstantínove listy* / ed. P. Ivanič. Nitra, 2020. Vol. 13/2. P. 5).

Wachowa – це Вахау, долина Дунаю на території сучасної Нижньої Австрії між містами Мельк і Кремс (див. насамперед: Reutter H. *Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem...* S. 36; Klebel E. *Zur Kritik der Urkunde...* S. 319, 324; Erkens F.–R. *Ludwigs des Frommen Urkunde...* S. 87. Див. також: Lechner K. *Geschichte der Besiedlung...* S. 34; Maurer H. *Waldviertel 1985. Einführung in die Jahrestagung 1985 der Gesellschaft für vor- und Frühgeschichte in Pulkau. Mannus-Bibliothek* / hg. von D. Korell. Bonn : Gesellschaft für

церковної юрисдикції єпископства Пассау (поряд з іншими баварськими діоцезами і окремими абатствами) мало стратегічне значення і для його ж духівництва, і для Каролінзького двору. Численне слов'янське населення Подунав'я, а також залишки вцілілих аварів у межиріччі Дунаю і Раабу необхідно було християнізувати й за допомогою релігійного впливу політично підпорядкувати владі франків²³, на що й спрямовувало свої основні зусилля, передусім, пассауське духівництво²⁴ та клір з інших баварських діоцезів і монастирів.

Розташовані вздовж основної течії Дунаю, як на північ, так і на південь від неї²⁵, перелічені місцевості являли собою не просто перелік володінь, жалуваних імператором Церкві святого Стефана, а своєрідний "еклезіальний ланцюг" і водночас чітко окреслений місіонерський маршрут пассауського духівництва²⁶, який на багатьох своїх ділянках, зокрема на територіях Вахау (*Wachowa*), поблизу Наарну (*Nardinum*), в Ардаггері (*Artagrüm*) і Заксені (*Saxinum*), збігався зі старими пізньоримськими дорогами, які добре збереглися і використовувалися у

vor- und Frühgeschichte, 1985. Bd. 23. S. 74; Weber A. O. Studien zum Weinbau... S. 77; Kardash O. An attempt at delineation... P. 5–6).

Pelagum – річка Пілах, південна притока Дунаю (Klebel E. Eichstätt und Herrieden... S. 89; Klebel E. Zur Kritik der Urkunde... S. 324; Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde... S. 87; Weber A. O. Studien zum Weinbau... S. 77–78). Під цією назвою в акті Людовіка I від 823 р. розумілося, очевидно, також певне географічне окреслення земель довкола річки, на які поширювалася церковна юрисдикція Пассауського єпископства (див.: Kardash O. An attempt at delineation... P. 6).

Nardinum – давня індоєвропейська назва річки Наарн (див.: Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde... S. 87; Krawarik H. Das Machland... S. 35; Holub Z. Jazykové doklady prehistorické podunajské migrace slovanského etnika na český jih. Opava : Slezská univerzita v Opavě, Optys, 2014. S. 117), лівої, північної притоки Дунаю і водночас сукупність земель, наданих духівництву єпископства Св. Стефана довкола згаданої річки (див.: Müller R. Frauen Helchen Burg. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* / red. von M. Vancsa. Wien, 1915. Bd. 13/14. S. 123; Kardash O. An attempt at delineation... P. 6).

Reoda – назва, тотожна, очевидно, сучасній громаді Рід ін дер Рідмарк (округ Перг) на території Верхньої Австрії (див.: Müller R. Frauen Helchen Burg... S. 123; Klebel E. Zur Kritik der Urkunde... S. 324; Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde... S. 87; Krawarik H. Siedlungsprozesse des Frühmittelalters... S. 54; Kardash O. An attempt at delineation... P. 6).

Aspach – територія сучасної громади Ашбах (округ Амштеттен, Нижня Австрія) (див.: Reutter H. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem... S. 36; Klebel E. Zur Kritik der Urkunde... S. 325; Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde... S. 87; Weber A. O. Studien zum Weinbau... S. 78; Kardash O. An attempt at delineation... P. 6).

Wolffeswanch – найочевидніше, архаїчна назва сучасної громади Вольфсбах (округ Амштеттен, Нижня Австрія) (див.: Müller R. Frauen Helchen Burg... S. 123–124; Klebel E. Zur Kritik der Urkunde... S. 320). Однак точне визначення даного ойконіму є дуже дискусійним (див., зокрема: Reutter H. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem... S. 36; Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde... S. 87, 108; Weber A. O. Studien zum Weinbau... S. 77; Kardash O. An attempt at delineation... P. 6).

Erlawa – річка Ерлауф, права притока Дунаю поблизу міста Пьохларн (округ Мельк) у Нижній Австрії (див.: Šembera A. V. Dějiny řeči a literatury československé. Vídeň : Nákladem spisovatelový, 1858. S. 163; Haberl J. Favianis, Vindobona und Wien... S. 153; Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde... S. 87; Weber A. O. Studien zum Weinbau... S. 78) та, вочевидь, певне означення територій (можливо, навіть вищезгаданого міста) довкола неї, на які, згідно із актом Людовіка Благочестивого, поширювалася юрисдикція Пассауської єпархії (див.: Kardash O. An attempt at delineation... P. 6).

Artagrüm – територія сучасної громади Ардаггер (округ Амштеттен) у Нижній Австрії. *Saxinum* – територія нинішньої громади Заксен (округ Перг, Верхня Австрія) (див.: Reutter H. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem... S. 36; Klebel E. Zur Kritik der Urkunde... S. 325; Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde... S. 87; Weber A. O. Studien zum Weinbau... S. 78; Kardash O. An attempt at delineation... P. 6).

²³ Čáky M. Politický a štátotvorný význam... S. 20. Див. зокрема: Kardash O. An attempt at delineation... P. 11.

²⁴ Kardash O. An attempt at delineation... P. 11–12.

²⁵ Див., зокрема: Klebel E. Zur Kritik der Urkunde... S. 324–325.

²⁶ Детальніше про згаданий місіонерський маршрут пассауського духівництва див. окрему нашу статтю: Kardash O. An attempt at delineation... P. 1–19).

першій половині IX ст.²⁷, зокрема у місіонерських цілях²⁸. Крім того, окреслений маршрут пролягав уздовж річок Дунай, Пілах, Наарн, Ерлауф (а з 830-х рр. – ще й уздовж Лайти) й землями довкола них, а також проходив по лінії найважливіших монастирів, які, визнаючи церковну юрисдикцію єпископства Пассау, існували у згаданих землях²⁹ і комунікаційно пов'язувалися за допомогою вже згаданих стародавніх доріг колишнього Римського лімесу вздовж південного берега Дунаю та інших пізніших торгівельних шляхів³⁰.

Для імператора Людовіка I Благочестивого та, особливо, для його сина, короля Баварії Людовіка II, одним з найбільш пріоритетних завдань було розширення свого впливу аж до “серця” держави моравського князя Моймира (*Moimarus dux Maravorum*, 795–846) – долини річки Морави³¹, найкращий доступ куди, за словами британського історика Алексіса Пітера Власто, “забезпечувався з боку саме Пассау”³². Найбільш “протяжними” із заходу на схід у межах *Marchae orientalis* були якраз володіння Пассауського єпископства Св. Стефана. Це проілюстрував, зокрема, окреслений вище місіонерський вектор та лінія монастирських центрів згаданого діоцезу вздовж основної течії Дунаю³³. Але для реалізації поставленої мети Каролінгам необхідно було забезпечити пассауським місіонерам безпосередній та постійний вихід і доступ до осердя держави Моймира³⁴, де пассауський єпископ Регінгар між 818 і 825 рр. вже попередньо охрестив моравську еліту³⁵, а близько 831 р. здійснив масове хрещення місцевого населення моравів (“*baptizat omnes Moravos*”)³⁶. Саме тому, на наш погляд, король Людовік II свідомо продовжив далі на схід неодноразово згаданий місіонерський маршрут духівництва з єпархії

²⁷ Детальне окреслення цих давньоримських дорожніх комунікацій див.: Reutter H. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem... S. 14, 23–24, 28–29, 32, 36; Maurer H. Waldviertel 1985... S. 14; Krawarik H. Das Machland... S. 42.

²⁸ Kardash O. An attempt at delineation... P. 8.

²⁹ Див. повний перелік цих монастирів у згаданих наших студіях, присвячених окресленню місіонерського маршруту пассауського духівництва у пост-аварському Подунав’ї: Ibid. P. 8–10.

³⁰ Klíma B. F. Using the results of the Archeological Excavations of the Deptment in Znojmo-Hradiště to the knowlage of Early Christianity in Moravia. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, řada společenských věd*. Brno, 2010. Č. 24/2. S. 5; Lindermayer T. R. Reise und Mobiltät im Mittelalter... S. 28–41, 57–58, 71–72. Див. також наші попередні студії з означеної проблематики: Kardash O. An attempt at delineation... P. 9. Детальніше окреслення згаданих давньоримських та інших доріг див. у ґрунтовному дослідженні Т. Л. Ліндермаера: Lindermayer T. R. Reise und Mobiltät im Mittelalter... 603 s.

³¹ Див.: Kardash O. An attempt at delineation... P. 12.

³² Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян. Вступ до середньовічної історії слов’янства. Київ : Юніверс, 2004. С. 39.

³³ Kardash O. An attempt at delineation... P. 12.

³⁴ Ibid.

³⁵ Див., зокрема, сюжет про хрещення моравської правлячої еліти на чолі з котримсь із князів – найімовірніше, Моймиром, котрий як “король слов’ян з усією родиною своєю був охрещений у Майнці” (“*Rex Sclavorum cum tota familia sua est baptizatus in Moguntia*”): *Chronicon monasterii Mellicensis, ab anno primo Aerae Christi ad annum ejusdem MDLXIV. Scriptores Rerum Austriacarum* / ed. R. D. P. Hieronimus Pez. Lipsiae : Sumptibus Joh. Frid. Gleditschii B. Filii, 1721. T. 1. P. 212; CDEM. T. 1. P. 11. Див. також: Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян... С. 41; Ratkoš P. *Kristianizácia Veľkej Moravy*... S. 77; Wood I. *The Missionary Life: Saints and the Evangelisation of Europe 400–1050*. Harlow ; New-York : Longman, 2001. P. 173–174.

³⁶ Див. відповідні фрагменти про хрещення моравського населення єпископом Регінгаром: *Historia episcoporum Pataviensium et ducum Bavariae. MGH* / ed. Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1880. T. 25 : Scriptorum. P. 623; *Bernardi Cremifanensis historiae. MGH* / ed. Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1880. T. 25 : Scriptorum. P. 655. Див. також: Wood I. *The Missionary Life*... P. 174; Kožiak R. *Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji: Príbeh svätcov-misionárov, svätá vojna alebo kultúrny šok. Studia Christiana* / ed. R. Kožiak, J. Nemeš. Bratislava : Chronos, 2006. Vol. 1: Svätce a jeho funkcie v spoločnosti I. S. 122; Боднарюк Б. М. Харизма пустелі. Витоки, становлення, духовно-аскетична і місіонерська практика християнського чернецтва III–XI ст. Чернівці : Прут, 2012. С. 831; Лысий М. “*Omnes Marahoni insimul mandaverunt*”: мораване как этнос и политическая единица. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. Санкт-Петербург, 2015. № 2. С. 91.

Св. Стефана³⁷, поширивши її церковну юрисдикцію на “володіння (...) що є у провінції аварів, у місці, що зветься Літаха, над джерелом, якому назва Сконібрунно”³⁸, тобто землі довкола річки Лайти (4 березня 833 р.)³⁹; а також на володіння “у місці, що зветься Кіріхбах, тобто одну побудовану церкву із землею (...) аж до місця, яке називається (Тумулус) і звідти навколо аж до вищезгаданого Кіріхбаха (...) і звідти вгору аж до Куменберга”⁴⁰, включаючи згаданий у розширеній версії акту (фальсифікату) Людовіка I від 28 червня 823 р. *Zeizzimurus/Zeizzimurus* (16 лютого 836 р.)⁴¹.

³⁷ Див. наші попередні висновки стосовно даного питання: Kardash O. An attempt at delineation... P. 12–13.

³⁸ “(...) res proprietatis (...), que sunt in provintia Auarorum in loco qui dicitur Litaha super fontem qui vocatur Sconibrunno (...)”, MMFH. T. 3. S. 32. *Sconibrunno* – це, очевидно, розташована над річкою Лайтою сучасна нижньоавстрійська громада Шьонабрунн (див. примітки: Ibid. S. 32, 118–119), територією якої протікає один з рукавів згаданої річки. Найбільш ймовірно, він і є той самий “*fons Sconibrunno*” з акту Людовіка Німецького. Хоча в даному випадку йдеться також про інші землі довкола Лайти, зокрема, між сучасними громадами Гьотцендорф (округ Брук на Лайті, Нижня Австрія) і Гаттендорф (округ Нойзідль ам Зе) у федеральній землі Бургенланд (див. примітку: Ibid. S. 32).

³⁹ Див. насамперед: Ibid. S. 32–33. Див. також: Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde... S. 92–93; Szöke V. M. Karolingische Kirchenorganisation in Pannonien. *Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa. Akten des 59. Internationalen Sachsensymposiums und der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im Mitteldonauraum* / hg. von U. von Freeden, H. Friesinger, E. Wamers. Bonn : Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2009. Bd. 12 : Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte. S. 400.

⁴⁰ “(...) in loco qui dicitur Kirichbach, id est ecclesiam unam constructam cum territorio (...) usque ad locum qui dicitur (Tumulus) et inde per circuitum usque ad praedictum Kirichbach (...) et inde usque sursum Cumenberg”, MMFH. T. 3. S. 34–35.

Kirichbach – сучасне село Кірхбах (округ Тульн, Нижня Австрія) в межах Віденського лісу (див.: Ibid. S. 34 (приміт. 3), а також: Reutter H. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem... S. 34, 36; Kardash O. An attempt at delineation... P. 13).

Tumulus – очевидно, сьгоднішнє село Тульбінгер Когель на території нижньоавстрійської громади Тульбінг в окрузі Тульн (див.: MMFH. T. 3. S. 34 (приміт. 5); Kardash O. An attempt at delineation... P. 13).

Cumenberg – одна із ранньосередньовічних латинських назв гористої території Віденського лісу (гірського хребта у східних Альпах) неподалік від Відня, на території Нижньої Австрії (див.: Koller H. Der “mons Comagenus”. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. Graz ; Köln, 1963. Bd. 71. S. 238, 240–241; Lechner K. Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung... S. 49; Haberl J. Favianis, Vindobona und Wien... S. 155–156; Kardash O. An attempt at delineation... P. 13).

⁴¹ Див.: CDEM. T. 1. P. 13; MMFH. T. 3. S. 118, а також: Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde... S. 92–93; Weinzierl H. F. Nachantickte Siedlungsentwicklung am römischen limes in Österreich. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2018. S. 22; Kardash O. An attempt at delineation... P. 13. Подібні територіальні окреслення описаних дарувань містить пізній фальсифікат (остання чверть X ст.) вищезгаданого акту Людовіка Благочестивого авторства пассауського єпископа Пільгрима (*Pilegrinus/Peregrinus*, † 991): “Літаха поблизу джерела, яке зветься Сконібруно (...), та Зейзімур з такою межею, що батько наш Карл встановив, тобто від тієї фортеці у східному краї аж до звислої скелі на краю гори Комаген і на півдні аж до Хунігогесстетіна. Крім того, на заході аж до пагорбів між Тулланом і самою фортецею, і за Дунаєм до Тробінзе, і звідти аж до Мохінлео, і аж до Зінбуре й Трейсми (...)” [“(...) Litaha iuxta fontem, qui vocatur Sconibrunno, (...), et Zeizzimurus cum tali marcha, ut genitor noster Karolus decreuit, hoc est ab illo castello in orientali plaga adusque pendentem lapidem in ora montis Comageni, et in australi vsque ad Chunihoesstetin. In occidentali autem vsque ad acruos sitos inter Tullanam et ipsum castellum et ultra Danubium ad Trobinse, et exinde ad Mochinleo et usque ad Zinbure et Treisma (...)”], CDEM. T. 1. P. 13; MMFH. T. 3. S. 118. На переконання німецького історика Едуарда Мюле, саме фальсифікати єпископа Пільгрима є вирішальним доказом того, що церковні амбіції єпархії Пассау були спрямовані не на “ближню Моравію”, а швидше на “Моравію, розташовану на схід від Дунаю” (див.: Mühle E. Altmähren oder Moravia? Neue Beiträge zur geographischen Lage einer frühmittelalterlichen Herrschaftsbildung im östlichen Europa. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. Marburg, 1996. Bd. 46/2. S. 222).

Chunihoesstetin – сучасна громада Кьонігштеттен (округ Тульн, Нижня Австрія) на західному схилі Віденського лісу (див.: Müller R. Frauen Helchen Burg... S. 125; Lechner K. Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung... S. 38; Haberl J. Favianis, Vindobona und Wien... S. 156; Kardash O. An attempt at delineation... P. 13).

Цей опис є свідченням постійного розширення церковної юрисдикції Пассауського діоцезу на схід і північ і водночас ілюстрацією динаміки, власне, північно-східної межі володінь єпархії Св. Стефана⁴². Якщо розглядати королівські земельні дарування місцевим баварським єпархіям як одну з ознак колонізаційного та місіонерського освоєння нового простору, то саме такі завдання стояли перед єпископством Пассау⁴³. Без сумніву, підтвердженням цього, на переконання німецького історика Егона Босгофа, є територіальне надання імператора Людовіка 823 р., зокрема дарування земель Людовіком II Німецьким пассауському єпископату “*in provincia Auarorum*” 833 р. (як і надання 836 р. – *О. К.*) і загалом володінь між Раабом і Віденським лісом⁴⁴.

Для здійснення місіонерських заходів і колонізаційного освоєння цих теренів, а також отримання безпосереднього виходу до порубіжних моравських володінь і Верхньої Паннонії, Людовік II (тоді ще баварський король) повинен був забезпечити стале перебування (з відповідними земельними наділами та іншим майном) пассауського духівництва, особливо єпископату в околицях Віденського лісу. Очевидно, саме тому у процитованих актах правителя Баварії 833 р. і 836 р. наголошувалося на беззаперечному праві, за яким “хорєпископ Анно та його племінник Анно, поки будуть живими, ті володіння (*in provincia Auarorum* в околицях Віденського лісу. – *О. К.*) могли утримувати і використовувати”⁴⁵. Надалі Людовік II періодично збільшував володіння пассауського кліру в означеному регіоні. Для прикладу, королівським актом від 24 вересня 859 р., на прохання єпископа Пассау – Хардвіка (*Hardvicus*, † 866), його хорєпископові Альбрікові (*Albricus*, † після 859)* Людовік виділив “10 мансів (...), що розташовувалися між Рабою і Хуомберхом”⁴⁶, тобто землі з усіма володіннями (полями,

Tullana – сьгоднішнє місто Тульн у Нижній Австрії (див.: Müller R. Frauen Helchen Burg... S. 125; Haberl J. Favianis, Vindobona und Wien... S. 156; Kardash O. An attempt at delineation... P. 13).

Trobinse – сучасна громада Трюбензее (округ Тульн) на теренах Нижньої Австрії (див.: Reutter H. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem... S. 45; Müller R. Frauen Helchen Burg... S. 125; Lechner K. Die geschichtliche Landschaft... S. 32, 38; Kardash O. An attempt at delineation... P. 13).

Mochinleo – можливо, сучасна нижньоавстрійська громада Гросмуґль, розташована в окрузі Корнойбург (див.: Šembera A. V. Dějiny řeči... S. 31; Reutter H. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem... S. 45), або, за іншою версією, великий курган Мохо, розташований між селищами Обер- та Унтерцюгерсдорф (округ Корнойбург) у Нижній Австрії (див.: Müller R. Frauen Helchen Burg... S. 125; Lechner K. Die geschichtliche Landschaft... S. 32; Kardash O. An attempt at delineation... P. 13–14).

Zinbure – очевидно, певне поселення неподалік нижньоавстрійського селища Ваграм в окрузі Тульн (див. приміт. 16: MMFH. T. 3. S. 95), чи, можливо, навіть одна з архаїчних назв сучасного нижньоавстрійського міста Герцогенбург (округ Санкт-Пьольтен) на річці Трайзен, між містами Трайсмауер і Санкт-Пьольтен (див.: Kardash O. An attempt at delineation... P. 14).

⁴² Kardash O. An attempt at delineation... P. 14.

⁴³ Boshof E. Das Schreiben der bayerischen Bischöfe an einen Papst Johannes – eine Fälschung Pilgrims?. *Papstgeschichte und Landesgeschichte. Festschrift für Hermann Jakobs zum 65. Geburtstag* / hg. von J. Dahlhaus, A. Kohnle. Köln ; Weimar ; Wien : Böhlau Verlag, 1995. S. 58; Kardash O. An attempt at delineation... P. 14.

⁴⁴ Boshof E. Das Schreiben der bayerischen Bischöfe... S. 58.

⁴⁵ “(...) Anno corepiscopus atque Anno nepos eius advixerint, ipsas res tenere et usare faciant (...)”, MMFH. T. 3. S. 33, 36.

* Альбрік, вочевидь, був наступником хорєпископа Анно, згаданого в актах баварського короля Людовіка II 833 р. і 836 р. (див. приміт. 3: MMFH. T. 3. S. 52).

⁴⁶ “X mansos (...) consistentes inter Raba et Chuomberch”, MGH. *Diplomata Regum Germaniae ex Stirpe Karolinorum* (далі – MGH *Diplomata*) / ed. Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Berolin : Apud Weidmannos, 1934. T. 1 : Ludowici Germanici, Karlomanni, Ludowici Iunioris diplomata / ed. P. Kehr. P. 142; MMFH. T. 3. S. 52.

Raba – річка Рааб, або, за іншою версією, її притока – Рабніц (див.: MMFH. T. 3. S. 52 (приміт. 3), а також: Vanca M. Geschichte Nieder- und Oberösterreichs... S. 145; Mollay K. Scarbantia, Ödenburg... S. 245, 251–252; Koller H. Der “mons Comagenus”... S. 239–240).

Chuomberch – один із варіантів латинської назви Віденського лісу. Австрійський історик Генріх Коллер також вважав, що ця назва могла використовуватися для найменування передгір'я Альп – Розалієн-

пасовищами, лісами, водойматі і т. ін.) “в Нузпасі (...) між алодами Амальгера та Вальтілона і в Одінбурсі, й аж до місць, де починають підійматися гори (...)”⁴⁷.

Відображені у вищепроцитованих актах санкції баварського короля та місіонерська діяльність безпосередньо Регінгара дали бажаний результат для правлячого двору Каролінгів. Баварське духовництво та політично організована християнізація забезпечили Людовіку II стійку форму непрямого втручання у політику моравського князя Моймира та його наступника Ростислава (*Rasticius*, 846–870)⁴⁸, а церковна юрисдикція діоцезу святого Стефана, як і каролінзький політичний вплив, охопили землі династії Моймировичів, а також порубіжні з нею території⁴⁹, де пассауське духовництво звершувало місіонерську роботу та впроваджувало інституалізацію Церкви, тривалий час конкуруючи, однак, із зальцбурзькими місіонерами⁵⁰.

гебірге (на межі сучасних федеральних земель Нижньої Австрії та Бургенланду), або гірського хребта, що простягався від сучасної фортеці Грайфенштайн і міста Клостернойбург (округ Тульн, Нижня Австрія) до сучасного угорського міста Оденбург (угор. Шопрон – *О. К.*), розташованого на кордоні з Австрією, та австрійської громади Рехніц (округ Оберварт) у межах федеральної землі Бургенланд (див.: Koller H. *Der “mons Comagenus”*... S. 238–240, 242–243. Див. також приміт. 5: MMFH. Т. 3. S. 52). Відтак історик локалізував згаданих 10 мансів пассауського хорепископа Альбріка саме між Розаліенгебірге, тобто між узгір'ями поблизу сучасного Оденбурга (Шопрона – *О. К.*), та Раабом або Рабніцом (див.: Koller H. *Der “mons Comagenus”*... S. 240). В географічному контексті таке окреслення є абсолютно прийнятним, зважаючи на те, що Альбрікові володіння розташовувалися також “*ad Odinburch*”, тобто в неодноразово згаданому Оденбурзі (Шопроні), а також у тих “місцевостях, де починають підійматися гори” (“*ad loca, ubi montana incipiunt extolli*”) (див.: MGH *Diplomata*. Т. 1. S. 142; MMFH. Т. 3. S. 52), під якими, можливо, слід розуміти вищезгадане узгір'я Розаліенгебірге. Однак зовсім не виключено, що процитований уривок королівського акту міг вказувати також на іншу гористу місцевість в околицях чи в межах Віденського лісу (приміром, на початок окресленого вище Г. Коллером гірського хребта між Грайфенштайном, Клостернойбургом (поблизу Тульна) і Шопронем). Крім того, відзначимо помітну схожість топоніма *Chuumberch* з іншими варіаціями назви гірського Віденського лісу: “*mons Comagenus*”, “*Chumberg*”, “*Cumeoberg*”, “*Chumeoberg*” (див.: Koller H. *Der “mons Comagenus”*... S. 238, 240–241; Lechner K. *Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung*... S. 49; Haberl J. *Favianis, Vindobona und Wien*... S. 155–156). Саме тому, на наш погляд, володіння пассауського хорепископа Альбріка варто продовжити далі на північ, до меж Віденського лісу, про що також свідчить подана нижче ідентифікація інших топонімів, згаданих в документі 859 р.

⁴⁷ “(...) *ad Nuzpach* (...) *intra alode Amalgeri et Vualtiloni et ad Odinburch atque ad loca, ubi montana incipiunt extolli* (...)”, MGH *Diplomata*. Т. 1. S. 142; MMFH. Т. 3. S. 52.

Ідентифікація топоніма “*Nuzpach*” є дуже дискусійною. К. Моллаї припускав, що в документі 859 р. так окреслювалася сучасна штирійська місцевість Лембах, неподалік від Граца та річки Рааб (див.: Mollay K. *Scarbantia, Ödenburg*... S. 256–257). За іншою версією, це назва угорської річки Іква, що протікає через згадане місто Шопрон/Ödenburg (див.: MMFH. Т. 3. S. 52 (приміт. 6); Mollay K. *Scarbantia, Ödenburg*... S. 249). Найбільш переконливим, на наш погляд, є ототожнення топоніма “*Nuzpach*” з назвою струмка Нуссбах (Шрайбербах), що протікає через Відень, а також з віденським передмістям Нуссдорф (поблизу Хайлігенштадту), етимологічно пов'язаним з назвою вищезгаданого гідроніма (див.: Vancsa M. *Geschichte Nieder- und Oberösterreichs*... S. 145; Mollay K. *Scarbantia, Ödenburg*... S. 248).

Odinburch – сучасний Шопрон / Ödenburg (див.: MMFH. Т. 3. S. 52 (приміт. 7); Vancsa M. *Geschichte Nieder- und Oberösterreichs*... S. 145; Mollay K. *Scarbantia, Ödenburg*... S. 243–245, 251–252).

⁴⁸ Čáky M. *Politický a štátnotvorný význam*... S. 18; Kardash O. *An attempt at delineation*... P. 15.

⁴⁹ Флоря Б. Н. *Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше. Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Русы* / под ред. Г. Г. Литаврина. Москва : Наука, 1988. С. 124; Goldberg E. J. *Ludwig der Deutsche und Mähren. Eine Studie zu karolingischen Grenzkriegen im Osten. Ludwig der Deutsche und seine Zeit* / hrsg. von W. Hartmann. Darmstadt : Scientific Book Society, 2004. S. 75; Čáky M. *Politický a štátnotvorný význam*... S. 32; Botek A. *K otázce možnéj kanonizácie našich panovníkov z najstarších dejín. Historický zborník: vedecký časopis o slovenských národných dejinách*. Martin, 2018. Roč. 28/1. S. 99. Див. також наші попередні студії з даної проблематики: Kardash O. *An attempt at delineation*... P. 15.

⁵⁰ Šembera A. V. *Dějiny řeči*... S. 23; Kučera M. *Slovenské dejiny*. Т. 1 : *Od příchodu Slovanov do roku 1526*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2011. S. 74; Botek A. *K otázce možnéj kanonizácie*... S. 99. Див., зокрема: Kardash O. *An attempt at delineation*... P. 15.

Духівництво Зальцбурга “in Sclauinia in loco nuncupante Ipusa”

Після вирішення конфлікту між Зальцбурзьким і Пассауським діоцезами за землі на схід від Віденського лісу (“*ultra Comagenos montes*”) й після відповідного встановлення дієцезіальної межі, згідно з актом баварського короля Людовіка від 18 листопада 829 р., по річці Рааб та її притоках так, “щоб єпископ Регінгар мав у своєму діоцезі (землі. – *O. K.*) з тієї західної сторони річки, що зветься Спраза (Шпратцбах. – *O. K.*), де вона витікає і впадає до іншої Спрази (Рабніц. – *O. K.*) й сама вливається до Раби, зате архієпископ Адальрам (щоб землі. – *O. K.*) від західного берега вищезгаданих вод на схід і південь назавжди мав у діоцезі Зальцбурзькому, й надалі так, як Арн, попередник його мав”⁵¹, духівництво Зальцбурзького архієпископства Св. Петра зосередилося, в основному, на християнізації населення Нижньої Паннонії (на схід від Раабу до міста Сирміум) та Карантанії, досягнувши тут значних успіхів⁵².

Неабияк цьому мало сприяти надання баварським королем Людовіком Зальцбурзькому діоцезові на чолі з архієпископом Ліупрамом (*Liuprammus*, † 14 жовтня 859) територій у нижній течії річки Ібс (права притока Дунаю) 23 вересня 837 р., а точніше “певної території у Склавінії, у місцевості, назва якої Іпсуа (Ібс. – *O. K.*) поблизу річки Іпсуа (Ібс. – *O. K.*) – по обидві сторони цієї ріки обмежується вона на заході тим, що тевтонською (німецькою. – *O. K.*) мовою “*wagreini*” зветься, аж до одного невеликого струмка на сході, від тієї громадської дороги з півночі аж до середини лісу”⁵³. Якщо *wagreini* – це німецькомовне позначення певної порубіжної підвищеної місцевості⁵⁴, або, як вважає Т. Л. Ліндермаєр, “межа хвилі”, “берег”⁵⁵, то згадана “громадська дорога” (“*publica strata*”), як означена північна межа Людовікового дарування – не що інше, як дорога колишнього давньоримського лімесу, що простягалася південним берегом Дунаю неподалік від сучасного міста Ібс на Дунаї (округ Мельк, Нижня Австрія), тобто “поблизу річки Ібс” (“*iuxta Ipsua flumen*”), на просторі сучасного Амштеттена⁵⁶. Саме між Дунаєм, Ібсом та його притокою, річкою Урль (що впадає до Ібсу якраз у місті Амштеттен), розташовувався Еннський ліс, до якого (“*in mediam silvam*” в означенні дарчого акту

⁵¹ “(...) ut Reginharius episcopus habeat ad dyocesim suam de ista occidentali parte fluvii qui vocatur Spraza, ubi ipsa exoritur et in aliam Sprazam cadit et ipsa in Rapam fluit, Adalrammus vero archiepiscopus ex occidentali ripa supradictarum aquarum in orientali et in australi parte ad dyocesim Iuuauensem et ita inantea, sicut Arno antecessor eius habuit, pleniter habeat”, MMFH. T. 3. S. 120.

⁵² Див., насамперед, сюжети місіонерської діяльності зальцбурзького духівництва на теренах Паннонії і Карантанії: De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus. MGH / ed. G. H. Pertz. Hannoverae : Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, 1854. T. 11 : Scriptorum. P. 10–14. Див. також: Lechner K. Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung... S. 42; Štih P. The Middle Ages... P. 211; Good L. M. Land and Landscape... P. 254; Детальніше про згаданий дієцезіальний конфлікт Зальцбурга і Пассау та його вирішення див. у нашій статті, присвяченій проблемі розмежування місіонерських сфер впливу латинських церковних діоцезів на пост-аварському просторі першої половини IX ст.: Кардаш О. Проблема розмежування місіонерських сфер впливу латинських церковних діоцезів на пост-аварському просторі першої половини IX ст. *Українсько-угорські етюди* / за ред. Л. В. Войтовича. Львів, 2019. Вип. 3. С. 9–23.

⁵³ “(...) quoddam territorium in Sclauinia in loco nuncupante Ipusa iuxta Ipusa flumen – ex utraque parte ipsius fluminis terminatur ab occidentali parte, quod Theodisca lingua wagreini dicitur, usque in orientalem partem ad unum parvum rivulum, ab aquilonali parte de illa publica strata usque in mediam silvam”, MMFH. T. 3. S. 36.

⁵⁴ Див.: Ibid (приміт. 4).

⁵⁵ Lindermayer T. R. Reise und Mobiltät im Mittelalter... S. 72.

⁵⁶ Див., зокрема: Назаренко А. В. Имя “Русь” и его производные в немецких средневековых актах (IX–XIV вв.). *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования 1982 год* / отв. ред. В. Т. Пашуто. Москва : Наука, 1984. С. 105; Blaschitz G. Von der *Via publica* zur mittelalterlichen Heeresstraße. Zur Kontinuität der Römerströben in literarischen Quellen. *Beihefte zur Mediaevistik. Monographien, Editionen; Sammelbände* / hrsg. von P. Dinzelsbacher. Frankfurt am Mein ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford ; Wien : Peter Lang, 2009. Bd. 10 : Der umkämpfte Ort – von der Antike zum Mittelalter / hrsg. von O. Wagener. S. 86; Lindermayer T. R. Reise und Mobiltät im Mittelalter... S. 72. Див. мапи з докладним окресленням цієї та інших доріг колишнього давньоримського лімесу, а також інших видів комунікацій, які функціонували, зокрема, на теренах Східної марки, у дослідженні Т. Л. Ліндермаєра: Lindermayer T. R. Reise und Mobiltät im Mittelalter... 603 s.

баварського короля Людовіка) простягалася згадана “*publica strata*” і водночас окреслена межа зальцбурзьких дарувань 837 р.⁵⁷.

Раніші спроби колонізаційного освоєння та певні місіонерські успіхи духовництва Св. Петра на окреслених вище теренах у верхній течії Ібсу засвідчує той факт, що архієпископ Ліупрам і його діоцез отримали “цю, отже, територію разом з храмом, що його раніше Адальрам колись (...) там само збудував (...)”⁵⁸. Таке земельне дарування й, зокрема, його географічне окреслення, не суперечило попередньому адміністративному розмежуванню 18 листопада 829 р. і загалом сприяло поширенню зальцбурзької церковної традиції у карантанському і паннонському напрямках.

* * *

Отже, на початку IX ст. склалися сприятливі умови для завершення інституалізації Баварської Церкви та розподілу між її діоцезами та окремими монастирськими спільнотами територіальних і місіонерських сфер інтересів на пост-аварському просторі, землі якого, фактично, стали частиною політичного тіла держави Каролінгів. Описане нами на прикладі Пасауського єпископства та Зальцбурзького архієпископства розгалужене і доволі компактне (як для життєвого простору переважно неофітського населення) розташування дієцезіальних теренів Баварської Церкви свідчило про виняткову важливість неодноразово згадуваних наддунайських земель і місцевих дорожніх комунікацій колишнього давньоримського Дунайського лімесу у процесі колонізації та церковної інституалізації, яку впроваджувало латинське духовництво на теренах Східної (Баварської) марки та Верхньої Паннонії у перші десятиліття після їхнього звільнення з-під політичної влади й релігійно-духовного впливу Аварського каганату. З іншої ж сторони, таке сусідство нерідко ставало каталізатором територіальних конфліктів між окремими діоцезами Баварської Церкви, які варті окремого ґрунтового дослідження. Та, незважаючи на це, франкський клір вищезгаданих та інших діоцезів і монастирських спільнот був об’єднаний спільною метою – поширенням латинської церковної традиції, а з нею і політичного впливу Каролінгів, якнайдалі на схід – на землі сусідніх слов’янських (чи почасти слов’янських) племінних, або вже молодих державних організмів.

(Далі буде)

**THE CAROLINGIAN LAND DONATIONS TO THE BAVARIAN CHURCH AS A MEANS OF COLONIZATION AND MISSIONARY DEVELOPMENT OF “YOUNGER EUROPE”
(THE FIRST HALF – THE MIDDLE OF THE 9th CENTURY)
PART 1**

Ostap KARDASH

*State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of World History,
Centrum Studiorum Mediaevalium,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Farnikvsk, Ukraine
e-mail: ostap.kardash@gmail.com*

Summary

The article is devoted to the problem of colonization and missionary development of the post-Avar space of “Younger Europe” by the Bavarian clergy, in particular the territories within the Eastern Mark, Pannonia and Moravia, in the first decades after the collapse of the Avar Khaganate. Based on the analysis of a large number of beneficent diplomas from the Chancellery of Emperor Charlemagne, his descendants – Louis I the Pious and Louis II the German, as well as the local governing elites, the dynamics, specifics and

⁵⁷ Див., наприклад: Назаренко А. В. Имя “Русь”... С. 105.

⁵⁸ “Nos itaque territorium cum ecclesia, quam dudum Adalrammus quondam (...) ibidem edificavit (...)”, MMFH. T. 3. S. 36.

geographical boundaries of land expansion and spreading of church tradition of a range of the Bavarian dioceses and the separate monastic communities in the mentioned areas are outlined in the article.

Considerable attention is paid to the formation of missionary territories and landholdings of the dioceses of Salzburg and Passau (in the Part 1), the episcopacies of Freising and Regensburg, as well as the monastic community of Altaich (in the Part 2) within the post-Avar Danubian region against the wide background of colonization and missionary development of the outlined area, which was sanctioned by official diplomas of the above-mentioned Carolingian rulers and local margraves. In addition, the actual article represents the author's attempt to reconstruct and delineate the geographical boundaries and partly the internal frontiers of the mentioned landholdings and missionary fields of the Bavarian ecclesiastical dioceses and separate monasteries, in particular, within the Eastern Mark, Pannonia and the southwestern Moravian lands during the first half – the middle of the 9th century; to reconstruct the process and dynamics of formation and further development of the transport-ecclesiastical systems and missionary routes within the diocesan and monastic possessions of the Bavarian Church; to investigate the influence of the mentioned transport-ecclesiastical systems and local monastic and evangelistic centres on the missionary practice of the Bavarian clergy in their own newly acquired territories.

The author concludes that the Bavarian clergy of all ecclesiastical provinces and monasteries were united by a common goal – to evangelize and integrate the local population within their own possessions and to spread the Carolingian political influence together with the Latin ecclesiastical tradition to the eastern Slavic lands bordering the Carolingian possessions.

Keywords: The Episcopacy of Passau, the Archbishopric of Salzburg, the Episcopacy of Freising, the Episcopacy of Regensburg, the Monastery of Altaich, diocese, beneficent diploma.

REFERENCES

- Aspernig, W. (1999). Die grundherrschaftliche Entwicklung der nordwestlichen Umgebung von Linz (Puchenau und Pöstlingberg) von der bayerischen Landnahme bis zur Aufhebung der Grundherrschaft [The manorial development of northwestern environs of Linz (Puchenau and Pöstlingberg) from the Bavarian conquest to the abolition of the manorial rule]. *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1997 [Historical yearbook of the city of Linz 1997]*. Linz: Archive of the City of Linz, pp. 11–108 (in German).
- Bartoňková, D., Havlík, L., Masařík, L., Vačerka, R. (Eds.). (1966). *Annales Tiliani [The Annals of Tilianus]*. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [The Sources to the history of Great Moravia]*. Praguae; Brunae: J. E. Purkyně University, vol. 1: *Annales et chronicae [Annals and chronicles]*, pp. 58–59 (in Latin).
- Bartoňková, D., Havlík, L., Hrbek, I., Ludvíkovský, D., Vačerka, R. (Eds.). (1969). *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [The Sources to the history of Great Moravia]*. Brno: J. E. Purkyně University, vol. 3: *Diplomata. Epistolae. Textus historici varii [Diplomas, letters, various historical texts]* (in Latin).
- Bernardi Cremifanensis historiae [The histories by Bernard of Kremsmünster]. (1880). *Monumenta Germaniae Historica [The monuments of the history of Germany]*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, vol. 25: *Scriptorum [Writings]*, pp. 651–678 (in Latin).
- Blaschitz, G. (2009). Von der *Via publica* zur mittelalterlichen Heeresstraße. Zur Kontinuität der Römerstraßen in literarischen Quellen [From the *Via publica* to the medieval military road. To the continuity of the Roman roads in literary sources]. *Der umkämpfte Ort – von der Antike zum Mittelalter [The contested place – from Antiquity to the Middle Ages]*. O. Wagener (Ed.). Frankfurt am Mein; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien: Peter Lang, vol. 10: Series “Beihefte zur Mediaevistik. Monographien, Editionen, Sammelbände” [Series “Booklets of the Medieval studies. Monographs, editions, anthologies”], pp. 85–104 (in German).
- Boczek, A. (Ed.). (1836). *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae [The Codex of diplomas and letters of Moravia]*. Olomucii: Typography of Aloys Skarnitzki, vol. 1: 896–1199 (in Latin).
- Bodnariuk, B. M. (2012). *Kharyzma pusteli. Vytoky, stanovlennia, dukhovno-asketychna i misionerska praktyka khrystyianskoho chernetstva III–XI st. [The charisma of the desert. Origins, formation, spiritual-ascetic and missionary practice of Christian monasticism of the 3rd–11th centuries]*. Chernivtsi: Prut (in Ukrainian).
- Boshof, E. (1995). Das Schreiben der bayerischen Bischöfe an einen Papst Johannes – eine Fälschung Pilgrims? [The Letter of the Bavarian bishops to Pope Johannes – Pilgrim's falsification?]. *Papstgeschichte und Landesgeschichte. Festschrift für Hermann Jakobs zum 65. Geburtstag [The history of popes and national history. The collection for Hermann Jakobs' 65th anniversary]*. J. Dahlhaus, A. Kohnle (Eds.). Köln; Weimar; Wien: Böhlau, pp. 37–67 (in German).
- Botek, A. (2018). K otázke možnej kanonizácie našich panovníkov z najstarších dejín [To the question of possible canonization of our sovereigns from the oldest history]. *Historický zborník: vedecký časopis o*

slovenských národných dejinách [Almanac for history: scientific journal of Slovak national history], no. 28 (1), pp. 91–116 (in Slovak).

Bowlus, C. R. (1995). *Franks, Moravians and Magyars: The Struggle for the Middle Danube, 788–907*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press (in English).

Čáky, M. (2016). *Politický a štátotvorný význam veľkomoravskej a cyrilo-metodskej tradície [Political and state-building significance of the Great Moravian and Cyrilo-Methodian tradition]*. Brno: Civil association Education–Science–Research; KNOWLER – European institute of research, innovation and education (in Czech).

Erkens, F.–R. (1983). Die ältesten Passauer Bischofsurkunden [The oldest Passau bishops' diplomas]. *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte [Journal of Bavarian National History]*, no. 46 (3), pp. 469–514 (in German).

Erkens, F.–R. (1986). Ludwigs des Frommen Urkunde vom 28. Juni 823 für Passau (MB²⁷⁷⁸) [The Diploma of Louis the Pious since June 28, 823 for Passau (MB²⁷⁷⁸)]. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters [German Archive for the Research of the Middle Ages]*, no. 42, pp. 86–117 (in German).

Florya, B. N. (1988). Prinyatie hristianstva v Velikoj Moravii, Chekhii i Pol'she [The adoption of Christianity in Great Moravia, Czech Republic and Poland]. *Prinyatie hristianstva narodami Central'noj i Yugo-Vostochnoj Evropy i kreshchenie Rusi [The adoption of Christianity by the peoples of Central and Southeastern Europe and the baptism of Rus']*. H. Litavrin (Ed.). Moskva: Nauka, pp. 122–158 (in Russian).

Goldberg, E. J. (2004). Ludwig der Deutsche und Mähren. Eine Studie zu karolingischen Grenzkriegen im Osten [Louis the German and the Moravians. The studies for the Carolingian boundary warfares in the East]. *Ludwig der Deutsche und seine Zeit [Louis the German and his time]*. W. Hartmann (Ed.). Darmstadt: Scientific Book Society, pp. 67–94 (in German).

Goldberg, E. J. (2006). *Struggle for Empire: Kingship and Conflict under Louis the German 817–876*. Ithaca; London: Cornell University Press (in English).

Good, L. M. (2012). Land and Landscape: The Transformation from Agilolfing to Carolingian Bavaria, 700–900: A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in History. *Extended abstract of candidate's thesis*. Los Angeles: University of California (in English).

Haberl, J. (1976). *Favianis, Vindobona und Wien: Eine archäologisch-historische Illustration zur Vita S. Severini des Eugippius [Favianis, Vindobona and Vienna: the archaeological-historical illustration to the Life of St. Severini by Eugippius]*. Leiden: E. J. Brill (in German).

Historia episcoporum Pataviensium et ducum Bavariae [The history of bishops of Passau and dukes of Bavaria]. (1880). *Monumenta Germaniae Historica [The monuments of the history of Germany]*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, vol. 25: Scriptorum [Writings], pp. 617–623 (in Latin).

Holub, Z. (2014). *Jazykové doklady prehistorické podunajské migrace slovanského etnika na český jih [The linguistic evidences of prehistoric Danubian migration of Slavic ethnic group to the Czech South]*. Opava: The Silesian University in Opava; Optys (in Czech).

Ivanič, P. (2007). Predcyrilometodské misie na území dnešnej Moravy a Slovenska z pohľadu českej a slovenskej historiografie [Pre-Cyrilo-Methodian missions in the territory of today's Moravia and Slovakia from the perspective of Czech and Slovak historiography]. *Monografia príspevkov z medzinárodného vedeckého sympózia "Duchovné, intelektuálne a politické pozadie Cyrilometodskej misie pred jej príchodom na Vel'kú Moravu" [A monograph of papers from the International Scientific Symposium "Spiritual, intellectual and political background of Cyril-Methodian mission before its arrival to Great Moravia"]*. (Slovakia, Nitra, July 2, 2007). J. Michalov, P. Ivanič, M. Hetényi, Z. Taneski (Eds.). Nitra: Constantine the Philosopher University in Nitra; The Faculty of Philosophy, pp. 46–59 (in Slovak).

Ivanič, P. (2011). *Západní Slovania v ranom stredoveku: história, kultúra, hospodárstvo, náboženstvo [The Western Slavs in the early Middle Ages: history, culture, economics, religion]*. Nitra: Constantine the Philosopher University in Nitra; The Faculty of Philosophy (in Slovak).

Kardash, O. (2020). An attempt at delineation of the eastern missionary route of the clergy of Passau on the lands of the post-Avar Danube region during the first half of the 9th century. *Konštantínove listy [Constantine's letters]*, no. 13 (2), pp. 1–19 (in English).

Kardash, O. (2019). Problema rozmezhuвання misionerskykh sfer vplyvu latynskykh tserkovnykh diotseziv na post-avarskomu prostori pershoi polovyny IX st. [The problem of demarcation of the missionary spheres of influence of the Latin Church dioceses in the post-Avar space during the first half of the 9th century]. *Ukrainsko-uhorski etiudy [The Ukrainian-Hungarian etudes]*, no. 3, pp. 7–34 (in Ukrainian).

Kehr, P. (Ed.). (1934). *Monumenta Germaniae Historica. Diplomata Regum Germaniae ex Stirpe Karolinorum [The monuments of the history of Germany. Diplomas of the Kingdom of Germany of the Carolingian dynasty]*. Berolin: Apud Weidmannos, vol. 1: Ludowici Germanici, Karlomanni, Ludowici Iunioris diplomata [Diplomas of Louis the German, Carloman, Louis the Child] (in Latin).

- Klebel, E. (1954). Eichstätt und Herrieden im Osten [Eichstätt and Herrieden in the East]. *Jahrbuch für fränkische Landesforschung* [The Yearbook for the Frankish Provincial Research], no. 14, pp. 87–96 (in German).
- Klebel, E. (1955). Zur Kritik der Urkunde Ludwigs des Frommen für Passau vom 28. 6. 823 [To the criticism of the diploma of Louis the Pious since June 28, 823 for Passau]. *Archivalische Zeitschrift* [Archival Journal], no. 50–51, pp. 319–327 (in German).
- Klíma, B. F. (2010). Using the results of the Archeological Excavations of the Department in Znojmo-Hradiště to the knowlage of Early Christianity in Moravia. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, řada společenských věd* [The collection of works of the Faculty of pedagogy of Masaryk University in Brno, social sciences], no. 24 (2), pp. 3–12 (in English).
- Koller, H. (1963). Der “mons Comagenus” [The “mountain Comagenus”]. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* [The Announcements of the Institute of the Austrian Historical Investigations], no. 71, pp. 237–245 (in German).
- Kölzer, T. (Ed.). (2016). *Monumenta Germaniae Historica. Diplomata Karolorum* [The monuments of the history of Germany. The Carolingian diplomas]. *Wisibadae: Impensis Harrassowitz*, vol. 2 (1): Ludovici Pii diplomata [Diplomas of Louis the Pious] (in Latin).
- Koziak, R. (2006). Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji: Príbeh svätcov-misionárov, svätá vojna alebo kultúrny šok [The Christianization of the Avars and the Slavs in the Region of Middle Danube: A Story of the Saints-Missionaries, the saint war or the cultural shock?]. *Studia Christiana* [The Study of Christianity]. Bratislava: Chronos, vol. 1: Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I [The saint and his function in society]. R. Koziak, J. Nemeš (Eds.), pp. 121–147 (in Slovak).
- Krawarik, H. (2008). Das Machland und seine Herren [The Machland and its masters]. *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs* [Announcements of the Upper Austrian State Archive], no. 21, pp. 31–106 (in German).
- Krawarik, H. (2014). Siedlungsprozesse des Frühmittelalters im Mühlviertel [The settlements processes of the early Middle Ages in the Mühlviertel]. *Jahrbuch der Gesellschaft für Landeskunde und Denkmalpflege Oberösterreich* [The Yearbook the Society of Regional Studies and Monuments Preservation of Upper Austria], no. 159, pp. 37–112 (in German).
- Kučera, M. (2011). *Slovenské dejiny* [The history of Slovakia]. Bratislava: Literary informational center, vol. 1: Od príchodu Slovanov do roku 1526 [From the arrival of the Slavs until 1526] (in Slovak).
- Lechner, K. (1924). Geschichte der Besiedlung und der ursprünglichen Grundbesitzverteilung des Waldviertels [The history of settlement and original distribution of realty in the Waldviertel]. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* [The Yearbook of regional studies of Lower Austria], no. 19, pp. 10–210 (in German).
- Lechner, K. (1938). Die geschichtliche Landschaft zwischen Donau und Wagram [The historical landscape between the Danube and Wagram]. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Serie: Neue Folge* [The Yearbook of regional studies of Lower Austria. Series: New Episode], no. 27, pp. 30–70 (in German).
- Lechner, K. (1958/1960). Der “pagus Grunzwiti” und seine Besitzverhältnisse [The “pagus Grunzwiti” and its ownership]. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Serie: Neue Folge* [The Yearbook of regional studies of Lower Austria. Series: New Episode], no. 34, pp. 301–324 (in German).
- Lechner, K. (1969). Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung in der Buckligen Welt im Rahmen der Landschaftsgeschichte des 9. Jahrhunderts [The Salzburg-Passau diocesan regulation in the Buckligen Welt as a part of landscape history of the 9th century]. *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* [Announcements of the Society of Regional Studies in Salzburg], no. 109, pp. 41–64 (in German).
- Lindermayer, T. R. (2017). Reise und Mobiltät im Mittelalter – Am Beispiel des niederösterreichischen Raumes: Dissertation angestrebter akademischer Grad Doktor der Philosophie [Travel and mobility in the Middle Ages – on the example of the areas of Lower Austria: A dissertation submitted for the academic degree Doctor of Philosophy]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Vienna: The University of Vienna (in German).
- Lysyj, M. (2015). “Omnes Marahoni insimul mandaverunt”: moravane kak etnos i politicheskaya edinica [“Omnes Marahoni insimul mandaverunt”: the Moravians as an ethnos and a political unit]. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* [Petersburg Slavic and Balkan studies], no. 2, pp. 82–98 (in Russian).
- Maurer, H. (1985). Waldviertel 1985. Einführung in die Jahrestagung 1985 der Gesellschaft für vor- und Frühgeschichte in Pulkau [The Waldviertel 1985. The introduction to the 1985 annual conference of the Society of Pre- and Early history in Pulkau]. *Mannus-Bibliothek* [Mannus-Library]. D. Korell (Ed.). Bonn: Society of Pre- and Early history, vol. 23 (in German).
- Mitis, O. (1948). Die Suche nach der Heimat des Ostmarkgrafen Wilhelm [The search for the homeland of the Eastern Margrave Wilhelm]. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* [The Yearbook of regional studies of Lower Austria], no. 29, pp. 42–46 (in German).

Mitscha-Märheim, H. (1952). Awarische Wohnsitze und Regensburger Besitz zwischen Hainburg und Kitsee [The Avar residences and the possession of Regensburg between Hainburg and Kitsee]. *Burgenländische Heimatblätter [Homeland papers of Burgenland]*, no. 14, pp. 150–156 (in German).

Mitscha-Märheim, H. (1953). Nochmals: Awarische Wohnsitze und Regensburger Besitz im Burgenland! [Once more: The Avar residences and the possession of Regensburg in Burgenland!]. *Burgenländische Heimatblätter [Homeland papers of Burgenland]*, no. 15, pp. 46–48 (in German).

Mitterauer, M. (1963). Karolingische Markgrafen im Südosten. Fränkische Reichsaristokratie und bayerischer Stammesadel im österreichischen Raum [Carolingian margraves in the Southeast. Frankish imperial aristocracy and Bavarian tribal nobility in Austrian space]. *Archiv für österreichische Geschichte [The Archive of the Austrian history]*. Vienna; Graz; Köln: Hermann Böhlau Nachf.; Publisher Commission of the Austrian Academy of Sciences in Vienna, vol. 123 (in German).

Mollay, K. (1943/1944). Scarbantia, Ödenburg, Sopron. Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde [Scarbantia, Ödenburg, Sopron. A settlement history and toponymy]. *Archivum Europae Centro-Orientalis [The Archive of East Central Europe]*, no. 9/10, pp. 189–324 (in German).

Mühle, E. (1996). Altmähren oder Moravia? Neue Beiträge zur geographischen Lage einer frühmittelalterlichen Herrschaftsbildung im östlichen Europa [Old Moravia or Moravia? A new contribution to the geographical localization of an early medieval rulership in Eastern Europe]. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung [Journal of East Central Europe Research]*, no. 46 (2), pp. 205–223 (in German).

Müller, R. (1915). Frauen Helchen Burg [Women Castle of Helchen]. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich [The Yearbook of the regional studies of Lower Austria]*, no. 13/14, pp. 112–127 (in German).

Nazarenko, A. V. (1984). Imya “Rus” i ego proizvodnye v nemeckih srednevekovykh aktah (IX–XIV vv.) [The name “Rus” and its derivatives in German medieval acts (the 9th–14th centuries)]. *Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovaniya. 1982 god [Ancient states on the territory of the USSR. Materials and studies. 1982]*. V. T. Pashuto (Ed.). Moskva: Nauka, pp. 86–129 (in Russian).

Pertz, G. H. (Ed.). (1854). De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus [A pamphlet about the conversion of the Bavarians and Carantanians]. *Monumenta Germaniae Historica [The monuments of the history of Germany]*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, vol. 11: Scriptorum [Writings], pp. 1–15 (in Latin).

Pertz, G. H., Kurze, F. (Eds.). (1895). Annales regni Francorum inde ab A. 741. usque ad A. 829. qui dicuntur Annales Laurissenses Maiores et Einhardi [The Annals of the Frankish Kingdom since 741 until 829, which is called the Greater Annals of Lorch and by Einhard]. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum Rerum Germanicarum [The monuments of the history of Germany. The scribes of German kingdoms]*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani (in Latin).

Pez, R. D. P. H. (Ed.). (1721). Chronicon monasterii Mellicensis, ab anno primo Aerae Christi ad annum ejusdem MDLXIV [The Chronicle of the Monastery of Melk since the 1st AD until 1564]. *Scriptores Rerum Austriacarum [The scribes of Austrian kingdoms]*. Lipsiae: Sumptibus Joh. Frid. Gleditschii B. Filii, vol. 1, pp. 163–288 (in Latin).

Plessner, A. (1998). Zur Kirchengeschichte des Viertels ob dem Wienerwald vor 1627 [To the ecclesiastical history of the district above the Vienna Woods before 1627]. *Geschichtliche Beilagen zum St. Pöltner Diözesanblatt [Historical supplements to the St. Pölten Diocesan Bulletin]*. R. Motz-Linhart (Ed.). St. Pölten: DASP, vol. 16 (in German).

Ratkoš, P. (1971). Kristianizácia Veľkej Moravy pred misiou Cyrila a Metoda [The Christianization of Great Moravia before the mission of Cyril and Methodius]. *Historický časopis [Historical magazine]*, no. 19 (1), pp. 71–83 (in Czech).

Reutter, H. (1912). Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem in den karolingischen Südostmarken [The Frankish boundary and settlement system in the Carolingian Southeastern marks]. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich [The Yearbook of the regional studies of Lower Austria]*, no. 10, pp. 1–108 (in German).

Ruttkay, A. T. (2007). O počiatkoch kresťanstva a najstarších sakrálnych architektúrach na území Slovenska [About the beginnings of Christendom and the oldest sacral architecture in the territory of Slovakia]. *Monografia príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie “Poznávanie Kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda” [A monograph of papers from the International Scientific Conference “The acquaintance with the cultural heritage of St. Cyril and Methodius”]*. (Slovakia, Nitra, July 3, 2007). J. Michalov, M. Hetényi, P. Ivanič, Z. Taneski (Eds.). Nitra: Constantine the Philosopher University in Nitra; The Faculty of Philosophy, pp. 40–53 (in Slovak).

Šafařík, P. J. (1837). *Slowanské starožitnosti [Slavic antiquities]*. Praha: by Jan Spurný (in Czech).

Šembera, A. V. (1858). *Dějiny řeči a literatury československé [The history of Czechoslovak language and literature]*. Vienna: At the expense of the author (in Czech).

Štih, P. (2010). *The Middle Ages between the Eastern Alps and Northern Adriatic: Selected Papers on Slovene Historiography and Medieval History. Series: East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*. Leiden; Boston: Brill, vol. 11 (in English).

Szöke, B. M. (2009). Karolingische Kirchenorganisation in Pannonien [The Carolingian ecclesiastical organization in Pannonia]. *Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa. Akten des 59. Internationalen Sachsensymposiums und der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im Mitteldonauraum [Faith, cult and rule. The religious phenomena in the 1st millennium AD in Central and Northern Europe. The materials of the 59th International Saxonian Symposium and the basic problems of the prehistoric development in the Central Danube region]*. U. von Freedon, H. Friesinger, E. Wamers (Eds.). Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, vol. 12: Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte [Colloquia of prehistory and early history], pp. 395–416 (in German).

Vancsa, M. (1905). Geschichte Nieder- und Oberösterreichs [The history of Lower and Upper Austria]. *Deutsche Landesgeschichten [German national histories]*. A. Tille (Ed.). Gotha: Friedrich Andreas Perthes Company, vol. 1: Bis 1283 [Until 1283] (in German).

Vlasto, A. P. (2004). *Zaprovadzhenia khrystianstva u slovia. Vstup do serednovichnoi istorii sloviaanstva [The Entry of the Slavs into Christendom: An Introduction to the Medieval History of the Slavs]*. Kyiv: Yunivers (in Ukrainian).

Weber, A. O. (1999). *Studien zum Weinbau der altbayerischen Klöster im Mittelalter: Altbayern – österreichischer Donauraum – Südtirol [The studies of viticulture of the old Bavarian monastery in the Middle Ages: Old Bavaria – Austrian Danube region – South Tirol]*. Stuttgart: Franz Steiner's Publishing House (in German).

Weinzierl, H. F. (2018). *Nachantike Siedlungsentwicklung am römischen limes in Österreich [Post-Antique settlement development on the Roman Limes in Austria]*. Vienna: Publishing House of the Austrian Academy of Sciences (in German).

Wood, I. (2001). *The Missionary Life: Saints and the Evangelisation of Europe 400–1050*. Harlow; New-York: Longman (in English).

Zimmermann, F., Hrandek, R. A. (1954). Nochmals: Regensburger Traditionsnotiz von 808 [Once more: Regensburg traditional note since 808]. *Burgenländische Heimatblätter [Homeland papers of Burgenland]*, vol. 16, pp. 25–34 (in German).

Надійшла до редакції 21 липня 2021 р.

ПРОБЛЕМИ НОВОЇ І НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94 (477.83/.86)

УЯВЛЕННЯ МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА ПРО АВСТРІЙСЬКУ ГАЛИЧИНУ ТА ЙОГО ВЗАЄМИНИ З КРАЯНАМИ

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

Державний вищий навчальний заклад

“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,

кафедра історії України і методики викладання історії,

вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна

e-mail: igor.raikivskyi@pnu.edu.ua

DOI: 10.15330/gal.34.23-36

ORCID: 0000 0003-2218-9556

У статті висвітлюється вплив М. Максимовича на національний рух в австрійській Галичині 30–70-х рр. XIX ст. В уявленні видатного українського дослідника-народознавця Галичина була невід’ємною частиною русько-українського простору. Він зробив вагомий внесок в обґрунтування самобутності та єдності української (“руської”, “малоруської”) мови і фольклорної спадщини обабіч австро-російського кордону, спільності історичного минулого Галичини з підросійською Україною. М. Максимовичу так і не довелося особисто побувати в Галичині, але він підтримував багатолітні листовні стосунки з діячами “Руської трійці” І. Вагилевичем та Я. Головацьким, істориком Д. Зубрицьким. Кореспонденція мала інформаційно-науковий характер, охоплювала питання обміну книжками, відомостями про наукове й літературне життя. Галицькі народовці з 1860-х рр. використовували творчий доробок М. Максимовича у своїй видавничій діяльності для обґрунтування національної самобутності українського народу.

Ключові слова: *Михайло Максимович, національний рух, народознавство, взаємини, діяч, Галичина.*

Серед видатних українських діячів, які поклали початок розвитку українського народознавства як науки в першій половині XIX ст., був Михайло Максимович (1804–1873 рр.). Уродженець Черкащини, за походженням із старшинського козацького роду, він зробив вагомий внесок у розвиток української фольклористики, мовознавства, історії, став першим ректором Київського університету. Впадає у вічі різноманіття дослідницьких інтересів М. Максимовича, біолога за основною професією, практично в кожній галузі українського народознавства вчений залишив помітний слід, що підтверджує, зокрема, тритомна збірка його творів у Києві в 1876–1880 рр.¹. У полі уваги М. Максимовича постійно залишалася Галичина як невід’ємна частина етнічних українських (“руських”, “малоруських”) земель. Зв’язки видатного науковця з краєм частково знайшли відображення в працях істориків першої третини XX ст. і після 1991 р. (М. Возняка, К. Студинського, В. Масненко та деяких ін.)², у т. ч. автора пропонованої статті³,

¹ Собраніє сочиненій М. А. Максимовича. Київ, 1876. Т. I : Отдѣль историческій. 848 с.; 1877. Т. II : Отдѣлы историко-топографическій, археологическій и этнографическій, 524 с.; 1880. Т. III : Языкознание. Исторія словесности. 745 с.

² Возняк М. Епізоди культурних зносин галицької і російської України в 1-й пол. XIX в. *Фільологічний збірник пам’яті К. Михальчука*. Київ, 1915. С. 56–100; Студинський К. Галичани в гостині у Мих. Максимовича 1872 р. *Записки НТШ. Праці філологічної секції*. Львів, 1935. Т. CLIII. С. 209–233; Масненко В. Галичина у візії наддніпрянських українофілів 1840–1860-х років: імперативи Михайла Максимовича. *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań / praca zbiorowa pod red. A. Kawalec, W. Wierzbieńca, L. Zaskilniaka. Wstępem opatrzył J. Maternicki* : w 3 t. Rzeszów, 2011. Т. 2. S. 89–101.

³ Райківський І. Ідея соборності України в працях наддніпрянських науковців кінця XVIII – першої половини XIX ст. *Вісник Прикарпатського університету*. Історія. Івано-Франківськ, 2006. Вип. X–XI. С. 3–17; його ж. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття : монографія.

але й досі становлять науковий і суспільний інтерес. Автор поставив за мету розкрити уявлення М. Максимовича про австрійську Галичину та його взаємини з краєзнавцями “Руської трійці” з 1830-х рр. і до його смерті.

М. Максимович плідно працював на ниві українознавства на початковому етапі національного відродження (модерного націотворення) XIX – початку XX ст. Утвердження модерної української національної самосвідомості стало результатом свідомої діяльності передової української інтелігенції обабіч кордону між Російською та Австрійською імперіями, що на першому етапі відродження (до середини 1840-х рр.) зайнялася дослідженням різних сторін життя народу. Перші імпульси для “пробудження” національного руху прийшли із Слобожанщини і Лівобережжя, а його провідниками стали нащадки козацької старшини, до яких належав і М. Максимович. Він був автором трьох фольклорних збірок – “Малоросійскія пѣсни” (далі – “Малоросійські пісні”) в 1827 р., “Украинскія народныя пѣсни” (далі – “Українські народні пісні”) в 1834 р. та “Сборникъ украинскихъ пѣсень” (далі – “Збірник українських пісень”) у 1849 р. У передмові до “Малоросійських пісень” у Москві, що стала першою теоретичною працею з української фольклористики, М. Максимович підкреслював багатство фольклорної спадщини (“едва ли какая страна может назваться столь песенною, как Малороссия...”) ⁴.

Аналіз тексту збірки М. Максимовича 1827 р. ⁵, що містила 127 народних пісень, дає підстави стверджувати про усвідомлення автором єдності етнічних українських земель обабіч кордону між Росією та Австрією. М. Максимович писав про спорідненість фольклорного матеріалу в Галичині, варіант однієї з пісень взято із львівського видання “Piełgrzym Lwowski” 1822 р. ⁶. У додатку подано п’ять пісень, дві з яких, зауважив учений, “поють въ Галиціи” ⁷. У другій фольклорній збірці “Українські народні пісні” в Москві 1834 р. було вміщено 2,5 тис. народних пісень. Автор писав про видання, услід за граматику “малоросійскаго нарѣчія” О. Павловською (СПб., 1818 р.), малоросійських граматик у Галичині Й. Левицького і Й. Лозинського, збірки В. Залеського “Пісні польські і руські люду галицького” (“Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego”). Цю книжку, видану у Львові 1833 р., де містилося близько півтори тисячі польських і руських народних пісень усуміш латинкою, І. Франко пізніше назвав “першою ластівкою нашого народного пробудження” ⁸. М. Максимович зауважив, що “большая часть Галицкихъ пѣсень не только сходны съ пѣснями Украинскими, но многія пѣсни даже однѣ и тѣ же – въ слѣдствіе однородства...” ⁹.

Серед уміщених у збірці М. Максимовича 1834 р. пісень були деякі записи з Галичини, автор вміщував місце походження – “Галицкая” ¹⁰. На думку автора, “Украинцы или Малороссіяне составляютъ Восточную половину Южныхъ или Черноморскихъ Руссовъ” з давнім центром у Києві, тоді як “западная половина ихъ составила Червленную (Красную) Русь или Галицію”. Тут “Южно-Русскій языкъ” далі називався “руськимъ”, але в Росії цю давню назву перебрала на себе великоруська мова, за словами М. Максимовича, “название Русскаго усвоилось языку Сѣверно-Русскому или Велико-Русскому” ¹¹. Пізніше теза про існування двох руських народностей, що мали відмінності між собою, була розвинута М. Костомаровим у статті “Дві руські народності” в журналі “Основа” 1861 р. Третя фольклорна збірка М. Максимовича “Збірник українських пі-

Івано-Франківськ, 2012. 932 + 16 с.; його ж. Михайло Максимович і Галичина. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. Черкаси, 2015. № 9 (342). С. 58–64.

⁴ Максимович М. Вибрані твори / упоряд. і вст. ст. В. Короткого. Київ, 2004. С. 348, 349.

⁵ Малоросійскія пѣсни, изданныя М. Максимовичемъ. Москва, 1827. XXXVI + 234 с.

⁶ Українські пісні, видані М. Максимовичем. Фотокопія з видання 1827 р. / підгот. вид. і розвідка П. М. Попова. Київ, 1962. С. 155.

⁷ Там само. С. 263, 267, 317.

⁸ Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині. *Франко І. Збір. творів у 50-ти т.* Київ, 1986. Т. 47. С. 111.

⁹ Украинскія народныя пѣсни, изданныя Михайломъ Максимовичемъ. Часть первая. Москва, 1834. С. III, VI, VII.

¹⁰ Там само. С. 154, 173.

¹¹ Там само. С. 68.

сень”, опублікована в Києві 1849 р.¹², містила “українські думи”, “пісні колискові і материнські”. Замітки, надруковані в кінці книжки “об украинскомъ выговорѣ”, давали коротке пояснення, як читати тексти пісень “максимовичівкою” – власним правописом, що був уперше запропонований автором у фольклорній збірці 1827 р., базувався на історично-етимологічному принципі.

“Максимовичівка” була першою спробою виробити єдиний український правопис, на думку автора, “правописаніе нашего языка” повинно охоплювати “всѣ его видоизмѣненія, какія существуютъ въ устахъ говорящаго имъ народа – отъ Карпатскихъ горъ до степей Задонскихъ и береговъ Кубани”. В альманасі “Кіевлянинъ” у 1841 р. М. Максимович зауважив, що недоліком видань “на Малороссійскомъ языкѣ у насъ въ Россіи и въ Австріи” були розходження в правописі, праці “своимъ правописаніемъ одна хуже другой”¹³. Правопис М. Максимовича призначався для всероссійського читача, автор писав етимологічно *о, е, и*, коли вони вимовляються як [i], тільки з дашком, що вказувало на відповідне звучання (*ó, é, ú*)¹⁴. У передмові до “Малороссійських пісень” 1827 р. він наголошував, що пише “не для одних малороссіян, но и для русских, коим не понятно будет многое, если писать по произношению и не сблизитъ хотя несколько правописанія малороссійского с русским”¹⁵. Однак на практиці “максимовичівка” ускладнила традиційний правопис (лише для позначення фонем /i/ автор використав аж п’ять різних знаків)¹⁶, вона не прижилася на Наддніпрянщині, зате знайшла поширення в Галичині¹⁷.

“Максимовичівка” знайшла чимало прихильників на українських землях, підвладних Австрії (хоч на практиці вживалася з численними порушеннями і модифікаціями). Правопис М. Максимовича на основі нецерковного, світського шрифту, т. зв. “гражданки” першою в краї використала “Руська трійця” в альманасі “Русалка Днѣстровая (далі – Дністровая)” в 1837 р.¹⁸. “Максимовичівкою” була видана збірка українських народних прислів’їв і приказок Г. Ількевича “Галицькі приповѣдки и загадки” у Відні 1841 р. – друга, після забороненої владою “Русалки Дністрової”, книжка в Галичині народнорозмовною мовою¹⁹. Отже, діячі “Трійці” та їх послідовники в 1840-х рр. підтримували “максимовичівку”, на зміну якій з часом прийшла “кулішівка” – фонетичний правопис П. Куліша, вперше використаний в 1856–1857 рр. Він ліг в основу сучасної української літературної мови і нової правописної системи Галичини, утверджувався зусиллями місцевих народовців з 60-х рр. XIX ст., офіційно був затверджений австрійською владою на початку 1890-х рр., що стало результатом політики “нової ери”.

М. Максимович видав три номери літературно-історичного альманаху “Кіевлянинъ” (далі – “Киевлянин”) у 1840, 1841 і 1850 рр., дві перші книги – в Києві, третю – в Москві. У журналі висвітлювалися українознавчі питання під кутом зору єдності русько-українського простору обабіч Збруча. У вступній статті до першого видання “Киевлянина” 1840 р. М. Максимович писав: “Изслѣдованіе и приведеніе въ надлежащую извѣстность всего, что относится къ бытію Кіева и всей Южной Руси – Кіевской и Галицкой, составляетъ особенную и собственнѣйшую цѣль моего Кіевлянина”²⁰. У другому випуску альманаху 1841 р. була опублікована

¹² Сборникъ украинскихъ пѣсень, издаваемый М. Максимовичемъ. Ч. I. Кіевъ, 1849. 116 с.

¹³ Максимовичъ М. О правописаніи малороссійскаго языка. Письмо къ Основьяненку. *Кіевлянинъ на 1841 годъ*. Кіевъ, 1841. Кн. 2. С. 154, 155.

¹⁴ Письмо о галицко-русской словесности Профессора М. Максимовича, писаное въ 1840 г. изъ Кіева / публ. Я. Головацкій. *Галичанинъ. Литературный сборникъ*. Львовъ, 1863. Кн. I. Вып. II. С. 109.

¹⁵ Максимович М. О малороссійскихъ народныхъ песнях. *Максимович М. Вибрані твори / упоряд. і вст. ст. В. Короткого*. С. 353.

¹⁶ Лесюк М. Історія правописного питання в Галичині (до 50-х років XIX ст.). *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ, 2001. Вип. VI. С. 21.

¹⁷ Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Київ, 2001. С. 168.

¹⁸ Українська мова. Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ, 2004. С. 109, 110, 252.

¹⁹ Галицькі приповідки і загадки / зібрані Григорієм Ількевичем: Репринтне відтворення з вид. 1841 р. / ред. Н. Бічужа; авт. післямови Р. Кирчів. Львів, 2003. С. 1.

²⁰ Максимовичъ М. Отъ издателя. *Кіевлянинъ на 1840 годъ*. Кіевъ, 1840. Кн. I. С. 1.

розвідка М. Максимовича “О стихотворениях Червоноруских”²¹, в якій зроблено аналіз літературної діяльності на українських землях під Австрією, “на другомъ, противоположномъ концѣ Южной Руси, отдѣленномъ отъ насъ разлучнымъ Днѣстромъ”²². Червону, або Галицьку Русь автор вважав близькою для Києва: “...Та же Руская рѣчь звучить за Днѣстромъ, что и на Днѣпрѣ; на томъ же языкѣ народная пѣснь оглашаетъ Карпатскія горы и раздается по Украинскимъ степямъ и берегамъ Черноморскимъ”²³.

У своїй статті М. Максимович схвально відгукнувся про перші твори галицьких письменників, написані народною мовою (М. Устияновича, І. Могильницького та ін.), особливо виділив “Руську трійцю” та її альманах “Русалка Дністровая” – “цѣлую книжку стиховъ и прозы на языкѣ Южнорускомъ”, що відзначалася загальнослов’янською тенденцією “къ своенародности”²⁴. М. Максимович назвав “мертвечиною”, “безвременнымъ цвѣтомъ” літературну продукцію галичан, “нашей Заднѣстрянскої братіи”, що вийшла в світ церковнослов’янською мовою. На його думку, галицькі письменники повинні уникати “искусственного словосочинения и стихосложения! Живая литература у нихъ можетъ процвѣсти только на ихъ народномъ, живомъ языкѣ...”²⁵. Завершується стаття оглядом змісту “Русалки Дністрової”, за словами дослідника В. Щурата, “оглядом, повним щирого визнання для почину молоді “Трійці”. Щодо “можливої журби видавців, що, може, вона не так прибрана, як слід було б”, вчений образно відповів словами поета І. Богдановича: “Во всех ты, Душенька, нарядах хороша!”²⁶.

У свої творах М. Максимович розглядав українську (“малоруську”) мову як самостійну, з глибоким історичним корінням, думки про походження “южноруссаго языка послѣ XIII-го вѣка несправедливы...”²⁷. Він дав оригінальну класифікацію слов’янських мов, у якій розрізняв чотири розряди: 1) “сѣвернорусскій” або північно-східний, що складався з великоруської і білоруської мов; 2) “южнорусскій” чи південно-східний; 3) південно-західний; 4) північно-західний. У модифікованому вигляді така класифікація визнається й сьогодні (східно-, південно- та західнослов’янська мовні групи). В українській мові (“языке южнорусском”), що належала до східнослов’янської групи, М. Максимович виділив два наріччя: східне – малоруське (“малороссійское” або “украинское”) і західне – червоноруське, галицьке²⁸. Малоруське наріччя поширилося по обидва боки Дніпра – на Україні, Поділлі, Волині, Сіверщині, а червоноруське – навколо Дністра в Галичині та в Карпатах²⁹.

М. Максимович зробив вагомий внесок у творення національної концепції історії України. Щоправда, він не залишив систематичної узагальнюючої праці, але аргументовано розглядав Русь-Україну як пряму спадкоємницю Давньої Київської Русі, був творцем першої наукової історії козацтва, започаткував вивчення проблеми розвитку козацької державності – Гетьманщини³⁰. Він цікавився історією “Галицкой, или Червонной, Руси, так давно ими (поляками. – *І. Р.*) завладенной и донныне оторванной от русского мира”³¹. У збірнику “Украинец”, два випуски якого (1857, 1864 рр.) стали продовженням “Киевлянина”, М. Максимович писав,

²¹ Максимовичъ М. О стихотворенияхъ Червонорускихъ. *Киевлянинъ на 1841 годъ*. Київ, 1841. Кн. 2. С. 119–152.

²² Максимовичъ М. О стихотворенияхъ Червонорускихъ. *Киевлянинъ на 1841 годъ*. Київ, 1841. Кн. 2. С. 119, 120.

²³ Там само. С. 120, 121.

²⁴ Там само. С. 142.

²⁵ Там само. С. 134, 141.

²⁶ Щурат В. Вибрані праці з історії літератури / упоряд., вступ. стаття, прим. та комент. С. В. Щурата. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. С. 136.

²⁷ Там само. С. 232.

²⁸ Критико-историческое изслѣдование о русскомъ языкѣ. *Собрание сочинений М. А. Максимовича*. Київ, 1880. Т. III : Языкознание. Исторія словесности. С. 7, 8.

²⁹ *Новыя письма къ М. П. Погдину. О старобытности малороссійскаго нарѣчія*. Там само. С. 275.

³⁰ Короткий В. “Старий українець” Михайло Максимович. *Максимович М. Вибрані твори* / упоряд. і вст. ст. В. Короткого. С. 20, 23.

³¹ Максимович М. О причинахъ взаимного ожесточения поляков и малороссіян, бывшего в XVII веке. *Максимович М. Вибрані твори* / упоряд. і вст. ст. В. Короткого. С. 174.

що внаслідок агресивної політики шляхетської Польщі “разорвалась пополамъ и прекратилась гетманщина Малороссійская; не послушалась гетмана Богдана и досталась Австрії первозванная Малороссія – земля Галицкая”³².

М. Максимович уважно слідував за літературною продукцією галицьких русинів-українців. Так, у березні 1848 р. у листі до московського професора, уродженця Лівобережжя О. Бодяньського він просив надіслати виданий у Відні в 1846–1847 рр. альманах “Вѣнокъ русинамъ на обжинки” з наміром “издать всего южно-русского народа песни...”³³. До альманаху в двох частинах увійшли оригінальні художні твори, фольклорні записи, тексти історичних пам’яток, статті та деякі матеріали із забороненої “Русалки Дністрової”. М. Максимович мав намір спільно з письменником М. Гоголем видати українську фольклорну збірку, до якої передбачалося включити пісні з Галичини. “Соединившись вмѣстѣ, – писав М. Гоголь М. Максимовичу 12 березня 1834 р. з Петербурга, – мы такое удеремъ издание, какого еще никогда ни у кого не было...”³⁴. Однак ці плани не були реалізовані. Серед українських діячів підросійської України М. Максимович мав “найбільш розвинений погляд на Галичину” в “додрагоманівський” період, до М. Драгоманова, який відіграв надзвичайно важливу роль у процесі пізнання краю наддніпрянцями в 1870–1880-х рр., не випадково його навіть жартома називали “Михайло Галицький”³⁵.

Творчість М. Максимовича була однією з передумов заснування “Руської трійці”, відіграла особливу роль у національному відродженні в Галичині. К. Студинський, багатолітній дослідник наддніпрянсько-галицьких взаємин у ХІХ ст., назвав фольклорну збірку “Малоросійські пісні” 1827 р. “золотою для українства книгою”, без якої “не знати, чим була би Галичина”³⁶. Збірка мала значний вплив на розвиток інтересу до народної творчості серед діячів “Руської трійці” та її послідовників у краї, що в середині 1830-х рр. започаткували нову українську літературу на основі народнорозмовної мови, за прикладом творчості наддніпрянських письменників і вчених-народознавців. Перша фольклорна збірка М. Максимовича настільки вразила молодого Я. Головацького, що він зробив у 1833 р. рукописну копію “Малоросійських пісень” у вигляді зшитка (він зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника)³⁷. Діяч “Трійці” пізніше згадував, що в бібліотеці у Львові, де робив виписки з українських книг, скопіював “весь “Сборник малороссийских песен” Максимовича..., прежде в черновую тетрадку, а потом дома переписывал начисто”³⁸.

Народознавча діяльність М. Максимовича дала безпосередній поштовх до заснування “Руської трійці”. Як видно зі “щоденника” читального залу бібліотеки Інституту Оссолінських у Львові, де збереглися відомості про видачу книг студентам університету М. Шашкевичу, І. Вагилевичу та Я. Головацькому протягом грудня 1832 р. – жовтня 1836 р.³⁹, вони кілька десятків разів замовляли фольклорну збірку “Малороссийские песни” 1827 р. Зокрема, це робилося неодноразово в грудні 1832 р. (першим взяв книжку для читання 10 грудня

³² Українець 1864 года, изданный М. Максимовичемъ. Київ, 1864. С. 11.

³³ Максимович М. Листи / упоряд. і вст. ст. В. Короткого. Київ, 2004. С. 35.

³⁴ Письма Гоголя къ Максимовичу, по подлинникамъ исправленныя и дополненныя С. И. Пономаревымъ. СПб., 1877. С. 5, 6.

³⁵ Масненко В. Галичина у візії наддніпрянських українофілів 1840–1860-х років: імперативи Михайла Максимовича. *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badan* / Praca zbiorowa pod redakcją A. Kawalec, W. Wierzbienca, L. Zaszkiłniaka. Wstępem opatrzył J. Maternicki : w 3 t. Rzeszów, 2011. T. 2. S. 89.

³⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). Ф. 362 (Студинський К. – академік). Оп. 1. Спр. 99 (Праця “Причинки до історії життя Галицької Руси в літах 1833–47” (про зв’язки Головацького Я. з письменниками України)). Арк. 21.

³⁷ Львівська національна наукова бібліотека (далі – ЛННБ) ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. Ф. 36 (Головацький Я.). Од. зб. 737 (“Малоросійські пѣсни изданныя М. Максимовичемъ”). Москва, 1827. Рукописна копія Я. Головацького). 23 арк.

³⁸ Письменники Західної України 30–50-х років ХІХ ст. / упоряд., підгот. текстів І. І. Пільгука та М. Г. Чорнописького. Київ, 1965. С. 230.

³⁹ “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали / упоряд. Ф. І. Стеблій та ін. Київ, 1989. С. 18–51.

Я. Головацький), регулярно впродовж 1833 року і на початку 1834 р.⁴⁰. Я. Головацький зробив власноруч копію “Малоросійських пісень” М. Максимовича, що започаткували українську фольклористику як науку: спочатку в бібліотеці у Львові як чорновик, а вдома переписав начисто. За спогадами Я. Головацького, М. Шашкевич, познайомившись із фольклорною збіркою М. Максимовича та “Енеїдою” І. Котляревського, побачив у них “живий приклад, переконався о можності народної руської словесності, загадав велику гадку: утворити чисто народну словесність южноруську, і сесій гадці вірен остав до кінця”⁴¹.

М. Максимович став одним із перших наддніпрянських діячів, поряд з П. Лукашевичем, О. Бодяньським та І. Срезневським, які встановили контакти з галичанами в 1830–1840-х рр. Він листувався з діячами “Руської трійці” І. Вагилевичем та Я. Головацьким, істориком Д. Зубрицьким⁴². Кореспонденція М. Максимовича мала інформаційно-науковий характер, українські діячі обмінювалися літературою, відомостями про національний рух і становище місцевого населення. Так, М. Максимович налагодив письмові стосунки з І. Вагилевичем, про наукову діяльність якого, напевно, довідався з листа діяча “Трійці” до російського історика М. Погодіна від 8 березня 1836 р., вміщеного того ж року в журналі “Московский наблюдатель” (№ 7) як “Письмо изъ Лемберга”. І. Вагилевич писав про галицько-русську мову, народні перекази та історичні пам’ятки в Галичині, цікавився “теперешню Русскою Словесностію на Сѣверѣ и Югѣ, только нѣтъ средствъ, – скаржився він. – ...Будьте столько добры, напишите намъ что-нибудь о ней”⁴³. Вагилевичевий лист М. Погодін опублікував для російських читачів у травні 1836 р., що, мабуть, зацікавив М. Максимовича і спонукав до налагодження зв’язків з “Руською трійцею”⁴⁴.

Прочитавши “Русалку Дністровую”, М. Максимович вислав молодому досліднику І. Вагилевичу свою статтю “Пісня о полку Игоревім” – із циклу лекцій про руське письменство, виголошених у Київському університеті 1835 р. Зокрема, на титульній сторінці першої статті він власноруч написав: “І. Вагилевичу, переводчику пѣсни Игорю отъ Максимовича” (примірник зберігається у відділі рідкісної книги ЛННБ України ім. В. Стефаника)⁴⁵. Листування І. Вагилевича з М. Максимовичем почалося в березні 1837 р. У першому листі галичанин подякував за надіслану працю про “Слово о полку Игоревім”, писав про розвиток руської літератури в краї, зокрема, про публікацію граматик М. Лучкая і Й. Левицького, альманаху “Руської трійці”. З болем зауважив, що до галицької інтелігенції належать суто священики (“то найгірш, шчо зьде (тут. – І. Р.) у нас Южно-русинѡв нѣтъ иншого чину, окреме попѡвского, и я на попа правю се”)⁴⁶. Усвідомлюючи етнічну єдність галичан із Наддніпрянщиною (“братею нашею заднѣпровною”), І. Вагилевич просив надіслати інформацію про діалекти “на цѣлѣй Украинѣ” і вихід у світ нових книжок “про Южно-русь и в южно-руским языку”⁴⁷.

І. Вагилевич висловлював вдячність М. Максимовичу за прихильне ставлення до себе і своїх земляків, намагався вживати “максимовичівку”. “Ваша приязнь ко мені, – писав він у серпні 1838 р., – душу мою наповняє саме іскренними чувствами благодаренія”⁴⁸. Водночас у листі говорилося про наболіле – занепад народної просвіти в Галичині (“у насъ нѣхто не дбае о

⁴⁰ “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали / упоряд. Ф. І. Стеблій та ін. Київ, 1989. С. 20–22.

⁴¹ Головацький Я. Пам’ять Маркіяну-Руслану Шашкевичу. *Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст.* С. 207.

⁴² ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 95 (Праця “Перші зв’язки України з Галичиною”). Арк. 1, 3, 8.

⁴³ Свѣнцицькій І. С. Матеріали по історії возродження Карпатской Руси. Ч. І. Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ой половинѣ XIX-аго вѣка. Львовъ, 1906. С. 152.

⁴⁴ Свѣнцицькій І. С. Матеріали по історії возродження Карпатской Руси. Ч. І. С. 18.

⁴⁵ Пѣсьнъ о полку Игоревѣ. (Изъ лекцій о Русской словесности, читанныхъ 1835 года въ Университетѣ Св. Владиміра Ордин. Профес. Михаиломъ Максимовичемъ). Санкт-Петербургъ, 1837. 22 с. / Изъ Журнала Министерства Народнаго Просвѣщенія.

⁴⁶ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 19 (Вагилевич І.). Од. зб. 53 (Вагилевич І. Листи до М. Максимовича. Львів, 1837, 1838, 1842. Автограф). Арк. 1 зв.

⁴⁷ Даниловъ В. В. *Письма Ивана Вагилевича къ М. А. Максимовичу.* Русскій филологическій вѣстникъ. Варшава, 1912. № 4. С. 409, 412.

⁴⁸ Вагилевич І. До М. О. Максимовича (1838). *Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори / упоряд., вступ. ст. та приміт. М. Шалати.* Київ, 1982. С. 202.

просвѣщеніе народное...”⁴⁹. Вагилевичевий лист від 5 січня 1842 р. своїм правописом нагадував “максимовичівку”, що визнав і сам автор (так писати “вельми мѣнѣ подобалося”, “видите, що у́же більше сходна (орфографія. – *I. P.*) зъ Вашеу”). Галичанин пообіцяв М. Максимовичу надсилати свої статті на народознавчу тематику, взамін просив передати через польського книготорговця Я. Мілліковського твори наддніпрянських авторів на “южно-русскій” мові – самого М. Максимовича, а також Г. Квітки-Основ’яненка, А. Могили, О. Бодянського, Є. Гребінки та ін. І. Вагилевич зауважив, що з інтересом перечитав виданий М. Максимовичем альманах “Киевлянин” за 1841 р., де знайшов “много воспоминаній о Галицкѣй Руси”⁵⁰.

У кінці 1838 р. почалося нетривале листування М. Максимовича з Я. Головацьким. Перший лист від галичанина був датований 13 (25) листопада, особисте знайомство між ними відбулося аж у 1872 р. після переїзду Я. Головацького до Росії⁵¹. Я. Головацький писав М. Максимовичу про бажання познайомитися з творчістю наддніпрянських письменників, “съ плодами розцвѣтающѣйся словесности Южной Руси”, яку галичани мали взяти за зразок для створення власної літератури (“тым лучче и тым певнѣйше обробляти питоме свое нарѣчіе...”)⁵². У другому листі 27 серпня (8 вересня) 1840 р. Я. Головацький просив М. Максимовича надсилати українську літературу з Наддніпрянщини – твори Г. Квітки-Основ’яненка, І. Котляревського, Є. Гребінки, І. Срезневського та ін., бо в розумінні адресанта, якщо не існувало можливості відвідати “Украины, нехай хоть пѣзнаюся в книжках з народом и языком наших одноплемѣнцѣв”⁵³. Публікуючи два листи Я. Головацького до М. Максимовича, В. Науменко зауважив, що “справжнього листування між ними”, по суті, не було, на цьому переписка закінчилася⁵⁴.

Кореспонденція з М. Максимовичем, була, за словами Я. Головацького, першим спілкуванням місцевих літераторів з Україною, почуттям родинності й одноплемінного взаєморозуміння в той час, коли ближчі стосунки між галичанами і наддніпрянцями були надто утруднені: “Мы, молодые труженники на поприщѣ родной словесности, повиновались зрѣлымъ наставленіямъ опытного и доброжелательного мужа...”⁵⁵. Свій другий лист до М. Максимовича в 1840 р. Я. Головацький написав у відповідь на запрошення, передане через Д. Зубрицького, надсилати статті в альманах “Киевлянин”. “Попросите Вагилевича, Головацкого и другихъ однородцевъ моихъ быть моими сотрудниками и участвовать въ “Кіевлянинѣ” статьями о Червонной Руси”, – писав М. Максимович у листі до Д. Зубрицького 22 квітня 1840 р.⁵⁶. Ознайомившись із листом, Я. Головацький запевнив українського адресанта 27 серпня (8 вересня) 1840 р.: “Всѣ Ваши уваги и перестороги для выключаяющоися нашей словесности зовсѣмъ правдивы – и я з моей стороны майже цѣло согласенъ. Издаваніе Вашего “Кіевлянина” буде для всей южной Руси середоточіемъ умственного сообщения и розширенія свѣтла, котрого промени, дасть Бѣг, и на галицкихъ сусѣдѣв падатимуть”⁵⁷.

Крім діячів “Руської трійці” І. Вагилевича та Я. Головацького, М. Максимович листувався з Д. Зубрицьким. У квітні 1839 р. галицький історик написав першого листа до М. Максимовича, на який довго чекав відповідь через тривалу хворобу адресата⁵⁸. У листі Д. Зубрицького говорилося про слабкість руської словесності в Галичині (“ничто не предпринимается, безчетныя препятствія” і т. п.)⁵⁹. Поштовх до переписки дав М. Максимович, передавши

⁴⁹ Даниловъ В. В. Письма Ивана Вагилевича къ М. А. Максимовичу... С. 413.

⁵⁰ Там само. С. 413, 416.

⁵¹ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 99. Арк. 21.

⁵² Там само. Арк. 27.

⁵³ Науменко В. Листи Я. Головацького до М. Максимовича та Пл. Лукашевича... С. 42.

⁵⁴ Там само. С. 35.

⁵⁵ Письмо о галицко-русской словесности Профессора М. Максимовича... С. 110, 111.

⁵⁶ Там само. С. 110.

⁵⁷ Науменко В. Листи Я. Головацького до М. Максимовича та П. Лукашевича... С. 40.

⁵⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 99. Арк. 27, 29; Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького (Рр. 1840–1853). *Записки НТШ*. Львів, 1901. Т. XLIII. Кн. 5. С. 25.

⁵⁹ Возняк М. Епізоди культурних зносин галицької і російської України в 1-шій полов. XIX в. *Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука*. Виданне Українського Наукового Товариства в Києві. Київ, 1915. С. 96.

галичанину через російського філософа і мандрівника О. Сухово-Кобиліна свої наукові праці (“Откуда идет Русская земля” та “Изслѣдованіе о русскомъ языкѣ”). Не заставши Д. Зубрицького у Львові, О. Кобилін “залишив у його мешканні листа, – писав К. Студинський, – із зазначенням, для кого які книжки призначені. Зубрицький вважав умісним подякувати Максимовичеві, і так почалася між обома ученими переписка”⁶⁰. П’ять листів М. Максимовича до Д. Зубрицького (від 22 квітня 1840 р. до 8 жовтня 1843 р.) опублікував К. Студинський, зауваживши, що зносини між ними не перервалися і “в дальших роках”⁶¹.

У першому листі до Д. Зубрицького 22 квітня 1840 р. М. Максимович підтримав “возрожденіе русской словесности въ Червонной Руси”: “дай Богъ, чтобы обстоятельства къ тому благопріятствовали и чтобы молодое Ваше духовенство не прекращало сего прекраснаго и достойнаго начинанія”⁶². Адресант просив молодих галичан надсилати власні матеріали “о Галиціи всей или Австрійской Руси Червонной и Карпатской” до альманаху “Киевлянин”, засновником і видавцем якого він був на початку 1840-х рр. “Статьи Ваши будутъ очень занимательны, – писав М. Максимович, – и примутся у насъ съ удовольствіемъ большимъ и успѣхомъ. Пишите хоть на Польскомъ, я переведу ихъ на Рускій”⁶³. Наприкінці листа йшлося про намір наступного року після одужання побувати у Львові та об’їхати всю Галичину. З листом М. Максимовича було надіслано три примірники “Киевлянина” видання 1840 р., призначені для Д. Зубрицького, І. Вагилевича та Я. Головацького, “при оказіи пришлю больше”⁶⁴. Максимовичевий лист до Д. Зубрицького за бажанням автора прочитав Я. Головацький і зробив із нього копію. Він підтримав думки адресанта, про що, як відомо, писав у листі до М. Максимовича у вересні 1840 р. (за новим стилем).

Щоправда, погляди М. Максимовича щодо впровадження живої народної мови в літературу були суперечливими. У першому листі до Д. Зубрицького він закликав молоде покоління “писать на своемъ родномъ языкѣ, подобно Нѣмцамъ, Французамъ, Чехамъ и всѣмъ почти другимъ націямъ”. Однак на Наддніпрянщині, де услід за І. Котляревським “могутъ быть и есть” тільки поодинокі твори нової української літератури, загальнозживаним серед освіченої верстви населення став “великорусскій языкъ, которымъ и говоримъ, и пишемъ, и думаемъ, какъ языкомъ общимъ”. Простонародна мова як літературна можлива, на думку М. Максимовича, тільки в Галичині, бо “для Русиновъ Австрійской Имперіи живой языкъ – Южнорускій; пора языка Польскаго для нихъ давно прошла, пора Великорусскаго ... еще не наступила”. Він висловив бажання, щоб галицькі русини “усвоили себѣ Великорусскій языкъ; но ваша Червонорусская словесность... должна быть на вашемъ родномъ Рускомъ языкѣ – т. е. на Южнорускомъ...”⁶⁵. М. Максимович зізнався, що із задоволенням читав поезію діячів “Руської трійці”, М. Устияновича, на відміну від творчості тих, хто цурався народної мови. Щодо правопису “Русалки”, то було сказано прямо – “очень дико”⁶⁶.

М. Максимович був одним з перших популяризаторів творчості галицьких письменників на Наддніпрянщині в ХІХ ст. Він виявляв постійний інтерес до національно-культурного життя австрійських русинів-українців, хоч йому так і не довелося особисто побувати в Галичині. К. Студинський слушно зауважив, що заслугою М. Максимовича було захоплення галичан до літературної і наукової праці на ниві народознавства, введення живої народної мови в письменство, заклики до створення єдиного українського правопису, формування духовного зв’язку “між Галичиною і Україною”⁶⁷. Позиція авторитетного дослідника утверджувала ідею

⁶⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 8.

⁶¹ Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького (Рр. 1840–1853)... С. 2, 25–36.

⁶² Там само. С. 25.

⁶³ Там само. С. 28.

⁶⁴ Письмо о галицко-русской словесности Профессора М. Максимовича... С. 109, 110.

⁶⁵ Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького (Рр. 1840–1853)... С. 25, 26.

⁶⁶ Там само. С. 27.

⁶⁷ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–47. *Відбитка з XI і XII т. Збірника фільологічної секції НТШ*. Львів, 1909. С. LIV, LV; Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького (Рр. 1840–1853)... С. 7.

мовно-культурної та історичної єдності Галичини з Великою Україною. Однак, за словами К. Студинського, М. Максимович не вірив “у будучність українського письменства”, перспективи розвитку нової української літератури на Наддніпрянщині, що була колискою національного відродження. Ця зневіра, висловлена в листах до галицьких діячів, “могла бути студеною водою на мрії перших наших (галицьких. – *I. P.*) речників живого слова”⁶⁸. З образним твердженням про неоднозначний вплив М. Максимовича на національний рух у Галичині важко не погодитися.

Галицькі діячі в XIX ст. покликалися на науковий авторитет М. Максимовича в обґрунтуванні національної самобутності українського народу. Так, під час революційної “весни народів” на Соборі руських учених у Львові в жовтні 1848 р. Я. Головацький, посилаючись на мовознавчі праці М. Максимовича, виступив з обґрунтуванням тези про три “наріччя” “русской рѣчи” – великоруське, малоруське і білоруське, за його словами, “языкъ южнорускій, малорускій (або, якъ у насъ кажутъ, “рускій”)” поширювався поза межі Карпат “по цѣлѣй южнѣй Россіи зъ обохъ сторонъ Днѣпра...”⁶⁹. Редакція часопису “Новини” у Львові 1849 р. в полеміці з польським кореспондентом віденської газети, що назвав “мову руску” мішаниною “мовы польской и російской”, послалася на здобутки М. Максимовича – захисника самобутності “русської” мови⁷⁰. Галичани підтримали М. Максимовича в його науковій полеміці з російським істориком М. Погодіним, суть якої зводилася до того, хто – “великороси” чи “малороси” – мають більше прав на спадщину Київської Русі. М. Максимович не погоджувався з ідеєю М. Погодіна про “старшинство” і домінування великоруського елемента. Дискусія дала поштовх до майбутнього загострення українського питання в політиці Петербурга⁷¹.

Після поразки революції в 1850-х рр. серед нечисленної галицької інтелігенції поглибилася зневіра в перспективі формування літературної мови на народномовній основі, що призвело до засилля в літературі макаронічного “язичія”. Однак навіть прихильники русофільства визнавали заслуги М. Максимовича на ниві українського народознавства. Так, Б. Дідицький у львівській газеті “Зоря Галицкая”⁷² в 1853 р. серед “знаменитыхъ людей” з України, що мали вплив на Галичину, назвав М. Максимовича: “Великіи заслуги и подвиги Украины, котора поле умствования радо уступаетъ Галичанамъ”, “да вѣчно поеть Украина, а разумуютъ Галичане!”⁷³. У розпал наукової дискусії М. Максимовича з М. Погодіним у 1856–1857 рр. на сторінках журналу “Русская беседа” брати Яків та Іван Головацькі стали на бік українського дослідника. І. Головацький у листі до брата в квітні 1857 р. критично відгукнувся про статтю М. Погодіна: “...Тотъ Москвичъ въ своемъ высококомѣри дерзнулъ утверждать, будто до пришествія Татаръ не было Малороссіянъ въ Кіевѣ, и что нѣтъ слѣдовъ малорусскаго нарѣчія въ Несторовой и проч. лѣтописяхъ!! Но зато нашъ старикъ Максимовичъ ... рѣшительно опровергнулъ это литературное заблужденіе”⁷⁴.

У похилому віці М. Максимович, обтяжений хворобами, практично не мав безпосередніх контактів з галичанами, але його творчий доробок викликав інтерес серед галицьких народовців з 60-х рр. XIX ст. Не маючи достатніх інтелектуальних і матеріальних ресурсів для своєї видавничої діяльності, “ранні” народовці передруковували кращі зразки нової української

⁶⁸ Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького (Рр. 1840–1853)... С. 5.

⁶⁹ Росправа о языкѣ южнорускомъ и его нарѣчіяхъ, сочинена Я. Головацкимъ. *Историческій очеркъ основанія Галицко-русской матиці и справозданье первого собору ученыхъ русскихъ и любителей народного просвѣщенія* / составлено Я. Головацкимъ. Львовъ, 1850. С. 24, 30, 43.

⁷⁰ Австрійська держава. *Новини*. 1849. Ч. 12. 9 (21) лютого. С. 49.

⁷¹ Міллер О. Засвоюючи логіку націоналізму: Ставлення владних кіл імперії та громадської думки її столиць до українського національного руху в перші роки царювання Олександра II. *Україна модерна*. Львів, 1999. Чис. 2–3 за 1997–1998 рр. С. 80, 81.

⁷² Назву газети, що почала виходити на початку революції 1848 р., русофільська редакція в 1850-х рр. змінила із “Зоря Галицка” на “Галицкая”.

⁷³ Отець Ігнатій, рускій приходникъ изъ Соломянки. Повѣсть, нимъ самымъ написанна. *Зоря Галицкая*. 1853. Ч. 5. 18 (30) марта. С. 52.

⁷⁴ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 / видав К. Студинський. *Збірник фільологічної секції НТШ*. Львів, 1905. Т. VIII. Ч. 247. С. 350.

літератури і народознавства з Наддніпрянщини. За підрахунками К. Студинського, більшу частину літературних праць у народо-вському часописі “Вечерниці”, що виходив у Львові в 1862–1863 рр., було передруковано з наддніпрянських журналів – М. Максимовича “Киевлянин” 1840 і 1841 рр. та, особливо, В. Білозерського “Основа” 1861–1862 рр. у Петербурзі⁷⁵. Зокрема, передруком з “Киевлянина” побачили світ російськомовні твори П. Куліша в перекладі К. Климковича: “За те, що сталося з козаком Бурдогом на Зеленій неділі”, “Огненний змії” та ін.⁷⁶. Зміст статті М. Максимовича “О стихотворениях Червонорусских”, що закликала до літературної діяльності на народномовній основі, з’ясувала редакція “Вечерниць” 1862 р.⁷⁷. “То справдешній учений, – писав К. Климкович про М. Максимовича, – бо вчився... на своєму власному народі...”, закликав галичан вводити живу народну мову в літературу⁷⁸.

У “Вечерницях” в 1863 р. надруковано частину листа М. Максимовича з Києва 1840 р., адресованого Д. Зубрицькому, з коментарями Я. Головацького⁷⁹. Того ж року він був вміщений у русофільському літературному збірнику “Галичанин” у Львові⁸⁰. Галицькі народовці піддали критиці зневіру М. Максимовича в майбутнє української мови: “Для насъ минула уже пора польської и пора московської мови, теперъ настала пора мови ріднєи, т. е. южноруської”, яку необхідно розвивати “всіма силами...”. На думку редакції, Я. Головацький писав “теперъ чисто московськимъ язюкомъ”, як у листі М. Максимовича 1840 р., тоді як галичанам необхідно вживати в літературі народнорозмовну мову на основі “кулішівки”: “лишень въ кулішевій правописі злучитися (з підросійською Україною. – *І. Р.*) можемо”⁸¹. У народо-вській пресі Галичини регулярно писалося, що “максимовичівка” – це правопис “псевдо-етимологічний”, тільки з “кулішівкою” “пробудився новий дух...”⁸². Однак місцеві народовці довгий час використовували у своїх виданнях етимологічний правопис М. Максимовича, яким друкували, зокрема, часописи “Вечерницѣ”, “Батьківщина”, “Дїло”, “Зоря” та ін., щоб пом’якшити напругу у відносинах з галицькими русофілами на ґрунті мовно-правописних суперечок⁸³.

Наукові аргументи М. Максимовича про відмінність “малоросів”-українців, що проживали обабіч кордону між двома імперіями, від “великоросів”-росіян отримали підтримку серед т. зв. “русинів польської нації” – генерації осіб із подвійною, польсько-руською ідентичністю, характерної для невеликої частини галицької інтелігенції. Так, редакція польськомовного часопису “Siolo” (“Село”), “присвяченого справам народним українсько-руським”, що виходив у Львові 1866–1867 рр. під редакцією П. Свенціцького, піддала критиці брошуру одного з лідерів москвофілів Б. Дідицького 1866 р. “Въ одинъ часъ научитъся малорусину по великорусски” за тезу про єдиний “руській язюкъ” з різними вимовами – малоруською і великоруською. Автор статті покликався на авторитет М. Максимовича, що давно обґрунтував різницю між двома східнослов’янськими мовами⁸⁴. Отже, М. Максимович користувався повагою серед галичан різних ідейних поглядів – не лише українських народо-вців, але й русофілів

⁷⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 94 (Праця “Зв’язки України з Галичиною”. Уривок. Рукопис (ч. I–IV)). Арк. 104.

⁷⁶ Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття. Івано-Франківськ, 2012. С. 442, 443.

⁷⁷ Кс. Кл. Гадка ученого о руськой словесности. *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 20. 14 червня. С. 162–165; Ч. 21. 21 червня. С. 182–184.

⁷⁸ Там само. Ч. 21. 21 червня. С. 183, 184.

⁷⁹ Письмо о галицко-русской словесности проф. М. Максимовича / соч. Я. Ф. Головацкого. *Вечерницѣ*. 1863. Ч. 17. С. 137–139.

⁸⁰ Письмо о галицко-русской словесности Профессора М. Максимовича... С. 110, 111.

⁸¹ Письмо о галицко-русской словесности проф. М. Максимовича / соч. Я. Ф. Головацкого. *Вечерницѣ*. 1863. Ч. 17. С. 139.

⁸² Етимология и Фонетика. Листи зь Тернополя О. Партицького. (Передруковано зь “Правди”). *Русь*. 1867. Ч. 42. 22 серпня. С. 2.

⁸³ Мудрий М. Угода між галицькими народо-вцями і русофілами 1882 року. *Записки НТШ. Праці історично-філософської секції*. Львів, 2002. Т. ССXLIII. С. 658.

⁸⁴ Z powodu broszury “Słowa”. “W adin czas nauczit’sa małorusinu po wielikarusski”. *Siolo*. 1866. Z. 3. S. 121.

(москвофілів), прихильників проросійської орієнтації, та “русинів польської нації”, що в широкому значенні були полонофілами, частина з них відчувала себе поляками.

М. Максимович мав безпосередню зустріч з галичанами, мабуть, востаннє, в липні 1872 р., коли до нього приїжджав на Михайлову Гору біля Канева Я. Головацький у компанії трьох русофілів, що емігрували в Росію. Серед приїжджиків, колишніх підданих Габсбурзької монархії, були церковно-громадський діяч о. Володимир (Іпполіт) Терлецький, викладачі Л. Лопатинський і М. Астряб, разом з В. Науменком, тоді студентом Київського університету (пізніше відомим громадським діячем і вченим)⁸⁵. Приїхали галичани 22 липня 1872 р. надвечір пароплавом, за словами В. Науменка, “на поклон” М. Максимовичу. “Мені тоді аж кинулось у вічі, – згадував він, – що Максимович, дуже привітливо зустрічавший усіх гостей, які приїздили до нього, на цей раз був якось неначе скептично настроєний”. Я. Головацький і В. Терлецький, тоді вже старші люди, “раз у раз величали Максимовича “наш батько”. Максимович через якийсь час, наче шуткуючи, але доволі гостро, сказав їм, що Галичина нагадає йому пісню про довічну дівчину-сироту”, і продекламував:

Бідная ти, Галичино (замість “молодая ти дівчинонько”. – *І. Р.*),
Чого в тебе та батьків много,
А рідного та ні одного,
Порадоньки ні од одного”⁸⁶.

“Я тоді ще мало знав про політичний і культурний стан Галичини, – згадував В. Науменко, – але зразу запримітив, що галичанам-гостям, шукавшим собі по світу батьків, не дуже приємно було прослухати цю пісню”⁸⁷. У листопаді 1873 р. М. Максимович помер, його критичне ставлення до галицьких русофілів (москвофілів) було характерним для українських діячів Наддніпрянщини, що підтримували народовську течію.

Таким чином, М. Максимович зробив визначний внесок у розвиток українського народознавства як науки, приділяв увагу австрійській Галичині, яку вважав невід’ємною частиною русько-українського простору. Він аргументовано доводив окремішність і єдність української (“руської”, “малоруської”) мови, якою розмовляло населення на підросійській Україні та в Галичині, однорідність фольклорної спадщини і спільність історичного минулого обабіч австро-російського кордону. М. Максимович зробив першу спробу виробити єдиний український правопис, т. зв. “максимовичівку”, що знайшла поширення в краї з 30-х рр. XIX ст., де вперше була використана “Руською трійцею”, але так і не прижилася на Наддніпрянщині. Правопис М. Максимовича, базований на історично-етимологічному принципі, в різних модифікаціях активно використовували галичани в другій половині XIX ст., причому і народовці, й москвофіли. “Максимовичівка” відіграла певну роль у формуванні сучасного загальноукраїнського правопису, сприяла усвідомленню мовно-правописної єдності наддніпрянців і галичан, що була в основі ідеї соборності України.

М. Максимовичу так і не судилося особисто побувати в Галичині, однак він підтримував листовні стосунки з діячами “Руської трійці” І. Вагилевичем (з 1837 р.) та Я. Головацьким (з 1838 р.), істориком Д. Зубрицьким (з 1839 р.), що тривали кілька років. Кореспонденція мала інформаційно-науковий характер, охоплювала питання обміну книжками, відомостями про наукове й літературне життя. В умовах активізації українського руху в 60–70-х рр. XIX ст. М. Максимович, будучи в похилому віці, практично не мав зв’язків з молодшим поколінням галичан, що вийшло на суспільну арену, скориставшись конституціоналізацією і демократизацією державного устрою в Габсбурзькій монархії. Ініціативу в поглибленні контактів з Галичиною взяла на себе молодша генерація наддніпрянських діячів, насамперед П. Куліш, М. Драгоманов, В. Антонович, О. Кониський та ін. Галичани покликалися на науковий авторитет М. Максимовича в обґрунтуванні тези про національну єдність країн із підросійською Україною, а з іншого боку – про

⁸⁵ Студинський К. Галичани в гостині у Мих. Максимовича 1872 р. *Записки НТШ. Праці філологічної секції*. Львів, 1935. Т. СЛІІІ. С. 218, 221.

⁸⁶ Там само. С. 229, 230.

⁸⁷ Там само. С. 230.

окремішність русинів-українців (“малоросів”) від поляків і росіян (“великоросів”). Перспективним для подальших досліджень є детальне вивчення кореспонденції М. Максимовича, його творчої спадщини, наскільки вони містили згадки про Галичину тощо.

MYKHAILO MAKSYMOVYCH'S IDEAS ABOUT AUSTRIAN GALICIA AND HIS RELATIONSHIP WITH COMPATRIOTS

Ihor RAIKIVSKYI

State Higher Educational Institution

“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,

Department of History of Ukraine and methods of teaching history,

Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

e-mail: i.raj@ukr.net, igor.raikivskyi@pnu.edu.ua

Summary

The influence of Mykhailo Maksymovych (1804–1873) on the national movement in Austrian Galicia in the 1830s and early 1870s is highlighted. According to the outstanding ethnographer, Galicia was an integral part of the Ruthenian-Ukrainian space. He made a significant contribution to substantiating the identity and unity of the Ukrainian (“Ruthenian”) language and folklore heritage on both sides of the Austro-Russian border, the common historical past of Galicia with sub-Russian Ukraine. M. Maksymovych never had to personally visit Galicia, but he maintained correspondence with the figures of the “Ruthenian Trinity” I. Vahylevych (since 1837) and Ya. Holovatskyi (since 1838), historian D. Zubrytskyi (since 1839). Short correspondence was informational and scientific in nature, covering the exchange of books, information about scientific and literary life. M. Maksymovych’s ethnographic activity gave impetus to the intensification of the national movement of Galician Ruthenian-Ukrainians. M. Maksymovych became one of the first popularizers of Galician literary production in sub-Russian Ukraine in the 19th century.

Galicians regularly referred to the scientific authority of M. Maksymovych in substantiating the thesis about the national unity of the compatriots and sub-Russian Ukraine, and on the other hand – about the separation of Ruthenian-Ukrainians (“Little Russians”) from Poles and Russians. Using the creative work of M. Maksymovych in their activities, the Galician national populists from the early 1860s contained a reprint of his own works, material from the almanac “Kievlyanin” (1840 and 1841), which he published, and others. M. Maksymovych had authority among Galicians of different ideological views. In the rivalry of local national populists and Russophiles (Moscowphiles), with their focus on a single Pan-Ruthenian space, the scientist supported the national populist’s current, which clearly testified, in particular, his only personal meeting with Ya. Golovatskyi in the company of several Russophiles emigrating to Russia in 1872.

Keywords: Mykhailo Maksymovych, national movement, ethnography, relations, activist, Galicia.

REFERENCES

- Avstriiska derzhava [Austrian state]. (1849, 9 (21) liutoho). *Novyny*. Lviv, ch. 12 (in Ukrainian).
- Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv (TsDIAL of Ukraine). F. 362 (Studynskyi K. – akademik). Op. 1. Spr. 94. 202 p.
- TsDIAL of Ukraine*. F. 362. Op. 1. Spr. 95. 72 p.
- TsDIAL of Ukraine*. F. 362. Op. 1. Spr. 99. 32 p.
- Danylov, V. V. (1912). Pysma Yvana Vahylevycha k M. A. Maksymovychu [Letters from Ivan Vagilevich to M. A. Maksimovich]. *Russkii fylolohycheskii vestnyk*. Varshava, no. 4, pp. 407–416 (in Russian).
- Etymolohyia y Fonetyka. Lysty z Ternopolia O. Partytskoho (Peredrukovano z “Pravdy”) [Etymology and Phonetics. Letters from Ternopil to O. Partytsky (Reprinted from “Pravda”)] (1867). *Rus*. Lviv, ch. 42. 22 serpnia, pp. 1–3 (in Ukrainian).
- Franko, I. (1986). Panshchyna ta yii skasuvannia 1848 r. v Halychyni [Serfdom and its abolition in 1848 in Galicia]. *Zibr. tvoriv u 50-ty t*. Kyiv, vol. 47, pp. 7–122 (in Ukrainian).
- Halytski pryprovidky i zahadky, zibrani Hryhoriem Ilkeyvychem [Galician story and riddles collected by Hryhoriy Ilkevych] (2003). Reprintne vidtvorennia z vyd. 1841 r. N. Bichuia (Eds.); avt. pisliamovy R. Kyrchiv. Lviv (in Ukrainian).
- Pilhuk, I. I., Chornopyskyi, M. H. (Eds.) (1965). *Pysmennyky Zakhidnoi Ukrainy 30–50-kh rokiv XIX st. [Writers of Western Ukraine 30–50-ies of the XIX century]*. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).

Korespondentsyia Yakova Holovatskoho v litakh 1850–62 [Correspondence of Yakiv Holovatsky in the Years 1850–62] (1905). K. Studynskyi (Vydav.). *Zbirnyk filolohichnoi sektsyi NTSh*. Lviv, vol. VIII, ch. 290 (in Ukrainian).

Ks. Kl. (1862). Hadka uchenoho o ruskoi slovesnosti [The scientist's idea of Ruthenian literature]. *Vechernytsi*. Lviv, ch. 20. 14 chervnia, pp. 162–165; Ch. 21. 21 chervnia, pp. 182–184 (in Ukrainian).

Lesiuk, M. (2001). Istoriiia pravopysnoho pytannia v Halychyni (do 50-kh rokiv XIX st.) [History of spelling question in Galicia (up to the 1850s)]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Filolohiia*. Ivano-Frankivsk, vyp. VI, pp. 16–27 (in Ukrainian).

Lvivska natsionalna naukova biblioteka (LNNB) im. V. Stefanyka NAN Ukrainy. Viddil rukopysiv. F. 19 (Vahylevych I.). Od. zb. 53. 5 p.

LNNB im. V. Stefanyka NAN Ukrainy. Viddil rukopysiv. F. 36 (Holovatskyi Ya.). Od. zb. 737. 23 p.

Maksymovych, M. (2004). *Vybrani tvory [Selected works]*. V. Korotkyi (Eds.). Kyiv: Lybid (in Ukrainian).

Maksymovych, M. (1840). Ot izdatelya [From the publisher]. *Kievlyanin na 1840 god*. Kiev, kn. I, pp. I–II (in Russian).

Maksymovych, M. (1841). O pravopysaniy malorossiiskaho yazyka. Pysmo k Osnovianenku [On the spelling of the Little Russian language. Letter to Osnovyanenko]. *Kievlyanin na 1841 hod*. Kiev, kn. 2, pp. 153–180 (in Russian).

Maksymovych, M. (1841). O stihotvoreniyah Chervonoruskikh [About the Red Ruthenian poems]. *Kievlyanin na 1841 hod*. Kiev, kn. 2, pp. 119–152 (in Russian).

Maksymovych, M. (2004). *Lysty [Letters]*. Uporiad. i vst. st. V. Korotkoho. Kyiv (in Ukrainian).

Malorossijskiya pesni, izdannyya M. Maksimovichem [Little Russian songs published by M. Maksimovich] (1827). Moskva (in Russian).

Masnenko, V. (2011). Halychyna u vizii naddnyprianskykh ukrainofiliv 1840–1860-kh rokiv: imperatyvy Mykhaila Maksymovycha [Galicia in the Vision of the Dnieper Ukrainophiles of the 1840s and 1860s: Mykhailo Maksymovych's Imperatives]. *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badan*. Praca zbiorowa. A. Kawalec, W. Wierzbienca, L. Zaszkielniaka (Eds.); wstępem opatrzył J. Maternicki. In 3 vol. Rzeszów, vol. 2, pp. 89–101 (in Ukrainian).

Miller, O. (1999). Zasioviuuchy lohiku natsionalizmu: Stavlennia vladnykh kil imperii ta hromadskoi dumky yii stolyts do ukraïnskoho natsionalnoho rukhu v pershi roky tsariuvannia Oleksandra II [Mastering the logic of nationalism: the attitude of the ruling circles of the empire and public opinion of its capitals to the Ukrainian national movement in the first years of the reign of Alexander II]. *Ukraina moderna*. Lviv, chys. 2–3 za 1997–1998 rr., pp. 76–102 (in Ukrainian).

Mudryi, M. (2002). Uhoda mizh halytskymy narodovtsiamy i rusofilamy 1882 roku [Agreement between the Galician Populists and Russophiles in 1882]. *Zapysky NTSh. Pratsi istoriyno-filosofskoi sektsii*. Lviv, vol. CCXLIII, pp. 653–685 (in Ukrainian).

Naumenko, V. (1915). Lysty Ya. Holovatskoho do M. Maksymovycha ta Pl. Lukashevycha [Letters of J. Holovatsky to M. Maksymovych and Pl. Lukashevich]. *Ukrainskyi naukovyi zbirnyk*. Vydannia Ukraïnskoho Naukovoho Tovarystva u Kyiv. Moskva, pp. 34–44 (in Ukrainian).

Otets Yhnatii, ruskii prykhodnyk yz Solomianky. Povest, nym samym napysanna [Father Ignatius, a Ruthenian newcomer from Solomyanka. The story is written by him] (1853, 18 (30) marta). *Zoria Halytskaia*, ch. 5, pp. 51–57 (in Ukrainian).

Pesn o polku Yhoreve (Yz leksii o Russkoi slovesnosti, chytannykh 1835 hoda v Unyversytete Sv. Vladymira Ordyn. Profes. Mykhaylom Maksymovychem) [A song about Igor's regiment (From lectures on Ruthenian literature, given in 1835 at the University of St. Volodymyr Order. Prof. Mykhailo Maksymovych)]. (1837). Sankt-Peterburh (in Russian).

Pisma Gogolya k Maksimovichu, po podlinnikam ispravlennyya i dopolnennyya S. I. Ponomarevym [Gogol's letters to Maksymovych, corrected and supplemented by the originals by S. I. Ponomarev]. (1877). Sankt-Peterburh (in Russian).

Pysmo o halytsko-ruskoi slovesnosti prof. M. Maksymovycha [A letter about the Galician-Ruthenian literature by Prof. M. Maksymovych] (1863). Ya. F. Holovatskyi (Soch.). *Vechernytsa*, ch. 17, pp. 137–139 (in Ukrainian).

Pysmo o halytsko-ruskoi slovesnosti Professora M. Maksymovycha, pysanoe v 1840 h. yz Kieva [A letter about the Galician-Ruthenian literature by Professor M. Maksymovych, written in 1840 from Kyiv]. (1863). Publ. Ya. Holovatskii. *Halychany. Lyteraturnyi sbornyk*. Lvov, kn. I, vyp. II, pp. 107–113 (in Russian).

Raikivskyi, I. (2006). Ideia sobornosti Ukrainy v pratsiakh naddnyprianskykh naukovtsiv kintsia XVIII – pershoi polovyny XIX st. [The idea of the unity of Ukraine in the works of Dnieper scholars of the late XVIII – first half of the XIX st.].

XVIII – first half of the XIX century]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiia*. Ivano-Frankivsk, iss. XX–XI, pp. 3–17 (in Ukrainian).

Raikivskyi, I. (2012). *Ideia ukrainskoi natsionalnoi yednosti v hromadskomu zhytti Halychyny XIX stolittia: monohrafiia* [The idea of the ukrainian national unity in the community life of Galicia in the XIXth century]. Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Prykarpatskoho nats. un-tu im. V. Stefanyka (in Ukrainian).

Raikivskyi, I. (2015). Mykhailo Maksymovych i Halychyna [Myhajlo Maksymovych and Galicia]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Istorychni nauky*. Cherkasy, no. 9 (342), pp. 58–64 (in Ukrainian).

Rosprava o yazytsi yuzhnoruskim y yeho narechiiakh, sochynena Ya. Holovatskym [The Debate on the Southern Ruthenian Language and its Narratives, compiled by Ya. Golovatsky]. (1850). *Ystorycheskii ocherk osnovaniia Halytsko-ruskoy matytsi y spravozdane pervoho soboru uchenykh ruskykh y liubytelei narodnoho prosveshcheniia*. Sostavleno Ya. Holovatskym. Lvov (in Ukrainian).

“*Rusalka Dnistrova*”. *Dokumenty i materialy* [“Mermaid of the Dniester”. Documents and materials]. (1989). Uporiad. F. I. Steblii ta in. Kyiv (in Ukrainian).

Rusanivskyi, V. M. (2001). *Istoriiia ukrainskoi literaturnoi movy* [History of the Ukrainian literary language]. Kyiv: ArtEc (in Ukrainian).

Rusanivskyi, V. M., Taranenko, O.O. et al. (Eds.) (2004). *Ukrainska mova. Entsyklopediia* [Ukrainian language. Encyclopedia]. 2-he vyd., vypr. i dop. Kyiv: Publishing House “Ukrainian Encyclopedia” named by M. P. Bazhan (in Ukrainian).

Sbornik ukrainskikh pesen, izdavaemyj M. Maksimovichem [Collection of Ukrainian songs published by M. Maksimovich]. (1849). Kiev, vol. I (in Russian).

Shashkevych, M., Vahylevych, I., Holovatskyi, Ya. (1982). *Tvory* [Writings]. Uporiad., vstup. st. ta prymit. M. Shalaty. Kyiv (in Ukrainian).

Shchurat, V. (1963). *Vybrani pratsi z istorii literatury* [Selected works on the history of literature]. Uporiad., vstup. stattia, prym. ta koment. S. V. Shchurata. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR (in Ukrainian).

Sobranie sochinenij M. A. Maksimovicha. T. I: Otdel istoricheskij [Collected works of M. A. Maksimovich, vol. I: Historical department]. (1876). Kiev (in Russian).

Sobranie sochinenij M. A. Maksimovicha. T. II: Otdely istoriko-topograficheskij, arheologicheskij i etnograficheskij [Collected works of M. A. Maksimovich, vol. II: Historical-topographic, archaeological and ethnographic departments]. (1877). Kiev (in Russian).

Sobranie sochinenij M. A. Maksimovicha. T. III: Yazykoznanie. Istoriiia slovesnosti [Collected works of M. A. Maksimovich, vol. III: Linguistics. History of literature]. (1880). Kiev (in Russian).

Studynskyi, K. (1901). Z korespondentsyi Denysa Zubrytskoho (Rr. 1840–1853) [From the correspondence of Denis Zubrytsky (1840–1853)]. *Zapysky NTSh*. Lviv, vol. XLIII, pp. 1–66 (in Ukrainian).

Studynskyi, K. (1909). Prychynky do istorii kulturnoho zhytia Halytskoi Rusy v litakh 1833–47 [Reasons for the history of cultural life of Galician Russia in the years 1833–47]. *Vidbytky z XI i XII t. Zbirnyka filolohichnoi sekti NTSh*. Lviv (in Ukrainian).

Studynskyi, K. (1935). Halychany v hostyni u Mykh. Maksymovycha 1872 r. [Galicians are visiting Mich. Maksimovich 1872]. *Zapysky NTSh. Pratsi filolohichnoi sekti*. Lviv, vol. CLIII, pp. 209–233 (in Ukrainian).

Svencickij, I. S. (1906). *Materialy po istorii vozrozhdeniya Karpatskoj Rusi*. Ch. I. Snosheniya Karpatskoj Rusi s Rossiej v 1-oj polovine XIX-ago veka [Materials on the history of the revival of Carpathian Rus. P. I. Relations between Carpathian Rus and Russia in the 1st half of the 19th century]. Lvov (in Russian).

Ukrainec 1864 goda, izdannij M. Maksimovichem [Ukrainian in 1864, published by M. Maksimovich]. (1864). Kiev (in Russian).

Ukrainski pisni, vydani M. Maksymovychem [Ukrainian songs published by M. Maksymovych]. (1962). Fotokopiiia z vydannia 1827 r. P. M. Popov. (Eds.). Kyiv (in Ukrainian).

Ukrainskiya narodnyya pesni, izdannyya Mihailom Maksimovichem [Ukrainian folk songs published by Mikhail Maksimovich]. (1834). Chast pervaya. Moskva (in Russian).

Vozniak, M. (1915). Epizody kulturnykh znosyn halytskoi i rosiiskoi Ukrainy v 1-i pol. XIX v. [Episodes of cultural relations between Galician and Russian Ukraine in the first half. XIX century]. *Filolohichniy zbirnyk pamiaty K. Mykhalchuka*. Kyiv, pp. 56–100 (in Ukrainian).

Z powodu broszury “Słowa”. “W adin czas nauczit’sa małorusinu po wielikarusski” [On the occasion of the brochure “Word”. “One day the Little Russian will learn to speak Great Russian language”]. (1866). *Siolo*. Lviv, z. 3, pp. 135–158 (in Polish).

УДК 94+37 (477): 1915-1918

НАЦІОНАЛЬНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ БЮРО КУЛЬТУРНОЇ ПОМОЧІ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЗАЙНЯТИХ ЗЕМЕЛЬ ХОЛМЩИНИ ТА ВОЛИНИ У 1915–1918 рр.

Сергій АДАМОВИЧ

*Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра теорії та історії держави і права,
вул. Шевченка, 44 а, 76000, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: sergey.adamovych@pnu.edu.ua
DOI: 10.15330/gal.34.37-50
ORCID ID: 0000-0003-4236-741X*

У статті досліджується українська національно-освітня діяльність на Холмщині та Волині в період Першої світової війни. Автор стверджує, що загальне керівництво національно-освітніми процесами на Волині, координацію діяльності українських інституцій і забезпечення матеріально-технічної бази українського шкільництва здійснювало Бюро культурної допомоги для українського населення зайнятих земель за підтримки Союзу визволення України, Загальної Української Ради та активної участі Українського січового стрілецтва. Автор вважає, що внаслідок успішної національно-освітньої діяльності українських організацій у північно-західних землях України у 1915–1918 рр. було створено передумови для опору асиміляційній політиці Польщі у 20–30-х рр. ХХ ст.

***Ключові слова:** Бюро культурної допомоги для українського населення зайнятих земель, Союз визволення України, Загальна Українська Рада, Українське січове стрілецтво, українська національно-освітня діяльність на Холмщині та Волині.*

Постановка проблеми. Влітку 1915 р. австро-угорські і німецькі війська окупували українські території Холмщини, Гродненської і Волинської губернії. Згідно з угодами від 10 січня 1915 р. в м. Позені і 22 квітня 1915 р. у м. Катовіце Волинь і Холмщина перейшли під юрисдикцію Австро-Угорщини, а Підляшшя – до Німеччини¹. Такий перебіг військових дій на цій території дозволив наддніпрянським політичним емігрантам із Союзу визволення України (далі – СВУ) і діячам Загальної Української Ради (далі – ЗУР) розгорнути на цих теренах національно-освітню діяльність.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження про національно-освітню діяльність на Волині, Холмщині і Підляшші в роки Першої світової війни започаткував у міжвоєнний період І. Крип'якевич, який у “Літописі Червоної Калини” описав стосунки Бюро культурної допомоги для українського населення зайнятих земель (далі – БКП) і СВУ з Володимир-Волинським комісаріатом УСС та Д. Вітовським². Певний інтерес для нас також становлять спогади І. Романківа про культурно-освітню діяльність УССів на Волині³. Листи Д. Вітовського періоду його перебування в Ковельському комісаріаті УСС були опубліковані і проаналізовані Н. Гірняком⁴.

Один із найвідоміших дослідників історії СВУ І. Патер у ряді праць зупинився на культурно-освітній роботі СВУ на Волині та Холмщині і ролі в цій діяльності І. Крип'якевича⁵.

¹ І. К. Організація зайнятих українських земель. *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1915. 31 жовтня. Ч. 43–44. С. 3.

² Крип'якевич І. Сотник Дмитро Вітовський на Волині. *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч. 2. С. 7–11; Крип'якевич І. УСС у Володимирі 1916–1917 рр. *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч. 5. С. 18–21.

³ Романків І. Культурно-освітня праця УСС на Волині. *Літопис Червоної Калини*. 1935. Ч. 3. С. 3–12.

⁴ Гірняк Н. 3 листів полковника Д. Вітовського. Матеріали до історії Легіону УСС. *Літопис Червоної Калини*. 1937. Ч. 2, 4, 5. С. 4–8, 15–17, 13–16.

⁵ Патер І. Іван Крип'якевич і наддніпрянська політична еміграція: взаємини і співпраця (1910–1930-ті роки). *Новітня доба*. Львів : НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2020. Вип. 8. 256 с.; Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. Львів : Інститут українознавства

У працях Б. Бернадського, Б. Заброварного досліджено окремі аспекти співпраці УССів і Бюро культурної помочі⁶. О. Каліщук здійснила спробу розкрити питання діяльності представників Галичини на теренах Волині в роки Першої світової війни⁷. Дослідники А. Левдер і Н. Клименко вивчали культурно-просвітницьку діяльність Івана Крип'якевича⁸.

Мета статті. На сучасному етапі наукових досліджень недостатньо дослідженою в історіографії є роль в національно-освітній праці на Волині та Холмщині в 1915–1918 рр. Бюро культурної помочі для українського населення зайнятих земель. Вивченню ролі БКП в освітній роботі на Волині та Холмщині як представника СВУ та ЗУР присвячена наша наукова стаття.

Виклад основного матеріалу. Загальну опіку над окупованими північно-західними українськими землями здійснювали ЗУР і СВУ. Підготовкою педагогічних кадрів для шкіл на цих землях займалися товариства “Учительська громада”, “Українське педагогічне товариство” та “Взаємна поміч українського учительства”, які утворили спільну “Комісію для українського шкільництва зайнятих областей”. У свою чергу для організації шкільництва, проведення національно-просвітньої роботи і відкрилося Бюро культурної помочі для українського населення зайнятих областей, яке очолив І. Крип'якевич⁹.

Вже 6 серпня 1915 р. СВУ засудив здійснення російською владою примусових евакуацій населення з прифронтових районів углиб Росії¹⁰. За його даними, тільки з Волині виїхало 710 тис. осіб з 1 млн 120 тис. населення¹¹. Станом на 1 січня 1915 р. з 491706 українців Холмщини було виселено більше 300 тис. осіб (понад 70%)¹².

30 серпня 1915 р. у Вістнику СВУ було проголошено нові завдання, які ставив перед собою Союз у зв'язку з окупацією українських земель: “відстоювати приналежність цих земель до України... подати їм політичну руку в організуванню національного життя”¹³. Пізніше, у жовтні 1915 р. ЗУР і СВУ оприлюднили меморандум до австро-угорського уряду, в якому вимагали відокремлення окупованих українських областей від польських, призначення українців на посади до місцевих органів влади, видання українських часописів, відкриття українських шкіл, упорядкування державного життя згідно з потребами місцевого населення, переміщення у ці області українського легіону замість польського¹⁴.

ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 346 с.; Патер І. Г. Культурно-освітній рух на Волині, Холмщині, Підляшші в часі Першої світової війни. *Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики*. Доповіді та повідомлення. Міжнародна наукова конференція 25–26 серпня 1995 р. Львів : ЛНБ ім. В. Стефаника НАНУ, 1996. С. 217–235.

⁶ Бернадський Б. В. Волинь у роки Першої світової війни : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. Львів, 1999. 19 с.; Заброварний Б., Бернадський Б. Роль Українських Січових Стрільців у культурно-освітньому відродженні на Волині в роки Першої світової війни. *Минуле і сучасне Волині. Олександр Цинкаловський і край* : зб. наук. праць ВДУ. Луцьк : Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 1998. С. 212–213.

⁷ Каліщук О. М. Представники галицької інтелігенції на Волині в роки Першої світової війни. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2000. № 3. С. 74–79.

⁸ Левдер А. І. І. П. Крип'якевич – організатор української освіти в роки Першої світової війни. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 6. С. 239–250. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ntip_2013_6_25; Клименко Н. П. Культурно-просвітницька діяльність Івана Крип'якевича (1886–1967 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київський славістичний університет. Київ, 2009. 20 с.

⁹ О культурній помочі для українського населення зайнятих областей (Холмщини. Волині). *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1916. 2 квітня. Ч. 87–88. С. 230.

¹⁰ Протест “Союзу визволення України” проти варварських заряджень російського правительства, які причиняють знищення українських земель в обсязі воєнної області. *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1915. 31 жовтня. Ч. 23–24. С. 7.

¹¹ Число виселенців з Волині. *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1916. 6 лютого. Ч. 71–72. С. 92.

¹² Горний М. Трагедія Холмщини та Підляшшя у Першій світовій війні. *Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи* : матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 вересня 1998 р.). Чернівці : Рута, 2000. С. 171.

¹³ Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914–1918 рр.). Івано-Франківськ : Місто НВ, 2003. С. 103.

¹⁴ Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 рр. з ілюстраціями на підставі споминів і документів. Львів, 1928–1929. Ч. 1–2. С. 245–246.

Відзначимо, що спочатку діячі СВУ планували очолення І. Крип'якевичем відділення організації у Львові. Проте учений у листі від 18 серпня 1915 р. відмовився від організаційної роботи у Львові, “бо людей нема в проводу, я до сього не мав би часу”. Натомість він визнав, що діяльність СВУ “незвичайно гарна, і я мав би за честь, якби Ви мене прийняли за співробітника”¹⁵. У той же час В. Дорошенко в листі до І. Крип'якевича від 23 липня 1915 р. підкреслив, що організації “бракувало власне історика фахового”¹⁶.

10 серпня 1915 р. історик повідомив, що не тільки згідний вступити до СВУ, а й “вже знайшов собі терен роботи, що вам стане в пригоді. Студію Холмщину...”¹⁷. Представником СВУ в Холмщині він пропонував призначити студента-філолога Є. Перфецького, але “якби не було зручнійшого кандидата”, то погодився б сам на цю посаду¹⁸.

І. Патер вважає, що І. Крип'якевич уже в серпні 1915 р. розпочав свою співпрацю з СВУ в межах новоутвореного БКП¹⁹. 10 серпня 1915 р. історик підготував для СВУ меморандум “Про стан культурно-освітньої роботи серед українського населення Холмщини та Волині, окупованих німецьким військом та пропозицій щодо організації шкільного навчання в цих областях”. У цьому документі вчений проаналізував культурно-історичні особливості, суспільно-політичне та економічне становище Холмської губернії, спробував накреслити перспективи розвитку українського руху на цій території. На його думку, головною небезпекою для українців Холмщини була загроза колонізації, оскільки “русифікація не запустила в Холмщині глибокого коріння”, а римо-католиків у краї було більше, як православних²⁰.

І. Крип'якевич рекомендував домагатися від уряду “одноцільності і українськості Холмщини” та ігнорувати претензії поляків²¹. Щоб піднести значення українців в краї, історик пропонував реститувати уніатську церкву, українізувати російські школи, відновити діяльність національних громадських організацій, розпочати видання українського пресового органу. При цьому уніатська пропаганда повинна була проводитися тактовно, до православних влада мала ставитися толерантно “раз з загальнолюдських мотивів, друге – з огляду на православних інших частин російської України”²².

У справі шкільництва на Холмщині науковець пропонував на коротких двох-трьох місячних курсах підготувати українське вчительство, заснувати в більших містах і свідомих селах взірцеві народні школи, відкрити гімназії в Холмі, Грубешові і Замості, віддати церковні школи під контроль греко-католицької церкви та приготувати для холмських шкіл підручники і бібліотеки для молоді²³.

За сприяння СВУ восени 1915 р. дослідження І. Крип'якевича у дещо зміненому вигляді було видано окремою брошурою “Холмщина”²⁴, де були відображені особливості історичного і суспільно-економічного розвитку Холмської губернії, містилася значна кількість статистичного матеріалу²⁵.

¹⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 4405: Союз визволення України, м. Відень. Оп. 1. Спр. 65: Листування з професором І. Крип'якевичем. Арк 1.

¹⁶ Там само. Арк 3.

¹⁷ Там само. Арк 4 зв.

¹⁸ Там само. Арк 7 зв.

¹⁹ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності... С. 189.

²⁰ Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДАЛ України). Ф. 395: Бюро культурної допомоги для українського населення окупованих земель, м. Львів. Оп. 1. Спр. 4: Меморандум про стан культурно-освітньої роботи серед українського населення Холмщини та Волині, окупованих німецькими військами та пропозиції щодо організації шкільного навчання у цих областях, складені головою бюро І. Крип'якевичем. Арк 9.

²¹ Там само. Арк. 12.

²² Там само. Арк. 13, 15.

²³ Там само. Арк. 16.

²⁴ Там само. Оп. 1. Спр. 28: Брошура уніатського священника Левицького “Письмо до холмських уніатів” та брошура “Холмщина” видана СВУ у 1915 р. Арк. 73–88.

²⁵ Холмщина. Львів : Видання СВУ, 1915. 32 с.

15 вересня 1915 р. історик у листі до В. Дорошенка звітував про налагодження стосунків з керівництвом австрійської армії, розташованої на Волині. Військове керівництво, стверджував він, планувало на цих землях “опертися виключно на українців” і, до того ж, замовило йому розробити “план устроєння земель”²⁶. Учений підготував доповідну записку “Церковні відносини в окупованих українських землях”, датовану 24 вересня 1915 р., де рекомендував у Холмській губернії сприяти розвитку греко-католицької церкви, а на Волині здійснити українізацію православ’я²⁷. Крім того, у серпні–грудні 1915 р. Крип’якевич підготував і передав СВУ низку матеріалів, що стосувалися політики і національних настроїв на Волині, потреби українського шкільництва в окупованих землях України, інструкції січовим стрільцям щодо проведення культурно-освітньої праці на Волині²⁸.

Польський чинник перешкоджав українській національній роботі, але через вороже ставлення місцевих українців до окупаційної влади та активні спроби українства апелювати за допомогою до світової спільноти, австро-угорський уряд наприкінці 1915 р. пішов на поступки українцям. Ще 7 березня 1915 р. австрійський уряд оголосив “релігійну толеранцію”, а згідно з урядовим розпорядженням від 14 вересня 1915 р. було надано рівні права і статус офіційних польській та українській мовам на окупованих територіях залежно від етнічної складу населення²⁹.

Пізніше, 17 жовтня 1915 р. за розпорядженням головнокомандуючого австрійської армії архикнязя Фрідріха українська мова стала мовою викладання в районах Волині і Холмщини, які знаходилися на схід від лінії Любартів, Люблін і Янів. За умов, якщо в школі, де була неукраїнська школа викладання, знаходилося 40 україномовних дітей, то для них мало вестися навчання рідною мовою. У свою чергу для підготовки вчителів у волинські і холмські школи БКП за підтримки СВУ планувала провести короткотермінові (2–3 місяці) курси, розроблявся проект перекинення однієї східногалицької гімназії на окуповані землі, значна увага приділялася холмським церковним школам, відновленню українських просвітніх і кооперативних товариств³⁰.

Робота БКП планувалася спочатку складі трьох осіб І. Крип’якевича, О. Назарука, В. Дорошенка³¹, офіс організації був об’ясований у м. Львові на вул. Бляхарській, 11³². Але, як писав Д. Вітовський в листі до Н. Гірняка 3 червня 1916 р.: І. Крип’якевич “сам один вів бюро і не мав людей до праці”³³.

Відзначимо, що докладалися зусилля для поширення в північно-західних землях “Вістника СВУ”, до армійського керівництва 7 жовтня 1915 р. було вислано прохання на дозвіл видання газет в Ковелі, Холмі, Берестю. Редакторами місцевих видань передбачалося призначити І. Крип’якевича і С. Томашівського³⁴.

Діяч СВУ А. Жук у листі до І. Крип’якевича від 23 жовтня 1915 р. ставив перед останнім завдання, щоб “окуповані краї були українські, щоб їх не прилучувано до Польщі” і вважав, що не потрібно “ангажуватися сильно в релігійну квестію”³⁵.

Натомість радник МЗС Австро-Угорщини граф Й. Форгач у відповідь на запит СВУ писав, що в силу “місцевих політичних обережностей видання українців ніяк не відповідає політичним інтересам, а проти Росії складатиме службовий листок”³⁶. На початку січня 1916 р.

²⁶ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 14.

²⁷ ЦДАЛ України. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 33–36.

²⁸ Патер І. Іван Крип’якевич і наддніпрянська політична еміграція... С. 165.

²⁹ І. К. Визволенна Україна. *Ілюстрований народний календар товариства Просвіта з термінарком на переступний рік 1916*. 1915. С. 94.

³⁰ Біжучі потреби. *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1915. 7 листопада. Ч. 45–46. С. 1–2.

³¹ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 22.

³² Левицький К. *Історія визвольних змагань*... С. 194.

³³ Гірняк Н. 3 листів полковника Д. Вітовського. Матеріали до історії Легіону УСС. *Літопис Червоної Калини*. 1937. Ч. 5. С. 14.

³⁴ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 26.

³⁵ Там само. Арк. 25.

³⁶ Патер І. Г. *Культурно-освітній рух на Волині, Холмщині, Підляшші*... С. 225.

окупаційна влада Холмщини відмовила у виданні української газети³⁷. Як зауважував німецький дослідник В.Біль “міністерство поводитися стримано щодо українського питання, маючи на меті пропольське вирішення проблеми”³⁸.

Значною мірою національно-освітній пропаганді БКП перешкоджав низький рівень національної свідомості населення. “Він усе Вам скаже, що Вам іно сподобається: він вам і Русиним назветься, і Малорусиним, і Рутеном... і Українцем; він і свою мову заміняє на чужу, він навіть від свого Бога відречеться”, – писав представник інтелігенції Луцька про тогочасного волинянина³⁹.

Опір українізації регіону чинили польські структури, а також представники адміністрації – поляки за національністю. Так, у Володимир-Волинському наприкінці 1915 р. було припинено видання урядових розпоряджень українською мовою, заборонено вивіски і надписи по-українськи та передплату українських газет і видань з Галичини⁴⁰. Комендант Володимир-Волинського Г. Мартинець у листі до І. Крип’якевича від 11 січня 1916 р. скаржився, що заступник коменданта С. Брюкнер переглядав посилки від СВУ “...і мене як австрійського офіцера ревізував”⁴¹.

У магістрат Луцька не було обрано жодного українця, а через негативне ставлення до українства коменданта міста С. Урбанського урядові розпорядження видавалися тільки польською і німецькою мовами, місцевому українському вчителю П. Голубовичу тривалий час відмовляли у відкритті школи⁴². У той же час в окупаційній адміністрації Холмщини владу захопили поляки, а генерал-губернатор барон Є. Діллер вважав, що в губернії “нема українців”⁴³.

На початку 1916 р. шкільництво значною мірою перебувало у польських руках. За офіційною польською статистикою, загальна кількість польських національних шкіл, незважаючи на труднощі військового часу, зросла з 5 855 шкіл (406 000 учнів) у 1914 р. до 8 883 школи (721 590) у 1917 р.⁴⁴.

Національно-освітня діяльність на Волині розгорнулася активніше у зв’язку із введенням в окупаційні адміністрації окремих українців. І. Крип’якевич у листі до А. Жука від 4 січня 1916 р. писав: “Стараюся, щоби українські офіцери, що є на Волині (з Холмщиною, на жаль, не маю ще зв’язків) згуртувались до спільної праці, – є їх там кілька”⁴⁵. Так, 18 листопада 1915 р. головою міста Володимир-Волинського було призначено офіцера-українця Г. Мартинця⁴⁶.

Однак, співпраця БКП з представниками українського національного руху в північно-західних українських землях не завжди одразу налагоджувалася. Так, Г. Мартинець у листі до І. Крип’якевича від 28 квітня 1916 р. скаржився на брак уваги з боку БКП і СВУ, висловлював бажання розпочати безпосередню співпрацю із ЗУР⁴⁷.

³⁷ Польські етапні власті Холмщини спротивилися видаванню української часописи в Холмі. *Вістник Союзу визволення України*. Відень. 1916. 30 січня. Ч. 69–70. С. 77.

³⁸ Bihl Wolfdieter. Österreich-Ungarn und der “Bund zur Befreiung der Ukraina” *Österreich und Europa: Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag* / Edited by the Institut für österreichische Geschichtsforschung and the Wiener Katholischen Akademie. Graz : Verlag Styria, 1965. S. 516.

³⁹ Лист до СВУ. *Вістник Союзу визволення України*. Відень. 1916. 2 квітня. Ч. 87–88. С. 226.

⁴⁰ Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція... С. 105.

⁴¹ ЦДАЛ України. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 6: Листи підпоручника січових стрільців Г. Мартинця голові бюро І. Крип’якевичу та начальнику збірної станиці січових стрільців М. Волошину про організацію шкільної справи у Володимир-Волинському повіті. Арк. 3–4.

⁴² ЦДАВО України. Ф. 3807: Жук Андрій (01.07.1880–03.09.1968) – громадський і політичний діяч, публіцист, діяч українського кооперативного руху, дипломат, член ЦК Української соціал-демократичної робітничої партії, член “Проводу Союзу визволення України”, радник міністерств. Оп. 2. Спр. 3: Протоколи засідань ЗУР у Відні з 1 по 25 засідання. 5 травня 1914 – 6 листопада 1916 рр. Арк. 185.

⁴³ Там само. Арк. 255.

⁴⁴ *Oswiata i szkolnictwo w Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa, 1929. S. 22.

⁴⁵ ЦДАВО України. Ф. 4405 Оп. 1. Спр. 65. Арк. 43.

⁴⁶ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності... С. 191.

⁴⁷ ЦДАЛ України. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 28.

Проте, незважаючи на перешкоди, український національний рух на окупованих землях дедалі розширювався. Так, луцький часопис “Lucker Nachrichten – Luckie Nowosci – Луцькі Новости” наприкінці 1915 р. перетворився на тримовний і став виходити також українською мовою, у Володимирі-Волинському почали видаватися урядові розпорядження українською мовою. Однак холмський військовий комендант так і не дав дозволу на видання української газети в місті⁴⁸.

Задля національного освідомлення Волині і Холмщини використовувалася також пропаганда в таборах російських військовополонених. І. Крип’якевич у листі до В. Дорошенка ще 15 вересня 1915 р. порадив СВУ об’єднати полонених подолян і волинян, а в майбутньому з їх числа підготувати вчителів для окупованих Австрією територій⁴⁹.

Українська освітня діяльність на Волині поживилася після отримання у січні 1916 р. Українським січовим стрілецтвом (УСС) дозволу на набір добровольців у січові загони, для чого були створені три комісаріати УСС: Володимир-Волинський (четар М. Саєвич), Ковельський (сотник Д. Вітовський), Луцький (четар М. Гаврилко), які розпочали роботу 7 лютого 1916 р.⁵⁰.

З початку своєї діяльності на Волині УССи відчували опір окупаційної адміністрації і незрозуміння з боку місцевого населення. У штаті Д. Вітовського до травня 1916 р. не було жодного стрільця⁵¹, до того ж, військове командування вважало, що на “Волині є тільки поляки, жида і die Russen”⁵².

Оскільки рекрутування новобранців не давало результатів, тому Д. Вітовський зосереджується на культурно-освітній діяльності⁵³. Стрелець із Володимир-Волинського комісаріату М. Романюк у листі до СВУ від 29 квітня 1916 р. писав: “Щоби могли що тут зробити, то треба перетворити Комісаріат вербунковий на Комісаріат просвітній...”⁵⁴. Уже 3 червня 1916 р. у листі до Н. Гірняка Д. Вітовський повідомив, що отримав дозвіл на відкриття одинадцяти шкіл⁵⁵.

У Володимир-Волинському працювали четар М. Саєвич і стрільці І. Романків та Кузьмич, які опиралися на підтримку Г. Мартинця і місцевого інтелігента Є. Черановського⁵⁶. Згодом для роботи в комісаріаті прибули відомі представники української інтелігенції, як Л. Мишуга, О. Назарук, М. Угрин⁵⁷.

20 травня 1916 р. у Володимир-Волинському відбулося відкриття першої української чотирикласної народної школи⁵⁸. При школі підпільно було відкрито два класи гімназії⁵⁹. Заходами БКП у Володимир-Волинському також почала діяти українська бібліотека⁶⁰.

Керівник Луцького комісаріату наддніпрянський емігрант М. Гаврилко розпочав свою роботу в умовах значного відставання українського шкільництва від польського. 17 травня 1916 р. йому разом з П. Голубовичем вдалося відкрити в Луцьку народну школу з українською

⁴⁸ Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція... С. 106.

⁴⁹ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 15.

⁵⁰ Патер І. Г. Культурно-освітній рух на Волині, Холмщині, Підляшші... С. 218.

⁵¹ Крип’якевич І. Сотник Дмитро Вітовський на Волині. *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч. 2. С. 7.

⁵² Гірняк Н. З листів полковника Д. Вітовського. Матеріали до історії Легіону УСС. *Літопис Червоної Калини*. 1937. Ч. 2. С. 7.

⁵³ Великочий В., Гаврилів Б. Дмитро Вітовський (1887–1919 рр.). Документальний нарис. Коломия : Вік, 1997. С. 18.

⁵⁴ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 22: Листування з офіцерами Українських січових стрільців Гаврилко, Гірняком, Горянським, Палащуком та іншими про організацію на Волині шкіл, збір та посилку для них підручників. 22 грудня 1914 р. – 27 січня 1918 р. Арк. 35.

⁵⁵ Гірняк Н. З листів полковника Д. Вітовського. Матеріали до історії Легіону УСС. *Літопис Червоної Калини*. 1937. Ч. 4. С. 15.

⁵⁶ Крип’якевич І. УСС у Володимирі 1916–1917 рр. *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч. 5. С. 18.

⁵⁷ Заброварний Б., Бернадський Б. Роль Українських Січових Стрільців у культурно-освітньому відродженні... С. 212.

⁵⁸ Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція... С. 107.

⁵⁹ Каліщук О. М. Представники галицької інтелігенції на Волині... С. 76.

⁶⁰ ЦДАВО України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 256.

мовою викладання. Крім того, саме в с. Острів Луцького повіту 22 березня 1916 р. було відкрито перший на окупованих землях навчально-виховний заклад (захоронку), в якій вчителював військовий Сорока⁶¹.

В. Старосольський у звіті про перебування на Волині упродовж березня 1916 р. відзначив, що “наші комісари з’єднали собі довір’я та прихильність населення”⁶². Натомість БКП спільно з СВУ зосередив свою діяльність на переговорах з австрійськими урядовцями та на вирішенні питань матеріально-технічного забезпечення для проведення національно-освітньої роботи.

Загострення в стосунках з владою виникло взимку 1916 р. у зв’язку з рішенням військового керівництва відкрити українські школи тільки в Луцьку, Володимирі і Ковелі, перебрати на себе освітню діяльність, а вплив українців обмежити кількома посадами шкільних інспекторів⁶³. Усе ж наприкінці березня 1916 р. ЗУР отримала право на організацію шкіл і ведення церковних справ на окупованих землях. Витрати на цю діяльність взяла на себе військова влада⁶⁴, а практичні заходи здійснював БКП⁶⁵.

Однією з важливих проблем для БКП була нестача матеріальних засобів, чи, як висловився І. Крип’якевич, питання “звідки взяти фонди”⁶⁶. Волинські школи також потребували у великій кількості книг і шкільного приладдя.

І. Крип’якевич особисто звертався через періодичну пресу до населення з проханням надсилати грошові пожертви, підручники, навчальне приладдя⁶⁷. Станом на початок липня 1916 р. Бюро витратило на українське шкільництво більш, ніж 10 тис. корон. Їх було компенсовано жертвами Запасного куреня УСС, полонених-українців, галичан і буковинців та фондами СВУ⁶⁸. Так, у період з лютого по червень 1916 р. видатки БКП на володимирські школи склали 4532 корони, ними було вислано 1 692 підручники і 629 книжок для бібліотек⁶⁹. Задля підтримки освітньої діяльності Д. Вітовського БКП у червні 1916 р. передало у Ковель 1 450 підручників, 286 книжок для бібліотек і 500 корон готівкою⁷⁰. У Луцьк І. Крип’якевич тільки букварів передав на суму 1500 корон⁷¹.

БКП з дозволу IV австрійської армії від 10 березня 1916 р. спрямувало у приватні школи Волині учителів з Галичини: С. Сидоричівну, Т. Ліщинську, А. Гайдучківну, А. Бігунівну та ін.⁷². Проте проблему кадрів не було цілком вирішено, а тому в червні 1916 р. у Володимир-Волинському було організовано короткотермінові підготовчі курси для місцевих учителів⁷³.

Під час засідань ЗУР 21 квітня і 19 травня 1916 р. на основі виступів Я. Веселовського та А. Жука обговорювався стан розвитку українського шкільництва в окупованих Австрією північно-західних районах України, у результаті чого було прийнято ряд резолюцій. Ці документи визначали сферу повноважень і накресливали програму дій БКП.

Шкільництво окупованих українських земель згідно резолюцій повинно було “мати український національний характер”. Польська мова вилучалася з переліку навчальних дисциплін, натомість німецька залишалася обов’язковим предметом. Допускалася можливість створення шкіл для національних меншин (євреїв, поляків, німців), але з обов’язковим вивченням

⁶¹ Українські школи на Волині. *Вістник Союзу визволення України*. Відень. 1916. 9 липня. Ч. 106. С. 441.

⁶² ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 250.

⁶³ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 60.

⁶⁴ ЦДАВО України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 226.

⁶⁵ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 62.

⁶⁶ Там само. Арк. 54.

⁶⁷ Левдер А. І. І. П. Крип’якевич – організатор української освіти... С. 247.

⁶⁸ Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція... С. 108.

⁶⁹ Крип’якевич І. УСС у Володимирі 1916–1917 рр. *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч. 5. С. 20.

⁷⁰ Крип’якевич І. Сотник Дмитро Вітовський на Волині. *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч. 2. С. 10.

⁷¹ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 66.

⁷² Патер І. Г. Культурно-освітній рух на Волині, Холмщині, Підляшші... С. 221.

⁷³ Крип’якевич І. УСС у Володимирі 1916–1917 рр. *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч. 5. С. 20.

української і німецької мов. Виключалася як предмет навчання в школах російська мова⁷⁴. ЗУР вітала кооперацію в шкільній справі українців і євреїв, щоб “євреї полюбили минувшину України і разом з українцями працювали для будучини спільної... вітчизни”⁷⁵.

Вирішення питань відкриття і утримання шкіл до часу організування “коштом державним” мало відбуватися “дорогою приватної ініціативи” і для реалізації цього на місцях мали створюватися “з національним українським характером” місцеві та окружні шкільні комітети⁷⁶.

Опіку над усім українським шкільництвом в північно-західних українських землях брали на себе ЗУР і СВУ, а виконувалася ця опіка через БКП у складі доктора І. Крип’якевича (скарбник), доктора В. Бачинського – члена ЗУР і А. Жука – члена президії СВУ. Бюро отримувало право на “ініціативу і поміч” у національно-просвітній роботі, повноваження контролю над шкільною і позашкільною освітою. Крім того, БКП виконувало посередницькі функції у стосунках між українськими організаціями Австро-Угорщини і землями Волині та Холмщини, а також концентрувало матеріальні засоби для “культурних потреб”. Згідно з рішеннями ЗУР БКП підпорядковувалася і звітувалася перед ЗУР та СВУ⁷⁷.

Перед Бюро було поставлено також завдання взяти участь у заснуванні “дитячих заохоронків” і домогтися, щоб у них мовою навчання була українська, а вчителями – січові стрільці-відставники⁷⁸.

ЗУР та СВУ зобов’язувалися, щоб “підперти надходження Бюро”, взяти участь у створенні спеціального фонду, організувати допомогу з боку австрійської влади та галичан і буковинців для окупованих земель⁷⁹.

Підручники для українських шкіл на окупованих землях мала підготувати і видати Загальна Українська Культурна Рада, а створення плану організації шкільництва і підготовки вчителів покладалося на “Комісію для українського шкільництва зайнятих областей” і БКП⁸⁰. Крім того СВУ і ЗУР обіцяли подбати, щоб шкільними інспекторами в Холмщині і Волині були призначені українці, а до військового командування на окупованих землях призначили на посаду референта у “справах шкільних і культурних” українця. Ці організації також докладали зусиль, щоб спрямувати у православні церкви на Волині священників з Буковини для “заспокоєння релігійних потреб тамошньої української людності”⁸¹. Уже 22 травня 1916 р. А. Жук у листі до І. Крип’якевича повідомив, що “священники є вже від довшого часу на місці”⁸².

Станом на 8 липня 1916 р. БКП спільно з УСС відкрило 11 приватних і 15 військових шкіл, ще 32 школи були готові до функціонування. У них навчалося 1685 дітей і працювало 33 вчителі (з них 19 – вихідців з Галичини)⁸³. Зважаючи на умови прифронтової зони, опір поляків і низький рівень національної самосвідомості місцевого українського населення, наведені дані, без сумніву, свідчили про успіхи БКП і УССів. У зв’язку з цим закономірно, що звіт А. Жука на засіданні ЗУР 4 і 8 липня 1916 р. про роботу БКП у справі українського шкільництва було сприйнято прихильно, і запропоновано БКП, щоб “надалі вело свою суспільну і хосенну діяльність у сій області”⁸⁴.

Після приєднання 5 червня 1916 р. Холмського, Грубешівського і Томашівського округів до Люблінського військового генерал-губернаторства діяльність українських організацій на

⁷⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 1: Резолюції Загальної Української Ради і Союзу визволення України про організацію шкільного навчання. Арк. 2–3.

⁷⁵ Там само. Арк. 7–8.

⁷⁶ Там само. Арк. 3.

⁷⁷ Там само. Арк. 3–4.

⁷⁸ Там само. Арк. 4–5.

⁷⁹ XXI засідання Загальної Української Ради. *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1916. 28 травня. Ч. 100. С. 358.

⁸⁰ ЦДАВО України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 257, 259.

⁸¹ ЦДІАЛ України. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 6.

⁸² ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 62.

⁸³ Українські школи на Волині. *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1916. 9 липня. Ч. 106. С. 444.

⁸⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 440: Загальна Українська Рада, м. Відень. Оп. 1. Спр. 2: Протоколи і резолюції 8, 16, 22 засідань Загальної Української Ради. Арк. 35.

землях Холмщини розгорталася у складних умовах. Уже 7 червня 1916 р. австрійське військово командування оголосило наказ про запрошення представників польських громадських організацій до участі у місцевих органах влади. Було відновлено діяльність “Польської шкільної ма-тиці”; без участі православних формувалася “Шкільна рада для зайнятої області”⁸⁵. До того ж, рівень національної свідомості українців Холмщини, незважаючи на те, що вони становили 52% населення, був низьким, вони належали до двох конфесій, незначний відсоток становила інтелігенція⁸⁶. Саме тому люблінський генерал-губернатор не дозволив відкривати українські школи, а січові стрільці у зв’язку з їх українізаційною діяльністю були відкликані з Холмщини⁸⁷.

М. Меленевський на початку 1917 р. в статті “Змагання до миру й української справи” з сумом констатував, що “...Холмщина досі лишається тою українською землею, куди українцям вступ заборонений”⁸⁸. Навіть після підписання Берестейського миру в краї не було відкрито жодної української школи чи газети⁸⁹.

У зв’язку з російським наступом в середині 1916 р. і відступом австрійських військ загострилася ситуація також на Волині. І. Крип’якевич у листі до А. Жука від 16 липня 1916 р., оцінюючи наслідки російського наступу, писав: “...все було на добрій дорозі. Тепер – пустиня”⁹⁰. Він планував ліквідувати Бюро і стати співробітником Фрайштадтського табору для полонених⁹¹. Крім того, Д. Вітовський відмовився від своєї посади в Ковельському комісаріаті і пішов перекладачем у фронтову частину⁹².

Проте, незважаючи на військово-політичні зміни на Волині, члени СВУ на засіданні Української Боевої Управи 10 липня 1916 р. поставили питання не тільки про відновлення комісаріатів у Ковелі і Володимир-Волинському, але і про створення нових в українських повітах Холмщини⁹³. Для підсилення роботи БКП, а також з метою налагодження тісніших стосунків з галичанами до Львова переїхав В. Дорошенко⁹⁴. Варто відзначити, що дослідники творчості В. Дорошенка вважають, що з кінця 1916 р. БКП очолював саме наддніпрянець⁹⁵, натомість Н. Клименко стверджує, що І. Крип’якевич був очільником Бюро до 18 березня 1917 р.⁹⁶

Ковельський комісаріат передали в управління М. Гаврилку, а згодом сюди повернувся Д. Вітовський, який отримав посаду референта у справах волинських виселенців⁹⁷.

У зв’язку із військовими діями на Волині з’явилася велика кількість волинських виселенців, які терпіли потребували допомоги. СВУ і БКП розпочали збір добровільних пожертв для волинських емігрантів⁹⁸.

Національно-освітня діяльність УССів і БКП й надалі відчувала опір окупаційних адміністрацій. Так, М. Гаврилко, звітуючи у жовтні 1916 р. про діяльність комісаріату, відзначив,

⁸⁵ Документи до сучасної історії Холмщини. *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1916. 2 липня. Ч. 106. С. 434–435.

⁸⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 3, 13.

⁸⁷ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності... С. 211.

⁸⁸ Меленевський М. Змагання до миру й українська справа. *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1917. 7 січня. Ч. 132. С. 18.

⁸⁹ В-ко Л. З окупованих Австрією українських земель. *Вістник політики, літератури і життя*. Відень, 1918. 24 марта. Ч. 12. С. 178.

⁹⁰ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 66 зв.

⁹¹ Там само. Арк. 67, 69.

⁹² ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 49 зв.

⁹³ ЦДАВО України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 10: Листи Боевої Управи, Пресової квартири, частин УССів до Президії СВУ. Арк. 144.

⁹⁴ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 163.

⁹⁵ Ревера Б. Діяльність Володимира Дорошенка у Союзі визволення України. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2014. Вип. 6. С. 216–227. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lnnbuivs_2014_6_17.

⁹⁶ Клименко Н. П. Культурно-просвітницька діяльність Івана Крип’якевича... С. 14.

⁹⁷ Заклинський М. Дмитро Вітовський. Нью-Йорк : Червона Калина, 1967. С. 45.

⁹⁸ Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція... С. 110.

що в Ковельському окрузі українська мова не отримала офіційного статусу, тут не було відкрито жодної української школи⁹⁹. Суспільно-політична ситуація в краї особливо загострилася після проголошення австрійським і німецьким імператором планів відновлення Польщі¹⁰⁰.

Незважаючи на російський наступ і опір польських шовіністів, у другій половині 1916 р. у Володимир-Волинському і Ковельському повітах існувало 20 українських шкіл¹⁰¹. У жовтні 1916 р. розпочалося навчання у першій українській школі в Ковелі, а до лютого 1917 р. в комісаріаті Д. Вітовського було відкрито 17 стрілецьких шкіл¹⁰².

На утримання волинських шкіл БКП витратило з лютого по грудень 1916 р. 32 тис. 356 корон (СВУ надав 6116 корон власних коштів і 4 290 корон пожертв полонених-українців, комісаріат УССів у Володимир-Волинському – 5 758 корон і Окружна шкільна рада – 1 041 корону). Ще 15 тис. 149 корон БКП вдалося отримати з державних асигнувань і зібрати з українського населення Галичини і Буковини¹⁰³.

Наприкінці лютого 1917 р. кількість українських шкіл на Волині збільшилася до 38 (2 164 учнів і 45 учителів)¹⁰⁴. Проте у квітні 1917 р. військова влада відкликала УССів з Волині. СВУ та БКП зверталися до командування австрійської армії з вимогою відновити комісаріати УССів на окупованих українських землях, але їх спроби не досягли успіху¹⁰⁵. Діяч з Луцька М. Лучкевич у листі до БКП так розцінив закриття комісаріатів УССів: “Скасовані комісаріати УССів на Волині і начате їми культурне діло на полі просвіти українського народу занепадає”¹⁰⁶.

БКП мало можливість взяти на баланс тільки 2–3 школи¹⁰⁷. З огляду на це наприкінці 1916–1917 н. р. функціонувало лише 20 шкіл (9 з них утримувалися Бюро, 7 – стрільцями, 3 – урядовими комісаріатами і 1 – військовими).

Однак, незважаючи на протидію польських чинників, на початку 1917–1918 н. р. кількість українських шкіл збільшилася до 40 (16 з них утримувалося БКП, 18 – австрійською армією, 4 – стрільцями, 2 – урядовими комісаріатами)¹⁰⁸. СВУ і БКП з лютого по жовтень 1917 р. тільки шляхом добровільних пожертвувань зібрали на потреби шкільництва Волині 2 533 корони.

Як бачимо, БКП здійснювало загальне керівництво національно-освітніми процесами на Волині та Холмщині, координувало діяльність українських інституцій і забезпечувало матеріально-технічну базу українського шкільництва на окупованих територіях. Зрозуміло, що після припинення діяльності СВУ і БКП українське шкільництво на Волині зазнало значних втрат. У щоденнику народної школи м. Володимир-Волинського знаходимо такий запис, датований початком вересня 1918 р.: “Тепер найшлися наші школи під зглядом матеріальним в дуже труднім положенню: Союз визволення України розв’язався, а разом з тим припинило свою діяльність і Бюро культурної помочі”¹⁰⁹.

Висновки. Отже, національно-освітня діяльність Бюро культурної помочі за підтримки СВУ і січового стрілецтва на Холмщині і Волині сприяла зростанню національної свідомості

⁹⁹ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 100.

¹⁰⁰ Заклик до утворення польського війська. *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1916. 26 листопада. Ч. 126. С. 773.

¹⁰¹ Жук А. Союз визволення України. *Пам’яткова книжка Союзу Визволення України і календар на 1917 рік*. Відень : Накладом СВУ, 1917. С. 383.

¹⁰² Великочий В. Гаврилів Б. Дмитро Вітовський... С. 18.

¹⁰³ ЦДІАЛ України. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 5: Звіти про грошові надходження у фонд українських шкіл на Волині та видатки на їх потреби. Арк. 1.

¹⁰⁴ Українське шкільництво на Волині. *Вістник Союзу визволення України*. Відень. 1917. 12 березня. Ч. 141. С. 174.

¹⁰⁵ Гірняк Н. З листів полковника Д. Вітовського. Матеріали до історії Легіону УСС. *Літопис Червоної Калини*. 1937. Ч. 5. С. 14.

¹⁰⁶ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 200–201.

¹⁰⁷ Там само. Арк. 163.

¹⁰⁸ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності... С. 204.

¹⁰⁹ Каліщук О. М. Представники галицької інтелігенції на Волині... С. 78.

місцевого українського населення, дозволила створити широку мережу культурно-освітніх закладів у краї, служила стримуючим фактором польської експансії. Зростання національної свідомості населення північно-західних земель України внаслідок успішної діяльності українських організацій у 1915–1918 рр. створило передумови для опору асиміляційній політиці Польщі у 20–30-х рр. ХХ ст.

Перспективи подальших розвідок цього питання. Виявлені автором дані про діяльність Бюро культурної помочи для українського населення зайнятих земель будуть доповнюватися подальшими дослідженнями національно-освітньої діяльності на Волині та Холмщині в роки Першої світової війни.

**NATIONAL-EDUCATIONAL ACTIVITY OF THE BUREAU OF CULTURAL AID FOR THE
UKRAINIAN POPULATION OF OCCUPIED LANDS IN KHOLMSHCHYNA
AND VOLYN IN 1915–1918**

Serhii ADAMOVYCH

*State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of Theory and History of State and Law,
Shevchenko St., 44 a, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: sergey.adamovych@pnu.edu.ua*

Summary

The article examines the Ukrainian national and educational activities in Kholm and Volyn during the First World War. The author claims that the general management of national-educational processes in Volyn, coordination of Ukrainian institutions and provision of material and technical base of Ukrainian schooling was carried out by the Bureau of Cultural Aid for the Ukrainian Populated Lands with the support of the Union for Liberation of Ukraine and the General Ukrainian Council. The Ukrainian Sich Riflemen took an active part in the educational activities, and through the recruiting commissariats in Volodymyr-Volynskiy (M. Saevych), Kovel (D. Vitovskyi), and Lutsk (M. Havrylko) began national educational work.

Scientist I. Krypyakevych, as well as activists of the Union for the Liberation of Ukraine V. Doroshenko and A. Zhuk played a significant role in organizing the work of the Bureau of Cultural Aid for the Ukrainian population of the occupied lands. Ukrainian educational activities in Kholm and Volyn were misunderstood by the Austrian occupation authorities, met with resistance from Polish social and political structures, and were complicated by the low level of national consciousness of the inhabitants of north-western Ukrainian lands.

However, despite the opposition of Polish factors, at the beginning of the 1917–1918 the number of Ukrainian schools in Volyn increased to 40. The situation was more complicated in Kholmshchyna, where even after the signing of the Brest Peace Treaty no Ukrainian school or newspaper was opened. The author believes that as a result of successful national-educational activities of Ukrainian organizations in the north-western lands of Ukraine in 1915–1918, preconditions were created for resistance to the assimilation policy of Poland in the 20s and 30s of the XX century.

Keywords: *Bureau of Cultural Aid for the Ukrainian Population of Occupied Lands, Union for the Liberation of Ukraine, General Ukrainian Council, Ukrainian Sich Rifle, Ukrainian national-educational activities in Kholmshchyna and Volyn.*

REFERENCES

Adamovych, S. (2003). *Naddniprianska politychna emihratsiia v suspilno-politychnomu zhytti zakhidnoukrajnskykh zemel (1914–1918 rr.) [Dnieper political emigration in the socio-political life of the western Ukrainian lands (1914–1918)].* Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukrainian).

Bernadskiy, B. V. (1999). *Volyn u roky Pershoi svitovoi viiny [Volyn during the First World War]. Extended abstract of Candidate’s thesis.* Lviv (in Ukrainian).

Bihl, Wolfdieter. (1965). *Österreich-Ungarn und der “Bund zur Befreiung der Ukraina” [Austria-Hungary and the Union for the Liberation of Ukraine]. Österreich und Europa: Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag / Edited by the Institut für österreichische Geschichtsforschung and the Wiener Katholischen Akademie.* Graz: Verlag Styria, pp. 505–526 (in German).

Bizhuchi potreby [Running needs]. (1915, 7 padolysta). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy.* Viden, part 45–46, pp. 1–2 (in Ukrainian).

Chyslo vyseleentsiv z Volyni [Number of emigrants from Volyn]. (1916, 6 liutoho). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 71–72, pp. 92 (in Ukrainian).

Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine ((TsDAVO of Ukraine)). F. 4405: Union for the Liberation of Ukraine, Vienna, Descr. 1. Case. 65 (Correspondence with Professor I. Krypyakevych) (in Ukrainian).

TsDAVO of Ukraine. F. 4405: Union for the Liberation of Ukraine, Vienna. Descr. 1. Case. 22 (Correspondence with officers of the Ukrainian Sich Riflemen Gavrillo, Hirnyak, Goryansky, Palashchuk and others about the organization of schools in Volyn, collection and sending of textbooks for them. December 22, 1914 – January 27, 1918) (in Ukrainian).

TsDAVO of Ukraine. F. 3807: Zhuk Andriy (01.07.1880–03.09.1968) – public and political figure, publicist, activist of the Ukrainian cooperative movement, diplomat, member of the Central Committee of the Ukrainian Social Democratic Workers' Party, member of the "Union for the Liberation of Ukraine", adviser to ministries. Descr. 2. Case. 3. (Minutes of the meetings of the General Ukrainian Council in Vienna from 1 to 25 meetings. May 5, 1914 – November 6, 1916) (in Ukrainian).

TsDAVO of Ukraine. F. 3807: Zhuk Andriy (01.07.1880–03.09.1968) – public and political figure, publicist, activist of the Ukrainian cooperative movement, diplomat, member of the Central Committee of the Ukrainian Social Democratic Workers' Party, member of the "Union for the Liberation of Ukraine", adviser to ministries. Descr. 2. Case. 10. (Letters of the Combat Command, Press Apartment, Parts of the Ukrainian Sich Rifle to the Presidium of the Union for the Liberation of Ukraine) (in Ukrainian).

Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv (TsDIAL of Ukraine). F. 395: Bureau of Cultural Assistance for the Ukrainian Population of the Occupied Lands, Lviv. Descr. 1. Case. 4. (Memorandum on the state of cultural and educational work among the Ukrainian population of Kholm and Volyn occupied by German troops and proposals for the organization of schooling in these areas, made by the head of the bureau I. Krypyakevych) (in Ukrainian).

TsDIAL of Ukraine. F. 395: Bureau of Cultural Assistance for the Ukrainian Population of the Occupied Lands, Lviv. Descr. 1. Case. 1. (Resolutions of the General Ukrainian Council and the Union for the Liberation of Ukraine on the organization of schooling) (in Ukrainian).

TsDIAL of Ukraine. F. 395: Bureau of Cultural Assistance for the Ukrainian Population of the Occupied Lands, Lviv. Descr. 1. Case. 5. (Reports on cash receipts in the fund of Ukrainian schools in Volyn and expenditures for their needs) (in Ukrainian).

TsDIAL of Ukraine. F. 395: Bureau of Cultural Assistance for the Ukrainian Population of the Occupied Lands, Lviv. Descr. 1. Case. 6. (Letters of Sich Rifleman Lieutenant H. Martynets to the Head of the Bureau I. Krypyakevych and to the Head of the Sich Riflemen's Village M. Voloshin about the organization of school work in Volodymyr-Volynskiy County) (in Ukrainian).

TsDIAL of Ukraine. F. 395: Bureau of Cultural Assistance for the Ukrainian Population of the Occupied Lands, Lviv. Descr. 1. Case. 28. (The brochure of the Uniate priest Levitsky "Letter to the Kholm Uniates" and the brochure "Kholmshchyna" were published by SVU in 1915) (in Ukrainian).

TsDIAL of Ukraine. F. 440: General Ukrainian Council, Vienna. Descr. 1. Case. 2. (Protocols and resolutions of 8, 16, 22 meetings of the General Ukrainian Council) (in Ukrainian).

Dokumenty do suchasnoi istorii Kholmshchyny [Documents on the modern history of Kholmshchyna] (1916, 2 lypnia). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 106, pp. 434–435 (in Ukrainian).

Hirniak, N. (1937). Z lystiv polkovnyka D. Vitovskoho. Materialy do istorii Lehionu USS [From the letters of Colonel D. Vitovsky. Materials on the history of the USS Legion]. *Litopys Chervonoï Kalyny*, part 2, 4, 5, pp. 4–8, 15–17, 13–16 (in Ukrainian).

Horniy, M. (2000). Tragediia Kholmshchyny ta Pidliashshia u Pershii svitovii viini [The tragedy of Kholm and Podlasie in the First World War]. *Persha svitova viina ta istorychni doli narodiv Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy*: Materialy mizhnar. nauk. konf., prysviachenoï 80-richchiu Bukovynskoho narodnoho vicha. (Chernivtsi, 22–24 veres. 1998 r.). Chernivtsi: Ruta, pp. 171–179 (in Ukrainian).

I. K. (1915). Vyzvolena Ukraina. [Liberated Ukraine]. *Iliustrovanyi narodnyi kalienadar tovarystva Prosvita z terminarom na perestupnyi rik 1916*, pp. 89–94 (in Ukrainian).

I. K. (1915, 31 zhovtnia). Orhanizatsiia zainiatykh ukrainskykh zemel [Organization of occupied Ukrainian lands]. *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 43–44, p. 3 (in Ukrainian).

Kalishchuk, O.M. (2000). Predstavnyky halytsskoi inteligentsii na Volyni v roky Pershoï svitovoi viini [Representatives of the Galician intelligentsia in Volhynia during the First World War]. *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky*, no. 3, pp. 74–79 (in Ukrainian).

Kholmshchyna [Kholmshchina]. (1915). Lviv: Vydannia SVU (in Ukrainian).

- Klymenko, N. P. (2009). Kulturno-prosvitnytska diialnist Ivana Krypiakevycha (1886–1967 rr.) [Cultural and educational activities of Ivan Krypyakevych (1886–1967)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kiev (in Ukrainian).
- Krypiakevych, I. (1932). Sotnyk Dmytro Vitovskiy na Volyni [Captain Dmytro Vitovsky in Volyn]. *Litopys Chervonoi Kalyny*, part 2, pp. 7–11 (in Ukrainian).
- Krypiakevych, I. (1932). USS u Volodymyri 1916–1917 rr. [USS in Vladimir 1916–1917]. *Litopys Chervonoi Kalyny*, part 5, pp. 18–21 (in Ukrainian).
- Levder, A. I. (2013). I. P. Krypiakevych – orhanizator ukrainskoi osvity v roky Pershoi svitoovi viiny [I. P. Krypyakevych was the organizer of Ukrainian education during the First World War]. *Natsionalna ta istorychna pamiat*, iss. 6, pp. 239–250. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ntip_2013_6_25 (in Ukrainian).
- Levytskyi, K. (1928–1929). *Istoriia vyzvolnykh zmahaniy halytskykh ukrainsiv z chasu svitovoi viiny 1914–1918 rr. z iliustratsiiami na pidstavi spomyniv i dokumentiv* [History of liberation struggles of Galician Ukrainians from the time of the world war of 1914–1918 with illustrations on the basis of memories and documents]. Lviv, part 1–2 (in Ukrainian).
- Lyst do SVU [Letter to the Union for the Liberation of Ukraine]. (1916, 2 kvitnia). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 87–88, pp. 226–227 (in Ukrainian).
- Melenevskiy, M. (1917, 7 sichnia). Zmahannia do myru y ukrainska sprava [Competitions for peace and the Ukrainian cause]. *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 132, pp. 18 (in Ukrainian).
- O kulturnii pomochi dlia ukrainskoho naseleння zainiatykh oblasteri (Kholmshchyny, Volyni) [About cultural help for the Ukrainian population of the occupied areas (Kholmshchyna, Volyn)]. (1916, 2 kvitnia). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 87–88, p. 230 (in Ukrainian).
- Osviata i szkolnictwo w Rzeczypospolitej Polskiej* [Education and education in the Republic of Poland]. (1929). Warszawa (in Polish).
- Pater, I. (2020). Ivan Krypiakevych i naddnyprianska politychna emihratsiia: vzaiemyny i spivpratsia (1910-ti – 1930-ti roky) [Ivan Krypyakevych and the Dnieper Political Emigration: Relations and Cooperation (1910s – 1930s)]. *Novinina doba*. Lviv: NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, iss. 8. Doi: <https://doi.org/10.33402/nd.2020-8-150-177> (in Ukrainian).
- Pater, I. H. (1996). Kulturno-osvitnii rukh na Volyni, Kholmshchyni, Pidliashshi v chasi Pershoi svitovoi viiny [Cultural and educational movement in Volyn, Kholm, Podlasie during the First World War]. *Teoretychni ta orhanizatsiini problemy formuvannia repertuaru ukrainskoi knyhy ta periodyky. Dopovidi ta povidomlennia. Mizhnarodna naukova konferentsiia 25–26 serpnia 1995 r.* Lviv: LNB im V. Stefanyka NANU, pp. 217–235 (in Ukrainian).
- Pater, I. (2000). *Soiuz vyzvolennia Ukrainy: problemy derzhavnosti i sobornosti* [Union for the Liberation of Ukraine: Problems of Statehood and Unity]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NANU Ukrainy (in Ukrainian).
- Polski etapni vlasti Kholmshchyny sprotyvylisia vydavanniu ukrainskoi chasopysy v Kholmi [The Polish stage authorities in Kholm opposed the publication of a Ukrainian magazine in Kholm]. (1916, 30 sichnia). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 69–70, p. 77 (in Ukrainian).
- Protest “Soiuz vyzvolennia Ukrainy” proty varvarskykh zariadzen rosiiskoho pravytelstva, yaki prychniuiut znyshchennia ukrainskykh zemel v obsiazi voiennoi oblasti [Protest of the “Union for the Liberation of Ukraine” against the barbaric charges of the Russian government, which cause the destruction of Ukrainian lands in the scope of the military region]. (1915, 31 zhovtnia). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 23–24, p. 7 (in Ukrainian).
- Revera, B. (2014). Diialnist Volodymyra Doroshenka u Soiuzi vyzvolennia Ukrainy [Volodymyr Doroshenko's activity in the Union for the Liberation of Ukraine]. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki Ukrainy imeni V. Stefanyka*, iss. 6, pp. 216–227. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Innbyivs_2014_6_17 (in Ukrainian).
- Romankiv, I. (1935). Kulturno-osvitnia pratsia USS na Volyni [Cultural and educational work of USS in Volyn]. *Litopys Chervonoi Kalyny*. Ch. 3, pp. 3–12 (in Ukrainian).
- Ukrainske shkilnytstvo na Volyni. (1917, 12 bereznia) [Ukrainian schooling in Volyn]. *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden. Ch. 141, p. 174 (in Ukrainian).
- Ukrainski shkoly na Volyni [Ukrainian schools in Volyn]. (1916, 9 lypnia). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, iss. 106, p. 441 (in Ukrainian).
- Velykochyi, V., Havryliv, B. (1997). *Dmytro Vitovskiy (1887–1919 rr.). Dokumentalnyi narys* [Dmytro Vitovsky (1887–1919). Documentary essay]. Kolomyia: Vik (in Ukrainian).
- V-ko, L. (1918, 24 marta). Z okupovanykh Avstriieiu ukrainskykh zemel [From the Ukrainian lands occupied by Austria]. *Vistnyk polityky, literatury i zhyttia*. Viden, part 12, p. 178 (in Ukrainian).

Zabrovarnyi, B., Bernadskyi, B. (1998) Rol Ukrainykykh Sichovykh Striltsiv u kulturno-osvitnomu vidrodzhenni na Volyni v roky Pershoi svitovoi viiny [The role of Ukrainian Sich Riflemen in the cultural and educational revival in Volyn during the First World War]. *Mynule i suchasne Volyni. Oleksandr Tsynkalovskiy i krai*: zb. nauk. prats VDU. Lutsk: Volyn. derzh. un-t im. L.Ukrainky, pp. 212–213 (in Ukrainian).

Zaklyk do utvorennia polskoho viiska. Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy [Call for the formation of the Polish army]. (1916, 26 lystopada). Viden, part. 126, p. 773 (in Ukrainian).

Zaklynskyi, M. (1967). *Dmytro Vitovskyi [Dmytro Vitovskij]*. Niu-York: Chervona Kalyna, 128 s. (in Ukrainian).

Zhuk, A. (1917). Soiuz vyzvolennia Ukrainy [Union for the Liberation of Ukraine]. *Pamiatkova knyzhka Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy i kalendar na 1917 rik*. Viden: Nakladom SVU, pp. 366–384 (in Ukrainian).

XXI zasidannia Zahalnoi Ukrainskoi Rady [XXI meeting of the General Ukrainian Council]. (1916, 28 travnia). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 100, p. 358 (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 16 травня 2021 р.

УДК 94(477): 32.019.57

**АНТИРОСІЙСЬКИЙ НАРАТИВ
У БРОШУРАХ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ: КРИТИКА ІМПЕРСЬКИХ
ІДЕОЛОГЕМ ТА МІФОТВОРЕННЯ (1915–1916 pp.)**

Ігор КОЛЯДА

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
кафедра методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти,
вул. Освіти, 6, 03037, м. Київ, Україна
e-mail: kolyada.i.a.1968@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.34.51-67
ORCID: 0000-0002-3802-9082*

Степан БОРЧУК

*Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра всесвітньої історії,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: borchuk_s@ukr.net
DOI: 10.15330/gal.34.51-67
ORCID: 0000-0001-7494-7369*

Руслан КУЦИК

*Київський університет імені Бориса Грінченка,
кафедра історії України,
вул. Маршала Тимошенка, 13-Б, 04212, м. Київ, Україна
e-mail: r.kutsyk@kubg.edu.ua
DOI: 10.15330/gal.34.51-67
ORCID: 0000-0001-5631-9385*

У статті висвітлено головні особливості пропаганди антиросійських ідей та розвінчування імперських міфів у брошурах Союзу визволення України (СВУ), які були орієнтовані на українського читача та ставили своїм головним завданням широку пропаганду національного питання. Практично із самого початку створення організації, її члени приступили до активної інформаційної діяльності. У Відні та інших містах Європи було налагоджено широкі видавничі потужності, в контексті якої окреме місце відводилося друкуванню такого виду засобу інформації як брошури. У роки Першої світової війни, вони стали одним із важливих “майданчиків” для здійснення агітації та пропаганди. Своє головною ціллю СВУ проголосив створення самостійної України. При цьому, реалізація такого плану вбачалася лише за умови абсолютної поразки у війні Російської імперії. У зв’язку з цим, одним із ключових інформаційних завдань, яке постало перед членами організації було формування негативного образу Росії. Для цього, авторами використовувався широкий спектр пропагандистських прийомів. Серед них, найбільш поширеним був прийом “протиставлень та порівнянь”. У брошурах систематично відзначалося на позитивних політичних змінах, які відбулися в Австрії і, що українці тут мають більш широкі права та свободи на власний розвиток, ніж у Росії. Особливого значення в антиросійській риторичній автори надавали аргументації з історичної точки зору. Події та факти минулого були чи не найкращим способом, щоб переконати читача у власній правоті. Окрім формування загального негативного образу Росії, важливим інформаційним завданням було протидіяти імперським міфам, які довгий час насаджувалися у суспільній свідомості українського народу і в роки війни набули нового імпульсу. Від так, автори брошур здійснюють спробу спростувати наступні міфи: що нібито в княжу добу існувала одна “спільна руська держава”, що Московське царство є прямим спадкоємцем Давньої Русі, що угода Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Романовим 1654 р. була “повторним поверненням” українських земель до Росії, а також, що поточна боротьба ведеться за звільнення братніх слов’янських народів від гніту країн Троїстого союзу. У підсумку, перед читачем Росія поставала у вигляді головного винуватця

війни та ворога, який несе за собою лише цілковиту руїну, має на меті повністю знищити будь-які прояви українського національного руху і є основною причиною, чому протягом тривалого часу в історії український народ був позбавлений власної державної самостійності.

Ключові слова: пропаганда, антиросійські ідеї, імперські міфи, брошура, Союз визволення України, Україна, Російська імперія, Перша світова війна.

У сучасному глобалізованому світі визначальним чинником розвитку суспільства є інформація, яка має здатність матеріалізуватися та безпосередньо впливати на хід подій. Володіння нею є важливим аспектом успішної реалізації власних цілей та завдань. Особливо, якщо мова йде про проекти геополітичного характеру, які потребують значного інформаційного забезпечення. Окупація Криму та гібридна війна, розв'язана путінським політичним режимом з його імперськими амбіціями на сході України, яскраво продемонстрували значущість інформаційного фактору. У зв'язку з цим, одним із пріоритетних завдань сучасної української влади та суспільства залишається протидія російській пропаганді та реалізація власної вдалої інформаційної стратегії, що у свою чергу можливе лише за умови врахування досвіду минулого.

Велика війна 1914–1918 рр. стала першим зіткненням в історії, де окрім традиційної зброї, масово почали використовувати й інформаційну. У цей час на території західноукраїнських земель було утворено ряд національних громадсько-політичних та військових організацій. Помітну роль серед них відігравав Союз визволення України (СВУ), члени якого проголосили своєю метою здобуття самостійності України та сподівалися розв'язати це питання за підтримки Австро-Угорської монархії і країн Троїстого союзу. Очевидно, що така позиція різнилася з тими ідеями та поглядами, які існували серед місцевої інтелігенції українських земель, що перебували у складі Російської імперії. Особливо, якщо говорити про селянське середовище, яке продовжувало залишатися внутрішньо ізольованим. І мова йде не тільки про такі фактори як неосвіченість населення та обмежений доступ до інформації, але й про соціальне контактування. Малоімовірно, що селянин з Харківщини міг просто так перетнутися з селянином Галичини, та й, навіть, якщо таке було, то це скоріш окремі винятки. Проте війна кардинально змінила цю ситуацію. Мобілізація населення з різних куточків імперії призвела до концентрації в армію мільйон осіб, вагому частку яких склали представники сільського населення та молодь.

У ході військових операцій відбувалися не тільки бойові дії, але й поступово тривав процес знайомства між українцями, народженими по обидва берега річки Збруч. У зв'язку із цим, у роки Великої війни постала проблема не тільки забезпечення війська обмундируванням, зброєю чи продовольством, але й організації вдалої інформаційної компанії. Поширення тих чи інших ідей, переконання суспільства у власній правоті, “перетягування” солдатів з однієї сторони конфлікту на іншу сторону, утвердження у їхній свідомості міфів стало важливим завданням як урядів країн, так й окремих організацій, які мали свої цілі у прийдешньому конфлікті. Особливо актуальним було питання пошуку ворога, формування його негативного образу та перекладання на нього усієї відповідальності за початок конфлікту та проблеми, що назріли в суспільстві.

Новостворений Союз визволення України не полишився осторонь цих процесів. Без перебільшення, за весь період Великої війни, він був чи не єдиною громадсько-політичною українською організацією, яка активно використовувала у своєму арсеналі саме інформаційну “зброю”. Видавнича діяльність Союзу, враховуючи усю складність тогочасної ситуації, була надзвичайно потужною. За кілька років війни організацією було підготовлено безліч видань агітаційно-пропагандистського та культурно-просвітницького характеру, значну частину яких склали брошури.

Діяльність СВУ неодноразово ставала предметом дослідження українських істориків. Серед них, слід відзначити Д. Веденєєва¹, Д. Будкова², С. Адамовича³, Н. Малець⁴, О. Супро-

¹ Веденєєв Д. Культурно-пропагандистська діяльність українських націонал-політичних організацій за кордоном у період Першої світової війни (1914–1918 рр.). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2015. № 1. С. 164–168.

² Веденєєв Д., Будков Д. Інформаційно-пропагандистська діяльність “Союзу Визволення України” за кордоном (1914–1918 рр.). *Розбудова держави*. 1996. № 9. С. 52–54.

нюк⁵. Такі дослідники як Ю. Назарук⁶, Н. Білик⁷, Д. Муха⁸ та Б. Ревера⁹ висвітлили діяльність Союзу в контексті біографістики. Найбільш ґрунтовне і комплексне вивчення СВУ здійснено українським істориком І. Патер¹⁰, у працях якого розкрито особливості заснування, політичної платформи, дипломатичної та культурно-освітньої діяльності СВУ не тільки на території західноукраїнських земель, але й в Наддніпрянщині та закордоном. При цьому, значну увагу автором зосереджено дослідженню інформаційної складової у діяльності Союзу¹¹. В одній із своїх останніх робіт І. Патер комплексно окреслив ключові напрямки видавничої політики організації та проаналізував основні видання, які було надруковано під час Великої війни¹².

Проте, незважаючи на таку увагу істориків до вивчення інформаційної складової у діяльності СВУ, питання пропаганди антиросійських ідей через брошури, як один із важливих інформаційних засобів, залишається маловивченим. Особливо недостатньо розкритим і неабияк актуальним є питання методів боротьби з російськими імперськими міфами, які в умовах війни набули нового імпульсу та систематично насаджувалися у суспільній свідомості українського соціуму.

Метою нашого дослідження є на прикладі окремих брошур, орієнтованих на українськомовного читача, розкрити головні особливості пропаганди СВУ антиросійських ідей та спростування імперських міфів, які масово поширювалися у суспільній свідомості в період Першої світової війни.

Перш ніж приступити до висвітлення означеної проблеми слід окреслити існуючі підходи щодо визначення змісту поняття “брошура”. У Державному стандарті України 3017:2015 зазначається, що це книжкове видання обсяг якого становить понад 4 сторінки, але не більше 48¹³. При цьому, за “Тлумачним словником української мови” в 20 томах особливою ознакою брошури,

³ Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914–1918 рр.). Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2003. 148 с.

⁴ Малець Н. Літературно-просвітницька діяльність союзу визволення України у роки Першої світової війни. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2014. Вип. 19. С. 53–56.

⁵ Супронюк О. Діяльність Союзу визволення України та його часопису “Вісник Союзу визволення України” як етап змагань за державність України. *Світогляд*. 2014. № 4 (48). С. 44–53; Супронюк О. Часопис “Вісник Союзу визволення України” (Відень, 1914–1918) як чинник становлення державності України. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*. 2015. Вип. 23. С. 59–64.

⁶ Назарук Ю. Діяльність Олександра Скоропис-Йолтуховського у роки Першої світової війни. *Український історичний збірник*. 2003. Вип. 5. С. 199–211.

⁷ Білик Н. Б. С. Лепкий – діяч Союзу визволення України. *Тернопільський міський осередок Наукового товариства ім. Шевченка* : зб. праць. Тернопіль : Меркьюрі-Тернопіль, 2006. Т. 2 : Національно-визвольні змагання українського народу у ХХ ст. С. 24–44.

⁸ Муха Д. Ідея самостійної української держави в працях Л. Цегельського та І. Мазепи. *Український історичний збірник*. 2007. Вип. 10. С. 313–321.

⁹ Ревера Б. Діяльність Володимира Дорошенка у Союзі визволення України. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2014. Вип. 6. С. 216–227.

¹⁰ Патер І. *Союз визволення України: проблеми державності і соборності*. Львів, 2000. 346 с.; Патер І. Просвітня діяльність Союзу визволення України серед військовополонених українців у таборах Австро-Угорщини та Німеччини (1914–1918). *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність* : зб. наук. пр. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 559–577; Патер І. Міжнародна діяльність Союзу Визволення України (1914–1918). *Галичина*. 2013. Ч. 22–23. С. 174–186; Патер І. Г. Союз визволення України: заснування, політична платформа, інформаційно-дипломатична діяльність. *Велика війна 1914–1918 рр. і Україна : у 2 кн. Книга : Історичні нариси / упоряд. О. П. Реєнт*. Київ : ТОВ “Видавництво “КЛІО”, 2014. С. 363–376.

¹¹ Патер І. Г. Дипломатично-інформаційна діяльність Союзу визволення України (1914–1918 рр.). *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* 2005. № 9. С. 254–263.

¹² Патер І. Видавничі діяльність Союзу визволення України. *Новітня доба*. Львів, 2018. Вип. 6. С. 3–19.

¹³ ДСТУ 3017:2015. Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. Київ : ДП “УкрНДНЦ”, 2016. С. 18.

окрім незначної кількості сторінок, є наявність м'якої оправи¹⁴. Пропоновані підходи нами було взято як основу для типологізації видань та виокремлення тих, що відповідають категорії “брошура”. Також, зауважимо, що головну увагу у дослідженні зосереджено саме на брошурах, які найбільш змістовно відображали ключові засади національно-ідеологічної візії СВУ та були орієнтовані на українськомовного читача. При цьому, обсяг розглянутих видань не вичерпує весь обсяг наявних матеріалів, що може бути перспективою для подальших наукових досліджень в контексті запропонованої проблематики.

4 серпня 1914 р. у канцелярії Академічного дому у Львові відбулася нарада українських політемігрантів з Наддніпрянської України, в якій взяли участь колишні члени РУП, а потім УСДРП, В. Дорошенко, Д. Донцов, О. Назаріїв і А. Жук. Присутні на нараді без довгих дискусій погодилися з пропозицією А. Жука заснувати політичну організацію, яку було названо “Союз визволення України”. Головою обрано Д. Донцова, секретарем – В. Дорошенка. Уже 5 серпня 1914 р. О. Назаріїв залишив організацію, а до її лав було прийнято М. Залізняка. Про заснування Союзу А. Жук і В. Дорошенко проінформували голову Головної української ради К. Левицького і митрополита УГКЦ А. Шептицького, позиція яких була не тільки схвальною, а й які пообіцяли свою всіляке сприяння і повну підтримку. 9 серпня 1914 р. членами СВУ стали М. Меленський і О. Скоропис-Йолтуховський¹⁵.

Упродовж досить короткого проміжку часу членами СВУ стали також інші відомі тогочасні українські діячі: І. Бочковський, М. Троцький, В. Козловський, О. Семенів, Є. Бачинський, П. Бензя, М. Гаврилко, Є. Любарський-Письменний, М. Матвієвський, В. Бачинський, О. Бачинський, О. Безпалько, Я. Весоловський, М. Возняк, Л. Ганкевич, М. Ганкевич, М. Голубець, Р. Домбчевський, Б. Лепкий, О. Назарук, П. Карманський, І. Крипякевич, Є. Левицький, М. Новаківський, В. Пачовський, Р. Смаль-Стоцький, С. Смаль-Стоцький, В. Сімович. Активно співпрацювали також: В. Будзиновський, Т. Войнаровський, О. Грицай, М. Лозинський, Р. Перфецький, І. Пуллоу, З. Кузеля, С. Рудницький, В. Старосольський, С. Томашівський, В. Темницький, Л. Цегельський, А. Чайковський, М. Чайковський та ін.

У цілому, за весь час існування СВУ нараховував у своїх лавах понад 250 членів, співробітників та активу з числа військовополонених¹⁶. Багато з них були відомими українськими політичними та громадськими діячами, публіцистами, літературознавцями, поетами, істориками та науковцями. Наявність такого широкого кола професійно-освічених осіб стала важливою складовою успішної організації у сфері інформаційно-пропагандистської діяльності. Підсумком такої роботи Союзу, упродовж усього періоду війни, став випуск значної кількості різнопланової і різноматематичної друкованої продукції, з якої загальний тираж українськомовних видань упродовж 1914–1916 рр. становив більше 200 тис. примірників¹⁷. При цьому, лівову частку серед них складали саме агітаційно-пропагандистські брошури, одним із пріоритетних завдань яких було формування антиросійських настроїв у читачів та спростування популярних імперських міфів.

Під час створення інформаційного контенту, автори брошур перш за все керувалися постулатами політичної програми СВУ “Наша платформа”¹⁸, в якій було офіційно задекларовано проавстрійську та антиросійську позицію організації: “в Союзі репрезентовані всі ті політичні напрями, що стоять на становищі державної самостійності українського народу, а реалізацію своїх національно-політичних і економічних стремлінь в даний момент зв’язують з розбиттям Росії у війні... Вірячи в остаточну перемогу австро-угорської і німецької армій і в

¹⁴ Словник української мови : у 20 т. Т. 1 : А–Б / уклад.: Л. Л. Шевченко та ін.; голов. наук. ред. В. М. Русанівський; НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд. Київ : Наукова думка, 2010. 912 с. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=5617&page=210>.

¹⁵ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. Львів, 2000. С. 73–74.

¹⁶ Там само. С. 77.

¹⁷ Памяткова книжка Союзу визволення України і календар на 1917 рік: з 103 ілюстраціями. Відень : Накладом “Союза визволення України”; 3 друкарні Ад. Гольцгаузена у Відні, 1915. С. 379.

¹⁸ Наша платформа. Вістник Союзу визволення України. 1914. 5 жовтня. № 1 (Ч. 1). С. 1–2.

розбиття Росії, вірять українці і в те, що на руїнах Російської імперії, цієї тюрми народів, встане вільна самостійна Україна”¹⁹.

Одним із перших інформаційних завдань, яке стояло перед учасниками світового конфлікту, було окреслення головних причин війни та пошук її винуватця. Репрезентативною у цьому контексті є праця відомого галицького громадсько-політичного діяча, дипломата, журналіста та майбутнього державного секретаря (міністра) внутрішніх справ ЗУНР Лонгіна Цегельського (1875–1950 рр.) “З чого виникла війна та що вона нам може принести”²⁰, надрукована 1915 р. у Відні. Видання нараховувала 20 с. та складалося з кількох структурних частин: основного викладу матеріалу та платформи СВУ. Відзначимо, що практика розміщення політичної програми наприкінці видання, було характерною для більшості тогочасної друкованої продукції Союзу. Без сумніву, що такий підхід до подачі інформації мав на меті широке розголошення головних ідей організації серед пересічних громадян.

Основний зміст брошури сформований у форматі постановки п’яти ключових запитань на кожне, з яких автором пропонується розгорнута відповідь. Проте, переш ніж перейти до їх обговорення, Л. Цегельський розпочинає свою розповідь з невеликого вступу, в якому усю провину за початок Великої війни перекладає на Росію та її чиновників: “зробили це московський цар та його міністри, генерали та чиновники. Вони ненаситні, якби могли зажерли б цілий світ... відтак підмовила Росія сербів убити австрійського престолонаслідника, покійного Франца Фердинанда”²¹.

Перше питання, яке висувається перед читачем у брошурі звучить так: “За що ведеться війна?”. У своїй відповіді автор акцентує увагу саме на українському аспекті конфлікту і тому відзначає, що боротьба ведеться не за сербів, а “за нашу українську землю і за наш український народ!”²². Тут же, автор робить невеликий екскурс по головним історичним подіям. При цьому їх відтворення подається у формі протиставлення та порівняння рівнів розвитку української та російської культур: “Коли в нас княжив у Києві Володимир Великий та заводив освіту і гарний державний лад, тоді Москва була ще диким краєм далеко на півночі! Коли в нас, на Україні, була освіта, були вищі школи в Києві, Острозі і Львові, було вільне козацьке життя, тоді в Московщині (Великоросії) царила кромішня тьма і неволя...”²³. Такий підхід до розгляду проблеми вказував на той факт, що Україна має набагато давніші історичні, культурні та державотворчі традиції ніж Росія, яка довгий час відставала у розвитку.

Серед важливих подій, на яких автор робить значний акцент є союз Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Романовим та питання інкорпорації українських земель до складу Росії: “Україна пішла під царську руку, як вільна незалежна земля, що мала свій власний державний лад, свого гетьмана, своє військо, свій скарб і свої закони та уряди. Москалі прирекли не мішатись в українські справи, а тільки мали спільно виступати проти спільного ворога. Та московські царі не додержали Переяславської умови. Вони стали ломити її віроломно, стали обмежувати гетьманську владу, насилати московських воевод і московські війська на Україну, а наших селян повертати у кріпаків... 1775 р. зруйнували останнє гніздо нашої волі, славу Запорозьку Січ. Знищивши українське гетьманство, Москалі розібрали і Польщу, при чім зайняли й решту українських земель”²⁴. В цьому контексті, автор не тільки коротко розкриває історичні подробиці зазначених процесів, але й акцентує увагу на руйнівному характері політики Російської імперії: “нашу батьківську мову українську мову споневіряв, вигнавши її з церкви і з урядів, та назвавши її мужицькою та хохляцькою... Заборонив нам писати українські книжки і газети в нашій рідній мові. Завів заслання на Сибір, каторгу,

¹⁹ Наша платформа. *Вістник Союзу визволення України*. 1914. 5 жовтня. № 1. Ч. 1. С. 1–2.

²⁰ Цегельський Л. З чого виникла війна та що вона нам може принести. Відень : Накладом “Союзу визволення України”; 3 друкарні Ад. Гольцгаузена у Відні, 1915. 20 с.

²¹ Там само. С. 3.

²² Там само. С. 3.

²³ Там само. С. 4.

²⁴ Там само. С. 4.

самоволлю поліції, жандармів та стражників. Скріпив панську силу на робочим народом...”²⁵. За допомогою такого історичного екскурсу, автор намагається логічно та послідовно підвести читача до думки про те, що саме Росія є головним винуватцем, через якого український народ протягом багатьох століть був позбавлений власної державності. На наш погляд та зважаючи на реальні факти історії, думка автора є цілком аргументованою та справедливою щодо оцінки означеної ситуації.

Друге питання, яке представлено у брошурі, стосується з’ясування причин військового протистояння між Росією та Австрією. Відзначимо, що постановка такого питання була обумовлена активною пропагандою російською імперською владою, офіційно задекларованою у маніфестах Миколи II та відозвах Миколи Миколайовича, ідеї про те, що нібито поточна боротьба ведеться за “звільнення братніх народів від тривало гніту” з боку країн Троїстого союзу. Л. Цегельський намагається спростувати подібне трактування подій війни і зауважує, що реальною її причиною є прагнення російського самодержавства реалізувати свої експансіоністські плани щодо захоплення та інкорпорації до складу імперії західноукраїнських земель, оскільки “українці живуть в Австрії свobodно, далеко свobodніше, як у Росії”, а австрійська конституція “дала спосіб боронитись від неволі і недолі”, що відповідно “коле в очі царя та його московських міністрів і чиновників”: “Росія бачить, що австрійські українці чим раз свідоміші. Вона боїться, що українська самосвідомість з Галичини перекинеться через кордон до Росії, на 30 мільйонну Україну... Росія хоче задавити наше народне життя в Австрії, щоб від Галичини не зайнялась згодом ціла Україна. Росія хоче здобути Галичину й Буковину, щоб здавити навки наш народ, не тільки тут, але й на російській Україні. Через те ця війна за Галичину і Буковину, це війна за життя і смерть України”²⁶.

Продовжуючи антиросійську спрямованість, автор ставить перед читачем одне із важливих на той час питань: “Що було б, якби Росія забрала Галичину?”. За його однозначним переконанням, інкорпорація західноукраїнських земель до складу самодержавної Російської імперії стала б національною катастрофою: “Росія знищила б усі конституційні свободи у Галичині і Буковині, завела б політичні тюрми, шибениці, заслання на Сибір без суду, закрила б усі українські читальні, товариства, спілки і газети, відібрала б народові загальне, вселюдне право виборче, замкнула б у тюрму та вислала в Сибір сотки свідомих селян, робітників та інтелігентів, скасувала б свободу віри та українську мову по церквах і урядах, а завела б московщину у церкві та школі. Робить це вже Росія тепер, тимчасово зайнявши Галичину. Була б це руїна нашого національного життя в Австрії, а так само удар для українського життя на російській Україні...”²⁷. Варто звернути увагу, що автор не просто оперує гіпотетичними припущеннями про те, що може бути, а вказує на заходи, які російська імперська влада вже почала реалізовувати на окупованих територіях. Окрім цього, в цій частині брошури використано такий прийом пропаганди як “апелювання до страху”. Це обумовлено тим, що відчуття “втратити все” є одним із важливих методів переконання та впливу на суспільні настрої, особливо в умовах війни, коли емоційний стан людини перебуває в постійній тривозі. Тому, не дивно, що для формування антиросійської позиції у брошурах застосовувалися подібні прийоми.

Щоб остаточно закріпити у свідомості пересічного читача непривабливий образ Росії, автор вдається до прийому “протиставлень та порівнянь” і пропонує обміркувати інше питання: “Що було б, якби Австрія забрала Україну?”. У такому випадку, ситуація мала б кардинально протилежне значення. Український народ зміг би розвивати власну національну культуру, а разом з тим й отримати політичну автономію: “Не було б тоді заслання, шибениць, тюрми та чиновницько-жандармської самоволі. Не було б паспортів, але всякому було б вільно їхати та жити, де хоче, і заробляти, як хоче. Всі віри: православна, уніатська, католицька і шині були б однаково шановані та кожному було б можна свobodно сповідувати свою віру... Українці, відновили б знов нашу стародавню самостійну, українську православну церкву. Була б тоді

²⁵ Цегельський Л. З чого виникла війна та що вона нам може принести. Відень : Накладом “Союза визволення України”; З друкарні Ад. Гольцгаузена у Відні, 1915. С. 5.

²⁶ Там само. С. 6–7.

²⁷ Там само. С. 7.

повна воля збиратись народові в товариства, спілки та на збори, щоб добувати собі кращу долю та радитись над своїми справами..., писати та читати всякі газети, на всяких мовах та всякого напрямку..., вживати нам свою рідну, прадідну мову українську в сільських школах, гімназіях і університетах, в наших церквах і судах... Коли б українські землі з-під Росії дістались під Австрію, тоді ці землі враз з Галичиною і Буковиною мали б право самі собою порядкувати, як окремий край, з окремим українським Сеймом, себто дістали б свою українську автономію”²⁸. Відзначимо, що в той час подібні порівняння набули систематичного характеру.

Останнє сформульоване в брошурі питання – “Що може дати нам розгром Росії?”. Відповідь на нього беззаперечно віддзеркалює один із головних пунктів політичної програми СВУ – перспектива творення самостійної української держави: “найкраще для нас, українців, було б щоби Росію так розгромлено, аби від неї відпали всі українські губернії аж по Дон та Кубань. Постала б тоді велика самостійна Україна”²⁹. У тому ж дусі написано прикінцеву рубрику основної частини брошури “За волю України”. У ній наголошується, що без будь яких вагань, головною ціллю українського народу в поточній боротьбі повинна бути поразка Росії: “Хто з українців думає, що Великороси (Москалі) дадуть нам автономію, чи бодай нашу мову в школах та судах – той легковірна дитина... нам Українцям нема іншого виходу, як бажати собі розгрому Росії. Розгром Росії, – це розгром царського самодержавства, чиновництва, охорони, чорносотенства і обрусіння..., це революція..., це правдива конституція і свобода робочого народу..., це воля України”³⁰.

У 1915 р. у Відні вийшла робота українського письменника, літературознавця та громадського діяча Володимира Левицького (1856–1938 рр.) “Як живеться українському народові в Австрії”³¹. Видання нараховує 29 с. і складається зі вступної частини, двох розділів та платформи СВУ. Як і попередньо проаналізована брошура, вона розпочинається зі звинувачень Росії, яка цілеспрямовано готувалася до війни і тепер прикривається тезою про її визвольний характер: “Приготовляючися довгими роками до кривавої війни, яка відбувається перед нашими очима, Росія проголосила перед широким світом, що воювати з Австрією хоче передовсім на те, щоби визволити своїх братів з під австрійського ярма. ...велика Росія чує їх крик розпуки, вона розірве кайдани, якими скована Прикарпатська Русь... Нарешті цей час надійшов. Злочинна робота російського царизму видала свої плоди: воєнне полум’я вибухнуло”³².

Далі по тексті відзначається, що, на перший погляд, українці мали б радо вітати свою “визволительку”, але “на ділі стало зовсім інакше”. Щоб аргументувати власні твердження, автор активно використовує прийом “апелювання до народу”, що обумовлено бажанням підкреслити єдність українців у спільній боротьбі з російським наступом, а разом з тим і викликати у читача відчуття ентузіазму та патріотизму: “він [український народ] не тільки не помагає Росії руйнувати Австрію, але від першої хвили війни став однодушно в першій ряді до боротьби проти московської навали. Крім сотень тисяч своїх дітей, що борються в рядах австрійського війська, він вислав на зустріч їй ще полки добровольців, які... назвали себе “Українськими Січовими Стрільцями”... Український народ не лише не думає добровільно піддаватися під московську руку, але односердно прямує до того, щоб визволити з під неї ще й ту велику частину України, яка дотепер належала Росії”³³.

Також у вступній частині перед читачем постає питання, чому українці воюють на боці Австрії і проти Росії? – на що автор однозначно відповідає: “український народ надто добре розуміє, до чого по правді прямують заміри російської імперії. Він знає, що ціллю її є не добро, а цілковите знищення... Прилучення Галичини й Буковини до Росії було б не визволенням, а

²⁸ Цегельський Л. З чого виникла війна та що вона нам може принести. Відень : Накладом “Союза визволення України”; 3 друкарні Ад. Гольцгаузена у Відні, 1915. С. 7–8.

²⁹ Там само. С. 10.

³⁰ Там само. С. 10–11.

³¹ Левицький В. Як живеться українському народові в Австрії. Відень : Накладом “Союза визволення України”; 3 друкарні Ад. Гольцгаузена у Відні, 1915. 29 с.

³² Там само. С. 3.

³³ Там само. С. 4.

остаточним загином цілого українського народу. Тим то ясно, що краща будучність України вимагає не зруйнування Австрії, а навпаки якраз відірвання всіх українських земель від московського царства та створення самостійної української держави”³⁴.

Перший розділ брошури присвячений особливостям державного ладу Австро-Угорщини, зокрема, пояснюється, що таке конституційна монархія, кому належить законодавча та виконавча влада, як вона реалізується у державі, а також якими правами та свободами наділені громадяни: “Найціннішим скарбом громадян австрійської держави є запоручені конституцією широкі особисті й громадянські свободи. Участь у владі дає громадянам змогу безпосередньо впливати на устрій держави та заводити в ній такі порядки, які найбільше відповідали б їх бажанню. По основним законам усі громадяни держави рівні перед правом без огляду на народність, рід і стан. Всі громадяни вільні: підданство селян і неволя в Австрії давно вже на віки скасовані. Важливим громадянським правом є свобода зборів і товариств, а далі свобода слова і преси. Кожний громадянин має запоручену свободу віри і совісті. Всі народи в державі рівноуправлені і кожному народові прислуговує ненарушиме право хоронити та берегти свою народність і мову. Держава не може нікому наказати, до якої народності він має належати, ані не може заборонити нікому вчити себе і дітей на рідній мові. Конституція признає рівноправність всіх уживаних в краю мов в школах і громадським життю”³⁵.

Висвітлюючи головні досягнення австрійської політично-правової системи, автор не упускає можливості розкритикувати російську модель управління. На його думку вищезазначені положення як найкраще свідчать про прерогативу державного ладу Австро-Угорщини у порівнянні з російським: “В цій останній постанові австрійської конституції лежить головна підстава розвитку всіх австрійських народів, а між ними й нашого народу, а zarazом кидається в очі ціла безконечна різниця державного ладу російського царства й австрійської держави. Право повного свободного розвою признається в Росії тільки московському народові. Тільки московська мова має доступ до уряду, нею мають учитися в школі діти всіх народів. “Один цар і один народ”, оце підвалина, на якій збудована Російська імперія”³⁶.

Другий розділ брошури, присвячений особливостям організації життя українців в Австро-Угорській імперії в контексті трьох напрямків: політичного, культурно-просвітницького та економічно-господарського. При цьому, головну увагу автора зосереджено на національних здобутках, а саме: створення перших українських політичних партій, діяльність таких товариств як “Просвіта”, “Січ”, “Сокіл” та, заснування приватних шкіл, видання багатьох українських книг, в тому числі “Кобзаря”, заснування Наукового товариства ім. Т. Шевченка, розгортання кооперативного руху тощо. Безсумнівно, що перелічені автором досягнення не викликають заперечень та мають обґрунтований характер. Проте, очевидним є те, що такий змістовий контент переслідував й конкретні пропагандистські цілі: 1) підкреслити лояльність австрійської влади до українського народу; 2) зміцнити у читачів позитивне ставлення до Австро-Угорщини та одночасно посилити негативне до Росії. Яскравим прикладом цього є наступна теза: “В 1876 р. царським указом заборонено в Росії друкувати книжки писані по українськи, цим способом думав царський уряд замкнути уста українському народові, щоб легше було його здавити й затоптати в московським морі. Але сталося інакше. Був ще кусень землі, на яким могло українське слово свободно розвиватися. Здавлене насильно в Росії, розцвіло воно краще під охороною австрійської конституції... В 1905 р. скасовано цей дикий царський уряд... Але сувора російська цензура придавлює кожне сміливіше українське слово, багато книжок там заборонено, багато часописів закрито, а на їх видавців накладаються карі... Тому ще й тепер багато найцінніших українських писань може появитися тільки в Австрії. От хоч би й повний Кобзар Шевченка – в Росії його конфісковано, і тільки в Галичині він вільно друкується”³⁷.

³⁴ Левицький В. Як живеться українському народові в Австрії. Відень : Накладом “Союза визволення України”; 3 друкарні Ад. Гольцгаузена у Відні, 1915. С. 4.

³⁵ Там само. С. 8–10.

³⁶ Там само. С. 10.

³⁷ Там само. С. 19–20.

Варто відзначити, що В. Левицький окрім традиційних суспільно-політичних чи історичних питань зачіпає й гендерний аспект. Так, за оцінкою автора важлива роль в тогочасних процесах належить українському жіноцтву, яке, на його думку, усвідомило, що заради кращого майбутнього не може залишатися бездіяльним, а тому, з початком війни, приступило до активної допомоги у боротьбі з Росією: “Коли вибухнула теперішня воєнна пожежа й український народ в Австрії піднявся до боротьби з російським царством, українські жінки стали й тут в першій ряді борців, стараються в міру своїх сил бути помічними в цій ділі, а деякі з них борються навіть в рядах Українських січових стрільців”³⁸. Таким чином, автор не тільки підкреслює значиму роль української жінки у тогочасних процесах, але й вписує її образ в контекст інформаційного протистояння.

Завершується основна частина брошури, висвітленням антиукраїнської, дискримінаційної, репресивної політики, яку почала реалізовувати російська імперська влада одразу ж після захоплення західноукраїнських земель у 1914 р.: “на цей здобуток простягається тепер рука найлютішого ворога України – царату. По кривавій дорозі прямує вона тепер до найважливішої своєї цілі: знищення українського народу в Австрії... Український часопис “Діло” закрито. Всі українські бібліотеки і книгарню Наукового товариства ім. Т. Шевченка опечатано... Львівського митрополита Андрія Шептицького вивезено в глиб Росії...”³⁹. Особливу увагу автор зосереджує на активній боротьбі окупаційної влади з українською мовою: “Важкий удар українському народові завдало розпорядження воєнного генерал-губернатора Галичини гр. Бобринського, видане 30 вересня... Цим розпорядженням заборонено під карою трьох місяців в’язниці або 3000 рублів продавати в книгарнях і зичити в бібліотеках книжки писані українською мовою, що вийшли друком поза границями Росії. З огляду на те, що... майже всі українські книжки були видані в Галичині й Буковині, має розпорядження на цілі знищення всіх українських книжок, значить цілого духовного доробку українського народу! Другим розпорядженням генерал-губернатора заряджено, що навіть приватних листів не вільно писати по українськи”⁴⁰.

У підсумку В. Левицький констатує, що подібні заходи лише в черговий раз підтверджують антиукраїнський характер завойовницької політики Російської імперії: “Тим дав він пізнати, що першим його бажанням є знищити ненависний і небезпечний український рух, що супроти нашого народу йде він далі тою самою дорогою, котрою йшов і “той Первий, що розпинав нашу Україну” і та Вторая, що “доконала вдову-сиротину”! Ясно стає, що в цій війні рішається судьба нашого народу. Побідить Росія і забере Галичину й Буковину, цей останній захист українського життя, то пропаде для нього марно весь його дотеперішній розвій. Впаде сила російської “тюрми народів”, то на її руїнах встане вільна і самостійна Україна”⁴¹.

Окрім поширення антиросійських ідей та формування негативного образу Росії, важливим завданням, яке стояло перед членами СВУ було протидіяти імперським міфам. У цьому контексті, серед численної кількості тогочасних брошур, якісно вирізняється праця Л. Цегельського “Самостійна Україна”⁴², яка була надрукована 1915 р. у Відні. Видання нараховувало 40 с. та складалося з трьох частин: 1) “Самостійна Україна”; 2) “Звідки взялася і що значить назва “Русь” та “Україна”; 3) “Платформа Союзу визволення України”.

У першому розділі брошури головний акцент зроблено на історичній ревізії підходів, ідей та поглядів щодо подій минулого, які свого часу були висунуті російськими істориками та ідеологами й активно почали пропагуватися серед українського суспільства з початком війни. Відтак, Л. Цегельський основне своє завдання вбачає у необхідності перш за все спростувати імперський міф про існування в княжу добу “одної спільної “русської держави”. На його думку,

³⁸ Левицький В. Як живеться українському народові в Австрії. Відень : Накладом “Союза визволення України”; 3 друкарні Ад. Гольцгаузена у Відні, 1915. С. 21.

³⁹ Там само. С. 23.

⁴⁰ Там само. С. 23–24.

⁴¹ Там само. С. 24.

⁴² Цегельський Л. Самостійна Україна. Відень : Накладом “Союза визволення України” ; 3 друкарні Ад. Гольцгаузена у Відні, 1915. 40 с.

переконливим доказами, які заперечують подібні твердження є кілька історичних фактів. Перший, це те, що Несторова “Повість минулих літ” розповідає нам саме про київських князів та їх державу на території українських земель, а не російських. Другий – руські князі здійснювали свого часу військові походи не тільки проти Візантії-Царгорода як головного суперника, але й проти “радимичів” та “вятичів, московських предків на горішній Оці”, які не хотіли “носити київського, українського ярма, не хотіли підлягати “Русі” – киянам”. Третій – після смерті Ярослава Мудрого, один з синів якого “дістав в спадщину як свій уділ оці прамосковські землі: Суздаль і Володимир на Клязьмі”, більше “ніколи не вернулися під київську владу”, “почували вони себе чимось окремішним від Києва, від України, від “Русі”. Четвертий – перебування московських земель під владою Києва “не тривала й сотні літ... між тим як державна спільнота Чернігова, Переяслава, Овруча, Володимира-Волинського чи Перемишля тривала 450 літ”, а отже “всі українські землі творили в давнину одну державу мало не пів тисячі літ – московські ж землі (і то лише західна їх частина) належали до київсько-української держави як підбита земля тільки 100 літ та й то з перервами”.⁴³ Як бачимо, ключова роль в аргументації відводиться двом факторам: територіальному – значну частину Русі склали сучасні українські землі, а її політичним та культурним центром було м. Київ та часовому – московські землі перебували у складі Руської держави протягом не тривалого терміну і то, лише у зв’язку із військовими завоюваннями київських князів, а не через особисте бажання бути прилученим до єдиної спільноти.

Ще один аспект, на якому автор акцентує увагу стосується питання приналежності мови та писемності. На його беззаперечну думку й в цьому плані не було жодної спільноти між “високо-культурною Русію-Україною і дикою ще тоді Московщиною”, оскільки “всі твори писали тільки самі українці староукраїнською мовою, котра лишень через те в дечім схожа з теперішньою “великоросійською мовою”, що було в ній багато т. зв. “церковно-слов’янщини” та правопис її був церковно-слов’янський, що в церкві спільне всім православним слов’янам (українцям, москалям, білорусам, сербам і болгарам)”⁴⁴.

Наступний міф, який розглядається у брошурі, стосується питання правонаступництва Давньоруської держави. Автор заперечує популярну імперську тезу про те, що нібито саме Московське царство стало головним спадкоємцем. На думку Л. Цегельського подібні твердження не відповідають історичній правді і реальним правонаступником руських традицій є Велике князівство Литовське: “прямим спадкоємцем великих київських князів була литовська династія Гедиміновичів, а спадкоємцем нашої старої держави IX–XIV віку стала держава литовсько-українська з половини XIV віку до кінця XVI-го. Гедиміновичі зукраїнчилися та їх держава була переважно українська. Вона обіймала всі українські землі (крім Галичини, яка припала Польщі), а мова українська (підмішана трохи білорусиною) була її урядовою і письменсько-шкільною мовою”⁴⁵. Також, за словами автора, переконливим доказом вищезазначених тверджень є й те, що між Україною і Московським царством не тільки не було “ніякої спільноти, але навпаки була непримирима ворожнеча та майже безперервна війна”⁴⁶.

Варто відзначити, що однією із особливостей аргументації Л. Цегельського є систематичне застосування прийому “підміни термінів”. Руську державу він напряду ототожнює з Україною, а поняттям “русський” та “український” надає синонімічного значення. Відтак, перед читачем постають такі держави-концепти як “Русь-Україна” та “держава литовсько-українська”. На нашу думку, така риторика автора обумовлена бажанням “націоналізувати” минуле, а разом з тим уникнути можливої плутанини між термінами “русський” та “руський”.

Особливу увагу у брошурі приділено особистості гетьмана Богдана Хмельницького та його союзу з Московським царством у 1654 році. У цій частині тексту категорично заперечується популярний імперський міф про те, що нібито за правління гетьмана “Малоросія” “верталася” до “спільної “русської” держави”. Автор зауважує, що у боротьбі з Польщею козаки

⁴³ Цегельський Л. Самостійна Україна. Відень : Накладом “Союза визволення України” ; 3 друкарні Ад. Гольцгаузена у Відні, 1915. С. 4–5.

⁴⁴ Там само. С. 5.

⁴⁵ Там само. С. 6.

⁴⁶ Там само. С. 6.

знаходили “поміч скорше в царгородських патріархів, молдавських “господарів” (князів) або й у татар, ніж у Московщині”, оскільки остання стояла “осторонь смертельної боротьби” і тим самим “засвідчила найкраще, що Україна чужа їй, а вона чужа Україні. Так само осторонь стояла Московщина від великого повстання Богдана Хмельницького проти Польщі. Помагали Хмельницькому не москалі, а татари”⁴⁷.

Укладений союз між гетьманом та московським царем, на погляд Л. Цегельського, був обумовлений насамперед складними умовами, в яких опинилася Козацька держава: “коли ж Богдан Хмельницький пішов опісля таки на спілку з Московщиною, так зробив він це не з доброї волі, ані не з серця до Москви, а з konieczності, з мусу. Хмельницький зміркував по кількох роках боротьби з Польщею, що сам її не побідить. Тому оглянувся за союзником”⁴⁸. При цьому, як зазначається у брошурі, навіть у такому випадку “Москва заразу не похочувала мішатися в цю справу – новий доказ, що їй Україна була чужа і байдужа” і лише після трьох років у Переяславі (1654 р.) між обома державами було укладено угоду згідно якою Військо Запорозьке “захове свою повну державну незалежність...” щоб разом з Московським царством виступати проти спільних ворогів⁴⁹. Відзначимо, що під поняттям “захове” розуміється не остаточна ліквідація державності, а тимчасове обмеження функцій. Тому, за переконанням автора “Україна не “вернулася” до спільноти з Московією, ані не “злучилася” з нею в одну державу, але на даліше осталася самостійною державою та тільки “під протекцією” царя...”⁵⁰.

Ще одним аргументом, який свідчить на користь авторської позиції, є подальші дії Москви, котра “гляділа на Україну як на чужу землю, яку бажала захопити в свої руки” і “поза плечима Хмельницького змовлялась з Польщею”, оскільки “прямо не бажала собі сильної української держави”⁵¹. Відповіддю гетьмана на такі дії, як зазначається у тексті, стала угода зі шведським королем Карлом X: “Цар напирив на Хмельницького, щоб цей відступив від союзу з Швецією, але [він] рішив з Московією цілком порвати і прийняти “протекцію” Швеції... На жаль Хмельницький помер несподівано (1657 р.) серед тої справи, не довівши її до кінця”⁵².

Як висновок автор підкреслює: “гетьманування Хмельницького та вся його політика є одначе доказом, що він змагав оборони повну незалежність державну України не тільки від Польщі, але й від Москви. Його союз з Московією це було тільки шукання помочі в потребі, так само як передше союз з татарвою чи з Туреччиною, а опісля зі Швецією. Не було це ніяке підданство, ніяка “злука” з Московією і ніякий “поворот” до “спільної русскої держави”. Про все те він і не думав, а вдумали все те шойно недавно московські “об'єдинителі”-націоналісти...”⁵³.

Далі у брошурі висвітлюючи про період доби “Руїни”, автором головну увагу зосереджено на боротьбі українських гетьманів з російським наступом. У цьому контексті, першим з гетьманів, якого характеризує автор, є гетьман Іван Виговський, який “бачучи лихі замисли Московщини проти державної незалежності України, порвав з Московією, розбив москалів під Конотопом на прах та заключив з Польщею 1658 р. Гадяцьку умову, силою котрої Україна увійшла в спілку як третя рівнорідна держава (“Велике князівство руське” – назва з давньої ще київської давнини!)...”⁵⁴. Після Виговського, в українських землях почалася міжусобна боротьба за гетьманську булаву, яку активно підтримували Польща та Москва, котрі “зміркували, що їх спільний інтерес Україну поділити”. Наслідком такої політики стало укладання Андрусівського договору (1667 р.), який, за переконанням автора, в черговий раз “доказує, що Московщина не вважала Україну за рідну сторону”⁵⁵.

⁴⁷ Цегельський Л. Самостійна Україна. Відень : Накладом “Союза визволення України” ; 3 друкарні Ад. Гольцгаузена у Відні, 1915. С. 6–7.

⁴⁸ Там само. С. 7.

⁴⁹ Там само. С. 7–8.

⁵⁰ Там само. С. 7.

⁵¹ Там само. С. 8.

⁵² Там само. С. 8.

⁵³ Там само. С. 8–9.

⁵⁴ Там само. С. 9.

⁵⁵ Там само. С. 10.

Останнім гетьманом, який спробував оборонити державну незалежність України від Москви зі зброєю у руках, Л. Цегельський називає Івана Мазепу: “Він гетьманував саме тоді, як у Московщині запанував цар Петро I, що став перетворювати московське царство в теперішню Російську імперію. Петро I й задумав знищити державну автономію України до решти. Мазепа розумів це, що скорше чи пізніше прийде до смертельної боротьби України з Москвою. І він літами готовився до цього. ...щоб визволити Україну з лабет Петра I...Мазепа зробив з Карлом XII таку спілку як колись Богдан Хмельницький з Карлом X”⁵⁶. Відповідь Москви на такі дії була жорстокою та кровопролитною. З цього приводу у брошурі зазначається: “Тим часом московські війська вже залили майже всю Україну, ідучи від сходу. Ті городи, що ставили опір, Москва здобула, зруйнувала, вирізала і спалила. Опірних українців було прибито тисячами на хрести, саджено на палю, прибито до плотів і пущено ріками з водою на пострах”⁵⁷. На нашу думку, такий інформаційний контент не тільки виконував поставлені пропагандистські функції на кшталт формування негативного образу Росії, але й мав раціональне значення, оскільки розкривав перед читачами реальні історичні факти агресивної політики російської влади щодо українського народу, масштаби якої, навіть за сучасними мірками є вражаючими. До прикладу, за різними оцінками дослідників лише у “батуринській катастрофі”, відомій також як “батуринська різанина”, що відбулася 2 листопада (13 листопада) 1708 р., загинуло від 11 до 15 тисяч⁵⁸ українців, включно з мирними громадянами.

У підсумку автор констатує: “Республікансько-демократична Україна не могла встояти проти централізовано-мілітарної, самодержавної Росії. Полтавський погром припечатав долю України як самостійної держави... Як померла Єлизавета, а прийшла цариця Катерина II, що стояла твердо за самодержавство, за централізм і за кріпацтво, тоді скасовано гетьманський уряд на віки (1764 р.), а Україну поділено на губернії і прилучено прямо до Росії... Цариця Катерина II послала свої війська на Запоріжжя, веліла збомбардувати Запорозьку Січ, а всю старшину з кошовим Петром Калнишевським на чолі завдала в тюрми чи на заслання. Ось так скінчилась до решти державна самостійність України, уґрунтована Богданом Хмельницьким”⁵⁹.

Далі у брошурі зазначається, що “скасування Гетьманщини і зруйнування Запорізької Січі не є кінцем українських змагань до державної незалежності... Дух самостійності України одначе жив далі в українській старшині, переміненій в “малоросійське дворянство”...”⁶⁰. Тут же автор закликає читачів не плутати популярну у XIX ст. серед українського політикуму ідею щодо розбудови держави шляхом утворення союзу (федерації) слов’янських держав з тими думками, які поширювали російські панслависти, оскільки останні “під покришкою “всеслов’янсько-російської” ідеї хочуть поневолення всіх слов’ян Росією і злиття слов’янських народів – особливо українського і білоруського – з москалями”. Українські ж федералісти розглядали подібний союз як спосіб “забезпечити державну самостійність слов’янських народів – особливо ж українського – перед гнітом інших слов’ян (москалів чи поляків) і не слов’ян”⁶¹. Визначну роль у боротьбі із російським засиллям Л. Цегельський відводить творчій діяльності тогочасного відомого українського поета та художника Тараса Шевченка: “Його історичні та політичні поеми це один могутній протест проти анексії України Росією, це громовий поклик усім українцям відбудувати державну самостійність України – хоч би й ціною рік ворожої крові”⁶².

Варто відзначити, що автор також нищівній критиці піддає й усіх тих “малоросів-українців”, які пасивно реагують на загрози з боку Росії і стверджують, що їм достатньо тільки української пісні, театру, вишиванки, шароварів та гопака та не треба “мазепинства” чи “вільної України”: “це люди, які “самі не відають, що говорять” та не знають “хто ми”. Це ні українці, ні московські

⁵⁶ Цегельський Л. Самостійна Україна. Відень : Накладом “Союза визволення України” ; 3 друкарні Ад. Гольцгаузена у Відні, 1915. С. 11.

⁵⁷ Там само. С. 12.

⁵⁸ Таирова-Яковлева Т. Г. Мазепа. Москва : Молодая гвардия, 2007. С. 223.

⁵⁹ Там само. С. 12–13.

⁶⁰ Там само. С. 14.

⁶¹ Там само. С. 16–17.

⁶² Там само. С. 17.

перевертні, це щось так недорозвинуте чи заснічене, наче недоносок чи запороток. Їм краще би стати цілком москалями, а не бути тим “смердячим гноєм” і “гнилою колодою”, про котрих з такою погордою говорить Тарас Шевченко...Отсих “малоросів” вигубити до нащадку, приперти їх так до стіни, щоб вони або явно зрадили Україну і проголосили себе москалями, або рівно явно, непохитно і твердо стали українцями...”⁶³. Як бачимо, автор не шкодує лайливих та образливих епітетів у бік тих, хто намагається задовольнитися поточним становищем справ і закликає читачів зайняти однозначну та радикальну позицію, в якій проросійському опортунізму не має місця.

Окрім розвінчування історичних міфів, Л. Цегельський також намагається подолати ряд економічних та правових стереотипів, які були нав’язані російською владою. У брошурі відзначається, що деякі “об’єднителі” говорять, нібито “Україна не може розвиватися господарсько без Московщини” і “обидві зв’язані такими господарськими нитками, що одна без другої не можуть жити та мусять творити одну державу”⁶⁴. За авторським переконанням, такі твердження є хибними, оскільки, ще раніше відомі українські дослідники, одним із перших яких був Михайло Драгоманов (1841–1895 рр.), на прикладі власних підрахунків доказали, що Росія експлуатує українські землі і продовжує це робити: “читачі мусять вдовольнитися, коли скажемо, що річний убуток майна України на користь Московщини лише в самих податках, відсотках від капіталів і т. п. виносить щонайменше 312 млн рублів, не враховуючи убутків в різниці тариф, експлуатації українських копалень, землі і т. д.”⁶⁵.

Таким чином, автор однозначно констатує, що Україна може існувати господарсько самостійно і відпад від Росії активно сприятиме її економічному розвитку: “Московщині чимало гірше буде жити без України, бо тратячи Україну, Московщина стратить країну, з якої побирала пшеницю (чорнозем), сіл (лимани), вугілля, залізо (Катеринославщина) і нафту (Тамань) – значить те, чого в Московщині нема та без чого годі жити країні в добробуті” зазначається у брошурі... Україна має все, що країні потрібно для розвитку, промислу і добробуту (пшеничний і буряковий чорнозем, ліси, гори, нафту, сіль, вугілля, залізо, гарні морські пристані). ...відпад України підкосить господарство Московщини – одначе нам такий відпад тільки pomoже... Самостійність України замкне московським виробам дорогу в Україну, спричинить розвій українського промислу та добробуту всієї України: хліборобів, промисловців і робітників”⁶⁶.

Ще одне важливе питання, яке актуалізується у брошурі, стосується “юридичної підстави домагатися державної самостійності”, оскільки ““об’єднителі” кажуть, що Україна почасти сама прилучилася (“вернулася”) до “руської імперії”, а почасти відбили (“визволили”) її з під Польщі “руські царі””⁶⁷. На противагу подібним тезам, Л. Цегельський відзначає: “Ми вже на історії висказали, що це не правда, бо Україна у переяславському договорі (1654 р.) пішла тільки як окрема держава на спілку з Московщиною як з другою окремою державою. Визначні, таки російські вчені, знавці міжнародного права признають, що “переяславський договір” це була умова про спілку між двома окремими державами: Українською республікою і Московським царством”⁶⁸. Проте, за переконанням автора, Росія давно порушила цю угоду, коли вирішила змінити її на “підданство”, тим самим звільнивши “українців від обов’язку задержати спілку з нею”, оскільки останні погоджувалися залишатися з “Московщиною в спілці як рівна з рівною, а не в підданстві”⁶⁹.

Завершується перший розділ традиційним закликком до українського народу сприяти поразці Росії у війні: “хто справді українець, не тільки тілом і мовою, але й усією душею і всім серцем, той мусить бажати собі тільки... розгрому Росії – і мусить для цього працювати...” лише “тоді стане Україна – вільна, нероздільна, народна, демократична, Українська держава”⁷⁰.

⁶³ Таирова-Яковлева Т. Г. Мазепа. Москва : Молодая гвардия, 2007. С. 19.

⁶⁴ Там само. С. 20–21.

⁶⁵ Там само. С. 20–21.

⁶⁶ Там само. С. 21.

⁶⁷ Там само. С. 21.

⁶⁸ Там само. С. 22.

⁶⁹ Там само. С. 22.

⁷⁰ Там само. С. 24–25.

Другий розділ брошури “Самостійна Україна” присвячений виключно проблемі походження таких слів як “Русь”, “Росія” та “Україна”. На нашу думку це зумовлено тим, що автор усвідомлював наскільки важливим є етимологічне питання з точки зору інформаційного протистояння російській імперській пропаганді, яка активно використовувала у своєму арсеналі різні термінологічні маніпуляції. У зв’язку із цим, перед читачем постає три ключові питання: 1) звідки походить термін “Русь” і що він означає; 2) чому “москалі” називають себе “руськими людьми”, а свою державу “Росією”; 3) звідки походить слово “Україна” та як і чому воно поширилося серед українського народу?

Аналізуючи різні версії походження терміну “Русь”, Л. Цегельський притримується автохтонної концепції, згідно якою корінь цього слова походить від назви місцевих рік на Київщині “Рось” і “Росава”, що на його думку в черговий раз підтверджує право українців на давньоруську спадщину: “Мабуть що за сими останніми й правда, бо зразу звалися “Руссю” тільки племена київських полян, що жили кругом Києва та як раз понад Росю і Росавою. Коли ж київсько-поляньська “Русь” підбила собі сусідні, українські племена то вони, будучи однієї мови з київською “Руссю”, скоро злилися з киянами в один народ та прийняли від киян спільну назву ім’я “Русь”, “русини”. Цим робом назва “Русь” і “русини” це старе ім’я України в українців, а не москалів. Вся стара історія “Русі” – це історія “України”, а не Москви. Москалі не мають до неї права”⁷¹.

Наступне питання, яке автор розкриває перед читачами, є з’ясування “звідки це взялося, що “москалі” називають себе “руськими людьми”, а свою державу “Росією”?”. З цього приводу, у брошурі відзначається, що такі назви походять від слова “Русь”, оскільки перші князі “москалів” були з Києва, з династії Рюриковичів і вони “своїх же підданих називали “руськими людьми”, себто підданими князів, які походили з Русі”. На підставі цього, автор робить висновок, що “назва Русь – це національне ім’я українців, натомість назва “руські люди” це пригадка на підданство московських пращурів князям з Русі-України. Ця назва пристала поволі до москалів і стала їхнім іменем”⁷².

Окрім цього, у брошурі відзначається, що довгий час, до правління Петра I, росіяни використовували також назву “московські люди”, тоді як українці постійно себе називали “русинами” і, при цьому, така практика була поширена й закордоном: “поляки, турки, татари, німці, французи, шведи, англійці та ін. називали нас в IX–XVII ст. “русинами” по латинськи “Rutheni”, а москалів “Moscoviti” або “Mosci”⁷³.

Проте, як зауважує автор, після Хмельницького та погрому під Полтавою назви “Русь” і “русини” почали зникати, а натомість поширилися нові імена “Україна” і “українці”, які також походять з давньоруських часів та позначали “майже ту землю, котра первісно називалася “Русь” тобто околиці по річці Росі і Росаві”⁷⁴. Відзначається, що вже Петро Конашевич-Сагайдачний на початку XVII ст., а після нього і Богдан Хмельницький іменували себе як “гетьмани України”. На думку Л. Цегельського саме з цього часу така назва почала постійно вживатися українцями в народних піснях, козацьких думах, віршах, літописах та іноземцями в описах та картах.

Розкривши коротку історію походження терміну “Україна”, автор підводить читача до кульмінаційного питання: чому слова “Русь”, “руський народ”, “русин”, “загинули” як позначення українських земель, народу і мови”? Відповідь на нього наступна: “тому щоб ми могли відрізнити себе від “руських людей” та тому, пішовши в московське ярмо, не мали сили свого давнього імені для себе оборонити Ось так, цар Петро I назвав свою державу “Росією”. Зробив він це навмисне, аби цією назвою і нас в одно з москалями підгорнути. Слово “Росія” пішло також від слова “Русь”, бо це є тільки грецька форма...”⁷⁵. І тут, в думці читача може постати логічне запитання, чому тоді російський цар не використав старої назви, а взяв нову, видо-

⁷¹ Таирова-Яковлева Т. Г. Мазепа. Москва : Молодая гвардия, 2007. С. 29.

⁷² Там само. С. 30.

⁷³ Там само. С. 30.

⁷⁴ Там само. С. 31.

⁷⁵ Там само. С. 33.

змінено? За однозначним переконанням Л. Цегельського, відповідь на нього полягає у тому, що Петро I “знав, що “Русь” це теж саме, що й “Україна” і через те, ніхто “не зачне Московщини Руссю звати. Тому взяв він хитро грецьку форму цієї назви, знаючи, що таке нове слово вспіє він накинути своїй державі й своєму народові та знаючи, що цим робом він у чужих викличе враження, нібито “Русь” і “Россія” то було одно. І так справді сталося... Щоби ще краще цього доконати, Московщину прозвано “Великоросією”, а Україну “Малоросією”, так начебто Московщина була старша сестра – опікунка України”⁷⁶.

Отже, антиросійської нарративи, що знайшли своє висвітлення у проаналізованих брошурах СВУ, виглядають таким чином: 1) головним винуватцем війни та ворогом для українського народу є Росія; 2) її основною ціллю є не звільнення братніх слов'янських народів, а завоювання Галичини та знищення всіх проявів українського національного руху; 3) в давні часи не існувало ніякої “одної руської держави”, а була лише держава Русь-Україна, яка розташовувалася на сучасних українських теренах; 4) головним спадкоємцем давньоруської спадщини є не Московське царство, а Велике князівство Литовське; 5) угода Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Романовим укладалася як тимчасовий союз самостійних окремих держав на умовах протекторату, а не “підданства”, “злуки” чи “повернення”; 6) терміни “Россія” і “русский” є грецькою формою слів “Русь” і “руський”, який Петро I використав спеціально з метою маніпуляції та створення враження, що Росія і Русь це одне і теж; 7) термін “український” як і “руський” походять з Русі та почав використовуватися українцями, щоб відрізнити себе від росіян та запобігти плутанині зі словом “русский”.

Таким чином, одним із напрямків діяльності Союзу визволення України в роки Першої світової війни (1915–1916 рр.) стала підготовка й видання агітаційно-пропагандистських брошур, які не тільки на теоретичному рівні обґрунтували антиросійську позицію української інституції поза межами Російської імперії, а й виконали ідеологічно важливе завдання, виступивши дієвим засобом впливу на масову свідомість пересічних українців, ефективним інструментом протидії й викриттю імперських міфів, що активно насаджувалися пропагандою російського самодержавства. Інформаційний контент брошур СВУ мав доволі важливе значення. Головну увагу автори зосередили на критиці державно-політичного ладу Російської імперії, ревізії історії українсько-російських відносин та розвінчуванню імперських міфів про існування “єдиної та неподільної Руської держави” та меншовартості української нації. Проголошені ідеї не втратили своєї актуальності і на сучасному етапі, коли путінським режимом в умовах гібридної агресії на Сході України ведеться активна інформаційна війна та здійснюються спроби реінкарнації багатьох імперських міфів з метою маніпулятивного впливу на масову свідомість українського суспільства, підриву потуг українського народу у боротьбі за свою державність.

ANTI-RUSSIAN NARRATIVE IN BROCHURES OF THE UNION FOR THE LIBERATION OF UKRAINE: CRITICISM OF IMPERIAL IDEOLOGUE AND MYTH-MAKING (1915–1916)

Igor KOLYADA

*National Pedagogical Dragomanov University,
Department of Methods of Teaching Social Disciplines and Gender Education,
Osvity St., 6, 03037, Kyiv, Ukraine
e-mail: kolyada.i.a.1968@gmail.com*

Stepan BORCHUK

*State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of World History,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Farnikvsk, Ukraine
e-mail: borchuk_s@ukr.net*

⁷⁶ Таирова-Яковлева Т. Г. Мазепа. Москва : Молодая гвардия, 2007. С. 33.

Ruslan KUTSYK

*Borys Grinchenko Kyiv University,
Department of Ukrainian History,
Marshala Tymoshenko St., 13-B, 04212, Kyiv, Ukraine
e-mail: r.kutsyk@kubg.edu.ua*

Summary

The main features of propaganda of anti-Russian ideas and debunking imperial myths in brochures of the Union for the Liberation of Ukraine (ULU), which were aimed at the Ukrainian reader and set their main task a broad propaganda of the national issue are highlighted in the article. Almost from the very beginning of the creation of the organization, its members began to active information activities. In Vienna and other European cities, wide publishing capacities were established, in the context of which a separate place was allocated for printing this type of information as brochures. During the First World War, they became one of the important “platforms” for campaigning and propaganda. The main goal of the ULU proclaimed the creation of an independent Ukraine. At the same time, the implementation of such a plan was seen only on condition of absolute defeat in the war of the Russian Empire. In this regard, one of the key information tasks facing the members of the organization was the formation of a negative image of Russia. To do this, the authors used a wide range of propaganda techniques. Among them, the most common was the reception of “contrasts and comparisons”. The brochures systematically noted the positive political changes that have taken place in Austria and that Ukrainians here have broader rights and freedoms for their own development than in Russia. Of particular importance in anti-Russian rhetoric, the authors attached arguments from a historical point of view. The events and facts of the past were perhaps the best way to convince the reader of their own rightness. In addition to the formation of a general negative image of Russia, an important information task was to counteract imperial myths that had long been planted in the public consciousness of the Ukrainian people and gained a new impulse during the war. Thus, the authors of the brochures attempt to refute the following myths: that supposedly in the reign of the day there was one “common Russian state”, that the Moscow kingdom is the direct heir to Ancient Russia, that the agreement of Bogdan Khmelnytsky with the Moscow Tsar Alexei Romanov in 1654 was a “re-return” of Ukrainian lands to Russia, as well as that the current struggle for the liberation of fraternal Slavic peoples from the oppression of the Triple Alliance. As a result, before the reader, Russia appeared in the form of the main culprit of war and the enemy, which entails only complete ruin, aims to completely destroy any manifestations of the Ukrainian national movement and is the main reason why for a long time in history the Ukrainian people were deprived of their own state independence.

Keywords: *propaganda, anti-Russian ideas, imperial myths, brochure, Union of Liberation of Ukraine, Ukraine, Russian Empire, World War I.*

REFERENCES

- Adamovych, S. (2003). *Naddniprianska politychna emihratsiia v suspilno-politychnomu zhytti zakhidnoukrainskykh zemel (1914–1918 rr.) [Dnieper political emigration in the socio-political life of Western lands (1914–1918)]*. Ivano-Frankivsk: Misto-NV (in Ukrainian).
- Bilyk, N. (2006) B. S. Lepkyi – diiach Soiuzu vyzvolennia Ukrainy [B. S. Lepky is an activist of the Union for the Liberation of Ukraine]. *Ternopil'skyi misnyi oseredok Naukovoho tovarystva im. Shevchenka: zbirnyk prats. T. 2: Natsionalno-vyzvolni zmahannia ukrainskoho narodu u XX st.* Ternopil: Merkiuri-Ternopil, pp. 24–44 (in Ukrainian).
- DSTU 3017:2015. Informatsiia ta dokumentatsiia. Vydannia. Osnovni vydy. Terminy ta vyznachennia poniat. (2016). Kyiv: DP “UkrNDNTs” (in Ukrainian).
- Levytskyi, V. (1915). *Yak zhyvetsia ukrainskomu narodovi v Avstrii [How the Ukrainian people live in Austria]*. Viden: Nakladom “Soiuz vyzvolennia Ukrainy”. Z drukarni Ad. Holtshauzena u Vidni (in Ukrainian).
- Malets, N. (2014). Literaturno-prosvitnytska diialnist soiuzu vyzvolennia Ukrainy u roky Pershoi svitovoi viiny [Literary and educational activities of the Union of Liberation of Ukraine in the years of the First world war]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*, iss. 19, pp. 53–56 (in Ukrainian).
- Mukha, D. (2007). Ideia samostiinoi ukrainskoi derzhavy v pratsiakh L. Tsehelskoho ta I. Mazepa [The idea of an independent Ukrainian state in the works of L. Tsehelsky and I. Mazepa]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, iss. 10, pp. 313–321 (in Ukrainian).
- Nasha platforma [Our platform]. (1914, 5 zhovtnia). *Vistnyk Soiuz vyzvolennia Ukrainy*, no. 1 (part 1), pp. 1–2 (in Ukrainian).
- Nazaruk, Yu. (2003). Diialnist Oleksandra Skoropys-Yoltukhovskoho u roky Pershoi svitovoi viiny [Activities of Alexander Skoropys-Yoltukhovsky during the First World War]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, iss. 5, pp. 199–211 (in Ukrainian).

Pamiatkova knyzhka Soiuzu vyzvolennia Ukrainy i kalendar na 1917 rik: z 103 iliustratsiiamy [Commemorative book of the Union for the Liberation of Ukraine and a calendar for 1917: with 103 illustrations]. (1915) Viden: Nakladom "Soiuz vyzvolennia Ukrainy". Z drukarni Ad. Holtshauzena u Vidni (in Ukrainian).

Pater, I. (2000). *Soiuz vyzvolennia Ukrainy: problemy derzhavnosti i sobornosti [Union for Liberation of Ukraine: Problems of State Sovereignty and Territorial Integrity]*. Lviv (in Ukrainian).

Pater, I. (2005). Dyplomatychno-informatsiina diialnist Soiuzu vyzvolennia Ukrainy (1914–1918 rr.) [Diplomatic and informational activity of the Union for the Liberation of Ukraine (1914–1918)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.*, iss. 9, pp. 254–263 (in Ukrainian).

Pater, I. (2010). Prosvitnia diialnist Soiuzu vyzvolennia Ukrainy sered viiskovopolonenykh ukraintsiu u taborakh Avstro-Uhorshchyny ta Nimechchyny (1914–1918) [Enlightening activity of the Union for Liberation of Ukraine (SVU) among the Ukrainian prisoners of war in camps of Austro-Hungary and Germany (1914–1918)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist: zbirnyk naukovykh prats*, iss. 19, pp. 559–571 (in Ukrainian).

Pater, I. (2013). Mizhnarodna diialnist Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy (1914–1918) [International activity of the Union of Liberation of Ukraine (1914–1918)]. *Halychyna*, part 22–23, pp. 174–186 (in Ukrainian).

Pater, I. (2014). Soiuz vyzvolennia Ukrainy: zasnuvannia, politychna platforma, informatsiino-dyplomatychna diialnist [Union for the Liberation of Ukraine: foundation, political platform, information and diplomatic activities]. O. Reient (Uporiadnyk). *Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina. U dvokh knyzhakh. Knyha 1: Istorychni narysy*. Kyiv: TOV "Vydavnytstvo "KLIO", pp. 363–376 (in Ukrainian).

Pater, I. (2018). Vydavnycha diialnist Soiuzu vyzvolennia Ukrainy [Publishing Activities of the Union for the Liberation of Ukraine]. *Novitnia doba*, iss. 6, pp. 3–19. Retrieved from: <https://doi.org/10.33402/nd.2018-6-3-19> (in Ukrainian).

Pavlenko, S. (2003). *Ivan Mazepa*. Kyiv: Alternatyvy (in Ukrainian).

Revera, B. (2014). Diialnist Volodymyra Doroshenka u Soiuzi vyzvolennia Ukrainy [Volodymyr Doroshenko's activity in the Union for the Liberation of Ukraine]. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki Ukrainy imeni V. Stefanyka*, no. 6, pp. 216–227 (in Ukrainian).

Shevchenko, L. (Uklad.), Rusanivskyy, V. (Ed.). (2010). *Slovyk ukrainskoi movy: u 20 t. (T. 1: A–B) [Dictionary of the Ukrainian language: in 20 vols. Vol. 1: A–B]*. Kyiv: Naukova dumka. Retrieved from: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=5617&page=210> (in Ukrainian).

Skoropys-Yoltukhovskyy, O. (1916). *Znachinnie samostiinoi Ukrainy dlia evropeiskoi rivnovahy [The importance of independent Ukraine for the European balance]*. Viden: Nakladom "Soiuz vyzvolennia Ukrainy". Z drukarni Ad. Holtshauzena u Vidni (in Ukrainian).

Supruniuk, O. (2014). Diialnist Soiuzu vyzvolennia Ukrainy ta yoho chasopysu "Visnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy" yak etap zmahan za derzhavnist Ukrainy [Activities of the Union for the Liberation of Ukraine and its magazine "Bulletin of the Union for the Liberation of Ukraine" as a stage of competition for the statehood of Ukraine]. *Svitohliad*, no. 4 (48), pp. 44–53 (in Ukrainian).

Supruniuk, O. (2015). Chasopys "Visnyk soiuzu vyzvolennia Ukrainy" (Viden, 1914–1918) yak chynnyk stanovlennia derzhavnosti Ukrainy [The Periodical The Herald of the Union for the Liberation of Ukraine (Vienna, 1914–1918) as the Factor of the Establishment of Ukraine's Sovereignty]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"*, iss. 23, pp. 59–64 (in Ukrainian).

Tayrova-Yakovleva, T. H. (2007). *Mazepa [Mazepa]*. Moskva: Molodaia hvardyia (in Russian).

Tsehelskyi, L. (1915). *Samostiina Ukraina [Independent Ukraine]*. Viden: Nakladom "Soiuz vyzvolennia Ukrainy". Z drukarni Ad. Holtshauzena u Vidni (in Ukrainian).

Tsehelskyi, L. (1915). *Z choho vynykla viina ta shcho vona nam mozhe prynesty [What did the war come from and what can it bring us?]*. Viden: Nakladom "Soiuz vyzvolennia Ukrainy". Z drukarni Ad. Holtshauzena u Vidni (in Ukrainian).

Vedeneev, D. (2015). Kulturno-propahandystska diialnist ukrainskykh natsional-politychnykh orhanizatsii za kordonom u period Pershoi svitovoi viiny (1914–1918 rr.) [Ukrainian national political organization abroad and their cultural and propagandistic activities during the First World war (1914–1918)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriiv kultury i mystetstv*, no. 1, pp. 164–168 (in Ukrainian).

Vedenieiev, D., Budkov, D. (1996). Informatsiino-propahandystska diialnist "Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy" za kordonom (1914–1918 rr.) [Information and propaganda activities of the "Union for the Liberation of Ukraine" abroad (1914–1918)]. *Rozbudova derzhavy*, no. 9, pp. 52–54 (in Ukrainian).

УДК 94(477.8):323.12/.13

**ARRESTS OF UKRAINIAN INTELLECTUALS IN 1965
IN IVANO-FRANKIVSK REGION****Богдан ПАСКА***Державний вищий навчальний заклад**“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,**кафедра історії України і методики викладання історії,**вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна**e-mail: paskabogdan@i.ua**DOI: 10.15330/gal.34.68-76**ORCID: 0000-0002-5452-5254*

Метою статті є комплексне дослідження арештів української інтелігенції в 1965 р. на території Івано-Франківської області. У контексті цієї мети виділені такі завдання: встановлення кількісних масштабів арештів на території Івано-Франківщини, аналіз висунутих представникам інтелігенції обвинувачень, методів ведення слідства, поведінки заарештованих, дослідження судових процесів над івано-франківськими дисидентами. Основу джерельної бази становлять документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України у м. Київ та матеріали самвидаву. Методологічною основою дослідження є концепція Я. Секо про співіснування в українському русі спротиву 1950–80-х рр. двох парадигм – національно-визвольної (підпільні організації) та націоналізаційної (легальна діяльність інтелігенції із середовища “шістдесятників”). Автор статті приходить до висновку, що у ході хвилі репресій проти українського шістдесятницького правозахисту у серпні-вересні 1965 р. було затримано п’ятьох представників інтелігенції Івано-Франківщини, із яких чотирьох осіб (В. Мороза, О. Заливаха, М. Озерного, В. Іванишина) було заарештовано. Основними пунктами обвинувачення були розповсюдження забороненої літератури та бесіди про необхідність виходу України з СРСР, що було трактовано як “антирадянська агітація і пропаганда”. Суворість покарання інакодумців значною мірою залежала від проявлення ними у ході слідства необхідних емоцій, які свідчили б про їх “розкаяння” і “перевиховання”. У ході “першої хвилі арештів” Івано-Франківська область опинилась на третьому місці за кількістю репресованих осіб після Львівщини та Київщини. Репресії завдали значного удару по осередках шістдесятницького правозахисту на Прикарпатті та місцевій мережі поширення самвидавної літератури.

Ключові слова: *український дисидентський рух, радянський режим, “перша хвиля арештів”, самвидав, Комітет державної безпеки (КДБ), Валентин Мороз, Опанас Заливаха, Михайло Озерний.*

The wave of repressions against the Ukrainian creative intelligentsia, organized by the Committee of State Security (KGB) under the Council of Ministers (RM) of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (Ukrainian SSR) in August-September 1965, was called by researchers “the first mowing” or “the first wave of arrests”. It was the beginning of the open attack of the Soviet regime on the environment of the Ukrainian Sixtiers intelligentsia. Although the number of arrests in 1965 was not significant, on the one hand they dealt a severe blow to the most active members of the Ukrainian national movement and the samizdat distribution network, and on the other accelerated the movement and facilitated the transition of some dissidents to more active resistance to the system. Despite the coverage of the events of the “first wave of arrests” in the Ukrainian SSR in the works of researchers Heorhii Kasianov¹, Anatolii Rusnachenko², Yurii Danyliuk and Oleh Bazhan³, Borys Zakharov⁴, Yaroslav Seko⁵, the issue of arrests in 1965 in Ivano-Frankivsk region has not received comprehensive

¹ Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ : Либідь, 1995. 224 с.

² Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. 720 с.

³ Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ століття). Київ : Рідний край, 2000. 616 с.

⁴ Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків : Фоліо, 2003. 144 с.

⁵ Секо Я. Арешти 1965 р. в УРСР як засіб боротьби комуністичної партії з інакодумством. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія :*

research in modern Ukrainian historiography. The objectives of the article are to establish the quantitative scale of arrests in the Ivano-Frankivsk region, to analyze the accusations made against intellectuals, the methods of investigation, the behavior of detainees, and the investigation of trials against Ivano-Frankivsk dissidents. The source base is based on the documents of the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine (HDA SBU) in Kyiv and samizdat materials. The methodological basis of the study is Y. Seko's concept of the coexistence in the Ukrainian resistance movement of the 1950s and 1980s of two paradigms – national liberation (underground organizations) and nationalization (legal activity of the intelligentsia from among the Sixtiers). Within the framework of the nationalization paradigm, scholars have identified two forms – revisionism and human rights protection, within the latter – two stages: the Sixtiers (1960s – early 1970s) and Helsinki (1976–1988)⁶.

In the first half of the 1960s, the scale of the Ukrainian dissident movement within the nationalization paradigm gradually increased (the stage of the Sixtiers human rights protection). The spread of illegal self-published literature, which was the most common form of struggle, was growing in the Kyiv and Lviv Sixtiers environments. Along with Kyiv and Lviv, key centers of the Sixtiers human rights protection, quite significant centers existed in Volyn, Ternopil, and Ivano-Frankivsk regions. The leaders of the Kyiv Sixtiers were Ivan Svitlychnyi, Alla Horska, Yevhen Sverstiuk, Ivan Dziuba, and the Lviv leaders were brothers Mykhailo and Bohdan Horyn, Ivan Hel, Mykhailo Osadchyi, and Mykhailo Kosiv.

Two informal samizdat distribution centers were formed in Ivano-Frankivsk – a group of teachers led by Ivano-Frankivsk Pedagogical Institute employee, historian Valentyn Moroz, with the participation of Petro Arsenych, Ivan Kosteniuk, Andrii Zahoruiko, Yaroslav Melnychuk, Mykhailo Fihol, Ivan Kozovych⁷, and a group of employees of the local art fund, which included Opanas Zalyvakha, Vasyl Turetskyi, Mykhailo Fihol, Oleksandr Korovai⁸. Despite the fact that both groups included the artist M. Fihol, no active contacts and exchange of literature between them in 1964–1965 were recorded. At the same time, V. Moroz maintained active ties with Lviv (M. and B. Horyn) and Lutsk (Dmytro Ivashchenko) dissident circles, from where self-published literature came to Ivano-Frankivsk. He also tried to establish permanent relations with Kyiv dissidents⁹. Opanas Zalyvakha was in contact primarily with Kyiv residents I. Svitlychnyi and A. Horska, from whom he received illegal literature, and Lviv resident B. Horyn¹⁰. A separate center of the Sixties human rights protection was formed on the territory of Rozhniativ district. It included the German language teacher from the village of Ripne Mykhailo Ozernyi and the teacher of Russian language and literature from the village of Duba Volodymyr Ivanyshyn. Mykhailo Ozernyi, whose family lived in Ternopil, maintained active contacts and exchanges of literature with the leaders of the local dissident cell, Ihor Gereta and Mefodii Chubatyi¹¹. According to I. Hel, Volodymyr Ivanyshyn, in turn, had certain contacts with V. Moroz¹².

Історія. 2015. Вип. 2. Ч. 4. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Seko_Yaroslav/Areshty_1965_r_v_URSR_iak_zasib_borotby_komunistychnoi_partii_z_inakodumstvom (дата звернення: 05.01.2021).

⁶ Секо Я. Концептуальні проблеми розвитку українського національного руху в середині 1950-х – середині 1980-х рр. Україна – Європа – Світ. *Міжнародний збірник наукових праць. Серія : Історія, міжнародні відносини*. 2015. Вип. 15. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Seko_Yaroslav/Kontseptualni_problemy_rozvytku_ukrainskoho_natsionalnoho_rukhu_v_seredyni_1950-kh_seredyni_1980-kh (дата звернення: 05.01.2021).

⁷ Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ : Фоліант, 2018. С. 55–57.

⁸ Паска Б. Дисидентська діяльність Опанаса Заливахи (1960–1970-ті рр.). *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2020. Ч. 33. С. 138. Doi: 10.15330/gal.33.136-145.

⁹ Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства... С. 50–52.

¹⁰ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 16 : Секретаріат ГПУ-КГБ УРСР. Оп. 3. Спр. 952 : Документи (повідомлення, листи, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: результати оперативно-слідчої роботи; поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події; розшук авторів та розповсюджувачів антирадянських листів та листівок; протестні акції представників творчої інтелігенції; рух кримськотатарських автономістів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя; роботу пунктів “ПК”; діяльність українських емігрантських організацій (ТОУК) тощо (а/с “Блок”). Арк. 169, 174–175.

¹¹ Тас само. Арк. 182–183.

The KGB actively monitored the activities of the Ukrainian creative intelligentsia. In the early 1960s, a group case called “88” was opened against key leaders of the Sixtiers human rights protection movement. It was decided to “implement” it in August–September 1965 by arresting the most active members of the dissident movement and taking preventive measures against less proactive persons. In a report by Vitalii Nikitchenko, head of the KGB under the RM of the Ukrainian SSR, to the Central Committee (CC) of the Communist Party of Ukraine (CPU) in late August 1965, the key reasons for the wave of arrests of Ukrainian intellectuals were an increase in numerical scale of the resistance movement, as well as a significant increase in the spread of illegal literature¹³.

Finally, in August–September 1965, the KGB in Kyiv, Lviv, as well as Ivano-Frankivsk, Ternopil, and Volyn regions detained 34 individuals involved in distributing illegal self-published literature, of whom 24 were arrested. Subsequently, the cases of 18 people were considered during the trials, and 6 people were subjected to prevention. According to operative materials of the KGB, information was obtained about 350 contacts of arrested intellectuals and young people who were involved in the “anti-Soviet” activities of the defendants. About 90 of them were called as witnesses in all criminal cases¹⁴.

During the all-Ukrainian wave of repressions in late August and early September 1965, five representatives of the local intelligentsia were detained in Ivano-Frankivsk region, who were active members of the dissident movement (15% of the total number of detainees). In particular, on August 25, M. Ozernyi was taken into custody while returning from vacation to the village of Ripne¹⁵; August 28 – V. Ivanyshyn in the village of Duba¹⁶, as well as O. Zalyvakha and V. Turetskyi¹⁷; September 1 – V. Moroz¹⁸. However, V. Turetskyi was released a few days later for his loyal position on the investigation and giving the necessary evidence to KGB officers. All other dissidents were arrested; criminal cases were opened against them and charges were brought under Art. 62, Part I of the Criminal Code (CC) of the Ukrainian SSR (“anti-Soviet agitation and propaganda”), and against M. Ozernyi and V. Moroz – also under Art. 64 of the CC Ukrainian SSR (“organizational activities aimed at committing particularly dangerous state crimes”). All the detainees were held in the Ivano-Frankivsk KGB detention center, and the investigation was conducted by local KGB officers.

Prisoners of the intelligentsia were accused primarily of storing, reproducing and distributing “nationalist” literature, “ideologically harmful” documents, as well as “anti-Soviet” conversations with

¹² Гель І. Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття / ред. та упор. І. В. Єзерська; Центр досліджень визвольного руху. Львів : Часопис, 2013. С. 241.

¹³ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 944: Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: оперативну обстановку, антирадянські прояви та надзвичайні події в Україні; провокаційні дії Коляски І. В.; протести представників творчої інтелігенції; спостереження за діяльністю церковних організацій та сектантських груп; виступи кримськотатарських автономістів; ситуацію в середовищі іноземних студентів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя тощо (а/с “Блок”). Арк. 1–2.

¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 948: Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події; протестні акції представників творчої інтелігенції; оперативне спостереження за діяльністю adeptів сектантських організацій та груп; рух кримськотатарських автономістів; оперативний супровід Міжнародного конгресу з питань птахівництва; діяльність закордонних антирадянських організацій (ЗП УГВР, ЗЧ ОУН); ситуацію в середовищі іноземних студентів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя; розслідування злочинів, скоєних окупаційною владою на території України у роки Другої світової війни тощо (а/с “Блок”, 22.06.1966–22.09.1966. Арк. 186–187.

¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 952. Арк. 189.

¹⁶ Секо Я. Арешти 1965 р. в УРСР як засіб боротьби комуністичної партії з інакодумством... С. 1.

¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 946 Документи (повідомлення) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події; протестні акції представників творчої інтелігенції; оперативне спостереження за діяльністю adeptів сектантських організацій та груп; рух кримськотатарських автономістів; ситуацію в середовищі іноземних студентів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя; розслідування злочинів скоєних окупаційною владою на території України у роки Другої світової війни тощо (а/с “Блок”). Арк. 315.

¹⁸ Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства... С. 63.

friends and acquaintances. During searches in the homes of detainees and their acquaintances, quite large arrays of illegal literature were seized, which can be divided into three groups:

- diaspora publications (so-called “tamvydav”), which came to the territory of Ivano-Frankivsk region primarily from Kyiv (7 titles);
- samizdat documents, the source of which was Lviv, to a lesser extent Kyiv dissident circles (7 items);
- materials of the Ukrainian national liberation movement during the struggle of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and the Ukrainian Insurgent Army (UPA), which were of local origin.

The investigation established specific facts of production and distribution of illegal literature by arrested dissidents. The most “dangerous” in the eyes of the KGB was the published literature published by Ukrainian diaspora organizations abroad and illegally transported to the territory of the Ukrainian SSR. In particular, V. Moroz distributed the book “Vyvid prav Ukrainy” (“Collection of the Rights of Ukraine”) (Munich, 1964) received from M. Horyn, which he handed over to D. Ivashchenko in Lutsk for making copies, as well as for acquaintance to Ivano-Frankivsk teachers P. Arsenych and I. Kosteniuk¹⁹. The most active in the distribution of tamvydav was O. Zalyvakha, who, having received from the Kiev student Pavlo Movchan in April 1965 the book “Selection of articles from “The Information Bulletin” of UHVR”, gave it to read to Ivano-Frankivsk artists O. Korovai and V. Turetskyi, and in May 1965 he handed it over to H. Nedashkivska, an employee of the Lviv Historical Museum²⁰. In early May 1965, O. Zalyvakha received from the Kyiv artist A. Horska a photocopy of I. Koshelivets book “Modern Literature in the Ukrainian SSR” (Munich, 1964), which he passed on to O. Korovai and V. Turetskyi for review²¹. In the summer of the same year, the artist, having received from friends an article by R. Rakhmannyi “Letter to the writer I. Wilde and her countrymen who are not afraid of the truth” (Montreal, 1964), introduced her to V. Turetskyi and a resident of Ivano-Frankivsk I. Zatyshnyi²². M. Ozernyi was somewhat less active in the distribution of diasporic literature. Having received the document “Pope’s Speech to Ukrainian Pilgrims” from Lviv acquaintances, he handed it over to I. Gereta, an employee of the Ternopil Museum of Local History²³. During 1964 and 1965, M. Ozernyi received from A. Matvienko, a lecturer at Kyiv State University, the documents “Response to Cultural Figures of the USSR from Cultural Figures in America and Canada” and “The Speech by D. Eisenhower – the 34th President of the USA at the Unveiling of the Monument to Taras Shevchenko in Washington on Saturday, June 27, 1964”, which he kept at home until the day of his arrest²⁴.

Ivano-Frankivsk dissidents also kept and distributed many materials of the Ukrainian samizdat. The most common self-published document in the Ivano-Frankivsk region in the mid-1960s was an anonymous article (by I. Svitlychnyi and Ye. Sverstiuk) “On the Trial of Pogruzhal’sky”, devoted to the arson of the Kyiv library in 1964. In February–March 1965, V. Moroz received it from the brothers M. and B. Horyn in Lviv, and later passed it on to D. Ivashchenko, P. Arsenych, and the writer from the city of Kosiv Maria Vlad (Hantsyak)²⁵. Shortly afterwards, H. Nedashkivska brought the same article to Ivano-Frankivsk from B. Horyn from Lviv and acquainted O. Zalyvakha and V. Turetskyi with it; O. Zalyvakha later told M. Fihol about its content²⁶. As for other materials of the samizdat, V. Moroz also had articles “Response to Vasyl Symonenko’s mother – H. F. Shcherban” and “Ukrainian Education in a Chauvinistic Blindfold” (received from the same M. and B. Horyn)²⁷, and O. Zalyvakha in August 1965 in Kiev received a document “12 questions for independent thinking

¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 952. Арк. 215.

²⁰ Там само. Арк. 174.

²¹ Там само. Арк. 175.

²² Там само. Арк. 176.

²³ Там само. Арк. 183.

²⁴ Там само. Арк. 182.

²⁵ Там само. Арк. 216.

²⁶ Там само. Арк. 177.

²⁷ Там само. Арк. 217.

of students.”²⁸ In June 1965, V. Ivanyshyn handed over to M. Ozernyi the article “On the Trial of Pohruzhalskyi”, “Response to Vasyl Symonenko’s mother – H. F. Shcherban” and “Ukrainian Education in a Chauvinistic Blindfold”, which in fact did not spread further. According to V. Ivanyshyn, he received this literature from his acquaintance graduate student M. Kosiv²⁹, who lived in Lviv and was the head of the local Sixtiers center – the club of creative youth “Snowdrop”. In addition, M. Ozernyi was the author of two self-published articles “Discovery of Kyiv” (directed against Russification) and “Brought Margarine” (described the social ills of Soviet reality)³⁰, and O. Zalyvakha wrote an essay “As they speak in Kiev”³¹ (apparently in defense Ukrainian language). However, these documents were not distributed by the illegal self-published network.

At the same time, much less documents of OUN underground literature were found during the investigation. In particular, M. Ozernyi in 1961 while working in the village Dorohiv (now Halych district) obtained the following OUN materials: “10 Commandments of a Ukrainian Nationalist (Decalogue)”, “Prayers”, “12 Signs of the Character of a Ukrainian Nationalist”, “44 Rules of Life”³². The day before his arrest, O. Zalyvakha handed over to the school teacher the village Nadiiv (now Kalush district) B. Shliakhtych 4 coils with poems and songs of Ukrainian underground movement³³. During the search in V. Moroz’s apartment, investigators found and confiscated a notebook with insurgent songs³⁴.

During the investigation, it was established that the arrested Ivano-Frankivsk dissidents at various times had expressed their views on the need to separate Ukraine from the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) and create an independent Ukrainian state. In conversations with P. Arsenych, I. Kostyniuk, M. Fihol, M. Vlad and members of the Lutsk dissident group, V. Moroz repeatedly spoke about the possibility of separating Ukraine from the USSR with the help of Western countries, introducing a democratic political system like Great Britain in Ukraine. He praised the OUN’s activities and at the same time condemned the repeated Soviet occupation of Ukraine at the end of World War II, openly calling the Red Army an “invader” and a “enslaver.”³⁵ O. Zalyvakha also during meetings with V. Turetskyi, M. Fihol and others approved of the struggle OUN and UPA, saying that “they proved to the whole world about the existence of the Ukrainian nation.” He painted the Ukrainian national emblem Trident on a wedding gift to his friend Maria Kukhtiak³⁶. At the beginning of 1965, during an educational lesson in the 11th form of the school of Ripne, M. Ozernyi dictated to pupils 20 rules from the “44 Rules of Life” of Ukrainian nationalists under the guise of winged expressions of famous people. In March 1965, during the meeting at I. Gereta’s apartment in Ternopil, he expressed his views on the need to create an independent Ukrainian state, Ukraine’s withdrawal from the USSR, and also recited the “March of Ukrainian Nationalists”³⁷.

The presence of OUN underground materials in the arrested dissidents, their positive assessment of OUN and UPA struggle for Ukraine’s independence, views on Ukraine’s withdrawal from the USSR and the creation of an independent Ukraine indicate that the Sixtiers human rights activists in Ivano-Frankivsk region had a strong component of the national liberation paradigm of the Ukrainian national movement. Under strong pressure from the Soviet regime, Ivano-Frankivsk dissidents were apparently forced to fight for tactical reasons within the nationalization paradigm, as indicated by the lack of an established organization, the distribution of self-published literature from Lviv and Kyiv, and contacts with Sixtiers from other cities. In fact, according to their internal views and worldview, Ivano-Frankivsk dissidents belonged to the national liberation, and according to

²⁸ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 952. Арк. 177.

²⁹ Там само. Арк. 182–183.

³⁰ Там само. Арк. 182.

³¹ Там само. Арк. 179.

³² Там само. Арк. 181.

³³ Там само. Арк. 178.

³⁴ Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства... С. 63.

³⁵ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 952. Арк. 219.

³⁶ Там само. Арк. 178.

³⁷ Там само. Арк. 182–184.

external forms of struggle – to the nationalization part of the Ukrainian movement. Interestingly, the dissidents themselves were aware of the role and importance of their activities. For example, V. Moroz in a conversation with one of the members of the Lutsk dissident group Olesia Kovalchuk said that “there is a national movement in Ukraine... and this movement exists in other cities, in particular in Kyiv, Lviv, and we... are like one link in this movement...” At the same time, the historian was quite optimistic about the national movement, believing that the future was behind it³⁸. In a conversation with I. Svitlychnyi in December 1963, O. Zalyvakhа called the latter the ideological father and leader of the “national revival movement in Ukraine”³⁹.

The main task of the KGB investigators was to obtain the personal confession of the arrested dissidents in carrying out “anti-Soviet activities.” Various methods of moral pressure were used for this purpose. During September–November 1965, protracted daily interrogations continued. In particular, V. Moroz was interrogated 17 times⁴⁰, and M. Ozernyi – as many as 46 times. Investigators specifically made the interrogations as long as possible to exhaust the detainees. In particular, M. Ozernyi, answering a clarifying question from a judge at his trial, stated the following: “I was interrogated for 6 hours and 46 minutes. My shows here are true. I told this to the investigator. He tired me so I said, “Write as you want.” Signed”⁴¹. A witness in the case of M. Ozernyi, a lecturer at Kyiv State University, A. Matvienko, was interrogated for 4 days from 9 o’clock a. m. until 7 o’clock p. m. The captain named Rudyi, who conducted the interrogations, used obscene words in order to intensify the moral terror against A. Matvienko, and threatened to rape the teacher⁴². V. Nikitchenko, the head of the KGB of the Ukrainian SSR, came to Ivano-Frankivsk to put additional pressure on the detainees. On November 30, 1965, he met with M. Ozernyi⁴³.

The detainees were under the full control of the KGB and could not effectively resist the investigative actions. M. Ozernyi tried unsuccessfully to establish contact with V. Ivanyshyn in the KGB detention center in order to coordinate actions during the investigation. He wrote several notes with recommendations on how to behave during interrogations and in court, and attempted to pass them secretly to V. Ivanyshyn. However, the notes were intercepted by KGB officers and later used during the trial of M. Ozernyi⁴⁴.

A family factor was repeatedly used to increase the pressure. The investigator in M. Ozernyi’s case repeatedly interrogated the detainee’s young children, showed them to his father, and a few minutes later threatened that the children would grow up without his care after a long prison term, trying to break his will to resist⁴⁵. KGB officers tried to break up V. Moroz’s family and put pressure on his wife, Raisa Moroz. At the same time, they closed their eyes to the prisoner’s secret meetings with his wife and son through the cell window. As R. Moroz later wrote in her memoirs, “Valentyn said that it was what he saw us that irritated his soul the most”⁴⁶. Eventually, dissidents unprepared for open confrontation with the regime were forced to admit their “guilt” during interrogations.

Analyzing the everyday life of the Stalinist period, the researcher S. Yekelchuk noted that the authorities demanded that the citizens of the USSR must confirm their loyalty with appropriate emotional reactions⁴⁷. In his opinion, the Soviet project in general was characterized by the belief that political education transforms human consciousness⁴⁸. The regime’s leadership believed that dissidents could be “re-educated” and eventually turned into “exemplary Soviet citizens.” But in order to do so,

³⁸ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 946. Арк. 268.

³⁹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 944. Арк. 266.

⁴⁰ Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства... С. 65.

⁴¹ Чорновіл В. Твори : у 10 т. Т. 2 : “Правосуддя чи рецидиви терору?”. “Лихо з розуму”. Матеріали та документи 1966–1969 рр. / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. Лесь Танюк. Київ : Смолоскип, 2003. С. 264.

⁴² Там само. С. 269–270.

⁴³ Там само. С. 272.

⁴⁴ Там само. С. 272–273.

⁴⁵ Гель І. Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття... С. 240–241.

⁴⁶ Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства... С. 66–67.

⁴⁷ Скељчик С. Повсякденний сталінізм: Київ та кияни після Великої війни. Київ : Laurus, 2018. С. 47.

⁴⁸ Там само. С. 82.

the detainees had to not only admit their “guilt” and testify against other suspects, but also show appropriate emotions that would show loyalty to the Soviet state.

Obviously, V. Ivanyshyn coped best with this task. After the active work of the KGB officers on his “ideological disarmament”, the teacher, according to the reports, “truthfully told about his hostile activities and condemned it.” It was decided not to prosecute him, but instead to organize a demonstration prevention event with the participation of the public. On January 28, 1966, in the village of Duba, the authorities prepared and held a general meeting of the villagers, at which V. Ivanyshyn was forced “to tell the truth about his anti-Soviet activities... to sincerely admit guilt before the people and the state.” In the end, the staged meeting condemned Ivanyshyn’s activities and, taking into account his “remorse,” appealed to the state security authorities not to prosecute the teacher and hand him over to the village community for “re-education.” The KGB leadership considered the preventive measure against V. Ivanyshyn a successful action, which had a “positive educational impact” on the residents of the village of Duba. With this in mind, the next day, on January 29, the teacher was released from custody, and the criminal case against him was terminated⁴⁹.

Trials of other dissidents arrested in the Ivano-Frankivsk region took place during January–March 1966. As the criminal case of V. Moroz on November 25, 1965 was merged with the case of the teacher of the Lutsk Pedagogical Institute D. Ivashchenko, the massacre of the historian took place in Lutsk on January 17–20, 1966⁵⁰. The trials of M. Ozernyi and O. Zalyvakha took place in Ivano-Frankivsk on February 4–7 and March 1966, respectively⁵¹. If the Lutsk trial over V. Moroz and D. Ivashchenko was open, then only people with special invitations and witnesses were admitted to the trial over M. Ozernyi, and the trial over O. Zalyvakha was completely closed. In coordination with the Ivano-Frankivsk Regional Committee of the Communist Party of Ukraine, the trial over M. Ozernyi was attended by heads of district propaganda and agitation departments, staff propagandists of party district committees, social science teachers of higher educational institutions, some school principals of Rozhniativ district, and press workers. The purpose of the KGB in this case was to show the audience a clear example of “the activities of Ukrainian nationalists” in the region to strengthen the fight against any manifestations of the Ukrainian national movement⁵².

The behavior and strategy of the defendants themselves were somewhat different, although they were all forced to admit their “guilt” and “repent.” V. Moroz, taking advantage of the openness of the trial, tried to turn his speeches into propaganda of his own ideas. In particular, he stated that he considers the goal of his activity creating an independent Ukraine with a democratic form of government, and spoke of his outrage at people who are indifferent to their native language and culture. The historian’s words that there are remnants of Russian chauvinism in the Soviet Union, and the existence of the Ukrainian nation and Ukrainian patriotism can be defended only in an underground, illegal way, were quite bold. In his last words, V. Moroz condemned his previous activities, but did not “repent”, but tried to make rational arguments in his favor, saying that in the last months before his arrest he stopped distributing samizdat, and during interrogations fully revealed the facts of his own “anti-Soviet activities.” Instead, the speech of D. Ivashchenko, another defendant at the Lutsk trial was full of emotions: “I deeply understand my grave crime and sincerely repent. I understand that by my shameful act I despised myself in front of people and despised myself in front of my homeland... I will always be tormented by remorse, I will be ashamed”⁵³. As a result, V. Moroz was sentenced to 4 years, and D. Ivashchenko – to 2 years in a strict regime colony. “Right” emotions were valued by Soviet justice more than rational evidence.

During the trial, Mykhailo Ozernyi sought to mitigate the sentence through remorse, arguing that his participation in the Ukrainian national movement was caused by material difficulties, separation from his wife and children, and the impossibility of finding work in Ternopil, where his family lived. However, on the eve of the trial, KGB officers received information that the teacher had

⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 946. Арк. 248–255.

⁵⁰ Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства... С. 63, 71.

⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 946. Арк. 275.

⁵² Там само. Арк. 276.

⁵³ Там само. Арк. 271–272.

specifically chosen such tactics of behavior and was not “sincere” in his words⁵⁴. Moreover, during the trial M. Ozernyi tried to resist the prosecution by prosecutor V. Paraskevych and judge I. Bachylenko, who also actually acted as a prosecutor. In the end, the teacher was sentenced to 6 years in a strict regime colony⁵⁵. Later, the Supreme Court of the Ukrainian SSR reduced M. Ozernyi’s sentence to 3 years in prison. He was also deprived of the right to engage in pedagogical activities for 3 years after serving his term⁵⁶.

As for O. Zalyvakha, he admitted all the facts of the accusation against him during the court hearing. At the same time, he said that he was distributing the “anti-Soviet” literature and views not intentionally, which was regarded by the judicial board as “an attempt to evade responsibility for the crime.” The text of the sentence to the artist states that he “did not realize the public danger” of his actions. Apparently, O. Zalyvakha did not show the necessary emotions of “repentance”, so the sentence was one of the harshest during the “first wave” of repressions – 5 years in a strict regime colony⁵⁷.

Thus, during the wave of repressions against the Ukrainian Sixtiers human rights activists in August–September 1965, five representatives of the intelligentsia of Ivano-Frankivsk region were detained, four of whom (V. Moroz, O. Zalyvakha, M. Ozernyi, V. Ivanyshyn) were arrested. The main charges were distribution of banned literature (samizdat, tamvydav, materials related to the OUN and UPA struggle) and conversations about the need for Ukraine to leave the USSR, which was interpreted as “anti-Soviet agitation and propaganda.” As a result of the use of moral pressure by KGB officers, as well as the psychological unpreparedness of dissidents to confront the system, all prisoners were forced to cooperate with the investigation. The severity of the punishment of dissenters largely depended on the manifestation of the necessary emotions during the investigation, which would indicate their “repentance” and “re-education.” During the January–March 1966 trials, V. Moroz, M. Ozernyi, and O. Zalyvakha were sentenced to four, three, and five years in a strict regime colony, respectively. A preventive measure with public participation was used to punish V. Ivanyshyn. During the “first mowing” Ivano-Frankivsk region was in third place in the number of repressed people after Lviv and Kyiv. The repression dealt a significant blow to the Sixtiers human rights centers in Prykarpattia and the local network for the distribution of self-published literature.

АРЕШТИ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В 1965 р. НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ

Bohdan PASKA

*State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of History of Ukraine and methods of teaching history,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Farnikvsk, Ukraine
e-mail: paskabogdan@i.ua*

Summary

The purpose of the article is a complex study of the arrests of Ukrainian intellectuals in 1965 in the Ivano-Frankivsk region. In the context of this goal, the following tasks were identified: establishing the quantitative scale of arrests in Ivano-Frankivsk region, analysis of accusations against intellectuals, methods of investigation, behavior of detainees, studying of trials of Ivano-Frankivsk dissidents. The source base is based on the documents of the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine (HDA SBU) in Kyiv and samizdat materials. The methodological basis of the study is J. Seko’s concept of the coexistence of two paradigms in the Ukrainian resistance movement of the 1950s and 1980s – national liberation (underground organizations) and nationalization (legal activity of the intelligentsia among the Sixties). The author of the article concludes that during the wave of repressions against the Ukrainian Sixties human rights activists in August-September 1965, five representatives of the intelligentsia of Ivano-Frankivsk region were detained, four of whom (V. Moroz,

⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 946. Арк. 276.

⁵⁵ Чорновіл В. Твори: у 10 т. Т. 2... С. 236–282.

⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 952. Арк. 189.

⁵⁷ Там само. Арк. 179–180.

O. Zalyvakha, M. Ozernyi, V. Ivanyshyn) were arrested. The main charges were distributing banned literature and talking about the need for Ukraine to leave the USSR, which was interpreted as “anti-Soviet agitation and propaganda”. As a result of the use of moral pressure by KGB officers, as well as the psychological unpreparedness of dissidents to confront the system, all prisoners were forced to cooperate with the investigation. The severity of the punishment of dissenters largely depended on the manifestation of the necessary emotions during the investigation, which would have indicated their “repentance” and “re-education”. During the January–March 1966 trials, V. Moroz, M. Ozernyi, and O. Zalyvakha were sentenced to four, three, and five years in a maximum security prison colonies, respectively. A preventive measure with public participation was used to punish V. Ivanyshyn. During the “first wave of arrests” Ivano-Frankivsk region was in third place in the number of repressed people after Lviv and Kyiv. The repression dealt a significant blow to the Sixties human rights centers in Prykarpattia and the local network for the distribution of self-published literature.

Keywords: Ukrainian dissident movement, Soviet regime, “first wave of arrests”, samizdat, State Security Committee (KGB), Valentyn Moroz, Opanas Zalyvakha, Mykhailo Ozernyi.

REFERENCES

- Chornovil, V. (2003). *Tvory: u 10 t. T. 2: “Pravosuddia chy retsydyvy teroru?”*. “Lykho z rozumu”. *Materialy ta dokumenty 1966–1969 rr.* [Writings. In 10 vols. Vol. 2: “Justice or recurrence of terror?” “Disaster of the mind.” Materials and documents of 1966–1969]. V. Chornovil Comps.. Kyiv: Smolokyp (in Ukrainian).
- Danyliuk, Yu., & Bazhan, O. (2000). *Opozytsiia v Ukraini (druha polovyna 50-kh – 80-ti rr. XX stolittia)* [Opposition in Ukraine (second half of the 50s – 80s of the XX century)]. Kyiv: Ridnyi kraj (in Ukrainian).
- Hel, I. (2013). *Vyklyk systemi: ukraïnskyi vyzvolnyi rukh druhoi polovyny XX stolittia* [Challenge to the System: the Ukrainian Liberation Movement of the second half of the XXth century]. I. V. Yezerska (Ed.). Lviv: Chasopys (in Ukrainian).
- Kasianov, H. (1995). *Nezghodni: ukraïnska intelihentsiia v rusi oporu 1960–80-kh rokiv* [Dissenting Voices: the Ukrainian Intelligentsia in the Resistance Movement of 1960–80s years]. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).
- Paska, B. (2018). *Valentyn Moroz: prapor ukraïnskoho dysydentstva* [Valentyn Moroz: Flag of Ukrainian Dissent]. Ivano-Frankivsk: Foliant (in Ukrainian).
- Paska, B. (2020). Dysyidentska diialnist Opanasa Zalyvakhy (1960–1970-ti rr.) [Dissident Activity of Opanas Zalyvakha (1960–1970s)]. *Halychyna. Naukovi i kulturno-prosvitni kraieznavchyi chasopys*. Ivano-Frankivsk, part 33, pp. 36–145. Doi: 10.15330/gal.33.136-145 (in Ukrainian).
- Rusnachenko, A. (1998). *Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini. Seredyna 1950-kh – pochatok 1990-kh rokiv* [National Liberation Movement in Ukraine. Mid 1950s – early 1990s]. Kyiv: Vydavnytstvo im. Oleny Telihy (in Ukrainian).
- Seko, Ya. (2015). Areshty 1965 r. v URSR yak zasib borotby komunistychnoi partii z inakodumstvom. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istoriiia*, iss. 2 (4), pp. 1–10. Retrieved from: http://chtyvo.org.ua/authors/Seko_Yaroslav/Areshty_1965_r_v_URSР_iaк_zasib_borotby_komunistychnoi_partii_z_inakodumstvom (in Ukrainian).
- Seko, Ya. (2015). Kontseptualni problemy rozvytku ukraïnskoho natsionalnoho rukhu v seredyni 1950-kh – seredyni 1980-kh rr. *Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii: Istoriiia, mizhnarodni vidnosyny*, iss. 15, pp. 1–13. Retrieved from: http://chtyvo.org.ua/authors/Seko_Yaroslav/Kontseptualni_problemy_rozvytku_ukraïnskoho_natsionalnoho_rukhu_v_seredyni_1950-kh_seredyni_1980-kh (in Ukrainian).
- Yekelchuk, S. (2018). *Povsiakdennyi stalinizm: Kyiv ta kyiany pislia Velykoi viiny* [Stalin’s Citizens. Everyday Politics in the Wake of Total War]. Kyiv: Laurus (in Ukrainian).
- Zakharov, B. (2003). *Narys istorii dysyidentskoho rukhu v Ukraini (1956–1987)* [An Essay on the History of the Dissident Movement in Ukraine (1956–1987)]. Kharkiv: Folio (in Ukrainian).

УДК 94(477.83/.86) : 821.161.2 “1900/1914”

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
НА ПОКУТТІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.****Андрій КОРОЛЬКО***Державний вищий навчальний заклад**“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії України і методики викладання історії,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна**DOI: 10.15330/gal.34.77-92**e-mail: andrii.korolko@pnu.edu.ua**ORCID: 0000-0001-7435-5806*

У статті досліджується громадсько-політична діяльність відомого українського письменника Василя Стефаника на Покутті на початку ХХ ст. Простежено особливості формування світогляду та становлення суспільно-політичних поглядів українського письменника-новеліста у кінці ХІХ ст. Проаналізовано його участь у передвиборчих кампаніях до Державної ради (австрійського парламенту) та Галицького крайового сейму, які відбувалися на теренах краю. Розглянуто основні напрямки практичної діяльності громадсько-політичного діяча в УРП на початку ХХ ст.: участь у роботі з'їздів УРП, народних віч; агітація на підтримку членів УРП під час виборів до австрійського парламенту і Галицького крайового сейму. Показано його внесок в організацію українського січового руху та діяльність товариства “Просвіта” на Покутті, зокрема, на Снятинщині. Простежено участь письменника в ювілейних заходах з нагоди вшанування сторіччя від дня народження Тараса Шевченка.

Ключові слова: *Василь Стефаник, Українська радикальна партія, Покуття, віче, Державна Рада, Галицький крайовий сейм, “Січ”, “Просвіта”.*

2021 року виповнилося 150 років від дня народження відомому українському письменнику, майстру експресіоністичної новели, громадському діячу, політику Василю Семеновичу Стефанику (1871–1936). Творчість українського письменника – не просто майстерне зображення автентичного галицького сільського побуту, політичних обставин того часу, це заглиблення в універсальні аспекти людського життя. Його творчість та манера письма мали великий вплив на розвиток української новелістики. Василь Стефаник намагався поєднувати літературну працю з громадсько-політичною діяльністю. Особливо це помітно в австрійській період на початку ХХ ст., коли український письменник був активним членом Української радикальної партії (УРП), відстоював інтереси галицьких селян з високої трибуни, будучи депутатом австрійського парламенту. Врешті, його громадсько-політична діяльність спричинила до написання ним художніх новел, оповідань, критичних статей про складне життя українських селян Східної Галичини, які високо оцінені літературознавцями, краєзнавцями та критиками.

Мета статті – комплексне дослідження громадсько-політичної діяльності Василя Стефаника на Покутті на початку ХХ ст. Її досягнення передбачає вирішення таких завдань: простежити особливості формування світогляду та становлення суспільно-політичних поглядів українського письменника-новеліста у кінці ХІХ ст.; проаналізувати його участь у передвиборчих кампаніях до Державної ради (австрійського парламенту) та Галицького крайового сейму, які відбувалися на теренах краю; розглянути основні напрямки практичної діяльності громадсько-політичного діяча в УРП на початку ХХ ст.; показати його внесок в організацію українського січового руху та діяльності товариства “Просвіта” на Покутті, зокрема на Снятинщині; простежити участь письменника в ювілейних заходах з нагоди вшанування сторіччя від дня народження Тараса Шевченка.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти громадсько-політичної діяльності В. Стефаника в контексті висвітлення суспільно-політичних процесів у Галичині початку ХХ ст., зокрема його участі у передвиборчих кампаніях до Державної ради (австрійського парламенту) та Галицького крайового сейму, практичної роботи в УРП, знайшли відображення в працях українських та польських істориків, літературознавців і краєзнавців Я. Грицака¹, Ю. Плекана², І. Білінкевича³, Ф. Погребенника⁴, М. Гуйванюка⁵, В. Харитона⁶, О. Кравченюка⁷, М. Вавжонка⁸, Р. Томчика⁹, В. Мокрого¹⁰ та ін. Однак у більшості цих праць не використовувалися маловідомі неопубліковані архівні документи та матеріали газетно-журнальної періодики початку ХХ ст.

Важливим джерелом для вивчення проблеми є неопубліковані матеріали, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові, у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (м. Київ), в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (м. Київ) та у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника.

Зокрема, у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України зберігаються спогади Володимира Кобринського про його зустрічі з Василем Стефаніком у другій половині 1880-х рр.¹¹, а у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника містяться газетні і журнальні замітки про українського письменника-новеліста, зібрані галицьким бібліографом І. Левицьким наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.¹² Виявлені матеріали засвідчують про формування світогляду Василя Стефаника наприкінці ХІХ ст. В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського у ф. 318 зберігається рукописна стаття Дмитра Дорошенка про урочистості з нагоди відкриття у 1903 р. в м. Полтаві пам'ятника класику нової української літератури Івану Котляревському, в яких активну участь взяв Василь Стефанік¹³.

¹ Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. *Записки НТШ*. Львів, 1991. Т. ССХХІІ. С. 71–110.

² Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): монографія. Івано-Франківськ: Видавець Третяк І. Я., 2008. 204 с.

³ Білінкевич І. Іван Франко на Станіславщині: Біографічно-краєзнавчі нариси / вст. ст., підгот. тексту і наук. редакція М. М. Васильчука. Коломия: Вік, 2006. 164 с.

⁴ Погребенник Ф. П. Василь Стефанік і родина Кирила Гаморака. Снятин: Прут Принт, 2000. 72 с.

⁵ Гуйванюк М. Участь Василя Стефаника у виборчому процесі в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*: збірник наукових праць. Чернівці: Чернівецький університет, 2014. Вип. 702–703. С. 31–36.

⁶ Харитон В. З історії суспільно-політичного руху в Галичині і на Покутті наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Снятин: Прут Принт, 2007. 120 с.

⁷ Кравченюк О. Коломия й радикальний рух. *Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле*. Філадельфія: Видання Комітету Коломійчан, 1988. С. 431–441.

⁸ Вавжонек М. Василь Стефанік як представник галицьких радикалів. *Український історичний журнал*. 2014. № 5. С. 49–60.

⁹ Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914. Szczecin: ZAPOL, 2007. 422 s.; Tomczyk R. Radykałowie i socjaldemokraci: Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914. Szczecin: ZAPOL, 2007. 670 s.

¹⁰ Mokry W. Ukraina Wasyla Stefanyka. Kraków, 2001. 256 s.

¹¹ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології (далі – ІЛ НАНУ, відділ рукописних фондів і текстології). Ф. 8: Василь Стефанік. Спр. 923: Кобринський Володимир Васильович “Незабутні спомини”. Спогади про зустрічі з В. Стефаніком. 12.IX.1954 р. 2 арк.

¹² Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника, відділ рукописів (далі – ЛННБ імені Василя Стефаника, відділ рукописів). Ф. 167: Левицький І. О. Оп. 2. Спр. 3007, п. 89: Стефанік Василь Семенович ... 1890, 1901. Львів. НТШ 493/238. 18 арк.

¹³ Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Інститут рукопису (далі – НБУ ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису). Ф. 318: Архів Д. Дорошенка. Од. зб. 7: [Дорошенко Дмитро Іванович] “Відкриття пам’ятника] Ів. Котляревському у Полтаві 30–31 серпня 1903 р.” [стаття]. 10 арк.

Найбільша кількість неопублікованих матеріалів про громадсько-політичну діяльність Василя Стефаника на початку ХХ ст. знаходиться у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові. Нами використані документи двох фондів 348 “Товариство “Просвіта”, м. Львів” і 663 “Павлик Михайло – український письменник і громадський діяч”. У першому фонді зберігається листування, протоколи зборів, списки, звіти та різні документи про діяльність філії “Просвіти” у м. Снятин, членом якої був український письменник-новеліст¹⁴. У другому – протоколи засідань Української радикальної партії, списки членів, виклики на засідання й інші матеріали про діяльність партії, листування та дописи передплатників радикальних часописів “Народ”, “Хлібороб”, “Громадський голос”, в яких містяться матеріали про партійно-політичну роботу Василя Стефаника¹⁵.

Величезний пласт інформації з досліджуваної проблеми зосереджений в тогочасних українських періодичних часописах “Діло”, “Народ”, “Громадський голос” (“Новий Громадський голос”), “Свобода”, “Зоря”. На сторінках газет у відповідних рубриках “Дописи”, “Новинки”, “Рух політичний, просвітний і економічний руського народу”, “З Товариств і зборів”, “З партійного руху”, “Передвиборчий рух”, “З виборчого руху”, “За виборчою реформою до сойму”, “Віча за виборчою реформою”, “За український університет”, “Сокільські і січові свята”, “Січові справи”, “Шевченківські свята”, “Всячина”, “Оповістки” друкувалася замітки та статті про формування світогляду, передвиборчу агітацію і партійно-політичну діяльність Василя Стефаника, його участь в народних вічах, зборах, передвиборчих агітаціях, внесок в організацію українського січового руху на території краю, практичні кроки письменника в ювілейних заходах з нагоди вшанування Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Михайла Павлика тощо.

Інформативно доповнюють статтю епістолярій Василя Стефаника, опублікований у третьому томі повного зібрання його творів¹⁶.

Формування світогляду та становлення суспільно-політичних поглядів Василя Стефаника припав на період кінця 1880-х – першої половини 1890-х рр. Зауважимо, що в той період український національний рух у Галичині був представлений народовською, русофільською та радикальною (соціалістичною) течіями. Остання виникла в другій половині 1870-х рр. під ідейним впливом М. Драгоманова та західноєвропейських поступових ідей. Радикали, ядро яких становила молодь, одразу ж виступили з різкою критикою існуючого ладу та діяльності старшого покоління народовців і русофілів¹⁷.

Кінець 1880-х рр. в Австро-Угорській імперії ознаменувався активним поширенням соціалістичних ідей. Кристалізація суспільно-політичних поглядів В. Стефаника відбулася під час навчання у Коломийській гімназії. Там у 1887 р. виник таємний гурток. У ньому місцеві гімназисти пропагували радикальні ідеї, комплектувалася література творами І. Франка, М. Драгоманова, українських та польських авторів, вивчення яких не було передбачено навчальною програмою. Гімназисти відзначали шевченківські свята, поглиблювали свої знання з історії рідного краю. Відомий український громадський діяч і музеєзнавець Володимир

¹⁴ Центральный державный исторический архив Украины, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). Ф. 348: Товариство “Просвіта”, м. Львів. Оп. 1. Спр. 5119: Протоколи зборів і засідань членів філіалу в Снятині (оригінали і копії). 1909–1938 рр. 296 арк.; Ф. 348. Оп. 1. Спр. 5120: Листування з філіалом в Снятині про заснування нових читалень, проведення загальних зборів, сплату членських внесків та інші організаційні питання. 1909–1926 рр. 248 арк.

¹⁵ ЦДАІЛ України. Ф. 663. Павлик Михайло – український письменник і громадський діяч. Оп. 1. Спр. 165 а: Листівки М. Павлику як редактору газет “Хлібороб”, “Народ” і ін. від передплатників, організацій і установ. 1888–1914 рр. 464 арк.; Ф. 663. Оп. 1. Спр. 179: Протоколи засідань Української радикальної партії, списки членів, проект програми, оповістки і виклики на засідання і інші матеріали про діяльність партії. 1894–1914 рр. 436 арк.; Ф. 663. Оп. 1. Спр. 217: Листи М. Павлику від кореспондентів з прізвищами на літеру “Ко”. 1894–1914 рр. 308 арк.

¹⁶ Стефанік В. Повне зібрання творів : у 3 т. Т. 3 : Листи. Київ : Видавництво Академії наук Української РСР, 1954. 325 с.

¹⁷ Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням. *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе* : у 2 т. Київ : Основи, 1994. Т. 1. С. 413–450, 431–432.

Кобринський згадував, що В. Стефаник захоплювався читанням “Кобзаря” Т. Шевченка, якого в м. Коломиї було важко знайти, до того ж місцева австрійська влада забороняла його розповсюджувати: “Замкнув двері і засвітив лампу, а з-під камізелки витягнув книжку і зачав читати вірші якогось ще тоді незнаного у нас “Кобзаря”... Після оповідань Стефаника в цілім Львові було тоді в р. 1885 лиш “п’ять” “Кобзарів”, а в Коломиї був тоді лиш один “Кобзар” у Стефаника”¹⁸.

Наприкінці 1880-х рр. розпочався якісно новий етап у розвитку радикальної течії. Так, з 1 січня 1890 р. у м. Львові під редакцією І. Франка й М. Павлика та при матеріальній допомозі наддніпрянських українофілів почав видаватися часопис “Народ”¹⁹. Він значною мірою спричинився до закладання основ національного і соціального визвольного світогляду народу, вказуючи реальний напрям українського масового руху²⁰. У цьому часописі В. Стефаник під псевдонімом “Василь Семенів” друкує критичну статтю “Жолудки наших робітних людей і читальні. (Зі Снятинського)”²¹. У ній автор показав шляхи розвитку культурно-просвітницького життя українських селян Снятинського повіту, наголосив на важливості створення читалень як центрів самоосвіти жителів краю. Детальніше зупинився на характеристиці читальні “Зірниця”, яка була відкрита 15 квітня 1890 р. в його рідному селі Русів²².

Не вдаючись до детальної характеристики суспільно-політичної і громадсько-культурної діяльності українського письменника у 1890-х рр., лише відзначимо, що у цей період Василь Стефаник, з появою першої української політичної партії європейського зразка – Русько-Української радикальної партії (РУРП), включився у розгортання радикального руху в Східній Галичині. Його практична робота зводилася до таких форм: участь у роботі з’їздів РУРП, радикальних народних віч, діяльності політичного товариства “Народна воля”; агітація на підтримку членів РУРП під час виборів до австрійського парламенту і Галицького крайового сейму; друкування критичних статей і новел у радикальних газетах краю²³.

Ці форми роботи Василя Стефаника, а також його посольська діяльність в австрійському парламенті, сприяння у розгортанні діяльності українських культурно-просвітницьких і пожежно-гімнастичних осередків товариств “Просвіта”, “Січ”, “Народна спілка” на території краю, вшанування відомих українських діячів не тільки в Галичині, але й на Наддніпрянщині, спостерігаємо на початку ХХ ст.²⁴.

¹⁸ ІЛ НАНУ, відділ рукописних фондів і текстології. Ф. 8. Спр. 923. Арк. 1–2.

¹⁹ Животко А. Історія української преси. Київ : Наша культура і наука, 1999. С. 169.

²⁰ Романюк М. М., Галушко М. В. Українські часописи Коломиї (1865–1994 рр.) : Історико-бібліографічне дослідження. Львів, 1996. С. 57.

²¹ ЛННБ імені Василя Стефаника, відділ рукописів. Ф. 167. Оп. 2. Спр. 3007, п. 89. Арк. 11.

²² Василь Семенів [Стефаник В.]. Жолудки наших робітних людей і читальні. (Зі Снятинського). *Народ*. 1890. 15 мая. Ч. 10. С. 144–146.

²³ Королько А. Участь Василя Стефаника в діяльності Української радикальної партії в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. Вип. 41. С. 76–85; Королько А., Яковлев Ю. Участь “Покутської трійці” в діяльності УРП у Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини* : зб. наук. праць. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. Вип. 684–685. С. 36–52.

²⁴ Королько А. Діяльність читальні і філії товариства “Просвіта” у м. Снятин наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*. Чернівці : Чернівецький університет, 2020. № 1 (51). С. 25–37; Королько А., Слободян О. Діяльність осередків товариства “Просвіта” на Снятинщині наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. *Снятин. Краєзнавчий і літературно-мистецький журнал*. 2019. Ч. 19 (33). С. 49–71; Королько А. Василь Стефаник і вшанування сторіччя від дня народження Тараса Шевченка на Покутті. *Краєзнавець Прикарпаття. Регіональний науково-методичний альманах*. 2014. Січень-червень. № 23. С. 44–49; Королько А. “Коломийське товариство Народних Спілок”: ідеологічні засади і практична діяльність її осередків на Покутті (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Чернівці : Техно-друк, 2014. Т. 17. С. 68–82.

Так, 30–31 серпня (12–13 вересня) 1903 р. письменник взяв участь в урочистому відкритті пам'ятника Івану Котляревському в м. Полтава, на якому з півавстрійської України були присутні дев'ять галицьких і два буковинські громадсько-політичні діячі, представники інтелігенції та культури. На вечірніх урочистостях з нагоди відкриття пам'ятника, які відбулися в амфітеатрі товариства імені М. Гоголя, Василь Стефаник прочитав привітальну телеграму від редакції львівського часопису “Літературно-Науковий вістник”. Після виступів Ю. Романчука, К. Студинського, Л. Лопатинського, М. Губчака, Є. Грушкевича, Є. Левицького, О. Кульчицького, В. Сімовича і В. Стефаника “всіх викликувано по кілька разів, заглушувано аплявзами (аплодисментами. – А. К.) – публіка доходила в одушевленню до екстази”²⁵.

У 1904 р. Василь Стефаник був серед учасників урочистого вечора, присвяченого 30-річчю літературної і громадсько-політичної діяльності одного з лідерів Української радикальної партії (УРП) Михайла Павлика²⁶.

Початок ХХ ст. ознаменований залученням В. Стефаника до активної передвиборчої боротьби як кандидата в депутати найвищого законодавчого органу Австро-Угорської імперії – Державної Ради. На виборах до австрійського парламенту навесні 1907 р. В. Стефаник був заступником В. Охримовича, кандидата від Української національно-демократичної партії (УНДП) у 58 виборчому окрузі Заліщики – Борщів – Мельниця – Городенка – Тлусте – Снятин²⁷. Кандидатури В. Охримовича і В. Стефаника затверджено на передвиборчій нараді у м. Снятині 4 березня делегатами усіх виборчих комітетів сіл Снятинського судового округу та підтримано на передвиборчих зборах у с. Вовчківці 10 березня, у рідному для українського письменника с. Русів 17 березня і в с. Карлів (нині с. Прутівка Снятинської міської територіальної громади Коломийського району Івано-Франківської обл.) 24 березня 1907 р.²⁸. На підтримку В. Охримовича письменник виступив у березні-квітні 1907 р. у селах Снятинщини: Завалля, Будилів, Стецева, Залуччя, Вовчківці, Устя і Задубрівці²⁹. Зазначимо, що у Снятинському повіті під час виборів місцеве греко-католицьке духовенство підтримувало кандидатуру Теофіла Окуневського (УНДП). Натомість до В. Охримовича та його заступника В. Стефаника ставилися як до “безбожників і ворогів церкви”³⁰. Письменник привітав з перемогою кандидата від УРП по Коломийському виборчому окрузі К. Трильовського, взявши участь у святковій маніфестації у міському парку м. Коломия 13 червня 1907 р.³¹. У свою чергу, “батько” українського січового руху підтримав Василя Стефаника і Володимира Охримовича, який 19 серпня 1907 р. за участю 5 тис. людей у с. Вовчківці Снятинського повіту прозвітував про роботу у Державній Раді³².

²⁵ НБУ ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису. Ф. 318. Од. зб. 7. Арк. 3; Св'ято Котляревського в Полтаві. (Оригінальна допись). *Діло*. 1903. 3 (16) вересня. Ч. 198. С. 1.

²⁶ Св'ято в честь 30-літнього ювілею Михайла Павлика в Коломій. *Новий Громадський Голос. Радикальна часопись*. 1905. 25 мая. Ч. 20. С. 158–159; Стефаник В. Повне зібрання творів : у 3 т. Т. 3 : Листи... С. 245.

²⁷ З виборчого округа ч. 58. Відозва до виборців сільського округа виборчого ч. 58 Заліщики, Борщів, Мельниця, Городенка, Тлусте, Снятин. *Діло*. 1907. 14 мая. Ч. 96. С. 2. Рубр.: Виборчий рух.

²⁸ З Снятинщини пишуть нам... *Діло*. 1907. 6 марта. Ч. 41. С. 2. Рубр.: Передвиборчий рух; З Снятинщини пишуть нам... *Діло*. 1907. 20 марта. Ч. 53. С. 1. Рубр.: Передвиборчий рух; Зі Снятинщини пишуть нам ... *Діло*. 1907. 2 цвітня. Ч. 64. С. 2. Рубр.: Передвиборчий рух.

²⁹ З Снятинщини ... *Свобода. Політичне, просвітне і господарське письмо для народу*. 1907. 18 цвітня. Ч. 16. С. 4. Рубр.: Передвиборчий рух; З Снятинщини пишуть нам... *Свобода. Політичне, просвітне і господарське письмо для народу*. 1907. 21 марта. Ч. 12. С. 7. Рубр.: Передвиборчий рух; Зі Снятинщини... *Діло*. 1907. 14 цвітня. Ч. 75. С. 2. Рубр.: Передвиборчий рух; Зі Снятинщини... *Діло*. 1907. 9 мая. Ч. 92. С. 2. Рубр.: Передвиборчий рух.

³⁰ Стефаник В. Повне зібрання творів : у 3 т. Т. 3 : Листи... С. 245.

³¹ Очевидець. Св'ято побіди відсвяткували радикали коломийського округа виборчого дня 13. червня в коломийським міським парку. *Громадський Голос. Радикальна, політична часопись*. 1907. 28 червня. Ч. 48. С. 4. Рубр.: Новинки.

³² Посол д-р Охримович перед виборцями. *Діло*. 1907. 25 серпня. Ч. 181. С. 1. Рубр.: З народних віч і зборів.

Навесні 1908 р. через зречення мандату В. Охримовичем В. Стефаник увійшов до австрійського парламенту (цікаво, що ще під час передвиборчої кампанії 1907 р. серед виборців йшли поголоски про зречення кандидатури В. Охримовича. Останньому навіть прийшлося підготувати заяву про недостовірність цієї інформації. Володимир Охримович зауважив, що “неправдивою є поголоска, будьто би я на случай вибору мав зараз зрезигнувати в хосен мого заступника (відмовитися на користь Василя Стефаника. – А. К.)”^{33,34}). Український письменник, будучи депутатом Державної Ради, неодноразово звітував перед своїми виборцями. Успішним виявився посольський звіт В. Стефаника в с. Устя Снятинського повіту 16 серпня 1908 р., де зібралось близько однієї тисячі виборців. У своїй промові перед краянами звернув увагу на політичну ситуацію в Австро-Угорщині, охарактеризував непрості відносини між різними партійно-політичними фракціями в австрійському парламенті, оглянув діяльність Українського парламентського клубу у стінах вищого законодавчого органу імперії, наголосив на його непростих взаєминах з польським “Колом”. На думку В. Стефаника, не виглядає дивним останні розмови представників польських політичних кіл про укладення перемир’я з українцями в стінах парламенту, але згода буде тільки тоді, коли “[...] Поляки зречуться верховодства в Галичині і стануть з нами як рівні з рівними переговорювати”³⁵. Подібний звіт своєї парламентської діяльності письменник здійснив у с. Синків 26 вересня і в с. Тлусте Заліщицького повіту 4 жовтня 1908 р.³⁶, с. Задубрівці Снятинського повіту 31 липня 1910 р.³⁷, с. Залуччя над Черемошем (нині – с. Долішне Залуччя Снятинської міської територіальної громади Коломийського району Івано-Франківської обл.) Снятинського повіту 21 серпня 1910 р.³⁸.

Свою політичну діяльність Василь Стефаник намагався поєднувати з громадською роботою. Так, його підпис стояв під “Заявою галицьких і буковинських письменників” (Володимир Бирчак, Катря Гриневичева, Петро Карманський, Ольга Кобилянська, Антін Крушельницький, Денис Лукіянович, Остап Луцький, Осип Маковей, Лесь Мартович, Василь Пачовський, Сидір Твердохліб, Артем Хомик, Андрій Чайковський, Стефан Чарнецький, Василь Щурат, Сильвестр Яричевський, Михайло Яцків), опублікованій на початку травня 1910 р. у газеті “Діло”. Письменники були незадоволені роботою конкурсної комісії крайового відділу у м. Львів стосовно погодження до друку нових літературних тварів. Вони вимагали, щоб до складу комісії ввійшло хоча б половина літераторів та відкритості у її діяльності³⁹.

Василь Стефаник підписався під “Відозвою до наших селян-виборців!” у квітні 1911 р. після розпуску австрійською імперською владою Державної Ради. Нові вибори до найвищої законодавчої гілки Австро-Угорської були призначені через два місяці у червні 1911 р. У відозві наголошувалося, що в наступній каденції австрійського парламенту має бути обраними чимраз більше кандидатів від УРП. Під зверненням також підписались Л. Бачинський, К. Трильовський, С. Данилович, І. Макух, М. Павлик, П. Думка, Л. Мартович, І. Сандуляк, М. Олійник, М. Яцків⁴⁰. На XXII з’їзді 1911 р. його включено до вужчого керівного осередку УРП⁴¹.

³³ З виборчого сільського округу Заліщики–Снятин. Заява... *Діло*. 1907. 10 цвітня. Ч. 71. С. 1. Рубр.: Передвиборчий рух.

³⁴ Стефаник В. Повне зібрання творів : у 3 т. Т. 3 : Листи... С. 245, 246.

³⁵ Лл.[ля] Пл.[ешкан] Справозданє посольське тов. Стефаника. *Громадський Голос. Радикальна, політична часопись*. 1908. 27 серпня. Ч. 51. С. 2–3.

³⁶ Виборець. Посольський звіт посла тов. Василя Стефаника. *Громадський Голос. Радикальна, політична часопись*. 1908. 7 жовтня. Ч. 59. С. 3; Дальше справозданє посла тов. д-ра Бачинського. *Городенщина. Громадський Голос. Радикальна, політична часопись*. 1908. 31 жовтня. Ч. 65. С. 2–3.

³⁷ Задубрівці пов. Снятин. *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1910. 7 вересня. Ч. 36. С. 5. Рубр.: Допіси.

³⁸ Залуччє над Черемошем. *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1910. 17 серпня. Ч. 33. С. 7. Рубр.: Оповістки.

³⁹ Заява галицьких і буковинських письменників. *Діло*. 1910. 5 мая (22 цвітня). Ч. 97. С. 5.

⁴⁰ Відозва до наших селян виборців! *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1911. 5 цвітня. Ч. 14. С. 1.

⁴¹ ЦДІАЛ України. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 165 а. Арк. 291 а; Головний Заряд української радикальної партії. *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1911. 27 грудня. Ч. 58. С. 2.

Належав він до керівного осередку партії і напередодні Першої світової війни, оскільки брав участь у роботі вужчого комітету партії 28 березня 1914 р.⁴²

У зв'язку з розпуском австрійського парламенту 1911 р., українські політичні партії Галичини розпочали готуватись до нових виборів у найвищий законодавчий орган Австро-Угорської імперії. Керівництво Української радикальної партії 15 квітня 1911 р. прийняло рішення, що в ході нової виборчої кампанії до Державної Ради В. Стефаник та його заступник І. Радуляк балотуватимуться у виборчому окрузі 58 (Городенка, Снятин, Заліщики)⁴³. У ході передвиборчої агітації у м. Городенка 16 травня 1911 р. відбулося велике повітове віче за участю представників УРП і УНДП. В. Стефаник на велелюдному зібранні наголосив, що для місцевого українського селянства негативним у передвиборчій кампанії є нахабність поляків і шкідництво “кацапства” (москвофілів. – А. К.). Український письменник відзначив, що у разі його вибору до Державної Ради, ревниво захищатиме права українського народу у стінах найвищого представницького органу Австро-Угорської імперії. На вічі прийнято рішення, що жителі краю повинні підтримати у ході виборів В. Стефаника від УРП і Т. Окуневського від УНДП⁴⁴. Головним опонентом на цьому виборчому окрузі був пропольський кандидат М. Каліщак⁴⁵. Голосування відбулось у три етапи – 19 і 26 червня, 3 липня 1911 р. – завдяки майже повній підтримці жителів Снятинщини і Городенківщини, депутатом до австрійського парламенту був обраний В. Стефаник⁴⁶.

На жаль, у перші тижні роботи Державної Ради українські депутати від УРП і УНДП не зуміли домовитись і об'єднатися в єдиний Руський (Український) клуб. Це питання обговорювалося на засіданні повітової організації УРП у м. Городенка 13 серпня 1911 р., на якому були присутніми депутати австрійського парламенту В. Стефаник і Л. Бачинський. Серед резолюцій політичних зборів місцевих радикалів були прийняті наступні: схвалено рішення керівного проводу УРП щодо утворення осібною радикального клубу в стінах Державної Ради⁴⁷; висловлено довіру В. Стефанику за те, що не ввійшов у склад “спільного українського клубу”. У ході наради звучала гостра критика діяльності УНДП, її представників у австрійському парламенті, які не можуть перебороти у своїй діяльності консерватизм і клерикалізм⁴⁸. Своєрідним продовженням цієї наради стало скликане у м. Городенка 21 листопада 1911 р. радикального політичного віча за участю представників УРП з Обертинщини, Снятинщини і Заліщиччини. На порядку денному були винесені два пункти: посольський звіт В. Стефаника і ознайомлення з виборчою реформою до Галицького крайового сейму. У своєму виступі український письменник звернув увагу на такі питання: охарактеризував загальний стан роботи австрійського парламенту; пояснив, чому послы від УРП утворили окремий радикальний клуб; вказав подальші кроки діяльності радикалів в Державній Раді. Прийнято такі ухвали радикального політичного віча: закликано українських депутатів від УРП до Державної Ради і Галицького

⁴² ЦДІАЛ України. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 179. Арк. 64.

⁴³ З Городенщини. В 58. окрузі виборчим стає з рамени радикальної партії т. Василь Стефаник як кандидат на посла з меншости... *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1911. 11 мая. Ч. 24. С. 3. Рубр.: Оповістки; Радикальні кандидатури. *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1911. 20 цвітня. Ч. 17–18. С. 1.

⁴⁴ До славних виборців Городенщини! *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1911. 12 червня. Ч. 29. С. 3. Рубр.: З виборчого руху; Хлоп-мурашка. З Городенки. *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1911. 25 мая. Ч. 26. С. 4. Рубр.: З виборчого руху.

⁴⁵ З виборчого округу 58 (Городенка, Заліщики, Снятин, Борщів, Тлусте, Мельниця). *Свобода. Політичне, просвітне і господарське письмо для народу*. 1911. 14 червня. Ч. 30. С. 5–6.

⁴⁶ По першій голосованню. *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1911. 21 червня. Ч. 31. С. 2; По другім голосованню. *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1911. 28 червня. Ч. 32. С. 3; По третім голосованню. *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1911. 5 липня. Ч. 33. С. 3; 24 українські послы. *Свобода. Політичне, просвітне і господарське письмо для народу*. 1911. 6 липня. Ч. 35. С. 1.

⁴⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 217. Арк. 163, 163 зв.

⁴⁸ Учасник. Засідане Ширшого Повітового Заряду української радикальної партії (У.Р.П.) відбуло ся в салі “Народного Дому” в Городенці... *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1911. 27 вересня. Ч. 45. С. 6. Рубр.: Допісі.

крайового сейму на законодавчому рівні енергійніше вести роботу за виборювання українським народом політичних прав; виголошено про дотримання загального, рівного, безпосереднього і таємного права голосування до всіх рівнів влади; схвалено роботу послів від УРП в австрійському парламенті, пропонувалось організувати радикальний Український Союз; висловлено про особливе довір'я “послови городенської землі” В. Стефанику⁴⁹. Зауважимо, що не всі жителі Покуття схвалювали рішення про його входження в окремих радикальний клуб в стінах австрійського парламенту. Зокрема, на окружному вічі в с. Чернелиця Городенківського повіту закликано В. Стефаніка вступити в єдиний Руський (Український) клуб⁵⁰.

Український письменник долучився до організації радикальних народних віч у справі виборчої реформи законодавчих гілок Австро-Угорської імперії, які на всій території Галичини отримали поширення восени 1910 р. і наприкінці 1911 – на початку 1912 р. Зокрема, В. Стефанік з цього приводу виступив у низці населених пунктів Снятинщини 1910 р.: Вовчківцях (30 жовтня), Рожневі (нині село Рожнівської територіальної громади Косівського району Івано-Франківської обл.; 6 листопада), Стецеві (8 листопада). На всіх вічах, у яких приймав участь український письменник, прийняті такі ухвали: вимагалось рівне, таємне, безпосереднє і загальне право виборців у веденні голосування до Галицького крайового сейму; промовлено про заснування українського університету у м. Львів; заборонено відкривати крамниці і шинки без урахування думки представників місцевої громадської ради⁵¹. Подібні рішення за участю українського письменника були прийняті на т. зв. “довірочних зборах” УРП у м. Снятин 16 грудня 1911 р. та на вічі у цьому ж місті і у с. Вовчківці Снятинського повіту 28 січня 1912 р.⁵².

Незважаючи на активну партійно-політичну діяльність, участь у роботі найвищого законодавчого органу Австро-Угорської імперії, український письменник намагався підтримувати зв'язок з односельчанами із с. Русів Снятинського повіту. Як згадує його односельчанин Ілля Вахнюк, ще будучи 15-річним хлопцем Василь Стефанік “був у числі тих, що в 1886 році заклали у селі читальню”⁵³. Український письменник прийняв участь в громадських зборах у справі будівництва в селі приміщення товариства “Народна Спілка” 13 червня 1909 р. Він був засмучений тим, що багато жителів села не прийшли на таке важливе зібрання. Його промова стосувалась єдності місцевої громади у будь-яких, навіть непростих починаннях: “Що кому говорити так, як головою о мур! А я вже тільки бив головою о мур мужицький впертости до просвіти і злуки [...] і – мур стоїть, як стояв, а я хожу з розбитою головою і закрівавленим серцем. І нам, що вас любим і для вас працюєм, лишає ся одно: або зробимо з вас мужиків народ, або упадем [...] Подумайте, яка завдача: з мужиків – народ!”⁵⁴. На думку невідомого дописувача часопису “Громадський голос” виступ В. Стефаніка вразив простих селян, оскільки громадськість с. Русів Снятинського повіту організувало т. зв. “довірочні збори” 11 липня 1909 р., присвячені вшануванню пам'яті гетьмана І. Мазепи і 200-річчю Полтавської битви⁵⁵.

⁴⁹ Мурашка. З Городенки. *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1911. 29 падолиста. Ч. 54. С. 6. Рубр.: Дописи.

⁵⁰ Городенка. *Свобода. Політичне, просвітне і господарське письмо для народу*. 1912. 8 лютого. Ч. 6. С. 1. Рубр.: Великий вічевий рух в краю за справедливою виборчою реформою до сойму.

⁵¹ Снятинщина. *Свобода. Політичне, просвітне і господарське письмо для народу*. 1910. 17 падолиста. Ч. 46. С. 6. Рубр.: З вічевого руху в справі виборчої реформи до сойму; Снятинщина. *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1910. 16 падолиста. Ч. 46. С. 2. Рубр.: Віча за виборчою реформою.

⁵² Зінкевич С. Снятин. *Громадський голос. Радикальна політична часопись*. 1912. 10 січня. Ч. 2. С. 5. Рубр.: За виборчою реформою до сойму; Снятин. *Громадський голос. Радикальна політична часопись*. 1912. 7 лютого. Ч. 6. С. 2. Рубр.: За виборчою реформою до сойму; Снятинщина. *Громадський голос. Радикальна політична часопись*. – 1912. 28 лютого. Ч. 9. С. 3. Рубр.: За виборчою реформою до сойму.

⁵³ Вахнюк І. Село Василя Стефаніка. *Василь Стефанік у критиці і спогадах / Упор., вст. стаття та прим. Ф. Погребенника*. Київ : Вид-во худ. л-ри “Дніпро”, 1970. С. 291.

⁵⁴ VII. Загальні Збори “Народної Спілки” в Русові, снятинського повіту. *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1909. 23 червня. Ч. 25. С. 3.

⁵⁵ Всебор. Мазепинське свято у формі довірочних зборів відбуло ся дня 11. липня с. р. в Русові повіту снятинського. *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1909. 11. серпня. Ч. 32 і 33. С. 1. Рубр.: Дописи.

Василь Стефаник взяв участь у роботі віча у м. Снятин 12 червня 1910 р. і у с. Підвисоке Снятинського повіту 16 червня 1912 р. щодо створення українського університету у м. Львів⁵⁶. Український письменник звітувався перед краєзнавцями в ході повітової наради УРП в м. Снятин 10 і 15 березня 1912 р. У своєму виступі він наголосив, що на Снятинщині не має такого села, де б у 1911 р. не були організовані хоча б один раз радикальне віче, збори чи “довірочна” нарада, які ознаменовані підготовкою виборів до австрійського парламенту та обговоренням питання реформи виборчого законодавства в Галицький крайовий сейм. В. Стефаник резюмував: “Тут жадна инша партія не існує, лиш радикальна, ніяка инша партія в повіті не має місця”. Український письменник увійшов до керівного складу повітової організації УРП на чолі з С. Зінкевичем⁵⁷.

Український письменник підтримував український січовий рух, який розгорнув свою діяльність в Галичині, зокрема й Покутті, на початку ХХ ст. Неодноразово виступав на січових святах. Український письменник брав участь у першому повітовому січовому святі в м. Снятин 31 липня 1904 р.: виступив з промовою про залучення української інтелігенції в обороні прав простого народу, переважно українського селянства⁵⁸. Вдруге підтримав січовиків Снятина на т. зв. “січовому фестині” 15 липня 1909 р.: “Із прапором тим передала нам Україна дорогу для нас назву “Січ”, котра переломить колись кордон і піде на стрічу українській свободі-волі”⁵⁹. 15 січня 1911 р. український письменник виступав перед січовиками с. Стецева Снятинського повіту⁶⁰. У ході підготовки до шостого загальнокрайового січового свята, який мав відбутися у м. Снятин влітку 1912 р., В. Стефаник був включений до складу повітового комітету з організації цього січового дійства⁶¹. Урочистості відбулись у повітовому містечку 14–15 липня 1912 р. Письменник на правах господаря привітав українців з Російської імперії і гостей, представників інших національностей, депутатів австрійського парламенту словака О. Рібажа, чехів Стейскаля і В. Хоца, поляка Брайтера, які прибули на це свято. Серед громади буковинських українців виступив голова Буковинського Союзу Січей О. Попович, надіслали привітальні телеграми Є. Пігуляк і Т. Галіп⁶². У 1913 р. письменник увійшов до складу ювілейного комітету з нагоди вшанування політичної і громадської діяльності “батька січового руху” К. Трильовського, який був організований на Снятинщині⁶³.

Василь Стефаник долучився до організації роботи читалень і філії “Просвіти” у м. Снятин. У кінці 1890-х рр. він був секретарем читальні товариства в с. Русів Снятинського повіту⁶⁴. Письменник взяв участь у перших загальних зборах філії 19 вересня 1909 р., які відбулися у

⁵⁶ В Снятині відбуло ся віче 12 червня с. р. передовсім в університетській справі. *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1910. 6 липня. Ч. 27. С. 6. Рубр.: Дописі; Підвисоке пов. Снятин. *Громадський голос. Радикальна політична часопись*. 1912. 26 червня. Ч. 26. С. 3. Рубр.: За український університет.

⁵⁷ В. К. Снятинщина. (Повітова організація української радикальної партії). *Громадський голос. Радикальна політична часопись*. 1912. 27 марта. Ч. 13. С. 5. Рубр.: З партійного руху.

⁵⁸ Перше повітове Січове свято в Снятині. *Новий Громадський Голос. Радикальна часопись*. 1904. 22 вересня. Ч. 16. С. 121. Рубр.: Всячина; І. Повітове Січове свято въ Снятинѣ. *Зоря*. 1904. Липень і серпень. Ч. 7 і 8. С. 21–24.

⁵⁹ Січовий фестин у Снятині. *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1909. 11 серпня. Ч. 32, 33. С. 7. Рубр.: 3 Товариств і зборів.

⁶⁰ Січовик. Стецева. (пов. Снятин)... *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1911. 29 марта. Ч. 13. С. 5. Рубр.: Січові справи.

⁶¹ Зінкевич. Приготованя до Січового Съвята. В Снитині відбули ся довірочні збори в справі устроєня січового съвята на рік 1912... *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1911. 1 марта. Ч. 9. С. 4. Рубр.: Січові справи.

⁶² В Снятині. *Свобода. Політичне, просвітне і господарське письмо для народу*. 1912. 8 лютого. Ч. 6. С. 4. Рубр.: Сокільські і січові свята; Шесте січове свята в Снятині. *Громадський голос. Радикальна політична часопись*. 1912. 24 липня. Ч. 29. С. 1–2.

⁶³ ЦДІАЛ України. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 179. Арк. 264.

⁶⁴ Выдѣловый. Въ снятиньскѣмъ повѣтѣ. *Свобода. Письмо політичне, просвітне и господарске для народу*. 1899. 15 (27) цвѣтня. Ч. 16. С. 126. Рубр.: Рухъ політичний, просвітний и економічний руского народу.

приміщенні міщанської читальні у м. Снятин. В. Стефаник доповнив виступ В. Палятинського про значення філії “Просвіти” в організації культурно-просвітницької праці у Снятинському повіті. До речі, на цих зборах осередок товариства був розділений на три секції: організаційну, наукову і економічну. До його складу ввійшло 60 нових членів⁶⁵. 8 грудня 1912 р. український письменник взяв участь у загальних зборах філії “Просвіти”, де були підбиті підсумки за календарний рік та прийняті нові важливі рішення щодо перспектив подальшої праці головного осередку повіту⁶⁶. Також Василь Стефаник долучився до роботи надзвичайних загальних зборів філії, які відбулися 9 березня 1913 р. у м. Снятин⁶⁷.

1914 рік українська громадськість Східної Галичини визнала роком Тараса Шевченка⁶⁸. 9 березня 1914 р. виповнювалось 100 років від дня народження Великого Кобзаря. Як у підавстрійській, так і в підросійській Україні формувались ювілейні комітети для організації підготовки святкування сторіччя від дня народження українського поета і художника. Координаційним центром вшанування пам'яті Тараса Шевченка став головний осередок товариства “Просвіта” у Львові, який займався упорядкуванням торжеств в усіх закутках Східної Галичини.

Святкування сторіччя дня народження Тараса Шевченка на Покутті в ювілейний рік проходило у два етапи – березні, коли народився Кобзар, та травні 1914 р. (на знак переповнення тіла Кобзаря у Каневі у травні 1861 р).

Надзвичайно пишно відбувалось вшанування сторіччя від дня народження Тараса Шевченка на Снятинщині. Ювілейне повітове свято відбулось 10 травня 1914 р. у повітовому центрі⁶⁹. На підвалинах його влаштування стояли український письменник Василь Стефаник, учитель з с. Карлів (нині с. Прутівка Снятинської міської територіальної громади Коломийського району Івано-Франківської обл.) Снятинського повіту Василь Онишук та громадський діяч з Снятина Семен Зінкевич. До його організації долучились більшість українських громадських, культурно-просвітницьких, політичних товариств і партій краю, за винятком членів Християнсько-суспільної партії. Тогочасна галицька преса відзначає, що бойкотували урочистості з нагоди ювілею Кобзаря жителі польської і єврейської національності, представник москвофільського табору нотаріус Левицький і австрійський адвокат Кляйн, хоча останній “впевняє хлопів, що він Русин і “найперший приятель Трильовського”...”⁷⁰.

Урочистості складались з трьох частин: торжественної академії, святкового походу і концерту. На святковій академії виступили відомий громадський діяч, новеліст Василь Стефаник, представники українського радикального руху Лев Бачинський, Іван Сандуляк, Кирило Трильовський, місцевий учитель Голубович і студент правознавства Порайко.

Особливо вразив свою промовою Василь Стефаник, який розкрив не тільки сторінки життя і творчості великого Кобзаря, але й показав умови, в яких жив художник і поет, що своєю поезією надихнув український народ до боротьби за національне визволення: “Перед 100 роками на українській землі, в мужицькій хаті вродилась дитина, що спричинила відроджене українського народу. Вродилась она серед сліз і жалю в хвилі, коли вороги наші були певні, що до трумни українського народу мають тільки ще один цв'як вбити і вже його зараз поховають. Шляхта і попівство відцурались були тоді свого народу а лишив ся тільки сам мужик. Кріпачка зродила Тараса і викормила кріпачьким кормом а він видвигнув мужицький народ на висоту, по якій ми тепер ступаємо. І коли великі люди дають зміст життя народови, –

⁶⁵ Зі Снятина. Перші загальні збори снятинської філії “Просвіти” відбули ся... *Діло*. 1909. 29 (16) вересня. Ч. 213. С. 4. Рубр.: Новинки.

⁶⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 5119. Арк. 18, 18 зв., 19, 19 зв.; Спр. 5120. Арк. 75.

⁶⁷ Там само. Спр. 5119. Арк. 25–29.

⁶⁸ Перед Шевченковим ювілеєм. *Свобода. Ілюстрована політична і просвітна часопись*. 1914. 26 лютого. Ч. 8. С. 1; 1914 рік Шевченковим роком. *Свобода. Ілюстрована політична і просвітна часопись*. 1914. 12 лютого. Ч. 6. С. 2; Як нам святкувати пам'ять Шевченка! *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1914. 12 марта. Ч. 10. С. 4.

⁶⁹ Снятин. Дня 10. мая с. р. відбуде ся повітове січове ювілейне Шевченківське свято в Снятині... *Громадський Голос. Радикальна політична часопись*. 1914. 19 марта. Ч. 11. С. 12. Рубр.: Оповідки.

⁷⁰ Снятин. *Діло*. 1914. 2 червня. Ч. 120 (8666). С. 7. Рубр.: Шевченківські свята.

то Тарас Шевченко дав його українському народови. Читайте Шевченка а там отворена вам ціла проява, історія і душа українського народу і доки наш нарід за своє визволене боротись ме, доти той син кріпацький стияти ме отвором перед очима вашими, ваших дітей, внуків і правнуків. Там для всіх мільонів українського народу є велика книга мудрости, книга любови до України... У його словах вказана нам далека-далека дорога до будучности нашої. Читайте його слово, шукайте тої дороги і йдіть нею, щоби з аси були люде найтвердші...".

У другій частині святкових урочистостей члени пожежно-гімнастичного товариства "Січ" м. Снятин та довколишніх сіл співаючи січові пісні з хоругвами рушили походом головною вулицею міста, дефілювали перед портретом Т. Шевченка, виставленим перед входом до міщанської читальні.

Концерт відбувся на подвір'ї читальні. Виступили міський хор і хор селян с. Ганьківці Снятинського повіту, студентський оркестр під керівництвом Палійчука, молоді хлопці під орудою Ляшкевича майстерно вправляли списками, декламувались поезії Кобзаря. Урочистий захід закінчився співом гімну "Ще не вмерла Україна": "учасники пізнім вечером розійшли ся підбадьорені і піднесені на душі..."⁷¹.

Василь Стефаник долучився до організації "Тарасового свята" 16 травня 1914 р. у с. Балинці Коломийського повіту (нині село Заболотівської селищної територіальної громади Коломийського району Івано-Франківської обл.). Головна частина святкування відбувалась на високій могилі висипаній місцевою громадою в честь великого українського поета і художника. Оригінальним було використання в урочистому дійстві гармат ("гук моздрів вказував, що похід дійшов вже до могили"). Кульмінацією свята став виступ Василя Стефаника, який змалював життя і творчість Тараса Шевченка, та відкриття "пропамятних таблиць" на уявній могилі Кобзаря. Увечері у будинку читальні товариства "Просвіта" відбувся урочистий концерт: місцевий мішаний хор під керівництвом Василя Барнича заспівав "Заповіт" на музику М. Лисенка, "Заросли шляхи", "Думи мої", "Огни горять"; з вродженим артистизмом маленька дівчина Мануляківна декламувала поезію Т. Шевченка "Розрита могила"; місцевий аматорський гурток на сцені поставив п'єсу Кобзаря "Назар Стодоля" і "Вечерниці" П. Ніщинського у двох діях. "Тарасове свято" завершилось пізно вночі, а "гості і свої вертали піднесені на душі до домів". Відрадно, що за виручені кошти з концертної програми (13 корон) передано на будівництво приватної української народної школи у сусідньому містечку Гвіздець Коломийського повіту⁷².

Таким чином, на початку ХХ ст. в період політизації українського національного відродження Василь Стефаник активно долучався до розвитку суспільно-політичного та національно-культурного життя Покуття. Його практична робота зводилася до таких форм: участь у роботі з'їздів УРП, народних віч; агітація на підтримку членів УРП під час виборів до австрійського парламенту і Галицького крайового сейму, безпосередня участь у роботі цих законодавчих гілок влади; сприяння у розгортанні українського січового руху та діяльності читалень і філій товариства "Просвіта" у м. Снятин; вшанування відомих діячів України та краю, зокрема Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Михайла Павлика і Кирила Трильовського. Необхідно виокремити ораторські здібності Василя Стефаника під час його виступів на різноманітних заходах, передусім на народних вічах. Чималий внесок письменника в організацію українського січового руху на території краю, діяльність філій товариства "Просвіта" у м. Снятин та вшанування Тараса Шевченка з нагоди сторіччя від дня народження.

Таким чином, потребує ретельного вивчення громадсько-політична діяльність Василя Стефаника на Покутті на початку ХХ ст. Слабо дослідженими є участь письменника в розвії українського січового руху, у розбудові осередків "Коломийського товариства Народних Спілок" та "Просвіти", у вшануванні пам'яті відомих діячів України. Доцільно матеріали тогочасної української газетної періодики, опублікованих листування Василя Стефаника та спогадів про письменника зіставити з архівними матеріалами ф. 348 "Товариство "Просвіта", м. Львів" (згадки про українського письменника у звітах філій і читалень), ф. 146 "Галицьке намісництво, м. Львів" (інформація про реєстрацію філій і читалень "Просвіти" і "Коломийського товариства

⁷¹ Снятинщина. *Діло*. 1914. 20 мая. Ч. 110 (8656). С. 7. Рубр.: Шевченківські свята.

⁷² Балинці (Повіт Коломия). *Діло*. 1914. 13 червня. Ч. 129 (8675). С. 5–6. Рубр.: Шевченківські свята.

Народних Спілок”), ф. 663 “Павлик Михайло – український письменник і громадський діяч” (участь Василя Стефаника у нарадах, вічах, партійних з’їздах УРП) Центрального державного історичного архіву України у м. Львів та особового фонду 8 “Василь Стефаник” у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, а також з поодинокими документами відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника та Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, для об’єктивного і ретельнішого дослідження громадсько-політичної діяльності українського письменника на Покутті на початку ХХ ст.

SOCIO-POLITICAL ACTIVITY OF VASYL STEFANYK IN POKUTTIA IN THE EARLY XXth CENTURY

Andrii KOROLKO

*State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of History of Ukraine and methods of teaching history,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
e-mail: andrii.korolko@pnu.edu.ua*

Summary

The article analyzes the socio-political activity of the famous Ukrainian writer Vasyl Stefanyk in the early twentieth century.

The peculiarities of the formation of his ideology and social and political views are analyzed. During his studies at the Kolomyia gymnasium in the second half of the 1880s, a secret circle emerged. In the gymnasium, grammar school students promoted radical ideas, completed literature with works by I. Franko and M. Drahomanov, celebrated Shevchenko’s holidays, and deepened their knowledge of the history of their native land.

With the emergence of the first Ukrainian political party of the European model – the Russian-Ukrainian Radical Party (1890), Vasyl Stefanyk became involved in the development of the radical movement in Eastern Galicia.

Vasyl Stefanyk’s participation in the election campaigns to the State Council (Austrian Parliament) and the Galician Regional Diet is analyzed, and his direct participation in the work of these legislative branches of power is highlighted. The main directions of practical activity of a public and political figure in the Ukrainian Radical Party in the early twentieth century are considered: participation in the work of congresses of the URP, people’s eyes; campaigning in support of members of the URP during the elections to the Austrian Parliament and the Galician Regional Diet.

The Ukrainian writer supported the Ukrainian Sich movement, which expanded its activities in Pokuttia in the early twentieth century. He repeatedly performed at the Sich festivals and was the organizer of the sixth regional Sich festival in Sniatyn in the summer of 1912.

His contribution to the organization affiliate of the “Prosvita” in Sniatyn is shown. He was a co-founder of the affiliate of company, worked on the promotion of cultural and educational work of “Prosvita”.

Vasyl Stefanyk took part in honoring famous figures of Ukraine and the region (Ivan Kotlyarevsky, Taras Shevchenko, Mykhailo Pavlyk, Kyrylo Trylovskiy). In particular, the participation of the writer in the anniversary events on the occasion of the centenary of Taras Shevchenko’s birth was traced.

Keywords: *Vasyl Stefanyk, Ukrainian Radical Party, Pokuttia, public meeting, State Council, Galician Regional Diet, “Sich”, “Prosvita”.*

REFERENCES

Balyntsi (Povit Kolomyia) [Balyntsi (Kolomyia County)]. (1914, June 13). *Dilo [Work]*, no. 129 (8675), pp. 5–6 (in Ukrainian).

Bilynevyeh, I. (2006). *Ivan Franko na Stanislavshchyni: Biohrafichno-kraieznavchi narysy [Ivan Franko in the Stanislavshchyna: Biographical and local lore essays]*. Kolomyia: Vik (in Ukrainian).

Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv (TsDIAL of Ukraine). F. 348: (Tovarystvo “Prosvita”, m. Lviv). Op. 1. Spr. 5119. 296 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 348. Op. 1. Spr. 5120. 248 p.

- TsDIAL of Ukraine*. F. 663 (Pavlyk Mykhailo – ukrainnyi pysmennyk i hromadskyi diiach). Op. 1. Spr. 165 a. 464 p.
- TsDIAL of Ukraine*. F. 663. Op. 1. Spr. 179. 436 p.
- TsDIAL of Ukraine*. F. 663. Op. 1. Spr. 217. 308 p.
- Dalshe spravozdanie posla tov. d-ra Bachynskoho. Horodenshchyna [Further report of the ambassador com. Dr. Bachynsky. Horodenshchyna]. (1908, October 31). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 65, pp. 2–3 (in Ukrainian).
- Do slavykh vybortsiv Horodenshchyny! [To the glorious voters of Horodenka region!]. (1911, June 12). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 29, p. 3.
- 24 ukraïnski posly [24 Ukrainian ambassadors]. (1911, July 6). *Svoboda. Politychne, prosvitne i hospodarske pysmo dlia narodu* [Freedom. Political, educational and economic newspaper for the people], no. 35, p. 1 (in Ukrainian).
- Holovnyi Zariad ukraïnskoi radykalnoi partii [The main leadership of the Ukrainian Radical Party]. (1911, December 27). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 58, p. 2 (in Ukrainian).
- Horodenka [The town of Gorodenka]. (1912, February 8). *Svoboda. Politychne, prosvitne i hospodarske pysmo dlia narodu* [Freedom. Political, educational and economic newspaper for the people], no. 6, p. 1 (in Ukrainian).
- Hrytsak, Ya. (1991). “Molodi” radykaly v suspilno-politychnomu zhytti Halychyny [“Young” radicals in the socio-political life of Galicia]. *Zapysky NTSh* [Works of NTSh], vol. CCXXII, pp. 71–110 (in Ukrainian).
- Huivaniuk, M. (2014). Uchast Vasylia Stefanyka u vyborchomu protsesi v Halychyni naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [Participation of Vasyl Stefanyk in the electoral process in Galicia in the late XIX – early XX century]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu : Istorii. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny* [History Journal of Iurii Fedkovych Chernivtsi National University], issue 702–803, pp. 31–36 (in Ukrainian).
- I. Povitove Sichove sviato v Sniatyni [The first county holiday of society “Sich” in the town of Sniatyn]. (1904, July and August). *Zoria [Star]*, no. 7 and 8, pp. 21–24 (in Ukrainian).
- Il.[lia] Pl.[eshkan]. (1908, August 27). Spravozdanie posolske tov. Stefanyka [Stefanyk’s ambassadorial report]. *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 51, pp. 2–3 (in Ukrainian).
- Institute of Literature T. G. Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine, department of manuscripts and textology*. F. 8 (Vasyl Stefanyk). Spr. 923, 2 p. (in Ukrainian).
- Kharyton, V. (2007). *Z istorii suspilno-politychnoho rukhu v Halychyni i na Pokutti naprykintsi XIX – na pochatku XX st.* [From the history of the socio-political movement in Galicia and Pokut in the late XIX – early XX century]. Sniatyn: Prut Prynt (in Ukrainian).
- Khlop-murashka. (1911, May 25) Z Horodenky [From the town of Gorodenka]. *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 26, p. 4 (in Ukrainian).
- Korolko, A. (2014). Uchast Vasylia Stefanyka v diialnosti Ukraïnskoi radykalnoi partii v Halychyni naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [Participation of Vasyl’ Stefanyk in URP activity in Galicia in the late XIX – early XX centuries]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo universytetu* [Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzya National University], issue 41, pp. 76–85 (in Ukrainian).
- Korolko, A., Yakovliev, Yu. (2014). Uchast “Pokutskoi triiti” v diialnosti URP u Halychyni naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [Participation of “Pokuttia Trinity” in URP activity in Galicia in the late nineteenth – early twentieth centuries]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Istorii. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny* [History Journal of Iurii Fedkovych Chernivtsi National University], is. 684–685, pp. 34–52 (in Ukrainian).
- Korolko, A. (2020). Diialnist chytalni i filii tovarystva “Prosvita” u m. Sniatyn naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [Activities of the reading room and affiliate of the “Prosvita” in the town Sniatyn (late XIXth – early XXth centuries)]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnogo universytetu imeni Yurii Fedkovycha : Istorii* [History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University], no. 1 (51), pp. 25–37 (in Ukrainian).
- Korolko, A., Slobodian, O. (2019). Diialnist osередkiv tovarystva “Prosvita” na Sniatynshchyni naprykintsi XIX – pochatku XX st. [Activity of the branches of the “Prosvita” in the Sniatyn region in the nineteenth – early twentieth centuries]. *Sniatyn. Kraieznavchy i literaturno-mystetskyi zhurnal* [Sniatyn. Local lore and literary and artistic magazine], no. 19 (33), pp. 49–71 (in Ukrainian).
- Korolko, A. (2014). Vasyl Stefanyk i vshanuvannia storichchia vid dnia narodzhennia Tarasa Shevchenka na Pokutti [Vasyl Stefanyk and commemoration of the centenary of Taras Shevchenko’s birth in Pokuttia]. *Kraieznaveț Prykarpattia. Regionalnyi naukovo-metodychnyi almanakh* [Local historian of Prykarpattia. Regional scientific and methodical almanac], no. 23, pp. 44–49 (in Ukrainian).

Korolko, A. (2014). "Kolomyiske tovarystvo Narodnykh Spilok": ideolohichni zasady i praktychna diialnist yii osередkiv na Pokuttii (kinets XIX – pochatok XX st.) ["Kolomyia society of People's Unions": ideological principles and practice of its branches in Pokuttia (late XIXth – early XXth centuries)]. *Pytannia istorii Ukrainy [Questions of the history of Ukraine]*, vol. 17, pp. 68–82 (in Ukrainian).

Kravcheniuk, O. (1988). Kolomyia y radykalnyi rukh [The city of Kolomyia and the radical movement]. *Kolomyia y Kolomyishchyna. Zbirnyk spomyniv i statei pro nedavnie mynule [Kolomyia and Kolomyia region. A collection of memoirs and articles about the recent past]*. Filadelfiia: Vydannia Komitetu Kolomyian, pp. 431–441 (in Ukrainian).

Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). Ukrainci v Halychyni pid avstriiskym panuvanniam [Ukrainians in Galicia under Austrian rule]. *Lysiak-Rudnytskyi, I. Istorychni ese [Lysiak-Rudnytskyi, I. Historical essays]*. Kyiv: Osnovy, vol. 1, pp. 413–450 (in Ukrainian).

Murashka. (1911, November 29). Z Horodenky [From the town of Gorodenka]. *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 54, p. 6 (in Ukrainian).

National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky. Manuscript Institute. F. 318 (Arkhiv D. Doroshenka). Od. zb. 7. 10 p. (in Ukrainian).

Ochevydets. (1907, June 28). Sviato pobidy vidsviatkuvaly radykaly kolomyiskoho okruha vyborchoho dnia 13. chervnia v kolomyiskim miskim parku [Victory Day was celebrated by radicals of Kolomyia constituency on June 13 in Kolomyia town park]. *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 48, p. 4 (in Ukrainian).

Mokry, W. (2001). *Ukraina Wasyla Stefanyka*. Kraków (in Polish).

Pered Shevchenkoyvym yuvyleiem [Before Shevchenko's anniversary]. (1914, February 26). *Svoboda. Iliustrovana politychna i prosvitna chasopys [Freedom. Illustrated political and educational newspaper]*, no. 8, p. 1 (in Ukrainian).

Pershe povitove Sichove sviato v Sniatyni [The first county holiday of society "Sich" in the town of Sniatyn]. (1904, September 22). *Novyi Hromadskyi Holos. Radykalna chasopys [New Public Voice. Radical newspaper]*, no. 16, pp. 121–122 (in Ukrainian).

Pidvysoke pov. Sniatyn [Pidvysoke Sniatyn county]. (1912, June 26). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 26, p. 3 (in Ukrainian).

Plekan, Yu. (2008). *Borotba za reformu vyborchoho zakonodavstva do Avstriiskoho parlamentu ta Halytskoho seimu (kinets XIX – pochatok XX st.) [The struggle for the reform of electoral legislation in the Austrian Parliament and the Galician Sejm (late 19th – early 20th centuries)]*. Ivano-Frankivsk: Tretiak I. Ya. (in Ukrainian).

Po pershim holosovanii [After the first ballot]. (1911, June 21). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 31, pp. 2–3 (in Ukrainian).

Po druhim holosovanii [After the second ballot]. (1911, June 28). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 32, pp. 2–3 (in Ukrainian).

Po tretim holosovanii [After the third ballot]. (1911, July 5). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 33, pp. 3 (in Ukrainian).

Pohrebennyk, F. P. (2000). *Vasyl Stefanyk i rodyna Kyryla Hamoraka [Vasyl Stefanyk and the family of Kyrylo Hamorak]*. Sniatyn: Prut Prynt (in Ukrainian).

Pohrebennyk, F. (Com.). (1970). *Vasyl Stefanyk u krytytsi i spohadakh [Vasyl Stefanyk in criticism and memoirs]*. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).

Posol d-r Okhrymovych pered vybortsiamy [Ambassador Dr. Okhrymovych in front of voters]. (1907, August 25). *Dilo [Work]*, no. 181, p. 1 (in Ukrainian).

Radykalni kandydaty [Radical candidates]. (1911, April 20). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 17–18, p. 1 (in Ukrainian).

Romaniuk, M. M., Halushko, M. V. (1996). *Ukrainski chasopysy Kolomyi (1865–1994 rr.): Istoryko-bibliografichne doslidzhennia [Ukrainian newspapers and magazines of Kolomyia (1865–1994): Historical and bibliographic research]*. Lviv (in Ukrainian).

Sheste sichove sviato v Sniatyni [The sixth holiday of society "Sich" in the town of Sniatyn]. (1912, July 24). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 29, pp. 1–2 (in Ukrainian).

Sichovy festyn u Sniatyni [Festive event of society "Sich" in the town of Sniatyn]. (1909, August 11). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 32 and 33, p. 7 (in Ukrainian).

Sichovyk. (1911, March 29). Stetseva. (pov. Sniatyn)... [Stetseva. (Sniatyn County)...]. *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 13, p. 5 (in Ukrainian).

- Sniatyn [The town of Sniatyn]. (1912, February 7). *Hromadskiy Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 6, p. 2 (in Ukrainian).
- Sniatyn. Dnia 10. maia s. r. vidbude sia povitove sichove yuvileine Shevchenkivske sviato v Sniatyni ... [Снятин. On May 10, the county jubilee Shevchenko holiday will take place in the town of Sniatyn...]. (1914, March 19). *Hromadskiy Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 11, p. 12 (in Ukrainian).
- Sniatyn [The town of Sniatyn]. (1914, June 2). *Dilo* [Work], no. 120 (8666), p. 7 (in Ukrainian).
- Sniatynshchyna [Sniatyn region]. (1910, November 17). *Svoboda. Politychne, prosvitne i hospodarske pismo dlia narodu* [Freedom. Political, educational and economic newspaper for the people], no. 46, p. 6 (in Ukrainian).
- Sniatynshchyna [Sniatyn region]. (1910, November 16). *Hromadskiy Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 46, p. 2 (in Ukrainian).
- Sniatynshchyna [Sniatyn region]. (1912, February 28). *Hromadskiy Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 9, p. 3 (in Ukrainian).
- Sniatynshchyna [Sniatyn region]. (1914, May 20). *Dilo* [Work], no. 110 (8656), p. 7 (in Ukrainian).
- Stefanyk, V. (1954). *Povne zibrannia tvoriv* [Complete collection of works]. In 3 vol. Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrainskoi RSR, vol. 3 (in Ukrainian).
- Sviato Kotliarevskoho v Poltavi (Oryginalna dopys) [Kotlyarevsky's holiday in Poltava (Original post)]. (1903, September 3 (16)). *Dilo* [Work], no. 198, pp. 1–2 (in Ukrainian).
- Sviato v chest 30-litnoho yuvyleiu Mykhaila Pavlyka v Kolomyi [A holiday in honor of the 30th anniversary of Mykhailo Pavlyk in Kolomyia]. (1905, May 25). *Novyi Hromadskiy Holos. Radykalna chasopys* [New Public Voice. Radical newspaper], no. 20, pp. 158–159 (in Ukrainian).
- Tomczyk, R. (2007). *Galicyska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914*. Szczecin: ZAPOL (in Polish).
- Tomczyk, R. (2007). *Radykalowie i socjaldemokraci: Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914*. Szczecin: ZAPOL, 2007 (in Polish).
- 1914 rik Shevchenkovym rokom [1914 was the year of Shevchenko]. (1914, February 12). *Svoboda. Iliustrovana politychna i prosvitna chasopys* [Freedom. Illustrated political and educational newspaper], no. 6, p. 2 (in Ukrainian).
- Uchasnyk. (1911, September 27). Zasedanie Shyrshoho Povitovoho Zariadu ukraińskoi radykalnoi partii (U.R.P.) vidbulo sia v sali “Narodnoho Domu” v Horodentsi... [The meeting of the expanded county leadership of the Ukrainian Radical Party (URP) took place in the hall of the People's House in the town Horodenka...]. *Hromadskiy Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 45, p. 6 (in Ukrainian).
- V. K. (1912, March 27). Sniatynshchyna. (Povitova organizatsiia ukraińskoi radykalnoi partii) [Sniatyn region. (County organization of the Ukrainian Radical Party)]. *Hromadskiy Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 13, p. 5 (in Ukrainian).
- V Sniatyni [In the town of Sniatyn]. (1912, Februaru 8). *Svoboda. Politychne, prosvitne i hospodarske pismo dlia narodu* [Freedom. Political, educational and economic newspaper for the people], no. 6, p. 4 (in Ukrainian).
- V Sniatyni vidbulo sia viche 12 chervnia s. r. peredovsim v universytetskii spravi [The public meeting took place in Sniatyn on June 12 primarily in university affairs]. (1910, July 27). *Hromadskiy Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 27, p. 6 (in Ukrainian).
- Vasyl Semeniv [Stefanyk V.]. (1890, May 15). Zholudky nashykh robitnykh liudei i chytalni. (Zi Sniatynskoho) [The stomachs of our working people and reading room. (From Sniatynsky)]. *Narod* [People], no. 10, pp. 144–146 (in Ukrainian).
- Vasyl Stefanyk *National Scientific Library of Ukraine in Lviv, manuscripts department*. F. 167: Levvyskyi I. O. Op. 2. Spr. 3007, p. 89 (in Ukrainian).
- Vavzhonek, M. (2014). Vasyl Stefanyk yak predstavnyk halytskykh radykaliv [Vasyl Sefanyk as a representative of the Galician radicals]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], no. 5, pp. 49–60 (in Ukrainian).
- Vidozva do nashykh selian vybortsiv! [Appeal to our peasant voters!]. (1911, April 5). *Hromadskiy Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 14, p. 1 (in Ukrainian).
- VII. Zahalni Zbory “Narodnoi Spilky” v Rusovi, sniatynskoho povitu [VII. General Meeting of the People's Union in the village of Rusiv, Sniatyn County]. (1909, June 23). *Hromadskiy Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 25, p. 3 (in Ukrainian).
- Vsebor. (1909, August 11). Mazepynske sviato u formi dovirochnykh zboriv vidbulo sia dnia 11. lypnia s. r. v Rusovi povitu sniatynskoho [A holiday in honor of Ivan Mazepa in the form of a trust meeting took place

on July 11 this year in the village of Rusiv, Sniatyn region]. *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 32 and 33, p. 1 (in Ukrainian).

Vyborets. (1908, October 7) Posolskyi zvit posla tov. Vasylia Stefanyka [Ambassador's report of comrade Vasily Stefanik]. *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 59, p. 3 (in Ukrainian).

Vydilovyi. (1899, April 15(27)). V sniatynskomu poviti [In Sniatyn County]. *Svoboda. Politychne, prosvitne i hospodarske pismo dlia narodu* [Freedom. Political, educational and economic newspaper for the people], no. 16, p. 126 (in Ukrainian).

Z Horodenshchyny. V 58. okruzi vyborchim staie z rameny radykalnoi partii t. Vasyl Stefanyk yak kandydant na posla z menshosty... [From the Horodenka region. In the 58th constituency, Comrade Vasyl Stefanyk became a candidate for the Radical Party as a candidate for minority ambassador]. (1911, May 11). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 24, p. 3 (in Ukrainian).

Z Sniatynshchyny... [From Sniatyn region...]. (1907, April 18). *Svoboda. Politychne, prosvitne i hospodarske pismo dlia narodu* [Freedom. Political, educational and economic newspaper for the people], no. 16, p. 4 (in Ukrainian).

Z Sniatynshchyny pyshut nam... [They write to us from Sniatyn region...]. (1907, March 6). *Dilo* [Work], no. 41, p. 2 (in Ukrainian).

Z Sniatynshchyny pyshut nam... [They write to us from Sniatyn region...]. (1907, March 20). *Dilo* [Work], no. 53, p. 1 (in Ukrainian).

Z Sniatynshchyny pyshut nam... [They write to us from Sniatyn region...]. (1907, March 21). *Svoboda. Politychne, prosvitne i hospodarske pismo dlia narodu* [Freedom. Political, educational and economic newspaper for the people], no. 12, pp. 5–7 (in Ukrainian).

Z vyborchoho okruha 58 (Horodenka, Zalishchyky, Sniatyn, Borshchiv, Tluste, Melnytsia) [From constituency 58 (Gorodenka, Zalishchyky, Sniatyn, Borshchiv, Tluste, Melnytsia)]. (1911, June 14). *Svoboda. Politychne, prosvitne i hospodarske pismo dlia narodu* [Freedom. Political, educational and economic newspaper for the people], no. 30, pp. 5–6 (in Ukrainian).

Z vyborchoho okruha ch. 58. Vidozva do vybortsiv silskoho okruha vyborchoho ch. 58 Zalishchyky, Borshchiv, Melnytsia, Horodenka, Tluste, Sniatyn [From constituency number 58. Recall to voters of rural constituency number 58 Zalishchyky, Borshchiv, Melnytsia, Horodenka, Tluste, Sniatyn]. (1905, May 14). *Dilo* [Work], no. 96, p. 2 (in Ukrainian).

Z vyborchoho silskoho okruha Zalishchyky – Sniatyn. Zaiava... [From a rural constituency of Zalishchyky – Sniatyn. Statement...]. (1907, April 25). *Dilo* [Work], no. 71, p. 1 (in Ukrainian).

Zadubrivtsi pov. Sniatyn [Zadubrivtsi Sniatyn county]. (1910, September 7). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 36, p. 5 (in Ukrainian).

Zaiava halyt'skykh i bukovyn'skykh pismennykiv [Statement of Galician and Bukovinian writers]. (1910, May 5 (April 22)). *Dilo* [Work], no. 97, p. 5 (in Ukrainian).

Zaluče nad Cheremoshem [Zaluče over Cheremosh]. (1910, August 17). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 33, p. 7 (in Ukrainian).

Zi Sniatyna. Pershi zahalni zbory sniatynskoi filii "Prosvity" vidbuly sia... [From the town of Sniatyn. The first general meeting of the Sniatyn affiliate of Prosvita took place...]. (1909, September 29(16)). *Dilo* [Work], no. 213, p. 4 (in Ukrainian).

Zi Sniatynshchyny... [From Sniatyn region...]. (1907, April 14). *Dilo* [Work], no. 75, p. 2 (in Ukrainian).

Zi Sniatynshchyny... [From Sniatyn region...]. (1907, May 9). *Dilo* [Work], no. 92, p. 2 (in Ukrainian).

Zi Sniatynshchyny pyshut nam... [They write to us from Sniatyn region...]. (1907, April 2). *Dilo* [Work], no. 64, p. 2 (in Ukrainian).

Zinkevych, S. (1912, January 10). Sniatyn [The town of Sniatyn]. *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 2, p. 5 (in Ukrainian).

Zinkevych. (1911, March 1) Pryhotovania do Sichovoho Sviata. V Snytyni vidbuly sia dovirochni zbory v spravi ustroienia sichovoho sviata na rik 1912... [Preparation for the holiday of society "Sich". A meeting was held in Sniatyn to prepare for the holiday of society "Sich" of 1912...]. *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 9, p. 4 (in Ukrainian).

Zhyvotko, A. (1999). *Istoriia ukrainskoi presy* [History of the Ukrainian press]. Kyiv: Nasha kultura i nauka (in Ukrainian).

ІСТОРИЧНА ПЕРСОНАЛІСТИКА

УДК 328.1/.3:324(092) В. Ковальський "1873/1891"

ПАРЛАМЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ КОВАЛЬСЬКОГО (1873–1891 рр.)

Дмитро КАВАЦІЮК

Державний вищий навчальний заклад

"Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника",

кафедра історії України і методики викладання історії,

вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна

e-mail: e-mail: dmytro.kavatsiuk@gmail.com

DOI: 10.15330/gal.34.93-102

ORCID: 0000-0002-1392-4523

Стаття присвячена діяльності галицького політика Василя Ковальського в австрійському парламенті в 1873–1891 рр. під час V–VII каденцій. Автор дав оцінку виступам депутата на засіданнях Палати послів рейхсрату, здійснив підрахунок поданих ним петицій, інтерпеляцій і виголошених промов у порівнянні з іншими тогочасними депутатами: Іваном Озаркевичем, Едуардом Гербстом, Францом Короніні та Евзебіусом Черкавським. Політик любіював інтереси українського шкільництва, сприяв модернізації законодавства у сфері судівництва, вирішував питання фінансової дотації Греко-католицькій церкві. З'ясовано відносини В. Ковальського з іншими депутатами парламенту, насамперед Едуардом Гербстом і Францом Короніні, та основні напрями його багатогранної діяльності. Особливу увагу приділено виборчим кампаніям в округах, де політик виступав кандидатом і завдяки яким потрапив до парламенту. Висвітлено участь В. Ковальського у виборах до Палати послів у Галицькому сеймі 1867–1871 рр. Основним джерелом для написання статті стали протоколи засідань австрійського парламенту та Галицького крайового сейму, де міститься інформація про обрання В. Ковальського до Палати послів, повний зміст його виступів, а також періодичні видання, спогади сучасників подій тощо.

Ключові слова: *В. Ковальський, Палата депутатів (послів), парламент, вибори, Галицький сейм, інтерпеляція, петиція.*

Утворення парламенту (представницький орган, який мав назву рейхстаг у 1848 р., а після відновлення в 1861 р. – рейхсрат; складався з двох палат: Палати депутатів (послів) і Палати панів) в Австрійській імперії в 1848 р. та його відновлення з 1861 р. сприяло входженню представників багатонаціональної монархії до політичного процесу всередині держави. У зв'язку з цим стало актуальним дослідження діяльності в рейхсраті не тільки груп (фракцій) депутатів, але й окремих осіб. Русини-українці Галичини, на рівні з іншими народами, отримали можливість боротися за потрапляння до парламенту, в якому, у випадках перемоги на виборах, відстоювали свої національно-культурні, політичні і соціально-економічні права.

Розглядаючи діяльність українського представництва в австрійському парламенті другої половини XIX ст., неможливо обминути увагою постать Василя Ковальського. Політик тричі виграв вибори до Палати депутатів та відігравав у рейхсраті досить значну роль. Однак на сьогодні в науковій літературі, на жаль, не розкрита в повному обсязі робота В. Ковальського в парламенті, а його постать маловідома в наукових колах, не кажучи вже про широкий загал. Серед дослідників, які цікавилися українським парламентським представництвом, можна виділити вітчизняних істориків Костя Левицького¹, Олену Аркушу², Ігоря Черновола³ і зарубіжних Гарольда Біндера⁴ (Harolda Bindera), Станіслава Пія⁵ (Stanislawa Pijaja) та деяких ін.

¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. Львів : З друккарні оо. Василян у Жовкві, 1926. 741 с.

² Аркуша О. Українці в представницьких інституціях Габсбурзької монархії. *Історія українського парламентаризму: від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення* / гол. ред. ради В. Литвин, керівник авт. кол. В. Смолій. Київ : Дніпро, 2010. С. 203–241.

Мета статті – розкрити різні аспекти багатовекторної політичної діяльності В. Ковальського в Палаті депутатів австрійського парламенту. Виходячи з поставленої мети виділяємо наступні завдання: з'ясувати кількість виступів політика на засіданнях рейхсрату за каденціями, окреслити основні напрями його роботи та дати оцінку здобуткам Василя Ковальського в головному представницькому органі Австро-Угорської монархії, розкрити участь у виборчих процесах 1867–1891 рр. За допомогою методів аналізу, синтезу, проблемно-хронологічного та порівняння здійснено опрацювання змісту промов В. Ковальського у парламенті, виділено головні питання, якими займався депутат. Статистичний метод дозволив дати характеристику активності депутата в порівнянні з іншими членами Палати послів, як критерій використано кількість промов, петицій, інтерпеляцій та участь у роботі парламентських комітетів.

Джерельну базу статті складають протоколи засідань австрійського парламенту, які містять у повному обсязі промови В. Ковальського. У брошурі Б. Дідицького “Якъ и кого выбрала Галицкая Русь до Думы державной дня 2. Червня 1885 г.”⁶ розкрито процес обрання В. Ковальського в депутати парламенту в 1885 р. Окремі дані про парламентську діяльність В. Ковальського містяться у спогадах О. Барвінського. Великий обсяг інформації наявний у тогочасних періодичних виданнях, що висвітлювали участь В. Ковальського в засіданнях Палати послів: “Слово”, “Діло”, “Gazeta Lwowska” в Галичині, праські “Národní Listy” та віденські “Wiener Zeitung” і “Das Vaterland”.

В. Ковальський був депутатом Палати послів австрійського парламенту протягом трьох каденцій: 1873–1879, 1879–1885 та 1885–1891 рр. У спеціальному альманасі 1885 р., в якому розміщувалися біографічні відомості всіх послів парламенту, зазначалося, що В. Ковальський народився 13 січня 1826 р. у Бродах, навчався в місцевій школі, потім – у Станиславівській гімназії. Здобув освіту у Львівській і Віденській духовних семінаріях 1844–1850 рр. та паралельно навчався на правничому факультеті Віденського університету. Деякий час працював у редакції державного “Вісника законів державних” у Відні, з 1858 р. розпочав кар’єру судді⁷.

В. Ковальський належав до найактивніших представників москвофільського (русофільського) суспільно-політичного руху Галичини. Львівські історики Мар’ян Мудрий та Олена Аркуша в статті “Русофільство в Галичині в середині XIX – початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд” довели, що москвофільство (русофільство) – складне багатогранне явище яке поєднувало в собі “проросійські симпатії із демонстративним австрійським лоялізмом”⁸. В. Ковальський був одним із засновників “Русской ради” – громадсько-політичної організації, що виникла у Львові 1870 р. Він з 1876 по 1883 рр. очолював Народний дім – культурно-освітню установу русинів-українців Галичини. Основним завданням діяльності В. Ковальського було поширення освіти серед українського населення рідною мовою, але не живою народнорозмовною, а макаронічним “язичієм” – сумішшю української та російської мов. Підтвердженням цього стало видання В. Ковальським у 1852 р. “Читанки”, що вийшла “язичієм” і, за словами О. Барвінського, використовувалася 50–60-х рр. XIX ст. в перших чотирьох класах гімназій у Галичині⁹.

³ Чорновол І. Українська фракція крайового сейму 1861–1901 рр. (нарис історії парламентаризму). Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2002. 237 с.; Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів : Тріада плюс, 2010. 228 с.

⁴ Binder H. Galizien in Wien. Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik. Wien : Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2005. 741 s.; Binder H. Ukrainische predstavicielstvo w austriackiej Izbie Poslow, 1879–1918. *Ukrainskie tradycje parlamentarne XIX–XX wiek / Pod redakcja Jaroslawa Moklaka*. Krakow : Historica Jafellonica, 2006. S. 126–162.

⁵ Pijaj S. Posłowie ruscy w parlamencie wiedeńskim w latach 1848–1879. *Ukrainskie tradycje parlamentarne, XIX – XXI wiek / pod red. J. Moklaka*. Kraków : Historica Jagellonica, 2006. S. 95–125.

⁶ Дідицький Б. Якъ и кого выбрала Галицкая Русь до Думы державной дня 2. Червня 1885 г. Львів : Ставропільський інститут в Львові, 1885. 58 с.

⁷ Hanh S. Reichsrath-Almanach für die Session 1885–1886. Wien, 1885. S. 189–190.

⁸ Аркуша О. Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 1999. Вип. 34. С. 233, 268.

⁹ Чорновол І. 199 депутатів... С. 138–13; Барвінський О. Спомини з мого життя / упор. А. Шацька та ін. Київ : Смолоскип, 2004. С. 53.

Відповідно до австрійського законодавства від 1861 р. нижня палата парламенту – Палата депутатів – формувалася із складу місцевих сеймів, депутати яких самі вибирали між собою представників. Кандидатом до Палати послів австрійського парламенту Василь Ковальський став автоматично після потрапляння до Галицького сейму в 1867 р. Визначення представників відбулося 2 березня 1867 р. в окрузі Перемишль–Ярослав–Сенява–Радимно, де обирали між депутатами сейму Ігнацієм Якобліком (Ignacy Jakoblik) (62 голоси), Олександром Галіком (Aleksander Halik) (33 голоси), Яном Базилевичем (Jan Bazylewicz) (2 голоси) та В. Ковальським (25 голосів)¹⁰. Отже, з першого разу в 1867 р. В. Ковальському не вдалося стати парламентським послом.

Наступний раз Галицький сейм вибирав представників до австрійського парламенту 1 вересня 1870 р. Протоколи сейму подають тільки імена кандидатів, що брали участь у виборах від округу Стрий–Долина–Калуш–Миколаїв: Йосиф Кульчицький, Аполінарій Гоппен (Apolinary Hoppen), Антоній Петрушевич, Василь Ковальський. Перемогу здобув Аполінарій Гоппен, що набрав 78 голосів. Кількість голосів, отриманих В. Ковальським, на жаль, не відома¹¹. Однак австрійський парламент, скликаний у вересні 1870 р., виявився політично нестійким, тому імператор розпустив його та доручив у 1871 р. крайовим сеймам знову обрати своїх представників. Галицький сейм обирав депутата з округу Стрий–Долина–Калуш–Миколаїв 10 жовтня 1871 р. між таким самим складом політиків, що й у вересні 1870 р.: Йосиф Кульчицький, Аполінарій Гоппен, Антоній Петрушевич, Василь Ковальський. Перемогу здобув А. Гоппен, знову отримавши 78 голосів послів сейму¹².

Реформа виборчого законодавства в Габсбурзькій монархії у 1873 р. вивела Палату послів з-під юрисдикції крайових сеймів та встановила прямі вибори до парламенту на куріальній основі. Василь Ковальський балотувався 17 жовтня 1873 р. від виборчого округу Стрий–Миколаїв–Дрогобич, де здобув 477 голосів з 559 можливих. Його суперником був поляк Зигмунт Ромашкан (Zygmunt Romaszkan), який здобув тільки 70 голосів (12 голосів визнано недійсними). У той час досить поширеними в Галичині були виборчі маніпуляції. Газета “Русская рада” у Львові – друкований орган однойменної русофільської організації – наводила приклад українського селянина Стефана Давидяка, якого дорогою на виборчу дільницю силою примусили взяти 30 гульденів, щоб він не голосував за В. Ковальського. Виборець демонстративно повернув гроші голові комісії та проголосував на власний розсуд. У тій же статті писалося, що ціна за один голос коливалася від 10 до 50 гульденів. Редакція часопису захоплювалася переконливою перемогою В. Ковальського в окрузі Стрий–Миколаїв–Дрогобич¹³.

Наступні вибори до Палати послів у 1879 р. для В. Ковальського пройшли у виборчому окрузі Стрий–Жидачів–Дрогобич, де політик отримав 353 голоси з 530. Суперниками в боротьбі за депутатський мандат були поляк Ян Маєрановський (Jan Majeranowski), який набрав 104 голоси та русин-українець Ксенофонт Охримович – 44 голоси. Решта, 32 голоси були розділені між іншими кандидатами, яких газети “Слово” та польська “Gazeta Lwowska” не вважали за потрібне навіть згадати¹⁴.

На вибори 2 червня 1885 р. Головний руський комітет виборчий (далі – ГРВК) висунув В. Ковальського кандидатом в окрузі Стрий–Жидачів–Дрогобич. Пізніше митрополит Сильвестр Сембратович та Польський центральний комітет виборчий запропонували свого кандидата – Ксенофонта Охримовича в тому самому окрузі (Стрий–Жидачів–Дрогобич). Очевидно,

¹⁰ Stenograficzne Sprawozdania z 1. Sesyj 2. Peryodu Sejmu krajowego Krolestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1867. Posiedzenie 1–10. S. 168.

¹¹ Stenograficzne Sprawozdania z pierwszej sesyj trzeciego peryodu Sejmu krajowego Krolestwa Galicyj i Lodomeryj wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem W roku 1870. Posiedzenie 1–11. S. 226.

¹² Stenograficzne Sprawozdania z drugiej sesyj trzeciego peryodu Sejmu krajowego Krolestwa Galicyj i Lodomeryj wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem W roku 1871. Posiedzenie 1–24. 18. posiedzenie z dnia 10. Października 1871. S. 33–34.

¹³ Письмо отъ Жидачева. *Русская рада*. III. 17 (20) жовт. 1873. Ч. 20. С. 157–158.

¹⁴ Telegramy o wyborach. *Gazeta Lwowska*. 1873. 18. Października. № 240. S. 1; Wybory do Rady państwa z grupy gmin wiejskich. *Gazeta Lwowska*. 1879. 1. Lipca. № 149. S. 1–2.

ГРВК з метою забезпечення перемоги В. Ковальському висунув його ще в одному виборчому окрузі – Жовква–Сокаль–Рава-Руська. Саме цей крок ГРКВ допоміг політику здобути мандат до Палати послів. У першому окрузі він отримав 178 з 558 голосів, а в другому – 303 голоси з 567. Варто зазначити, що тогочасне австрійське законодавство не забороняло громадянам імперії кандитувати одночасно в декількох округах¹⁵.

Чергові вибори до Палати послів відбулися в умовах проголошеної восени 1890 р. польсько-української угоди, відомої як “нова ера”, 2 березня 1891 р. Виборчий комітет “Русскої ради” висунув Василь Ковальського кандидатом в окрузі Жовква–Сокаль–Рава-Руська. Суперником політика з табору народовців, які через народовсько-русофільського розмежування вперше самостійно брали участь у виборах, став Анатоль Вахнянин, натомість поляки тоді не висунули свого кандидата. Самостійно, але при певній підтримці поляків, пішов на вибори греко-католицький священник Йосиф Брилинський. Завдяки докладним свідченням у спогадах О. Барвінського наявні докладні результати виборів, в яких перемогу здобув Й. Брилинський (див. табл. 1)¹⁶.

Таблиця 1

Результати виборів до Палати депутатів парламенту в 1891 р.
від округу Жовква–Сокаль–Рава-Руська

	Жовква	Сокаль	Рава	Разом
В. Ковальський	36	51	79	166
А. Вахнянин	3	30	10	43
Й. Брилинський	148	116	116	380
Костецький	0	0	1	1
Разом	187	197	206	590

Для 65-річного В. Ковальського парламентські вибори 1891 р. стали останніми, в яких він брав участь. Однак 12 вересня 1893 р. обраний до австрійського парламенту Й. Брилинський помер, а в окрузі Жовква–Сокаль–Рава-Руська було призначено нові вибори на 6 листопада того ж року. Перемогу здобув інший суперник В. Ковальського на виборах 1891 р. – А. Вахнянин, багатолітній діяч народовської течії, перший голова “Просвіти”, що засвідчило поступову зміну електоральних симпатій на користь народовців і усунення москвофілів на другорядні позиції в національному русі¹⁷.

Примітно, що коли вибори проходили в стінах Галицького сейму, Василь Ковальський тричі зазнав поразки. Натомість перші прямі вибори до Палати послів 1873 р. принесли йому переконливу перемогу, де В. Ковальський здобув 477 з 559 голосів (85 %). На наше переконання, абсолютна польська більшість Галицького сейму цілеспрямовано не допускала до парламенту активних українських політиків. Під час формування складу представництва рейхсрату поляки намагалися обирати свого співвітчизника, або ж лояльного діяча, який би не проводив самостійну діяльність у Відні та не критикував політику галицької крайової адміністрації.

Виходячи з вище описаних результатів виборів, В. Ковальський протягом 1873–1891 рр. безперервно був представником русинів-українців Галичини в Палаті послів австрійського парламенту. За нашими підрахунками, за весь період парламентської діяльності він виголосив 91 промову, подав 11 петицій, працював у складі 13-ти комісій (див. табл. 2). Порівнюючи активність Василя Ковальського з іншим українським депутатом Палати послів в 1873–1891 рр. Іваном Озаркевичем, В. Ковальський за всіма параметрами, крім кількості поданих петицій, випереджав свого колегу (див. табл. 3). Досить достойно виглядала діяльність В. Ковальського у порівнянні з іншими депутатами-німцями Едуардом Гербстом в 1873–1885 рр. та Францом Короніні в 1873–1885 рр., з якими він співпрацював на парламентській арені. В. Ковальський

¹⁵ Дідицький Б. Як і кого вибрала Галицька Русь... С. 27, 33, 48–51.

¹⁶ Барвінський О. Спомини з мого життя / упор. А. Шацька; коментар Б. Янишина; ред. Л. Винар, М. Жулинський. Київ : Стило, 2010. С. 256, 264, 271.

¹⁷ Там само. С. 722.

помітно переважав за кількістю виступів свого постійного суперника в Палаті послів Е. Черкавського (див. табл. 4)¹⁸.

Таблиця 2

Активність В. Ковальського у Палаті депутатів за весь час парламентської діяльності 1873–1891 рр.

	1873–1879 рр.	1879–1885 рр.	1885–1891 рр.	Всього
Інтерпеляції	2	1	1	4
Петиції	3	7	1	11
Промови	28	43	20	91
Виступи, як члена комітету	19	12	1	32
Членство в комітетах	8	2	3	13

Таблиця 3

Активність І. Озаркевича у Палаті депутатів за весь час парламентської діяльності 1873–1891 рр.

	1873–1879 рр.	1879–1885 рр.	1885–1891 рр.	Всього
Інтерпеляції	1	0	1	2
Петиції	0	1	14	15
Промови	4	26	18	48
Виступи, як члена комітету	0	14	14	28
Членство в комітетах	0	2	2	4

Таблиця 4

Активність депутатів парламенту Едуарда Гербста, Франца Короніні та Евзебіуса Черкавського в 1873–1885 рр.

	Едуард Гербст		Франц Короніні		Евзебіус Черкавський	
	1873–1879 рр.	1879–1885 рр.	1873–1879 рр.	1879–1885 рр.	1873–1879 рр.	1879–1885 рр.
Інтерпеляції	3	41	4	0	0	0
Петиції	5	1	4	2	0	0
Промови	90	59	13	5	20	15
Виступи, як члена комітету	3	11	23	0	0	16
Членство в комітетах	20	9	13	6	4	15

Розглядаючи зміст промов Василя Ковальського, необхідно зазначити наявність великого обсягу фактологічного матеріалу, представлення доказової бази. Депутат намагався усі свої тези аргументувати положеннями австрійських законів чи статистичними даними. Доповіді в деяких місцях були настільки насичені цифрами, що залишаються важкими для сприйняття. Наприклад, під час виборів 1879 р. був поширений підкуп виборців талонами на безплатних 250 грам горілки в окремих шинках. В. Ковальський під час виступу 18 лютого 1880 р. продемонстрував такий талон усім депутатам¹⁹. Інший випадок, коли польські депутати звину-

¹⁸ Index zu den stenografischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. IX Session. Wien : Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdrckerei, 1885. S. 57, 61, 168–170, 220–222, 304–305; Index zu den stenografischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. VIII Session. Wien : Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdrckerei, 1879. S. 55–56, 152–153, 157–160, 204–206, 270; Index zu den stenografischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. X Session. Wien : Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdrckerei, 1891. S. 179–180, 268–270.

¹⁹ Выборы з рь 1879 въ Галичинѣ передъ судомъ рады державной Бесѣда посла В. Ковальського. *Дѣло*. 1880. 23 лютого (4 марця). Ч. 14. С. 2.

ватили депутата-русофіла Теофіла Павликова, що він змінив прізвище з “Павлик”, щоб більше виглядало як російське. В. Ковальський як ідейний соратник Т. Павликова – єдиний з багатьох депутатів виступив на його захист, продемонструвавши виписку про прізвище депутата, яке він мав у школі. 28 лютого 1874 р. В. Ковальський зазначив, що “в 1821 р. народився Теофіл Павликов в Бережанах; в бережанській метриці він був записаний як Павликов, як Павликов він ходив до школи. Він відвідував Бережанську гімназію і його ім’я у всіх документах Павликов”²⁰.

З 1874 р. в Палаті послів тривала затяжна дискусія про стан та функціонування галицького шкільництва, що в умовах перетворення Галичини фактично в польську автономну провінцію Габсбурзької монархії зазнавало сильної колонізації. Русинам-українцям у цьому процесі допомагали австро-німецькі ліберали на чолі з Е. Гербстом. Була здійснена перевірка повноважень Галицької шкільної ради, підручників та наявного законодавства. Після оголошення її результатів у Палаті послів 11 грудня 1874 р. відбулася дискусія щодо фінансування сфери освіти, що переросла в дебати над функціонуванням Шкільної ради в Галичині. В. Ковальський заявив, що “в Галичині Шкільна рада має такі юридичні права, які в інших провінціях має тільки міністр просвіти та імператор”. Проти виступив Євстафій Черкавський із заявою, що такий стан речей був компромісом влади з поляками від 28 травня 1868 р., тому не має ніяких порушень з боку галицької адміністрації. Насправді Шкільна рада знаходилася під повним впливом та контролем поляків, відбувалася колонізація освітньої системи. Українці у парламенті за підтримки австро-німецьких лібералів намагалися здійснити реформу у сфері галицького шкільництва та домогтися розширення своїх прав²¹.

Велику увагу депутатів привернула інтерпеляція Василя Ковальського про незадовільний стан українських шкіл у Галичині та їх малу кількість, яку він подав 3 квітня 1878 р. Депутат звинуватив уряд у повільному відкритті українських шкіл у Львові, Тернополі (нині м. Тернопіль) та Станиславові (нині м. Івано-Франківськ), кошти на які були закладені ще в бюджеті на 1874 р. Крім того, вчителі, на переконання В. Ковальського, мали низький рівень знань, але за сприяння польської адміністрації отримували свідоцтва на право навчати дітей української мови. Польські урядовці з Галицького намісництва зовсім не цікавилися якістю підготовки вчительських кадрів для українських навчальних закладів. Депутат ставив питання до уряду, що було перешкодою для підготовки висококваліфікованих кадрів для галицьких шкіл. Запит В. Ковальського підписало 46 депутатів, поряд з українськими (14), його підтримали австро-німецькі централісти²². На початку квітня 1878 р. В. Ковальський передав петицію від жителів Львова, що стосувалася створення нових класів дівочої школи, що існувала при руській народній школі²³.

Зустріч В. Ковальського з виборцями округу Жовква–Сокаль–Рава-Руська в липні 1886 р. розкрила окремі аспекти парламентської тактики депутата. Він вважав, що запорукою для існування народу є здобуття освіти рідною мовою: “Найважнїйшимъ дѣломъ для насъ есть просвѣта и самопѣзнанье. Головною основою просвѣти есть матернїй языкъ, и для того я все боронивъ и буду боронити принципу, чтобы наука въ школахъ велася въ матернѣмъ языкѣ дѣтей”²⁴. В. Ковальський у Палаті послів, за нашими підрахунками, в 30-ти з 91 промови більшою чи меншою мірою згадував стан галицького шкільництва. Відносини поляків з українцями

²⁰ Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes VIII. Session. I. Band. (1. bis 34 Sitzung). Wien : Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdrckerei, 1874. S. 772–774.

²¹ Райхсратная дебата о Радѣ школьной. Слово. 1874. 5 (17) декабря. Ч. 133. С. 1; Райхсратная дебата о Радѣ школьной. Слово. 1874. 10 (22) декабря. Ч. 134. С. 1; Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. VIII Session. III. Band (64. bis 100. Sitzung). Wien : Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdrckerei, 1874. S. 3293–3294, 3313–3314.

²² Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Huses der Abgeordneten der österreichischen Reichsrathes. VIII Session. XI. Band (363. bis 399. Sitzung). Wien : Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdrckerei, 1878. S. 11954–11955.

²³ Вѣдень дня 31 марта (12 апрѣля). Слово. 1878. 1 (13) апрѣля. Ч. 36. С. 1.

²⁴ Справозданя пос. В. Ковальського. Дѣло. 1886. 10 (22) липня. Ч. 75. С. 1–2.

В. Ковальський бачив у мирному співжитті двох народів за умови надання останнім рівних прав на національно-культурний розвиток у порівнянні з іншими народами Галичини. Однак у розумінні В. Ковальського Франц Йосиф мав стати гарантом дотримання згаданих прав.

Тривале перебування Василя Ковальського у Відні сприяло встановленню його тісних зв'язків з різними політиками. На початку парламентської діяльності політик тяжів до співпраці з австро-німецькими лібералами. Саме цей союз В. Ковальського з австро-німецькими лібералами, на думку сучасного австрійського дослідника Г. Біндера, посприяв обранню депутата в каденції 1873–1879 рр. одразу до восьми парламентських комітетів. У той час В. Ковальський був головою парламентської фракції русинів-українців Галичини в Палаті послів – Руського клубу. Союз русинів з австро-німецькими лібералами був вигідний русинам, оскільки вони намагалися використати політичний вплив своїх союзників у боротьбі з поляками. Австро-німецькі ліберали бачили в поляках конкурентів, тому задля отримання важеля впливу на опонентів співпрацювали з русинами. Починаючи з 1880 р., В. Ковальський поступово схилявся до співпраці з Францом Короніні – давнім другом дитинства імператора Франца Йосифа та входив до його парламентської фракції – Клубу Короніні²⁵.

Василь Ковальський 10 березня 1883 р. виступив з надзвичайно ґрунтовною доповіддю в Палаті послів під час виділення бюджетних коштів на народні школи. Депутат переконував, що в Галичині необхідно створити ще 9 689 шкіл, оскільки, відповідно до статистичних даних Шкільної ради станом на 1881 р., у краї було 850 624 дитини шкільного віку, але з них навчалось тільки 305 577 в 3 043 школах, тобто 35,9%. В. Ковальський навів дані про поділ народних шкіл на однокласні – 2 528, двокласні – 214 та багатокласні – 165. Водночас він подав поділ народних шкіл за мовою викладання. Статистичні дані Шкільної ради засвідчували існування в Галичині 1628 шкіл з українською мовою навчання та 1 280 – з польською. Інформація від Центральної статистичної комісії була іншою: 1 226 – польською і 1 012 – українською. На переконання депутата, подвійна статистика велася для того, щоб нівелювати діяльність русинів, спрямовану на відкриття нових навчальних закладів²⁶.

В. Ковальський порушував на парламентській арені питання розширення організаційної структури ГКЦ. Він одним з перших взяв слово під час дебатів 29 січня 1885 р. про заснування окремого Станиславівського єпископства та повністю підтримав виділення 39 тис. золотих ринських для облаштування єпископської резиденції²⁷. Крім того, під час виступу 29 січня 1885 р. В. Ковальський підняв ще одну дуже важливу для економічного становища ГКЦ справу. З доходів Львівського греко-католицького архієпископства щорічно виплачувалася пенсія для митрополита Йосифа Сембратовича в розмірі 12 тис. золотих ринських – дуже велика на той час сума. В уряді розглядали можливість часткового фінансування (7 тис. золотих ринських) Станиславівського єпископства зі Львівського архієпископства. За словами В. Ковальського, виплати пенсії колишньому митрополиту протягом трьох років спустошили скарбницю, тому потрібно було шукати інші джерела фінансування. Депутат зазначав, що львівський митрополит не зможе знайти 7 тисяч золотих ринських кожного року для Станиславівського єпископства²⁸.

На наш погляд Василь Ковальський належав до числа найактивніших діячів Галичини другої половини XIX ст. Входження до найвищих судових інстанцій Австро-Угорської імперії давало йому змогу частіше, у порівнянні з іншими політиками, говорити про проблеми русинів.

²⁵ Vocelk M. Vocelk K. František Jozef I. Cisár rakúsky a král Uhorský 1830–1916 / prekl. P. Schreiber. Bratislava : Citadella, 2019. S. 39.

²⁶ Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. IX Session. IX. Band (243. bis 289. Sitzung). Wien : Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1883. S. 9669–9674.

²⁷ Бесѣда посла В. Ковальского въ радѣ державно́й при дебатѣ надъ проектомъ заснованія єпископства въ Станиславовѣ. *Дѣло*. 1885. 22 сѣчня (3 лютого). Ч. 8 и 9. С. 2–3.

²⁸ Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses des Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. IX Session. XIII. Band (380. bis 399. Sitzung). Wien : Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1884. S. 13566–13568; Єпископство Станиславівське. *Дѣло*. 1885. 22 сѣчня (3 лютого). Ч. 8 и 9. С. 1.

Зацікавлення та активна робота В. Ковальського сприяла появі наприкінці XIX ст. цілої групи видатних діячів українського національного руху.

Таким чином, Василь Ковальський тричі отримував мандат депутата Палати послів (1873, 1879 і 1885 рр.) та безперервно в 1873–1891 рр. виконував свої представницькі обов'язки в парламенті. За весь час свого перебування в рейхсраті В. Ковальський у 1873–1879 рр. очолював групу русинів у складі 14 чол., що входила до складу фракції австро-німецьких лібералів. Починаючи з 1880 р. і до завершення парламентської кар'єри, В. Ковальський входив до Клубу Короніні, який очолював Ф. Короніні – депутат від графства Гориці і Градишки. На засіданнях парламенту В. Ковальський найчастіше піднімав питання функціонування галицького шкільництва, відкриття нових та модернізацію наявних початкових і середніх шкіл, фінансування ГКЦ та духовенства, унормування австрійського законодавства.

Перебування Василя Ковальського в парламенті, безумовно, сприяло розвитку українського національного руху в Галичині. Депутат здобув важливий досвід політичної боротьби, що був використаний для подальшої політичної боротьби. Перспективи для подальших досліджень вбачаємо у вивченні сеймової діяльності В. Ковальського та її порівняння з парламентською роботою. Okремо предметом дослідження можуть стати професійні та світські контакти В. Ковальського у Відні.

PARLIAMENTARY ACTIVITY OF VASYL KOVALSKYI (1873–1891)

Dmytro KAVATSIUK

State Higher Educational Institution

“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,

Department of History of Ukraine and methods of teaching history,

Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Farnikvsk, Ukraine

e-mail: dmytro.kavatsiuk@gmail.com

Summary

The article is dedicated to the activity of the famous Galician politician V. Kovalskyi in the Austrian Parliament. Using the methods of historical research (analysis, synthesis, induction, deduction, problem-historical, comparative, statistical) the author assessed the main speeches of the deputy at the meetings of the House of Ambassadors of the Vienna Reichsrat. Petitions, interpellations and speeches submitted by V. Kovalskyi was counted and compared with other deputies of the parliament: Ivan Ozarkevych, Eduard Herbst, Franz Coronini and Evzebius Cherkaskyi. It was determined that the politician lobbied for the interests of the Ukrainian school system, promoted the modernization of legislation in the field of judiciary and decided on financial dotation to the Greek-Catholic Church. V. Kovalskyi's relations with other deputies (Eduard Herbst and Franz Coronini) and the main directions of his activity was revealed. Particular attention is paid to election campaigns in constituencies where the politician ran as a candidate and thanks to which he got into parliament. V. Kovalskyi's participation in the elections to the House of Ambassadors in the Galician Sejm was highlighted. The main source for writing the article was the minutes of the sittings of the Parliament and the Galician Sejm, which reveal the election of V. Kovalskyi to the House of Ambassadors and the full content of all speeches. In turn, periodicals, works and memoirs of contemporaries reveal the course and results of election campaigns.

Keywords: *V. Kovalskyi, House of Deputies (Ambassadors), parliament, election, Galician Sejm, interpellation, petition.*

REFERENCES

Arkusha, O. (2010). Ukrainci v predstavnytskykh instytutsiakh Habsburzkoj monarchii [Ukrainians in the representative institutions of the Habsburg monarchy]. *Istoriia ukrainskoho parlamentaryzmu: vid doparlamentskykh form orhanizatsii politychnoho zhyttia do sohodennia [History of Ukrainian parliamentarism: from pre-parliamentary forms of organization of political life to the present]*. Kyiv, pp. 203–241 (in Ukrainian).

Arkusha, O. Mudryi M. (1999). Rusofilstvo v Halychyni v seredyni XIX – pochatku XX st.: geneza, etapy rozvytku, svitohliad [Russophiles in Galicia in the mid-nineteenth – early twentieth century. Genesis, stages of development, worldview]. *Visnyk Lvivskoho universytetu [Bulletin of Lviv University]*. Serii istorychna. Lviv, iss. 34. pp. 231–268 (in Ukrainian).

Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdrckerei (1874). *Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes VIII. Session. I. Band. (1. bis 34 Sitzung)*. Wien, 1158 p. (in German).

Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdrckerei. (1874). *Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. VIII Session. III. Band (64. bis 100. Sitzung)*. Wien, pp. 2389–3528 (in German).

Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdrckerei. (1878). *Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Huses der Abgeordneten der österreichischen Reichsrathes. VIII Session. XI. Band (363. bis 399. Sitzung)*. Wien, pp. 11791–12936 (in German).

Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdrckerei. (1883). *Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. IX Session. IX. Band (243. bis 289. Sitzung)*. Wien, pp. 8459–9931 (in German).

Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdrckerei (1884). *Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. IX Session. XIII. Band (380. bis 399. Sitzung)*. Wien, pp. 13177–13890 (in German).

Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdrckerei (1885). *Index zu den stenografischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. IX Session*. Wien, 1098 p. (in German).

Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdrckerei (1879). *Index zu den stenografischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. VIII Session*. Wien, 923 p. (in German).

Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdrckerei (1891). *Index zu den stenografischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben. X Session*. Wien, 778 p. (in German).

Barvinskyi, O. (2004). *Spomyny z moho zhyttia. (A. Shatska ta in.) [Memories from my life. compoler A. Shatska]*. Kyiv (in Ukrainian).

Barvinskyi, O. (2010). *Spomyny z moho zhyttia. (A. Shatska ta in.) [Memories from my life. compoler A. Shatska]*. Kyiv (in Ukrainian).

Binder, H. (2005). *Galizien in Wien. Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik*. Wien, 741 p. (in German).

Binder, H. (2006). *Ukrainskie predstavicielstwo w austriackiej Izbie Poslow, 1879–1918. Ukrainskie tradycje parlamentarne XIX–XX wiek. Pod redakcja Jaroslawa Moklaka*. Krakow, pp. 126–162 (in Polish).

Beščda posla V. Kovalskoho vь radě derzhavnõi pry debatě nadě proiektomъ zasnovania epyskopstva vь Stanyslavově [Speech by deputy V. Kovalskyi during the debate on the establishment of a bishopric in Stanyslaviv]. (1885. 22 sčchnia (3 liutoho)). *Dělo [Work]* (in Ukrainian).

Chornovol, I. (2002). *Ukrainska fraktsiia kraiovoho seimu 1861–1901 rr. (narys istorii parlamentarizmu). [Ukrainian faction of the regional Sejm of 1861–1901 (essay on the history of parliamentarism)]*. Lviv (in Ukrainian).

Chornovol, I. (2010). *199 deputativ Halytskoho seimu [199 deputies of the Galician Sejm]*. Lviv (in Ukrainian).

Didytskyi, B. (1885). *Yakъ y koho vybrala Halytskaia Rus do Dumy derzhavnoi dnia 2. Chervnia 1885 h. [How and whom Galician Rus elected to the State Duma on June 2, 1885]*. Lviv (in Ukrainian).

Epyskopstvo Stanyslavovske [Stanyslaviv bishopric]. (1885. 22 sčchnia (3 liutoho)). *Dělo [Work]* (in Ukrainian).

Hanh, S. (1885). *Reichsrath-Almanach für die Session 1885–1886*. Wien, pp. 189–190 (in German).

Levytskyi, K. (1926). *Istoriia politychnoi dumky halytskykh ukraintsiv 1848–1914. Na pidstavi spomyniv [History of political thought of Galician Ukrainians 1848–1914. Based on memories.]* Lviv. 741 p. (in Ukrainian).

Pijaj, S. (2006). *Posłowie ruscy w parlamencie wiedeńskim w latach 1848–1879. Ukrainskie tradycje parlamentarne, XIX–XXI wiek. Pod red. J. Moklaka*. Kraków, pp. 95–125. (In Polish).

Pysmo ôť Zhydacheva [Letter from Zhydachiv]. (1873. 17 (20) zhovt.). *Russkaia rada [Ruthenian Council]* (in Ukrainian).

Raikhstratnaia debata o Radě shkolnoi [Reichsrat debate about the school board]. (1874. 5 (17) dekab-ria). *Slovo [Word]* (in Ukrainian).

Raikhstratnaia debata o Radě shkolnoi [Reichsrat debate about the school board]. (1874. 10 (22) dekab-ria). *Slovo [Word]* (in Ukrainian).

Spravozdania pos. V. Kovalskoho [Report of Ambassador V. Kovalskyi. (1886 10 (22) lypnia). *Dělo [Work]* (in Ukrainian).

Stenograficzne Sprawozdania z 1. Sesyj 2. Peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1867. Posiedzenie 1–10. 170 p. (in Polish).

Stenograficzne Sprawozdania z pierwszej sesyj trzeciego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyj i Lodomeryj wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem W roku 1870. Posiedzenie 1–11. 275 p. (in Polish).

Stenograficzne Sprawozdania z drugiej sesyi trzeciego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyj i Lodomeryj wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem W roku 1871. Posiedzenie 1–24.18. posiedzenie z dnia 10. Października 1871, pp. 33–34 (in Polish).

Telegramy o wyborach. *Gazeta Lwowska.* (1873. 18. Października, 1. Lipca) (in Polish).

Vocelk, M. Vocelk, K. (2019). *František Jozef I. Cisár rakúsky a král Uhorský 1830–1916.* Bratislava (in Slovak).

Vybory z rь 1879 vь Halychynь peredь sudomь rady derzhavnoy. Besьda posla V. Kovalskoho [Elections from 1879 in Galicia before the court of the state council. Conversation of Ambassador V. Kovalskiy]. (1880. 23 liutoho (4 martsia)). *Dьlo [Work]* (in Ukrainian).

Vьden dnia 31 marta (12 aprьlia) [Vienna of the day March 31 (April 12)]. (1878. 1 (13) aprьlia.) *Slovo. [Word]* (in Ukrainian).

Wybory do Rady państwa z grupy gmin wieiskich. *Gazeta Lwowska.* (1879) (in Polish).

Надійшла до редакції 1 червня 2021 р.

УДК 94 (4777) "18/19": 347.965

ПРОФЕСІЙНА РОБОТА ТА МАТЕРІАЛЬНІ УМОВИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОВІТОВИХ АДВОКАТІВ ГАЛИЧИНИ НА РУБЕЖІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

Степан КОБУТА

*Державний вищий навчальний заклад
"Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника",
кафедра історії України і методики викладання історії,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: step-ko@i.ua
DOI: 10.15330/gal.34.103-116
ORCID: 0000-0002-9210-3319*

Стаття присвячена аналізу професійної діяльності українських галицьких повітових адвокатів на рубежі ХІХ–ХХ століть. Географічними рамками визначено територію сучасної Івано-Франківщини (Станиславівщини). Проаналізовано географію та розвиток адвокатського стану на повітовому рівні, специфіку професійної діяльності, суспільний статус та рівень матеріальних умов життя українських правозахисників.

Українські адвокати свою професійну діяльність спрямовували на захист прав співвітчизників, провадили діловодство і правовий захист українською мовою, зрозумілою для їхніх клієнтів. Цей аспект був важливим для малограмотних українських селян, які вбачали у "своїх" адвокатах захисників не тільки майнових чи соціальних, але й національних прав.

За спеціалізацією участі в судових процесах адвокати поділялися на карних оборонців і цивілістів. До визначних карних оборонців серед станиславівських адвокатів належали Л. Бачинський, В. Дудикевич, Т. Окуневський, К. Трільовський, А. Чайковський. Висококласними захисниками цивільного права вважалися І. Мандичевський, І. Макух, Ю. Олесницький, Й. Партицький, І. Ганкевич. Значний обсяг роботи припадав на адвокатів невеличких повітових містечок, які вели різноманітні справи на рівні повітових судів першої інстанції.

Своєю професійною працею та громадською діяльністю українські адвокати формували новий соціальний тип українського галицького інтелігента – освіченого, заможного, успішного. Їх ділова репутабельність, матеріальний достаток ставали взірцем фаховості і статусності, прикладом для наслідування. Це був поступовий шлях модернізації української нації, де правнича адвокатська верства зайняла місце провідника у національному русі Галичини, продемонструвала приклад станової і соціальної самореалізації.

Ключові слова: адвокати, Галичина, захисник у цивільних справах, канцелярія адвокатська, карний оборонець, правник.

Наприкінці ХІХ століття в Галичині почала формуватися нова соціально-професійна група українського суспільства – правники-адвокати. На той час традиційно домінуючі позиції у адвокатському корпусі Східної Галичини належали представникам польського і єврейського народів, сумарна кількість українців-правозахисників була дуже мала. У 1880-х роках чисельність практикуючих адвокатів-українців не перевищувала півтора десятка осіб, що складало мізерні відсотки від загальної кількості адвокатського стану провінції.

"Проривними" для розвитку української галицької адвокатури стали 90-ті роки ХІХ століття, коли власні адвокатські справи розпочали три десятки адвокатів. Центром устремлень частини з них був Львів, де, незважаючи на гостру конкуренцію з адвокатами інших національностей, можна було творити успішну кар'єру. Але не всі претенденти на адвокатське звання мали відповідний матеріальний і фінансовий стан, щоб вести самостійну справу у галицькій столиці. Частина вихідців із повітів після отримання освіти поверталася додому чи у схожі за укладом міста, щоб ступити на адвокатську стежу, спочатку як апліканти (адвокатські здобувачі), згодом, самостійні правозахисники.

Наша увага звернена на адвокатів, котрі працювали в південно-східній частині тогочасної Галичини, що територіально співвідноситься із сучасним Прикарпаттям (Станиславщиною, нині Івано-Франківщиною). В адміністративному плані ця територія була поділена на 12 адміністративних (політичних) повітів, підпорядкованих Галицькому намісництву. За судовою системою, в рамках адміністративних повітів утворювалися судові повіти, кількість яких у 1910-х рр. сягала трьох десятків. У містах та містечках – центрах судових повітів, функціонували повітові суди першої інстанції, діяльність котрих забезпечували судді, судові урядовці, адвокати. Повітові суди підпорядковувалися Станиславівському, Коломийському, частково Стрийському (Болехів, Долина, Рожнятів) і Бережанському (Бурштин, Рогатин) окружним судам. Тож наявна кількість повітових судів давала перспективу самостійної адвокатської справи для молодих правників-українців.

За нашими підрахунками, упродовж 1860–1880-х рр. на прикарпатських землях постійно працювали всього 4 українських адвокати, у 1890-х – 11. У першому десятилітті ХХ століття їхня кількість подвоїлася, а напередодні Першої світової війни склала 30 українських адвокатів. У 1914 р. усі адміністративні повітові міста та частина судових повітових центрів Прикарпаття уже мали українських правозахисників.

Тож мета даної статті – проаналізувати розвиток національного адвокатського стану на повітовому рівні на території Прикарпаття у визначений хронологічний період. Завданнями є з'ясування специфіки професійної діяльності українських адвокатів, їхнього суспільного статусу, конкретизації їх матеріальних умов життя. Джерельну основу статті склали неопубліковані архівні документи, матеріали періодичної преси, спогади та епістолярна спадщина сучасників. Окремі аспекти діяльності галицьких правників частково відображені у працях вітчизняних дослідників П. Арсенича¹, І. Гловацького², О. Ганусин³, Н. Мисак⁴, М. Петріва⁵. Дана проблематика стала предметом попередніх авторських наукових досліджень, результати яких дають підстави для висловлених узагальнень та висновків.

Потреба українського (руського) адвоката у повітах обумовлювалася зростаючою залежністю українського населення від тогочасних негативних впливів економічного життя Галичини: малоземелля, феодальних пережитків, необізнаності у майнових правах. Особливо терпіли прості селяни від лихварської практики єврейських орендарів та провокаційних дій пов'язаних з ними правників. Так у газеті “Галичанин” за 1897 р. наводилася жорстка картинка визиску українців підгірської Долинщини: “Жиди під'юджують народ до процесів про спадковість або другі претензії у сторони, яка виграла процес, купують її претензії до програвшої сторони, а тоді як павук муху виссуть останні соки із своєї жертви. Якщо би такому жиду мужик зробив спротив, якщо би його образив, то він помститься на ньому в Болехові. У Болехові є шайка відомчих жидів. То агітаційний момент при останніх виборах. Ображений жид торгівець тільки укаже свою жертву, а вона вже знає справу, якщо ще селянин хотів шукати правду, то не знає кого із влади знайти для справедливості”⁶. Близьку до цієї характеристику економічної і юридичної безправності мешканців карпатських гір відзначав снятинський педагог В. Равлюк, характеризуючи правничу роботу адвоката І. Семанюка (М. Черемшини): “У своїй адвокатській

¹ Андрухів І., Арсенич П. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр. Івано-Франківськ, 1996. 73 с.

² Гловацький І., Гловацький В. Українські адвокати Східної Галичини (кінець ХVІІІ – 30-ті роки ХХ ст.). Львів : Тріада плюс, 2004. 112 с.

³ Ганусин О. Б. Становище українського адвоката у Галичині на зламі ХІХ–ХХ ст.: фахові та життєві пріоритети. *Адвокатура України: історія та сучасність* : матеріали Всеукраїнського круглого столу. Київ ; Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 74–78.

⁴ Мисак Н. Галицькі адвокати наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття: національна ідентифікація і професійна діяльність. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* / відп. редактор Микола Литвин. Вип. 5. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. С. 26–37.

⁵ Петрів М. Українські адвокати: державні, громадські, політичні та культурно-освітні діячі кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Кн. 1. Київ : Вид-во “Юстиніан”, 2014. 544 с.

⁶ Історія Долини (нариси) / ред. кол.: І. Я. Ярич (головний редактор, голова) та ін. Долина, 2015. С. 92.

практиці пізнав він ближче життя гуцулів, а пізнав і також п'явок, що обсіли наші гори та визискували добродушність гуцульську та доводили не раз свої жертви до жебрацької торби”⁷.

Захист покривджених і знедолених земляків для молодих українських адвокатів став справою не тільки професійної, але й моральної етики. Український діяч І. Витанович зазначає: “Щоденно в суді вони зустрічалися з чорною дійсністю щоденного життя; доводилося їм стиснути зуби від болю, часто паленіти від сорому за безрадіність супроти букви закону, докладати зусиль для збереження власної моральної сили, амбіції, гордості за приналежність до того народу, що з ним вони духом і долею були найтісніше пов’язані”⁸.

Молоді українські адвокати свою професійну діяльність спрямовували на захист прав співвітчизників, намагалися вести діловодство і правовий захист українською мовою, зрозумілою для їхніх клієнтів. Судові чиновники у таких випадках змушені були вести судовий процес українською мовою, згідно дозволених, але раніше ігнорованих на практиці адвокатами інших національностей, правил. Цей аспект був важливим для малограмотних українських селян, які вбачали у “своїх” адвокатах захисників не тільки майнових чи соціальних, але й національних прав.

Наприкінці XIX ст. українські адвокати вели свої канцелярії у: Станиславові (М. Бучинський, І. Мандичевський), Коломиї (Т. Дембицький, С. Данилович, В. Дудикевич), Городенці (Т. Окуневський), Косові (Т. Окуневський), Кутах (Д. Кулик, С. Данилович), Калуші (В. Дідошак, А. Кос), Делятині (М. Лагодинський). На початку XX століття їх кількість і географія діяльності розширились: у Надвірній відкрив бюро І. Саноцький; у Рогатині почергово працювали А. Чайковський, А. Могильницький, пізніше М. Баб’юк; у Снятині – А. Могильницький, згодом І. Семанюк; у Долині – А. Могильницький, потім О. Левицький; у Калуші, поряд з А. Косом, М. Желехівський, який після 1906 р. перебрався до містечка Солотвин; у Богородчанах М. Новаковський; у Бурштині С. Данилович; у Товмачі І. Макух. Міста з окрешеними судами мали по кілька українських адвокатів: у Станиславові в передвоєнне десятиліття практикували І. Мандичевський, Л. Алексєєвич, Й. Партицький, Л. Бачинський, Ю. Олесницький; у Коломиї Т. Дембицький, В. Дудикевич, І. Ганкевич, К. Трильовський. До числа цих адвокатів додалися колишні (емеритовані) судді, які, вийшовши на суддівську пенсію, продовжували займатися правничою справою у якості адвокатів: В. Мандичевський у Станиславові, К. Шипайло у Печеніжині, В. Дорожинський у Калуші, П. Рондяк у Косові.

За критерієм тривалості праці на одному місці, згаданих адвокатів умовно можна поділити на “осілих”, які укорінювалися і вели свою справу в одному населеному пункті упродовж довшого часу чи всього життя, та “передвижників”, які переносили канцелярії з одного міста до іншого, шукаючи можливостей для самореалізації. До перших відносимо більшість названих українських правників Станиславова та Коломиї, які якщо і змінювали щось, то це адреси канцелярій в рамках населеного пункту. Верхньою межею тривалості їх праці в австрійський період став 1918 р., коли імперія перестала існувати. Однак, вони продовжили свою діяльність на звичних місцях уже в нових історичних умовах. У числі рекордсменів за часом професійної роботи – 40 і більше років на одному місці, були І. Мандичевський у Станиславові, Т. Дембицький у Коломиї, Т. Окуневський у Городенці, Д. Кулик у Кутах. Можна також згадати патріархів української адвокатури родом із Станиславівщини, які працювали поза межами малої батьківщини: К. Левицького і М. Шухевича у Львові, Л. Озаркевича у Городку біля Львова. Виняток серед заслужених захисників становив хіба що С. Данилович, котрий за сорок років діяльності змінив близько десятка місць: Коломия, Кути, Тернопіль, Бучач, Бурштин, Долина, Станиславів, Більшівці та ін.

Серед осілих адвокатів з п’ятнадцяти-двадцятирічним стажем варто відзначити таких як І. Саноцький у Надвірній, І. Семанюк у Снятині, М. Баб’юк у Рогатині, М. Лагодинський в Делятині, А. Кос у Калуші. На два міста Коломиїщини у довоєнний час працював К. Трильов-

⁷ Марко Черемшина у спогадах, документах і матеріалах / авт-упоряд.: Р. Кіреєва, П. Кіреєв, І. Стеф’юк; за ред. В. Карого. Чернівці : Друк Арт, 2014. С. 64.

⁸ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк : Товариство української кооперації, 1964. С. 134.

ський – у Коломиї і Яблунові, у міжвоєнні роки – у с. Гвіздець. Усі вони зайняли поважне місце в історії населених пунктів, де не тільки вели складну професійну роботу, але й стали відомим громадськими повітовими діячами.

Більш схильними до переїзду були адвокати невеличких міст. Так упродовж десяти років А. Могильницький почергово працював у Стрию, Рогатині, Снятині й Долині. Його непосидюща вдача та веселий характер, відсутність сім'ї були причиною того, що він легко і швидко змінював місце діяльності. В силу складних життєвих обставин постійно бурлакував (переїжджав з місця на місце) адвокатський помічник Л. Мартович. При цьому географія його діяльності навіть виходила за межі Східної Галичини.

До числа помірних “мігрантів” належав високопрофесійний та знаний А. Чайковський. Його праця в Бережанах була доволі успішною, але й такою, що викликала невмотивовану заздрість недоброзичливців. Тож адвокат шукав можливості для енергійної роботи у таких містах як Сколе, Рогатин, Самбір і, зрештою, у 1919 р. осів у “незнаній” для нього Коломиї. Причину переїзду із Бережан до Самбора у 1914 р. адвокат пояснював з певною душевною гіркотою: “Хоч я в Бережанах добре загосподарився, та все-таки вони мені остогидли. Піді мною рили згори і долини. Стали проти мене ворогувати священики, за те що я, організовуючи “Січи”, не міг терпіти “січий паламарських”, де священики давалися вибирати “кошовими”. Прийшло до того, що синдиком товариства кредитового “Надія”, котре я заснував і врятував перед кацапським руном та впадком, встановило адвоката жида”⁹.

Із зростанням адвокатського корпусу пошук “вільних” місць ставав складнішим і доводилося докладати зусиль, щоб мати успішну професійну практику в галицькій глибинці. Наприклад, відбуваючи адвокатську практику у Дрогобичі, уродженець Долинщини В. Охримович цікавився місцем роботи в повітах, де були відсутні адвокати-українці. Його увагу привернуло м. Заліщики (до складу тогочасного Заліщицького повіту входила частина сучасної Городенківщини), що відповідали такому критерію. У 1902 р. там працював тільки один польський адвокат. Місцеві українці у юридичних справах змушені були звертатися до М. Дорундяка у м. Борщів або ж Т. Окуневського в Городенку¹⁰. Тож саме в Заліщиках на Тернопільщині і відшліфонував свою правничу майстерність В. Охримович.

Перед переїздом до Львова В. Охримович пропонував своє місце на той час львівському апліканту І. Макуху. Останній якраз підшукував місцевість для самостійної роботи, але відмовився від Заліщик через віддаленість і складну логістику зі Львовом¹¹. Невдовзі І. Макух пройшов завершальний етап адвокатського стажування у містечку Більшівці поблизу Галича. У 1907 р. відкрив власну канцелярію у м. Товмач (нині Тлумач), де працювали два адвокати: єврей Лець і поляк С. Орловський. За відгуком І. Макуха, “обидва під фахово-правничим поглядом були слабкими адвокатами”, але окрім них, “крайових справжніх адвокатів”, були ще “повітові адвокати, старі процесовичі, що з суду не вилазили і знали багато різних законів”¹². Та все ж, по кількох судових справах, у яких взяв участь молодий український захисник, населення міста і повіту прихильно поставилося до нього і “були цілі села, що полагоджували судові справи тільки у мене”¹³.

За спеціалізацією участі в судових процесах адвокати поділялися на карних оборонців і цивілістів. Перші здебільшого бралися за складні справи, котрі слухалися в окружних судах, перед судом присяжних, і вимагали не тільки високої фахової підготовки, але й красномовства і тонкого знання людської психіки та психології. До визначних карних оборонців серед станиславівських адвокатів належали Л. Бачинський, В. Дудикевич, Т. Окуневський, К. Трильовський, А. Чайковський.

⁹ Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / упорядкування Б. З. Якимовича за участю З. Т. Грень, О. В. Седяра; редкол.: Б. З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 1. С. 277.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАУ, м. Львів). Ф. 372: Володимир Охримович. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 13.

¹¹ Там само. Арк. 16.

¹² Макух І. На народній службі: Спогади. Київ : Основні цінності, 2001. С. 46, 96.

¹³ Там само. С. 96.

У мемуарній літературі та посмертних згадках залишилося чимало позитивних характеристик про визначних правників. Відомий львівський адвокат С. Федак високо оцінював професійні і моральні якості патріарха коломиїської адвокатури Т. Дембицького, відзначаючи: “З природи дуже бистрий і спосібний, незвичайно симпатичної зверхньої вдачі, знаменитий юрист і бесідник вибився покійний в Коломиї на перше місце. Далеко і широко не було так спосібного і совісного адвоката як д-р Теофіль Дембицький: не диво що в справах правних горнулися до него всі, хто бажав розумної і совісної правової поради і совісності. Свої і чужі цінили знане, розум і совість покійного і справді не доводилося бачити другого чоловіка, до котрого з такою великою пошаною відносилися би ті, котрі мали нагоду хоч раз в життю з ним зійтися. Слухали його голосу члени судових трибуналів, слухали в повітовій і мійській раді в місцевих фінансових інституціях, і від його голосу не було апеляції”¹⁴.

Адвокат А. Перегінєць, колишній помічник, а згодом компаньйон адвокатської канцелярії Л.Бачинського, відзначав, що його патрон “безконкурентно домінував у карних справах” серед усієї палестри Станиславова. У своєму спогаді він виразно описав художність і психологічність ораторського хисту Л.Бачинського у судових виступах на карних процесах: “Був це з Божої ласки народний трибун, вийнятковий промовець з досвідом около 15-годинної обструкційної промови у віденському парламенті (1913 р.) (помилка А. Перегінця, промова виголошена у червні 1912 р., тривала 13 год 08 хв – С. К.) та залишками зруйнованих голосових струн у висліді. Хоч слухача неміло, а то й прикро вражали в перших хвиликах звуки таких надірваних голосових струн, та це не тривало довго. По кількох хвиликах цієї надірваності слухач не відчував. Вийнятова образова асоціація думок брала в полон аудиторію, а чим далі, то тонка психологічна, малюнка спірала вела послідовно до вершка чуттєвого напруження. Коли ж кульмінаційний пункт був вже наявно досягнутий, тоді добрий дотеп, приказка, порівняння відповідно до потреби з місця “розв’язували” згущену психічну атмосферу, а слухачі були вже раді з такого відпруження і в полоні думок промовця, лава присяглих думала і відчувала так, як оборонець”¹⁵.

Добрим психолог був А.Чайковський, який за словами сина Миколи, умів “знаходити такі логічні і психологічні нитки між правовими нормами і життям, так вдало будував захист, що на питання трибуналу про винність підсудного, присяжні відповідали “Ні”. Батько у своїй адвокатській роботі був поетом”¹⁶. Спеціалізувався на карних справах К. Трильовський, велика кількість клієнтів змушувала його часто відбувати судові засідання (розправи) кілька разів на день. Описуючи захист своїх клієнтів, адвокат не без гумору згадував різні тактичні прийоми роботи, а також реакцію і контрзаходи сторони звинувачення чи суду, що старалися не допустити частих перемог захисника¹⁷.

Адвокати-цивілісти здебільшого вели цивільні і майнові спори, справи про захист честі і гідності, питання, пов’язані з сімейними і міжособистісними відносинами. Високі класними майстрами цивільного права вважалися І. Мандичевський, І. Макух, Ю. Олесницький, Й. Партицький, І. Ганкевич. Адвоката І. Мандичевського називали “найбільшим цивілістом виняткової кляси”. Таким був і Й. Партицький, за словами сучасника, “цілком відмінний тип, оригінал шляхетної сорти, політично чи громадськи ближче незацікавлений, криштальний характер, дуже скромний, із вродженим дотепом. Машини до писання не уживав, писав усе ручно сам, добрий правник, більше одної-двох справ на день не приймав”¹⁸. До цивілістів належав Ю. Олесницький. Він часто виступав у цивільних справах, як виняток, брався за карні, був “сумлінний, точний і чесний адвокат втішався пошаною суддів і заслуженими успіхами”¹⁹.

¹⁴ Федак С. Д-р Т. Дембицький. Ілюстрований календар “Просвіти” на рік переступний 1916. Львів, 1916. С. 128.

¹⁵ Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини / за ред. Б. Кравціва. Нью-Йорк ; Торнто ; Мюнхен, 1975. Т. 1. С. 621.

¹⁶ Андрій Чайковський Спогади. Листи. Дослідження... Т. 1. С. 12.

¹⁷ Трильовський К. З мого життя / ред. П. Трильовський. Київ, 1999. С. 139.

¹⁸ Альманах Станиславівської землі... Т. 1. С. 620–621.

¹⁹ Там само. С. 627.

Визнаним цивілістом був коломиєць І. Ганкевич, який “любив цивільне право і тут стояв в перших рядах коломиєцької палестри”²⁰. Як згадувалося вище, більшість цивільно-правових справ у Товмацькому повіті українські селяни вели через канцелярію І. Макуха²¹.

На рівні повітового адвоката українським оборонцям часто доводилося брати на розгляд різні звернення своїх клієнтів, проявляти при захисті їхніх інтересів багатогранні знання та вміння. До таких універсалів належали Т. Дембицький, А. Кос, Д. Кулик, М. Лагодинський, М. Новаковський, Т. Окуневський, І. Семанюк. Не раз виступали в ролі третейських суддів, полагоджуючи особисті взаємини позивачів без судових розглядів. Ось як описував подібну практику роботи І. Семанюка його родич, відомий оперний співак М. Голинський: “до Делятина приїжджали гуцули з далеких гір, яким Іван робив задарма право, а посварених – мирив. Ті, що їхали миритися, то ще везли з собою цілу гурму гуцулів, які після полагодження справи весело забавлялися. Коли відбувалася розправа в суді, то десь о 4-ій годині пополудню біля будинку суду збиралися гуцули і грали на сопілках та цимбалах, танцювали. Коли відбувалася така церемонія, то всі вже знали, що Семанюк заступається в суді за гуцулів. Після закінчення розправи він запрошував гуцулів до ресторану, трактував їх, вів з ними задушевні розмови”²².

Важливим аспектом адвокатського ремесла по забезпеченню його адміністративної, становой та особистої свободи, був рівень матеріального доходу за свою професійну роботу. Положення австрійського законодавства регулювали величину і розміри оплати праці адвокатів, пов’язаних із процедурними діями: написання заяв, клопотань, звернень у суди, подача апеляцій, юридичний супровід документів купівлі-продажу та ін. Ще одна складова адвокатського гонорару, що рідко афішувалася – домовленість сторін. Його величина залежала від їх суб’єктивних можливостей клієнта оплатити якісний захист та вміння адвоката забезпечити потрібний результат.

Основними клієнтами українських адвокатів були українські селяни, тож рівень їх грошових доходів був значно нижчий, ніж у колег польського чи єврейського походження. А з врахуванням того, що частина видатків українських адвокатів йшла на розвиток громадської роботи, назвати їх багатими можна умовно. Наприклад, будучи молодим адвокатом, С. Данилович, займався поширенням радикальних ідей на Коломиїщині. Взвзявши на себе фінансування місцевих радикальних часописів, він не завжди міг забезпечити ці видатки. Як приклад – повідомлення І. Франка до М. Драгоманова, де вказувалося, що “Данилович в адвокатській канцелярії заробляє заледве 200–300 гульденів тому довг друкарні прийдеться заплатити мені”²³. Налагодивши правничу роботу, С. Данилович вів одночасно громадсько-політичну роботу у Коломиї та Кутах, фінансував друк місцевих газет. Крім того, матеріально підтримував талановитих молодих українців, у тому числі й студентів-правників. У 1898 р. він переконав свого канцелярійного працівника Л. Мартовича переїхати до Львова на посаду редактора “Громадського голосу”, виділивши йому щомісячно із власних коштів додаткових 20 корон до основної платні.

Та не завжди адвокати могли заробити на новому місці. Адвокат В. Дідошак, що перебрався до Калуша у 1895 р., не зміг забезпечити собі мінімально прийнятний дохід, терпів нестачу коштів і помер у матеріальній скруті²⁴. Його ж наступник А. Кос став доволі успішним у професійному і матеріальному плані адвокатом, користувався значним громадським авторитетом у мешканців міста й повіту. Він власними коштами, разом із лікарем І. Куровцем, збудували у Калуші Народний дім, що став осередком роботи багатьох місцевих українських товариств²⁵.

²⁰ Д-р Іван Ганкевич. *Життя і право*. 1932. Ч. 4. С. 29.

²¹ Макух І. На народній службі... С. 98.

²² Голинський М. Спогади. Український центр. URL: <http://www.ukrcenter.com/Література/Михайло-Голинський/25833-1/Спогади>.

²³ Арсенич П. Іван Франко і Прикарпаття. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. С. 194.

²⁴ Барвінський О. Спомини з мого життя / упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. Київ : Смолоскип, 2004. С. 60.

²⁵ Альманах Станиславівської землі... Т. 1. С. 478.

Перші місяці самостійної адвокатської роботи І. Макуха у Товмачі принесли 600 корон доходу. За словами адвоката, “це був поважний гріш”. Але з цих коштів багато видатків йшло на облаштування канцелярії, придбання відповідної літератури, утримання сім’ї, сплату належних зборів тощо²⁶. Для розуміння вартості грошей, золотий годинник в ту пору коштував 50 корон, платня міського поліцейського 100 корон місячно. Фінансове благополуччя І. Макуха ґрунтувалося на тому, що він за тотожну з іншими адвокатами роботу брав меншу винагороду: “Моя канцелярія рахувала гонорари нижче, ніж рахували чужі канцелярії. Вся річ була у великій кількості справ, які кожного дня приходили до канцелярії. До моєї канцелярії люди приходили навіть із найдрібнішими справами і їх треба було полагоджувати... Прибуток давали добре ведення справи та ощадність”²⁷.

Про потенційний оборот коштів, якими обраховувалися штрафи й обов’язкова оплата праці тогочасних учасників судових процесів, свідчить фрагмент документа про роботу Калуського повітового суду: “У 1911 році у Калуському суді зареєстровано 2 651 скаргу. 251 – на євреїв і німців, решта – 2 400, прийнято на українців. Підраховано, що трата в часі склала 9 600 днів, яка виносить 5 860 корон. У кожній справі адвокати заробили по 20 корон з обох сторін. Це склало 48 тисяч корон. Три чверті справ завершилися вироками (1 800x4 корони дорівнює 7 200 корон). Хлопи в Калуському суді втратили за цей рік 70 560 корон, аби оборонити свою честь і відстояти свій гонор. Карних справ того року у суді було 2 353 (у 1 764 випадках – бійки). За такі процеси мешканці повіту заплатили у цьому році 94 080 корон”²⁸.

Зрозуміло, що наведені цифри витрат на правничу допомогу стосувалися усіх адвокатів, без градації за національною ознакою. Але вони є симптоматичними з точки зору обсягу обов’язкової (прейскурантної) плати за юридичні послуги, і не відображали розмірів гонорарів, як предмету взаємної згоди між адвокатами і клієнтами.

Умовою успішної адвокатської діяльності була наявність окремого приміщення під канцелярію. Воно, як правило, складалося мінімум із двох кімнат: робочого кабінету, де адвокат проводив прийом і консультації клієнтів, працювали помічники, та приймальні, у якій відвідувачі могли чекати своєї черги. У містах для цього часто використовувалися орендовані кімнати, у невеличких містечках наймалася будинок чи його частина. При наявності коштів, адвокати зводили власні будівлі, у яких кілька кімнат відводилися якраз під канцелярію. Важливим було облаштування робочого кабінету адвоката. Стандартний набір меблів: робочий стіл, за яким сидів адвокат; книжні шафи, де розміщувалася юридична література та папки із справами клієнтів; друкарська машинка як атрибут фаховості і солідності, диван або софа із журнальним столиком, за яким розмова з відвідувачами могла проходити у більш невимушеній обстановці. У мемуарній літературі відображені згадки відвідувачів та родичів (зазвичай дітей та онуків) адвокатів про інтер’єр й атмосферу робочих кабінетів²⁹.

Попит на адвокатські послуги і зростання кількості адвокатів обумовлювало специфіку розташування їхніх приміщень (сучасною мовою офісів). Як правило вони відкривалися у центральній частині міста, часто рядом на одній вулиці чи кварталі. У великому Львові існували цілі “адвокатські” вулиці, де розміщувалися десятки канцелярій різних адвокатів, що полегшувало клієнтам пошук необхідного захисника³⁰. Подібну практику використовували й адвокати у більших повітових містах. Українські правники підлаштовувалися під цю тенденцію, пропонуючи свої послуги поряд з колегами-конкурентами.

У Станиславові та Коломиї більшість адвокатських бюро знаходилися у центральній частині, як правило недалеко від приміщень окружних судів. Для них обиралися нові чи

²⁶ Макух І. На народній службі... С. 96.

²⁷ Там само. С. 98.

²⁸ Історична довідка про Калуський міськрайонний суд Івано-Франківської області. URL: <https://klm.if.court.gov.ua/sud0908/gromadyanam/csz>.

²⁹ Див.: Кузьмович О. Про це і те. Нью-Йорк, 2000. С. 13; Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження... Т. 3. С. 103.

³⁰ Мисак Н. Галицькі адвокати наприкінці XIX – на початку XX століття: національна ідентифікація і професійна діяльність... С. 28.

достатньо презентабельні будівлі, що свідчили б про статус і ділову репутацію адвоката. Наприклад, станиславівець Й. Партицький спочатку (1906 р.) вів її на першому поверсі скромного будинку по вул. Голуховського (нині Чорновола), 4. Згодом орендував приміщення на центральній вул. Сапежинській (Незалежності), 33, а у 1911 р. переніс на другий поверх фешенебельного будинку Басса на Сапежинській, 11.

Адвокатська канцелярія Л. Бачинського розташовувалася у найманому приватному будинку, де також жила його сім'я. У 1917 р. Бачинські перебралися до новозбудованого перед війною чотириповерхового українського Народного дому по вул. Голуховського, 20 (нині Чорновола, 22). Вони оселилися в орендованій квартирі, а кілька кімнат громадського призначення адвокат наймав під канцелярію. На вулиці Липовій (нині Т. Шевченка), 18, у власному партерному будинку жив і працював Ю. Олесницький. Усі названі адреси адвокатів розташовувалися в межах п'яти-десяти хвилин пішої ходи до новоспорудженого Станиславівського окружного суду на вул. Білінського (нині – Академіка А. Сахарова), 15.

Адвокатські початківці орендували частину приватних приміщень. Наприклад, К. Трильовський почав самостійну адвокатську роботу із партнером – відставним коломийським суддею А. Грдлічкою. Приміщення канцелярії розміщувалося у будинку-власності австрійця. Сам К. Трильовський жив у Коломиї на квартирі у свого гімназійного товариша, пізніше винайняв будинок, куди перевіз із батьківського дому дружину і сина³¹.

Снятинський адвокат І. Семанюк спочатку наймав приміщення під канцелярію, після одруження переніс її до будинку, що належав родині дружини. При цьому молода пара приховувала факт безкоштовного використання кімнат під канцелярію, щоб не нашкодити репутації правника³². Калущанин А. Кос, незважаючи на добрі статки, постійно орендував приміщення під канцелярію у будівлі Калуського повітового суду. Подібну практику використовували й інші українські адвокати.

Робота повітового адвоката була доволі інтенсивною. не тільки вдень (у судових установах), але й ввечері (у канцелярії чи вдома). Із спогадів правників чи їх рідних можна скласти картину робочого дня тогочасного меценаса: вдень – судові розправи у судах, увечері чи вночі – писання численних промов, документів, звернень. Окрім цього – громадська робота, котра буда складовою загального робочого ритму більшості українських правозахисників, плюс сім'я – рідним і близьким теж потрібно було приділити увагу і кошти. Все це вимагало не тільки матеріальних чи фінансових зусиль, але й часу.

На початку ХХ століття величезний обсяг роботи адвокатів до певної міри компенсувався рівнем матеріального доходу. На статки вказувала їхня можливість придбати житло чи збудувати власний дім. Так молодий А. Чайковський за чотири роки праці помічником і рік самостійного адвокатства у Бережанах зумів придбати ділянку з будинком та великим садом, де пізніше “побудував славу тоді в Бережанах віллу з вежею на розі вул. Адамівки і Валової. На верхку вежі красувався герб галицької землі – Лев”³³.

Заможною людиною по тогочасних мірках був городенківський адвокат Т. Окуневський. Після одруження, спільно із дружиною, він купив земельну посілість із трьома будинками в Городенці, де проживав із сім'єю. В час його громадської роботи, власним коштом придбав комплекс споруд за 40 тис. австрійських корон у центрі міста. Там збудував Народний дім із театральною залою, в якій проводилися віча, наради, вистави. Сусідні будинки використовувалися для потреб місцевих громадських та господарських товариств. Адвокат також зорганізував місцеве українство на купівлю приміщення для “Просвіти”, що стало центром просвітнянського життя міста і повіту³⁴.

Через три роки після початку роботи у центрі Делятина звів свій двоповерховий будинок-віллу М. Лагодинський, що й сьогодні є однією із найкрасивіших архітектурних споруд

³¹ Трильовський К. З мого життя... С. 138–139.

³² Марко Черемшина у спогадах, документах і матеріалах... С. 282.

³³ Бережанська земля: історико-мемуарний збірник... С. 82. URL: <http://halychyna.ca/BZTOC/OCR003.pdf>.

³⁴ Городенщина. Історико-мемуарний збірник / за ред. М. Г. Марунчака. Нью-Йорк ; Торонто ; Вінніпег, 1978. С. 579–580.

гірського містечка. Окрасою Товмача став споруджений у 1910–1911 рр. будинок адвоката І. Макуха. Снятинський правник І. Семанюк перед Першою світовою війною придбав половину просторого будинку у місцевого єврейського адвоката, а через кілька років викупив його повністю.

Окремі адвокати зводили власні прибуткові (комерційні) будинки. Станиславівець М. Бучинський вклав кошти у будівництво двоповерхової кам'яниці, де розташовувалася його канцелярія, а частина квартир здавалася в оренду під житло (зараз вул. І. Франка, 28). Сам адвокат продовжував жити у старій батьківській хаті, що знаходилася поблизу новозбудованої споруди. Її у свій час відвідували багато відомих українців, серед яких М. Драгоманов, І. Франко, С. Подлинський, М. Павлик, Ю. Федькович та ін. Схожою за розмірами двоповерховою будівлею по вул. Липовій, 8 у Станиславові володів його колега І. Мандичевський³⁵. Зведені українськими правниками будинки вирізнялися добрим архітектурним смаком, мали багатofункціональне призначення, ставали осередками громадського життя місцевих українських громад і товариств.

Одним із найзаможніших українських правників Станиславівщини був коломийський адвокат Т. Дембицький. Людина амбітна і водночас альтруїст, за багаторічну адвокатську роботу він накопичив чималі статки. Упродовж свідомого життя був меценатом різних заходів українських громадських організацій, при цьому зберігав конфіденційність своїх пожертв³⁶. У складеному заповіті передбачив передачу маєтності у с. Белелуя на Снятинщині у розпорядження центрального органу “Просвіти” у Львові, виділення коштів на навчання обдарованих молодих українців тощо³⁷. Загальна сума його активів формувалася не тільки з результатів адвокатської діяльності, але й господарських та організаторських ініціатив адвоката. Її розміри – сотні тисяч корон, вказували на фінансову талановитість українського правника.

Окрім матеріального доходу, правозахист українського населення мав ще певну морально-етичну складову, що відображалася на популярності адвокатів серед простого люду. Тогочасні канцелярії умовно поділялися на “панські” і “хлопські”. Львівський адвокат С. Шухевич означував поняття “панської” канцелярії наступним чином: “канцелярія була “панська” лише тоді, коли приймалося великі поважні справи, а дрібні не приймалося”³⁸. Типовою для його розуміння “панською” канцелярією була львівська канцелярія його дядька М. Шухевича, яку він у певний час вів разом з відомим польським адвокатом М. Греком.

Але якщо так звані панські канцелярії здебільшого концентрувалися у Львові та ряді більших галицьких міст (Перемишлі, Стрию, Дрогобичі), то тогочасні міста Станиславівщини, включно з Коломиєю і Станиславовом, не мали в достатній кількості заможного українського елемента, що міг скласти “панську” клієнтську базу руським адвокатам. “Хлопські” контори мали велику кількість дрібних і малооплатних справ, де основними клієнтами виступали незаможні селяни. Переважаючи більшість українських правозахисників, включно з коломіянами і станиславівцями, орієнтувалися саме на селянських клієнтів та невеликий прошарок інтелігенції, не відмовляючи при цьому представникам інших національностей. Тож більшість з них можна віднести до категорії “хлопських” адвокатів.

Вживання у науковій літературі такого терміну до певної міри обумовлено самооцінкою самих правників. Як наприклад, А. Чайковського: “Адвокатську канцелярію я відкрив у Березанах 8 марта 1890 і відразу став хлопським адвокатом”³⁹. Незаперечним авторитетом в українського селянства користувався Т. Окуневський. Починав діяльність у Городенці, розраховуючи “ознакомитися лише з провінціальною адвокатською практикою, а потім йти до більшого міста,

³⁵ Головатий М. 200 вулиць Івано-Франківська. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. С. 392, 425.

³⁶ Федак С. Д-р Т. Дембицький. / С. 129.

³⁷ Детальніше: Петрів М. Адвокат-меценат Теофіл Дембицький і Снятинщина. Покуття – крах звиятг і боротьби : матеріали науково-теоретичної конференції (Снятин, 17 вересня 2016 р.). Снятин ; Чернівці : Друк Арт, 2017. С. 242–243.

³⁸ Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон : Видання Української видавничої спілки, 1991. С. 235.

³⁹ Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження... Т. 1. С. 277.

але городенківський чорнозем має велику силу і забрав мою енергію і працю”⁴⁰. Тож він у повній мірі був українським хлопським адвокатом Городенківського повіту. У гірському Делятині розвинув свою юридичну практику М. Лагодинський, котрий “мав широку клієнтелю гуцульську, а своєю розвагою, спокійною вдачею і добротою з’єднав собі прихильників”⁴¹. Подібну характеристику давали і його вихованцю, популярному у сучасній літературі “хлопському” адвокату І. Семанюку, який справді мав великий авторитет серед гуцулів і покутян. За спогадами М. Голинського, “заступаючи адвоката Лагодинського, Черемшина вів переважно справи гуцульські в суді. Гуцули довідавшись, що Семанюк (Черемшина) також гуцул (з Кобак) допомагає землякам безкоштовно, не бере грошей, з’їжджалися до Делятина з усіх гір. Ніхто з них не казав, що йде до адвоката Семанюка, а коротко до Івана”⁴².

Центральною фігурою серед українських адвокатів Станиславова у передвоєнний час був Л. Бачинський. Його моральні і особисті чесноти високо оцінювали сучасники і це сприяло зростанню його громадського й професійного авторитету. За оцінкою відомого львівського адвоката М. Волошина, Л. Бачинський “просто як зразковий репрезентант української палестри в кожній своїй адвокатській чинитьбї звертав свою увагу на високий ступінь адвокатського звання, зберігаючи завжди гідність і обов’язки стану. Тож не дивно, що клієнтеля всіх шарів суспільства, та преш усього селянство горнулося до його канцелярії, і находило там все у кожному питанні щирю, охотну і розумну відповідь, пораду і поміч”⁴³.

У числі повітових адвокатів, котрі користувалися визнанням селянських мас, був калушанин А. Кос “яко добрий і совісний речник і заступник селян, здобув собі скоро велику любов, пошану, признанє і довіре народу”⁴⁴. Орієнтувався на селянську клієнтську базу і І. Макух. Більшість справ, що вів через свою канцелярію, були дрібними, і малодохідними, “такими справами львівські адвокати чи інших більших міст, навіть не займалися б”⁴⁵. Своєю працею здобув визнання українців повіту: “Люди приходили тому, бо знали, що знайдуть щирю пораду і їм справу поладотяться сумлінно і фахово”⁴⁶.

Для багатого клієнта основним критерієм вибору адвоката залишався його професіоналізм, здатність фахового надати правничі послуги, питання ж походження, як і мови ведення процесу, були похідними. До українських адвокатів нерідко зверталися представники інших національностей. Після переїзду до Снятина І. Семанюк формував власну клієнтську базу, орієнтуючись на різні прошарки місцевого населення. За свідченням В. Равлюка “з питомою енергією та спритністю взявся він до праці на новому терені і незабаром його канцелярія стала першою між шістьма того роду. До неї заходили не тільки свої, але й чужинці. Від раня до вечора було там повно клієнтів, що потребували поради чи оборони, а всіх їх вислуховував та вдоволював сам шеф канцелярії, а біднота знаходила тут як і на попереднім місці праці др. Семанюка безоплатну пораду і оборону. Найкращим доказом довір’я була обставина, що в його канцелярії складали клієнти грубі тисячі грошеві депозити”⁴⁷. Це підтверджував і М. Голинський: “Був дуже добрим адвокатом і його послугами користувалися багаті – поляки і євреї. Йому платили і він добре мався”⁴⁸.

Незважаючи на високий соціальний статус, більші фінансові і матеріальні статки, напруження впливало на стан здоров’я і тривалість життя адвокатів. Через хвороби і виснаження життєвих сил у 42 роки помер В. Дідошак, у розквіті віку – А. Могильницький, на п’ятдесятому

⁴⁰ Цит. за: Мельник В. Теофіл Окуневський та його юридична практика. *Схід*. 2011. № 7 (114). С. 130.

⁴¹ Волошин М. Тим, що відійшли від нас у боротьбі за право. *Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів*. Львів: Видавництво САУ, 1934. С. 89.

⁴² Голинський М. Спогади. Український центр. URL: <http://www.ukrcenter.com/Література/Михайло-Голинський/25833-1/Спогади>.

⁴³ Волошин М. Тим, що відійшли від нас у боротьбі за право... С. 98.

⁴⁴ Д-р Андрій Кос. Ілюстрований календар “Просвіти” на рік звичайний 1919. Львів, 1918. С. 355.

⁴⁵ Макух І. На народній службі... С. 96.

⁴⁶ Там само. С. 98.

⁴⁷ Равлюк В. Спогади про “покутську трійцю” / упор. В. Харитон. Снятин: ПрутПринт, 2006. С. 40.

⁴⁸ Голинський М. Спогади. Український центр. URL: <http://www.ukrcenter.com/Література/Михайло-Голинський/25833-1/Спогади>.

році життя – М. Дорундяк, у 56 років – М. Бучинський, у 57 – Л. Бачинський. Невлаштованість особистого життя та житлово-побутових умов прискорили дочасний відхід 45-річного Л. Мартовича.

Юридична практика вимагала чимало фізичних і моральних сил, що змушувало правозахисників шукати розраду та віддушину від інтенсивного трудового ритму. Присвячуючись професійній чи громадській роботі, адвокати все ж залишалися живими людьми із своїми успіхами та проблемами. По різному вони сприймали щільний робочий графік, різними були й способи фізичної й психологічної розрядки чи відпочинку. Для багатьох з них осередком спокою і відновлення сил ставало спілкування з рідними у колі сім'ї та родини. Частина організувала своє дозвілля, захоплюючись різноманітними видами занять. Наприклад, станіславівець Й. Партицький мав ще з юнацьким роком потяг до хорового співу, був організатором та популяризатором хорових виступів представників української громади і під час навчання у Відні (студентський хор “Січі”), і після закінчення університету (з О. Нижанківським провели турне по Закарпаттю), і під час роботи адвокатом (у середовищі українських товариств Станіславава). І. Мандичевський любив книги і зібрав у своїй приватній бібліотеці чимало цінних видань, котрі пізніше заповів НТШ у Львові. Його брат, суддя, а згодом адвокат, В. Мандичевський, був заядлим мисливцем і входив до елітарного кола станіславівських любителів полювання.

До надзвичайних оптимістів належав А. Могильницький, котрий “був людиною прямо феноменальної пам'яті, дотепу і гумору – знаною в цілому краю. Його пам'ять давала йому спромогу знаменито опанувати найбільші справи до найменших подробиць”⁴⁹. Схожими рисами характеру наділяли і молодого А. Коса. Описуючи вдачу калуського “епікурейця”, М. Волошин відзначав: “був дуже талановитий, але рівночасно доволі вигідною людиною. Брав життя таким, яким воно є, безпристрасно і не переймаючись ні його радощами, ні журбами. За те веселий і милий товариш у кожному товаристві, без огляду на вік”⁵⁰. Натомість, автор некрологу (очевидно, Михайло Лозинський), вказуючи на стан особистого життя правника – увесь час прожив один, відзначав внутрішню синергетику: “носив у собі якусь дивну меланхолію, яка не дозволяла йому зосередити сили. То держала його в калуській закутині, то гнала геть далеко в широкій світ. Любив південне сонце і цвіти, товариство веселих людей і гарних жінок – се видно розганяло його тугу...”⁵¹.

Талановитим політиком, організатором, публіцистом, літератором, критиком і водночас, демагогом, провокатором, скандалістом був К. Трильовський, вдача якого часто спричиняла різні авантюри вчинки. Неординарною особистістю вважали коломийського адвоката В. Дудикевича. Знаний політик-москвофіл, у професійному житті він дотримувався етичних норм. Про фаховий обов'язок, товарицькість і джентльменську вдачу В. Дудикевича писав М. Волошин, відзначаючи такий випадок. Його колега – адвокат І. Ганкевич, повинен був внести до Найвищого Суду у Відні апеляційне звернення щодо справи свого клієнта (“зажалення неважності”), але у відповідальний момент змушений був терміново на кілька днів виїхати з Коломиї. Дізнавшись про загрозу протермінування звернення, В. Дудикевич з власної ініціативи зайшов до канцелярії І. Ганкевича, підготував відповідні документи і надіслав до Відня, не жадаючи за такий поступок ніяких винагород. За оцінкою М. Волошина, такий “поступок прегарний, – а в нинішніх обставинах (середина 1930-х рр. – С. К.) та психічно-моральних наставленнях серед загалу адвокатської братії – дуже мало правдоподібний”⁵².

Ряд станіславівських правників мали непересічний літературний дар і намагалися реалізувати свій талант у різних літературних формах. Серед них фольклористи М. Бучинський і Д. Кулик, письменники А. Чайковський, М. Черемшина, Л. Мартович, поети М. Кічура, М. Козоріс, літературознавці І. Мандичевський і В. Левицький (Лукич). Їхня літературна

⁴⁹ Волошин М. Тим, що відійшли від нас у боротьбі за право... С. 88.

⁵⁰ Там само. С. 85.

⁵¹ М. Л. Д-р Андрій Кос. *Діло*. 1918. 30 березня.

⁵² Волошин М. Тим, що відійшли від нас у боротьбі за право... С. 85.

творчість додавала їм пізнаваності та популярності серед українського населення, доповнювала багатосторонність їх натур.

Своєю професійною працею та громадською діяльністю українські адвокати формували новий соціальний тип українського галицького інтелігента – освіченого, заможного, успішного. Їх ділова респектабельність, матеріальний достаток ставали взірцем фаховості і статусності, прикладом для наслідування. Не дивно, що кількість бажаючих отримати правничу освіту серед української молоді постійно зростала. Це був поступовий шлях модернізації української нації, де правнича адвокатська верства справді зайняла місце провідника у національному русі Галичини, продемонструвала приклад станової і соціальної самореалізації.

PROFESSIONAL WORK AND PHYSICAL CONDITIONS OF WORK OF UKRAINIAN COUNTY LAWYERS OF GALICIA AT THE TURN OF XIX–XX CENTURIES

Stepan KOBUTA

*State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of History of Ukraine and methods of teaching history,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: step-ko@i.ua*

Summary

The article deals with the analysis of the professional activity of Ukrainian Galician county lawyers at the turn of the XIX–XX centuries. Geographically the territory under study comprises the modern Ivano-Frankivsk region (Stanislaviv region). The article analyzes the geographical places of the lawyers’ work and development of the lawyer strata, the conditions of their work at the county level as well as living conditions, specific professional activity, and social status of Ukrainian human rights activists.

There were only 4 Ukrainian lawyers working in the Carpathian lands in 1860–1880s, their number rose to 11 in 1890 years. During the first decade of the XX century, this amount doubled, and before World War I the total number of the Ukrainian lawyers reached 30. In 1914, all administrative county towns and a part of the judicial county centers of Prykarpattia had their Ukrainian human rights activists.

The professional activity of the Ukrainian lawyers was directed at the protection of rights of their compatriots; they used the Ukrainian language in all their legal protection proceeding as well as dealing with relevant official paperwork, consequently there was no language issue with their customers. Judicial officials were obliged to conduct trials and hearings in Ukrainian in accordance with the earlier granted permissions but they previously ignored this permits in practice as lawyers of other nationalities did not demand to adhere to this rule. Therefore, the language aspect was important for illiterate Ukrainian peasants who perceived "their" lawyers defenders not only as property or social defenders but also as champions of national rights.

According to their specialization and participation in trial cases lawyers were divided into criminal defenders and civil advocates (solicitors). The former mostly dealt with complex cases which were heard in district courts before a jury and their cases usually required not only highly professional training, and eloquence, but also a deep knowledge of the human nature and psychology. The list of Stanislaviv prominent criminal defense lawyers included L. Bachynsky, V. Dudykevych, T. Okunevskyi, K. Trylovskyi, and A. Tchakovsky. The civil advocates (solicitors) were lawyers specializing in civil law, in particular property and land laws. The high-class masters of civil law list had the names of I. Mandychovsky, I. Makukh, Y. Olesnytsky, J. Partytsky, and I. Hankevych. A significant amount of work was completed by the lawyers of small county towns who were in charge of various cases at the primary level of local county courts.

The great amount of work that lawyers had to deal with was somehow compensated for by a sufficient level of material income. The Ukrainian lawyers were wealthy enough to buy or build their own house, to provide their children with a good education, to invest a part of their money in public affairs. It was through their professional work and public activity that Ukrainian lawyers established a new social type of a Ukrainian Galician intellectual – the one who was educated, wealthy, and successful. Their business respectability and material prosperity served as a paragon of professionalism and status, an example to follow. It was a gradual way of modernization of the Ukrainian nation as the representatives of law professions took the leader place in the national movement of Galicia, and demonstrated an example of class and social self-realization.

Keywords: *lawyers, Galicia, civil defense attorney, law office, criminal defender, lawyer.*

REFERENCES

- Kravtsiv, B. (Ed.). (1975). *Almanakh Stanyslavivskoi zemli. Zbirnyk materialiv do istorii Stanyslavova i Stanyslavivshchyny [The Almanach of the Stanislaviv lands. The collection of materials on the history of Stanislaviv and Stanislaviv region]*. Niu-York; Toronto; Miunkhen, vol. 1 (in Ukrainian).
- Andrii Chaikovskiy. (2002). Spohady. Lysty. Doslidzhennia [*Memories. Letters. Research works*]. In 3 vol. / Uporiadkuvannia B. Z. Yakymovycha za uchastiu Z. T. Hren, O. V. Sedliara; redkol.: B. Z. Yakymovych (holova) et all. Lviv, vol. 1 (in Ukrainian).
- Andrii Chaikovskiy. (2002). Spohady. Lysty. Doslidzhennia [*Memories. Letters. Research works*]. In 3 vol. / Uporiadkuvannia B. Z. Yakymovycha za uchastiu Z. T. Hren, O. V. Sedliara; redkol.: B. Z. Yakymovych (holova) et all. Lviv, vol. 3 (in Ukrainian).
- Andrukhiv, I., Arsenych, P. (1996). *Ukrainski pravnyky u natsionalnomu vidrodzhenni Halychyny: 1848–1939 rr. [Ukrainian lawyers in the national renaissance of Halychyna]* Ivano-Frankivsk, 73 s. (in Ukrainian).
- Arsenych, P. (2006). *Ivan Franko i Prykarpattia [Ivan Franko and the Precarpathian region]*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria (in Ukrainian).
- Barvynskiy, O. (2004). *Spomyny z moho zhyttia [Memories from my life]* / A. Shatska, O. Fedoruk (Eds.). L. Vynar, I. Hyrych (Upor.). Kiev: Smoloskyp, 528 s. (in Ukrainian).
- Berezhanska zemlia: istoryko-memuarnyi zbirnyk [Berezhany land: the historical collection of memoirs]. Retrieved from: <http://halychyna.ca/BZTOC/OCR003.pdf> (in Ukrainian).
- D-r Andrii Kos. (1918). *Iliustrovanyi kalendar "Prosvity" na rik perestupnyi 1918 [The illustrated calendar of "Prosvita" for the upcoming 1918 year]*. Lviv, p. 355 (in Ukrainian).
- D-r Ivan Hankevych. (1932). *Zhyttia i pravo [Life and Law]*, no. 4, p. 29 (in Ukrainian).
- Istorychna dovidka pro Kaluskyi miskraionnyi sud Ivano-Frankivskoi oblasti [Historical reference on the Kalush county court in the Ivano-Frankivsk region]. Retrieved from: http://klm.if.court.gov.ua/sud0908/pro_sud/background (in Ukrainian).
- Fedak S. (1916). D-r T. Dembytskyi. *Iliustrovanyi kalendar "Prosvity" na rik perestupnyi 1916. [The illustrated calendar of "Prosvita" for the upcoming 1916 year]*. Lviv, pp. 128–130 (in Ukrainian).
- Hanusyn O. B. (2013). Stanovysheche ukrainskoho advokata u Halychyni na zlami XIX–XX st.: fakhovi ta zhyttievi priorityty. *Advokatura Ukrainy: istoriia ta suchasnist: materialy Vseukrainskoho kruhloho stolu [The role of a Ukrainian lawyer in Halychyna at the turn of XIX–XX centuries: professional and life priorities]*. Kyiv; Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka, ph. 74–78 (in Ukrainian).
- Hlovatskyi I., Hlovatskyi V. (2004). *Ukrainski advokaty Skhidnoi Halychyny (kinets XVIII – 30-ti roky XX st.) [Ukrainian lawyers of the Eastern Halychyna]*. Lviv: Triada plus, 112 s. (in Ukrainian).
- Holynskiy, M. Spohady [Memories]. *Ukrainskyi tsentr*. Retrieved from: <http://www.ukrcenter.com/Literatura/Mykhailo-Holynskiy/25833-1/Spohady> (in Ukrainian).
- Holovatyi, M. (2010). *200 vulyts Ivano-Frankivska [200 Ivano-Frankivsk streets]*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukrainian).
- Marunchaka, M. H. (Ed.). (1978). *Horodenshchyna. Istoryko-memuarnyi zbirnyk [The historical collection of memoirs]*. Niu-York; Toronto; Vinnipeh (in Ukrainian).
- Yarych, I. Ya. et all. (Eds.). (2015). *Istoriia Dolyny (narysy) [The History of Dolyna (sketches)]*. Dolyna (in Ukrainian).
- Klapchuk, V. Klapchuk, M. (2007). *Deliatynshchyna: istoryko-geohrafichne doslidzhennia [Detielyn region: historical and geographical research]*. Deliatyn, Ivano-Frankivsk: Foliant (in Ukrainian).
- Kurovets I. (1921). D-r Andrii Kos. V treti rokovyny smerti [Dr. Andrii Kos. On the 3rd death anniversary]. *Ukrainskyi vistnyk*, 17 kvitnia (in Ukrainian).
- Kuzmowych, O. (2000). *Pro tse i te [On this and that]*. Niu-York (in Ukrainian).
- Kirieleva, R., Kirielev, P., Stefiuk I. (avt-uporiad.); Karoho, V. (Ed.) (2014). *Marko Cheremshyna u spohadakh, dokumentakh i materialakh [Marko Cheremshyna in memories, documents and materials]*. Chernivtsi: Druk Art (in Ukrainian).
- Makukh I. (2001). *Na narodnii sluzhbi: Spohady [Employed on public service: Memories]*. Kyiv: Osnovni tsinnosti (in Ukrainian).
- Melnyk V. (2011). Teofil Okunevskiy ta yoho yurydychna praktyka [*Theophil Okunevsky and his legal practice*]. *Skhid*, no. 7 (114), pp. 129–132 (in Ukrainian).
- Mysak, N. (2012). Halyski advokaty naprykintsi XIX – na pochatku XX stolittia: natsionalna identyfikatsiia i profesiina diialnist. *Ukraina-Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist [Lawyers of Halychyna at the end of the XIXth – beginning of the XXth century: national identification and professional activity]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, no. 5, pp. 26–37 (in Ukrainian).
- M. L. (1918). D-r Andrii Kos. *Dilo*, 30 bereznia (in Ukrainian).

Petriv M. (2017). Advokat-metsenat Teofil Dembitskyi i Sniatynshchyna. *Pokuttia – krai zvytiach i borotby. Materialy naukovo-teoretychnoi konferentsii [Lawyer-philantropist Theophil Dembitsky and Sniatyn region]* (Sniatyn, 17 veresnia 2016 r.). Sniatyn; Chernivtsi: Druk Art, pp. 240–243 (in Ukrainian).

Petriv, M. (2014). *Ukrainski advokaty: derzhavni, hromadski, politychni ta kulturno-osvitni diiachy kintsia XIX – pershoi polovyny XX st. [Ukrainian advocates: state, public, political, cultural, and educational activists of the end of the XIXth – beginning of XIX – beginning of the XX century]*. Kyiv: Vyd-vo “Iustynian”, vol. 1 (in Ukrainian).

Ravliuk V. (2006). *Spohady pro “pokutsku triitsiu” [Memories about the “Pokyttia Trinity”]*. V. Kharyton (Upor.). Sniatyn: PrutPrynt (in Ukrainian).

Trylovskyi, K. (1999). *Z moho zhyttia [From my life]*. P. Trylovskyi (Ed.). Kyiv, 328 s. (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAU, m. Lviv) *[Central state historical archive of Ukraine]*. F. 372: Volodymyr Okhrymovych. Op. 1. Spr. 95. Ark. 13 (in Ukrainian).

Shukhevych, S. (1991). *Moie zhyttia. Spohady [My life. Memories]*. London: Vydannia Ukrainskoi vydavnychoi spilky (in Ukrainian).

Vytanovych, I. (1964). *Istoriia ukrainskoho kooperatyvnoho rukhu. [The history of the Ukrainian cooperation movememnt]*. Niu-York: Tovarystvo ukrainskoi kooperatsii (in Ukrainian).

Voloshyn, M. (1934). Тим, shcho vidiishly vid nas u borotbi za pravo. *Yuvyleinyi almanakh Soiuzu Ukrainskykh Advokativ [To those who passed away fighting for the right. The celebratory almanac of the Ukrainian Lawyers' Union]*. Lviv: Vydavnytstvo SAU, pp. 74–108 (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 15 червня 2021 р.

уду 94 (477.8): 329

**ВЗАЄМИНИ ЛЕВА БАЧИНСЬКОГО І КИРИЛА ТРИЛЬОВСЬКОГО:
ВІД ДІАЛОГУ ДО КОНФРОНТАЦІЇ (кінець XIX – перша третина XX ст.)****Ганна ПАСКА**

Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
відділ аспірантури і докторантури,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: hanna.paska@i.ua
DOI: 10.15330/gal.34.117-124
ORCID: 0000-0003-3485-5392

Предметом статті є відносини Л. Бачинського і К. Трильовського в руслі українського національно-визвольного руху кінця XIX – першої третини XX ст. Основу джерельної бази дослідження становлять справи фондів ЦДІАЛ України, ЦДАВО України, Держархіву Івано-Франківської обл., автобіографічні праці Л. Бачинського і К. Трильовського та матеріали тогочасної газетної періодики. Методологічною основою статті є принципи об'єктивності, історизму, різноманітності джерельної бази. У роботі використано методи аналізу і синтезу, проблемно-хронологічний, біографічний методи для вивчення життя та діяльності історичної постаті, метод внутрішньої критики джерел. Автор статті приходить до висновку, що взаємини Л. Бачинського і К. Трильовського пройшли шлях від співпраці та дружніх відносин до відкритих конфліктів і політичної конфронтації. На рубежі XIX–XX ст. обидва політики були провідними діячами РУРП-УРП, а в 1907–1918 рр. стали послами австрійського парламенту. Початок суперечностей між двома радикалами було покладено після обрання Л. Бачинського головою УРП. Внаслідок загострення протистояння із К. Трильовським у 1910 р. Л. Бачинський змушений був залишити посаду керівника партії. Конфлікт отримав своє продовження в період ЗУНР, коли у 1919 р. К. Трильовський спричинився до розколу УРП та виокремлення із неї власної партії – СРП. Остання фаза протистояння між двома політиками відбулася у ході виборів до польського парламенту в 1928 р., коли з ініціативи К. Трильовського було засновано УСРП-лівицю. Конфлікт між двома політиками був фактором, який протягом більше двадцяти років відігравав негативну, деструктивну роль у радикальній течії західноукраїнського політикуму.

Ключові слова: Лев Бачинський, Кирило Трильовський, Русько-українська радикальна партія (Українська радикальна партія), Селянсько-радикальна партія, Українська соціалістично-радикальна партія-лівиця, “Громадський голос”.

Лев Бачинський (1872–1930 рр.) та Кирило Трильовський (1864–1941 рр.) – відомі українські громадсько-політичні діячі, активні учасники національно-визвольного руху в Східній Галичині кінця XIX – першої третини XX ст. Їх взаємини відігравали значну роль у партійному житті та суспільних процесах цього періоду та великою мірою впливали на розвиток і діяльність однієї із найбільш впливових українських політичних сил – Української радикальної партії (далі – УРП).

Метою статті є комплексний аналіз відносин Л. Бачинського і К. Трильовського в руслі українського національно-визвольного руху кінця XIX – першої третини XX ст. Досягнення мети передбачає вирішення наступних завдань: з'ясувати причини конфлікту між Л. Бачинським і К. Трильовським на початку XX ст.; простежити загострення конфронтації між обома радикалами у період Західно-Української Народної Республіки (далі – ЗУНР) і в 1920-ті рр. Дана проблема ще на знайшла свого комплексного висвітлення в науковій літературі. Окремі аспекти з досліджуваної проблеми розкрито у працях Л. Бойчук, А. Міщука і М. Мішук, М. Петріва, Б. Тищика, В. Яремчука, Р. Томчика (R. Tomczyka) та ін. Основу джерельної бази дослідження становлять справи фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Львів, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Івано-Франківської області, автобіографічні праці Л. Бачинського і К. Три-

льовського, матеріали тогочасної газетної періодики (часописи і журнали “Громадський голос”, “Хлібороб”, “Зоря”, “Свобода”, “Діло”, “Правда” тощо).

Кирило Трильовський у 1890 р. був одним із співзасновників першої на західноукраїнських землях політичної партії – Русько-української радикальної партії (далі – РУРП), а Л. Бачинський був обраний її членом у жовтні 1898 р. Перші документально підтверджені контакти між діячами датуються 1895 роком. Зокрема, 9 червня цього року обидва політики були присутні на третій загальній зборі українського радикального політичного товариства “Народна Воля” у м. Коломия (створеного у 1893 р.)¹. Однак не виключено, що їхнє знайомство могло відбутися значно раніше. У своїй автобіографії К. Трильовський зазначав, що Л. Бачинський “у своїх молодих літах” довгий час перебував під його впливом². У травні 1900 р. Л. Бачинський був присутній під час заснування К. Трильовським першого українського пожежно-гімнастичного товариства “Січ” в с. Завалля Снятинського повіту³.

Шостого жовтня 1900 р. Л. Бачинський, К. Трильовський та інші члени РУРП увійшли до створеного в ході народного віча у м. Львів “Красового хлопського виборчого комітету”. Його завдання полягало у розробці передвиборчої програми РУРП та узгодження кандидатів на послів до австрійського парламенту⁴.

На початку 1901 р. відбувся конфлікт між головним проводом РУРП та К. Трильовським. Редакція часопису РУРП “Громадський голос” відмовилася надрукувати статтю авторства К. Трильовського, який у знак протесту заявив про свій намір вийти зі складу партії. У цій ситуації Л. Бачинський, будучи противником будь яких непорозумінь в середовищі РУРП, звернувся листом від 4 травня 1901 р. до одного із лідерів радикалів та редактора партійного органу Михайла Павлика із проханням мирно врегулювати цей конфлікт. Він вказував на особливі заслуги К. Трильовського у розгортанні радикального руху в галицькому суспільстві та просив дозволити йому опублікувати свою статтю, “тим більше, що він... підписує свої дописи повним іменем і певне перебрав би на себе і відповідальність за них”. Л. Бачинський стверджував, що написав листа до К. Трильовського, в якому намагався “його утихомирити”. Також політик висловив ініціативу скликати партійний з’їзд для обговорення цієї ситуації⁵. Невідомо, якою була відповідь М. Павлика на лист Л. Бачинського. Проте, уже в наступному листі від 14 травня цього року останній писав М. Павлику: “Сердечно дякую за вияснення. Гадав, що Др. Т. [К. Трильовський] мав важніші поводи до своїх прозьб, а так дивуюсь як можна було задля невідповідної дописи робити заколот...”⁶.

Четвертого грудня 1905 р. під час роботи щорічного з’їзду РУРП у м. Львів Л. Бачинського було обрано головою партії. Цілком імовірно, що ця подія негативно відобразилася на взаємовідносинах Л. Бачинського і К. Трильовського та стала однією з причин майбутніх суперечностей між цими політиками. Також на з’їзді було вирішено остаточно відмовитися від вживання слова “руський” у назві партії і надалі використовувати назву Українська радикальна партія⁷.

У 1907 і 1911 рр. обидва радикали двічі були обрані послами до австрійського парламенту від УРП. Внаслідок участі обох радикалів у передвиборчій кампанії 1907 р. на друге місце відійшли непорозуміння між ними. Після обрання Л. Бачинського і К. Трильовського

¹ Віче і загальні збори “Народної Волі”. *Хлібороб*. 1895. Ч. 10–12. С. 1–3.

² Трильовський К. З мого життя. Київ ; Едмонтон ; Торонто, 1999. С. 105.

³ Петрів М. Українські адвокати: державні, громадські, політичні та культурно-освітні діячі кінці XIX – першої половини XX ст. Кн. 1. Київ : Юстініан, 2002. С. 26; *Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України)*. Ф. 309: Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. Оп. 1. Спр. 2177: Автобіографія члена віце-президента галицької Української Національної Ради Бачинського Лева. Арк. 2.

⁴ Парламент руських хлопів. *Громадський голос*. 1900. Ч. 22. С. 185–186.

⁵ ЦДАІЛ України. Ф. 663: Михайло Павлик – український письменник і громадський діяч. Оп. 1. Спр. 207: Листи Павлику від кореспондентів з прізвищами на “Ба” – “Би”, 1880–1914 рр. Арк. 59–60 зв.

⁶ ЦДАІЛ України. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 207. Арк. 61 зв.

⁷ З’їзд української радикальної партії. *Новий громадський голос*. 1905. Ч. 34. С. 270–271; Tomczyk R. *Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914*. Szczecin, 2007. S. 323–324.

послами до парламенту обидва політики увійшли до спільного депутатського блоку усіх західноукраїнських політичних партій – Українського парламентського клубу на чолі з лідером Української національно-демократичної партії (далі – УНДП) Юліаном Романчуком. Після чергових виборів 1911 р. послы від УРП утворили у парламенті власний Український радикальний клуб під керівництвом радикала Миколи Лагодинського. Його заступником було призначено К. Трильовського, а секретарем – Л. Бачинського. Поряд з цим, не бажаючи розпорошення національних політичних сил, послы від УРП залишилися у складі спільного Українського парламентського союзу разом із представниками від УНДП та Північної Буковини, головою якого був один із визначних членів УНДП Кость Левицький. Під час роботи парламенту обидва радикали виголошували промови та брали активну участь у підготовці інтерпеляцій (звернень) до міністерств Австро-Угорської монархії⁸.

Перші значні суперечності між Л. Бачинським і К. Трильовським почалися наприкінці 1908 р. Зокрема, на партійному з'їзді УРП 25–26 грудня цього року у м. Тернопіль лідер радикалів вагався чи продовжувати своє головування в УРП через конфлікт із К. Трильовським. На цьому з'їзді було констатовано, що непорозуміння Л. Бачинського із організатором січового руху почалися з приводу недисциплінованості останнього, ігнорування ним ухвал і розпоряджень керівництва партії та намагання самому стати головою УРП. Також стверджувалося, що К. Трильовський проводить на Гуцульщині та Покутті власну самостійну політичну лінію, яка не відповідає стратегії радикалів, а з метою поширення серед населення Східної Галичини своїх поглядів та переконань він використовував коломийський двотижневик “Хлопська Правда”. Незважаючи на цей конфлікт, Л. Бачинський вирішив і надалі очолювати УРП⁹.

У лютому 1910 р. в січовому місячнику “Зоря” було надруковано статтю під назвою “Єднаймося у “Січі”!” написану, імовірно, самим К. Трильовським і спрямовану проти керівника УРП. У ній було констатовано, що під час святкування 31 травня 1909 р. четвертого січового свята у м. Коломия Л. Бачинський (ім'я якого не вказувалося) “ходив з понурою головою, зі злобою в оці, зі страшною завистю в серці!”. Стосовно нього вживався образливий термін “господин інтригант”. Стверджувалося, що “...найгірше пече его [Л. Бачинського] та популярність, котрою тішить ся між народом Др. Трильовський”. Лідера радикалів звинувачували у бездіяльності та відсутності будь якої допомоги українським політичним товариствам: “...той чесний інтригант цілими десятками літ не працював не то вже для Січей, але хочби для яких інших товариств”. Також політику закидали намагання “вирвати ті Січі з рук” К. Трильовського. У цій статті було констатовано, що Л. Бачинський “уміє чудесно маскувати ся і удавати дуже тактовного і розважного діяча”¹⁰.

Публікація цієї статті викликала обурення зі сторони Л. Бачинського, який ініціював скликання партійних нарад задля вирішення цієї справи. Із листа члена УРП Івана Макуха до М. Павлика дізнаємося, що такі засідання “ширшого заряду партії” були призначені на 16 квітня і 8 травня 1910 р¹¹.

Цей конфлікт став предметом обговорення на XXI з'їзді УРП, який проходив у м. Львів 18–19 грудня 1910 р. К. Трильовський, який не взяв участі у його роботі, надіслав листа керівництву партії, в якому мотивував свою відсутність через публікацію у газеті “Громадський голос” критичної статті на свою адресу, а також своїм несприйняттям політичного курсу УРП. У свою чергу Л. Бачинський інформував, що К. Трильовський часто ігнорував ухвали і

⁸ Яремчук В. Українська багатопартійність Наддніпрянської і Західної України : компаративний аналіз (1899–1918 рр.). Київ : ППіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 262–263; Український радикальний клуб. *Громадський голос*. 1911. Ч. 35. С. 2.

⁹ Tomczyk R. Radykałowie i socjaldemokraci... S. 475; Tomczyk R. Z dziejów ukraińskiego ruchu paramilitarnego w Galicji towarzystwo gimnastyczne i straży ogniowej “Sicz”. *Przegląd Zachodniopomorski*, 2009. T. 24, S. 149.

¹⁰ “Єднаймося у “Січі”!”. *Зоря*. 1910. Ч. 1. С. 4–12.

¹¹ *ЦДІАЛ України*. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 207 Протоколи засідань Української радикальної партії, списки членів, проекти програми, оповістки і виклики на засідання і інші матеріали про діяльність партії, 1894–1914 рр. Арк. 25–26; Tomczyk R. Z dziejów ukraińskiego ruchu paramilitarnego w Galicji... S. 150.

постанови керівництва партії та “вириває ся з під партійної карности”. Він стверджував, що редакція партійного органу має право друкувати критичні замітки про членів партії. Для врегулювання цього конфлікту з’їзд ухвалив створити комісію із числа прихильників самого К. Трильовського. І як зауважував І. Макух, навіть такий склад комісії не зможе довести жодної провини голови УРП¹². Однак ці події змусили Л. Бачинського поступитися місцем лідера радикалів на користь М. Лагодинського¹³.

З початком Першої світової війни 1 серпня 1914 р. К. Трильовський став членом Головної української ради (далі – ГУР), а 6 серпня цього ж року він очолив Бойову управу Українських січових стрільців (УСС)¹⁴. У травні 1915 р. ГУР було реорганізовано в Загальну українську раду (далі – ЗУР), до складу якої увійшли також Л. Бачинський і К. Трильовський. Зокрема, перший був обраний одним із заступників голови ЗУР К. Левицького¹⁵. Обидва політики часто перетиналися на засіданнях ЗУР та брали участь у розробці і ухваленні відозв до західноукраїнського населення. Зокрема, з нагоди звільнення австро-німецькою армією Львова від російських військ наприкінці червня 1915 р. ЗУР опублікувала “Відозву до українського народу Галичини і Буковини” від 24 червня цього ж року, під якою залишили свої підписи як Л. Бачинський, так і К. Трильовський¹⁶.

Загострення конфлікту між Л. Бачинським і К. Трильовським відбулося у період українських національно-визвольних змагань та існування ЗУНР. На початку 1919 р. у середовищі УРП виокремилася опозиційна до офіційного проводу Селянсько-радикальна партія (далі – СРП) під керівництвом К. Трильовського, яка звинуватила керівництво УРП у бездіяльності та консерватизмі. СРП ініціювала відновлення видання у м. Коломия часопису “Громадський голос”. 14 лютого 1919 р. за сприяння К. Трильовського, Петра Шекерик-Дониківа та Григорія Дувірака в Українській Національній Раді Західної Облaсті Української Народної Республіки (ЗОУНР) було утворено Селянсько-радикальний клуб. Ця фракція виступила за докорінну реорганізацію УРП. На конференції СРП, яка відбулася 16 лютого цього ж року у м. Коломия за участі 321 делегата, керівником новоствореної партії було обрано К. Трильовського¹⁷. Осередки СРП діяли у Коломийському, Богородчанському, Косівському, Печеніжинському та Снятинському повітах. Однак ця партія не мала істотного впливу на партійно-політичне життя Східної Галичини¹⁸.

Головна управа УРП, зважаючи на такі дії групи К. Трильовського, починаючи з 20 лютого 1919 р. почала видавати у м. Станиславів газету “Народ”. Створення СРП стало предметом обговорення під час з’їзду УРП, який відбувся 22–23 березня 1919 р. у м. Станиславів. В ухвалених резолюціях було прийнято рішення про виключення К. Трильовського із числа членів

¹² Справоздане з 21. з’їзду української радикальної партії. *Громадський голос*. 1910. Ч. 52. С. 3.

¹³ Там само 1910. Ч. 51. С. 2.

¹⁴ Петрів М. Українські адвокати... С. 436.

¹⁵ *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України)*. Ф. 3807: Жук Андрій (1 липня 1880 р. – 3 вересня 1968 р.) – громадський і політичний діяч, публіцист, діяч українського кооперативного руху, дипломат, дійсний член НТШ. Оп. 2. Спр. 3: Протоколи засідань Загальної Української Ради у м. Відні з 1 по 25 засідання (5 травня 1915 – 6 листопада 1916 р. Арк. 1 а; Склад Загальної Української Ради. *Свобода*. 1915. Ч. 14. С. 1.

¹⁶ *ЦДАВО України*. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 4: Відозви, меморандуми, повідомлення, листування Головної і Загальної української ради з намісником Австрії, Союзом визволення України з питань війни з Росією, утворення українських військових частин, української адміністрації, запровадження української мови в школах та церквах на окупованих землях австрійською армією, роботи серед полонених українців російської армії в таборах Австрії та інших питань. Статут Українських січових стрільців (14 травня 1914 р. – вересень 1916 р.). Арк. 61.

¹⁷ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Ілюстрована історія*. Львів ; Івано-Франківськ, 2008. С. 217–218; *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія*. Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. С. 233; Тищик Б. *Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права*. Львів : Тріада плюс, 2004. С. 249.

¹⁸ Мішук А. І., Мішук М. Б. Суспільно-політична діяльність УРП–УСРП на Покутті. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2017. № 5–6. С. 172.

партії. Також було заборонено самочинне видання часопису “Громадський голос”¹⁹. Під час роботи цього з’їзду Л. Бачинського знову було обрано керівником партії²⁰.

Після польської окупації Східної Галичини УРП на деякий час припинила свою діяльність, яку стараннями Л. Бачинського було відновлено лише на початку листопада 1920 р.²¹. Сам К. Трильовський у 1920 р. виїхав до м. Відень. У січні – квітні 1921 р. він як представник СРП входив до складу координаційного органу українських політичних сил на еміграції Виконавчого комітету Всеукраїнської національної ради²². Перебуваючи за кордоном, К. Трильовський був ініціатором та упорядником брошури “Запорожець. Календар на рік звичайний 1921”. За його сприяння тут було надруковано агітаційну статтю під псевдонімом “Іван С.” (імовірно Іван Сандуляк) спрямовану як проти самого Л. Бачинського, так і проти УРП в цілому. Автор закликав читачів вступати до лав СРП, оскільки, як він твердив, ця партія є “спадкоємницею давньої, славної, під подихом духа Драгоманова... радикальної партії”. Створення К. Трильовським опозиційної СРП обґрунтовувалося нібито прагненням Л. Бачинського ще в серпні 1918 р. ліквідувати УРП. У цій брошурі критикувалися політичні дії лідера радикалів, а його головування у партії визнавалося тільки як “сумна дійсність”. Було констатовано, що УРП під його керівництвом є “лише насміхом над всяким радикалізмом”. Також тут стверджувалося, що Л. Бачинський нібито був противником злуки ЗУНР з Українською Народною Республікою (УНР) 1919 р. та виступав на захист греко-католицької церкви, що вважалося неприпустимим для радикала. Далі зауважувалося, що 22 січня 1919 р. “лучився факт майже неімовірний: той самий пан Лев Бачинський, що так гремів на Нац. Раді проти злуки з Великою Україною, поїхав до Києва..., де виголосив на святі злуки обох Україн... гарячу промову – славячу злуку всієї України!”. Автор статті звинувачував І. Макуха, “чоловіка... твердої праці”, у тому, що він потрапивши під сильний вплив Л. Бачинського, виконує усі його доручення і вказівки²³.

На початку 1920-х рр. керівництво УРП на чолі з Л. Бачинським з метою посилення своїх політичних позицій та задля консолідації Східної Галичини і Волині в умовах польської окупації, вело переговори з Українською партією соціалістів-революціонерів (УПСР) про її зближення із УРП²⁴. Зрештою, 24 січня 1926 р. у м. Кременці на з’їзді волинських есерів було вирішено об’єднатися із галицькими радикалами в єдину партію. Офіційне об’єднання УРП з УПСР в Українську соціалістично-радикальну партію (далі – УСРП) відбулося 14 лютого 1926 р. у м. Львів, а головою новоствореної партії обрано Л. Бачинського²⁵.

У 1927 р. в середовищі УСРП почали спостерігатися деякі деструктивні процеси, які були спричинені поверненням з еміграції К. Трильовського та заснування ним 1 січня 1928 р. власної Української соціалістично-радикальної партії-лівих (УСРП-лівих). Новостворена партія виступила за об’єднання західноукраїнських земель із Радянською Україною. Однак вплив партії К. Трильовського на населення краю був незначним²⁶.

У відповідь на намагання К. Трильовським організувати власну партію голова УСРП Л. Бачинський на повітій конференції, яка відбулася 1 січня 1928 р. в с. Устя на Снятинщині,

¹⁹ Зїзд української радикальної партії в Станиславові. *Новини*. 1919. Ч. 12. С. 1–2; Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Ілюстрована історія... С. 218.

²⁰ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія... С. 235.

²¹ Міщук А. І., Міщук М. Б. Суспільно-політична діяльність УРП–УСРП на Покутті... С. 172–173.

²² Петрів М. Українські адвокати... С. 437.

²³ Питання на часі. *Календар “Запорожець” на рік звичайний 1921*. Відень, 1920. С. 76–80.

²⁴ З партійного життя. *Громадський голос*. 1925. Ч. 40. С. 3.

²⁵ Державний архів Івано-Франківської області (далі – Держархів Івано-Франківської обл.). Ф. 2: Станиславівське воєводське управління, м. Станиславів. Оп. 1. Спр. 415: Місячні звіти повітових староств про політичну ситуацію в Станиславівському воєводстві за січень – березень 1926 р. Арк. 205; Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 6: Станиславівське повітове староство, м. Станиславів. Оп. 1. Спр. 168: Місячні звіти Станиславівського повітового управління поліції про політичну ситуацію в повіті за 1926 р. Арк. 36; Зїзд Української Соціалістично-Радикальної Партії. *Громадський голос*. 1926. Ч. 7. С. 4–5.

²⁶ Міщук А. І., Міщук М. Б. Суспільно-політична діяльність УРП–УСРП на Покутті... С. 176.

виступив із різкою критикою таких дій. Політик стверджував, що повернення до краю К. Трильовського і створення ним власної партії призведе до розколу в УСРП²⁷.

Газета “Правда” за 8 січня 1928 р. з цього приводу писала: “Немає сумніву, що він [К. Трильовський] перетягне до своєї “лівиці” багато членів соціалістично-радикальної партії, передусім в Коломийщині, де д-р Трильовський ще до війни мав великий вплив як організатор “Січей”²⁸. 9 січня цього ж року у м. Станиславові в редакції газети “Громадські вісті” відбувся з’їзд УСРП-лівиці. У своєму виступі К. Трильовський заявив, що повернувся до краю через поширення чуток про намір Л. Бачинського зблизитися із Українським національно-демократичним об’єднанням (далі – УНДО)”²⁹.

На сторінках часопису УСРП “Громадський голос” лунала критика на адресу К. Трильовського зі сторони його колишніх однопартійців. Його звинувачували у лояльному ставленні до поляків та намаганні взяти участь у виборах до польського парламенту 1928 р. Політика засуджували за те, що повернувся до краю тільки після припинення масових арештів серед українців польською владою. Хвиля невдоволення, спричинена поверненням К. Трильовського в Східну Галичину і заснуванням ним УСРП-лівиці, змусила його зняти свою кандидатуру в ході парламентських виборів до польського парламенту. Після цього діяльність УСРП-лівиці була припинена. Своє ставлення до цих подій К. Трильовський висловив у листі до Осипа Назарука стверджуючи, що “страшний перелом в душі моїй зробили... кальомні, які накинули на мене радикали (Стахів, Левко) [Матвій Стахів, Л. Бачинський]... Це мене страшно зломило...” Тільки після смерті Л. Бачинського (11 квітня 1930 р.) К. Трильовський 27 вересня 1930 р. знову зміг стати членом УСРП³⁰.

В офіційному органі УНДО, газеті “Діло” у квітні 1930 р. у некролозі Л. Бачинського з приводу конфлікту двох політиків зазначалося: “був [Л. Бачинський] завсіди ворогом демагогії..., з тої причини мав пости йно конфлікти зі своїм партійним товаришем д-ром К. Трильовським, з яким остаточно таки зовсім розійшовся”³¹.

Отже, взаємини Л. Бачинського і К. Трильовського пройшли шлях від співпраці та дружніх відносин до відкритих конфліктів і політичної конфронтації. На рубежі ХІХ–ХХ ст. обидва політики були провідними діячами РУРП-УРП, брали участь у партійних з’їздах, зборах товариства “Народна Воля”, а в 1907–1918 рр. були послами до австрійського парламенту. На початку ХХ ст. Л. Бачинський намагався вплинути на конфлікт К. Трильовського з редакцією газети “Громадський голос” та не допустити виходу останнього із лав партії. Початок суперечностей між двома радикалами було покладено після обрання Л. Бачинського головою УРП. Саме внаслідок загострення конфлікту із К. Трильовським у 1910 р. Л. Бачинський змушений був залишити посаду керівника партії. У період Першої світової війни було відчутнім деяке послаблення напруженості у їхніх відносинах. Проте конфлікт отримав своє продовження в період ЗУНР, коли у 1919 р. К. Трильовський спричинився до розколу УРП та виокремлення із неї власної партії – СРП. Бажаючи підірвати авторитет УРП у галицькому суспільстві, він ініціював публікацію статей спрямованих проти Л. Бачинського. Остання фаза конфлікту між двома політиками відбулася у ході виборів до польського парламенту в 1928 р., коли з ініціативи К. Трильовського було засновано УСРП-лівицю, яка створила певну конкуренцію УСРП під головуванням Л. Бачинського. Конфлікт між двома політиками був фактором, який протягом більше двадцяти років відігравав негативну, деструктивну роль у радикальній течії західноукраїнського політикуму.

²⁷ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали. Т. 1. Кн. 1: 1919–1929. Івано-Франківськ : ЛІК, 2012. С. 507.

²⁸ Наші партії. *Правда*. 1928. Ч. 1–2. С. 12.

²⁹ *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 2. Оп. 1. Спр. 556: Переписка з повітовими староствами про передвиборчу кампанію націоналістичних партій на території Станиславівського воєводства у зв’язку з виборами у польський парламент (1 лютого 1927 р. – 2 березня 1928 р.). Арк. 40.

³⁰ Бойчук Л. Суспільно-політична діяльність К. Трильовського (середина 1920-х – 1930-х рр.). *Схід*. 2013. № 1 (121). С. 64. DOI: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2013.1\(121\).13419](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2013.1(121).13419).

³¹ Д-р Лев Бачинський. Життя й діяльність провідника соц.-радикальної партії. *Діло*. 1930. Ч. 86. С. 3.

Перспективним напрямом подальшого наукового пошуку є детальне дослідження питань взаємин Л. Бачинського із К. Трильовським у період Першої світової війни. Також потребує вивчення тема взаємовідносин Л. Бачинського із представниками політичної еліти Східної Галичини в означуваний період.

THE RELATIONSHIP BETWEEN LEW BACHYNSKY AND KYRYLO TRYLYOVSKY: FROM DIALOGUE TO CONFRONTATION (LATE OF 19th – FIRST THIRD OF 20th CENTURY)

Hanna PASKA

State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Postgraduate by specialty 032 “History and Archeology”,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: hannapaska@i.ua

Summary

The subject of the article is the relations between Lew Bachynsky and Kyrylo Trylovsky in the context of the Ukrainian national liberation movement of the late 19th and first third of the 20th century. The source base of the research is based on the funds of the Central State Historical Archive of Ukraine (Lviv), the Central State Archive of the Highest Authorities of Ukraine (Kyiv), the State Archive of Ivano-Frankivsk region, the autobiographical works of L. Bachynsky and K. Trylovsky and materials of contemporary newspaper periodicals. The methodological basis of the article is the principles of objectivity, historicism, diversity of the source base. The methods of analysis and synthesis, problem-chronological, biographical methods for studying the life and activity of a historical figure, the method of internal critique of sources are used in the work. The author of the article concludes that the relationship between L. Bachynsky and K. Trylovsky went from cooperation and friendly relations to open conflicts and political confrontation. At the turn of the 19th and 20th centuries both politicians were leading figures of the Ruthenian-Ukrainian Radical Party (RURP) – Ukrainian Radical Party (URP), and in 1907–1918 became deputies of the Austrian parliament. In the early 20th century L. Bachynsky tried to influence K. Trylovsky’s conflict with the office of the “Hromadsky Holos” newspaper and prevent the him from withdrawal from the party. The controversy between the two radicals began after L. Bachynsky became chairman of the URP. As a result of the escalation of the conflict with K. Trylovsky in 1910, L. Bachynsky was forced to resign as party leader. During the First World War, there was some easing of tensions in their relationship. However, the conflict continued during the period of Western Ukrainian People’s Republic, when in 1919 K. Trylovsky split the URP and separated its own party, the Peasant-Radical Party. The last phase of the conflict between the two politicians took place during the elections to the Polish Parliament in 1928, when the Ukrainian Socialist-Radical Party “the Left” was founded on the initiative of K. Trylovski. The conflict between the two politicians was a factor that for more than twenty years played a negative, destructive role in the radical current of Western Ukrainian politics.

Keywords: Lev Bachynsky, Kyrylo Trylovsky, Russian-Ukrainian Radical Party (Ukrainian Radical Party), Peasant-Radical Party, Ukrainian Socialist-Radical Party “The Left”, “Hromadsky Holos”.

REFERENCES

- Boichuk, L. (2013). Suspilno-politychna diialnist K. Trylovskoho (seredyna 1920-kh – 1930-kh rr.) [Socio-Political Activity of K. Trylovsky (mid 1920s – 1930s)]. *Skhid*, 121(1), pp. 63–67. Doi: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2013.1\(121\).13419](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2013.1(121).13419) (in Ukrainian).
- D-r Lev Bachynskiy. Zhyttia y diialnist providnyka sots.-radykalnoi partii. (1930). *Dilo*, no. 86 (in Ukrainian).
- “Iednaimos u “Sichy”!”. (1910). *Zoria*, 1 (in Ukrainian).
- Karpenko, O. (Ed.) (2001). *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika. 1918–1923: Istoriia [Western Ukrainian People’s Republic 1918–1923: History]*. Ivano-Frankivsk: Siversiia (in Ukrainian).
- Kuhutiak, M. (Ed.) (2008). *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923: Iliustrovana istoriia. [Western Ukrainian People’s Republic 1918–1923: Illustrated History]*. Lviv; Ivano-Frankivsk: Manuscript-Lviv (in Ukrainian).
- Kuhutiak, M. (Ed.) (2012). *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Prykarpatti v XX stolitti. Dokumenty i materialy. T. 1. Kn. 1: 1919–1929 [Ukrainian National Liberation Movement in Prykarpattia in the Twentieth Century. Documents and Materials. Vol. 1. Pt. 1 (1919–1929)]*. Ivano-Frankivsk: LIK (in Ukrainian).

- Mishchuk, A. I., Mishchuk, M. B. (2017). Suspilno-politychna diialnist URP–USRP na Pokuttii [Socio-Political Activity of the URP-USRP in Pokuttia]. *Prykarpatskyi visnyk NTSh. Dumka*, no. 5–6, pp. 170–180 (in Ukrainian).
- Nashi partii. (1928). *Pravda*, no. 1–2 (in Ukrainian).
- Parlament ruskykh khlopiv. (1900). *Hromadskyi holos*, 22 (in Ukrainian).
- Petriv, M. (2002). *Ukrainski advokaty: derzhavni, hromadski, politychni ta kulturno-osvitni diiachy kintsi XIX – pershoi polovyny XX st. Kn. 1 [Ukrainian Lawyers: State, Public, Political and Cultural-Educational Figures of the End of the XIX – First Half of the XX Century. Vol. 1]*. Kyiv: Yustinian (in Ukrainian).
- Pytannia na chasi. (1920). *Kalendar “Zaporozhets” na rik zvychainyi 1921*. Viden (in Ukrainian).
- Spravozdanie z 21. zizdu ukrainskoi radykalnoi partii. (1910). *Hromadskyi holos*, 51 (in Ukrainian).
- Spravozdanie z 21. zizdu ukrainskoi radykalnoi partii. (1910). *Hromadskyi holos*, 52 (in Ukrainian).
- Tomczyk, R. (2007). *Radykalowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914 [Radicals and Social Democrats. The Place and Role of the Left in the Ukrainian National Camp in Galicia 1890–1914]*. Szczecin (in Polish).
- Tomczyk, R. (2009). Z dziejów ukraińskiego ruchu paramilitarnego w Galicji towarzystwo gimnastyczne i straży ogniowej “Sicz” [From the History of the Ukrainian Paramilitary Movement in Galicia, the “Sich” Gymnastic and Fire Brigade Society]. *Przegląd Zachodniopomorski*, 24, pp. 149–150 (in Polish).
- Trylovskyy, K. (1999). *Z moho zhyttia [From My Life]*. Kyiv; Edmonton; Toronto (in Ukrainian).
- Tyshchuk, B. (2004). *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika (1918–1923). Istoriiia derzhavy i prava. [Western Ukrainian People’s Republic (1918–1923). History of State and Law]*. Lviv: Triada plus (in Ukrainian).
- Ukrainskyi radykalnyi klub. (1911). *Hromadskyi holos*, 35 (in Ukrainian).
- Viche i zahalni zbory “Narodnoi Voli”. (1895). *Khliborob*, 10–12 (in Ukrainian).
- Yaremchuk, V. (2012). *Ukrainska bahatopartiinist Naddnyprianskoi i Zakhidnoi Ukrainy: komparatyvnyi analiz (1899–1918 rr.) [Ukrainian Multiparty System of Dnieper and Western Ukraine: a Comparative Analysis (1899–1918)]*. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Z partiinoho zhyttia. (1925). *Hromadskyi holos*, 40 (in Ukrainian).
- Zizd ukrainskoi radykalnoi partii v Stanyslavovi. (1919). *Novyny*, 12 (in Ukrainian).
- Zizd ukrainskoi radykalnoi partii. (1905). *Novyi hromadskyi holos*, 34 (in Ukrainian).
- Zizd Ukrainskoi Sotsialistychno-Radykalnoi Partii. (1926). *Hromadskyi holos*, 7 (in Ukrainian).

УДК 94 (477.8)

ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕРТРУДИ БЕЛЛ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Єлизавета КОРЖУК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
факультет міжнародних відносин,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: yelyzaveta.korzhuik@lnu.edu.ua
DOI: 10.15330/gal.34.125-137
ORCID: 0000-0002-5530-8374

Лілія ЩЕРБІН

Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра всесвітньої історії,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: lilia.scherbin@pnu.edu.ua
DOI: 10.15330/gal.34.125-137
ORCID: 0000-0002-4456-6597

У статті вивчено діяльність відомої англійської мандрівниці, альпіністки, експертки із Близького Сходу, письменниці, археологині, картографині Гертруди Белл у роки Першої світової війни, події якої мали значний вплив на її життя.

З'ясовано особливості діяльності Гертруди Белл під час Першої світової війни. Виділено два етапи: 1) 1914–1915 рр. – робота у Червоному Хресті; 2) 1915–1918 рр. – перебування на Близькому Сході, отримання офіцерського звання, вирішальна роль при створенні Іраку. Вона налагодила систему обліку потерпілих під час війни у Товаристві Червоного Хреста, запровадила нову ефективну систему даних про загиблих, поранених та зниклих безвісти солдатів, використавши свій досвід аналізування та типологізації для створення бази даних. Проаналізовано роль Г. Белл у подоланні конфліктів на Близькому Сході, підтримці нових держав, Констатовано, що вона була посередником між арабськими шейхами та британським урядом.

Ключові слова: Гертруда Белл, Перша світова війна, Червоний Хрест, Т.Е. Лоуренс, Близький Схід.

Серед багатьох відомих людей, чий внесок у світову історію доцільно вивчати, – Гертруда Белл (1868–1926 рр.) – відома англійська мандрівниця, альпіністка, експертка із Близького Сходу, письменниця, археологиня, картографиня, чие ім'я є у британських та американських підручниках з історії. Ця британка здійснювала поїздки, наукові експедиції на Схід (Персія, Сирія, Палестина, Месопотамія тощо), отримала неофіційний титул “некоронованої королеви Іраку”, “матері Іраку”. Найбільш активний період її діяльності пов'язаний з Першою світовою війною, події якої мали незворотній вплив на всі сфери розвитку людства, зокрема на становище жінок. Важливість вивчення діяльності Гертруди Белл полягає у тому, що це сприятиме осмисленню подій початку ХХ ст. і Першої світової війни, ролі жінок під час війни.

Мета статті – дослідити діяльність Гертруди Белл під час Першої світової війни.

В українській історіографії немає спеціального дослідження, присвяченого Гертруді Белл. Однак її діяльність знайшла широке відображення у зарубіжній історіографії. Роман американської журналістки й письменниці Джорджини Говелл “Королева пустелі” – документальна розповідь про відому британку¹. На основі архівних джерел авторка висвітлила життєпис цієї постаті, багатогранність її наукових зацікавлень, роль у становленні самостійних держав на Близькому Сході, розкрила особливості походження, навчання Гертруди. Твір містить детальні описи усіх експедицій, поїздок, досягнень міс Белл, а також її особистісних переживань та перипетій.

¹ Говел Дж. Королева пустелі. Київ : Наш Формат, 2016. 456 с.

Сповнене пригод життя британки стало основою для кінострічки. Фільм “Королева Пустелі”, знятий за мотивами роману в 2015 р., з Ніколь Кідман в головній ролі, є більш мелодраматичним, аніж оповідь Дж. Говелл.

Дослідниця Ліора Лукітц вивчила біографію Гертруди Белл у контексті становлення Іраку². Зацікавленню постаттю міс Белл у світовій історіографії сприяє тематика щодо ситуації на Близькому Сході, оскільки її праці не втратили актуальності для осмислення мандатної політики на Сході³, міжкультурної взаємодії⁴, економічного становища Сирії⁵ тощо.

У ході дослідження нами було залучено значний масив джерел із сайтів Архіву Гертруди Белл Ньюкаслського університету⁶ та Міжнародного комітету Червоного Хреста⁷. В Архіві Гертруди Белл зібрано інформативну та репрезентативну колекцію світлин, листів, творів.

Серед матеріалів Міжнародного комітету Червоного Хреста зберігається реєстраційна картка волонтера Відділення добровольчої допомоги Товариства Червоного Хреста Британії, Гертруди Белл.

Однією з ключових груп джерел при вивченні Г. Белл стали его-документи, тобто джерела особистого походження, зокрема листування. Листування дають змогу простежити емоційні та психологічні моменти сприйняття Белл, передають обставини її роботи у Товаристві Червоного Хреста. Листи до батька і мачухи описують форми та способи її праці у Червоному Хресті, переживання, ставлення до війни. Після смерті Гертруди у 1927 році її мачуха Флоренс опублікувала книгу “Листи Гертруди Белл”⁸.

Гертруда Маргарет Лотіан Белл народилася 14 липня 1868 р. у маєтку свого дідуся Вашингтон Нью-Голл, графство Дарем, Англія. Її дід сер Ісаак Лотіан Белл – “сталевий король”, видатна постать Вікторіанської епохи, інженер, промисловець-металург, політик. Сер Лотіан був засновником першого промислового підприємства з виробництва алюмінію, володів сталеливарними заводами на півночі Англії. У 1874 р. став членом Лондонського королівського товариства, був нагороджений низкою медалей наукових товариств і сам заснував кілька дослідницьких інститутів, а вже у похилому віці отримав титул баронета за його “індустріальний” внесок в імперію. Його роль у британській політиці підштовхнула молоду Гертруду до зацікавлення міжнародною політикою⁹. Мати Белл, Мері Шилд Белл, померла у 1871 р. при народженні другої дитини – сина Моріса. На той час Гертруді було всього три роки. Ця смерть зблизила її з батьком, сером Г’ю Беллом (1844–1931).

У 1927 р. мачуха Г. Белл – Флоренс Белл опублікувала книгу “Листи Гертруди Белл”, у вступі до якої зазначала: “Гертруда була сміливою й енергійною дитиною. Іноді цієї сміливості й енергії було аж занадто”¹⁰.

² Lukitz L. A Quest in the Middle East: Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq. I. B. Tauris, 2005. 320 p.

³ Афанасьев А. В. Шейхи шиитских племен и британские мандатные власти в Ираке. Проблема взаимоотношений (1918–1932 гг.). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sheyhi-shiitskih-plemen-i-britanskie-mandatnye-vlasti-v-irake-problema-vzaimootnosheniy-1918-1932-gg>.

⁴ Востриков С. В. Историко-лингвистические и психоментальные аспекты межкультурных взаимодействий: прошлое и настоящее. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriko-lingvisticheskie-i-psihomentalnye-aspekty-mezhkulturnyh-vzaimodeystviy-proshloe-i-nastoyashee>.

⁵ Ранчинский В. П. Экономическое положение Сирии накануне и в годы Первой мировой войны. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskoe-polozhenie-sirii-nakanune-i-v-gody-pervoy-mirovoy-voyny>.

⁶ Gertrude Bell archive – Newcastle University. URL: <http://gertrudebell.ncl.ac.uk>.

⁷ History of the ICRC [International Committee of the Red Cross]. URL: <https://www.icrc.org/en/document/history-icrc>; <https://www.icrc.org/en/document/150-years-humanitarian-action-first-world-war-0>.

⁸ Bell G. The letters of Gertrude Bell / [Selected And Edited By Lady Bell, D.B.E.]. Vol. 1 : Boni and Liveright; Publishers New York, 1927. URL: <http://gutenberg.net.au/ebooks04/0400341h.html#ch1>.

⁹ Minutes of the Proceedings of the Institution of Civil Engineers / Obituary. Sir Isaac Lowthian Bell, Bart, Ltd, 1816–1904. 1905, Vol. 160. Issue 1905. Part 2. P. 386–388. URL: <http://www.icevirtuallibrary.com/doi/abs/10.1680/imotp.1905.16903>.

¹⁰ Bell G. The letters of Gertrude Bell / Selected And Edited By Lady Bell, D. B. E. Vol. 1 : Boni and Liveright; Publishers New York, 1927. URL: <http://gutenberg.net.au/ebooks04/0400341h.html#ch1>.

Походження Гертруди, безумовно, справило чи не найбільший вплив на її долю, забезпечило освіту і зробило можливими її подорожі навіть у ранньому віці.

У 15-річному віці після здобуття домашньої освіти Гертруду відправили до Лондона, де вона отримала початкову освіту в коледжі Її Величності. Вчитель історії виявив у юної дівчини виняткові здібності і наполіг на продовженні навчання, сер Г'ю та Флоренс дає згоду на це і вже у 1886 р. Гертруда стала студенткою коледжу Леді Маргарет Голл (Lady Margaret Hall), одного з двох жіночих коледжів Оксфорду¹¹. У 1888 р. міс Белл стала першою жінкою, яка отримала оксфордський Перший ступінь із сучасної історії¹².

Після закінчення коледжу дівчина подорожувала Європою, відвідала Стамбул, архітектура і колорит якого справили на неї сильне враження. Навесні 1892 р. її дядько Френк Ласселз отримав призначення в посольство у Тегерані і запросив племінницю поїхати разом із його родиною в Іран. У Тегерані вона захопилася вивченням перської мови, пізніше почала вивчати арабську мову. У 1899 р. Гертруда відвідала Єрусалим. У 1902 р. вона у складі альпіністської групи брала участь у сходженні на вершину Фінстераархорн – найвищу вершину Бернських Альп (4274 м), яке тривало 53 години під час снігової бурі. Упововж 1899–1904 рр. Гертруда зробила не менше десяти сходжень в Бернських Альпах, а також на Монблан і Мейє у Французьких Альпах. У 1902–1903 рр. вона здійснила навколосвітню подорож, відвідавши Індію та Китай¹³.

У 1907 р. Гертруда вирушила в археологічну експедицію до Малої Азії з відомим вченим Рамсі. Вони розкопали стародавні поселення Трансйорданії, Джебея, Вавилонії; відкрили стародавню фортецю Сасанідів Укхадір і руїни ранньохристиянських храмів, видали книжку “1001 храм”.

Завдяки успіху цієї книги серед британських істориків і археологів міс Белл отримала запрошення від археолога Девіда Джорджа Хогарта приєднатися до його розкопок у стародавньому Кархемиші. У 1912 р. вона вперше відвідала Багдад. Свою подорож до Сирії перед Першою світовою війною Гертруда описала у книзі “Сирія. Пустеля. Сівба” (1919 р.).

Через заборону перебування на Сході в умовах воєнних дій Великої війни Гертруда Белл намагалася знайти застосування свого досвіду у тилу. Вагомий внесок у сферу соціальної діяльності під час Першої світової війни здійснила міжнародна приватна гуманітарна організація Червоний Хрест.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста (далі – МКЧХ) – приватна гуманітарна установа, яка була заснована в 1863 р. у Женеві Анрі Дюнаном, який 24 червня 1864 р. став свідком битви під Сольферіно та був вражений видовищем людських страждань. Всесвітня спільнота надала комітету унікальні повноваження, які базуються на міжнародному гуманітарному праві Женевських конвенцій, для захисту жертв міжнародних і внутрішніх збройних конфліктів¹⁴.

Із початком Великої війни Міжнародний комітет Червоного Хреста зустрівся із надзвичайними труднощами, впоратися з якими зміг лише за сприяння національних товариств. Працівники Червоного Хреста прийшли на допомогу медичним службам європейських країн зі всього світу, включно з США та Японією. Міжнародний комітет намагався покращити умови постраждалих, в тому числі цивільного населення, мобілізував волонтерів, які обслуговували служби швидкої медичної допомоги на полі бою та дбали про поранених у госпіталях.

Підрозділи Товариства Червоного Хреста мали власні волонтерські загони – Відділення Добровольчої Допомоги. Як чоловіки, так і жінки, члени Відділення Добровольчої Допомоги здійснювали низку волонтерських робіт, таких як: надання першої медичної допомоги, сест-

¹¹ Haynes M. Portrait of Gertrude Bell [LMH Catalogue entry by Mary Haynes]. URL: <http://www.lmh.ox.ac.uk/about-lmh/lmh-objects/portrait-gertrude-bell>.

¹² Говел Дж. Королева пустелі. Київ : Наш Формат, 2016. С. 41.

¹³ Гертруда Белл (1868–1926). Этюды об ученых. URL: http://paleocentrum.ru/popular/gertruda-bell-1868-1926.html?sphrase_id=313; Encyclopedia Britannica: Gertrude Bell – English politician and writer. URL: <https://www.britannica.com/biography/Gertrude-Bell>.

¹⁴ History of the ICRC [International Committee of the Red Cross]. URL: <https://www.icrc.org/en/document/history-icrc>; <https://www.icrc.org/en/document/150-years-humanitarian-action-first-world-war-0>.

ринська справа, санітарська практика, функціонування засобів сполучення, постачань і перевезень, а також організація станцій очікування, робочих груп та допоміжних госпіталів¹⁵.

Для Комітетів Червоного Хреста багатьох країн цей період став кульмінацією їхньої діяльності. Під час війни понад 90 000 волонтерів долучилося до Червоного Хреста Британії вдома та закордоном.

Коли розпочалася Перша світова війна, Гертруда Белл перебувала у Раунтоні. Упродовж вересня 1914 р. вона об'їхала різні місця у Північному Йоркширі, де виступала з промовами на тему війни, підбадьорюючи людей, заохочувала чоловіків вступати до армії. Вона була чудовим оратором, а її промови завжди викликали захоплення у слухачів¹⁶.

Гертруда прагнула знайти застосування своїм знанням та здібностям: “Я попросила декого зі своїх знайомих з Червоного Хреста взяти мене до себе в команду, щойно з'явиться якась доречна робота, – написала вона в листі до друга, – ...а ще я писала своїм знайомим до Парижа, запитуючи, чи можу я там якось допомогти... Аравія почекає”¹⁷.

Однак на той час усе, що Гертруда могла робити – це виконувати роботу лікарняного клерка в маєтку лорда Онслоу в парку Клендон, графство Суррей. Це був один з багатьох будинків, заповнених пораненими, про що вона написала у листі до своєї мачухи, Леді Флоренс Белл, датованому 10 листопада 1914 р.: “Лорд О. [Онслоу] ознайомив мене зі всім. Цілісінський їх будинок перетворений на госпіталь... Тут знаходяться 100 поранених бельгійців, деякі з них починають одужувати і невдовзі будуть відправлені до госпіталів для одужуючих. У них є дуже люб'язна економка, 4 сестри, 11 медичних сестер та близько 20-ти волонтерів Добровольчої Допомоги. Мене введуть в курс роботи завтра зранку, але я не маю достатньо одягу Червоного Хреста, який мені слід буде носити весь час, тому я прямую до Лондона на годину–дві завтра вдень”¹⁸.

Гертруда вважала таку роботу критично не відповідною до її можливостей, проте вона не мала медичної освіти: “Вони не дозволять мені... надавати санітарську допомогу, – вона скаржилася Флоренс, – ...Мені шкода, тому що я б хотіла отримати новий досвід у всіх можливих сферах і також тому, що я не маю достатньо роботи, щоб заповнити свій день. Проте, можливо, якщо я терпляче чекатиму, я досягну того, чого прагну”¹⁹.

21 листопада 1914 р. після трьох тижнів перебування у Клендоні Гертруда за ініціативою лорда Роберта Сесіла поїхала до Булоні на роботу в новому відділенні Червоного Хреста – поранених і зниклих безвісти.

Військове міністерство Франції не могло впоратися з великим напливом запитів, які надходили від сімей, які й гадки не мали, де були їхні близькі. Адже новини вони могли отримати тільки в так званій “телеграмі страху” – міністерському повідомленні про смерть близьких осіб, або за допомогою списків поранених та вбитих, які публікувала газета “The Times”. Тоді на допомогу прийшов Міжнародний комітет Червоного Хреста, який 15 жовтня 1914 р. заснував Міжнародне агентство військовополонених у Женеві, щоб відновити зв'язок між полоненими солдатами та їх родинами. Агентство й до сьогодні виконує благородну місію – допомагає встановлювати втрачені під час воєнних дій родинні зв'язки, розшукувати втрачені документи, могили загиблих тощо²⁰.

4 серпня 1914 р. Британський Червоний Хрест разом з Орденем Святого Іоанна заснував Міжнародний військовий комітет. Вони разом працювали над об'єднанням фандрейзингу,

¹⁵ Women's involvement with the British Red Cross during the First World War // redcross.org.uk/WW1. URL: <http://www.redcross.org.uk/~media/BritishRedCross/Documents/Who%20we%20are/History%20and%20archives/Womens%20involvement%20with%20the%20British%20Red%20Cross%20during%20the%20First%20World%20War.pdf>.

¹⁶ Bell G. The letters of Gertrude Bell / Selected And Edited By Lady Bell, D. B. E. Vol. 1 : Boni and Liveright; Publishers New York, 1927. URL: <http://gutenberg.net.au/ebooks04/0400341h.html#ch1>.

¹⁷ Говел Дж. Королева пустелі. Київ : Наш Формат, 2016. С. 225.

¹⁸ Gertrude Bell archive – Newcastle University. URL: <http://gertrudebell.ncl.ac.uk>.

¹⁹ Там само.

²⁰ Говел Дж. Королева пустелі. Київ : Наш Формат, 2016. С. 226.

діяльностей та ресурсів. Комітет утримував служби та устаткування в Британії, на конфліктних територіях за кордоном, також зорганізував службу розшуку зниклих безвісті та допомоги пораненим. На ранніх стадіях війни найважливішим було підтримувати зв'язок із французькими госпіталями в Парижі.

У серпні 1914 р. працівники Червоного Хреста почали збирати щоденні списки госпіталізованих у районі Парижа і поранених у госпіталях Франції, а тоді відповідати на запити, отримані в штаб-квартирі Червоного Хреста у Парижі. Листи адресовані солдатам знайдені на полі битви, доставляли до офісу, звідки їх повертали відправникам.

Завданням відділення поранених і зниклих безвісті було поділити розшукуваних осіб на три категорії: загиблі, про смерть яких ще не повідомили; солдати, які мали настільки серйозні поранення, що лежали в лікарнях і не могли написати листа; полонені. Спершу ця класифікація стосувалася лише високопосадовців. У грудні 1914 р. відкрилося додаткове довідкове бюро, яке мало працювати з листами сімей унтер-офіцерів, а також з тими, кого було важче відстежити²¹.

Станом на кінець 1914 р. в Агентстві працювало 1200 осіб, здебільшого волонтерів. До 1918 р. завдяки цій організації було переслано понад 20 мільйонів листів та повідомлень, 1,9 мільйона передач й зібрано пожертвувань на суму 18 мільйонів швейцарських франків. За сприяння Агентства близько 200 тисяч бранців змогли повернутися додому внаслідок обміну полоненими. Каталог Агентства за період з 1914 р. по 1923 р. зібрав понад 7 мільйонів карток, кожна з яких відповідала полоненому або пропалому безвісті. Цей каталог допоміг ідентифікувати понад 2 млн військовополонених і надав їм змогу встановити зв'язок із рідними.

Пізніше ця служба перейшла до штаб-квартир у Великій Британії, а також до відділень в Парижі, Булоні, Руені, Мальті, Александрії і Салоніках, які також розшукували зниклих безвісті в госпіталях²².

Оскільки британці воювали на півночі Франції, нове відділення Червоного Хреста розмістили якомога ближче до них, поряд з британськими госпіталями, в Булоні 1 листопада 1914 р. Гертруді Белл було цікаво перебувати у новому місці, «навіть попри те, що я не бачу багато справжньої Франції – усе тут зайнято англійськими військами»²³. В офісі спочатку працювало три особи, до жовтня 1917 р. – вже 12. У листі до мачухи Леді Флоренс Белл, датованому 21 листопада 1914 р., Гертруда писала: «Я була в Червоному Хресті і отримала всі можливості для моєї поїздки... Звучить дуже цікаво, але страшенно некомфортно... Пишіть на вул. Віктора Гюго 36, Булонь і надішліть всі мої листи сюди. Це наш офіс у справах зниклих безвісті – моя робота»²⁴.

Нове відділення проіснувало лише три тижні, коли Г. Белл долучилася до Флори та Діани Рассел, які вже там працювали. Вона одразу ж помітила, що у волонтерок не було єдиного принципу опрацювання запитів, адже вони були завалені документами з багатьох джерел. Гертруда зосередилася на роботі, щоб організувати дієздатну систему: «...попереду ще так багато роботи, до того, як ми доведемо це все до досконалості»²⁵.

Функціонування служби ускладнювалося новими цифрами та іменами. У листах до батька Гертруда описувала свою роботу: «Лева частина роботи була зроблена... я майже вправила море помилок, що я знайшла тут. Жодні дані не були перевірені, тож ми нагромаджували одна на одну невідповідності, не усвідомлюючи, який безлад чинимо... Якщо ми не скрупульозно точні, то ми нічого не варті, а це мене пригнічує. Думаю, я успадкувала любов до офісної роботи! Я повинна була стати клерком... Відчуваю, ніби я прикипіла до цієї роботи, як

²¹ Говел Дж. Королева пустелі. Київ : Наш Формат, 2016. С. 227.

²² What did the British Red Cross Society do abroad during the First World War? / redcross.org.uk/WW1. URL: <http://www.redcross.org.uk/~media/BritishRedCross/Documents/Who%20we%20are/History%20and%20archives/What%20the%20British%20Red%20Cross%20did%20abroad%20during%20the%20First%20World%20War.pdf>.

²³ Gertrude Bell archive – Newcastle University. URL: <http://gertrudebell.ncl.ac.uk>.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

хтось може до алкоголю... заради забуття, що вона приносить. Тим не менш, Ви знаєте, що неможливо справді про все забути, а тривога наповнює мене кожного дня. Деколи я питаю сама себе, чи зможемо ми знову бути щасливими, як колись?”²⁶.

Після цього вона прагнула переконати відділення поранених і зниклих безвісти у Лондоні та Парижі впровадити її систему й стежити за тим, щоб уся інформація постійно оновлювалася²⁷: “До того як я прийшла, тут був хаос... Списки запитів аж кишили помилками і кожен мав свій інший список, його власний, не схожий на усі інші. Розплутати все це було величезним завданням, але я дала собі раду. Зараз я занята іншим – класифікацією запитів, вибираючи ті, якими ми цілком задоволені, ми зможемо рухатися далі (їх є багато) і нарешті, обов’язком переконати Лондон і Париж застосувати мою схему і класифікацію. І все це має бути актуальним і вчасним. Так само книги людей Фабіан Вайре, які працюють на фронті і проводять запити через нас, – це чудова нова систематизація Лорда Роберта. Проте класифікація Фабіан Вайре на фронті значно відрізняється від тієї, що стосується нас і Парижа. Вони можуть домогтися речей недоступних для нас”²⁸.

У Гертруди було значно менше робочих годин на тиждень, ніж у штатного співробітника, і все ж таки для жінки, яка ніколи раніше не працювала в офісі, це “страшенно великий обсяг офісної роботи. Ми працюємо цілий день: з 10:00 до 12:30, а тоді з 14:00 до 17:00 заповнюємо бланки, вносимо матеріали до алфавітної бази даних і відповідаємо на запити... Що більше ми виконуємо роботи, то більша виникає необхідність правильно розподіляти інформацію по таблицях... Мені не потрібно говорити, що я готова взяти все на себе. Що більше роботи мені дають, то більше вона мені подобається”²⁹. Жінка просила Флоренс запросити від її імені повний список територіальних батальйонів та офісну адресну книгу Лондона або телефонний довідник.

Згодом булонські списки визнали настільки повними, наскільки це взагалі можливо, і паризьке відділення зверталось до Булоні за допомогою. Флора з Діаною поїхали до міста Руан керувати новим офісом на основі започаткованої Гертрудою схеми: “Руанська філія ще в перспективі і я сподіваюсь, що ти й надалі підтримуватимеш мене, допоки я не переконаюсь на чому стою... від’їзд Расселів до Руана став б для мене великим облегшенням. Я створила цей офіс – він був жакливим до мого приходу (ніколи нікому цього не кажіть) і зараз я роблю втричі більше, ніж колись, і втричі старанніше”³⁰.

Крім того, вона ініціювала “список спостереження”, до якого входило близько півтори тисячі осіб, зареєстрованих у таблиці “запити”. Таким чином, медперсонал госпіталю міг звіряти імена госпіталізованих з тими, хто були в списку.

Однак, уряд зовсім не сприяв їхній роботі: голові відділення поранених і зниклих безвісти лорду Роберту Сесілу було категорично відмовлено у представництві на фронті з метою отримання відомостей про померлих та зниклих безвісти серед поранених солдатів, які знаходилися у польових госпіталях і на станціях очікування³¹. “...Фронт – наша ахіллесова п’ята, – визнавала Гертруда, – ...проте ми маємо чудовий план: зібрати капеланів, адже цілком зрозуміло, що нам доведеться самостійно створювати власні інформаційні канали”³².

З невідомих причин Організація червоного Хреста заборонила жінкам надсилати запити до лікарень, що вкрай обурило Гертруду і спонукало потоваришувавши з медсестрами, щоб забезпечити собі, хоч і несанкціонований, доступ до списків поранених. За листопад–грудень 1914 р. до відділення надійшло 1838 запитів від сімей солдатів, у новій картотечі налічувалося 5 тисяч нових імен, з яких лише вдалося з’ясувати долю 127 осіб³³.

²⁶ Gertrude Bell archive – Newcastle University. URL: <http://gertrudebell.ncl.ac.uk>.

²⁷ Говел Дж. Королева пустелі. Київ : Наш Формат, 2016. 456 с.

²⁸ Gertrude Bell archive – Newcastle University. URL: <http://gertrudebell.ncl.ac.uk>.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само.

³¹ Говел Дж. Королева пустелі. Київ : Наш Формат, 2016. С. 231.

³² Gertrude Bell archive – Newcastle University. URL: <http://gertrudebell.ncl.ac.uk>.

³³ Говел Дж. Королева пустелі. Київ : Наш Формат, 2016. С. 232–233.

Коли британці відступали, німці добиралися до їхніх поранених, яких зрештою, або вбивали, або захоплювали в полон. Усвідомлюючи це, міс Белл пропонувала спробувати домовитися з Німеччиною про обмін інформацією з ними або через Червоний Хрест, або будь-яким іншим способом – “щоб ми могли надсилати до них свої списки, запитуючи, чи такі люди знаходяться в Німеччині та вони відправлятимуть їх до нас”. Жінка пропонувала використовувати усі існуючі методи та ресурси для боротьби з невідомістю: “Якщо люди в списках не з’являються, то досить певно, вони повинні бути мертвими. Я написала до Прем’єр-міністра і Сера Артура Найса, але... швидше за все, вони дадуть відповідь, що нічого не можна вдіяти. Існує ще один метод – неофіційний. Через банки. Кокс, я знаю, отримує інформацію від Німеччини через швейцарський банк. Я б хотіла, щоб ми могли відкрити такі лінії для себе. Як ви думаєте, наш Національний провінційний банк міг би зробити що-небудь через свої клієнтські банки в нейтральних країнах?”³⁴.

На початку війни офіцери як кадрові військовослужбовці, були старші за багатьох своїх підлеглих і, відповідно, мали вже дружин, які у разі їхнього зникнення писали б до Організації Червоного Хреста з проханням розпочати пошуки. Відколи військове міністерство видавало доручення й документувало присвоєння чергового звання, у них на руках були списки офіцерів, тим часом як імена солдатів у строю були відомі лише в їхніх полках.

Як зазначили у рапорті Об’єднаної військової комісії: “Через малий штат службовців і його розподілення неможливо вести точний облік усіх і саме тому спершу ця робота стосувалася тільки офіцерів”³⁵. Незабаром після відкриття нового довідкового бюро, яке займалося сержантським і рядовим складом, армія припинила видавати Організації Червоного Хреста лікарняні списки, оскільки госпіталі були переповнені, а медперсонал перевантажений. За декілька тижнів нове бюро закрили через відсутність у їхньому штабі людей-шукачів і тому, що допомога Червоного Хреста була набагато ефективнішою³⁶. Гертруда взяла на себе цей тягар – “Нам вдалося впоратися з цим доволі непростим завданням, тепер ми ще й обробляємо запити про офіцерів та рядових, і я цьому дуже рада”, – і змогла надати деяким британським сім’ям новини про їхніх близьких військовослужбовців³⁷.

Оскільки кількість поранених і зниклих безвісти постійно зростала, військове міністерство перекинуло велику кількість своїх обов’язків на відділення Червоного Хреста в Булоні. Гертруда працювала не покладаючи рук, вона попросила доручити їй відповідати на запити, у відповідь на які потрібно було інформувати сім’ї про смерть їхніх близьких. Тепер під її контролем здійснювалася уся кореспонденція Парижа, Булоні та Руану. Вона вирішила змінити узвичаєний шаблон таких повідомлень, і натомість запропонувала нову співчутливішу модель. У рапорті Об’єднаної військової комісії Гертрудиній праці віддали належне, щоправда, не називаючи її імені, так описали запропонований підхід: “Формальні шаблони та методи слід відкинути, щоб таким чином кожен, хто робить запит, міг відчувти, що його чи її справу було вирішено з беззаперечним особистим інтересом... і вже неодноразово було підтверджено, що зусилля, витрачені на переконання сімей у тому, що за їхнім запитом проводили масштабні й кропіткі пошуки, не були марними”³⁸.

Наприкінці березня 1915 р. Гертруда повернулася до Лондона, де Лорд Роберт Сесіл відкрив нове відділення поранених і зниклих безвісти у зв’язку з надзвичайно великою кількістю незареєстрованих солдатів у госпіталях. Відтепер мав існувати центральний реєстр, центральна точка збору інформації з усіх джерел і єдиний офіс, звідки надсилатимуть відповіді сім’ям військових. Усвідомлюючи, що саме Гертруда насправді контролювала всю систему у справах поранених і зниклих безвісти, Лорд Сесіл доручив їй розпоряджатися головним офісом.

³⁴ Gertrude Bell archive – Newcastle University. URL: <http://gertrudebell.ncl.ac.uk>.

³⁵ Говел Дж. Королева пустелі. Київ : Наш Формат, 2016. С. 234.

³⁶ Там само.

³⁷ Gertrude Bell archive – Newcastle University. URL: <http://gertrudebell.ncl.ac.uk>.

³⁸ Говел Дж. Королева пустелі. Київ : Наш Формат, 2016. С. 238.

26 квітня 1915 р. у Галліполі загинув близький Гертруді Дік Доті-Вайлі, що стало особистою драмою у її житті. На деякий час Гертруда покинула активну громадську діяльність, та згодом повернулася, віддавши весь свій час праці.

Життя Гертруди кардинально змінилося, коли Британська адміністративна розвідувальна служба в Каїрі запросила її для проведення солдатів через пустелі. Усвідомлюючи потребу у її допомозі, про Гертруду говорили: “Відшукувати зниклих безвісти солдатів може будь-хто, а намалювати карту Північної Аравії може лише вона”³⁹.

Заборона перебування на Близькому Сході тривала не більше року, оскільки британська армія не могла обійтися без експертних оцінок та спостережень міс Белл, тому вона стала беззаперечним кандидатом на місце одного з добровольчих інформаторів. Вона перебувала на службі у розвідувальному відділку адміралтейства, і саме її в листопаді 1915 р. британська розвідка в Каїрі запросила для проведення солдатів через пустелі.

У січні 1916 р. міжвідомча комісія на чолі з підполковником секретаріату Індії А. Хірцелем та представником Міністерства закордонних справ Л. Оліфантом заснувала в Єгипті прототип розвідувального органу, офіційною метою якого було координувати та централізувати збір і розповсюдження інформації про Близький Схід, вплив Німеччини на Османську імперію у північній і східній частині Аравії та у Перській затоці. Таку необхідність викликало прагнення дістатися Індії, захистити Суецький канал та забезпечити постачання нафти, потрібної військовій флотилії, з нафтових родовищ і нафтопереробних заводів Абадану. Агентство, пізніше перейменоване на Арабське бюро, підпорядковувалося військово-політичним розвідувальним підрозділам у Каїрі під керівництвом генерала Герберта Клейтона, з яким Гертруда була знайома ще з часу її попередніх подорожей до Єгипту. Бюро було розташоване в готелі “Савой” неподалік від штаб-квартири розвідки у Каїрі. Розгляд важливих міжнародних схем і завуальований характер їх обговорень швидко захопили Гертруду, яка довгий час ізолювала себе від суспільства.

Колектив бюро можна було назвати золотим академічним складом Королівської служби: мандрівники, археологи, експерти-культурологи та історики, всі ті, чиї знання та досвід неабияк знадобилися батьківщині. Серед них був і добрий знайомий Гертруди, Т.Е. Лоуренс⁴⁰.

Знання мови, пустельних племен та набутий досвід зробили Гертруду Белл особливою: у ході семи своїх експедицій спостерігала за слабкими місцями Османської імперії як дослідниця, археолог та інформатор британського уряду. Спочатку Гертруда передавала свої звіти через військового журналіста газет “The Times” І.В. Чирола, а згодом сама, напряму зацікавленим урядовцям і політикам, яких знала.

Одним із завдань бюро було складання географічних та політичних довідників і карт. Знайомство Гертруди з головними племенами та конфедераціями Сирійської пустелі та Центральної Аравії зробило її винятково здібною до розвідок на півночі Синайського півострову та Перської затоки: вона оновлювала старі карти та дані, які допомагали британським військовим орієнтуватися в цій місцевості⁴¹. Крім того, вона мала позначати на карті пустельні стежки, прохідні шляхи та природні ресурси, а також місцезнаходження і вплив расових і релігійних угруповань та меншин. Частково завдяки її зусиллям у лютому 1916 р. бюро почало видавати секретне видання Арабський бюлетень – неоціненне джерело інформації про політичну ситуацію в цій місцевості в роки війни⁴².

Великий список контактів, уміння орієнтуватися на місцевості й складати мапи, а також скрупульозна методика ведення записів принесли Гертруді офіційний титул. Вона стала першою жінкою-офіцером в історії Британської розвідувальної Служби, хоча звання майора секретної розвідки було лише формальним зверненням, адже в офіційній звітності її записали офіцером штабної служби другого рангу.

³⁹ Говел Дж. Королева пустелі. Київ : Наш Формат, 2016. С. 243.

⁴⁰ Lukitz L. A Quest in the Middle East: Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq. I. B.Tauris, 2005. P. 107.

⁴¹ Ранчинский В. П. Экономическое положение Сирии накануне и в годы Первой мировой войны. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskoe-polozhenie-sirii-nakanune-i-v-gody-pervoy-mirovoy-voyny>.

⁴² Lukitz L. A Quest in the Middle East: Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq. I. B.Tauris, 2005. P. 108.

“Місцеві військові занепокоєні тим, як себе з нею поводити і до яких матеріалів її слід допускати”, – писав у своєму листі лейтенант-командор Королівського військово-морського добровольчого резерву, директор розвідувального бюро в Каїрі професор Д.Г. Хогарт⁴³.

Утім у самої Гертруди це не викликало жодних занепокоєнь, 3 січня 1916 р. у листі до рідних вона написала: “Маючи звання штабного офіцера, я починаю відчувати себе як риба у воді!”⁴⁴.

Інша частина роботи Г. Белл була спрямована на Месопотамію. Месопотамська кампанія, що почалася 1914 р., була розроблена ще в 1911 р. на основі спільного рішення першого морського лорда, адмірала Джона “Джекі” Фішера, та першого лорда адміралтейства, містера Вінстона Черчилля, щодо підвищення швидкості ходу британського флоту за рахунок переведення кораблів з вугілля на нафту. Таким чином, пріоритетним завданням стало знайти надійне джерело нафти, яке належало б англійцям. Тепер у Британії були вагомими причини воювати в Месопотамії з турками – зберегти свій нафтопереробний завод з усіма його трубопроводами, захистити поріг Індії, заволодіти зерновими ресурсами долини річки Євфрат, завадити туркам користуватися залізничним сполученням Багдад-Басра для переправляння солдатів і спорядження до театру військових дій.

“Арабське питання” напряду стосувалося Гертруди, її початкова робота полягала в тому, щоб розібратися з плутаниною арабської політики та особистостей у Хіджазі, регіоні, що знаходився на південь від Єрусалима, де очікували повстання. Міс Белл мала зібрати всю інформацію про племена, позбутися будь-яких виявлених прогалин, ідентифікуючи племена, їхні дружні та ворожі зв’язки, укласти звіти, які Гертруда доповнювала захопливими характеристиками багатьох шейхів, яких знала особисто.

Оскільки Арабське бюро підпорядковувалося британському уряду, кінцевою його метою було виграти війну, тому повстання арабів проти турків було б для них дуже сприятливим. До 1914 р. серед арабів Османської імперії зростало невдоволення, Гертруда ще 1905 р. після своєї бесіди з мешканцями району Джебель-аль-Друз написала про зародження руху за незалежність. Населення Наджафа та Кербели повстало проти турків у Месопотамії, у Басрі розпочався Арабський рух за незалежність, незважаючи на те, що насправді його спланував безпринципний Саїд Таліб виключно заради своїх інтересів. Водночас бюро усвідомлювало, що панарабська незалежність була неможлива, про що Гертруда висловила так: “Поняття політичного союзу невідоме спільноті, яка досі складається з неоднорідних племінних представників і підтримує у собі так багато руйнівних елементів племінних організацій... досить часто інтереси кочових племен не збігаються з інтересами жителів осілих територій... Краще одразу залишити всі надії, що існує людина, яка зможе очолити чи принаймні стати підставною головною особою для всіх арабських провінцій разом... Єдиний, кого можна б було розглянути в такій ролі, – це король Хіджазу; однак, хоч він і міг би стати представником релігійного союзу арабів, він ніколи не матиме справжньої політичної значущості. У Месопотамії живуть переважно шіїти, і там його ім’я не матиме жодного впливу... Його релігійна позиція – перевага; імовірно, це єдина складова союзу, яку можна знайти. Однак цього недостатньо, щоб досягнути політичного верховенства”⁴⁵.

Кожен працівник бюро знав, що намагаючись підняти повстання, вони вестимуть подвійне життя: Лоуренс та Гертруда, арабісти-ідеалісти, опинилися у безвиході. Т.Е. Лоуренс був настільки цим обурений, що змінив своє ім’я на Ша і став відомим як “Лоуренс Аравійський”.

Томас і Гертруда сприяли арабському самовизначенню за підтримки британських радників, тому вони наполегливо працювали протягом шести тижнів, розробляючи план “повстання в пустелі”, про яке Лоуренс згодом напише в своїх оповіданнях “Сім колон мудрості”: “Арабське повстання почалося обманним шляхом. Для того, щоб заручитися підтримкою шарифа, наше бюро від імені сера Генрі Макмагона запропонувало підтримати апарат місцевої

⁴³ Говел Дж. Королева пустелі. Київ : Наш Формат, 2016. С. 246.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само. С. 255.

форми правління. Араби... просили мене як незалежну людину підтвердити обіцянки британського уряду... Я розумів, що якщо ми виграємо війну, обіцянки арабам стануть нічим іншим, як порожніми папірцями... Та все ж натхнення арабів було нашим ключем до перемоги у східній війні... однак замість того, щоб пишатися спільним успіхом, мені було страшенно соромно”⁴⁶.

Попри те, що арабське бюро вважало, що багате різноманіття рас, племен і переконань унеможливило формування єдиної злагодженої нації з ефективними політичними установами, воно перешкоджало спробам Індії анексувати Месопотамію та призначити раджа для Саудівської Аравії. На той час до операції залучили близько двадцяти окремих управлінь, що працювали над формуванням британської політики на Близькому Сході під час Великої війни: Уряд військового часу, адміралтейство, військове міністерство, а також індійське відомство міністерство іноземних справ, державних чиновників Індії, Єгипту та Судану. Оскільки війна затягнулася, фінансування Британією імперіалістичного уряду на новому континенті було тягарем, тому бюро переконувало уряд, що вплив коштуватиме дешевше, аніж контроль.

До того часу Гертруда вже закінчила свій рапорт щодо племен, який задовольнив головний штаб своєю повнотою та деталізованістю інформації. Втім, міс Белл не мала наміру повертатися до Англії, а тому незабаром вирушила до Індії, обґрунтувавши подорож необхідністю доповнити звіт інформацією від тамтешнього відділення іноземних справ.

Прибувши до Делі, Гертруда спілкувалася з представниками департаменту міжнародних відносин, пильно вивчала документи та мала у своєму розпорядженні секретні дані. На декілька днів вона поїхала до Шімлі, де зустрілася з працівниками розвідувального відділку, з якими обговорила, як краще координувати роботу між Єгиптом та Індією. Для вирішення цього питання вона розробила план та відправила його до Каїра на ухвалення. Окрім цього, її запросили допомогти відредагувати газету *Gazetteer of Arabia*⁴⁷.

Незабаром після нетривалого відрядження в Індію, її разом з Лоуренсом і відомим розвідником сером Персі Коксом переводять до гарячої точки воєнних дій в Басру, де межували Месопотамія, Кувейт, Аравія та Персія. Все літо і зиму 1916–1917 рр. вони проводять там. Завданням Гертруди в управлінні генерала сера Персі Лейка було виступити зв’язковою між розвідками Каїра та Делі і розробити детальний звіт про племена Месопотамії та їхні взаємини. Трохи пізніше вона написала своїм батькам: “Віце-король дуже хоче, щоб я залишилася в Басрі й допомогла в роботі місцевого розвідувального бюро, але все залежить від їхніх міркувань і чи буде з мене там якась користь. Я так розумію, що все залежатиме від мене – як ми завжди говорили, усе, що можна зробити для людини, – це дати їй можливість самотужки створити для себе місце. Віце-король повністю мене цим уповноважив”⁴⁸.

Пізніше сер Персі Кокс, у якого з Гертрудою склалася взаємоповага, надав їй офіційного статусу помічника офіцера з питань політики і звання східного секретаря.

На початку 1916 р. військове міністерство нарешті змогло взяти під свій контроль Месопотамію і ввело на її територію війська, авіацію, артилерію й військово-транспортні засоби. Гертруда Белл вважала, що в Месопотамії держава має ґрунтуватися на принципах взаємної поваги, але при цьому вона виявила прагматизм істинного дипломата. 27 листопада 1916 р. вона у товаристві Кокса зустрілася з майбутнім засновником Саудівської Аравії Абдулом Азізом Ібн Саудом: “Його відвага неодноразово випробувана на ділі, – з захопленням зазначала Гертруда, – а якості солдата поєднуються з талантом державного діяча, що його дуже цінують племінні народи”⁴⁹. Для нього ж це було “справжнім феноменом, що особа жіночої статі обіймає офіційну посаду в британських експедиційних військах, це було чимось за межами його бедуїнського розуміння”⁵⁰.

⁴⁶ Говел Дж. Королева пустелі. Київ : Наш Формат, 2016. С. 256.

⁴⁷ Lukitz L. A Quest in the Middle East: Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq. I. B.Tauris, 2005. P. 110.

⁴⁸ Говел Дж. Королева пустелі. Київ : Наш Формат, 2016. С. 264.

⁴⁹ Там само. С. 274.

⁵⁰ Там само.

Згодом центр подій перемістився на північ, тому у березні 1917 р. сер Персі викликав Гертруду до себе в недавно захоплений Багдад, добре знайоме їй місто, у якому вона прожила до кінця свого життя. Міс Белл консультувала тут офіційних представників британського командування. У 1917 р. Британія зіткнулася з труднощами: спроби встановити в Месопотамії умови, які б забезпечили мир і процвітання виявилися такими ж непростими, як боротьба на передовій. Упродовж весни–літа 1917 р. британська індійська армія укріплювала свої позиції навколо Багдада, що порушило їхній зв'язок з більш віддаленими територіями. Турки активно поширювали антибританську пропаганду, тому племінні жителі не довіряли британцям, боячись помсти з боку турків, оскільки не вірили, що нові окупанти зможуть втримати завойовану територію. Після того як турки відступили, вони залишили після себе виснажені ворожнечею місцевість та племена. Шанси перетворити Багдад на центр британської адміністрації стали мізерними, приблизно половина території Месопотамії перебувала під хитким контролем Британії, а турки продовжували війну на півночі. Араби не були нацією, а Месопотамія – країною. Зазвичай на новоприєднаних територіях, де Британська імперія встановлювала свою владу, вона також впроваджувала власне правосуддя, управління, мову та військовий контроль, некорумповану державну службу. Щойно турецька армія зазнала розгрому, під вплив Британії підпадало все більше і більше територій Месопотамії. Тоді виникла ідея створити систему дієвого уряду та чесного служіння народу вілаєтів Басри та Багдада, з його племінною багатонаціональністю та проблемами, яка понад усе хвилювала Гертруду: “у жодному іншому зруйнованому війною місці ми не змогли б так прискорено почати відшкодовувати ті страшні збитки, яких заподіяло людство... Це грандіозна можливість... за цей народ можна так сильно взятися, як ще ніколи й ніхто не брався, і побудувати такі взаємини, які існуватимуть вічно. Не заради власної користі, це потрібно уряду – справді, і саме тому я хочу з дня на день приглядати за усім цим дуже пильно, щоб у разі чого стати... тим вирішальним голосом в ухваленні остаточного рішення. Думаю, я зможу це зробити, я точно зможу, я озброєна своїми знаннями. Та це ж створення нового світу!”⁵¹.

На території чи не найбільшій у світі кількості різноманітних рас та віросповідань британський уряд міг заснувати хоча б якусь форму правління лише за умови сильної підтримки. Кокс з Гертрудою налагоджували стосунки з шейхами, прагнули відшукати майбутніх лідерів-урядовців і політичних діячів Іраку⁵². Вони повинні були запевнити всіх у перевагах нових економічних ініціатив і регулювання. У результаті їхньої діяльності вдалося сформувати штат і політику місцевої громади, реконструювати громадське життя центральної та південної частини Месопотамії, підвищити рівень медицини, розпочати вирішення проблеми антисанітарії. Завдяки зусиллям британців було впроваджено нову систему податків, сільськогосподарську і торгівельну політику, а також освітню і правову систему з урахуванням особливостей місцевих племінних і релігійних законів. Таким чином, два вілаєти Багдада та Басри досягли процвітання, не відомого за часів правління Османської імперії.

Коли британцям вдалося прогнати ворога з вілаєту Мосула та територій на півночі, сході і заході від нього, серед усього штату багдадського відділку тільки Гертруда могла ідентифікувати велетенську кількість тамтешніх рас і віросповідань.

У жовтні 1917 р. Гертруда стала командором нового ордена Британської імперії, але не надала цьому особливого значення: її мотивацією залишалось служіння спільноті. У березні 1918 р. її знову нагородили – медаллю засновника королівського географічного товариства за подорож до Хаїля. Ці дві нагороди збурили нову хвилю цікавості до Гертруди і до її діяльності на Сході, яку вона продовжила після завершення Великої війни

Таким чином, під час Першої світової війни у діяльності Гертруди Белл виділяємо два періоди: 1) 1914–1915 рр. – робота у Червоному Хресті; 2) 1915–1918 рр. – перебування на

⁵¹ Говел Дж. Королева пустелі. Київ : Наш Формат, 2016. С. 285.

⁵² Афанасьев А. В. Шейхи шиитских племен и британские мандатные власти в Ираке. Проблема взаимоотношений (1918–1932 гг.). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sheyhi-shiitskih-plemen-i-britanskie-mandatnye-vlasti-v-irake-problema-vzaimootnosheniy-1918-1932-gg>.

Близькому Сході, отримання офіцерського звання. З листопада 1914 р. у Булоні, у відділенні Червоного Хреста – поранених і зниклих безвісти, Гертруда Белл налагодила функціонування нової служби, запровадила нову ефективну систему даних про загиблих, поранених та зниклих безвісти солдатів. Започатковану Гертрудою класифікацію запитів використовували у відділеннях Парижа і Лондона. Вона ініціювала “список спостереження” для спрощення обміну інформацією про госпіталізованих. У березні 1915 р. Гертруда повернулася до Лондона для роботи у новому відділенні поранених і зниклих безвісти для створення центрального реєстру.

Другий період діяльності Гертруди Белл під час Великої війни пов’язаний з поверненням на Близький Схід. У складі Арабського бюро вона складала географічні та політичні довідники і мапи, консультувала з питань культури та релігії місцевих племен, готувала звіти з “арабського питання”, була посередником між арабськими шейхами та британським урядом. Вона стала першою жінкою-офіцером в історії Британської розвідувальної Служби, а офіційно – офіцером штабної служби другого рангу.

Отже, Велика війна була важливим періодом життя Гертруди Белл. Її діяльність спрямовувалась на налагодження системи обліку потерпілих під час війни у Товаристві Червоного Хреста, а також на подолання конфліктів на Близькому Сході, підтримці нових держав. Народжена і вихована у знатній англійській родині, маючи хорошу домашню освіту та добре сімейне виховання, Гертруда Белл здобула історичну освіту. Захоплення історією, археологією, іноземними мовами, подорожами та альпінізмом змінило її життя, яке радше є винятком, ніж типовим становищем її сучасниць та ровесниць у Великій Британії на початку ХХ ст.

Подальшого дослідження потребує участь Г. Белл у визначенні кордонів держав на Близькому Сході, її діяльність в Іраці.

GERTRUDE BELL'S ACTIVITY DURING THE FIRST WORLD WAR

Yelyzaveta KORZHUK

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of International Relations,
Universytetska St., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: yelyzaveta.korzhuk@lnu.edu.ua*

Liliia SHCHERBIN

*State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of World History,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: lilia.scherbin@pnu.edu.ua*

Summary

The article examines famous English traveler, mountaineer, author, archaeologist Gertrude Bell's activity during World War I. The most remarkable period of her career is associated with the Great War, which had an irreversible impact on all spheres of human development, particularly the position of women.

This work distinguishes two following periods in Gertrude Bell's activity during World War I: 1) 1914–1915 – volunteering at the Red Cross; 2) 1915–1918 – working in the Middle East, obtaining an officer rank.

It is established that in September 1914, Bell gave multiple speeches in North Yorkshire, encouraging men to join the army. During November 1914, she resided at Lord Onslow's estate in Clandon Park, Surrey, which housed a military hospital, and served as a hospital clerk.

This article analyzes Bell's activity at the Red Cross Wounded and Missing Enquiry department in Boulogne since November 1914. There, Bell established the new service and introduced the new effective data system on dead, wounded and missing soldiers. Miss Bell also proposed a new, more compassionate template for 'telegrams of fear'. Gertrude's classification of inquiries was used at Paris and London departments. Bell initiated a 'watch list' to facilitate the exchange of information on hospitalized.

The second period in Gertrude Bell's activity during World War I is associated with her return to the Middle East. At the Arab Bureau, she compiled geographical and political guides and maps, advised on the culture and religion of local tribes, prepared reports on the 'Arab question', and was a mediator between the

Arab sheikhs and the British government. Bell became the first woman officer in the history of British Intelligence, officially – a second-rank staff officer. Therefore, the Great War was a significant period in the life of Gertrude Bell. Her activity aimed to adjust the system for War victims accounting at the Red Cross, overcome conflicts in the Middle East and support newly emerging states.

Keywords: Gertrude Bell, World War I, Red Cross, T.E. Lawrence, Middle East.

REFERENCES

Afanasev, A. V. (2013). Sheikhy shyytskykh plemen y brytanskye mandatnye vlasty v Yrake. Problema vzaymootnosheni (1918–1932 rr.) [Sheikhs of Shia Tribes and British Mandate Authorities in Iraq. Relationship problem (1918–1932)]. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/sheyhi-shiitskiy-plemen-i-britanskiy-mandatnye-vlasti-v-irake-problema-vzaymootnosheniy-1918-1932-gg> (in Russian).

Bell, G. (1927). *The letters of Gertrude Bell / Selected And Edited By Lady Bell, D. B. E.* Vol. 1: Boni and Liveright; Publishers New York. Retrieved from: <http://gutenberg.net.au/ebooks04/0400341h.html#ch1> (in English).

Encyclopedia Britannica: Gertrude Bell – English politician and writer: Retrieved from: <https://www.britannica.com/biography/Gertrude-Bell> (in English).

Gertrude Bell archive – Newcastle University. Retrieved from: <http://gertrudebell.ncl.ac.uk> (in English).

Gertruda, Bell (1868–1926). Etyudy ob uchenykh [Gertrude Bell (1868–1926). Sketches about scientists]. Retrieved from: http://paleocentrum.ru/popular/gertruda-bell-1868-1926.html?sphrase_id=313 (in Russian).

Haynes, M. Portrait of Gertrude Bell [LMH Catalogue entry by Mary Haynes]. Retrieved from: <http://www.lmh.ox.ac.uk/about-lmh/lmh-objects/portrait-gertrude-bell> (in English).

History of the ICRC [International Committee of the Red Cross]. Retrieved from: <https://www.icrc.org/en/document/history-icrc>. Retrieved from: <https://www.icrc.org/en/document/150-years-humanitarian-action-first-world-war-0> (in English).

Hovel, Dzh. (2016). *Koroleva pusteli [The queen of desert]*. Kyiv (in Ukrainian).

Lukitz, L. (2005). A Quest in the Middle East: Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq (in English).

Minutes of the Proceedings of the Institution of Civil Engineers / Obituary. Sir Isaac Lowthian Bell, Bart, Lld, 1816–1904. Vol. 160, iss. 1905, 1905, part 2, pp. 386–388. Retrieved from: <http://www.icevirtuallibrary.com/doi/abs/10.1680/imotp.1905.16903> (in English).

Ranchynskiy, V. P. *Ekonomycheskoe polozhenie Syryy nakanune y v hody Pervoy myrovoi voyny [The economic situation in Syria on the eve and during the First World War]*. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskoe-polozhenie-sirii-nakanune-i-v-gody-pervoy-mirovoy-voyny> (in Russian).

Vostrykov, C. B. *Ystoryko-lynhvystycheskiye y psykhomentalnye aspekty mezhkulturnykh vzaymo-deistviy: proshloe y nastoiashchee [Historical, linguistic and psycho-mental aspects of intercultural interactions: past and present]*. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriko-lingvisticheskie-i-psihomentalnye-aspekty-mezhkulturnykh-vzaimodeystviy-proshloe-i-nastoyashee> (in Russian).

What did the British Red Cross Society do abroad during the First World War? / [redcross.org.uk](http://www.redcross.org.uk)/WW1. Retrieved from: <http://www.redcross.org.uk/~media/BritishRedCross/Documents/Who%20we%20are/istory%20and%20archives/What%20the%20British%20Red%20Cross%20did%20abroad%20during%20the%20First%20World%20War.pdf> (in English).

Women's involvement with the British Red Cross during the First World War / [redcross.org.uk](http://www.redcross.org.uk)/WW1. Retrieved from: <http://www.redcross.org.uk/~media/BritishRedCross/Documents/Who%20we%20are/istory%20and%20archives/Womens%20involvement%20with%20the%20British%20Red%20Cross%20during%20the%20First%20World%20War.pdf> (in English).

УДК 94 (477.8)

**ВАСИЛЬ РЕГЕЙ (1915–1996):
ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ****Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ**

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
кафедра історії України,
вул. Івана Франка, 24, 82100, Дрогобич, Україна,
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного,
кафедра мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування,
вул. Героїв Майдану, 32, 79026, Львів, Україна
e-mail: vilnickiy@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.34.138-152
ORCID: 0000-0002-4969-052X*

Микола ПОСІВНИЧ

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
відділ новітньої історії,
вул. Козельницька 4, 79026, Львів, Україна
e-mail: posiv@yahoo.com
DOI: 10.15330/gal.34.138-152
ORCID: 0000-0001-5555-0753*

У статті на основі невідомих документів і матеріалів, мемуарів та наукової літератури цілісно реконструйовано біографію Василя Івановича Регея (1915–1996). Запропоновано увесь життєвий шлях Василя Івановича Регея можна поділити на декілька етапів: 1) 1915–1939 рр. – дитячі та юнацькі роки, навчання у семилітній школі, німецькій гімназії (м. Станиславів), Варшавському університеті імені Йосифа Пілсудського; 2) 1939–1944 рр. – участь в українському визвольному русі – заступник повітового провідника Сяноцького повіту (із одночасним обслуговуванням міста), учасник Південної похідної групи ОУН, провідник Дніпропетровського обласного проводу ОУН, водночас вчителювання; 3) 1944–1946 рр. – служба у радянській армії; 4) 1946–1951 рр. – науково-педагогічна праця у Дрогобицькому вчительському інституті; 5) 1951–1957 рр. – арешт, слідство, відбування покарання у виправно-трудовах таборах; 6) 1957–1978 рр. – робота на лісопильному заводі с. Віхорівка; 7) 1978–1996 рр. – пенсія, повернення на Франківщину, активна участь у громадсько-політичному житті.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, науковості, системності. У роботі використано біографічний та просопографічний підходи. Окрім цього автори застосували загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний, документальної евристики) методи.

Ключові слова: *Василь Регей, ОУН, Дрогобицький учительський інститут, репресивно-каральна система.*

Комплексні дослідження постаті Василя Івановича Регея в історіографії відсутні. Хоча епізодичні згадки про нього містяться у спогадах його побратимів, працях сучасних істориків та краєзнавців. Уперше про В. Регея написав Зиновій Матла у праці “Південна Похідна Група”¹. При цьому, ігноруючи правила конспірації, вважаючи його загиблим, називає ім’я та прізвище, показує як особу, яка у період німецької окупації перебувала у складі похідних груп у Дніпропетровську. З. Матла пише, що він був двічі заарештований гестапо, і, якщо першого разу зумів вирватися із їхніх рук, то в результаті другого арешту загинув у німецькому концтаборі². Відзначимо, що подання справжніх біографічних відомостей не було поширеною практикою, але З. Матла у цьому випадку чомусь порушив цю норму та вказав справжнє

¹ Матла З. Південна похідна група. Мюнхен : Наша книгозбірня, 1952. 32 с.

² Там само. С. 23.

прізвище і функціональні обов'язки В. Регея. Особливості формування націоналістичних осередків у Дніпропетровську описав В. Косик³. Окреме дослідження цей автор присвятив розкриттю проблеми боротьби ОУН на Сході України⁴. В історичному нарисі про Єзупіль, авторства Ігоря Дейчаківського, окремих розділ присвячений біографічному огляду про В. Регея та його участі у похідних групах⁵. Проблему формування націоналістичних осередків та участь у цьому процесі В. Регея описали Дмитро Куделя та Павло Хобот⁶. Характеристику діяльності націоналістичних осередків на Дніпропетровщині та згадку про В. Регея містить праця Н. Ніколаєвої⁷. Безумовно, необхідно відзначити й підготовлені власні спогади, які він вперше опублікував у журналі “Визвольний шлях”⁸. Розширений їхній варіант було видано окремою книгою у 1998 р. уже після смерті автора⁹. Однак окрема наукова біографія В. Регея відсутня. Заповнити цю лакуну і має на меті ця публікація.

У цьому нарисі про життєвий шлях В. Регея використовуємо його спогади, архівно-кримінальну справу, витяги зі справ осіб, які були засуджені та мали контакти із ним, особові справи працівників Дрогобицького учительського інституту (Василя та Марії Регеїв).

Василь Іванович Регей народився 4 липня 1915 р. у с. Мечищів Бережанського району Тернопільської області у сім'ї залізничного робітника¹⁰. В анкеті заарештованого Василя Івановича Регея зазначалося, що його батько – Іван Васильович Регей (1873 р. н., смт. Єзупіль Тисменицького району Івано-Франківської області), мати – Анна Пилипівна Малицька (1883 р. н., с. Мечище Бережанського району Тернопільської області). До речі, це була друга дружина Івана Васильовича, оскільки перша померла від важкої хвороби (тривале та коштовне лікування не допомогло)¹¹. Брати – Роман (1903 р. н.), Богдан, Корнило, сестри Амалия, Анелія, Ольга, Стефанія. Дружина – Марія Степанівна Регей (дів. Кобзан) (1917 р. н., с. Довге Тисменицького району Івано-Франківської області), дочки – Марта (1940 р. н., м. Сянок, Польща), Божена (1943 р. н., с. Маріямпіль Галицького району Івано-Франківської області). Згодом на засланні народився син Роман (1959 р. н., смт. Віхоревка Братського району Іркутської області, РФ)¹². До речі, в листопаді 1940 р. у м. Сянок старшу дочку Марту охрестила Ярослава Бандера та інший чільний діяч ОУН.

Батько В. Регея брав участь у Першій світовій війні на італійському фронті¹³. Після повернення у 1918 р. із фронту Іван Регей разом із сім'єю переїхав (після його мобілізації до війська, дружину Анну із п'ятьма дітьми (двоє своїх, троє – від першої жінки) евакуювали до

³ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж ; Нью-Йорк ; Львів : Наукове т-во ім. Шевченка у Львові, 1993. 660 с.

⁴ Косик В. Проблема дослідження боротьби ОУН-УПА на Східно-Українських землях. URL: <http://ounuis.info/publications/43/problema-doslidzhennya-borotby-oun-upa-na-sxidno-ukrayinskykh-zemlyakh.html>.

⁵ Дейчаківський І. Єзупіль. Від перших поселень до сьогодення. Івано-Франківськ : Бібліотечка газети “Вперед”, 1997. 192 с.

⁶ Куделя Д., Хобот П. Діяльність підпілля ОУН (б) на терені Дніпропетровської області в роки німецької окупації, 1941–1944. *Шлях перемоги*. 1993. 16 жовтня. Ч. 42 (2062). С. 7; Куделя Д. Дніпропетровці в УПА. *Український визвольний рух*. Збірник 1. Львів, 2002. С. 87–96; Діяльність Організації Український націоналістів на Сході України : збірник статей / упор. П. Хобот. Дніпропетровськ, 2010. 132 с.

⁷ Ніколаєва Н. Уляна Крюченко – “Оксана”. *Літопис УПА. Серія “Події і люди”*. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2013. Кн. 23. С. 21.

⁸ Регей В. Від Сяну до Дніпра (Причинки до історії Південної похідної групи ОУН). *Визвольний шлях*. Кн. 9 (570). Вересень 1995. Річник XLVIII. С. 1139–1152.

⁹ Регей В. Про себе і свій час. Львів, 1998. 100 с.

¹⁰ Архів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (АДДПУ ім. І. Франка). Спр. 1389: Особова справа Регея Василя Івановича. Заступника директора інституту по заочному навчанню (розпочата 5 березня 1946 р. – закінчена 21 квітня 1951 р.). Арк. 3.

¹¹ Регей В. Про себе і свій час. Львів, 1998. С. 7.

¹² Архів управління Служби безпеки України у Львівській області (АУСБУ ЛО). Спр. 27848: Справа № 103350. За звинуваченням Регея Василя Івановича і Плаксії Тетяни Іванівни у злочинах передбачених ст. ст. 54-1 “а”, 54-11 кримінального кодексу (почато 10 квітня 1951 р. – закінчено 9 липня 1951 р.) : у 2 т. Т. 1. Арк. 9 зв.

¹³ Регей В. Про себе і свій час. Львів, 1998. С. 7.

Чехії зі станції Потутори біля Бережан як жінку австрійського залізничного службовця, з метою убезпечити від небезпеки воєнних дій) до Єзуполя. Однак у 1918 р. І. Регей вийшов на пенсію та переїхав у село Побережжя Тисменецького району Івано-Франківської області (Єзупіль був сильно зруйнований). У своїх спогадах В. Регей згадує про дуже бідне дитинство, життя впроголодь¹⁴. До речі, В. Регей у своїй кримінальній справі говорить про те, що його батько і матір, виселені у 1940 р. органами радянської влади до віддалених районів СРСР, повернулися лише після завершення Другої світової війни¹⁵.

Діти виховувалися в патріотичній атмосфері. Батько брав активну участь у суспільно-політичному житті громади. На формування характеру Василя суттєвий вплив мало спілкування із адвокатом Осипом Когутом, який на початку 1920-х років проживав у Єзуполі¹⁶. Своє навчання В. Регей розпочав у Єзупільській початковій школі. Любив уроки природи, малювання і дуже ненавидів уроки історії Польщі¹⁷.

У 1929 р. після закінчення семилітньої школи у м. Станіслав (до речі, вперше завершив її у 1928 р., але через матеріальну скруту вирішив повторно пройти курс, який закінчив на “відмінно”¹⁸) у зв’язку зі складним матеріальним становищем В. Регей зі згоди батька (євангеліста), змушений був прийняти євангельську віру і погодитися із пропозицією пастиря Теодора Ярчука (засновник Української лютеранської церкви, місіонер і реформатор Української євангельської церкви аугсбурзького сповідання, лютеранський пастор громади у Станіславові) і Демчишина (перебував у Німеччині) піти вчитися у лютеранську німецьку гімназію у Станіславові (із німецькою мовою викладання), у якій навчалися діти німців-колоністів. Після завершення навчання в гімназії її випускникам передбачалася можливість поступати у духовну академію (розглядав можливість після її закінчення поїхати в Швейцарію, або Німеччину¹⁹).

У 1935 р. (хоча у архівно-кримінальній справі пишеться про 1933 р. закінчення гімназії, але цей рік, очевидно, вказаний помилково, бо швидше ніж 1935 р. він її закінчити не міг) після закінчення гімназії від навчання у духовній академії В. Регей був відсторонений через незнання політичної діяльності єпископа Цеклера (німець) та пропозицію про відокремлення української євангелістської церкви від лютеранської, німецької²⁰. Після закінчення гімназії записався на навчання на кооперативні курси – “вчився експортувати до Англії яйця”²¹. До вступу у Варшавський університет В. Регей уже перебував під впливом українських націоналістів: студента Познанського університету, учасника похідної групи ОУН (після повернення став бургомістром с. Жовтень, засуджений 1948 р. радянською адміністрацією) Володимира Губерната²², Онуфрія Овчара, які йому постачали націоналістичну літературу (газету “Сурма”, “Літературно-науковий вісник” тощо)²³.

У 1935 р. В. Регей поступив на навчання у Варшавський університет імені Йосифа Пілсудського разом із своїм другом по шкільній лаві, сином петлюрівського офіцера Володимиром Яровенком за протекцією якого він користувався безкоштовним гуртожитком, відведеним для дітей колишніх військовиків (однак цей гуртожиток перебував щоденно під контролем польської поліції, що змусило В. Регея перейти в інше приміщення). Через деякий час від студента цього університету, односельчанина Івана Сеньківа, довідався про існування у Варшаві двох організацій націоналістичного спрямування, які об’єднували українську молодь – “Українська студентська громада” та корпорація “Запорожжя” (діяла при товаристві “Прометей”, яке очолював Роман Смаль-Стоцький, об’єднувала українських студентів, в основному

¹⁴ Регей В. Про себе і свій час. Львів, 1998. С. 8.

¹⁵ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 1. Арк. 23.

¹⁶ Дейчаківський І.І. Єзупіль. Від перших поселень до сьогодення. Івано-Франківськ : Бібліотечка газети “Вперед”, 1997. С. 144.

¹⁷ Регей В. Про себе і свій час. Львів, 1998. С. 10.

¹⁸ Там само. С. 12.

¹⁹ Там само. С. 12.

²⁰ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 1. Арк. 31.

²¹ Регей В. Про себе і свій час. Львів, 1998. С. 18.

²² АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 1. Арк. 31.

²³ Там само. Арк. 32.

дітей емігрантів – колишніх петлюрівців). Обидві ці організації були легальні та використовувалися українськими націоналістами для роботи зі студентами, їхнього виховання. В одну із них (“Українська студентська громада”) за пропозицією студентки Варшавського університету імені Йосифа Пілсудського Оксани Степури у 1935 р. вступив і В. Регей. “Українська студентська громада” (провідник Олег Штуль) об’єднувала студентів і займалася їхнім патріотичним вихованням. Так, В. Регей із іншими студентами неодноразово відвідував збори, на яких читалися лекції антирадянського націоналістичного змісту. Ця організація була благодійною установою для студентів-українців і прикриттям їхньої націоналістичної діяльності. До її керівного складу входили студенти Варшавського університету імені Йосифа Пілсудського Борис Вітушинський, Любомир Ортинський і Любомир Пеленський²⁴. Саме вони залучили В. Регея в націоналістичний гурток, а згодом – у дійсні члени ОУН. Так, у 1938 р., Любомир Пеленський запропонував В. Регею вступити в ОУН, яка підпільно існувала при університеті. Після отримання згоди Л. Пеленський присвоїв йому псевдо “Кіт”. Входячи до складу п’ятірки ОУН, В. Регей (разом із Любомиром Пеленським, його дружиною Оксаною Степурою (загинула у 1941 р. на Волині) та студентом Миколою Пинилом (пізніше – окружний провідник Станіславщини, в 1945 р. вбитий) займалися вивчення націоналістичної літератури, топографії, конспірації, вибухових речовин, володіння пістолетом і ручною гранатою, стрільби, а також основних праць Д. Донцова, “Декалогу” ОУН. В. Регею як активному учаснику громади видавали талони на обід та грошові допомоги. У 1939 р. він очолив громаду, був її представником на таємному конгресі націоналістичних студентських організацій Польщі, який відбувся навесні 1939 р. у м. Львів²⁵.

У 1939 р. В. Регей закінчив гуманістичний відділ (секцію німецької мови) (у довідці-характеристиці – філологічний факультет²⁶) Варшавського університету імені Йосифа Пілсудського (1935–1939) і одержав звання “1 ступінь магістра німецької філології”²⁷.

Після закінчення Варшавського університету імені Йосифа Пілсудського в липні 1939 р. В. Регей поїхав відвідати своїх рідних, які проживали у с. Жовтень Станіславської області. Відтак планував виїхати на роботу до Варшави. 1 вересня 1939 р. розпочалася Друга світова війна, у зв’язку із цим він залишився проживати у рідних. До речі, після того як у с. Жовтень прийшла радянська адміністрація, у селі почала організовуватися міліція, до якої В. Регей хотів поступити (на початковому етапі оунівці вливалися до різних радянських структур. Наприклад, лише в Станіславській області силовики через деякий час викрили 156 оунівців у структурах влади. Члена Львівської екікутиви ОУН О. Луцького було обрано до Народних зборів Західної України, а потім він працював в одному з райвиконкомів Станіславської області. Більше того, оунівці настільки заповнили лави комсомольських організацій, що окремі з них чи не повністю склалися із Юнацтва ОУН²⁸). Однак на зборах хтось із місцевих селян виступив проти В. Регея і сказав, що націоналістів у міліцію приймати не можна, а їх навпаки потрібно заарештовувати. Саме тому, побоюючись арешту радянськими силовими органами за приналежність до ОУН, В. Регей разом зі студентами, односельчанами, українськими націоналістами, майбутніми учасниками похідних груп ОУН на Схід, Володимиром Губернатом, Матвієм Гутою, Володимиром Магуном, 25 вересня 1939 р. перейшов державний кордон у Польщу (у районі м. Сянок) і облаштувався у м. Сянок (М. Гута і В. Магун у 1944 р. переїхали до Німеччини)²⁹.

Після прибуття до м. Сянок, за допомогою учасника ОУН Петра Рижка, з яким там познайомився, В. Регей влаштувався на роботу у бюро перепусток (паспортному) при повітовому старостві. Використовуючи службове становище, постачав підпілля необхідними

²⁴ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 1. Арк. 32.

²⁵ Там само. Арк. 33, 92–93.

²⁶ АДДПУ ім. І. Франка. Спр. 1389. Арк. 7.

²⁷ Там само. Арк. 3.

²⁸ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. С. 17.

²⁹ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 1. Арк. 34–35, 94; Регей В. Від Сяну до Дніпра (Причинки до історії Південної похідної групи ОУН). *Визвольний шлях*. Кн. 9 (570). 1995. Вересень. Річник XLVIII. С. 1140.

документами (у спогадах пише, що отримав посаду службовця повітового староста – “Крайс-гавптманшафту”³⁰).

Під час перебування у м. Сянок (осінь 1939 р. – червень 1941 р.) В. Регей брав активну участь у молодіжній націоналістичній організації “Курінь молоді” (виконував функції чотого) і водночас був заступником повітового провідника ОУН, із завданням організаційно обслуговувати м. Сянок³¹. Працюючи у Бюро перепусток при повітовому старостві, познайомився із учасниками ОУН Петром Рижком і Михайлом Держком, які працювали у Союзі українських кооперативів. На початку 1940 р. учасник ОУН Михайло Держко, який у той час обіймав посаду повітового провідника ОУН, призначив В. Регея заступником повітового провідника Сяноцького повіту, із одночасним обслуговуванням міста³². Окрім них, до складу повітового проводу ОУН входили: референт пропаганди Мирослав Мричко, господарський референт Петро Рижко, референт СБ Стадник, референт по роботі серед жіноцтва Надія Ференц, військовий референт Матвій Павлишин. Обов’язки заступника повітового провідника В. Регей виконував із початку 1940 р. до червня 1941 р., тобто до початку німецько-радянської війни³³.

Робота полягала у проведенні в звенах, організаційної, ідеологічної та військової підготовки членів ОУН на території повіту та міста Сянок. Практично це відбувалося так: В. Регей збирав керівників низових організацій ОУН і давав вказівки їм по організаційній роботі – залучення нових членів ОУН, виховання дійсних членів ОУН, збір членських внесків, опрацювання націоналістичної літератури тощо. Водночас низовим організаціям надавалася націоналістична література, яку В. Регей придбавав у Кракові через спеціального кур’єра Мацилінського. У нього був власний магазин санітарії та гігієни, а тому, часто виїжджаючи за товарами до Кракова, привозив для повітового проводу націоналістичну літературу³⁴.

У квітні 1941 р. В. Регей за завданням підпілля ОУН із числа членів підбирав осіб для відправлення в Український легіон, який формувався, а також для підготовки розвідників, парашутистів, перекладачів на випадок війни Німеччини із СРСР. Водночас В. Регей відібрав і направив у розпорядження Проводу ОУН до м. Краків 40 оунівців³⁵. Виділені учасники ОУН, перекладачі були розподілені по військових підрозділах і, коли зустрічалися уже на Східній Україні із учасниками похідної групи, то таємно передавали їм зброю³⁶.

На початку 1941 р. від Проводу ОУН надійшла директива із вказівкою активізувати організаційну і пропагандистську роботу серед членів ОУН та готувати їх до походу на територію України на випадок війни Німеччини із СРСР. Із цією метою для посилення організаційної роботи і військової підготовки членів ОУН, на початку 1941 р. Проводом ОУН у м. Сянок був присланий військовий інструктор Матвій Павлишин, який і проводив військове навчання у повітій організації ОУН (із жовтня 1940 р. до травня 1941 р.)³⁷.

Вивчення військової справи проводилося до початку нападу Німеччини на Радянський Союз, тобто до 22 червня 1941 р. На другий день після початку німецько-радянської війни розпочалося формування третьої південної похідної групи ОУН. В. Регей брав у цьому процесі активну безпосередню участь³⁸. Зокрема, від Мирослава Семчишина, члена обласного проводу ОУН, він отримав вказівки зібрати усіх учасників ОУН у м. Сянок і разом із ними прибути до с. Костарівці Сяноцького повіту для комплектування “похідної групи”. Виконуючи вказівки М. Семчишина, В. Регей на третій день війни, у м. Сянок зібрав майже 100 учасників ОУН і разом із ними прибув у вказане село. Перебуваючи там, він разом із Мирославом Семчишином,

³⁰ Регей В. Від Сяну до Дніпра (Причинки до історії Південної похідної групи ОУН). *Визвольний шлях*. Кн. 9 (570). 1995. Вересень. Річник XLVIII. С. 1141.

³¹ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 1. Арк. 34–35, 95.

³² Там само. Арк. 95.

³³ Там само. Арк. 96–97.

³⁴ Там само. Арк. 95–96.

³⁵ Там само. Арк. 96.

³⁶ Там само. Арк. 36.

³⁷ Там само. Арк. 97.

³⁸ Там само. Арк. 37.

Петром Ришком, Антоном Осовичом, Матвієм Павлишиним займалися укомплектуванням похідної групи, яка називалася третьою похідною групою ОУН. Відтак у складі третьої південної похідної групи ОУН був направлений у східні області України для націоналістичної роботи³⁹.

Перед похідною групою було поставлено завдання – прибути у мінімально короткий термін до місця призначення і розгорнути активну націоналістичну діяльність, причому на своєму шляху також займатися масовою агітацією серед населення за програмою ОУН, для чого проводити мітинги, збори, на яких в антирадянській формі пропагувати націоналістичні ідеї⁴⁰. При цьому метою похідних груп було організувати українське населення, проводити зустрічі, створювати міліцію і місцеве управління, доки прийде цивільна німецька влада, інакше кажучи, “брати владу в українські руки”. На своєму шляху похідна група використовувала найменшу нагоду, щоб в усіх містечках і селищах проводити збори і мітинги, на яких пропагувати засади українського націоналізму, пояснювати мету та завдання боротьби ОУН.

Загалом на території Польщі було створено три похідні групи ОУН: перша – північна, формувалася у м. Холм; друга – східна – у м. Перемишль; третя – південна – у с. Костарівці та рухалася за маршрутом Дрогобич, Стрий, Тернопіль, Проскурів, Вінниця, Кропивницький і Дніпропетровськ. Структурно похідні групи склалися з провідника та штабу, який, зі свого боку, формувався із п’яти референтів: організаційного, до обов’язків якого входила розстановка кадрів, їх призначення на посади; пропаганди – організація пропагандистської діяльності похідної групи, розподіл по роях наявної літератури; військового – забезпечення похідної групи озброєнням і створенням повстанських звен у населених пунктах окупованої території і потім зведення їх в один керівний центр, для організації в подальшому повстанської армії; зв’язку – відав забезпеченням зв’язку між роями і проводом групи, а також зв’язком із сусідніми групами, забезпечення транспортом зв’язкових; господарського – відповідав за забезпечення харчуванням, обмундируванням членів проводу групи і роїв, завідував фінансуванням⁴¹.

Третя похідна група у м. Кривий Ріг була розподілена по областях. Із членів похідних груп були створені крайові, обласні та районні проводи ОУН. З вересня 1941 р. група дійшла до Дніпропетровська, де В. Регея призначили провідником обласного проводу ОУН. До його складу входили організаційний референт Антон Осович, референт СБ Павло Стадник, референт по роботі серед молоді Микола Федуняк, референт пропаганди обласного проводу ОУН Євгеній, друкарка і керівниця по жіночій роботі обласного проводу Тетяна Патроник-“Миш”. Редактором обласної газети ОУН призначили Лисовича, який встиг випустити номер газети під назвою “Українське вільне Придніпров’я”. При проводі була створена особлива група із підпорядкуванням СБ, якою керував Мушак. До її завдань входило виконання ліквідаційних акцій⁴². Ця група була створена Крайовим проводом, який очолював Зеновій Матла⁴³.

У Дніпропетровську, крім обласного проводу ОУН, розміщувався і Південний Крайовий провід ОУН на вул. Комсомольській, 35, а обласний – на вул. Набережній, 30⁴⁴. В. Регей поселився у місцевого художника Тараса Максименка на вул. Лібкнехта, 13. Учасники похідних груп та деякі з українців – членів ОУН на службі в німецькій армії (переважно, перекладачі та водії), мали з собою рекомендаційні листи до мешканців Східної України, які вважалися Проводом носіями ідеї самостійництва: припускалося, що ці люди, цілком імовірно, погодилися б допомагати Організації в досягненні її завдань. Серед таких осіб були, наприклад, дніпропетровський хірург Борис Андрієвський, старший брат якого Андрій, ще з часу поразки військ УНР, перебував у еміграції на Заході, та навіть входив до складу Проводу Українських Націоналістів ще від I Конгресу (після розколу 1940 року залишився в ОУН А. Мельника); викладач А. Рябишенко, також дніпропетровець; нікопольський педагог Федір Вовк. Із багатьма

³⁹ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 1. Арк. 96–97.

⁴⁰ Там само. Арк. 98.

⁴¹ Там само. Арк. 99.

⁴² Там само. Арк. 38. 64.

⁴³ Там само. Арк. 99; Т. 2. Арк. 13–14.

⁴⁴ Там само. Арк. 39, 145.

потенційними союзниками контакти було нав'язано ще за короткий період передвоєнного об'єднання українських земель у складі УРСР.

Будучи провідником Дніпропетровської області ОУН, В. Регей почав організовувати господарську та політичну владу, діючи від імені проголошеного у Львові Державного правління⁴⁵. У Дніпропетровську було організоване міське та обласне Державне правління. Головою останнього став професор Дніпропетровського машинобудівельного інституту Панас Олійниченко (після війни виїхав до Німеччини), а його заступником – Василь Регей (він виконував обов'язки начальника відділу кадрів і керував загальним відділом). Міську управу очолив інж. Соколовський (Соколов⁴⁶), начальником відділу освіти став П. Козар⁴⁷. При цьому В. Косик наголошує, що цим двом особам вдалося досягнути певної автономності для адміністрації, тобто одержати від військового коменданта документ, в якому говорилося, що “Україна буде прийнята як одна з найбільших держав у сім'ю європейських народів”. Відтак керівники української адміністрації навіть вважали, що мають право використовувати власну печатку⁴⁸ (В. Регей власноручно виготовив цю печатку та зробив на ній напис – “Українська держава – територіальна адміністрація Дніпропетровська”)⁴⁹. Військовій комендант фон Альберті 25 жовтня дав згоду на відкриття Дніпропетровського університету, однак айнзацгрупа з Сіпо (поліція безпеки) і СД служба безпеки заборонили. Хоча ще на четвертий день перебування у місті В. Регей у приміщенні університету організував збори наукових працівників ЗВО м. Дніпропетровськ, на яких розглядалося питання відновлення діяльності університету і визначалися його завдання в умовах окупації. Виступив цих зборах і В. Регей (від імені тимчасового українського уряду), а також німецький комендант міста і бургомістр⁵⁰. Крім того, В. Регей провів підпільні збори робітників, на яких були присутні 15–17 осіб. Вони мали інформаційно-пропагандистський характер, із метою ознайомлення населення східних областей з програмою ОУН. На цих зборах В. Регей розповідав історію націоналістичного руху, мету і завдання українських націоналістів у зв'язку із військовими діями Німеччини проти СРСР. Він також відвідував міське управління міліції та цікавився її складом задля того, щоб туди ввести “своїх людей”.

Більше того, військовий комендант міста мало не дозволив створення українських клубів (“різновид політичних партій”), до сфери діяльності яких входили національні та політичні питання в усій Дніпропетровській області, їхній статус передбачав організацію конференцій і зборів⁵¹. На цьому фоні відбувся конфлікт між СД (відповідало за політичну лінію) та військовим комендантом. СД вважало, що створена Управа повинна займатися лише господарськими питаннями, а не політикою.

Для організації націоналістичної роботи на периферії В. Регеєм у райони були призначені та розіслані окружні провідники⁵². Так, окружним провідником ОУН у м. Нікополь стала Уляна Дида, у м. Кривий Ріг – Петро Рижко. У м. Дніпропетровськ також був призначений окружний провідник ОУН, а крім того, тут при обласному проводі ОУН залишався Павлоградський окружний провідник ОУН у резерві, оскільки територія, куди він мав піти, ще не була зайнята німецькими військами. Завданням окружних провідників визначалася організація на території округу місцевих органів самоуправління, укомплектування їх кадрами із лояльно налаштованих до ОУН осіб, підбір кадрів, пропаганда і агітація. Відзначимо, що на початку

⁴⁵ АУСБУ ЛО. Спр. 27848: Справа № 103350. За звинуваченням Регея Василя Івановича і Плаксії Тетяни Іванівни у злочинах передбачених ст. ст. 54-1 “а”, 54-11 кримінального кодексу (почато 10 квітня 1951 р. – закінчено 9 липня 1951 р.): у 2 т. Т. 2. Арк. 29.

⁴⁶ Регей В. Про себе і свій час. Львів, 1998. С. 35.

⁴⁷ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 1. Арк. 106.

⁴⁸ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж ; Нью-Йорк ; Львів : Наукове т-во ім. Шевченка у Львові, 1993. С. 179.

⁴⁹ Дейчаківський І.І. Єзупіль. Від перших поселень до сьогодення. Івано-Франківськ : Бібліотечка газети “Вперед”, 1997. С. 147.

⁵⁰ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 1. Арк. 39, 145.

⁵¹ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж ; Нью-Йорк ; Львів : Наукове т-во ім. Шевченка у Львові, 1993. С. 180.

⁵² АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 1. Арк. 106.

підпільні осередки формувалися в основному галичанами, згодом до їхніх лав увійшли й місцеві мешканці.

Для зв'язку із окружними провідниками ОУН у м. Дніпропетровськ на вул. Набережна, 30 була створена конспіративно-явочна квартира, куди кур'ери окружних провідників ОУН мали приносити звіти про проведену роботу на території округи. Однак зв'язок обласного проводу ОУН був встановлений тільки із окружним провідником ОУН Нікопольського округу Уляною Дидою, яка через спеціально надісланого зв'язкового у письмовій формі повідомила В. Регею, що вона прибула у м. Нікополь і приступила до організаційної роботи. Із рештою окружних провідників ОУН В. Регей зв'язку не встановив, позаяк невдовзі був заарештований німцями⁵³. 16 вересня 1941 р. розпочалися арешти 6-СД айзанцкомандою. У оцю першу хвилю арештів потрапили близько 10 осіб (у спогадах пише про майже двадцять⁵⁴). В. Регей взяв на себе усю відповідальність (інші на допитах свідчили, що приїхали на Дніпропетровщину розшукувати родичів або поверталися на Галичину і Волинь), оскільки публічно, ще до арештів це декларував і, таким чином, врятував багатьох інших членів ОУН. Після допиту всіх заарештованих (крім В. Регея і Стадника), звільнили, але взяли письмові розписки виїхати з Дніпропетровська назад до Галичини і там зголоситися до місцевого відділу Гестапо. Його ж відправили до Кривого Рогу, а через тиждень – до Києва (перебував на Володимирській, 33)⁵⁵. Водночас такі дії СД військовий комендант критикував і вимагав негайно звільнити заарештованих осіб. Попри дискусію полковник фон Альберті був змушений не лише поступитися, а й пообіцяти, що надалі всі політичні рішення комендатури прийматимуться за згодою СД. Вони ж взяли під свій контроль допоміжну поліцію і обласну адміністрацію. Згідно з рішенням української адміністрації, навчання в Дніпропетровському університеті мало розпочатися 25 жовтня 1941 р. Але і тут, як уже йшлося вище, СД радикально вплинуло на справу, заборонивши навчання, дозволивши лише працю зі зберігання навчальних засобів і лабораторій та працю студентів останнього семестру медицини в університетських клініках⁵⁶. Більше того, вже у період з кінця 1941 до літа 1942 р. місцеві організаційні осередки у містах і районах області були майже повністю розгромлені нацистами із застосуванням до їхніх керівників смертної кари та ув'язнення у тюрмах, концтаборах. Однак навіть попри репресії чисельність симпатиків українських націоналістів невинно зростала⁵⁷.

Загалом у Дніпропетровській області були організовані Кам'янська (Дніпродзержинська), Криворізька, Нікопольська, Новомосковська і Синельниківська округи ОУН, які поділялися на відповідні райони. Дієві осередки ОУН були у Кривому Розі (керували С. Шерстюк, а потім – М. Кривошакпа), Нижньодніпровську (там діяла молодіжна націоналістична організація), Дніпродзержинську (похідна група на чолі з С. Держком організувала низку гуртків у школах, в театрі, на заводах, в адміністрації) та в інших містах і селах. Вдалося навіть налагодити видання газет: “Вільна Україна” (Дніпропетровськ), “Дзвін” (Кривий Ріг), “Промінь” (Нікополь), “Кам'янські вісті” (Дніпродзержинськ). Більше того, у Кривому Розі націоналісти домоглися перейменування провулку на честь Євгена Коновальця. Активно націоналісти працювали через товариство “Просвіта”, доки німці не заборонили його⁵⁸.

Після арешту СД В. Регея було відправлено для слідства у м. Львів, де він перебував до березня 1942 р. До речі, усіх заарештованих, за винятком самого В. Регея і Стадника (очолював референтуру Служби безпеки Дніпропетровського обласного проводу ОУН), із-під варті було

⁵³ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 1. Арк. 107.

⁵⁴ Регей В. Про себе і свій час. Львів, 1998. С. 36.

⁵⁵ Дейчаківський І. І. Єзупіль. Від перших поселень до сьогодення. Івано-Франківськ : Бібліотечка газети “Вперед”, 1997. С. 149.

⁵⁶ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж ; Нью-Йорк ; Львів : Наукове т-во ім. Шевченка у Львові, 1993. С. 180.

⁵⁷ Дейчаківський І. І. Єзупіль. Від перших поселень до сьогодення. Івано-Франківськ : Бібліотечка газети “Вперед”, 1997. С. 148.

⁵⁸ Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ : Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. С. 30–31.

звільнено з наказом негайно покинути територію Дніпропетровщини, виїхавши до місць свого проживання у західні області України⁵⁹. Ще під час етапу до Львова В. Регей разом із Стадником впродовж двох тижнів перебували у тюрмі Кривого Рогу⁶⁰. Саме там В. Регей зустрів Петра Рижка, якого перед цим призначив окружним провідником ОУН (його також було заарештовано за націоналістичну діяльність). Згодом усі троє були етаповані через Київ до Львова, де утримувалися під вартою до березня 1942 р. Відтак усіх трьох із-під варти звільнили і планували відправити на роботу в Німеччину, однак, заручившись підтримкою свого знайомого (із гестапо) у Львові, Стадник на роботу до Німеччину не поїхав, а В. Регей і П. Рижко були відправлені⁶¹. На шляху етапування П. Рижко захворів на тиф, а, оскільки В. Регей перебував разом із ним, їх обидвох поклали у лікарню м. Перемишль, звідки йому вдалося втекти, а його товариш залишився на лікуванні⁶².

Відтак за допомогою шкільного інспектора по Станіславському округу Івана Рибчина (переїхав до Німеччини) і батька дружини Степана Кобзана В. Регей поступив на вчительську роботу у семилітню школу с. Жовтень, в якій пропрацював один місяць.

У травні 1942 р. В. Регей перейшов на роботу у с. Маріямполь на посаду завідувача дитячого будинку, де і працював до серпня 1944 р. За сумісництвом у цьому ж селі був секретарем волості. За цей період націоналістична діяльність полягала у зв'язку із підпіллям і виконанні його вказівок⁶³.

Через брата дружини районного провідника ОУН Богдана Кобзана (до речі, у неї був ще один брат Роман⁶⁴), який працював у В. Регея в дитячому будинку завгоспом, він зв'язався із Станіславським окружним провідником ОУН М. Пинилом, другом по гуртку у Варшаві, студентській громаді. За завданням М. Пинила, В. Регей налагодив зв'язок з усіма учасниками похідної групи, які проживали у найближчих районах, для активізації їх націоналістичної діяльності, зокрема, із бургомістром с. Жовтень Володимиром Губернатом, учителем с. Жовтень Матвієм Гутою, братом дружини, бургомістром с. Стриганці Тлумацького району Ярославом Кобзаном (з'явився із повинною, проживав у с. Жовтень) та іншими, яким давав конкретні завдання щодо проведення націоналістичної діяльності. Йшлося про збір продуктів для підпілля, постачання папером, друкарськими машинками, необхідними товарами. Крім того, В. Регей отримував особисті доручення від М. Пинила, через колишніх учасників похідної групи збирав інформацію про господарську, культурну і політичну діяльність району, а також наявність німецьких військ, їх озброєння, діяльність поліції і, крім того, стежив за діяльністю наявної тоді у с. Маріямполь націоналістичної польської організації⁶⁵. Водночас за завданням М. Пинила через вказаних вище осіб, а також використовуючи інші можливості, збирав інформацію розвідувального характеру про: господарське, політичне та культурне життя, наявність у районі німецьких військ, їх розташування, діяльність поліції та ін., і про все це через районного провідника ОУН Я. Кобзана інформував окружного провідника Миколу Пинила⁶⁶. Із ним В. Регей зустрічався двічі: уперше навесні 1942 р. у с. Заріччя Станіславської області, куди його викликали через спеціально надісланого зв'язкового. На цій зустрічі він отримав завдання по роботі у підпіллі ОУН, вдруге – там само приблизно у травні 1944 р., перед приходом у Станіславську

⁵⁹ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 1. Арк. 160–162.

⁶⁰ Там само. Арк. 165.

⁶¹ Там само. Арк. 165–168.

⁶² Там само. Арк. 165–168.

⁶³ Там само. Арк. 42.

⁶⁴ Кобзан Роман Степанович (“Потап”, “Смертоносець”; 1923, смт Єзупіль Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. – 6.03.1945, с. Тязів Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл.). Комендант боївки СБ Станіславського районного проводу ОУН (1944). Субреферент референтури СБ Станіславського районного проводу ОУН (? – 03.1945). Референт СБ Станіславського районного проводу ОУН (? – 03.1945).

⁶⁵ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 1. Арк. 42–43, 109, 150.

⁶⁶ Там само. Арк. 110.

область радянської адміністрації. Обговорювалися питання подальшої діяльності В. Регея у підпіллі ОУН⁶⁷.

Водночас В. Регей розповідає, що навесні 1943 р. у Львові (у парку навпроти університету) зустрічався із провідником Крайового проводу ОУН. На цій зустрічі він розповів про ситуацію, яка склалася, завдання ОУН та плани на майбутнє, зокрема перехід до активної практичної діяльності у зв'язку із наступом радянських військ. Провідник наголосив на необхідності включитися в активну роботу підпільної крайової редакції, яка видавала газету. Паралельно членам ОУН давалися завдання готуватися до приходу радянської влади – будувати криївки, магазинувати зброю тощо⁶⁸.

Після другої зустрічі із М. Пинилом (травень 1944 р.) В. Регей залишив місце праці та перейшов у його штаб, розміщений у с. Заріччя Станіславської області⁶⁹, проте уже через місяць–два повернувся у с. Маріямполь і приступив до праці у дитячому будинку, проводячи роботу щодо ліквідації справ і підготовки до вивозу сім'ї до Німеччини чи Польщі. У травні 1944 р. В. Регей встановив зв'язок із П. Рижком, який проживав у м. Риманів (Польща) з метою виїзду до Польщі (у цьому населеному пункті була підібрана квартира). Однак коли повернувся за сім'єю, з'ясувалося, що дружина категорично відмовилася виїжджати, а тому В. Регей із сім'єю залишилися на Західній Україні. Тимчасово переховувалися у с. Кальна Болексівського району, куди втекли більшість як націоналістів, так і інших антирадянськи налаштованих осіб, щоб не потрапити у фронтову лінію. У с. Кальна В. Регей зв'язався із місцевим провідником ОУН, який запропонував перейти у підпілля, але через сім'ю він від цього відмовився та залишився на учительській роботі, підтримуючи зв'язок із підпіллям ОУН⁷⁰.

Пробувши у с. Кальне близько місяця, В. Регей разом із тестем, його сином Ярославом Кобзаном, Коробейком у зв'язку із відселенням населення змушений був до с. Малі Дідушичі Стрийського району. Тут влаштувався вчителем місцевої школи. Пропрацювавши один тиждень, встановив зв'язок із станичним та шукав через нього зв'язок із З. Матлою, який мав перебувати у Карпатах. 6 вересня 1944 р. з'явився у військкомат і був відправлений у нестроюву частину – ремонтно-відновлювальний відділ № 2181 (військова частина 2178, посада – старший писар), який дислокувався у Дрогобицькій області. У цьому відділі перебував до травня 1946 р., відтак був демобілізований⁷¹.

У період служби в армії родина В. Регея проживала у с. Малі Дідушичі у батьків дружини, які працювали в місцевій школі вчителями та отримували матеріальну допомогу від ОУН⁷².

За допомогою інспектора обласного відділу народної освіти Анатолія Зубрицького (проживав у м. Дрогобич, вул. І. Франка, 104) В. Регей 1 березня 1946 р. влаштувався на роботу викладачем німецької мови Дрогобицького учительського інституту (наказ № 12 від 5 березня 1946 р.). Довідавшись випадково навесні 1947 р. про повернення рідних із висилки, В. Регей поїхав у с. Жаб'є Станіславської області їх провідати. Тут був затриманий підпільниками, які, провівши з ним розмову, відпустили⁷³.

Період праці В. Регея в інституті дає змогу чітко реконструювати його особова справа. Так, Василь Регей зарахований 5 березня 1946 р. до Дрогобицького учительського інституту викладачем факультетського курсу німецької мови (наказ № 12, § 2)⁷⁴. При влаштуванні на роботу він проживав у м. Дрогобич на вул. Польна, 16⁷⁵.

У цій справі також вміщено особовий листок з обліку кадрів, де подано зазделегідь продуману легенду про період 1939–1944 рр. Зокрема, В. Регей стверджує, що впродовж

⁶⁷ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 1. Арк. 110.

⁶⁸ Там само. Арк. 44, 152.

⁶⁹ Там само. Арк. 44.

⁷⁰ Там само. Арк. 45.

⁷¹ Там само. Арк. 46, 110–111.

⁷² Там само. Арк. 47.

⁷³ Там само. Арк. 49.

⁷⁴ АДДПУ ім. І. Франка. Спр. 1389. Арк. 1.

⁷⁵ Там само. Арк. 2.

листопада 1939 – травня 1942 р. працював викладачем німецької мови на курсах іноземних мов у Варшаві. Відтак у травні 1942 – вересні 1944 р. викладав німецьку мову та математику у середній школі с. Дідушичі Стрийського району. У вересні 1944 – 15 травня 1946 р. – перебував на військовій службі у РСЧА⁷⁶. У довідці, виданій 3 липня 1951 р. військовим комісаром Дрогобицького ОГВК підполковником Кириченком, зазначалося, що В. Регей проходив військову службу у РА із вересня 1944 р. до травня 1946 р. та має урядову нагороду⁷⁷. Нагороджений медалью “За перемогу над Німеччиною” (19.09.1946 р. Президія Верховної Ради СРСР)⁷⁸. З березня 1946 р. – викладач німецької мови у Дрогобицькому учительському інституті⁷⁹. Така ситуація пояснюється у спогадах: “У військову частину зателефонував завідувач шкільним відділом і запросив мене на розмову. З’ясував, що я прекрасно володію німецькою мовою і запропонував працювати в Учительському інституті. Я погодився. Сказав про це командирові частини. Він запропонував оформитися на роботу викладачем, але не поспішати з демобілізацією, бо всюди голод, дорожняча. ...І так я, будучи ще солдатом, став ходити в інститут на заняття як викладач німецької мови”⁸⁰. В особовій картці з обліку відділу кадрів 1 липня 1946 р. писав, що добре володіє німецькою, польською та українською мовами, натомість слабо – французькою і російською⁸¹. Уже при заповненні особової картки з обліку відділу кадрів 1 липня 1946 р. писав, що проживає у м. Дрогобич, вул. Бічна Сніжна, 28 в⁸².

З 1 червня 1947 р. В. Регей – заступник директора по заочному навчанню⁸³. 25 вересня 1947 р. Василя Івановича Регея було затверджено на посаді заступника директора по заочній освіті Дрогобицького державного учительського інституту (наказ № 2229 заступника Міністра освіти УРСР І.С. Гуленка)⁸⁴.

У службовій характеристиці для переходу на посаду старшого викладача директор інституту Г. Катренко і заступник директора по науковій і навчальній частині К. Гулак⁸⁵ 16 лютого 1948 р. писали: “Тов. Регей В.І. будучи заст. директора по заочному відділу добре забезпечує керівництво заочним відділом, має з кожним заочником безпосередні діючі зв’язки, часто сам виїжджає в райони, в питанні сприяння і покращання роботи заочників через консультаційні пункти, які працюють безперебійно. В роботі енергійний, ініціативний, акуратний і наполегливий. Скромний і ввічливий в поведінці. ...Добре працює над підвищенням своєї ділової кваліфікації. Приймає активну участь в громадсько-політичному житті інституту і серед громадськості м. Дрогобич. Він являється депутатом Дрогобицької міськради. Часто виступає з лекціями і доповідями перед студентами і громадкістю”⁸⁶.

9 січня 1950 р. В. Регей написав Міністру освіти УРСР Г.П. Пінчуку та директору Дрогобицького учительського інституту Г.П. Катренку з проханням звільнення з посади заступника директора інституту по заочному навчанні та викладача іноземної мови⁸⁷. Однак таке його клопотання було віхилено. Директор Дрогобицького учительського інституту Г. Катренко відмовив йому у такому⁸⁸.

⁷⁶ АДДПУ ім. І. Франка. Спр. 1389. Арк. 3 зв., 5.

⁷⁷ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 2. Арк. 186.

⁷⁸ АДДПУ ім. І. Франка. Спр. 1389. Арк. 4 зв.

⁷⁹ Там само. Арк. 3 зв., 5.

⁸⁰ Регей В. Про себе і свій час. Львів, 1998. С. 55–56.

⁸¹ АДДПУ ім. І. Франка. Спр. 1389. Арк. 4.

⁸² Там само. Арк. 4 зв.

⁸³ Там само. Арк. 10.

⁸⁴ Там само. Арк. 12.

⁸⁵ Гулак Костянтин Дмитрович (1902, с. Перекопівка, нині Глинянського р-ну Сумської області). Закінчив Київський інститут соціального виховання (1933), Ніжинський державний педагогічний інститут (1938). Викладач Ніжинський державний педагогічний інститут (1941). У ЧА (1942–1945). Заступник директора з навчальної та наукової роботи Дрогобицького учительського інституту (1947–1949).

⁸⁶ АДДПУ ім. І. Франка. Спр. 1389. Арк. 11.

⁸⁷ Там само. Арк. 15.

⁸⁸ Там само. Арк. 16.

До речі, В. Регея призначили вчителем німецької мови вечірньої середньої школи № 11 м. Дрогобич з 1 вересня 1950 р. (наказ № 182 по Дрогобицькому міському відділу народної освіти від 4 вересня 1950 р.)⁸⁹.

6 вересня 1950 р. В. Регея було призначено виконувачем обов'язків завідувача кафедри української мови (з педнавантаженням на 0,5 ставки). 6 вересня 1950 р. навіть клопотали перед Міністерством про затвердження його на цій посаді (наказ № 147, § 2)⁹⁰.

1 лютого 1951 р. В. Регея звільнили із посади заступника директора по заочному відділу та призначили заступником директора по навчальній та науковій роботі (наказ № 15 від 31 січня 1951 р. § 3). Відповідне рішення було погоджено із заступником міністра освіти УРСР І.С. Гуленком⁹¹. Воно ж пройшло і в наказі заступника міністра освіти УРСР І.С. Гуленка (наказ № 59/К від 10 лютого 1951 р.)⁹².

У підпільному документі “Репортаж про життя в державному учительському інституті в м. Дрогобич” із Лапаївського архіву збереглася така характеристика В. Регея: “Справжні, авторитетні викладачі не займаються поборюванням бандерівського руху. Вони є шановані студентами за свою поведінку і справжню працю для добра молоді. В більшості випадків такі викладачі є переслідувані большевицьким охвістям. До цієї категорії викладачів слід зачислити: ...Регея – викладач німецької мови, директор заочного відділу, дуже ввічливий і інтелігентний, українець з ЗУЗ, коло 45–50 років життя, безпартійний”⁹³.

У період праці в Дрогобицькому учительському інституті В. Регей навчався у вечірньому університеті марксизму-ленінізму⁹⁴, був членом профспілки вчителів (1946)⁹⁵, двічі обирався депутатом міської ради Дрогобича (1947 р. і 1950 р.)⁹⁶.

Заарештували Василя Івановича 20 квітня 1951 р. (по ст. 54-1 “а”, 54-11 КК УРСР) безпосередньо у робочому кабінеті⁹⁷, а вже наступного дня звільнили від обов'язків заступника директора по науково-навчальній частині інституту (наказ № 61 від 21 квітня 1951 р.)⁹⁸.

Під час слідства він утримувався у внутрішній тюрмі УМДБ Львівської області, “тюрмі на Лонцького”, у камері № 44 (за іронією долі, тій у якій під час слідства сидів і у 1941–1942 рр.)⁹⁹.

До речі, наголосимо, що розробку, арешт, а відтак і допит проводили силовики Львівського УМДБ. Працівники УМДБ Дрогобицької області на нього ніякої інформації не мали. Можливо через те, що 10 квітня Львівське УМДБ заарештувало Т. Плаксій, і вона, вочевидь, розповіла, а, можливо, й через те, що окремі дрогобицькі силовики були в добрих відносинах із ним (закінчили заклад освіти чи навчалися заочно).

Слідчі намагалися “витягнути” із В. Регея інформацію про націоналістичну роботу під час праці в інституті. Однак це він навідріз відмовлявся визнавати¹⁰⁰. Слідчий із цього питання продовжував тиснути і вимагав зізнання, але кожного разу отримував категоричну відповідь про відсутність такої співпраці із націоналістами¹⁰¹. Попрацювали слідчі і над збором доказової бази, передовсім витягів із протоколів допитів та й безпосередньо допитували осіб, з якими міг контактувати В. Регей. Про це свідчить значна кількість протоколів допитів у справі¹⁰².

⁸⁹ АУСБУ ЛО. Спр. 27848: контрольно-наглядова справа.

⁹⁰ АДДПУ ім. І. Франка. Спр. 1389. Арк. 19.

⁹¹ Там само. Арк. 21.

⁹² Там само. Арк. 22.

⁹³ Архів Центру дослідження визвольного руху (АЦДВР). Ф. 63. Т. 4. Арк. 4.

⁹⁴ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 2. Арк. 258.

⁹⁵ АДДПУ ім. І. Франка. Спр. 1389. Арк. 3.

⁹⁶ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 2. Арк. 221.

⁹⁷ Дейчаківський І. І. Єзупіль. Від перших поселень до сьогодні. Івано-Франківськ : Бібліотечка газети “Вперед”, 1997. С. 151.

⁹⁸ АДДПУ ім. І. Франка. Спр. 1389. Арк. 23; АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 1. Арк. 1.

⁹⁹ Дейчаківський І. І. Єзупіль. Від перших поселень до сьогодні. Івано-Франківськ : Бібліотечка газети “Вперед”, 1997. С. 151.

¹⁰⁰ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 1. Арк. 169.

¹⁰¹ Там само. Арк. 154–157, 169–170.

¹⁰² там. само. Т. 2. Арк. 29, 31, 35, 48, 52, 54, 61, 67, 72, 78, 83, 89, 107, 113, 131, 132–133.

25 липня 1951 р. Військовий Трибунал військ МДБ Львівської області (головуючий – старший лейтенант Максимов, члени – сержанти міліції Гришин і Дидик, при секретарі – капітані Чебан) засудили В. Регея за статтею 54-1 “а” КК УРСР до 25-річного ув’язнення у виправно-трудовах таборах, із поразенням у правах (по п.п. “а”, “б”, “в” ст. 29 кримінального кодексу УРСР) терміном на 5 років, із конфіскацією усього майна. Засудженого В. Регея також позбавили урядової нагороди медалі – “За перемогу на Німеччиною у Великій Вітчизняній Війні 1941–1945 рр.”¹⁰³. Під час судового засідання В. Регей повністю визнав себе винним¹⁰⁴, про що згодом написав: “Нічого ніхто на суді не встановлював і ніякого слідства ніхто не проводив. Був зачитаний вирок. Коли нам надали слово, то ми призналися у національній діяльності. Нам сказали, що цього досить і звели сісти. З залу нас вивели і я з кривою усмішкою за злий судейський фарс пішов з вартовим у підвал тюрми”¹⁰⁵.

Після цього В. Регея спочатку відправили у с. Междуречье Кемеровської області, а в 1953 р. – Омск (“Озерлаг” – виправно-трудова табір МВС). З 1955 р. – у с. Чуна Іркутської області¹⁰⁶. Перебуваючи уже в ув’язненні В. Регей, впродовж двох років добивався скасування вироку, подаючи апеляції. Так, 28 грудня 1954 р. він написав скаргу, у якій наголошував, що вважає винесений вирок несправедливим, необґрунтованим і надзвичайно суворим¹⁰⁷. 2 квітня 1955 р. заступник начальника Оперативного відділу УМ УМВС Львівської області підполковник Михайлов відзначав, що вирок стосовно В. Регея у касаційному порядку не розглядався¹⁰⁸. Відтак вивчивши кримінальну справу, вважав вирок Військового трибуналу військ МДБ Львівської області від 25 липня 1951 р. за доцільне залишити без змін¹⁰⁹.

23 травня 1955 р. В. Регей вдруге написав скаргу із проханням переглянути справу через надзвичайно суворий та необґрунтований вирок¹¹⁰. Однак результату не було.

1 листопада 1955 р. до цього процесу уже приєдналася адвокат юридичної консультації Сталінського району м. Львів (пл. Возз’єднання, 9) Н. Смирнова, яка звернулася до військового прокурора Прикарпатського військового округу із клопотанням про зниження терміну покарання і застосування до В. Регея Указу “Про амністію” (від 17 вересня 1955 р.)¹¹¹.

20 квітня 1956 р., зі свого боку, Марія Регей звернулася зі скаргою до першого секретаря ЦК КП(б)У А. І. Кириченка про те, що її клопотання у Військову прокуратуру Прикарпатського військового округу у справі засудження її чоловіка В. Регея, понад рік залишаються нерозглянутими. Хоча загалом справа разом із його скаргами впродовж близько двох років перебувала у Прокуратурі Прикарпатського військового округу, а тому просила втручання для пришвидшення розгляду справи і скарг по справі, які залишалися без уваги впродовж такого тривалого часу¹¹².

19 лютого 1957 р. військовий прокурор ПРИКВО генерал-майор юстиції А. Лабутов підготував протест (у порядку нагляду)¹¹³. Відтак 27 лютого 1957 р. військовий трибунал Прикарпатського військового округу розглянув цей протест військового прокурора і визнав доцільним вирок військового трибуналу військ МДБ Львівської області від 25 липня 1951 р. щодо В. Регея змінити і знизити йому покарання до 10 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах. В іншій частині вирок залишили без змін¹¹⁴.

¹⁰³ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 1. Арк. 52, 54.

¹⁰⁴ Там само. Арк. 211.

¹⁰⁵ Регей В. Про себе і свій час. Львів, 1998. С. 66.

¹⁰⁶ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 2. Арк. 298; Дейчаківський І. І. Єзупіль. Від перших поселень до сьогодення. Івано-Франківськ: Бібліотечка газети “Вперед”, 1997. С. 151.

¹⁰⁷ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 2. Арк. 257–258 зв.

¹⁰⁸ Там само. Арк. 258.

¹⁰⁹ Там само. Арк. 265.

¹¹⁰ Там само. Арк. 269–270 зв.

¹¹¹ Там само. Арк. 288–289.

¹¹² Там само. Арк. 294.

¹¹³ Там само. Арк. 292–293.

¹¹⁴ Там само. Арк. 295–297.

Василя Регея звільнили із ув'язнення 27 березня 1957 р. (довідка серія РЕ № 009066, видана Управлінням ВТТ “ЖШ”). 22 жовтня 1966 р. рішенням Обласного суду Іркутської області (№ 2/3309) з нього була знята судимість¹¹⁵.

Після звільнення працював майстром на лісопилному заводі у с. Віхоровка. Відтак на цьому підприємстві почав виконувати обов'язки економіста. Закінчив Іркутський лісотехнічний технікум і обійняв посаду технолога з деревообробки і начальника цеху у с. Віроховка. У 1970-х рр. – начальник відділу наукової організації праці і начальник планового відділу¹¹⁶. У 1978 р. після виходу на пенсію обміняв квартиру в с. Віроховка на аналогічну у Калуші (проживав на вул. Литвина, 11, кв. 21)¹¹⁷. Лишень 15 грудня 1992 р. В.І. Регея було реабілітовано¹¹⁸.

Після здобуття Україною незалежності В. Регей підготував та опублікував власні спогади, займався активною громадсько-політичною діяльністю. Був членом Всеукраїнського братства ветеранів ОУН-УПА ім. Романа Шухевича – “Тараса Чупринки” і політичної партії Конгрес українських націоналістів. Надавав консультації дослідникам Дмитру Куделі та Павлу Хоботу, які підготували працю про діяльність похідних груп на Дніпропетровщині у 1941 р., активно виступав з лекціями, на мітингах, публікував статті у місцевій пресі. Помер 6 жовтня 1996 р. у м. Калуші і похований на місцевому цвинтарі¹¹⁹.

VASYL REHEI (1915–1996):

LIFE AND ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF TOTALITARIAN REGIMES

Vasyl ILNYTSKYI

*Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
Department of History of Ukraine,
Ivan Franko St., 24, 82100, Drohobych, Ukraine,
Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy,
Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning,
Heroyiv Maydana St., 32, 79026, Lviv, Ukraine
e-mail: vilnickiy@gmail.com*

Mykola POSIVNYCH

*Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy Sciences of Ukraine,
Department of Contemporary History,
Kozel'nyts'ka St., 4, 79026, Lviv, Ukraine
e-mail: posiv@yahoo.com*

Summary

The biography of Vasyl Ivanovych Rehei (1915–1996) is completely reconstructed in the article on the basis of unknown documents and materials, memoirs and scientific literature. The whole life of Vasyl Ivanovych Rehei can be divided into several stages: 1) 1915–1939 – childhood and adolescence, education at a seven-year school, German gymnasium (Stanislaviv), Warsaw Jozef Pilsudski University; 2) 1939–1944 – participation in the Ukrainian liberation movement – a deputy county leader of Sanok district (with simultaneous service), a member of the Southern OUN marching group, a leader of Dnipropetrovsk regional leadership of the OUN, at the same time teaching; 3) 1944–1946 – service in the Soviet army; 4) 1946–1951 – scientific and pedagogical work at Drohobych Pedagogical Institute; 5) 1951–1957 – arrest, investigation, serving a sentence in correctional labor camps; 6) 1957–1978 – work at the sawmill in the village of Vihorovka; 7) 1978–1996 – pension,

¹¹⁵ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 2. Арк. 309; 314–314зв.

¹¹⁶ Регей В. Про себе і свій час. Львів, 1998. С. 82.

¹¹⁷ Дейчаківський І. І. Єзупіль. Від перших поселень до сьогодні. Івано-Франківськ : Бібліотечка газети “Вперед”, 1997. С. 151; АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 2. Арк. 314 зв.

¹¹⁸ АУСБУ ЛО. Спр. 27848. Т. 2. Арк. 314 зв.

¹¹⁹ Дейчаківський І. І. Єзупіль. Від перших поселень до сьогодні. Івано-Франківськ : Бібліотечка газети “Вперед”, 1997. С. 152; Регей В. Від Сяну до Дніпра (Причинки до історії Південної похідної групи ОУН). *Визвольний шлях*. Кн. 9 (570). 1995. Вересень. Річник XLVIII. С. 1140; Регей В. Про себе і свій час. Львів, 1998. С. 95.

return to Frankivsk region, active participation in public and political life. The research methodology is based on the principles of historicism, scientificity, systematics. Biographical and prosopographic approaches are used in the work. In addition, the authors used general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic, documentary heuristics) methods.

Keywords: Drohobych Pedagogical Institute, OUN, repressive and punitive system, Vasyl Rehei.

REFERENCES

Archive of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (AIFDSPU). Spr. 1389: Personal file of Regei Vasyl Ivanovych. Deputy Director of the Institute of Distance Learning (started March 5, 1946 – completed April 21, 1951). 24 p. (in Ukrainian).

Archive of the Center for the Study of the Liberation Movement (ACSLM). F. 63. T. 4. 4 p. (in Ukrainian).

Deichakivskyi, I. (1997). *Yezupil. Vid pershykh poselen do sohodennia [Jezupil. From the first settlements to the present]*. Ivano-Frankivsk: Bibliotechka hazety “Vpered” (in Ukrainian).

Khobot, P. (Ed.). (2010). *Diialnist Orhanizatsii Ukrainskyi natsionalistiv na Skhodi Ukrainy [Activities of the Organization of Ukrainian Nationalists in Eastern Ukraine]*. Zbirnyk statei. Dnipropetrovsk (in Ukrainian).

Kosyk, V. *Problema doslidzhennia borotby OUN-UPA na Skhidno-Ukrainskykh zemliakh [The problem of studying the OUN-UPA struggle in the Eastern Ukrainian lands]*. Retrieved from: <http://ounuis.info/publications/43/problema-doslidzhennya-borotby-oun-upa-na-sxidno-ukrayinskykh-zemlyakh.html> (in Ukrainian).

Kosyk, V. (1993). *Ukraina i Nimechchyna u Druhii svitovii viini [Ukraine and Germany in World War II]*. Paryzh; Niu-York; Lviv: Naukove t-vo im. Shevchenka u Lvovi (in Ukrainian).

Kudelia, D. (2002). Dnipropetrovtsi v UPA [Dnipropetrovsk in the UPA]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*. Zbirnyk 1. Lviv, pp. 87–96 (in Ukrainian).

Kudelia, D., Khobot, P. (1993). Diialnist pidpillia OUN (b) na tereni Dnipropetrovskoi oblasti v roky nimetskoï okupatsii, 1941–1944 [Activities of the OUN (b) underground in the Dnipropetrovsk region during the years of German occupation, 1941–1944]. *Shliakh peremohy*, 16 zhovtnia, ch. 42 (2062), pp. 7 (in Ukrainian).

Matla, Z. (1952). *Pivdenna pokhidna hrupa [Southern derivative group]*. Miunkhen: Nasha knyhozbiarnia (in Ukrainian).

Nikolaieva, N. (2013). Uliana Kriuchenko – “Oksana” [Uliana Kriuchenko – “Oksana”]. *Litopys UPA. Seriia “Podii i liudy”*. Toronto; Lviv: Litopys UPA, kn. 23 (in Ukrainian).

Kulchytskyi, S. (Ed.). (2005). *Orhanizatsiia Ukrainskykh Natsionalistiv i Ukrainska Povstanska Armia [Organization of Ukrainian Nationalists and Ukrainian Insurgent Army]: Istorychni narysy*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Rehei, V. (1995). Vid Sianu do Dnipra (Prychynky do istorii Pivdennoi pokhidnoi hrupy OUN) [From Xiang to the Dnieper (Reasons for the history of the Southern OUN group)]. *Vyzvolnyi shliakh*, kn. 9 (570), veresen, richnyk XLVIII, pp. 1139–1152. (in Ukrainian).

Rehei, V. (1998). *Pro sebe i svii chas [About myself and my time]*. Lviv (in Ukrainian).

Rusnachenko, A. (2002). *Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940 – 50-kh rokakh [The Revolted People: National liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus, Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s – 1950s]*. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo “Pulsary” (in Ukrainian).

Archive of the Security Service of Ukraine in Lviv region (ASSU LO). Spr. 27848: Case № 103350. On charges of Regei Vasyl Ivanovych and Plaksiy Tetyana Ivanivna in the crimes provided for in Art. Art. 54-1 “a”, 54-11 of the Criminal Code (started on April 10, 1951 – completed on July 9, 1951). In 2 vol. Vol. 1. 300 p. (in Russian).

ASSU LO. Spr. 27848: Case № 103350. On charges of Regei Vasyl Ivanovych and Plaksiy Tetyana Ivanivna in the crimes provided for in Art. Art. 54-1 “a”, 54-11 of the Criminal Code (started on April 10, 1951 – completed on July 9, 1951). In 2 vol. Vol. 2. 315 p. (in Russian).

УДК 94 (477.8)

**“ЛЕГЕНДА ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ”.
ПАМ’ЯТІ ЯРОСЛАВА ЮРІЙОВИЧА ЗАБОРОВСЬКОГО**

Мирослав ВОЛОЩУК

*Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра всесвітньої історії, Центр медієвістичних студій,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: myrkomyrko79@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.34.153-167
ORCID: 0000-0002-1737-7205*

Ігор ДРОГОБИЦЬКИЙ

*Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
кафедра теорії та методики навчання,
пл. Міцкевича, 3, 76000, Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: drogobutsky@ukr.net
DOI: 10.15330/gal.34.153-167
ORCID: 0000-0001-8718-9544*

Руслан ДЕЛЯТИНСЬКИЙ

*Приватний заклад вищої освіти
“Івано-Франківська академія Івана Золотоустого”,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін,
вул. Гарбарська (Софрона Мудрого), 22, 76019, Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: r.deliatynskyi@ukr.net
DOI: 10.15330/gal.34.153-167
ORCID: 0000-0002-6020-7666*

Стаття присвячена біографії видатного вченого, дослідника історії аграрних відносин Республіканського Риму, християнської Церкви, педагогові, викладачеві низки вищих навчальних закладів Івано-Франківська Ярослава Юрійовича Заборовського. Відображені головні віхи його життєвого і творчого шляху у Львові, Ленінграді, Дрогобичі, Івано-Франківську. Відтворено його особистий внесок у розвиток історичного факультету Івано-Франківського педагогічного інституту (із 1992 р. – Прикарпатського університету, що 2004 р. отримав статус національного) імені Василя Стефаника. Підкреслюється його значний вклад в українське антикознавство за часів УРСР, дослідження історії Греко-Католицької Церкви після її виходу із підпілля 1989 р., особисті зв’язки із єпископатом відновленої з підпілля структури. Відзначено заслуги у роботі Івано-Франківської духовної семінарії УГКЦ, дослідження біографії репресованого духівництва, частина якого, за результатами наукових студій вченого, була беатифікована папою Іоанном Павлом II 2001 р. Значна увага зосереджена на розкритті педагогічної діяльності Я.Ю. Заборовського, зокрема в Івано-Франківському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти. Статтю доповнює вичерпна бібліографія написаних у різний час праць ученого, зокрема п’яти одноосібних монографій.

Ключові слова: *Ярослав Юрійович Заборовський, історична освіта, антикознавство, історія Церкви, університет, Івано-Франківськ, Львів, Ленінград.*

26 січня 2021 р. на 82-му році життя перестало битися серце відомого історика Ярослава Юрійовича Заборовського. Цю сумну звістку, вслід за Центром медієвістичних студій Державного вищого навчального закладу “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, за короткий час поширили основні місцеві інформаційні агенції¹.

¹ Вічна пам’ять [некролог: Заборовський Ярослав Юрійович]. URL: <https://pnu.edu.ua/blog/2021/01/26/25099>; У Франківську помер відомий історик – професор Ярослав Заборовський. URL: <https://kurs.if.ua/society/u-frankivsku-pomer-vidomyj-istoryk-profesor-yaroslav-zaborovskij> (дата звернення: 31.01.2021).

Народився майбутній історик 8 серпня 1939 р. у Львові в сім'ї Юрія Васильовича Заборовського і Анни Теодорівни з родини Солярів. У часі хрищення отримав подвійне ім'я Мар'ян-Ярослав. Дитячі роки, що припали на період Другої світової війни, супроводжувалися непростим життям сім'ї, хворобами самої дитини, на три роки арештом органами радянської влади 1940 р. батька Юрія, який трагічно загинув у серпні 1944 р. вже після повернення з ув'язнення додому. У травні 1949 р. за носіння п'ятирічним Ярославом вишитої сорочки, під арешт, за донесенням одного із енкаведистів, що оселилися поруч із квартирою сім'ї Заборовських, ледь не потрапила уся родина. Разом з тим, незважаючи на виклики часу, Ярослава та молодшого сина Богдана мати виховувала у любові до Бога, сама будучи вкрай релігійною людиною.

1 вересня 1947 р. Я. Заборовський пішов до Середньої школи № 1, яка займала приміщення колишньої Української Академічної Гімназії. Вчителькою початкових класів була уродженка Східної України Галина Самійлівна Голуб, про яку у нього залишилися найтепліші спогади. Утім навчання у школі у другій половині 40-х – на початку 50-х рр. було непростим. Ярослав не раз ставав свідком репресій супроти батьків своїх однокласників, та й них самих (близько 20–30% від усієї кількості, що в середньому становила 25 осіб). Чимало учнів, – ледь не половина класу, – були з дитячого будинку. Любов до знань привили двоє вчителів – Поліна Давидівна Шварц, котра викладала математику, а також директор школи О.Т. Гайворонюк. А вже з п'ятого класу Ярослав чітко знав, що його майбутній фах – історія.

Після успішного закінчення школи (всього три предмети були здані на “добре”, а решта – на “відмінно”) 1956 р. він вступив на історичний факультет Львівського університету. Що цікаво, роки навчання припали на час ректорства упродовж 1951–1963 рр. Євгена Лазаренка (1912–1979), котрий, попри утвердження радянської влади, зберіг українську мову викладання. На третьому курсі у якості спеціалізації Ярослав прагнув обрати історію Середніх віків, але за відсутності такої під керівництвом завідувача кафедри історії Стародавнього світу Івана Вейцківського (1900–1977) дипломну написав з історії республіканського Риму. За роки навчання виконував обов'язки заступника голови студентського наукового товариства Університету: розробляв програму звітно-наукових конференцій, а при потребі й тематичних, студентських конференцій, складав і відправляв запрошення на конференції до Львова, формував львівські делегації студентів-науковців тощо. Упродовж навчання також закінчив військову кафедру, отримав офіцерське звання. Зі слів одногрупників, під час студентських років чітко знав, з якою метою вступив до університету. Менше цікавився подальшою педагогічною діяльністю, до якої здебільшого готували в тогочасних вищих навчальних закладах УРСР, маючи насамперед на меті розвивати свій науковий потенціал. Був дуже помічним, зокрема у ставленні до цілої групи незрячих товаришів-одногрупників, над якими взяв “шефство”, допомагав у навчанні й побуті. Літні місяці в роки студентського життя Я. Заборовський нерідко проводив вихователем у піонерських таборах.

Після закінчення історичного факультету Львівського університету (1961) протягом року за розподілом вчителював у с. Бітля Турківського району Львівської області. При цьому не покидав наукової праці, надсилаючи свої статті до провідного на той час всесоюзного періодичного видання Академії наук СРСР “*Вестника древней истории*”, що виходив накладом у Москві, а відтак отримав запрошення вступити до стаціонарної аспірантури при кафедрі історії стародавньої Греції та Риму Ленінградського ордену Леніна державного університету імені А.О. Жданова (1962–1964). Науковим керівником Я. Заборовського була визначна дослідниця історії давнього Риму, доктор історичних наук, професор знана радянська дослідниця українського походження Марія Сергієнко (1891–1987), котра спеціалізувалася на вивченні історії Античності, зокрема історії Риму. Під її керівництвом 22 червня 1967 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук “*Спроба вирішення аграрної кризи кінця 130-х рр. до н. е. в республіканському Римі (Аграрна реформа Тиберія Гракха)*” (підтвердження захисту отримав 9 квітня 1969 р.). Навчання і проживання у Ленінграді, інтегрування до наукового середовища одного з найавторитетніших союзних університетів того часу справили визначальний вплив на Я. Заборовського. Відтоді він активно цікавився історією мистецтва і

культури (часом проводив екскурсії Ермітажем), почав все більше заглиблюватися у основи християнського віровчення, історії Церкви².

Не отримавши місця праці у своїй *Alma mater*, упродовж 1964–1967 рр. – працював асистентом кафедри історії КПРС загальнонаукового факультету Дрогобицького педагогічного інституту імені Івана Франка. Читав курси з загальної історії та історії УРСР. З вересня 1967 р. на запрошення нового ректора Івано-Франківського педагогічного інституту (з 1992 р. – Прикарпатський університет імені Василя Стефаника, що 2004 р. отримав статус національного) Олександра Устенка погодився на зміну місця роботи з метою педагогічного підсилення кадрового потенціалу місцевого вищого навчального закладу. Упродовж 1967–1992 рр. працював на посадах доцента, професора (з 1990 р.) кафедри загальної історії, виконував обов'язки заступника декана історичного факультету (1976–1977, 1979–1981). Читав лекції з нормативного курсу історії Стародавнього світу, а також спецкурси з античної історії (1983–1985) та міжнародного становища СРСР (1985–1987). Керував академгрупами (1967–1985), студентським науковим гуртком (1968–1992), регулярно виступав із публічними лекціями перед вчительськими колективами і серед працівників підприємств. Упродовж 21–23 лютого 1979 р. на базі Івано-Франківського педагогічного інституту імені Василя Стефаника організував і провів міжреспубліканську наукову студентську конференцію, за що 1979 р. отримав подяку Міністерства освіти СРСР, неодноразово нагороджувався й різноплановими похвальними листами. У 1985 (м. Махачкала) і 1987 рр. (м. Кам'янець-Подільський) брав участь у Всесоюзних нарадах-семінарах завідувачів кафедр історичних факультетів педагогічних інститутів.

Упродовж 70–80-х рр. Я. Заборовський зберіг тісні наукові зв'язки із колегами з Львівського та Ленінградського університетів, де неодноразово стажувався, систематично публікувався у радянській та зарубіжній науковій періодиці, взявши в цілому участь у 22-х Всесоюзних наукових конференціях, що проходили під грифом Інституту загальної історії Академії наук СРСР. 1978 р. був офіційним опонентом кандидатської дисертації Ольги Ханкевич *“Роль народних трибунів і зібрань плебса в суспільно-політичному житті Римської республіки II ст. до н. е. (до Гракханського руху)”*, поданої до захисту на спеціалізованій вченій раді Білоруського державного університету імені В.І. Леніна (Мінськ).

Упродовж 1974–1990 рр. Я. Заборовський також представляв УРСР у всесоюзній Асоціації антикознавців, був лектором-міжнародником обласної організації Товариства *“Знання”* (1961–1992), а після відновлення Україною незалежності брав участь у антикознавчих конференціях зокрема й за кордоном (Люблін, Польща), відвідував Рим, до слова, маючи кількаразові аудієнції з папою Іоанном Павлом II (1920–2005, понтифік з 1978 р.).

На етапі виходу у листопаді 1989 р. Греко-Католицької церкви із підпілля, активно підтримуючи її легалізацію, Я. Заборовський став і одним із засновників Івано-Франківської духовної семінарії УГКЦ, упродовж 1990–1991 рр. був першим її проректором з навчальної роботи (на громадських засадах)³. За результатами першої ж вступної кампанії 1990 р. на денну, заочну та вечірню форми навчання до семінарії було прийнято близько 400 студентів. За сприяння Апостольського Престолу майбутніх семінаристів призовного віку органи державної влади звільнили на період навчання та після отримання свячень від військового обов'язку⁴.

З осені 1990 р. спільно з ректором владикою Іринеем Біликом проректор Я. Заборовський доклав чимало зусиль для нормальної організації навчального процесу: попри надання в оренду невеликого будинку по вулиці Сірика, № 3 для роботи ректорату семінарії, проводилися перемовини з міською владою та місцевими установами, підприємствами й організаціями щодо

² Матеріал укомплектовано завдяки не завершеним авторським *“Сторінкам з життя”* Ярослава Заборовського, які так і не були опубліковані, однак потрапили до наших рук завдяки гречності дружини професора Тамари Василівни, за що висловлюємо їй у цьому місці щире подяку.

³ Заборовський Ярослав. *Вчені Прикарпаття. Біографічний довідник (XX–XXI ст.)*. Брошнів : Таля, 2003. С. 405.

⁴ Горбань Р., Делятинський Р. Івано-Франківська теологічна академія УГКЦ: традиції та становлення (до 125-річчя Івано-Франківської єпархії УГКЦ, 20-річчя виходу з підпілля Духовної Семінарії та 10-річчя заснування Теологічної Академії) : наукове видання. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. С. 21.

пошуку та винайму в оренду у навчальних цілях інших додаткових приміщень⁵; формувалася навчальна програма та план підготовки семінаристів, складалися розклади занять, проводилися пошук і набір викладачів. Крім виконання організаційних обов'язків проректора з навчальної роботи, Ярослав Юрійович також розпочав читання курсу лекцій з історії Церкви⁶. Водночас він розгорнув активну наукову та публіцистичну діяльність, спрямовану на популяризацію історії Церкви серед духівництва та вірних УГКЦ на шпальтах офіційних часописів Івано-Франківської єпархії УГКЦ “Добрий Пастир” та “Нова Зоря” а також взяв участь у розробці навчальної програми “З історії релігії” для учнів загальноосвітніх шкіл⁷.

У квітні 1991 р. Я. Заборовський увійшов до складу організаційного комітету для організації зустрічі Голови УГКЦ кардинала Мирослава Івана Любачівського (1914–2000) на Прикарпатті⁸. Особисте з ним знайомство, владиками Софроном Дмитерком (1917–2008), Софроном Мудрим (1923–2014), Павлом Василюком (1926–2004), Любомиром Гузаром (1933–2017), Іринеем Біликом, Володимиром Війтишиним та активна громадянська позиція дозволили організувати всеукраїнські наукові конференції, присвячені Митрополитові Андрєві Шептицькому (1995) і Берестейській церковній унії (1996), ініціювати проведення в Івано-Франківську Міжнародних Берестейських читань (1996). Я. Заборовський відновлював діяльність “Просвіти” на історичному факультеті (1989–1990), був членом Ради міського об'єднання ВУТ “Просвіта” (від 1992), на івано-франківському обласному телебаченні започаткував та вів авторську програму “З історії Церкви в Україні” (1992–1994).

Із 1992 р. рішенням вченої ради Прикарпатського університету імені Василя Стефаника він очолив посталу на базі кафедри загальної історії кафедру історії Стародавнього світу і Середніх віків (1992–1998), при якій створив і керував студентським науковим семінаром “Історія Церкви в античну добу і середньовіччя”, читав курс релігієзнавства. В університетській педагогічній діяльності був висококласним фахівцем тих навчальних дисциплін, які проводив, відзначався винятковою вимогливістю, вважаючи, що студент, переступивши поріг вищого навчального закладу, повинен бути свідомим власного вибору, а, отже, належно ставитися до своїх безпосередніх обов'язків. Він не боявся визнавати огріхи чи існування прогалин, зокрема у навчальному процесі. Це проглядалося й у диспутах зі студентами, зокрема, на вже згаданому науковому семінарі, створення якого було виявом ініціативи Я. Заборовського у намаганні удосконалювати та поглиблювати процес історичних студій на історичному факультеті Прикарпатського університету імені Василя Стефаника⁹.

Із завершенням 1998 р. контракту в Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника Я. Заборовський пропрацював у ньому ще рік, а відтак із досягненням 60-літнього віку продовжив педагогічну діяльність на посаді завідувача кафедри соціально-політичних наук Івано-Франківської філії Економіко-правничого інституту м. Чернівці (серпень 2000 – березень 2001 рр.) та посаді професора кафедри педагогіки і психології в Інституті підвищення кваліфікації вчителів, перейменованого 1993 р. на Івано-Франківський обласний інститут

⁵ Полек В. Нарис історії Івано-Франківської єпархії. *Шематизм Івано-Франківської єпархії Української Греко-Католицької Церкви станом на 10 листопада 1995 року Божого* / надруковано за дорученням Ординарія Івано-Франківського Кир Софрона Дмитерка ЧСВВ; за ред. І. Пелехатого. Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківської греко-католицької єпархії, 1995. С. 154.

⁶ Ковальчук О. Заборовський Ярослав Юрійович. *Українські історики ХХ століття: Біобібліографічний довідник*. Київ ; Львів : Інститут історії України НАН України, 2003. Вип. 2 : Ч. 1. С. 118–119; Заборовський Ярослав... С. 405.

⁷ З історії релігії. Орієнтовна програма для учнів 9–11 класів загальноосвітніх шкіл та учнів СПТУ / упоряд.: Я. Ю. Заборовський та ін. Івано-Франківськ, 1990; Ковальчук О. Заборовський Ярослав Юрійович... С. 118–119.

⁸ Із записаного Русланом Делятинським 15 травня 2021 р. інтерв'ю з п. Тамарою Заборовською, дружиною професора Я. Ю. Заборовського.

⁹ Матеріал упорядковано на основі особової справи Я. Ю. Заборовського із архіву Державного вищого навчального закладу “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” та інтерв'ю, записаного Мирославом Волощуком 22 березня 2021 р. з п. Тамарою Заборовською, дружиною професора Я. Ю. Заборовського.

післядипломної педагогічної освіти (далі – ОППО)¹⁰. До першочергових завдань своєї роботи (враховуючи майже повну відсутність інтересу в Україні до античної історії), на основі зацікавлення історією християнства загалом та греко-католицизму зокрема, він відніс формування “1) лекційного забезпечення з основ християнської етики та моралі (всі курси вчителів), а також з головних та принципових питань розвитку історії всесвітньої та України – істориків; 2) редагування по названих вище напрямках методичних матеріалів, участь в розробці планів, програм [...]”¹¹. Фактично Я. Заборовський став одним із основних викладачів інституту, який забезпечував реалізацію курсової підготовки учителів курсу “*Основи християнської етики*”.

У 2007 р. він спільно із методистом лабораторії естетичного циклу, трудової підготовки та фізичного виховання Ярославою Бак здійснив науково-методичний супровід експерименту всеукраїнського рівня “*Формування духовної й національної свідомості на засадах християнської моралі та національних цінностей українського народу*”¹². Означений захід було започатковано 2006 р. на базі Рогатинської гімназії ім. Володимира Великого у співпраці із Інститутом проблем виховання Академії педагогічних наук України, Національного університету “*Києво-Могилянська академія*”, Українського католицького університету, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківської Теологічної академії і духовної семінарії та Інститутом українознавства (м. Львів).

Забезпечення навчального процесу Я. Заборовським передбачало його активну участь у різноплановій педагогічній діяльності, зокрема: в останньому кварталі 2009 р. – організації та проведенню обласної олімпіади з християнської етики¹³, у квітні 2010 р. спільно з методистом лабораторії естетичного циклу, трудової підготовки та фізичного виховання Андрієм Черепом – проблемному семінарі “*Морально-духовне виховання школярів засобами християнської етики*” для педагогів відповідальних за викладання курсу “*Основи християнської етики*”. У 2010 р. за участі Я. Заборовського було проведено три заходи науково-методичного характеру обласного рівня: конференція вчителів курсу “*Основи християнської етики*” (лютий 2010 р.), конференція “*З минулого Василіянського Чину*” (вересень 2010 р.) та засідання секції учителів християнської етики у рамках щорічних серпневих настановчих конференцій освітян області¹⁴. Участь у роботі останніх стала для Ярослава Юрійовича традицією і в наступні роки¹⁵. У травні 2012 р. спільно з А. Черепом він провів семінар “*Формування християнського світогляду школярів на уроках християнської етики*”, що став традиційним і у наступні роки¹⁶. 2012 р. готувалося засідання творчої групи учителів християнської етики на тему “*Вимоги до навчально-методичного забезпечення з християнської етики*”, кінцевою метою якого мав стати проєкт збірника “*На допомогу вчителю християнської етики*” (листопад 2012 р.)¹⁷. Восени 2013 р. Я. Заборовського залучили до проведення обласного конкурсу учнівських творів на морально-етичну тематику “*Бог–Україна–Родина і я*” та обласної учнівської олімпіади “*Як ти знаєш Біблію?*”¹⁸.

¹⁰ На підставі наказу № 49 від 03.04.2001 р. його було прилучено до штату кафедри педагогіки і психології Івано-Франківського ОППО.

¹¹ Посадові обов’язки контрактника Я. Ю. Заборовського (0,5 окладу професора). Матеріали особової справи Я. Ю. Заборовського. Канцелярія Івано-Франківського ОППО.

¹² Звіт про роботу Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти за 2007 рік. Івано-Франківськ, 2008. С. 88.

¹³ План роботи Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти на 2009 рік. Івано-Франківськ, 2009. С. 147, 170.

¹⁴ Звіт про роботу Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти за 2010 рік. Івано-Франківськ, 2010. С. 21, 23.

¹⁵ План роботи інституту на 2013 рік. Івано-Франківськ, 2013. С. 52; План роботи Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти на 2015 рік. Івано-Франківськ, 2015. С. 45.

¹⁶ План роботи інституту на 2013 рік. С. 55; План роботи Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти на 2015 рік. С. 42.

¹⁷ План роботи інституту на 2012 рік. Івано-Франківськ, 2011. С. 36, 50, 55.

¹⁸ План роботи інституту на 2013 рік. С. 45, 137.

*Заборовський Ярослав
Юрійович – молодий ви-
кладач Івано-Франківсь-
кого педагогічного
інституту історичного
факультету (1967 р.)*

Із дружиною Тамарою

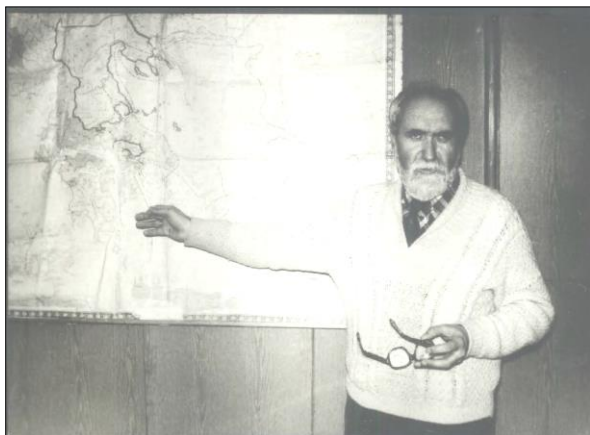
*Із доньками Данутою і Орестом
у міському парку Івано-Франківська*

Із донькою Данутою

*Науковий керівник аспіранта
Я.Ю. Заборовського – Марія Єфимівна Сергієнко*

Навчальний процес

Доцент Я.Ю. Заборовський

Педагогічний колектив історичного факультету в очікуванні міністра Народної освіти УРСР Михайла Фоменка (зліва – направо: Ярослав Заборовський, Юрій Томин, Ігор Кочкін, Микола Соя, Юрій Копчак, Ігор Іванцев). 2 квітня 1990 року

*Новорічний вогник 30 грудня 1988 р.
Із деканом факультету Іваном Шумейком*

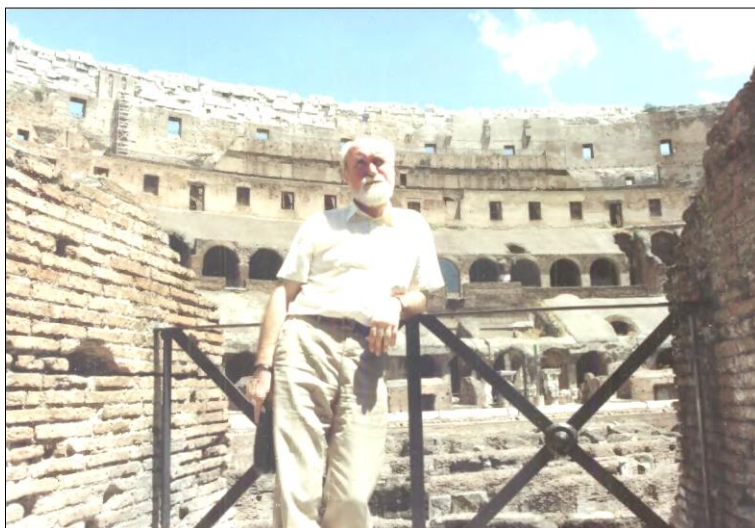

Зустріч у Івано-Франківську 14 квітня 1991 р. предстоятеля Української Греко-католицької церкви, архієпископа Мирослава Любачівського

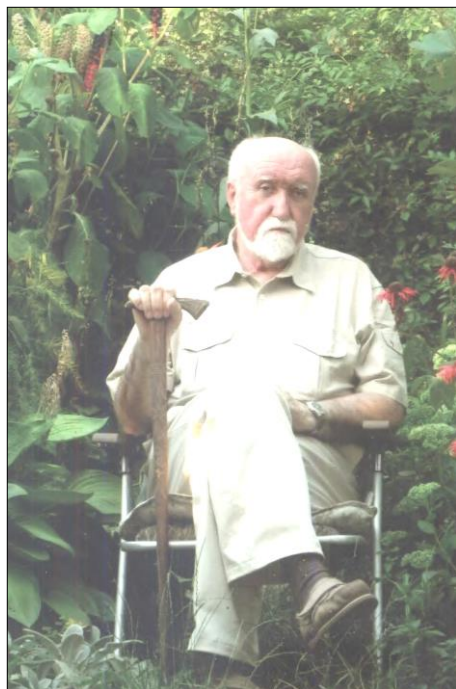

В улюбленому і рідному Львові

В омріяному Римі (Італія), 1991 рік

Заборовський Ярослав Юрійович

На 90-літньому ювілеї Івана Червінкіна-Корольова (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника), 2009 рік.

Його участь у складі організаційного комітету цих заходів зберігалася і у наступні роки роботи в Івано-Франківському ОІППО¹⁹.

У роботі із курсовими групами вчителів християнської етики Ярослав Юрійович причетний до реалізації окремих тематичних спецкурсів, зокрема “Сучасні педагогічні технології навчання християнської етики”, “Урок християнської етики в національній школі” тощо²⁰. У звітній документації Івано-Франківського ОІППО зафіксовано його причетність до реалізації спецкурсів “Навчання німецької мови на засадах комунікативного підходу”, “Формування мовної та мовленнєвої компетенції на уроках іноземної мови” у рамках курсової підготовки учителів німецької мови та керівників гуртка із предмету²¹. Серед зафіксованих у річних інститутських звітах напрямів досліджень Я. Заборовського – “Духовне виховання школярів”, “Організація історико-краєзнавчої роботи з обдарованими дітьми” (2007–2008)²², “Формування духовності на національній свідомості на засадах християнської моралі та національних цінностей українського народу” (2012)²³. Із 2015 р. Я. Заборовський перебував на пенсії.

Ярослав Юрійович Заборовський – автор близько 100 наукових, науково-популярних, навчального-методичного та енциклопедичного характеру публікацій з історії республіканського Риму (V–I ст. до н. е.), історії Церкви і християнства, педагогіки тощо. Активно вивчав історію Станіславівської дієцезії (1939–1952), одним із перших в Івано-Франківській області, не без особистого знайомства із першим головою Служби безпеки України Євгеном Марчуком, отримав доступ до засекречених матеріалів протоколів допитів греко-католицького духівництва 40–50-х рр. ХХ ст. На основі їх опрацювання встановив долю понад 650 священників, домігся державної реабілітації п’яти єпископів, зокрема трьох підпільних – Григорія Хомишина (1867–1945), Симеона Лукача (1893–1964) та Івана Слезюка (1896–1973), які 2001 р. були беатифіковані Святішим Отцем Іоанном-Павлом II. Додатково на підставі вивчення матеріалів архівів СБУ та Міністерства внутрішніх справ України реконструював біографії понад 650 священників, підготувавши, але так і не видавши працю під робочою назвою “Голгота Українсько-Католицької церкви. Станіславська дієцезія. 1939–1956 рр.”²⁴.

Нагороджений медалями: “Ветеран праці” (1989), А.С. Макаренка Міністерства народної освіти УРСР (1990), Срібною ювілейною медаллю Івано-Франківської Єпархії УГКЦ (2000), Почесним знаком на честь 2000-ліття Різдва Христового Голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації (2000), лауреат гранту ACLS (1999), що при Фонді Дейла Карнегі (Держдепартамент США).

Ярослав Заборовський був чудовим чоловіком (дружина – Тамара Василівна з роду Чигринців), батьком двох дочок (Данута й Ореста) і дідусем (онука Христина).

Помер і похований в Івано-Франківську.

Бібліографія праць Ярослава Заборовського (1962–2018)

Монографії:

1. Очерки по истории аграрных отношений в Римской республике. Львов : Вища школа, 1985. 200 с.
2. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння Церкві та народові (1865–1944). Івано-Франківськ : [Б. В.], 1995. 63 с.

¹⁹ План роботи інституту на 2014 рік. Івано-Франківськ, 2014. С. 127; План роботи Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти на 2015 рік. С. 111.

²⁰ План роботи інституту на 2012 рік. С. 131, 141, 162; План-графік курсової підготовки педагогічних кадрів у 2013 році. Додаток I до плану роботи інституту на 2013 р. Івано-Франківськ, 2012. С. 4, 21, 22, 27, 40.

²¹ План роботи інституту на 2012 рік. С. 137, 151, 155.

²² Звіт про роботу Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти за 2007 рік. С. 6; Звіт про роботу інституту впродовж 2008 року. Івано-Франківськ, 2009. С. 11.

²³ Звіт про роботу інституту за 2012 рік. Івано-Франківськ, 2012. С. 51.

²⁴ Вічна пам’ять [некролог: Заборовський Ярослав Юрійович]. URL: <https://pnu.edu.ua/blog/2021/01/26/25099/> (дата звернення: 31.01.2021); Заборовський Ярослав. С. 405; Ковальчук О. Заборовський Ярослав Юрійович... С. 118–119.

3. Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи (1865–1944). Друге доповнене видання. Львів : Фірма “Олір”, 1995. 176 с.
4. На стежинах історії. Івано-Франківськ : [Б. В.], 2003. 391 с.
5. Останні місяці земного життя Станиславівського єпископа Блаженного Григорія Хомишина. Львів : Растр-7, 2017. 68 с.

Статті:

6. К вопросу о достоверности цензовых списков II в. до н. э. *Вестник древней истории*. 1962. Т. 2. С. 112–118.
7. Zur Frage der Glaubwürdigkeit der Censurlisten aus dem 2 Jahrhundert v. u. z. *Bibliotheca Classica Orientalis*. 1965. V. 4. S. 240–243.
8. Некоторые вопросы политической борьбы в римском сенате 40–20 гг. II в. до н. э. *Вестник древней истории*. 1977. № 3. С. 187–192.
9. Закон Лициния-Секстия de modo agrorum (Попытка интерпретации). *Вестник древней истории*. 1978. № 3. С. 10–19.
10. Проблема достоверности римских цензов III–II вв. до н. э.: Тезисы. *Вестник древней истории*. 1979. № 2. С. 224–225.
11. Римские цензы периода республики: механизм действия, проблема достоверности III–II вв. до н. э. *Вестник древней истории*. 1979. № 4. С. 37–58.
12. Аппиан и римская civitas в последний век существования республики (К вопросу об источниках и характере “Гражданских войн” Аппиана): Тезисы. *Вестник древней истории*. 1980. № 3. С. 231–232.
13. Аппиан и римская civitas в последний век существования республики (К вопросу об источниках и характере “Гражданских войн” Аппиана). *Вестник древней истории*. 1981. № 4. С. 138–144.
14. Римские цензы в период кризиса и падения Римской республики (102–28 гг. до н. э.). *Вестник древней истории*. 1982. № 3. С. 50–60.
15. К вопросу о характере взаимоотношений Рима и италиков (IV–I вв. до н. э.): Тезисы. *Вестник древней истории*. 1983. № 3. С. 203.
16. Некоторые аспекты истории восстания Спартака (К вопросу о взаимоотношениях Спартака с местным населением Италии): Тезисы. *Вестник древней истории*. 1984. № 1. С. 224.
17. Великие восстания рабов в Римской республике 139–71 гг. до н. э.: Тезисы (Некоторые вопросы теории). *Вестник древней истории*. 1986. Т. 1. С. 189.
18. Римский форум и аграрная реформа Тиберия Гракха. *Из истории античного общества / [введ. В. М. Строгацкий]*. Горький : Изд-во ГГУ, 1986. С. 65–77.
19. О так называемых “програмах” выступления рабов (Рим, 139–71 гг. до н. э.): Тезисы. *Вестник древней истории*. 1989. № 2. С. 224–225.
20. Некоторые замечания по поводу идеологии восставших рабов (Рим, 139–71 гг. до н. э.): Тезисы. *Вестник древней истории*. 1989. № 4. С. 186.
21. Место древних языков в университетской подготовке историков-античников: Тезисы. *Вестник древней истории*. 1991. № 1. С. 89.
22. Володимир Соловйов і Андрей Шептицький. *Добрий Пастир: часопис Івано-Франківської греко-католицької єпархії*. 1990. № 3. С. 12–16.
23. Дещо про терміни. *Добрий Пастир : часопис Івано-Франківської греко-католицької єпархії*. 1991. № 2–3. С. 24–28.
24. Міфи та реалії сьогодення. *Нова Зоря : часопис Івано-Франківської греко-католицької єпархії*. 1991. Ч. 5–6. С. 4–5.
25. Дещо стосовно обряду. *Нова Зоря : часопис Івано-Франківської греко-католицької єпархії*. 1991. Ч. 13–14. С. 4–5.
26. Чи має під собою ґрунт легенда про св. Андрія Первозванного? *Нова Зоря : часопис Івано-Франківської греко-католицької єпархії*. 1991. Ч. 39 (77). С. 3.
27. Чи має під собою ґрунт легенда про св. Андрія Первозванного? *Нова Зоря : часопис Івано-Франківської греко-католицької єпархії*. 1991. Ч. 40 (78). С. 3.

28. Чи має під собою ґрунт легенда про св. Андрія Первозванного? *Нова Зоря : часопис Івано-Франківської греко-католицької єпархії*. 1991. Ч. 41 (79). С. 3.
29. Андрей Шептицький і екуменічний рух. *Спадщина Митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України*. Івано-Франківськ : Плай, 2000. С. 31–41.
30. Післямова. Делятинський Р. І. *Історія Станіславівської єпархії (1885–1900)*. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2000. С. 95.
31. Слово до читачів. Федорів О., Михайлів О. *Іоанн Павло II – Папа миру*. Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. С. 92–93.
32. Хрищення Київської Русі. До питання про характер християнства на наших землях у IX – середині XIII ст. *Джерела*. 2001. № 1–2. С. 88–95.
33. Хрищення Київської Русі. До питання про характер християнства на наших землях у IX – середині XIII ст. *Джерела*. № 3–4. С. 96–105.
34. “Діти вулиці”. Специфіка проблеми дитячої безпритульності в сучасній Україні. Можливі шляхи її розв’язку. *Обрії*. 2001. № 2. С. 39–42.
35. І накопилися три хвили... Діти вулиць. *Вісник Червоного Хреста України*. Київ, 2002. № 1. С. 16–17.
36. Християнство та мораль XX століття. *Обрії*. 2002. № 2. С. 38–44.
37. Голодомори 1921–1947 років в Україні як феномен більшовицької тоталітарної системи. *Обрії*. 2003. № 1. С. 78–85.
38. Життя людини – найвища цінність. *Джерела*. 2004. № 3–4. С. 142–146.
39. Людський вимір війни (До 60-річчя завершення Другої світової війни). *Обрії*. 2005. № 1. С. 54–58.
40. Війна: людський вимір (До 60-річчя завершення Другої світової війни). *Історія та правознавство*. 2005. № 28. С. 2–6.
41. Туринська Плащаниця: історія, факти, гіпотези... *Обрії*. 2005. № 2. С. 76–79.
42. “Новації” з історії раннього християнства у світлі сучасної науки (роздуми античника). *Обрії*. 2006. № 2 (23). С. 80–88.
43. Післямова. Федорів О. *Туринська плащаниця у світлі інтернету*. Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. С. 123.
44. Люблінська 1569 р. унія: подія, критичний вимір, місце в історичному просторі. *Обрії*. 2007. № 1 (24). С. 70–82.
45. Голодомори 1921–1947 рр. як феномен більшовицької тоталітарної системи. *Моєї пам’яті печаль. До 75-х роковин Голодомору в Україні*. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. С. 22–32.
46. Християнство та українська етнотрадиція. *Обрії*. 2008. № 2 (27). С. 79–84.
47. Роздуми вголос. Сад М. протоіерей. *Святий єпископ – хірург*. Івано-Франківськ, 2009. С. 85–87.
48. Релігія і наука. *Обрії*. 2009. № 2 (29). С. 59–69.
49. Вселенські Собори IV–VIII століть, їх місце в історії Церкви та формуванні ідеології християнської цивілізації. *Обрії*. 2012. № 2 (35). С. 12–18.
50. Дещо про терміни. *Пізнаймо правду і вона з’єднає нас / упорядник о. Софрон Яциків, ЧСВВ*. Львів : Ліга-Прес, 2012. С. 44–53.
51. Війна: людський вимір. *Історія та правознавство*. Харків, 2014. № 11 (11) листопад. С. 6–9.
52. Вступ до історії раннього християнства. *Обрії*: 2015. № 1 (40). С. 16–21.
53. На сторінках історії – 2. Останні місяці земного життя Станіславського владика блаженного Григорія Хомишина. *Добрий пастир : науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ*. 2017. Вип. 10–11. С. 253–276.
54. Слово про автора. Батюк Л. *В мудрій лаконічності краса*. Львів : Растр-7, 2018. С. 3–5.

Матеріали конференцій:

55. Економічні та політичні передумови виступу Тіберія Гракха. *Деякі питання суспільних наук. Тези доповідей та повідомлень VII звітної наукової конференції інституту. 20–22 травня*. Дрогобич, 1965. С. 61–65.

56. К вопросу о моральном функционировании некоторых государственно-правовых институтов римской civitas в период кризиса и падения Республики. *VIII Всесоюзная авторско-читательская конференция "Вестника древней истории" АН СССР. Тезисы докладов.* Москва : АН СССР, 1981. С. 34–35.
57. К вопросу о характере идеологии великих восстаний рабов в Римской республике 139–71 гг. до н. э. (Предварительное сообщение). *IX Всесоюзная авторско-читательская конференция "Вестника древней истории" АН СССР. Тезисы докладов.* Москва : АН СССР, 1984. С. 56–57.
58. Аграрная политика римского сената в IV–II вв. до н. э. Этапы, характер и основные направления колонизации. *X авторско-читательская конференция "Вестника древней истории" АН СССР. Тезисы докладов.* Москва : АН СССР, 1987. С. 119–121.
59. Релігійне виховання в системі позакласної роботи. *Розвиток особистості – основне завдання шкільної освіти. Матеріали обласної науково-практичної конференції.* Івано-Франківськ, 1995. С. 34–35.
60. Виступи у дискусії (Історичний контекст укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління). *Матеріали Міжнародного першого Берестейського читання.* Львів, 1995. С. 87, 127–128.
61. Основні засади християнського виховання. *Морально-етичне виховання школярів у системі громадянської освіти і виховання. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 15–17 листопада 2001 року.* Івано-Франківськ, 2001. С. 37–39.
62. "Діти вулиці": Специфіка проблеми в сучасній Україні. Можливі шляхи її розв'язку. *Морально-етичне виховання школярів у системі громадянської освіти і виховання. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 15–17 листопада 2001 року.* Івано-Франківськ, 2001. С. 181–183.
63. Християнство та мораль ХХ століття. *IX Міжнародна Проца Вервиці за єдність Церкви: Читацька конференція "Виховання родини".* Чернівці, 2002. С. 8–9.
64. Християнство та мораль ХХ століття. *Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції "Формування особистості студентів, як майбутніх фахівців лікарської справи, працівників охорони здоров'я та інших соціально-орієнтованих установ у контексті біоетики".* Львів, 2003. С. 73.
65. Людина та війна: історіософський погляд. *Друга світова війна : людський вимір. Матеріали обласної науково-практичної конференції.* Івано-Франківськ, 2005. С. 3–10.

Статті в енциклопедичних виданнях:

66. Патриції. *Українська Радянська Енциклопедія.* Київ : Головна редакція УРЕ, 1982. Т. 8. С. 214.
67. Пергам. *Українська Радянська Енциклопедія.* Київ : Головна редакція УРЕ, 1982. Т. 8. С. 242.
68. Патриции. *Украинская Советская Энциклопедия.* Киев : Главная редакция УСЭ, 1982. Т. 8. С. 141.
69. Пергам. *Украинская Советская Энциклопедия.* Киев : Главная редакция УСЭ, 1982. Т. 8. С. 180.
70. Пунічні війни. *Українська Радянська Енциклопедія.* Київ : Головна редакція УРЕ, 1983. Т. 9. С. 195.
71. Пунические войны. *Украинская Советская Энциклопедия.* Киев : Главная редакция УСЭ, 1983. Т. 9. С. 88.
72. Югуртинська війна. *Українська Радянська Енциклопедія.* Київ : Головна редакція УРЕ, 1985. Т. 12. С. 472.
73. Югуртинская война. *Украинская Советская Энциклопедия.* Киев : Главная редакция УСЭ, 1985. Т. 12. С. 515.
74. Патриції. *Український Радянський Енциклопедичний Словник.* Київ : Головна редакція УРЕ, 1987. Т. 2. С. 636.
75. Пергам. *Український Радянський Енциклопедичний Словник.* Київ : Головна редакція УРЕ, 1987. Т. 2. С. 644.

76. Пунічні війни. *Український Радянський Енциклопедичний Словник*. Київ : Головна редакція УРЕ, 1987. Т. 3. С. 50.
77. Югуртинська війна. *Український Радянський Енциклопедичний Словник*. Київ : Головна редакція УРЕ, 1987. Т. 2. С. 702–703.
78. Патриции. *Украинский Советский Энциклопедический Словарь*. Киев : Главная редакция УСЭ, 1988. Т. 2. С. 641.
79. Пергам. *Украинский Советский Энциклопедический Словарь*. Киев : Главная редакция УСЭ, 1988. Т. 2. С. 651.
80. Югуртинская война. *Украинский Советский Энциклопедический Словарь*. Киев : Главная редакция УСЭ, 1988. Т. 2. С. 735.
81. Пунические войны. *Украинский Советский Энциклопедический Словарь*. Киев : Главная редакция УСЭ, 1989. Т. 3. С. 18.

Наукове редагування:

82. Федорів Олександр. *Туринська Плацаниця у світлі Інтернету*. Тернопіль : Підручники і посібники, 2000. 128 с.
83. Федорів Олександр, Михайлів Ольга. *Іоанн-Павло II – Папа миру*. Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. 96 с.
84. Делятинський Руслан. *Історія Станіславівської Єпархії (1885–1900)*. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2001. 96 с.
85. Острогорський Георг. *Історія Візантії* / пер. А. Онишка. Львів : Літопис, 2002. 608 с.

Праці навчально-методичного характеру:

86. Організація науково-дослідної роботи студентів. Івано-Франківськ, 1976. 7 с.
87. Познание и поиск организации научно-исследовательской работы студентов в Ивано-Франковском пединституте им. В. С. Стефаника : буклет. Івано-Франковск, 1978. 10 с. (у співавторстві).
88. Історія стародавнього світу. Плани семінарських занять курсів загальної історії. Івано-Франківськ, 1980. С. 7–21.
89. Комплексний план по організації науково-исследовательской работы студентов института на весь период обучения. Івано-Франковск, 1980. 25 с. (у співавторстві).
90. Лениным путём борьбы за социальный прогресс, против вооружений, за мир во всём мире (К 66 годовщине Великой Октябрьской социалистической революции) : методический материал. Івано-Франковск : Знание, 1983. 16 с.
91. З історії релігії. Орієнтовна програма для учнів 9–11 кл. загальноосвітніх шкіл та учнів СПТУ. Івано-Франківськ, 1990. 15 с.
92. Україна в умовах назрівання революційної кризи на початку ХХ ст. Український національний рух. *Україна в ХХ ст. (Сорок статей на допомогу випускникам шкіл)*. Івано-Франківськ : Газета “Поліття”, 1992. С. 2–4.

Автореферат дисертації:

93. Попытка разрешения аграрного кризиса конца 130-х гг. до н. э. в республиканском Риме (Аграрная реформа Тиберия Гракха) : автореф. дисс. ... канд. истор. наук. Ленинград, 1967. 18 с.

Член редакційних колегій наукових видань:

1. Обрії: науково-педагогічний журнал (2001–2015).
2. Джерела: науково-методичний вісник Івано-Франківського ОШПО (2005–2017).

**“LEGEND OF THE FACULTY OF HISTORY”.
IN MEMORY OF YAROSLAV YURIIOVYCH ZABOROVSKYI**

Myroslav VOLOSHCHUK

*State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of World History,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Farnikvsk, Ukraine
e-mail: myrkomyrko79@gmail.com*

Ihor DROHOBYTSKYI

*Ivano-Frankivsk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education,
Department of Theory and Methods of Education,
A. Mickiewicz Sq., 3, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: drogobutsky@ukr.net*

Ruslan DELIATYNSKYI

*Private higher education institution “Ivano-Frankivsk Academy Ivana Zolotoustoho”,
Department of Social Sciences and Humanities,
Garbarska St. (Sofron the Wise), 22, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: r.deliatynskyi@ukr.net*

The article is devoted to the biography of Yaroslav Yuriiovych Zaborovskiy, the outstanding scientist, researcher of the history of agrarian relations of Republican Rome, the Christian Church, pedagogue, professor of a number of higher educational institutions in Ivano-Frankivsk. The main milestones of his life and creative path in Lviv, Leningrad, Drohobych, Ivano-Frankivsk are reflected in the article. His personal contribution to the development of the historical faculty of Vasyl Stefanyk Pedagogical Institute in Ivano-Frankivsk (since 1992 – Precarpathian University, which received the national status in 2004) has been reproduced by the authors. His significant contribution to Ukrainian antiquity studies in the period of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, as well as the investigation of history of the Greek Catholic Church after its exit from the underground in 1989, and his personal ties with the episcopate of the structure restored from the underground are underlined in the paper. The authors emphasize the scientist’s merits in the work of the Ivano-Frankivsk Theological Seminary of the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC), the exploration of biographies of the repressed clergy, a part of which, according to the results of scientific studies of the scientist, was beatified by Pope John Paul II in 2001. A considerable attention is focused on the disclosure of pedagogical activities of Yaroslav Yuriiovych Zaborovskiy, particularly in the Ivano-Frankivsk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education. The article is supplemented by an exhaustive bibliography of works written at different times by the scientist, including five individual monographs.

Keywords: *Yaroslav Yuriiovych Zaborovskiy, historical education, antiquity studies, history of the Church, university, Ivano-Frankivsk, Lviv, Leningrad.*

REFERENCES

Horban, R., Deliatynskyi, R. (2010). *Ivano-Frankivska teolohichna akademiia UHKTs: tradytsii ta stanovlennia (do 125-richchia Ivano-Frankivskoi yeparkhii UHKTs, 20-richchia vykhodu z pidpillia Dukhovnoi Seminarii ta 10-richchia zasnuvannia Teolohichnoi Akademii) [Ivano-Frankivsk Theological Academy of the UGCC: traditions and formation (to the 125th anniversary of the Ivano-Frankivsk Eparchy of the UGCC, the 20th anniversary of the underground Theological Seminary and the 10th anniversary of the Theological Academy)]*: Naukove vydannia. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria (in Ukrainian).

Interv’iu, zapysane Myroslavom Voloshchukom 22 bereznia 2021 r. z p. Tamaroiu Zaborovskoiu, druzhynoiu profesora Ya. Yu. Zaborovskoho [Interview recorded by Myroslav Voloshchuk on March 22, 2021 with Mrs. Tamara Zaborovska, the wife of Professor J. Yu. Zaborovsky] (in Ukrainian).

Interv’iu, zapysane Ruslanom Deliatynskym 15 travnia 2021 r. z p. Tamaroiu Zaborovskoiu, druzhynoiu profesora Ya. Yu. Zaborovskoho [Interview recorded by Ruslan Deliatynsky on May 15, 2021 with Mrs. Tamara Zaborovska, wife of Professor J. Yu. Zaborovsky] (in Ukrainian).

Kovalchuk, O. (2003). Zaborovskiy Yaroslav Yuriiovych [Zaborovsky Yaroslav Yuriyovych]. *Ukrain-ski istoryky XX stolittia: Biobibliohrafichniy dovidnyk [Ukrainian historians of the twentieth century: Biobibliographic reference book]*. Kyiv; Lviv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, iss. 2, part 1, pp. 118–119 (in Ukrainian).

Materialy osobovoi spravy Ya. Yu. Zaborovskoho [Materialy osobovoi spravy Ya. Yu. Zaborovskoho]. *Kantseliariia Ivano-Frankivskoho OIPPO* [Kantseliariia Ivano-Frankivskoho OIPPO].

Osobova sprava Yaroslava Yuriiovycha Zaborovskoho [Personal file of Yaroslav Yurievich Zaborovsky]. *Arkhiv Derzhavnogo vyshchoho navchalnogo zakladu "Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka"* [Archive of the State Higher Educational Institution "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University"] (in Ukrainian).

Plan-hrafik kursovoi pidhotovky pedahohichnykh kadriv u 2013 rotsi. Dodatok I do planu roboty instytutu na 2013 r. [Plan-schedule of course training of teachers in 2013. Appendix I to the work plan of the institute for 2013]. (2012). Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

Plan roboty Ivano-Frankivskoho oblasnoho instytutu pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity na 2009 rik [Work plan of Ivano-Frankivsk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education for 2009]. (2009). Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

Plan roboty Ivano-Frankivskoho oblasnoho instytutu pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity na 2015 rik [Work plan of Ivano-Frankivsk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education for 2015]. (2015). Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

Plan roboty instytutu na 2012 rik [The work plan of the institute for 2012]. (2011). Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

Plan roboty instytutu na 2013 rik [The work plan of the institute for 2013]. (2013). Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

Plan roboty instytutu na 2014 rik [The work plan of the institute for 2014]. (2014). Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

Poliek, V. (1995). *Narys istorii Ivano-Frankivskoi yeparkhii* [Essay on the history of the Ivano-Frankivsk diocese]. *Shematyzm Ivano-Frankivskoi yeparkhii Ukrainiskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy stanom na 10 lystopada 1995 roku Bozhoho* [Schematism of the Ivano-Frankivsk Eparchy of the Ukrainian Greek Catholic Church as of November 10, 1995] / nadrukovano za doruchenniam Ordynarii Ivano-Frankivskoho Kyr Sofrona Dmyterka ChSVV; I. Pelekhatoho (Ed.). Ivano-Frankivsk: Redaktsiino-vydavnychiy viddil Ivano-Frankivskoi hreko-katolytskoi yeparkhii, pp. 99–156 (in Ukrainian).

U Frankivsku pomer vidomyi istoryk – profesor Yaroslav Zaborovskiy [A famous historian, Professor Yaroslav Zaborovsky, died in Frankivsk]. (2021). Retrieved from: <https://kurs.if.ua/society/u-frankivsku-pomer-vidomyj-istoryk-profesor-yaroslav-zaborovskiy> (Accessed on: 31.01.2021) (in Ukrainian).

Vichna pamiat (nekroloh: Zaborovskiy Yaroslav Yuriiovych) [Eternal memory (obituary: Zaborovsky Yaroslav Yuriyovych)]. (2021). Retrieved from: <https://pnu.edu.ua/blog/2021/01/26/25099> (Accessed on: 31.01.2021) (in Ukrainian).

Zaborovskiy Ya. Yu. (Ed.). (1990). *Z istorii religii. Orientovna prohrama dlia uchniv 9–11 klasiv zahalnoosvitnikh shkil ta uchniv SPTU* [From the history of religion. Approximate program for students of 9–11 grades of secondary schools and students of SPTU]. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

Zaborovskiy Yaroslav [Zaborovsky Yaroslav]. (2003). *Vcheni Prykarpattia. Biohrafichnyi dovidnyk (XX–XXI st.)* [Scientists of Prykarpattia. Biographical reference book (XX–XXI centuries)]. Broshniv: Talia, p. 405 (in Ukrainian).

Zvit pro robotu Ivano-Frankivskoho oblasnoho instytutu pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity za 2007 rik [Report on the work of the Ivano-Frankivsk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education for 2007]. (2008). Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

Zvit pro robotu Ivano-Frankivskoho oblasnoho instytutu pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity za 2010 rik [Report on the work of the Ivano-Frankivsk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education for 2010]. (2010). Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

Zvit pro robotu instytutu vprodovzh 2008 roku [Report on the work of the institute during 2008]. (2009). Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

Zvit pro robotu instytutu za 2012 rik [Report on the work of the institute for 2012]. (2012). Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ

УДК 94(477) 172.4-058.237 “18/19”

**ЖИТЄ ДОРОГЕ, КРІМ СВОЄЇ ПЛАТИ ТРЕБА БУЛО ЩЕ ЗАРОБЛЯТИ
“З БОКУ”...”: “ДРУГА ПРОФЕСІЯ” ТА ДОДАТКОВИЙ ЗАРОБІТОК
УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ГАЛИЧИНІ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ****Олена ГАНУСИН**

*Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра історії, музеєзнавства та культурної спадщини,
вул. Митрополита Андрея, 3, 79016, Львів, Україна,
e-mail: olena.hanusyn5@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.34.168-177
ORCID: 0000-0002-3806-542X*

У статті, на базі матеріалів особового характеру, висвітлено джерела додаткового заробітку та сфери реалізації поза професійною діяльністю українсько-галицької інтелігенції у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Зазначено, що серед людей розумової праці поширеною практикою було шукати додаткові джерела прибутку, оскільки їхня основна фахова діяльність не завжди могла забезпечити належного рівня життя. Звернено увагу на інші причини, окрім заробітку, які спонукали інтелігентів поєднувати декілька професій: потреба реалізації творчих здібностей чи долучитися до розвитку українських національних організацій та товариств, культурно-просвітнього життя краю.

Адвокати, викладачі, вчителі, священники та інші представники інтелігенції ставали також видавцями, редакторами, літераторами, журналістами, політиками. Як правило, “друга професія” була пов’язана з основною та здобутою освітою. Багато українських інтелігентів займалися науковою діяльністю, ставали авторами перших україномовних підручників. Найпопулярнішою сферою, в якій була задіяно велика кількість інтелігенції була публіцистична діяльність та журналістика, яка стрімко розвивалась в даний період та поступово ставала самостійною професією. Популярною була й літературна діяльність, яка в подальшому могла “затіняти” основну працю. Як “другу професію” можна трактувати, участь в представницьких органах – Галицькому сеймі та Державній Раді та політичних партіях, та громадську діяльність, які відбирали значну частину часу та енергії в інтелігентів.

***Ключові слова:** інтелігенція, Галичина, “друга професія”, додатковий заробіток, громадська та політична діяльність.*

Австрійське панування в Галичині створило сприятливі умови для розвитку інтелігенції як соціально-професійної групи. Передача державних інституцій в автономне користування, розширення адміністративного апарату та доступу до освіти, брак підтримки урядом торгівлі, ремесла та сільського господарства, зумовило зростання популярності розумових професій у другій половині ХІХ ст. До основних фахових груп української інтелігенції належали педагогічні працівники (зокрема, вчителі середніх та народних шкіл), юристи, діячі культури, священнослужителі. Найчисленнішою професійною групою у середовищі світської інтелігенції були урядники, які, за дослідженням польської історикині Я. Гофф, на початку ХХ ст. становили близько 50% від усієї інтелігенції¹. Соціальний статус урядника, який виконував письмову роботу в урядовій канцелярії з державною платнею, був найвищим у галицькому суспільстві, вихованому на пієтеті до високих рангів, титулів, посад². Так, о. Іполит Барвінський критикував

¹ Hoff J. Elity i ich rola w życiu małego miasta galicyjskiego. *Miasteczko i okolica – od średniowiecza do współczesności* / red. J. Hoff. Kolbuszowa, 2006. S. 239.

² Мартович Л. Забобон. Київ, 1976. С. 227; Шах С. Львів – місто моєї молодости. Цісарсько-Королівська Академічна Гімназія. Львів : Видавництво Національного Університету “Львівська політехніка”, 2010. С. 54; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). Мюнхен, 1969. С. 446; Грицак Я. Ігри з кочергою: всерйоз і по-українськи. *Страсті за націоналізмом*. Київ, 2004. С. 258.

та засуджував вибір брата Володимира, правника за освітою, займатися редакторством і публіцистикою, а не шукати “добре платне” місце при державних установах³. Втім, збільшення кількості людей розумової праці спричинило велику конкуренцію на ринку праці, і відповідно – зниження її вартості та якості.

Метою даної статті є проаналізувати різні види поза професійної діяльності української інтелігенції Галичини другої половини XIX – початку XX ст., з’ясувати причини, які впливали на вибір “другої професії”. Термін “друга професія” вживається для позначення діяльності, яка виходила за межі основної професії, доповнювала її або навіть заміняла, та не обов’язково мала бути оплачуваною.

Тема повсякденного життя інтелігенції та її професійної діяльності як частини повсякдення, є актуальною, популярною та перспективною в сучасній українській історіографії. Такі праці дозволяють поглянути на цю соціальну групу крізь призму її життєвих турбот та проблем, “олюднити” дещо ідеалізований образ, вибудований лише на аналізі громадсько-політичної, культурно-просвітної, творчої діяльності. Зокрема, дослідженням галицької інтелігенції окресленого періоду, формування її професійних груп, характер праці, міжпрофесійні відносини займаються такі дослідники як Н. Мисак⁴, О. Дрогобицька⁵, С. Пахолків⁶, М. Петрів⁷, А. Вараниця⁸. Основою джерельної бази даного дослідження є неопубліковані та опубліковані матеріали особового характеру – мемуаристика та листування, в яких відображено мотиви вибору тієї чи іншої зайнятості, ставлення до своєї роботи та колег, “робочий процес” та отримані результати праці.

Інтелігенти часто займалися подвійною, а то й потрійною професійною діяльністю. Інколи впродовж життя інтелігент міг змінити або поєднати декілька професій. Як писав письменник Володимир Бірчак до Юліана Романчука, що у своєму життю йому довелося бути і редактором, настоятелем бурси, робітником, куратором готелю і купцем: “Поза тим є я звикло професором гімназії”⁹. Причини для цього були в кожного різні: щоб покращити своє матеріальне становище, здобути можливість ширшої реалізації здібностей, талантів, амбіцій, знайти своє “справжнє призначення”, або щоб задовольнити суспільні запити та вимоги. Адже українське суспільство Галичини потребувало значної кількості людей, спеціалістів різних галузей для розбудови національного, політичного, культурного та економічного життя краю, тобто різнокомпетентної освіченої інтелігенції. Однак існувала й певна ізольованість окремих фахових груп, коли професійні приписи обмежували участь в інших заняттях і призводили до зами-

³ Відділ рукописів. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБУ). Ф. 11. Спр. 121. Арк. 24–26 (Лист І. Барвінського до батька).

⁴ Мисак Н. Українські лікарі в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійна характеристика. *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка* : зб. наук. пр. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2007. Вип. 9. С. 180–193; Мисак Н. Українські народні вчителі в Галичині на рубежі XIX–XX ст.: правове становище та національна дискримінація (за матеріалами періодичних видань). *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка* : зб. наук. праць. 2005. Вип. 7. С. 191–200; Мисак Н. Галицькі адвокати наприкінці XIX – на початку XX століття: національна ідентифікація і професійна діяльність. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* / ред. М. Литвин. Львів, 2012. Вип. 5 : Ювілейний збірник на пошану Олександра Колячука. С. 26–37; Мисак Н. Українські нотаріуси в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійна характеристика. *Інтелігенція і влада. Серія : Історія*. Одеса, 2015. Вип. 32. С. 71–87; Мисак Н. Українські викладачі середніх шкіл Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійна характеристика. *Інтелігенція і влада*. Одеса : Астропринт, 2012. Вип. 26. С. 53–70.

⁵ Дрогобицька О. Традиція і модерн: побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.). Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. 540 с.

⁶ Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. Львів : Піраміда, 2014. 612 с.

⁷ Петрів М. Українські адвокати: державні, громадські, політичні та культурно-освітні діячі кінця XIX – першої половини XX ст. Кн. 1. Київ, 2014. 544 с.

⁸ Вараниця А. Вчителі народних шкіл в структурі інтелігенції Галичини другої половини XIX – на початку XX ст. *Новітня доба*. Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. Львів, 2013. Вип. 1. С. 152–166.

⁹ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДАУЛ). Ф. 382. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 2 (Лист В. Бірчака до Ю. Романчука, 1914).

кання у вузьких професійних колективах. Це стосувалося, передусім, державних службовців високих рангів¹⁰. Професійну замкнутість визначав характер праці. Наприклад, акторам, які проводили увесь час на гастролях і репетиціях, не вистачало часу на ще якийсь вид діяльності; лікарям – через значну завантаженість праці, необхідність їздити до пацієнтів на часто віддалену від міст територію.

Найпоширенішим мотивом для пошуку “другої професії” було здобути додаткові джерела заробітку: “Житє дороге, крім своєї плати треба було ще заробляти “з боку”, а на се пропаде марно час. З такими видатками, як на театр і т.п. все треба було числити ся”, – зазначав педагог та письменник Осип Маковей¹¹. Це було важливо для професійних груп з низькою (наприклад, народні вчителі) або середньою заробітною платою; для тих, хто мав багатодітну сім’ю. Додатковий заробіток був необхідністю й для тих, хто починав свою кар’єру: авскульптантів (судові практиканти), суплентів гімназій (помічники викладача). Середня заробітна плата викладача гімназії у другій половині XIX ст. становила близько 1000 золотих ринських в рік, суплента – 400, вчителів народних шкіл 200, а видатки на харчування та проживання в провінції становили близько 22 золотих ринських на місяць¹². Як писав один вчитель гімназії сс. Василянок, заробітна плата якого становила 99 корон¹³ місячно (близько 50 золотих ринських), до свого колеги, що для нього додатковий “прихід бічний ту конечний, бо серед львівської дорожнечі годі, є зглядно й неможливо ту вийти зі самої пенсії”¹⁴. Одним з найпоширеніших підробітків для студентів та педагогів було репетиторство. Так, Омелян Дейницький, ставши суплентом в Львівській Академічній Гімназії, через малу зарплатню змушений був приватно займатися репетиторством з гімназистами¹⁵. Як джерело додаткового заробітку або утримання, інтелігенція (як правило, духовенство), яка проживала на селі, могла використовувати домашнє господарство¹⁶. До прикладу, священник Григорій Барвінський – батько відомих галицьких громадсько-політичних діячів братів Барвінських, утримував велике господарство і пасіку, продукти з яких продавав, щоб фінансово допомагати дітям¹⁷.

Для педагогів сферою додаткової професійної реалізації та доходів часто ставала наукова діяльність та видання україномовних підручників, в яких розробляли українську наукову термінологію (у сфері мовознавства Пилип Дячан, Омелян Огоновський, Степан Смаль-Стоцький; природознавства – Іван Верхратський, математики – Омелян Дейницький, Петро Огоновський, Володимир Левицький, фізики – Іван Пулюй та інші)¹⁸. Щоб мати можливість займатися науковими дослідженнями, гімназійні викладачі повинні були здавати іспит на здобуття академічного ступеня доктора наук¹⁹.

Робота над підручниками була доволі виснажливою, потребувала значної затрати часу та сил. Окрім того, Видавнича справа стала об’єктом для критики та конфліктів у середовищі

¹⁰ Homola I. “Kwiat społeczeństwa...” (Struktura społeczna i zarys położenia inteligencji krakowskiej w latach 1860–1914). Kraków ; Wrocław : Wydawnictwo Literackie, 1984. S. 374.

¹¹ ЦДІАУЛ. Ф. 386. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 11 (Автобіографія О. Маковея).

¹² Барвінський О. Спомини з мого життя. Ч. 1, 2. Нью-Йорк ; Київ, 2004. С. 124.

¹³ Золотий ринський – назва австрійської грошової одиниці, поширена в Галичині. Синонім – гульден. В 1892 р. в Австро-Угорській імперії була проведена грошова реформа, внаслідок якої в грошовий обіг вводилася корона. Співвідношення між старою і новою валютою був: 1 гульден = 2 коронам.

¹⁴ ЦДІАУЛ. Ф. 384. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 6 (Лист [Кузина] до Я. Гординського, 1912).

¹⁵ ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 975. Арк. 1 (Автобіографія О. Дейницького).

¹⁶ Про основні види господарської діяльності інтелігенції на селі дет. див.: Дрогобицька О. Традиція і модерн... С. 419–437.

¹⁷ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 108. Арк. 62 (Лист Г. Барвінського до В. Барвінського, 2.V.1876).

¹⁸ Авраменко В. Розвиток української навчальної термінологічної лексики у процесі розбудови національної системи освіти кінця XIX – поч. 1930 рр. Умань, 2014. 162 с.; Гамалія В. Процеси терміноутворення і просвітницька діяльність в Україні на зламі XIX–XX століть. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*, (2). Київ, 2013. С. 51–53; Благий В. Структура та викладацький склад вищих шкіл Львова на початку XX ст. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2000. Вип. 35–36. С. 209; ЛННБУ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 337. Арк. 2 (Автобіографія А. Болеховського, 8(20).III.1896).

¹⁹ Мисак Н. Українські викладачі середніх шкіл Галичини... С. 60.

інтелігенції не менше, аніж політика, де так само зіштовхувалися різні політичні, правописні, наукові погляди²⁰. Частими були конфлікти між редакторами, з одного боку, та авторами публікацій – з іншого, зумовлені або зміною первинного тексту, або, частіше, відмовою публікувати статті²¹. Олександр Барвінський пригадував свою працю над підручником з історії України, на замовлення товариства “Просвіта”, за яку йому мали виплатити гонорар 500 золотих ринських. Укладання підручника припало на час літніх канікул, педагог був звільнений від викладацьких обов’язків та зміг подати готовий підручник вчасно – до кінця літа. Однак працювати довелося по 14 годин на день²². Як писав у листі до дружини упорядник багатьох підручників для початкових класів Антін Крушельницький: “Зрештою ти пригадуєш собі Кохана, скільки забрали мені читанки нервів, жите і здоровля? А часу? А думок? Все те було присвячене читанкам, я відобрав Тобі, дітям, хаті, господарству, літературі, читанню книжок”²³. Займаючись виданням наукових книг, підручників, посібників, читанок, інтелігенти керувалися не тільки мотивом заробітку, а й необхідністю розвивати національну науку та шкільництво²⁴.

Як джерело додаткового заробітку інтелігенти розглядали редакторство та журналістику²⁵. Журналістика стала альтернативним простором для фахової реалізації літераторів, адже письменництво не вважалося самостійною професією, якою можна було заробляти на життя. “Колись думав дорівняти Шекспірові і Шевченкові, а сего дня пишу про Дрейфуса і про смілу крадіж у церкві в П’ятигорбках”, – писав з іронією Осип Маковей²⁶. Журналістські професії (публіцист, редактор, критик, репортер, ведучий хронік, фейлетоніст) в цей період активно розвивалися. Найбільша кількість представників цієї професії зосереджувалась у Львові²⁷. Тоді не існувало жодного навчального закладу, який навчав би журналістиці. Тому журналістами ставали люди з іншою освітою. Редакції часописів ставили певні умови при прийомі на роботу: наявність загальної освіти, знання мов, навичок написання статей, публіцистичних творів²⁸. Відсутність необхідної кількості людських і матеріальних ресурсів, культури читання преси та літератури не надто сприяло розвитку українського видавництва. Дуже багато залежало від зусиль окремих діячів, для яких журналістика ставала професією, яка могла замінити основну. Професійними журналістами були Володимир Барвінський, Богдан Дідицький, Осип Марков, Орест Авдіковський, Федір Заревич, Осип Мончаловський. Як “другу професію” публіциста чи редактора використовували Лонгин Лукашевич, Омелян Партицький, Юліан Романчук, Кость Горбаль, Анатоль Вахнянин, Ксенофонт Климкович, Володимир Гнатюк, Олександр Борковський, Михайло Павлик, В’ячеслав Будзиновський та ін.

Українська журналістика в Галичині розвивалася з певними труднощами. Через брак професійних журналістів ними ставали представники інших професійних груп інтелігенції, які не завжди виконували свою роботу якісно. Олександр Борковський скаржився адвокату Володимиру Охримовичу, що в редакції газети “Діло” не було компетентного кореспондента: “А він (кореспондент. – О. Г.) і з іншого огляду дуже потрібний, бо робота в редакції стала тепер дуже прикра: Левицький (Євген Левицький. – О. Г.) до новинок не має найменшого spritu; він хиба дословно щось переведе, не зважаючи, чи воно в такій формі пригоже для нас

²⁰ Іван Пулюй. Листи / упор. О. Збожна. Тернопіль, 2007. (Лист І. Пулюя до М. Павлика, Прага 1 квітня 1902).

²¹ Там само. (Листи І. Пулюя до О. Барвінського, В. Гнатюка та О. Борковського, 1882, 1897, 1901).

²² Барвінський О. Спомини з мого життя. Частина 3 і 4. Київ, 2009. С. 127–128.

²³ ЦДІАУЛ. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 41 (Лист А. Крушельницького до дружини, Городенка, 1913).

²⁴ Брати Костя Паньківського “дорікали йому, що він свої заробітки витрачає на видавання книжок, що немає кому стільки їх читати”, а він з посмішкою відповідав: “Хтось мусить видавати...”. Маючи власну сім’ю, адвокат продовжував витрачати більшу частину сімейного бюджету на видавничу справу, а родинні видатки покривала учительська платня його дружини. (Витанович І. Кость Паньківський: ідеаліст громадської праці і віри у власні сили народу. Нью-Йорк, 1954. С. 34–35).

²⁵ ЛННБУ. Ф. 34. Спр. 74. Арк. 6 (Лист Н. Будзиновської до В. Гнатюка, 17.XI.1911).

²⁶ Маковей О. Еманципація мужчин. *Твори в двох томах*. Т. 2. Київ, 1990. С. 58.

²⁷ За підрахунками І. Гомоли у 1880 р. у Львові працювало бл. 70 журналістів, коли у Кракові їх налічувалось бл. 40. (Homola I. “Kwiat społeczeństwa...” S. 307).

²⁸ Там само. S. 309.

чи ні; Веселовський (Ярослав Веселовський. – *О. Г.*) має неможливе письмо, майже не ліпше від письма Олесницького (Євген Олесницький. – *О. Г.*), а до того за нинішній день зарекомендував ся мені великими способностями до пустомельства. Ну, а читати і до того поправляти всьо, кожду стрічку, яка виходить з редакції, поправляти навіть букви, щоби складач міг відчитати, се незвичайно люба і покріпляюча робота, але й попросту часу на неї не стане, не казати вже о тім шоби можна самому ще щось написати або бодай якусь допись прочитати і виправити. Отже й з сеї причини кореспондент парламентарний дуже придав би ся”²⁹.

Працівники часописів змушені були шукати передплатників, від яких залежало фінансове забезпечення видання³⁰. Часто передплата не могла покрити всі видатки газети на заробітну плату працівникам, відповідні технічні матеріали, розсилку, що ставало основною причиною закриття часописів³¹. Причинами їх занепаду також була непрофесійність редакторів. Наприклад, суддя Тит Ревакович вважав, що часопис “Вечорниці” занепає через “гуляще життє молоді нашої громадки” (редактора Федора Заревича)³². Священик Данило Танячкевич вказував на подібну причину упадку “Мети”, але вже під редакцією Ксенофонта Климковича³³. Публіцист Володимир Барвінський звинувачував в адміністративно-організаційних проблемах “Правди” редакторів Анатолія Вахнянина і Омеляна Партицького, яких підозрював у розтрачуванні присланих “з України” грошей на розвиток “Правди”³⁴. Іван Франко вважав, що “Слово” втратило свій авторитет через “неспосібного” Венедикта Площанського, який очолив редакцію після Богдана Дідицького, назвавши першого “людиною слабохарактерною”, який піддавався впливу більш радикальних співробітників-русофілів (Осипа Маркова, Ореста Авдиківського, Осипа Мончаловського)³⁵. У більшості випадків редакторська, журналістська робота та праця в українських науково-просвітніх установах оплачувалася погано, через малобюджетність газет, видавництва і організацій, де одна людина могла займати декілька посад і виконувати декілька робіт за незначну доплату³⁶.

Багато інтелігентів, крім професійної діяльності, займалися творчістю, передусім літературною. Літераторами були адвокати Андрій Чайковський, Іван Семанюк (Марко Черемшина), Лев Лопатинський, Михайло Козоріс, гімназійні професори Антін Крушельницький, Осип Маковей, Володимир Бірчак, учителі Уляна Кравченко, Ольга Дучимінська, Катря Гриневичева, урядовий працівник Михайло Яцків³⁷. Музикантами-композиторами були: Анатоль Вахнянин – політик і громадський діяч, Філарет Колесса – науковець-етнограф, Володимир Матюк та Остап Нижанківський – священики. Однак творча праця не давала високого доходу, тому інтелігенти займалися роботою “для хліба”, а творчість залишали на вільний час. Лесь Мартович, правник за фахом, не вважав свою літературну працю професією, бо “не міг жити з того”³⁸. За висловом В’ячеслав Будзиновського, тогочасні письменники писали “виключно з патріотизму”, не мріючи про гонорар, чи заробляти цим на життя. Будзиновський наводив приклад Франка,

²⁹ ЦДІАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 2 (Лист О. Борковського до В. Охримовича, 18.VI.1907).

³⁰ Матеріяли до історії українсько-руського життя і письменства (Лист В. Барвінського до О. Барвінського, 3.VIII.1879). *Правда*. 1895. Т. XXV. С. 367.

³¹ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 5011. Арк. 1 (Лист Г. Рожанковського до В. Барвінського, 1879); Студинський К. Галичина і Україна в листуванні 1862–1884 рр. Харків; Київ, 1931. (Лист М. Павлика до А. Вахнянина, 24.XII.1869. С. 117).

³² Ревакович Т. До історії українсько-руського письменства. Спомини про Федора Заревича. *Правда*. 1889. № 2. С. 283–284.

³³ Студинський К. Зв’язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866. *Записки НТШ*. 1901. Т. XXXIX. С. 318.

³⁴ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 3429. Арк. 1 (Лист В. Барвінського до Д. Танячкевича, 7.IX.1869).

³⁵ Франко І. Южнорусская литература. *Франко І. Збір. творів : у 50 т.* Київ, 1984. Т. 41. С. 140.

³⁶ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Ф. 378. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 7 (Звіт секретаря філії І. Волянського про поїздку на звіт делегатів філії “Просвіти”, Станіславів, 2.XI.1909); ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 5011. Арк. 1 (Лист Г. Рожанковського до В. Барвінського, 1879); Маковей О. Товариш по перу. *Твори...* С. 468.

³⁷ ЦДІАУЛ. Ф. 683. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1 (Лист В. Бачинського до Ю. Бачинського, 1896).

³⁸ Рудницький М. Письменники зблизька (спогади). Львів, 1958. С. 90.

який писав по-українськи, щоб підняти рівень національної літератури, розширити її ринок, а по-польськи – “щоби заробити”³⁹.

Дилема між бажанням займатися мистецтвом і обов’язком утримувати родину створювала моральний дискомфорт⁴⁰. “Злазити щодня з Пегаса й сідати на процесову шкапу страшно томить і розриває душу на дві половини”, – писав Андрій Чайковський⁴¹. Робота в канцеляріях займала значну частину часу та була втомливою. Тому, щоб виконати додаткову творчу чи громадську роботу, інтелігенти жертвували відпочинком, товариськими розвагами, часом, який могли провести з сім’єю – тими “приємностями, які використовує звичайний робітник”⁴². Дружина Марка Черемшини згадувала, що на його письмовому столі поруч з документами кодексами і різними юридичними книгами були чернетки, замітки до майбутніх творів, адже письменник завжди перебував у творчому настрої. Втім, основний професійний обов’язок відсував творчі задуми на задній план⁴³. Варто зазначити, що серед галицької громадськості заняття творчістю вважалося не тільки малоприбутковою, а й несерйозною справою, а самих митців часто називали “здеклясованими інтелігентами”⁴⁴. Причиною малого попиту на мистецькі твори, як пояснювали самі інтелігенти, був низький економічний рівень життя галицької суспільності та несформованість її естетичних смаків⁴⁵.

Інтелігенти великою мірою були творцями української політики, яку можна трактувати як “другу професію”. У листі до журналіста Богдана Дідицького його колега Володимир Барвінський писав про потребу професійних українських депутатів “хочабы лише одинь”, щоб “свѣтъ дѣзнався, що Русини мають людей справдѣшної интелигенції а що руска справа се не якѣ выдуманѣ жалѣ”⁴⁶. Часто політикування перетворювалося на “другу професію” або навіть основну. Наприклад, Кость Левицький залишив адвокатську практику заради “проводу політичного”⁴⁷. Так само вчинив Євген Петрушевич⁴⁸. Однак політична кар’єра давалася не всім. Вона вимагала енергійності, гнучкості в діях, вміння говорити, “день и нѣчь працювати и учитися”. Не радили йти в “посли” тим, “хто хотів в спокою жити”, “хто боявся втратити ласку в намісника, старости, міністрів”, а політик мав би мати добру освіту, бути ініціативним, “неперекупного, непохитного характеру”⁴⁹. Найбільше в політичній діяльності було задіяно священиків та адвокатів. Очевидно, що адвокати були однією з найосвіченіших професійних

³⁹ Будзиновський В. Чи справді діло йде до гіршого (До дискусії над упадком нашого письменства). *Діло*. 1912. Ч. 26. 2 (18) грудня.

⁴⁰ Актор Северин Паньківський, який деякий час працював дрібним чиновником в “Дністрі”, писав, що заздрих Філарету Колессі, з яким ділив помешкання: “Він, молодий тоді композитор, сидить, бувало, щось пише, а дивлюсь на нього і завидно мені. От, думаю, працює чоловік в мистецтві, творить, має від того насолоду, а я... я творю “поліси” та геморою наживаю”. (ЦДІАУЛ. Ф. 514. Оп. I. Спр. 102. Арк. 65 (Мемуари артиста С. Паньківського).

⁴¹ Чайковський А. Мій життєпис. *Чайковський Андрій. Спогади Листи. Дослідження* : у 4 т. Львів, 2007. Т. IV. С. 277.

⁴² Цит. за: Sadowski L. Wizerunki inteligencji prowincjonalnej. *Inteligencja polska XIX i XX wieku* / red. R. Czepulis-Rastenis Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983. Studia 3. S. 226.

⁴³ Семанюк-Черемшина Н. Спогади Марка Черемшину. Львів, 1958. С. 28.

⁴⁴ Карманський П. Українська Богема. К., 1999. С. 106; “Аби й десять доньок було у мене, то ні одну не дала би за різьбярю чи малярю!” – говорила героїня повісті М. Яцкова “Огні горять” (Яцків М. Огні горять. *Муза на чорному коні. Оповідання і новели. Повісті. Спогади і статті* / упор. М. Ільницький. Київ : Дніпро, 1989. 132 с.).

⁴⁵ Франко І. З останніх десятиліть XIX в. *Франко І. Зібрання творів* : у 50 т. Київ, 1980. Т. 41. С. 490; Маковей О. Як я продавав свої новели. *Твори...* С. 32.

⁴⁶ ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 3420. Арк. 1 (Лист В. Барвінського до Б. Левицького, 8.XII.1882).

⁴⁷ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: На підставі споминів. Львів, 1926. С. 117.

⁴⁸ Максимчук І. Нарис історії роду Петрушевичів. Чикаго, 1967. С. 155.

⁴⁹ Трильовський К. З мого життя. Едмонтон; Торонто, 1999. С. 78; ЛННБУ. Ф. 11. Спр. 3513. Арк. 6 (Лист Б. Дідицького до В. Барвінського, 3.XII.1882); Спр. 3420. Арк. 3 (Лист В. Барвінського до Б. Левицького, 8.XII.1882); Ф. 93. Спр. 75. Арк. 1 (Нарис Т. Реваковича “Які властивості повинен мати руський посол в теперішню пору”).

груп, специфіка роботи яких передбачала зацікавлення політикою. Адвокати роз'яснювали селянам громадянські права, підкреслювали правову рівність, розтлумачували сутність і положення австрійського законодавства⁵⁰.

Адвокати обіймали найважливіші посади в політичних організаціях, мали першість за кількістю членів українського сеймового та парламентарного представництва⁵¹. У 1908 р. з 27 українських депутатів 11 були адвокатами⁵². Вони організували віча, на яких закликали селян до політичної активності, участі у виборах, підтримки українських кандидатів до сейму та парламенту⁵³. “Перший мій публічний виступ був на вічу в Коломиї, поруч посла Юліана Романчука, про політичні наші права. Сей виступ мій мав той наслідок, що в два роки по тім, як Коломийщина зачала шукати за кандидатом на посла до Союму, то люди самі видвигнули мене на кандидата, хоть я зовсім не мав до сего претензії і уважав, що се місце належить старшому. Я ж не мав і 30 вимаганих законом років, тай приготовлявся до адвокатського іспиту”, – згадував Теофіл Окуневський⁵⁴. Така активна національно-політична діяльність завадила йому закінчити адвокатську практику в Станиславові. Продовжував він її уже в Коломиї, ближче до свого виборчого округу⁵⁵. Депутатами Галицького сейму були такі адвокати: Михайло Король, Володимир Дудикевич, Андрій Кос, Іван Макух, Євген Олесницький, Антін Могильницький, Кость Левицький, Євген Петрушевич, Данило Старуха, Лонгин Цегельський, Кирило Трильовський та ін.⁵⁶ Інтелігенція використовувала сеймову у Львові та парламентську у Відні трибуни для порушення питань, пов'язаних із забезпеченням національних прав українського населення, особливо в контексті українсько-польських відносин у Галичині, інформувала європейську громадськість про українців.

Таким чином, інтелігенція обирала для себе додаткову професію з різних причин. Найчастіше, щоб покращити своє матеріальне становище, реалізувати таланти та амбіції чи знайти своє “справжнє призначення”. “Другі” професії обирали для себе переважно вчителі середніх та народних шкіл, адвокати, дрібні чиновники. Коли педагоги “другу професію” використовували як додаткове джерело доходів, то адвокати та священики, більшою мірою, як громадську та творчу реалізацію, хоч часто ці дві причини поєднувалися. Як правило, “друга професія” була пов'язана з основною та здобутою освітою, але не завжди. Наприклад, Володимир Охримович поєднував адвокатську практику з редакторською працею в газеті “Діло”. У редакторській діяльності він бачив для себе додаткові матеріальні вигоди, а також можливість займатися громадською роботою: “Робота неважка (3–4 години на день), плата 166 ринських і 67 корон на місяць. [...] Та важливіше те, що робота в редакції жива і різнородна”⁵⁷. Володимир Барвінський, за освітою правник, взагалі покинув у роботу в адвокатських канцеляріях задля редакторства⁵⁸.

У “другу” професію інтелігенти перетворювали видавничу, публіцистичну діяльність та творчість (найчастіше літературну). Свій письменницький потенціал інтелігенти втілювали також у журналістиці. Зважаючи на те, що у другій половині XIX ст. галицька журналістика розпочинала своє тверде становлення, багато діячів долучилися до її розвитку, стаючи редакторами часописів. Публіцистика була дуже популярним заняттям серед тогочасної інтелігенції.

⁵⁰ Розправа над галицькою адміністрацією. *Свобода*. 1908. Ч. 26; Руська побіда. *Свобода*. 1911. Ч. 8.

⁵¹ Падох Я. З минулого української адвокатури. *Правничий вісник*. 1963. Кн. 2. С. 115–120.

⁵² Плакат українських послів в Сейм, 1908. *Свобода*. 1908. Ч. 39: Додаток.

⁵³ Посли: Романчук і др. Кос перед виборцями. *Свобода*. 1902. Ч. 27.

⁵⁴ ЦДІАУЛ. Ф. 328. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 122 (Коротка житєпись Теофіла Окуневського).

⁵⁵ ЛННБУ. Ф. 17. Спр. 111. Арк. 1 (Лист Т. Окуневського до М. Бучинського, 1889).

⁵⁶ Про українських правників депутатів Галицького сейму дет. див: Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. Львів, 2018. 370 с.; Кобута С., Кобута Л. Політична і парламентська діяльність українських адвокатів Станиславщини (кін. XIX – поч. XX ст.) *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2018. Вип. 12. С. 46–57.

⁵⁷ ЦДІАУЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 1–4 (Лист В. Охримовича до дружини, 1902).

⁵⁸ Про В. Барвінського дет. див. Ганусин О. Володимир Барвінський: образ інтелігента через призму приватного життя. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Вип. 1. Част. 1. 2014. С. 104–111.

Літературна праця оплачувалася погано, або не оплачувалася взагалі, та виконувалася переважно для власного задоволення та потреб. Все ж, багато представників української інтелігенції ХІХ ст., які працювали викладачами, адвокатами чи урядниками, в сучасний період є більш знаними як письменники та поети, аніж за професіями, які забезпечували їх матеріально. Інтелігенція поєднувала професійну діяльність з громадською, яку теж можна трактувати як “другу професію”: засновували просвітні організації й товариства (читальні, школи), фінансово-економічні установи (кредитові спілки, щадничі каси), господарські організації; розвивали культурне життя (аматорські театральні трупи, хори), часто вкладаючи в них власні кошти, а не отримуючи з них прибутку⁵⁹. Деякі інтелігенти звертали увагу на актуальну в той час потребу поширення економічної освіченості серед українського населення як основу національного розвитку, як, до прикладу, архітектор Василь Нагірний, який став ініціатором створення першого українського страхового товариства “Дністер” у Львові та інших промислових товариств. Громадсько-політична та культурна робота сприяла зростанню як особистих, так і колективного авторитету та популярності інтелігентів серед галицького населення.

**“LIFE IS EXPENSIVE, YOU SHOULD HAVE A ‘SUPPLEMENT INCOME’
IN ADDITION TO YOUR SALARY...”: “SIDELINES” AND ADDITIONAL EARNINGS
OF THE UKRAINIAN INTELLIGENTSIA OF GALICIA IN THE SECOND HALF
OF THE 19th – EARLY 20th CENTURY**

Olena HANUSYN

*Lviv Polytechnic National University,
Department of History, Museum Studies, and Cultural Heritage,
Metropolitan Andrii St., 3, 79016, Lviv, Ukraine,
e-mail olena.hanusyn5@gmail.com*

Summary

Based on personal data, the article highlights the sources of additional earnings and the scope of extracurricular activities of the Ukrainian-Galician intelligentsia in the second half of the 19th - early 20th century. It is noted that looking for additional sources of income was common practice for people of intellectual labour, because their main professional activity could not always provide a decent standard of living. In addition to earnings, attention is paid to other reasons, which prompted intellectuals to combine several professions: the need to unlock the creative potential or to join Ukrainian national organizations and societies, cultural and educational life of the region.

Lawyers, teachers, priests, and other intellectuals became publishers, editors, writers, journalists, and politicians. Typically, the “sideline” was associated with their basic and acquired education. Many Ukrainian intellectuals engaged in scientific activities, became authors of the first Ukrainian-language textbooks and developed Ukrainian scientific terminology. During this period, journalistic activity and journalism developed rapidly, gradually becoming an independent profession and the most popular field, which involved a large number of intellectuals. The literary activity was popular as well, which could “overshadow” the core business line later. Participation in representative bodies such as the Galician Sejm, the State Council, political parties, and public activities can be regarded as a “sideline”, which made demands on intellectuals’ time and energy.

Keywords: *intelligentsia, Galicia, “sideline”, additional earnings, social and political activities.*

REFERENCES

Avramenko, V. (2014). *Rozvytok ukraïnskoi navchalnoi terminolohichnoi leksyky u protsesi rozbudovy natsionalnoi systemy osvity kintsia XIX – poch. 1930 rr.* [Development of Ukrainian educational terminological vocabulary in the process of building the national education system of the late XIX – early XX centuries– 1930]. Uman (in Ukrainian).

Barvinskyi, O. (2009). *Spomyny z moho zhyttia* [Memories from my life]. Kyiv, part. 3 i 4 (in Ukrainian).

⁵⁹ Організаційна робота. *Діло*. 1894. Ч. 99. 4 (16) мая; Новинки. Подяка адвокато́ви д-ру Чикалюкови. *Діло*. 1903. Ч. 20.

- Blahyi, V. (2000) Struktura ta vykladatskyi sklad vshchych shkil Lvova na pochatku XX st. [The structure and teaching staff of higher schools in Lviv in the early twentieth century]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna*, iss. 35–36, p. 209 (in Ukrainian).
- Chaikovskyyi, A. (2007). Mii zhyttiepys [My resume]. *Chaikovskyyi Andrii. Spohady Lysty. Doslidzhenia*. In 4 vol. Lviv, vol. IV (in Ukrainian).
- Chornovol, I. (2018) *Ukrainska fraktsiia Halytskoho kraiovoho seimu [Ukrainian faction of the Galician Regional Sejm]*. Lviv (in Ukrainian).
- Doroshenko, D. (1969). *Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914–1920) [My memories of the recent past]*. Miunkhen (in Ukrainian).
- Drohobytka, O. (2014). *Tradytysii i modern: pobut ukrainskoi silskoi intelihentsii Halychyny (kinets XIX – 30-ti rr. XX st.) [Tradition and modernism: the rural life of Ukrainian intelligentsia in Galicia (late XIX – 30s of the XX century)]*. Ivano-Frankivsk: Symfoniia forte (in Ukrainian).
- Franko, I. (1984). Yuzhnorusskaia lyteratura [South the Russian literature]. *Zibr. tvoriv: u 50 t.* Kyiv, vol. 41 (in Ukrainian).
- Franko, I. (1984). Z ostannikh desiatiy XIX v. [From the last decades of the XIX century]. *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv, vol. 41 (in Ukrainian).
- Hamaliia, V. (2013). Protsesy terminotvorennia i prosvitnytska diialnist v Ukraini na zlami XIX–XX stolit [Processes of term formation and educational activity in Ukraine at the turn of the XIX–XX centuries]. *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii*, 2. Kyiv (in Ukrainian).
- Hoff, J. (2006). Elity i ich rola w zyciu malego miasta galicyjskiego. *Miasteczko i okolica – od sredniowiecza do wspolczesnosci* / red. J. Hoff. Kolbuszowa (in Polish).
- Homola, I. (1984). “Kwiat spoleczenstwa...” (*Struktura spoleczna i zarys polozenia inteligencji krakowskiej w latach 1860–1914*). Kraków: Wrocław: Wydawnictwo Literackie (in Polish).
- Hrytsak, Ya. (2004). *Ihry z kocherhoiu: vserioz i po-ukrainsky. Strasti za natsionalizmom [Poker games: seriously and in Ukrainian. Passions for nationalism]*. Kyiv (in Ukrainian).
- Karmanskyi, P. (1999). *Ukrainska Bohema [Ukrainian Bohemia]*. Kyiv (in Ukrainian).
- Kobuta, S., Kobuta, L. (2018) Politychna i parlamentska diialnist ukrainskykh advokativ Stanyslavivshchyny (kin. XIX – poch. XX st.) [Political and parliamentary activity of Ukrainian lawyers of Stanislaviv region (late XIX – early XX centuries)]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Politolohiia*, iss. 12. (in Ukrainian).
- Levytskyi, K. (1926). *Istoriia politychnoi dumky halytskykh ukraintsv 1848–1914: Na pidstavi spomyniv [History of political thought of Galician Ukrainians 1848–1914: Based on memories]*. Lviv (in Ukrainian).
- Makovei, O. (1990). *Tvory v dvokh tomakh*. Kyiv (in Ukrainian).
- Maksymchuk, I. (1967). *Narys istorii rodu Petrushevykh [Essay on the history of the Petrushevych family]*. Chykhovo (in Ukrainian).
- Martovych, L. (1976). Zabobon [Prejudice]. Kyiv (in Ukrainian).
- Mysak, N. (2012). Ukrainski vykladachi serednykh shkil Halychyny naprykintsi XIX – na pochatku XX st.: sotsialno-profesiina kharakterystyka [Ukrainian secondary school teachers in Galicia in the late nineteenth and early twentieth centuries: socio-professional characteristics]. *Intelihentsiia i vlada*, Odesa, iss. 26. (in Ukrainian)
- Mysak, N. (2007) Ukrainski likari v Halychyni naprykintsi XIX – na pochatku XX st.: sotsialno-profesiina kharakterystyka [Ukrainian doctors in Galicia in the late nineteenth – early twentieth century: socio-professional characteristics]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka*, iss. 9 (in Ukrainian).
- Mysak, N. (2005) Ukrainski narodni vchyteli v Halychyni na rubezhi XIX–XX st.: pravove stanovyshche ta natsionalna dyskryminatsiia (za materialamy periodychnykh vydan) [Ukrainian folk teachers in Galicia at the turn of the XIX–XX centuries: legal status and national discrimination (according to periodicals)]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka*, iss. 7 (in Ukrainian).
- Mysak, N. (2012) Halytski advokaty naprykintsi XIX – na pochatku XX stolittia: natsionalna identyfikatsiia i profesiina diialnist [Galician lawyers in the late 19th and early 20th centuries: national identification and professional activity]. *Ukraina – Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svydomyist*. Lviv, iss. 5 (in Ukrainian).
- Mysak, N. (2015) Ukrainski notariusy v Halychyni naprykintsi XIX – na pochatku XX st.: sotsialno-profesiina kharakterystyka [Ukrainian notaries in Galicia in the late nineteenth – early twentieth century: socio-professional characteristics]. *Intelihentsiia i vlada. Seriiia: Istoriia*. Odesa, iss. 32 (in Ukrainian).

Padokh, Ya. (1963) *Z mynuloho ukrainskoi advokatury* [From the past of the Ukrainian bar]. *Pravnychi visnyk*. Kn. 2 (in Ukrainian).

Pakholkiv, S. (2014) *Ukrainska intelihentsiia u Habsburzkii Halychyni: osvichena verstva y emansypatsiia natsii* [Ukrainian intelligentsia in Habsburg Galicia: educated strata and emancipation of the nation]. Lviv (in Ukrainian).

Petriv, M. (2014) *Ukrainski advokaty: derzhavni, hromadski, politychni ta kulturno-osvitni diiachy kintsia XIX – pershoi polovyny XX st.* [Ukrainian lawyers: state, public, political and cultural-educational figures of the end of the XIX - first half of the XX century]. Kyiv (in Ukrainian).

Rudnytskyi, M. (1958). *Pysmennyky zblyzka (spohady)* [Writers up close (memories)]. Lviv (in Ukrainian).

Semaniuk-Cheremshchyna, N. (1958). *Spohady Marka Cheremshynu* [Memories of Mark Cheremshin]. Lviv (in Ukrainian).

Shakh, S. (2010) *Lviv – misto moiei molodosti. Tsisarsko-Korolivska Akademichna Himnaziia* [Lviv is the city of my youth. Imperial-Royal Academic Gymnasium]. Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho Universytetu "Lvivska politekhnikha" (in Ukrainian).

Trylovskiy, K. (1999). *Z moho zhyttia [From my life]*. Edmonton; Toronto (in Ukrainian).

Varanytsia, A. (2013) *Vchyteli narodnykh shkil v strukturi intelihentsii Halychyny druhoi polovyny XIX – na pochatku XX st.* [Teachers of public schools in the structure of the Galician intelligentsia of the second half of the XIX – early XX centuries]. *Novitnia doba*. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakivycha. Lviv (in Ukrainian).

Vytanovych, I. (1954). *Kost Pankivskiy: idealist hromadskoi pratsi i viry u vlasni syly narodu [Kost' Pankivsky: an idealist of public work and faith in the people's own strength]*. Niu-York (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 10 лютого 2021 р.

ІСТОРИЯ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ

УДК 94 (477.83): 904

ЛІТЕРАТУРНО-БОГОСЛОВСЬКА ДОВІДКА ПРОПОВІДІ
ПРО ЗАКОН І БЛАГОДАТЬ

Симон МАЛМЕНВАЛЛ

*Люблянський університет, теологічний факультет / Католицький інститут,**Факультет права та бізнес-досліджень,
вул. Полянська, 4, 1000, Любляна, Словенія**e-mail: simon.malmenvall@kat-inst.si**DOI: 10.15330/gal.34.178-192**ORCID: 0000-0002-5177-1257*

Вказана стаття розкриває літературне і богословське тло *Слова про закон і благодать* знаменитої проповіді Іларіона (майбутнього) Київського митрополита, складеної у середині XI століття. Автор статті приділяє увагу також можливим патристичним взірцям для богословського та патріотичного осмислення Іларіоном нещодавньої східнослов'янської історії у світлі офіційного сприйняття християнства при дворі київського князя Володимира Святославовича. Головною рисою згаданої (само)свідомості, пов'язаної з концепцією історії, як історії спасіння, є ігнорування політичної та культурної переваги Східної Римської (Візантійської) імперії зі столицею у Константинополі і, водночас, підкреслювання Божої справедливості, котра дає свою благодать усім народам без різниці, що призводить до переконання про однаковість їхнього духовного рівня. Таке розмірковування не було особливістю давньоруської культури, а складало частину значного ширшого явища, визначеного апологетичним відчуттям, властивим усій релігійно-літературній традиції ортодоксальних (православних) християн упродовж X–XVI ст. Створюючи богословське виправдання історичного значення Русі зі столицею в Києві, Іларіон запозичує патристичні взірці зі Східної Римської (Візантійської) імперії, зокрема щодо пояснення (без)перервності між законом старозавітного пророка Мойсея і милосердям Христа, де, насамперед, спостерігається чітке наслідування творів Отця Церкви Григорія Богослова та константинопольського патріарха Никифора I, або ж сприйняття державного утворення на чолі із християнським володарем, де, переважно, можна впізнати вплив на конструкцію Іларіона текстів одного із перших істориків християнської Церкви – Євсевія Кесарійського

Ключові слова: *Слова про закон і благодать, Іларіон, література Русі, історія спасіння, патристичні взірці.*

Introduction

This article discusses the literary and theological background of the oration of the (future) Kyivan Metropolitan Ilarion titled, following the later historiographical convention, *Sermon on Law and Grace* (*Слово о законѣ и благодѣти*). In this context, the author of the present article focuses also on potential patristic sources or models for Ilarion's theological and patriotic reflection on the recent East Slavic history of the time and adoption of Christianity in Kyivan Rus'. The studied sermon, written in the mid-eleventh century and composed in the Rus' redaction of Church Slavic, belongs to the corpus of most informative and rhetorically advanced sources of the Kyivan period of the East Slavic medieval culture. The mentioned source is particularly valuable in relation to the historical consciousness among the (ecclesiastical) elite of Rus', which was primarily created and promoted within intellectual monastic circles.

In terms of methodology, this article is based on the approaches of postmodern semiotic-discursive cultural history. Through deep analysis of narrative strategies and seeking symbolic expressivity, this method aims to reveal the self-perception of particular social groups in question (in this case, the elite of Kyivan Rus') which encouraged the establishment of particular narrative sources (in this case, *Sermon on Law and Grace*)¹. The concept of the history of salvation, widely used in this

¹ Burke P. *Kaj je kulturna zgodovina?* Ljubljana : Sophia, 2007. P. 39–50, 72–74, 132, 138–145; Lotman J. M. *Znotraj mislečih svetov.* Ljubljana : Studia humanitatis, 2006. P. 25–58, 123–169, 313–348, 383–388;

article, is based on the expertise of the German theologian Oscar Cullmann (1902–1999)². The passages from the *Sermon* are taken from the English critical edition prepared by the British cultural historian Simon Franklin in 1991³.

The *Sermon* was composed by Ilarion, the first Metropolitan of Kyiv of East Slavic origin⁴. Between 1051 and 1054/1055, he supervised a territorially vast jurisdiction with its center in the capital of Rus' which was formally part of the Patriarchate of Constantinople. Before being elected to the metropolitan's office, he was engaged as a priest (presbyter) at the Church of the Holy Apostles near the princely residence in Berestove south of Kyiv⁵. All facts and presumptions concerning Ilarion's life can be drawn from two sources only: his *Confession of Faith*, probably written for the occasion of liturgical festivity confirming his episcopal consecration and appointment to the metropolitan's office in 1051⁶, and the *Tale of Bygone Years* (*Повѣсть времѣнныхъ лѣтъ*, the so-called *Nestor's Chronicle*) from the beginning of the twelfth century⁷. Since the mid-nineteenth century, the vast majority of experts on Rus' literature have argued that the *Sermon* was composed between 1037 and 1050, i.e. before Ilarion's taking of the metropolitan's office⁸. The first year (1037) is conditioned by the mentioning of the Cathedral Church of Kyiv, dedicated to Saint Sophia (Holy

Успенский Б. А. Царь и патриарх : харизма власти в России (Византийская модель и её русское переосмысление). Москва : Языки русской культуры, 1998. 680 с.

² The concept of the history of salvation draws from the patristic biblical exegesis in late antiquity and Middle Ages. According to this notion, events, personalities, and processes of the ("empirical") past are presented in the light of the symbolically rich biblical history, which continues its relevancy far after the chronological completion of its direct consequences. Thus, history of salvation means a history of "encounters" between man and God, who is willing to give mankind access to eternal life. See: Cullmann O. Heil als Geschichte. Tübingen : J. C. B. Mohr, 1967. 328 + XVI pp.; Malmenvall S. Pojem zgodovine odrešenja : pomen in idejni razvoj. *Res novae*. Ljubljana, 2018. Vol. 3. No. 2. P. 39–58.

³ Franklin S. Sermons and Rhetoric in Kievan Rus. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1991. 326 p.

⁴ The first known Metropolitan of Kyiv was most probably Theopemptus (Феопемптъ). In the chronicle *Tale of Bygone Years*, the main East Slavic source of the Kyivan period, he is initially mentioned in the section under the year 1037, when he led the liturgical celebration during the re-consecration of the Church of Mary's Dormition in Kyiv. However, this question is still under discussion in contemporary historiography. See: The *Povest' vremennykh let* : An Interlinear Collation and Paradosis / ed., trans. D. Ostrowski. Harvard : Harvard University Press, 2004. P. 1214–1215; Виноградов А. Ю. О хронологии русских митрополитов XI в. (по поводу новой гипотезы А. П. Толочко). *Slověne: International Journal of Slavic Studies*. Moscow, 2019. Вып. 8, № 1. С. 477–485. Until the mid-thirteenth century, the vast majority of the Metropolitans of Kyiv were of Greek (Byzantine) origin. In this period, only two native hierarchs are known – Ilarion and Kliment Smoliatic (1147–1155). See: Vernadsky G. Kievan Russia. New Haven : Yale University Press, 1973. P. 151–152; Fedotov G. P. The Russian Religious Mind : Kievan Christianity, the Tenth to the Thirteenth Centuries. New York : Harper, 1965. P. 401; Franklin S. Sermons and Rhetoric... P. XIII, XXIII–XXV.

⁵ Des Metropolitens Ilarion Lobrede auf Vladimir den Heiligen und Glaubensbekenntnis / ed., trans. L. Müller. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1962. P. 1–6; Ужанков А. Н. "Слово о законе и благодати" и другие творения митрополита Илариона Киевского. Москва : Академкнига, 2014. С. 9–11; Franklin S. Sermons and Rhetoric... P. XVII–XVIII; *Povest'*. P. 1230–1231; Malmenvall S. *Beseda o postavi in milosti* metropolita Hilarijona kot primer osmišljanja preteklosti v Kijeviski Rusiji. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana, 2017. Vol. 71, no. 1–2. P. 10–11.

⁶ Des Metropolitens Ilarion Lobrede... P. 143; Franklin S. Sermons and Rhetoric... P. XXIX. However, according to the Russian-Serbian historian Alexander V. Soloviev (1890–1971), analyzing matrimonial relationships in the generation of Volodymyr's grandsons, the *Sermon* could have been written only after 1046, when the third great-grandson of Yaroslav Volodymyrovych could have been born (great-grandchildren were mentioned in the plural, not singular or dual form). Soloviev claims that at the time when the sermon was delivered there should have been no fewer than three grandsons. See: Soloviev A. V. Zur Lobrede des Metropolitens Ilarion. *Das heidnische und christliche Slaventum: Acta II Congressus internationalis historiae Slavicae Salisburgo-Ratisbonensis anno 1967 celebrati*. Wiesbaden, 1970. Vol. 2. P. 58–63.

⁷ Des Metropolitens Ilarion Lobrede... P. 2–6; Franklin S. Sermons and Rhetoric. P. XXIX.

⁸ Ужанков А. Слово... С. 11–12; Наумова Г. Р., Шикло А. Е. Историография истории России. Москва : Академия, 2007. С. 23; Franklin S. Sermons and Rhetoric... P. XIX–XX; Гай-Нижник П., Батрак О. Догматика віри в Кафолічній Церкві й запровадження християнства у Давній Русі (кінець IX – середина XI ст.). Нарис історико-герменевтичної інтерпретації. Київ : МП Леся, 2015. С. 193; Горский В. С. Философские идеи в культуре Киевской Руси XI – начала XII века. Киев : Наукова думка, 1988. С. 55.

Wisdom), which was built in 1037, while the last year (1050) relies on the mentioning of Princess Irina, wife of the Kyivan Prince Yaroslav Volodymyrovych (“the Wise”), who died in 1050⁹. Concerning the location where the *Sermon* was recited, no definite answer can be given; however, there are four main possibilities related to four major church edifices in Kyiv or its environs: Cathedral of Saint Sophia, Church of Mary’s Dormition (the so-called Tithe Church), Church of Mary’s Annunciation above the capital’s Golden Gates, and Church of Holy Apostles in Berestove¹⁰.

Themes and structure

The basic structure of the *Sermon on Law and Grace* in terms of content can be discerned in the thematic order provided in the introduction to the sermon. According to the introduction, the *Sermon* consists of four main parts¹¹: 1. “the Law given by Moses and the Grace and Truth which came by Jesus Christ”; 2. “how the law departed, and grace and truth filled all the earth, and faith spread forth to all nations [literally: languages], even unto our nation of Rus’”; 3. “an encomium to our kagan Volodimer [/Vladimir], by whom we were baptized”; 4. “a prayer to God from all our land”¹². Each of these four main parts represents a thematic integral whole and also (apart from the fourth one) announces the theme of the next one, thus creating a meaningful interconnection between them¹³.

The first main part in terms of content provides a theological justification, derived from Ilarion’s exegesis of the Old and New Testaments, of the superiority of Christ’s grace and truth in relation to the Law of Moses. This emphasizes, on the one hand, the universality of Christianity, i. e. the validity of Christ’s redemptive utterances and actions for all peoples of the world, and on the other, the limitation of Judaism, i.e. the validity of the observance of the law (not complemented with grace) only for the Old Testament era and the Hebrew people of the time¹⁴. This part can be divided further into two chapters or communication units. The first chapter illustrates the relationship between law and grace with the image of Hagar and Sarah, two of Abraham’s wives from the First Book of Moses¹⁵. In the *Sermon*, Hagar and Sarah of the Old Testament are featured as typologies foretelling the New Testament outcome of biblical history – Hagar as the personification of the “disobedient” Hebrew people, which has not adopted Christ’s grace and truth, and Sarah as the personification of the “obedient” new Israel, namely the Christian Church, which spreads Christ’s grace and truth among all men¹⁶. Ilarion is convinced Christianity surpasses Judaism not only for its access to salvation, but also for its prevalence across the world. He proves that the new (Christianity) has surpassed the old (Judaism)¹⁷. The second chapter of the first part consists of an ode to Christ, through whom grace and truth have been realized as complementary to the law. First, the ode briefly presents Christ’s earthly life, which is followed by seventeen antitheses on the seeming theological paradoxicality of the person of the Son of God, i. e. on the contrast and simultaneous harmony between his human and divine nature¹⁸.

The second main part discusses the decline of Judaism and the spread of Christianity, which eventually penetrated Rus’ territory, dispelling the previous pagan “ignorance” with its “light”¹⁹. This part can be divided further into three chapters. In the first chapter, Ilarion tells of the fundamental change that happened in the context of biblical history and also had a decisive influence on the entire

⁹ Ужанков А. Слово... С. 238; Слово о законе и благодати митрополита киевского Илариона / ред., перев. А. М. Молдован, А. И. Юрченко. Библиотека литературы Древней Руси. Санкт-Петербург, 1997. Т. 1. С. 97–98; Повест’... Р. 1230.

¹⁰ Franklin S. Sermons and Rhetoric... Р. XXI.

¹¹ Des Metropolitan Ilarion Lobrede... Р. 16; Franklin S. Sermons and Rhetoric... Р. XXVII.

¹² Слово... С. 26, 481; The Hagiography of Kievan Rus’ / ed., trans. P. Hollingsworth. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1992. Р. 3.

¹³ Des Metropolitan Ilarion Lobrede... Р. 20; Franklin S. Sermons and Rhetoric... Р. XXVII–XXVIII; Malmenvall S. Beseda o postavi... Р. 13.

¹⁴ Des Metropolitan Ilarion Lobrede... Р. 20; Franklin S. Sermons and Rhetoric... Р. XXXI–XXXII.

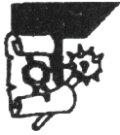
¹⁵ Cf. 1 Gen 15–16; 1 Gen 21–22.

¹⁶ Слово... С. 28, 30, 481–482; Malmenvall S. Beseda o postavi... Р. 13.

¹⁷ Слово... С. 30, 32, 482.

¹⁸ Там же. С. 34, 36, 482–483.

¹⁹ Des Metropolitan Ilarion Lobrede... Р. 20; Franklin S. Sermons and Rhetoric... Р. XXXII.

salvation history. This concerns how Jesus Christ initially approached the Jews, but these did not accept him as the Savior and Son of God, which led to God abandoning the Jews and allowing the destruction of the Temple in Jerusalem while redirecting salvation to humbler pagans²⁰. The second chapter deals with Rus', which is said to have joined the group of Christian peoples "by the grace of God". Ilarion interprets the placement of Rus' in the Christian world as the realization of Old Testament prophecies or a modernization of biblical history through the recent East Slavic past, which, under the surface of specific secular events and processes, is said to have a hidden religious-universal meaning²¹. The third chapter provides twenty-one antitheses that highlight the differences between the previous pagan Rus' and contemporary Christian Rus' of Ilarion's time, evaluating the pagan era as negative and the Christian one as positive. In the context of evaluating the religious shift, a parallel is drawn between Judaism and paganism – just as the Law of Moses is a symbol of temporary imperfection within the wider salvation history, so paganism is a symbol of temporary imperfection within the specific Rus' history.²²

The third main part represents a solemn memory of the religious fervor and virtuous life of Volodymyr Sviatoslavich (Christian name Basil/Vasili), along with an expression of gratitude to Volodymyr for having been willing to become a "tool in the hands of God" and Christianize his homeland. This gratitude at the end of the third part segues into a request to the late grand prince to protect his son, Yaroslav "the Wise" (Christian name George), and the whole of Rus'²³. This part can be divided further into four chapters. The first chapter starts with a comparison of Volodymyr with the apostles, expressing the idea that Grand Prince Volodymyr Sviatoslavich is an apostle of Rus'. The rest of the first chapter recounts Volodymyr's life before the Christianization, his decision for his own baptism, and his order of the collective baptism of both Kyivans and all other Rus' people²⁴. The second chapter consists of praise for Volodymyr's virtuous deeds, which Ilarion explains as results of his sincere adoption of the Christian faith. Particular attention is given to charity to the poor, followed by the construction of churches and a concern for orthodoxy. The second chapter also includes a comparison of Volodymyr with Constantine the Great, claiming that Volodymyr is the "new Constantine"²⁵. The third chapter is characterized by the word "rejoice" (радуися in Church Slavic), which connects a set of rapturous calls on the late Volodymyr to set his gaze upon his prosperous heritage – both in the image of his son Yaroslav and in terms of the general advancements of Christianity in Rus' lands²⁶. The fourth chapter is a written prayer to the late grand prince, beseeching him to watch over Rus' from heaven and continue his former mission of ruling as an intercessor with God. Linking Volodymyr with heavenly protection and intercession is proof that despite the lack of an official canonization, Ilarion attributed saintly characteristics to Volodymyr²⁷. The fourth main part consists of Ilarion's prayer to God on behalf of all Rus'. The prayer is defined by a request for mercy towards sinners, for maintaining orthodoxy out of loyalty to Volodymyr the "Baptizer," and for general prosperity²⁸.

Self-affirmation between theology and patriotism

In terms of its message, the *Sermon on Law and Grace* belongs to the wider category of the medieval literature of Orthodox Slavs (Rus', Bulgarians, Serbs), whose educated authors often underscored the importance of historical events and personages of their own homelands by placing them in the context of salvation history. Thus, predominantly secular and regionally conditioned

²⁰ Слово... С. 36, 38, 483–484.

²¹ Слово... С. 38, 40, 484; Malmenvall S. Beseda o postavi... P. 14.

²² Слово... С. 40, 42, 484–485; Malmenvall S. Beseda o postavi... P. 14.

²³ Des Metropolitan Ilarion Lobrede... P. 19–20; Franklin S. Sermons and Rhetoric... P. XXXII–XXXIV.

²⁴ Слово... С. 42, 44, 46, 484–485.

²⁵ Там же... С. 46, 48, 50, 485–486.

²⁶ Там же... С. 50, 52, 485–486.

²⁷ Слово... С. 52; 486; Des Metropolitan Ilarion Lobrede... P. 18–20; Franklin S. Sermons and Rhetoric... P. XXXII–XXXIII; Гай-Нижник П., Батрак О. Догматика віри... С. 199, 215; Malmenvall S. Beseda o postavi... P. 14–15.

²⁸ Des Metropolitan Ilarion Lobrede... P. 19–20; Ужанков А. Слово... С. 105–110.

events and personalities were ascribed a prestige that was valid throughout the entire Christian world²⁹. In this regard, the underlying theme of the sermon is focused on giving a religious meaning to the previous (secular) past of Kyivan Rus', primarily relating to the official Christianization at the behest of Grand Prince Volodymyr Sviatoslavich and the consolidation of Christianity under his successor, Yaroslav. This giving of meaning to the past is accompanied by a distinct patriotic tone serving the self-affirmation of the Rus' elite in relation to other Christian polities, especially the Byzantine Empire. The essence of Ilarion's placement of the Rus' historical experience in salvation history stems from acknowledging the infinite "grace of God". Through the incarnation of the Son of God, this is said to have heralded the end of the Old and the beginning of the New Testament era, in which the primacy of "God's grace" over human justice and observance of the law is shown as an inevitable constant in the entire New Testament history. The primacy of grace would continue all the way to the Last Judgment and influence all territories having adopted Christianity, including Kyivan Rus'³⁰.

The *Sermon* represents the first original creation of the Kyivan Rus' written culture that, as a whole, is conceived on the basis of the salvation history interpretation, which was already established in the Christian world³¹. With its praising attitude to Christianity and the rule of Yaroslav the Wise, it had a far-reaching contribution to the formation of the later perception of the mid-11th century as the "golden age"³² of East Slavic history, which is reflected in both medieval and modern historiographical works. In terms of its distinct religious-patriotic focus, only two early native East Slavic works most likely composed in the 11th century can compare with the *Sermon – Memory and Eulogy to the Rus' Prince Volodymyr (Память и похвала князю русскому Володимеру)*³³ by the monk Jacob (Iakov) and *Lesson on the Life and Death of Blessed Passion-Bearers Boris and Gleb (Чтение о житии и погублении блаженную страстотерпцю Бориса и Гльба)*³⁴ by Nestor, a famous writer and monk from the Kyivan Caves Monastery. Following Ilarion's interpretation, the "golden age" of Kyivan Rus' is the blessed continuation of the voluntary baptism decided on by Grand Prince Volodymyr at the invitation of a "divine epiphany". This suggestive emphasis on the voluntariness and independence of Volodymyr's decision on Christianity acts as a veiled, but still apparent enough argument for the good reputation of Kyivan Rus' within the Christian world, while Byzantium – the leading Christian state of the time in terms of politics and culture – is ascribed no role of intermediary or "teacher". In this regard, Ilarion intentionally omits key facts favoring the interpretation that the official Christianization of Rus' took place due to intensive contact between the Byzantine Empire (intermediary, "teacher") and the pagan East Slavic territory (recipient, "student") in the 10th century³⁵.

In the *Sermon*, the assessment of the position of Rus' and the evaluation of Christianity is comparable to the view in the evangelical parable of the "workers of the eleventh hour", in which all

²⁹ Malmenvall S. Beseda o postavi... P. 16.

³⁰ Franklin S. Sermons and Rhetoric... P. XVII, XIX, XXI; Franklin S., Shepard J. The Emergence of Rus. London : Pearson Education Limited, 1996. P. 183–202; Picchio R. Slavia ortodossa e Slavia romana. *Letteratura della Slavia ortodossa*. Bari : Edizioni Dedalo, 1991. P. 28; Picchio R. La funzione delle chiavi tematiche bibliche nel codice letterario della Slavia Ortodossa. *Letteratura della Slavia ortodossa*. Bari : Edizioni Dedalo, 1991. P. 387–389; Топоров В. Н. Святость и святые в русской духовной культуре. Первый век христианства на Руси. Москва : Языки русской культуры, 1995. С. 58; Гай-Нижник П., Батрак О. Догматика віри... С. 33.

³¹ Гай-Нижник П., Батрак О. Догматика віри... С. 192–193; Горский В. С. Философские идеи... С. 57.

³² In terms of military successes, internal political stability, and cultural prosperity (monkhood, translation work, representative buildings).

³³ Память и похвала князю русскому Владимиру / ред., перев. Н. И. Милютенко. *Библиотека литературы Древней Руси*. Санкт-Петербург, 1997. Т. 1. С. 26–51, 480–486.

³⁴ Милютенко Н. И. Святые князья мученики Борис и Глеб : Исследование и тексты. Санкт-Петербург : Издательство Олега Абышко, 2006. С. 357–402.

³⁵ Franklin S. Sermons and Rhetoric... P. XVI, LVIII; Pasini G. Il monachesimo nella Rus' di Kiev. Bologna : Edizioni Studio Domenicano, 2011. P. 190, 193–194; Kossova A. G. All' alba della cultura russa : La Rus' kieviana (862–1240). Rome : Studium, 1997. P. 87; Picchio R. Slavia ortodossa... P. 188; Топоров В. Н. Святость... С. 264–265; Malmenvall S. Kijevska Rusija in Pripoved o minulih letih. *Pripoved o minulih letih*. Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015. P. 178–190; Слово... С. 480; Ужанков А. Слово... С. 35; Гай-Нижник П., Батрак О. Догматика віри... С. 33–34, 193; Malmenvall S. Beseda o postavi... P. 16–17.

workers in the vineyard received the same payment from the landowner, despite arriving to work at different times – the last one no sooner than the eleventh hour. The workers in the vineyard are a metaphor for Christ's believers, the landowner is a metaphor for God the Father, and the payment is a metaphor for salvation and eternal life³⁶. According to Ilarion's interpretation, the "late hour" of the East Slavic adoption of Christianity is no obstacle to the equality of Rus' in relation to other lands and cultures that have been part of the Christian world for a longer time. The conviction about the irrelevance of the timing of embracing Christian culture is directly related to the theme of "God's grace". The latter is said to act unpredictably and often incomprehensibly to humans, as it is said to reach the people it wants to reach when it wants to reach them. In this spirit, Ilarion excludes the Rus' experience of the adoption of Christianity from the self-perception of the Byzantine Empire as an exemplary and leading Christian state created through "Divine providence". By characterizing its inhabitants as "Greeks"³⁷ – instead of "Rhomaioi" or "Romans" – and through the lack of the parallel between Christ and imperium, which was key to the Byzantine religiously characterized patriotism³⁸, the *Sermon* emphasizes the decisive role of grace, which disregards the political notions of the Christian empire. In general, Ilarion's attitude to the importance of the (secular) past thus did in fact follow the pattern of salvation history, which was essentially adopted from their Byzantine "teacher"; however, this pattern was not Byzantine-centric, but placed in a wider context of salvation history, within which Kyivan Rus' was able to justify its position of equality among the other polities³⁹.

When our land was parched and desolate, when the swelter of idolatry had desiccated it, then of a sudden the stream of the Gospels flowed and slaked the thirst of all our land. [...] We were blind: not knowing the true light, we strayed in the false light of idolatry. [...] Yet God had mercy upon us, and the light of understanding shone forth upon us, that we might know Him. As was foretold in the prophecy: "Then shall the eyes of the blind be opened, and the ears of the deaf shall hear"⁴⁰. [...] We were as the beasts and as the cattle, not knowing our right hand or our left hand, caring only for the things which are on earth, not caring at all for the things which are in heaven. But then God sent His commandments to us, which lead to the life eternal. As Isaiah foretold: "And it shall come to pass in that day, saith the Lord, that I will make for them a covenant with the birds of the sky and with the beasts of the earth, and I will say to that which was not my people, 'Thou art my people', and they shall say to me, 'Thou art the Lord our God'"⁴¹. And thus: we, who had been strangers, were called God's people; we, who had been His enemies, were called His sons^{42, 43}.

In this regard, Ilarion appears not so much as an interpreter of religious truths, but more as a conveyor of the theology of history characterized by apparent patriotic conclusions responding to the

³⁶ Cf. Matt 20: 1–16; Malmenvall S. *Beseda o postavi...* P. 17.

³⁷ Слово... С. 44, 48, 485. The use of the name "Greeks" (Гръци in Church Slavic) for the inhabitants of the Byzantine Empire is a constant in the Kyivan period of East Slavic history. From the Rus' point of view, the inhabitants of the empire are identified based on language, not their political affiliation, which was more relevant from the Byzantine point of view. The Rus' did not explicitly acknowledge the inhabitants of the Byzantine Empire as "Romans" or their successors, considering themselves as such. Instead, based on the language, the Rus' placed the inhabitants of the empire in a standalone context that, in addition to the Greek language, differed from pagan Rome also in Christianity – for which the synonym "Greek faith" was often used in Kyivan Rus'. The omission of the conceptual continuity with the Roman Empire and the mention of "Greeks" were part of the general lexicon and understanding of medieval Orthodox Slavs. See: Malmenvall S. *Kijevska Rusija...* P. 225–226.

³⁸ Such a parallel was first drawn by the Christian philosopher Origen in the first half of the 3rd century and was further developed by the theologian and historian Eusebius of Caesarea in the first half of the 4th century. See, Dvornik F. *Early Christian and Byzantine Political Philosophy. Origins and Background*, vol. 2. Washington : The Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1966. P. 604–605, 611, 614–615, 643, 684–685; Obolensky D. *The Byzantine Commonwealth : Eastern Europe, 500–1453*. London : Praeger Publishers, 1971. P. 272–277, 308–309.

³⁹ Malmenvall S. *Beseda o postavi...* P. 17–18.

⁴⁰ Cf. Is 35: 5.

⁴¹ Cf. Os 2: 16–23; 1 Pet 2: 9–10.

⁴² Cf. Ef 2: 19; Rom 5: 10; Coll 1: 21–23.

⁴³ Слово... С. 40, 484; Franklin, *Sermons...* P. 15.

needs of his time and social environment. The foundation of the equality of Kyivan Rus' in the Christian world is said to have been ensured with the acceptance of baptism by courtesy of the "Rus' apostle" and "new Constantine", Volodymyr Sviatoslavich⁴⁴. The primary message of Ilarion's sermon is thus the following: in (official) Christianization, timing does not play an important role, as both the personal and social life guided by the Christian faith does not depend on the prestige or length of the historical tradition of one particular Christian culture or another. In Ilarion's eyes, the conviction about Byzantium's spiritual precedence over other Christian lands (especially Rus'), defined by the criterion of early Christianization, is thus revealed as totally alien to the genuine Christian spirit⁴⁵.

Literary skill and patristic influence

While the *Sermon on Law and Grace* can be divided into four parts in terms of content, it can be divided into three in terms of genre. The first two parts in terms of content combined form the genre of biblical exegesis. In this case, the exegesis concerns the meaning of the Law of Moses, Christ's grace and truth, and their reflection through the previous Rus' history based on an extensive referencing and paraphrasing of biblical passages. The third part in terms of content constitutes a eulogy in terms of genre and concerns Grand Prince Volodymyr Sviatoslavich. Finally, the fourth part in terms of content is a prayer in terms of genre and is addressed to God on behalf of the entire Rus' people⁴⁶.

In literary history, Ilarion's *Sermon* is considered a great literary masterpiece of the Kyivan period of Rus' culture. From the literary perspective, Ilarion's sermon is characterized by two key features: lavish rhetorical ornamentation and distinct liturgical tone, which is particularly reflected in two prayers – one at the end of the third and one in the fourth part. Both the rhetorical ornamentation and the liturgical tone allow the *Sermon* to be categorized as a festive sermon. An abundance of anaphoras, antitheses, typologies, symbols, and rhythmic prose serves as an aesthetic substantiation of "deeper" Christian truths hidden behind the seeming unambiguity of biblical passages and events in (secular) Rus' history. The intertwining of different genres, their stylistic refinement, and their place in a meaningful whole in terms of content, which is accompanied by a creative rethinking of theological opinions of the (Eastern) Christian tradition, is proof not only of the intellectual prowess, but also of the individual talent of the *Sermon's* writer⁴⁷. On the one hand, the author is thus revealed in the role of an intermediary for the "eternal truth", and on the other, as someone capable of creatively reading existing biblical texts, patriotically making them topical, and combining them into a new whole⁴⁸.

Numerous comparisons between biblical and Rus' personages and events presupposed readers or listeners versed in literary modalities and Christian teachings, who would have been quick to understand the constant crossing of temporal and geographic boundaries⁴⁹. In this sense, Ilarion sets his interpretative framework stemming from the typological method and affirms the following: For as the Law brought to the Grace of baptism those who abided in the Law, so baptism brings its sons to eternal life. And as Moses and the prophets told of the coming of Christ, so Christ and His apostles told of the resurrection and of the age to come. Yet it is superfluous, verging even on vanity,

⁴⁴ Слово... С. 48, 50, 485–486; Гай-Нижник П., Батрак О. Догматика віри... С. 215.

⁴⁵ Malmenvall S. Beseda o postavi... P. 18.

⁴⁶ Malmenvall S. Beseda o postavi... P. 15; Des Metropolitan Ilarion Lobrede... P. 20–21; Franklin S. Sermons and Rhetoric... P. XXVIII; Ужанков А. Слово... С. 80.

⁴⁷ Malmenvall S. Beseda o postavi... P. 15; Des Metropolitan Ilarion Lobrede... P. 20–21; Franklin S. Sermons and Rhetoric... P. XIII–XV, XXVII, XXXI–XXXIII; Ужанков А. Слово... С. 51–52, 78–79; Толочко О. П., Толочко П. П. Київська Русь. Київ : Альтернативи, 1998. С. 148.

⁴⁸ Malmenvall S. Beseda o postavi... 15; Franklin S. Sermons and Rhetoric... P. XLIII–XLIV, XLVI–XLVIII, Picchio R. Slavia ortodossa... P. 52; Топоров В. Н. Святость... С. 263, 290–291, 293–295; Price R. Tradition and Innovation in Metropolitan Ilarion. *Ruthenica*. Київ, 2011. Vol. 10. P. 58–61; Толочко О. П., Толочко П. П. Київська... С. 156; Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.). Санкт-Петербург : Византинороссика, 1996. С. 154.

⁴⁹ Malmenvall S. Kultura Kijevske Rusije in krščanska zgodovinska zavest. Ljubljana : Teološka fakulteta, 2019. P. 139–140.

to recall in this work either the preaching of the prophets concerning Christ or the teaching of the apostles concerning the age to come. It is a type of presumptuousness and vaingloriousness to set forth here that which is written in other books and is known to you. For we do not write for the ignorant, but for them that have feasted to fulfillment on the sweetness of books! Not for the heterodox, not for the enemies of God, but for His very sons! Not for strangers, but for the heirs to the kingdom of heaven⁵⁰.

Ilarion's merits cannot be inferred merely based on in-depth analyses by (modern) literary historians, but also considering his importance in the context of medieval literature. The popularity of Ilarion's sermon is proven by numerous preserved copies (over fifty). These were made between the 13th and 18th centuries in various parts of the former Kyivan Rus' and subsequently spread to Orthodox South Slavs as well. With its motifs, as well as its praising formulations, Ilarion's sermon influenced a Rus' hagiography on Volodymyr Sviatoslavich (*Memory and Eulogy*) composed by the monk Jacob in the second half of the 11th century and a hagiography on Serbian monks of royal origin, Simeon and Sava (*The Lives of Saint Simeon and Saint Sava*), composed in 1264 by Domentian, a monk of Mount Athos⁵¹. The fine reputation of the *Sermon* in the Middle Ages as well as the early modern era is evident in the linguistic heritage of its entire manuscript tradition, which is characterized by minimal linguistic adaptation of the original text: the differences between individual manuscripts containing Ilarion's sermon are mostly small and coincidental – merely omissions of single words or phrases and changes to the word order of individual sentences⁵².

In his *Sermon*, Ilarion demonstrates his theological knowledge and mastery of the literary modalities typical of the most intellectually advanced Greek works of late antiquity and the Byzantine period⁵³. Individual modes of substantiation of the preacher's thoughts, symbols, and motifs in the *Sermon* allow a comparison with a considerable number of treatises by Eastern Church Fathers from the first millennium of Christianity. A passage on the co-existence of divine and human nature in the single person of Jesus Christ provides conclusions similar to those advocated by Ephrem the Syrian (306–373) in his *Sermon on the Transfiguration* or by Cyril of Jerusalem in his *Fourth Sermon*. In the same vein, the passage on Hagar and Sarah with Ilarion's interpretation of the relationship between the Old and New Testaments as the contrast between the "night" of the law and the "light" of the Gospel is consistent with the explanation by Andrew of Crete (c. 660–740) in his *Praise of Lazarus*⁵⁴. According to philological analyses of the preserved manuscript materials performed to date, none of the patristic treatises mentioned above had had a Church Slavic translation produced before the mid-13th century⁵⁵. It is thus possible to assume that Ilarion read these treatises in their Greek originals or was at least familiar with summaries of their content⁵⁶.

The knowledge, adoption, and adaptation of elements of Greek works of late antiquity and the Byzantine period that had not been translated to Church Slavic are especially evident in the parallel between Ilarion's *Sermon* and the *Major Apology* by Nicephorus I, patriarch of Constantinople and known polemicist against the heresy of iconoclasm⁵⁷. The *Major Apology* is one of Nicephorus' most

⁵⁰ Слово... С. 28; Franklin, *Sermons*... Р. 4.

⁵¹ Malmenvall S. *Beseda o postavi*... Р. 15; Des Metropolitan Ilarion Lobrede... Р. 33, 35, 39–41; "Слово о законе и благодати" митрополита Илариона / ред., перев. А. М. Молдован. Киев : Наукова думка, 1984. С. 8, 19–20; Franklin S. *Sermons*... Р. XIII–XIV; Слово... С. 480–481; Подскальски Г. *Христианство*... С. 152–154, Наумова Г. Р., Шикло А. Е. *Историография*... С. 24; Щапов Я. Н. *Письменные памятники истории Древней Руси*. Москва : Русско-Балтийский информационный центр "БЛИЦ", 2003. С. 179.

⁵² "Слово и законе"... С. 28; Malmenvall S. *Kultura*... Р. 140.

⁵³ Слово... С. 5; Thomson F. J. *Quotations of Patristic and Byzantine Works by Early Russian Authors as an Indication of the Cultural Level of Kievan Russia. The Reception of Byzantine Culture in Mediaeval Russia*. Surrey : Ashgate, 1999. V. II. Р. 67; Щапов Я. Н. *Письменные памятники*... С. 178.

⁵⁴ Thomson F. J. *Quotations*... Р. 66; Щапов Я. Н. *Письменные памятники*... С. 178; Malmenvall S. *Kultura*... Р. 140–141.

⁵⁵ Thomson F. J. *The Nature of the Reception of Christian Byzantine Culture in Russia in the Tenth to Thirteenth Centuries and its Implications for Russian Culture. The Reception of Byzantine Culture in Mediaeval Russia*. Surrey : Ashgate, 1999. V. I. Р. 108–139.

⁵⁶ Malmenvall S. *Kultura*... Р. 141.

⁵⁷ Щапов Я. Н. *Письменные памятники*... С. 178–179.

famous works, designed as an explication of basic Christian dogmas in relation to the rejection of heretical views, particularly iconoclasm. Like the *Sermon*, a substantial part of the *Major Apology* discusses the relationship between the law of the Old and the grace of the New Testament. In doing so, Nicephorus advocates the position that while the Law of Moses is worthier than pagan beliefs, in the context of biblical history, it only represents a temporary, already surpassed “divine means” through which humanity had gradually achieved the maturity to accept Christ’s teachings. The *Sermon* is similar to the *Major Apology* in its approach to addressing the contrasts between paganism and Christianity – it emphasizes the “ignorance” and “savageness” of pagans on the one hand and the “knowledge” and “wisdom” of Christians on the other. Like Nicephorus, Ilarion, too, ponders the quantitative (not merely qualitative) difference between Judaism and Christianity – Judaism is a faith limited to the time of the Old Testament and to the Hebrew people, and Christianity is a faith continuing to eternity and calling on all people to convert. The affinity between Nicephorus and Ilarion is further confirmed by certain almost identical phrases used in addressing the same motifs, together with the integration of certain identical biblical quotes they both use to substantiate their theological interpretations. The similarity at the level of biblical quotes suggests it likely that Ilarion did not take them directly from the Bible, but indirectly from theological literature available or known to him⁵⁸. While these similarities do not constitute proof that the creation of the *Sermon* itself was dependent upon the *Major Apology*, they do allow the conclusion that Ilarion was undoubtedly familiar with the themes, motifs and stylistic modalities of Byzantine polemical theological works such as Nicephorus’ *Major Apology*, which found an indirect reflection even in an original Rus’ sermon such as the *Sermon on Law on Grace*⁵⁹.

Ilarion’s creation also displays conceptual and thematic similarities to *Oration XXI* by Gregory Nazianzen (329–390), which, like the third part of the *Sermon*, belongs to the literary genre of eulogy⁶⁰. This oration by one of the greatest Eastern Church Fathers celebrates the virtuous life, committed to orthodox Christian teachings, of Saint Athanasius of Alexandria (298–373) – an advocate of Trinitarianism and Jesus Christ as “one in essence with the Father” in the polemic against the heresy of Arianism, according to which Christ cannot be acknowledged as equal to God the Father⁶¹. Gregory Nazianzen and the (future) Kyivan metropolitan praise their protagonists similarly in terms of substance. When Ilarion celebrates Volodymyr’s actions, he does not limit himself to praising Volodymyr as a historical personage but is primarily interested in the prince’s virtues and achievements by courtesy of the “divine epiphany”. Both with Gregory and Ilarion, God enters salvation history through people overcome by the “love of God”⁶². In this spirit, Gregory opens his oration with the following: In praising Athanasius, I shall be praising virtue. To speak of him and to praise virtue are identical, because he had, or, to speak more truly, has embraced virtue in its entirety. [...] Again, in praising virtue, I shall be praising God, who gives virtue to men and lifts them up, or lifts them up again, to Himself by the enlightenment which is akin to Himself⁶³.

Gregory Nazianzen and Ilarion thus also share an emphasis on God’s credit for successes in the defense or spread of the faith – in this, historically important decision-makers (such as Athanasius and the Kyivan prince Volodymyr) are seen merely as “tools” in the service of God. Just as Athanasius is said to have stopped the heresy of Arianism at the ecumenical Council of Nicaea in 325 through the workings of the Holy Spirit, so Volodymyr is said to have diverted Kyivan Rus’ from pagan ways into

⁵⁸ Молдован А. М., Юрченко А. И. Слово о законе и благодати и Большой апологетик патриарха Никифора. *Герменевтика древнерусской литературы*. Москва, 1989. Т. 1. С. 7–12; Malmenvall S. *Kultura*... P. 141.

⁵⁹ Malmenvall S. *Kultura*... P. 141–142.

⁶⁰ Gregory Nazianzen. *Oration XXI : On the Great Athanasius, Bishop of Alexandria* / ed., trans. P. Schaff. *Nicene and Post-Nicene Fathers : A Select Library of the Christian Church (Cyril of Jerusalem, Gregory Nazianzen)*. Vol. 7. New York : The Christian Literature Company, 1894. P. 269–280.

⁶¹ McGuckin J. A. *The Orthodox Church : An Introduction to its History, Doctrine and Spiritual Culture*. Hoboken, NJ : Willey-Blackwell, 2011. P. 14–17, 145–157; Moreschini C. *Storia della filosofia patristica*. Brescia : Editrice Morcelliana, 2004. P. 507–512, 534–536, 625–628.

⁶² Malmenvall S. *Kultura*... 142.

⁶³ Gregory Nazianzen. *Oration XXI*... P. 269.

the Christian fold with the help of the Holy Spirit⁶⁴. Furthermore, both authors express a conviction about Christianity as a symbol of light. Like any other pagan, Volodymyr is said to have been “blind” before his conversion, but after that, he “saw the light”⁶⁵, having accepted the Truth itself⁶⁶.

It is also possible to compare Ilarion’s *Sermon* with *Oration XXXVIII* by Gregory Nazianzen. The *Sermon* and *Oration XXXVIII* can be compared by two key criteria: based on the finding that *Oration XXXVIII* was present in the time and space of Kyivan Rus’⁶⁷ and based on them both addressing a similar theme, as Gregory’s oration discusses the celebration of Jesus’ birth, which is an important symbol of the withering of the Old and the rise of the New Testament⁶⁸. Both Gregory and Ilarion base their line of thought on the same interpretative framework, which is defined by the idea about the end of the era of the Law of Moses. In the eyes of both, Christ represents the “light of comprehension” and the dispeller of the “darkness of ignorance”, and his incarnate arrival realizes the coming of the new (grace) and the leaving of the old (law)⁶⁹. For Gregory Nazianzen, the Law of Moses is just one of the means God has used to deter man from evil and thus reconcile with mankind. The same belief is integrated into the theological context of Ilarion’s *Sermon*. In all this, the “love of God” for mankind, not the absolutization of a particular “divine means”, is said to be crucial – in Ilarion’s view, it is exactly this that is the problem of Jews, who are unable to recognize Jesus Christ as the Savior of all men due to their preoccupation with the law⁷⁰. In a similar vein to Ilarion, Gregory has the following thought:

And having been first chastened by many means (because his sins were many, whose root of evil sprang up through divers causes and at sundry times) – by word, by law, by prophets, by benefits, by threats, by plagues, by waters, by fires, by wars [...] – at last he needed a stronger remedy, for his diseases were growing worse: mutual slaughters, adulteries, perjuries [...], and that first and last of all evils, idolatry and the transfer of worship from the Creator to the Creatures. As these required a greater aid, so also they obtained a greater. And that was that the Word of God Himself. [...], and took on Him flesh for the sake of our flesh. [...] He partakes of my flesh that He may both save the image and make the flesh immortal⁷¹.

Parallels can be drawn between the third part of the *Sermon*, the eulogy in honor of Volodymyr Sviatoslavich, and Eusebius of Caesarea, particularly his *Life of Constantine*, which, as an example to numerous writers, had a decisive effect on the (especially Eastern) medieval conception of a virtuous Christian ruler. Ilarion’s proclamation of Volodymyr as the “new Constantine” is thus based on the widely held Byzantine assumption, adopted from Eusebius and generally established since the early 9th century, about Emperor Constantine as the personification of a model Christian ruler combining a care for the political success of a state with efforts for the social power of the Church. In the given context, using Constantine’s example entailed a vital argument in favor of not only Volodymyr’s personal “maturity”, but also the entire Rus’ cultural-spiritual maturity, which is presented to have adopted and affirmed Constantine’s merits in its own way, thus joining the course of salvation history⁷².

A direct link between the *Sermon* and the *Life of Constantine* can be found in their praise of the good deeds of both rulers aimed towards the Church and the poor⁷³, and subsequently in the mentioning of the decisive role of “God’s grace” in the improvement of their moral lives following a

⁶⁴ Ibidem. P. 273.

⁶⁵ Слово... С. 40, 484.

⁶⁶ Malmenvall S. Kultura... P. 142.

⁶⁷ Thomson F. J. The Nature... P. 109.

⁶⁸ Gregory Nazianzen. *Oration XXXVIII: On the Theophany, or Birthday of Christ* / ed., trans. P. Schaff. *Nicene and Post-Nicene Fathers : A Select Library of the Christian Church (Cyril of Jerusalem, Gregory Nazianzen)*. Vol. 7. New York : The Christian Literature Company, 1894. P. 344–351; Malmenvall S. Kultura... P. 142.

⁶⁹ Malmenvall S. Kultura... P. 142–143.

⁷⁰ Ibidem. P. 143.

⁷¹ Gregory Nazianzen. *Oration XXXVIII*... P. 348–349.

⁷² Любарский Я. Византийские историки и писатели. Санкт-Петербург : Алетейя, 2011. С. 44; Malmenvall S. Kultura... P. 143–144.

⁷³ Eusebius. *Life of Constantine* / ed., trans. A. Cameron, S. Hall. New York : Oxford University Press, 1999. P. 163.

personal experience of the trueness of Christian faith. On the latter, Eusebius reports the following: Observing these things, one might well say that a fresh, new-made way of life seemed to have appeared just then, as a strange light after thick darkness lit up the mortal race; and one might confess that the whole achievement belonged to God, who had advanced the Godbeloved Emperor to counter the horde of the godless⁷⁴.

The relevance of both rulers for the wider context of salvation history is emphasized particularly at the beginning and end of both Eusebius' *Life* and Ilarion's *Sermon*. In both cases, there is a conviction about the continuation of Constantine's and Volodymyr's policy, respectively, through their descendants, which segues into the idea of them residing in heaven, where they are said to endeavor for the political and religious well-being of their homelands as intercessors. In this spirit, both Constantine's sons (Constantine, Constantius, Constans) and Volodymyr's son, Yaroslav, represent not only keepers of their father's faith, but also propagators of the already set political orientation, thus displaying the dignity of their succession⁷⁵.

So, for his part the Emperor guided his sons, and they, not simply obeying orders but of their own free will, exceeded their father's exhortation: they applied their own efforts strenuously to sanctification under God, and fulfilled the precepts of the Church in the palaces themselves along with all their households⁷⁶.

Wherever it casts its gaze, whether east or west, whether all over the earth or up to heaven itself, every way and everywhere it observes the Blessed One present with the Empire itself. On earth it perceives his own sons like new lamps filling the whole with his radiance, and himself powerfully alive and directing the whole government of affairs more firmly than before, as he is multiplied in the succession of his sons⁷⁷.

In comparing the *Sermon* with the *Life of Constantine*, an indirect typological connection between three co-creators of salvation history – Moses, Constantine, and Volodymyr – can be observed⁷⁸. Just as Ilarion compares Volodymyr to Constantine, so Eusebius compares Constantine to Moses. Just as Volodymyr is said to have outlawed the “darkness” of paganism and declared Christianity the official religion of Kyivan Rus', so Constantine is said to have delivered the new “chosen people” (the Church) from the servitude of pagan persecution and granted it freedom, following Moses' example. Both Volodymyr and Constantine are said to have even surpassed their role models from the past. This is because, according to Eusebius' typology, Moses freed only the single old “chosen people” (Hebrews) from Egyptian slavery, while Constantine brought an end to the persecution of Christians, who endeavored to encompass the whole humankind with their transcendence of ethnic boundaries. Since the “chosen people” of the New Testament was considered as complementary to its counterpart from the Old Testament and since Christ's grace was considered complementary to the Law of Moses, Constantine is presented as not merely an imitator of Moses' mission, but more as its complementing actor⁷⁹. Under the same interpretative mechanism, Volodymyr, in turn, is presented as a complementing actor to Constantine's rule, as he not only granted freedom to Christianity, but also elevated it to the status of official religion.

The above-mentioned similarities between the patristic Byzantine works and the *Sermon* are mostly not the result of Ilarion's direct integration of passages from those works, but more a reflection of general imitation of Church Fathers and other Byzantine writers – in terms of the existence of a common doctrinary, exegetic and literary framework. This framework formed the basis for various

⁷⁴ Eusebius... P. 121.

⁷⁵ Ibidem. P. 12, 67, 69, 87, 181–182; Malmenvall S. *Kultura*... P. 144.

⁷⁶ Ibidem. P. 173.

⁷⁷ Ibidem. P. 67.

⁷⁸ Similar conclusions can be compared in the works of the contemporary Ukrainian historian Taras Shumeiko. See: Шумейко Т. *Translatio imperii* у Іларіона Київського: символічні імплікації Слова о законі и благодати. *Byzantium and East Central Europe = Byzantina et Slavica Cracoviensia*. Вып. 3. Kraków, 2001. С. 61–69; Його ж. Теологумен обоження в Слово о законі и благодати: к вопросу о целостности произведения. *Ruthenica*. Киев, 2008. Вып. 7. С. 165–180.

⁷⁹ Eusebius... P. 73; Malmenvall S. *Kultura*... P. 144–145.

theological derivations in the *Sermon*, as Ilarion was well-versed in typological exegesis and was also no stranger to conveying and topically discussing the Church teachings as adopted by the Kyivan Rus' elite with the official Christianization intermediated by Byzantium⁸⁰.

Conclusion

The *Sermon* stands at the beginning of the historical self-reflection in medieval Rus' high culture relying on its supposedly independent achievements, particularly the turning point of the official adoption of Christianity under Volodymyr Sviatoslavich. According to this self-affirmative notion, the polity of Rus', already in the Kyivan period and through the unfolding of "Divine providence", not because of the vibrant political and cultural contacts with Byzantium, achieved its spiritual maturity and, consequently, became an integral and equal part of the international community of Orthodox Christians. The main feature of the mentioned position of Kyivan Rus' within the history of salvation is disregarding the Byzantine superiority and, simultaneously, emphasizing the justice of God, who brings his grace equally to all peoples, thus positioning them on the same spiritual level. This kind of theological and patriotic reflection is evidence of hidden polemics with Byzantium deriving from a sense of fear about Rus' own cultural-historical inferiority based on the fact of the relatively late Christianization. Under the surface of patriotic self-affirmation, there lies a kind of "inferiority complex" which can be, at least in general terms, superseded by the argument of the Gospel parable on the workers of the eleventh hour. This kind of reasoning was not a peculiarity of the Rus' culture but formed a wider phenomenon defined by apologetic attitude and was characteristic for the entire religious-literary tradition of the medieval East Orthodox Slavs between the tenth and sixteenth centuries⁸¹. In this context, Ilarion's stance towards Byzantium can be described as ambiguous. While trying to construct a theological justification of the historical value of Kyivan Rus' within the salvific framework of "Divine mercy", he used and adapted patristic patterns coming from Byzantium, for example, the explanation of (dis)continuity between the Law of Moses and Christ's mercy, particularly following Gregory Nazianzen and Patriarch Nicephorus I, or perception of a polity led by a Christian ruler, particularly following Eusebius of Caesarea.

LITERARY AND THEOLOGICAL BACKGROUND OF THE SERMON ON LAW AND GRACE

Simon MALMENVALL

University of Ljubljana, Faculty of Theology / Catholic Institute,
Faculty of Law and Business Studies,
Poljanska cesta, 4, 1000 Ljubljana, Slovenia / Krekov trg 1, 1000, Ljubljana, Slovenia
e-mail: simon.malmenvall@kat-inst.si

Summary

This article studies the literary and theological background of the Sermon on Law and Grace, a famous oration by Ilarion, the (future) Metropolitan of Kyiv, from the mid-eleventh century. The author of this article focuses also on potential patristic models for Ilarion's theological and patriotic reflection on the recent East Slavic history in the light of the official adoption of Christianity under Volodymyr Sviatoslavich, Prince of Kyiv. The main feature of the mentioned (self-)reflection, relying on the notion of history as the history of salvation, is disregarding the Byzantine political and cultural superiority and, simultaneously, emphasizing the justice of God, who brings his grace equally to all peoples, thus positioning them on the same spiritual level. This kind of reasoning was not a peculiarity of the Rus' culture but formed a wider phenomenon defined by apologetic attitude and was characteristic of the entire religious-literary tradition of the East Orthodox Slavs between the tenth and sixteenth centuries. While trying to construct a theological justification of the historical value of Kyivan Rus', Ilarion adapted patristic patterns coming from Byzantium, for example, the explanation of (dis)continuity

⁸⁰ Malmenvall S. *Kultura*... P. 145.

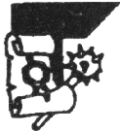
⁸¹ Malmenvall S. *Beseda*... P. 25. For more on the common cultural phenomena among medieval East Orthodox Slavs (the concept of *Slavia Orthodoxa*), including the mentioned "inferiority complex". See: Picchio R. *Slavia ortodossa*...

between the Law of Moses and Christ's mercy, particularly following Gregory Nazianzen and Patriarch Nicephorus I, or perception of a polity led by a Christian ruler, particularly following Eusebius of Caesarea.

Keywords: Sermon on Law and Grace, Ilarion, Rus' literature, history of salvation, patristic models

REFERENCES

- Burke, P. (2007). *Kaj je kulturna zgodovina? [What is Cultural History?]*. Ljubljana: Sophia (in Slovenian).
- Cameron, A., Hall, S. (Ed., trans.) (1999). *Eusebius. Life of Constantine*. New York: Oxford University Press, 395 + XVIII p. (in English).
- Cullmann, O. (1967). *Heil als Geschichte [Salvation as History]*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 328 + XVI p. (in German).
- Dvornik, F. (1966). *Early Christian and Byzantine Political Philosophy. Origins and Background*, vol. 2. Washington: The Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 522 + X p. (in English).
- Fedotov, G. P. (1965). *The Russian Religious Mind : Kievan Christianity, the Tenth to the Thirteenth Centuries*. New York: Harper, 431 p. (in English).
- Franklin, S. (1991). *Sermons and Rhetoric in Kievan Rus*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 326 p. (in English).
- Franklin, S., Shepard, J. (1996). *The Emergence of Rus*. London: Pearson Education Limited (in English).
- Hai-Nyzhnyk, P., Batrak, O. (2015). *Dogmatyka viry v Kafolichnyy Cerkvi i zaprovadzheniya hrystyianstva u Davniy Rusi (kinec' IX – seredyna XI st.) [Dogmatics of Faith in the Universal Church and Spreading of Christianity in Old Rus' (Late 9th – Mid 11th Century)]*. Kyiv: MP Lesya, 278 p. (in Ukrainian).
- Hollingsworth, P. (ed., trans.) (1992). *The Hagiography of Kievan Rus'*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 267 + XV p. (in English).
- Gorskiy, V. S. (1988). *Filosofskie idei v kul'ture Kievskoi Rusi XI – nachala XII veka [Philosophical Ideas in Kyivan Rus', 9th – Early 12th Century]*. Kyiv: Naukova dumka, 216 p. (in Russian).
- Kossova, A. G. (1997). *All' alba della cultura russa: La Rus' kieviana (862–1240) [At the Dawn of the Russian Culture: Kyivan Rus' (862–1240)]*. Rome: Studium (in Italian).
- Liubarskiy, J. (2011). *Vizantiiskie istoriki i pisateli [Byzantine Historians and Writers]*. Saint Petersburg: Aleteyya (in Russian).
- Lotman, J. M. (2006). *Znotraj mislečih svetov [Within the Worlds of Thought]*. Ljubljana: Studia humanitatis (in Slovenian).
- Malmenvall, S. (2015). Kijevska Rusija in Pripoved o minulih letih [Kievan Rus' and Tale of Bygone Years]. In *Pripoved o minulih letih* (ed. Podlesnik, B.). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, pp. 175–239 (in Slovenian).
- Malmenvall, S. (2017). *Beseda o postavi in milosti metropolita Hilarijona kot primer osmišljanja preteklosti v Kijevski Rusiji [Sermon on Law and Grace of the Metropolitan Ilarion as the Case of Giving Meaning to the Past in Kyivan Rus']*. *Zgodovinski časopis*, 71 (1–2), pp. 8–29 (in Slovenian).
- Malmenvall, S. (2018). Pojem zgodovine odrešenja: pomen in idejni razvoj [The Concept of Salvation History : Meaning and Ideational Development]. *Res novae*, 3 (2), pp. 39–58 (in Slovenian).
- Malmenvall, S. (2019). *Kultura Kijevske Rusije in krščanska zgodovinska zavest [Culture of Kyivan Rus' and Christian Historical Consciousness]*. Ljubljana: Teološka fakulteta (in Slovenian).
- McGuckin, J. A. (2011). *The Orthodox Church: An Introduction to its History, Doctrine and Spiritual Culture*. Hoboken, NJ: Willey-Blackwell (in English).
- Milyutenko, N. I. (ed., trans.) (1997). Pamyat' i pohvala kniazuyu russkomu Vladimirus [Memory and Eulogy to the Rus' Prince Volodymyr]. In *Biblioteka literatury Drevnei Rusi* (ed. Likhachev, D. S.). Saint Petersburg: Rossiyskaya akademiya nauk, vol. 1, pp. 26–51, 480–486 (in Russian).
- Milyutenko, N. I. (2006). *Sviatye kniaz'ya mucheniki Boris i Gleb: Issledovanie i teksty [Holy Martyred Princes Boris and Gleb]*. Saint Petersburg: Izdatel'stvo Olega Abyško, 432 p. (in Russian).
- Moldovan, A. M. (Ed., trans.) (1984). *Slovo o zakone i blagodati mitropolita Ilariona [Sermon on Law and Grace of the Metropolitan Ilarion]*. Kyiv: Naukova dumka, 238 p. (in Russian).
- Moldovan, A. M., Yurchenko, A. I. (1989). Slovo o zakone i blagodati i Bol'shoi apologetik patriarha Nikifora [Sermon on Law and Grace and the Great Apologetics of the Patriarch Nicephoros]. *Germenevtika drevnerusskoi literatury*. Demin, Anatoliy S. (Ed.). Moscow: Akademiya nauk SSSR, vol. 1, pp. 5–18 (in Russian).
- Moldovan, A. M., Yurchenko, A. I. (Eds., trans.) (1997). Slovo o zakone i blagodati mitropolita kievskogo Ilariona [Sermon on Law and Grace of the Kyivan Metropolitan Ilarion]. *Biblioteka literatury Drevnei Rusi* Likhachev D. S. (Ed.). Saint Petersburg: Rossiyskaya akademiya nauk, vol. 1, pp. 26–51, 480–486 (in Russian).

- Moreschini, C. (2004). *Storia della filosofia patristica [History of the Patristic Philosophy]*. Brescia: Editrice Morcelliana (in Italian).
- Müller, L. (Ed., trans.) (1962). *Des Metropoliten Ilarion Lobrede auf Vladimir den Heiligen und Glaubensbekenntnis [Sermon of the Metropolitan Ilarion on Saint Volodymyr and the Symbol of Faith]*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz (in German).
- Naumova, G. R., Shiklo, A. E. (2007). *Istoriografiya istorii Rossii [Historiography of the History of Russia]*. Moscow: Akademiya (in Russian).
- Obolensky, D. (1971). *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500–1453*. London: Praeger Publishers, XIV + 445 p. (in English).
- Ostrowski, D. (Ed., trans.) (2004). *The Povest' vremennykh let: An Interlinear Collation and Paradosis*. Harvard: Harvard University Press (in English).
- Pasini, G. (2011). *Il monachesimo nella Rus' di Kiev [Monasticism in Kyivan Rus']*. Bologna: Edizioni Studio domenicano (in Italian).
- Picchio, R. (1991). La funzione delle chiavi tematiche bibliche nel codice letterario della Slavia Ortodossa [Functions of the Biblical Thematical Keys in the Literary Canon of the Orthodox Slavia]. In *Letteratura della Slavia ortodossa*. Picchio R. (Ed.). Bari: Edizioni Dedalo, pp. 363–403 (in Italian).
- Picchio, R. (1991). Slavia ortodossa e Slavia romana [Orthodox and Roman Slavia]. *Letteratura della Slavia ortodossa*. Picchio R. (Ed.). Bari: Edizioni Dedalo, pp. 7–83 (in Italian).
- Podskal'ski, G. (1996). *Hristianstvo i bogoslovskaya literatura v Kievskoi Rusi (988–1237 gg.) [Christendom and Theological Literature in Kyivan Rus' (988–1237)]*. Saint Petersburg: Vizantinorossika (in Russian).
- Price, R. (2011). Tradition and Innovation in Metropolitan Ilarion. *Ruthenica*, 10, pp. 57–68 (in English).
- Schaff, P. (ed., trans.) (1894). Gregory Nazianzen. Oration XXI: On the Great Athanasius, Bishop of Alexandria. *Nicene and Post-Nicene Fathers: A Select Library of the Christian Church (Cyril of Jerusalem, Gregory Nazianzen)*. New York: The Christian Literature Company, vol. 7, pp. 269–280 (in English).
- Schaff, P. (Ed., Trans.) (1894). Gregory Nazianzen. Oration XXXVIII: On the Theophany, or Birthday of Christ. *Nicene and Post-Nicene Fathers: A Select Library of the Christian Church (Cyril of Jerusalem, Gregory Nazianzen)*. New York: The Christian Literature Company, vol. 7, pp. 344–351 (in English).
- Shchapov, Ya. N. (2003). *Pis'mennye pamyatniki istorii Drevnei Rusi [Written Testimonies of the History of Old Rus']*. Moscow: Russko-Baltiiskii informatsionnyy centr BLIC (in Russian).
- Shumeiko, T. (2001). *Translatio imperii u Ilariona Kievskogo: simvolicheskie implikatsii Slova o zakone i blagodati [Translatio imperii in Ilarion of Kiev : Symbolical Implications of the Sermon on Law and Grace]*. *Byzantium and East Central Europe [Byzantina et Slavica Cracoviensia]*. Kraków: Jagiellonian University, vol. 3, pp. 61–69 (in Russian).
- Shumeiko, T. (2008). Teologumen obozheniya v Slove o zakone i blagodati : k voprosu o celostnosti proizvedeniya [Theologoumenon of Deification in the Sermon on Law and Grace: To the Question on the Integrity of the Work]. *Ruthenica*, 7, pp. 165–180 (in Russian).
- Soloviev, A. V. (1970). Zur Lobrede des Metropoliten Ilarion [On the Sermon of the Metropolitan Ilarion]. In *Das heidnische und christliche Slaventum: Acta II Congressus internationalis historiae Slavicae Salisburgo-Ratisbonensis anno 1967 celebrati*. Wiesbaden: O. Harrassowitz, vol. 2, pp. 58–63 (in German).
- Thomson, F. J. (1999). “Made in Russia”: A Survey of the Translations Allegedly Made in Kievan Russia. In *The Reception of Byzantine Culture in Mediaeval Russia*. Thomson F. J. (Ed.). Surrey: Ashgate, V, 295–354 (in English).
- Thomson, F. J. (1999). Quotations of Patristic and Byzantine Works by Early Russian Authors as an Indication of the Cultural Level of Kievan Russia. In *The Reception of Byzantine Culture in Mediaeval Russia* (ed. Thomson, F. J.). Surrey: Ashgate, II; 66–102 (in English).
- Thomson, F. J. (1999). The Nature of the Reception of Christian Byzantine Culture in Russia in the Tenth to Thirteenth Centuries and its Implications for Russian Culture. In *The Reception of Byzantine Culture in Mediaeval Russia* (ed. Thomson, F. J.). Surrey: Ashgate, I; 108–139 (in English).
- Tolochko, O. P., Tolochko, P. P. (1998). *Kyivs'ka Rus' [Kyivan Rus']*. Kyiv: Al'ternatyvy (in Ukrainian).
- Toporov, V. N. (1995). *Sviatost' i sviatye v russkoi dukhovnoi kul'ture. Pervyy vek hristianstva na Rusi [Sanctity and Saints in the Russian Spiritual Culture. First Century of Christendom in Rus']*. Moscow: Yazyki russkoi kul'tury (in Russian).
- Uzhankov, A. N. (2011). *Istoricheskaya poëtika drevnerusskoi slovesnosti. Genesis literaturnykh formatsii [Historical Poetics of the Old Rus' Literacy. Genesis of the Literary Formations]*. Moscow: Literaturnyy institut im. A. M. Gor'kogo (in Russian).

Uzhankov, A. N. (2014). *“Slovo o zakone i blagodati” i drugie tvoreniya mitropolita Ilariona Kievskogo [Sermon on Law and Grace and Other Works of the Metropolitan Ilarion of Kyiv]*. Moscow: Akademkniga (in Russian).

Uspenskiy, B. A. (1998). *Car’ i patriarh: harizma vlasti v Rossii (Vizantiiskaya model’ i ee russkoe pereosmyslenie) [Tsar and Patriarch: Charism of Power in Russia (Byzantine Model and its Russian Reinterpretation)]*. Moscow: Yazyki russkoi kul’tury (in Russian).

Vernadsky, G. (1973). *Kievan Russia*. New Haven: Yale University Press (in English).

Vinogradov, A. Yu. (2019). О хронологии русских митрополитов XI в. (по поводу новой гипотезы А. П. Толочко) [On the Chronology of the Rus’ Metropolitans in 11th Century (Concerning the New Hypothesis of A. P. Tolochko)]. *Slověne: International Journal of Slavic Studies*, 8 (1), pp. 477–485 (in Russian).

Надійшла до редакції 28 травня 2021 р.

УДК 271.4-9(477) : 726.1 “12/18”

**КРИЛОСЬКИЙ МОНАСТІР УСПІННЯ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ:
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС, ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА****Микола КУГУТЯК**

Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра етнології і археології,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: mykola.kuhutiak@pnu.edu.ua
DOI: 10.15330/gal.34.193-210
ORCID: 0000-0002-8936-3080

Стаття присвячена аналізу історіографічних і джерелознавчих аспектів проблематики, пов'язаної з історичним минулим Крилоського монастиря Успіння Пресвятої Богородиці, яке було тісно пов'язане з діяльністю Успенського собору і Галицького єпископсько-митрополичого центру. Впродовж півтора століття вченим вдалось провести масштабні археологічні й історичні дослідження з минулого давнього Галича, однак історія його головної святині – Крилоського Успенського монастиря залишалась на маргінесі наукового пошуку. Переважна більшість наукових публікацій, пов'язаних з історією давнього Галича проблематики Успенського монастиря не торкались, або ж висвітлювали окремі її аспекти, зокрема тему опікунства Успенської обителі XV століття, намісництва в Галичі (А. Шнайдер, І. Шараневич, І. Рудович, І. Крип'якевич), земельних володінь монастиря та його місцезнаходження (Й. Пеленський, Я. Пастернак, Б. Томенчук). Різноманітні аспекти діяльності обителі розглядалися рядом вітчизняних і зарубіжних дослідників (О. Купчинський, Б. Лоренс, З. Федунків). Вперше тему Крилоського Успенського монастиря, як самостійного предмету вивчення, поставив у 2008 р. львівський археолог В. Петрик. Якщо місцезнаходження Крилоського Успенського монастиря XVII–XVIII ст. не викликає сумніву, він розташовувався поблизу Успенської церкви в межах оборонного муру, то його локалізація у XII–XVI ст. досі залишається предметом дискусії – Золотий Тік, або територія поруч з Успенським собором.

У ході пошуку документів з історії Успенської обителі виявлено матеріали василіяньського Сумарію – збірки документів зібраних ченцями-василіянами з метою обґрунтування діяльності монастиря впродовж століть. Матеріали Сумарію активно використовувались у ході судового процесу між василіянами й дієцезіяльним духовенством XVIII століття. У акціональних і реплікаційних книгах Сумарію василіяни дали своє трактування поняття опікунства, торкнулись проблеми церковно-монастирської термінології, обґрунтували фундаційні права на земельні володіння. Цінну колекцію документів під назвою “*Monimenta Perehinska i Krylosa*” виявлено у фонді греко-католицького митрополичого ординаріату. Важливе значення для дослідження Крилоського монастиря має латиномовний інвентар Успенської та іншої обителі, виконаний консультором С. Оземкевичем 14 жовтня 1749 р. Пошукова діяльність василіян середини XVIII століття, започаткована з метою обґрунтування своїх прав і маєтностей, мала своїм наслідком збір історичної спадщини, усвідомлення тодішньої церковно-монастирської еліти своїх духовних витоків й національно-культурне відродження народу.

Ключові слова: Крилоський монастир Успіння Пресвятої Богородиці, історіографічний дискурс, писемні джерела, василіяньський Сумарій, колекція документів “*Monimenta Perehinska i Krylosa*”, інвентар Успенської обителі 1749 року.

Історія обителі Успіння Пресвятої Богородиці в Крилосі тісно пов'язана з минулим Успенського собору й діяльністю Галицького єпископсько-митрополичого осередку. Їх вивчення, започатковане в середині XIX століття, триває ось уже більше півтора століття. За цей час проведено масштабні археологічні дослідження, опубліковано сотні наукових праць, однак історія Крилоського Успенського монастиря досі залишається недостатньо вивченою темою давнього Галича. Власне короткий історіографічний й джерелознавчий огляд проблеми й залучення до наукового обігу нових писемних джерел з історії обителі є метою цієї публікації.

Одним із перших дослідників історії Успенського собору був галицький історик А. Петрушевич, який у 1852 році опублікував у часописі “Зоря Галицка” статтю “О соборной Богоро-

дичной Церквѣ и Святителяхъ въ Галичѣ”¹. На основі літописних джерел автор зробив спробу висвітлити історичні обставини заснування єпископії в Галичі й побудови соборної Успенської церкви. Посилаючись на Іпатіївський літопис, дослідник згадує про Спаську Божницю 1152 р., монастир святого Івана в Галичі 1189 р., однак, через брак джерел, жодним словом не згадує Успенський монастир.

У 1867 році управитель друкарні Ставропігійського інституту Михайло Коссаk видав монастирський каталог під назвою “Короткій поглядъ на монастири и на монашество руське”² в якому викладена версія А. Петрушевича про те, що Успенський монастир спочатку існував при катедральній церкві Успіння Пресвятої Богородиці в Галичі, звідки був перенесений до Крилоса. Загалом стаття про один з головних монастирів характеризувалась відсутністю фактичного матеріалу. З багатомістовою його історії містилась лише згадка про єпископа Йосифа Шумлянського, який 1707 р. надав підупалому монастирю нову фундацію для чотирьох монахів.

У томі першому “Енциклопедії до краєзнавства Галичини” польського дослідника А. Шнайдера, виданій 1871 р. у Львові, в розділі присвяченому історії митрополії йдеться про передачу опікунства (туторії) над маєтками Успенського монастиря в селах Крилос, Підгороддя і Благовіщення 1458 року від галицького старости Станіслава з Ходча Романові з Осталович із зазначенням його прав і повноважень³.

Професор Ісидор Шараневич у своїй праці “Оглядъ внутрѣннихъ водносинъ въ другей половинѣ XV столѣтія”⁴ зазначав, що інститут опікунства над монастирями був в Україні добре відомий. Польський король Владислав Ягайло 1433 року* грамотою, виданою у Сяноку князеві Михайлові Ольшанському (Пінському), надав опікунство над монастирем в Уневі одночасно з обов’язком захищати обитель й управляти його маєтками. Юрисдикція опікуна Крилоського Успенського монастиря, означена І. Шараневичем, передбачала наділення його правом “наглядати, засуджувати попів округи Галицького и побирати від них всякої данини”⁵.

Детальніший розгляд теми намісництва в Галичі й опікунства Успенського монастиря належить галицькому історику о. Івану Рудовичу. Ця проблематика має особливе значення, оскільки вперше виводить на конкретні документальні джерела й факти, пов’язані з історією Успенського монастиря, позаяк намісники, як правило, жили в Крилоській обителі. Традицію намісництва в Галичі впродовж XV століття І. Рудович виводить від 1413 р., коли першим митрополитом ставлеником у Крилосі було призначено Ігнатія Креховича. На початку 1458 р. польський король надав опікунство над Крилоським монастирем й належними йому маєтками галицькому старості Станіславу з Ходча. Такий опікун одержував право духовного суду над священиками, а також владу судити селян галицької округи, побирати куни з попів, як це робили митрополити. 28 червня 1458 р. староста продав туторію шляхтичеві Романові з Осталович за 25 гривень польських з усіма правами, які він мав і якими користувалися попередні тутори. Призначений 1461 р. новий Галицький і Київський митрополит Григорій домігся від короля Казимира грамоти на управу маєтків Успенського монастиря і 1470 р. прибув до Крилоса. Іменування намісника і тутора послужило королю прецедентом до того, що король і надалі призначав намісників, а митрополит тільки подавав кандидатуру і наділяв його духовною владою. Про цей факт йдеться в літописі Крилоського монастиря. Наступник Григорія

¹ Петрушевич А. О соборной Богородичной Церквѣ и Святителяхъ въ Галичѣ. *Зоря Галицка*. 1852. № 78. С. 774.

² Коссаk М. Шематизм провинции св. Спасителя чина св. Василія Великого въ Галиции, уложеный по капитуле отбувшойся въ монастирѣ св. Онуфрія во Львовѣ дня 24 и 25 липця 1866 и короткій поглядъ на монастири и на монашество руське, от заведенія на Руси вѣры Христовой аж по нынѣшное время. Львов, 1867. С. 146–147.

³ Schneider A. *Encyklopedia do krajoznawstwa Galicji*. Tom pierwszy. Lwow, 1871. С. 274.

⁴ Монографіи до історії Галицкой Руси М. Смирнова, М. Дашкевича и д-ра И. Шараневича. Въ Тернополи, 1886. С. 118.

* Шараневич І. помилково вказує, що Ягайло надав грамоту 1443 року, оскільки його не стало в 1434 році.

⁵ Монографіи до історії Галицкой Руси М. Смирнова, М. Дашкевича и д-ра И. Шараневича. Въ Тернополи, 1886. С. 118.

митрополит Михаїл Друцький призначив намісником в Крилосі монаха Андрія Свістельницького, якому король 1475 р. надав титорію над Успенським монастирем й право управління його маєтками. У документі за 8 травня 1478 року він іменується титулом крилоського митрополита⁶.

Помітне місце в дослідженні історії Успенського монастиря займає книга Йосипа Пеленського, написана на основі археологічних досліджень і архівних джерел. Минуле Крилоської обителі автор розглядав у нерозривному зв'язку з історією Успенського собору, резиденції галицьких єпископів і митрополитів, а згодом намісників київських ієрархів.

Попри те, що Й. Пеленський зосередив свою увагу на вивченні архітектурних особливостей храму святого Пантелеймона, його заслуга полягала в тому, що він, слідом за директором архіву у Львові Олександром Чоловським, утвердив в історичній науці переконання в тому, що столиця княжого Галича знаходилась на території сучасного села Крилос. А. Петрушевич, І. Шараневич не мали чіткого розуміння топографії давнього Галича, а відповідно і місцезнаходження літописного собору Успіння Пресвятої Богородиці. Проведені Й. Пеленським, обстеження 1909, 1911 років переконали дослідника в тому, що єпископсько-митрополичий осідок від початку його існування знаходився в Крилосі, а Галицька капітула продовжувала перебувати в Крилосі навіть після перенесення єпископської резиденції до монастиря Святого Юра у Львів. Побудова церкви Успіння Пресвятої Богородиці датувалася Й. Пеленським 1500 роком зусиллями власника земельних володінь Марка Шумлянського. На підтвердження того, що Крилоська обитель здавна володіла великими маєтками, дослідник навів документ 1420 року, виданий старостою Андрієм Цьолкою, який засвідчував розмежування земельних володінь між селами Крилос і Комарів. У документі вперше згадуються старці, крилошани Крилоського монастиря на чолі з намісником Яковом Гречином*. Дослідник висловлював сумнів стосовно первісного розміщення Успенського собору й монастиря. «Не можна ще встановити, – писав він, – яка саме з двох частин городища, тобто територія теперішньої церкви чи Золотого Току, була місцем первісної кафедри... При цьому храмі був капітульний монастир з резиденцією єпископа, пізніше митрополита. Там існував княжий двір з церквою Святого Спаса»⁷. Проте за результатами своїх археологічних досліджень автор схилився до думки, що фундаменти соборного Успенського храму знаходяться на місці сучасної церкви Успіння Пресвятої Богородиці. У своїй монографії Й. Пеленський чотири рази зазначав, що «кафедральна церква, яку фундував князь Ярослав Осмомисл, стояла там, де тепер стоїть теперішня крилоська церква Успення Пресвятої Богородиці, теж з тесаного каменю, тільки, певно, дещо менша від попередньої»⁸.

Дослідник відстоював думку про те, що капітульний монастир, «від початку званий Крилосом, дав назву горі й поселенню»⁹. При цьому Й. Пеленський пояснював як і чому відбулась зміна назви Галич на Крилос. Це сталося у зв'язку із заснуванням нових столиць Галицько-Волинського князівства в Холмі й Львові, а на місці колишнього замку в Галичі впродовж віків існував Крилос з єпископом, потім митрополитом, врешті, з намісником, який одночасно був ігуменом Успенського монастиря. При цій резиденції з часом з місцевих підданих розвинулося поселення Крилос, що закріпило за собою назву гори¹⁰. Отже, Й. Пеленський перший серед дослідників дійшов до розуміння того факту, що назва села Крилос первісно походить від назви монастиря Крилос, що підтверджується виявленими документами XVI–XVIII століть.

⁶ Рудович І. Коротка історія Галицько-Львовської єпархії. *Шематизмъ всего клира греко-католицької Митрополичей архієпархії Львовской на рокъ 1902*. Львовъ, 1902. С. 20, 23, 24.

* Й. Пеленський справедливо вважав, що намісник Галицького єпископа Яків Гречин був монахом грецького походження, який очевидно був наступником першого митрополичого ставленика у Крилосі Ігнатія Креховича.

⁷ Пеленський Й. Галич в історії середньовічного мистецтва на основі археологічних досліджень і архівних джерел. Івано-Франківськ, 2018. С. 155–156.

⁸ Там само. С. 164.

⁹ Там само. С. 172.

¹⁰ Там само. С. 164.

Завершуючи розповідь про Успенський храм і монастир, Й. Пеленський згадав про запис Гедеона Балабана за 12 червня 1576 року, зроблений на Галицькому Євангелії 1144 року. Виявлене Г. Балабаном в Успенській церкві Євангеліє очевидно було виконане в скрипторії Крилоської обителі. Дослідник висловив припущення, що занепад Успенського монастиря був пов'язаний з турецько-татарським нападом на Галич та інші міста, замки і монастирі 1676 року і його відродження Львівським єпископом Йосифом Шумлянським. При цьому він звернув увагу на те, що Крилоський Успенський монастир був тісно зв'язаний з Пітрицьким Успенським монастирем, історична доля яких впродовж століть тісно перепліталась.

У міжвоєнний період науковий і суспільний інтерес до проблематики давнього Галича посилювався. За цей час побачили світ більше 100 публікацій. В основному це були науково-популярні статті у місцевих газетах і журналах з історії Галицько-Волинського князівства, повідомлення про археологічні дослідження Успенського собору в Крилосі Ярославом Пастернаком. Статті Миколи Андрусяка¹¹, Степана Щурата¹², Теофіла Коструби¹³ хоч і стосувалися історичних обставин заснування Галицької катедрі, побудови Успенського собору в Крилосі, однак проблематики, пов'язаної з історією обителі Успіння Пресвятої Богородиці, не торкалися.

Невеличка замітка про Успенський монастир в Крилосі була поміщена в каталозі Івана Крип'якевича “Середньовічні монастирі в Галичині. Спроба каталогу”, видана в Записках ЧСВВ 1926 року в Жовкві. Автор згадує про тунелю (опікунство) Станіслава з Ходча за 28 червня 1458 року, а також про “митрополита крилоського” Андрія Свістельницького. При цьому І. Крип'якевич зазначав, що конкретних дат заснування середньовічних монастирів збереглося мало. “Зрештою мусимо вдоволитися тим, – писав він, – що можемо занотувати першу звістку про даний монастир”¹⁴. Загалом ним було виявлено в Галичині 57 пам'яток XII–XV століть, а разом із новочасними їх нараховувалося 346.

Публікація І. Крип'якевича спричинилась до активізації досліджень монастирської проблематики в Галичині. Своєрідним доповненням до каталогу І. Крип'якевича було видання Миколи Голубця “Матеріали до каталогу василіянських монастирів у Галичині”, що вийшло в Записках ЧСВВ 1928 року, а також Романа Луканя “Василіянські монастирі в Станіславській єпархії”, опублікованому 1935 р. у Львові. Однак про Крилоський Успенський монастир у них не йшлося.

Огляд літератури міжвоєнного періоду був би неповний без праці галицьких дослідників Лева Чачковського і Ярослава Хмільевського. “Поземельне” вивчення ними території давнього Галича було узагальнено у виданні книги “Княжий Галич” (Станіславів, 1938 р.), згодом доповненої і перевиданої Я. Хмільевським в 1959 р. в Чикаго. Впродовж 1925–1930 рр. автори здійснили детальне топографічне обстеження численних пам'яток стародавнього Галича, земляних укріплень, доріг, навели давні мікротопоніми урочищ. Значна увага була приділена місцезнаходженню монастирів давнього Галича, розташованих безпосередньо в межах Крилоса і його околицях. Як і Й. Пеленський, дослідники привернули увагу до теми, пов'язаної з історичними обставинами зміни назви княжого Галича на Крилос. “Після зруйнування Галича татарами в 1241 р., – писали вони, – княжого города та його укріплень вже не відбудовано. Побудовано лише новий монастир Капітули так, що в колишньому городі остався сам “Крилос”. Там була протягом дальших століть резиденція єпископів, а потім митрополитів або їх намісників. Оселя, що згодом розбудувалася на опустілій частині города, в сусідстві капітули, прийняла від неї назву “Крилос”¹⁵. Констатація Л. Чачковським і Я. Хмільевським вищезазначеного факту

¹¹ Андрусяк М. Історичні нариси: Галицько-Волинська держава. *Краківські Вісті*. 1940. № 41. С. 7; № 42. С. 11; № 43. С. 11; № 44. С. 7.

¹² Щурат С. На руїнах катедрі Осмомисла. *Наша Батьківщина*. Львів, 1937. С. 186–187.

¹³ Коструба Т. Хто основник катедрі в Галичині. *Літературно-науковий додаток “Нового часу”*. Львів, 1939. Число 17. 24 квітня; Його ж. Надання князя Лева Галицької митрополії. *Літературно-науковий додаток “Нового часу”*. Львів, 1939. Число 13. 27 березня.

¹⁴ Крип'якевич І. Середньовічні монастирі в Галичині. Спроба каталогу. *Записки чина св. Василія Великого*. Жовква, 1926. Т. II. Вип. 1–2. С. 71.

¹⁵ Чачковський Л., Хмільевський Я. Княжий Галич. Чикаго, 1959. С. 40.

мала значення не тільки щодо причин зміни назви поселення, але й вказувала на ключову роль в цьому монастиря Крилос.

Усередині 30-х років ХХ ст. пошук Успенського собору розпочав археолог Ярослав Пастернак. Свої “вступні досліді” він вів з 1934 р. на “Золотому Тоці”, біля Галичиної могили. Згодом були розкопки Угорських могил ІХ–Х ст., біля Вікторова, Побережжя, де був Борисоглібський монастир. Безпосередньо пошук фундаментів Успенського собору Я. Пастернак почав у 1936 р. й лише в десятій траншеї на схід від нині існуючої Успенської церкви “на глибині 280 см від верху нинішнього терену, стукнула лопата робітника Данила Михальчука об щось тверде! Показався масивний, сильний мур з тесаних кам’яних блоків 240 см завгрубшки – і це був перший слід фундаментів старого катедрального собору княжого Галича, відкритий дня 25 липня 1936 р.”¹⁶.

Розкопки продовжувалися впродовж 1937–1939 рр. У результаті було виявлено фундаменти собору у формі великого так званого візантійського квадрата з трьома апсидами. Він був лише на 1,5 м меншим від Софіївського собору у Києві. Ніхто досі на цьому місці розкопок не проводив, оскільки там був старий цвинтар, який існував до початку ХХ ст. Фундаменти собору було закладено на місці дохристиянського святилища як це було в Києві, Чернігові¹⁷.

Спираючись на результати розкопок, Я. Пастернак писав: “квадратний масивний корпус собору виглядав назовні досить суворо... Апсида храму не набагато виступали з квадратного корпусу собору і були прикрашені запозиченими з романської архітектури півколонками... Капітелі цих висячих півколон... прикрашені стилізованими пальметами, а бази спочивають на стилізованих людських і тваринних масках... Головний вхід у собор був, очевидно, в західній стіні проти головної нави... Вікон у такому великому соборі, як старий галицький, мусіло бути багато... Сніжнобілі його стіни вінчалися олив’яними банями... Золочені були, очевидно, тільки хрести на банях... Іконостасу в його нинішній формі у галицькому соборі ще не було”¹⁸.

Успенський катедральний собор давнього Галича належав до так званої галицької архітектурної школи, у якій поєднувався східний, візантійський, і західний, романський, стилі. У зв’язку з цим Я. Пастернак зазначав, що “галицькі церкви не були ані чисто романські, ані чисто візантійські: візантійськими були вони в плані, але мали на своїх стінах виконані в романському стилі різьбу й інші архітектурні елементи”¹⁹.

З відкриттям фундаментів Успенського собору завершився тривалий період наукових дискусій стосовно розміщення головного осідку княжого Галича. З білокам’яним Успенським собором у Крилосі асоціювався і катедральний Успенський монастир, місце осідку галицьких єпископів, митрополитів й намісників, про який Я. Пастернак згадував двічі у своїй монографії “Старий Галич”, виданій у Львові-Кракові 1944 р.²⁰.

Аналізуючи на початку книги писемні джерела з історії Успенського собору, автор наводить грамоту Андрія Цюлка за 1420 р., в якій згадуються старці – крилошани Крилоського монастиря. Посилаючись на вже нами згадуваний документ 1458 р., Я. Пастернак звернув увагу на етимологію назви “Крилос”, під яким розуміли, на його думку, митрополичий Успенський собор, або ж “головний капітульний (крилоський) монастир, де, певно, мала свій осідок галицько-крилоська капітула”²¹. Таким чином, топонім “Крилос” у розумінні Я. Пастернака, як і раніше Й. Пеленського, означав власне колективний орган керівництва монастиря, поруч з ігуменом, який був у кожній обителі, і складався у великих монастирях, як правило, з 12 старців. При цьому Я. Пастернак припускав, що це міг бути досі “незнаний нам на ім’я головний галицький монастир, який, може, стояв десь в околиці нинішнього парохіяльного дому в Крилосі.

¹⁶ Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні досліді у 1850–1943 рр. Івано-Франківськ, 1998. С. 92.

¹⁷ Там само. С. 102.

¹⁸ Там само. С. 141–142, 143, 145, 149.

¹⁹ Там само. С. 156.

²⁰ Там само. С. 33, 34.

²¹ Там само. С. 34.

В такому разі була б вповні збережена традиція місця”²². На думку дослідника, подальші археологічні дослідження можуть дати відповідь на питання: де конкретно знаходився головний галицький монастир?²³

У 50–80-х роках ХХ ст. дослідження церковно-монастирських пам’яток давнього Галича проводились ленінградським і московським археологами М. Каргером й О. Іоаннісяном. З кінця 60-х і до кінця 80-х років ХХ ст. масштабні археологічні розкопки княжого Галича, в тому числі й на території монастиря, проводив львівський археолог Вітольд Ауліх, а з початку 80-х років на прилеглий до Успенського собору території археологічні дослідження здійснювались іншим львівським археологом Юрієм Лукомським. З кінця 80-х років ХХ ст. розпочав свою роботу загін під керівництвом Богдана Томенчука, що займався вивченням історичної топографії городищ давнього Галича. Згодом його було реорганізовано в Галицьку археологічну експедицію Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Національне відродження в період незалежності України значно посилило інтерес до вивчення історико-культурної спадщини, церковно-монастирських пам’яток давнього Галича. Історія Крилоського Успенського монастиря вперше стала предметом дослідження ряду вітчизняних істориків, археологів. У 2001 році івано-франківський історик Зеновій Федунків видав науково-популярну книгу “Галицький релігійний центр: проблеми і факти”, в якій зробив спробу простежити історію становлення і розвитку Крилоського релігійного осідку давнього Галича і його околиць на основі історичних і археологічних досліджень. Автор зосередив свою увагу насамперед на висвітленні історії Галицької капітули, діяльності галицьких митрополитів, єпископів та їх намісників. Значна частина видання присвячена історії Успенського собору і його наступниці Успенської церкви в Крилосі, в коротких нарисах висвітлено минуле монастирських пам’яток. Спираючись на виявлені попередниками документи, дослідник торкнувся історичних фактів з історії Крилоського Успенського монастиря, розкрив основні аспекти конфлікту між білим і чорним духовенством 60–70 років ХVІІІ ст., подав причини занепаду Галицького релігійного центру. Однак робота значно виграла б якби до неї були залучені нові архівні джерела, зокрема ХVІ–ХVІІІ ст., які значно розширюють наші знання з історії Успенського монастиря.

Цінне джерелознавче дослідження з історії Галицько-Волинського князівства здійснив львівський історик Олег Купчинський, який у 2004 році видав книгу “Акти та документи Галицько-Волинського князівства ХІІІ – першої половини ХІV століть. Дослідження. Тексти”. У книзі поміщено 227 автентичних літописних актів і документів. В контексті історії Крилоського Успенського монастиря особливий інтерес становить аналіз відомої грамоти князя Лева Даниловича за 8 березня 1301 року, яка визнана фальсифікатом, однак первинне походження якої очевидно пов’язане з історичною традицією. Як відомо, є два варіанти цього документа – А і Б, які відрізняються адресацією наданих князем Левом духовних повноважень, а також земельних володінь і повинностей. Варіант А звернено до “крилосу монастиру митрополії Галицкой”, у варіанті Б – фундації надані “крилоським попам соборним митрополії Галицкой”. Впродовж віків грамота, як актовий документ, неодноразово подавалась на підтвердження польським королям. Найдавніше відоме підтвердження було саме варіанту А за 31 січня 1581 р. Стефаном Баторієм, яке вперше наводить повний текст документа. В подальшому грамота тричі підтверджувалась, а також вписувалась у вигляді обляти в Галицькі гродські книги впродовж ХVІ–ХVІІІ століть. Варіант грамоти Б вперше стає відомий з обляти гродського суду в Галичі за 1642 р. Грамота використовувалася для обґрунтування спадкових земельних володінь Крилоського Успенського монастиря і маєностей Перегінської обителі у судових процесах кінця ХVІ століття Г. Балабана з польською шляхтою²⁴. Вона також фігурувала у процесі між василями і світським духовенством за монастирські маєності Крилоса і Перегінська в середині

²² Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження у 1850–1943 рр. Івано-Франківськ, 1998. С. 34.

²³ Там само.

²⁴ Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства ХІІІ – першої половини ХІV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. С. 627, 628, 629, 630.

XVIII століття. Апеляція в грамоті варіанту Б до “попів соборних” у Крилосі використовувалась в аргументах єпархіального духовенства з метою заперечення прав василіян на маєтності.

Поширення і акцентація у наукових дослідженнях XIX ст. уваги саме на варіанті Б княжої грамоти, поруч з іншими джерелами, пов’язувалось зі створенням Галицької митрополії. За традицією цей варіант грамоти широко використовувався в працях вітчизняних і зарубіжних вчених XX століття. Тим самим варіант грамоти А відсувався в тінь.

Свідомо чи несвідомо, цей факт спричинився до деісторизації Успенської обителі, викривлення історичної дійсності, ставив під сумнів саме існування центрального Галицького монастиря. Варіант грамоти А засвідчував надану князем Левом фундацію для Крилоського Успенського монастиря, що відповідало поширеній на той час і пізніше історичній традиції. Варіант грамоти Б, який очевидно виник у XVII столітті, ставив під сумнів не тільки факт існування Успенського монастиря, а тим самим заперечував спадкові права на земельні володіння в Крилосі й Перегінську, обґрунтовував претензії світського духовенства на володіння ними й усунення василіян від керівництва катедральними церквами в Крилосі, Львові й Кам’янці, що й було використано у повній мірі у судовому процесі між монахами і єпархіальним духовенством у середині XVIII століття.

Вперше тему Крилоської Успенської обителі, як самостійний предмет вивчення, поставив у 2008 р. львівський археолог Василь Петрик у своїй публікації “Крилоський катедральний монастир XVI–XVIII століть”. Діяльність Успенського монастиря дослідник розглядав у нерозривному зв’язку з функціонуванням Галицького єпископсько-митрополичого осідку, історією Успенського собору і церкви, при цьому спираючись на відомі документальні джерела за 1420, 1458 і 1576 роки. Автор детальніше зупинився на розгляді минулого Успенської церкви і монастиря у XVII столітті, які зазнали руйнувань в 1676 році від турецької армії й були відновлені єпископом Йосифом Шумлянським на початку XVIII ст. В. Петрик вперше використав інвентар Успенської обителі 1749 р., складений Єронімом Оземкевичем, однак, на жаль, не переклав цей унікальний латиномовний документ з історії Крилоського монастиря й не опублікував його. Він зробив короткий огляд археологічних досліджень Успенського собору і церкви, подав періодизацію історії Крилоського катедрального монастиря впродовж XIII–XVIII ст., здійснив опис чотирикутного оборонного муру, зведеного Марком Шумлянським, й гіпотетичну реконструкцію планувальної структури Успенського монастиря середини XVIII ст. Публікація В. Петрика ввібрала в себе в узагальненому й системному варіанті найважливіші здобутки вивчення Крилоського монастиря на початок XXI ст.²⁵

Ґрунтовне дослідження з історії василіянських монастирів руської провінції 1743–1780 років здійснила польська дослідниця Беата Лоренс. До створеної 1739 р. нової коронної або руської Конгрегації Опіки Найсвятішої Діви Марії входило 52 монастирі Львівської єпархії, серед яких був і Крилоський катедральний Успенський монастир у складі 6 ченців. Аналізуючи інвентарний опис монастиря Крилос 1749 року, Б. Лоренс зауважила, що обитель володіла рухомим майном монастирів Товмачика, Косова, Ляцького, Коломиї, Грабова, йому були підпорядковані Дорогівський, Крилоський св. Іллі, Луквицький, Пітрицький і Сокільський монастирі²⁶. За рішенням Тороканської капітули 1780 року Крилоський Успенський монастир належав до вокальних обителей, тобто користувався на засіданнях правом голосу²⁷. Автор детально розкрила суть конфлікту між василіянами і світським духовенством за урядування в катедральних церквах в Крилосі, Львові, Кам’янці та за переділ монастирських маєтків у Перегінську, Крилосі, Львові²⁸. Б. Лоренс проаналізувала душпастирську, культурно-освітню і господарську діяльність василіян, у тому числі й ченців Крилоського Успенського катедрального монастиря.

Значна увага монастирській проблематиці була приділена Івано-Франківським археологом Богданом Томенчуком. У 2016 р. він опублікував монографію, присвячену містотворчим процесам давнього Галича, а також топографії городищ Галицько-Буковинського Прикарпаття.

²⁵ Петрик В. Крилоський катедральний монастир XVI–XVIII століть. *Пам’ятки України*, 2008. С. 8–17.

²⁶ Lorens B. *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*. Rzeszow, 2014. S. 32, 40–42.

²⁷ Ibid. S. 68.

²⁸ Ibid. S. 182.

Центральне місце в урбаністиці давнього Галича відводилось катедральному Успенському собору і Крилоському Успенському капітульному монастирю. За версією Б. Томенчука катедральна Успенська обитель у XII–XVI ст. розташовувалась в урочищі Золотий Тік. У XVII–XVIII ст. вона була біля Успенської церкви, обнесена цегляним оборонним муром. Заслугою дослідника є відкриття Пітрицького і Олешківського монастирських комплексів, археологічне обстеження ряду інших монастирських об'єктів XII–XIII ст.²⁹. Опосередковано версію Б. Томенчука про первісну локалізацію Успенського монастиря на Золотому Тоці підтримав у своїх публікаціях його учень, археолог Олег Мельничук³⁰, який займається пізньосередньовічною археологією Галича.

Стаття львівського історика Андрія Гусака “До історії церкви Успіння Пресвятої Богородиці в Крилосі”, опублікована у 2018 році, містить важливі уточнення з історії самого храму і Крилоського Успенського монастиря. Спираючись на епіграфічні дослідження В'ячеслава Корнієнка, автор доходить висновку, що Успенська церква була побудована у 1579–1584 рр. єпископом Гедеоном Балабаном, який з 1569 р. перебував у Крилосі й докладав зусиль до розбудови Крилоської обители. За Й. Шумлянського єпархіальний крилос було усунено від керівництва Успенським храмом й передано василіянам. Під їх нагляд перейшов Успенський монастир, який було ліквідовано у зв'язку з йосифінською “касатою” (реорганізацією монастирів) 1783 р. Оборонні мури обители було розібрано на початку XIX століття.

Короткий історіографічний огляд свідчить про те, що впродовж XIX–початку XXI століть історія Крилоського Успенського монастиря дослідниками традиційно тісно пов'язувалась з вивченням минулого Успенського собору/церкви, діяльністю Галицького єпископсько-митрополитичого осідку. Якщо місцезнаходження Крилоського Успенського монастиря у XVII–XVIII століттях не викликає сумніву, він розташовувався поблизу Успенської церкви в межах оборонного муру, то його локалізація у XII–XVI століттях досі залишається предметом дискусій – Золотий Тік, або територія поруч з Успенським собором. Дослідження археологів та істориків дали змогу простежити основні віхи історії Успенського храму й зв'язаної з ним обители Крилос.

Важливо зазначити, що впродовж XX – початку XXI століть документальна база історичних досліджень зазначеної теми залишалась незмінною, впродовж цього часу не нагромаджено нових архівних джерел. Тим часом, латиномовний, як правило, компендіум писемних джерел з історії центрального Галицького катедрального монастиря за XV–XVIII ст., як і документи з минулого інших обителей Прикарпатського регіону, містить чимало важливої історичної інформації. Він зосереджений у вітчизняних й зарубіжних архівосховищах і бібліотеках Львова, Варшави, Кракова, Відня. Як правило, це історико-правові документи – фундаційні грамоти і привілеї монастирів, матеріали судових процесів, інвентарні описи Крилоського Успенського монастиря, акти візитації.

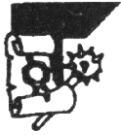
Як уже зазначалось, найдавнішим серед відомих сьогодні документів з історії Галицького намісництва й Успенського монастиря є грамота Галицького старости Андрія Цьолка за 1420 р. про розмежування земельної власності між Крилоською обителью і власником села Комарів. Названий у грамоті намісник Яків Гречин, грек за походженням, був у той же час ігуменом монастиря. У документі він виступає разом з крилошанами, членами монашої спільноти й управління Крилоським катедральним храмом, які ще за князя Свидригайла одержали у спадщину село Підгороддя³¹.

У ході пошуку документів з історії Крилоського Успенського монастиря вдалося натрапити на матеріали василіянського Сумарію – збірки документів, зібраних ченцями Чину свя-

²⁹ Томенчук Б. Галич і мала галицька земля XII–XIII ст. Історична топографія городищ. Івано-Франківськ, 2016. С. 16–17, 337, 467.

³⁰ Томенчук Б., Мельничук О. Археологія пізньосередньовічного Галича як “церковного міста” і релігійного центру Галича (сер. XIII – 1785 р.). *Галич. Збірник наукових праць*. Вип. 2. Івано-Франківськ, 2017. С. 54–55.

³¹ Пеленський Й. Галич в історії середньовічного мистецтва на основі археологічних досліджень і архівних джерел. Івано-Франківськ, 2018. С. 153–154.

того Василя Великого (ЧСВВ) з метою обґрунтування діяльності Успенської обителі впродовж століть. Матеріали Сумарію використовувались у ході судового процесу між василіянами й єпархіальним духовенством XVIII століття. Документи Сумарію виявлено у фонді 684 (Протоігуменат монастиря Чину св. Василя Великого, м. Львів, 1722–1946 рр.) Центрального державного історичного архіву України в м. Львові, а також у фонді 141 (Чоловський О.) відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. Окремі документи Сумарію були опубліковані ще в XIX столітті, зокрема грамота за 3 липня 1458 року, яка засвідчувала передачу опікунства над Крилоським монастирем від Галицького старости Станіслава з Ходча Романові з Осталович за 25 польських гривень. Одержана свого часу від польського короля Казимира IV Ягеллончика, грамота на тудорію над Успенською обителлю та її земельними володіннями у Крилосі, Підгородді й Благовіщенні передавалась Станіславу з Ходча з усіма доходами зі згаданих сіл. Згідно з грамотою всі ці маєтності тепер передавались Романові з Осталович разом з правом здійснювати покарання духовних осіб, зокрема священників “які перебувають під Крилоським монастирем”. Кметі згаданих сіл звільнялись від усіх оплат та робіт на користь Галицького замку й підлягали лише вищезазначеному опікуну³².

Документ 1458 р. викликав жваву дискусію між василіянами і світським духовенством у другій половині XVIII століття. У своїх акціональних і реплікаційних книгах Сумарію василіяни дали своє трактування документу. Правові повноваження тудора (*tutoria alias opiekuństwo*), – на думку монахів, – стосувались попів, що мешкали під монастирем і які направлялись консисторією до монастиря на покуту за вчинені проступки. Вони мали служити при катедральній церкві й монастирі: прибирати храм, бити у дзвони, співати псалми, сповняти всякі інші повинності. За своїм статусом вони не могли бути крилошанами чи капітулярами (*kryłozsani seu capitulares*) Успенського монастиря, який населяли ченці, які не підлягали юрисдикції опікуна. Єпархіальне духовенство доводило, в свою чергу, що капітулу в Крилосі населяли одружені представники світського духовенства. Заперечуючи такі твердження, василіяни зазначали: “Коли ж написано: “капітула монастиря чи кляштора у Крилосі або при церкві Успіння Пресвятої Діви Марії”, то це означає не світський клір, а монашу громаду Крилоського монастиря чи кляштора. Адже було розрізнення місць і статусу, хоч монахи й перебували під владою і юрисдикцією одного єпископа разом зі світським кліром”³³.

Василіяни звернули увагу й на проблему церковно-монастирської термінології, оскільки у давні часи населення іменувало ченців грецького обряду тим самим поняттям *presbyterorum*, що і світських попів (*popones*). Вивчаючи чернетки вихідної документації, почерпнуті з Галицьких земських актів про майнові відносини між монастирем Сокіл і позивачем з села Блюдники, зауважимо, що в документі за 1444 рік “піп Василь з Блюдник... засудив Антона попа з Сокола “до виплат”. На перший погляд може здаватись, що мова йде про господарські відносини між двома світськими священниками. Насправді це не так, адже того ж року піп Василь з Блюдник, як позивач вимагав продовження розгляду справи “проти ігумена Антона з Сокола”³⁴. Виявляється, що піп Антон був монахом, ігуменом Сокільського монастиря. Підтвердженням того факту, що монахів-василіян і парафіяльних священників звали попами знаходимо у документі Сумарію за 1628 рік про ченців Унівського монастиря³⁵. У зв’язку з цим звернення князя Лева 1301 р. до “попів соборних” у варіанті грамоти Б не обов’язково означало світських священників. Під терміном – “попи соборні” могли матись на увазі крилошани, старці монашої спільноти й члени правління Успенським собором, яких теж звали попами. Загалом назва “піп” була вилучена з вжитку греко-католицької церкви лише 28 липня 1774 р. розпорядженням Лева Шептицького і замінена на пароха³⁶.

³² ЦДІА України, м. Львів. Ф. 684. Оп. 1. Спр. 2089. Арк. 1–1 зв.

³³ Там само. Спр. 2094. Арк. 2.

³⁴ Там само. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 1053. Арк. 7–8.

³⁵ Там само. Ф. 684. Оп. 1. Спр. 2094. Арк. 2–3.

³⁶ о. Рудовичь Іоанъ. Коротка історія Галицко-Львовской єпархії. *Шематизмъ всего клира греко-католицкой Митрополичой архієпархії Львовской на рокъ 1902*. Львовъ, 1902. С. 42.

Василіянський Сумарій містив ряд документів XVI століття, які засвідчували діяльність Крилоського Успенського монастиря. В одному з них за 1555 р. єпископ Арсеній Балабан разом з монахом Крилоської обителі, посилаючись на межовий документ XV століття, відстоювали маєтності Успенського монастиря в Крилосі. Сумарій акціональної книги василіян містив також інтромісію* Львівського єпископа Івана Лопатки-Осталовського на село і на монастир Крилос, прийнятий і підтверджений 17 серпня 1569 р. в Галицькому замку³⁷. Діяльність Успенської обителі доводилась також іншою інтромісією, пред'явленою Галицьким, Львівським і Кам'янець-Подільським єпископом Гедеоном Балабаном на Крилоський монастир. Вона була підтверджена 8 лютого 1576 р. у Галицькому замку. З діяльністю Г. Балабана пов'язана угода 1593 р., укладена ним з шляхтичами Жолковським і Альбертом Куропатницьким, згідно якої за Крилоським монастирем було застережено недоторканість його прав³⁸. Ще один документ за 4 березня 1597 року, виявлений у Галицькому замковому старостинському суді, містив протестацію Матвія Драгомирецького, який “з'явився до руського монастиря, званого Крилоським, де хотів вчинити розлучення зі своєю дружиною, шляхетною Марухною Семигінєвською”³⁹.

Реплікаційні й акціональні книги Сумарію містили посилання на джерела, в яких обґрунтовувались фундаційні права на земельні володіння не тільки монастиря Крилос, але й підпорядкованої йому Перегінської обителі. Земельні маєтності монахів Перегінського монастиря були даровані князем Федором Ольгердовичем, що впливало з підтверджуючого привілею Казимира Ягеллончика (оригінал не зберігся), виданого 1470 р., який був визнаний дійсним на засіданні королівської комісії 4 березня 1638 р. й офіційно підтверджений за Станіслава Августа 28 вересня 1768 р.⁴⁰

В архівному фонді 684 (Протоігуменат монастиря ЧСВВ) зосереджена чимала кількість документів, що засвідчують діяльність Крилоського монастиря й відстоювання ченцями своїх майнових прав впродовж XVII століття. В акціональній книзі Сумарію йдеться про позов Г. Балабана й капітули Крилоського монастиря проти Потоцького щодо екстрадиції підданих Успенської обителі. Документ був підтверджений 3 вересня 1602 р. в Галицькому замку⁴¹.

У цьому ж замку 23 листопада 1637 р. теребовлянський староста і одночасно управитель маєтностей Крилоса Юрій (Григорій) Балабан від імені Успенського монастиря, а також Львівської і Галицької капітули подав протестацію проти Яна Яблоновського у зв'язку із загарбанням останнім маєтностей Перегінського монастиря⁴². 3 січня 1640 р. монахи Крилоського монастиря Лавер, Теофан, Сільвестр і Василій від свого імені й всього монастиря подали черговий позов проти Яблоновського. Від імені ченців Крилоського монастиря 1 липня 1642 року звернувся помічник Львівського єпископа Олександр Кролицький до Жидачівського замку з метою внесення протестації до актових книг⁴³. Судовий процес тривав 56 років. В ході його відбулись напади на Перегінський замок з використанням озброєних загонів, що привело до кривавих сутичок з убитими і пораненими. Справу розглядав Люблінський трибунал. Лише 1693 року маєтності Перегінська були передані у власність Успенської церкви в Крилосі⁴⁴.

У десятому томі видання “Архів юго-западної Росії”, виданому у Києві в 1904 році, поміщено ряд документів, почерпнутих з російського архіву закордонних справ. У першій частині тому опубліковано матеріали про відвідини Московії 1657 року ігумена Крилоського монастиря Іларіона й протоієрея церкви святого Юрія у Львові Михаїла, направленого Львівським єпископом Арсенієм Желиборським до московського царя Олексія Михайловича з метою

* Акт про введення у власність.

³⁷ ЦДІА України, м. Львів. Ф. 684. Оп. 1. Спр. 2094. Арк. 5 зв.

³⁸ Там само. Арк. 5 зв., б.

³⁹ Там само. Арк. 22–23.

⁴⁰ Там само. Ф. 684. Оп. 1. Спр. 2089. Арк. 2–2 зв.

⁴¹ Там само. Спр. 2094. Арк. 6.

⁴² Там само.

⁴³ Там само. Арк. 6 зв.

⁴⁴ Там само. Спр. 2095. Арк. 6.

збору пожертвувань на побудову церкви Успіння Пресвятої Богородиці в Галичі, знищеної в ході татарського набігу.

Цінну колекцію джерел під назвою “Monumenta Perehinska i Kryłosa” виявлено у фонді 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат 1863–1945 рр.). Копії автентичних документів XV–XVIII століть зібрав у 1938 році дослідник А. Дзедзик. У колекції зібрано важливі документи, виконані на латинській, церковнослов'янській і польській мовах, в яких йдеться про розмежування сіл Крилос, Сокіл, Підгороддя та Пітрич. Особливий інтерес становлять три так звані ексцепції* за 1444, 1445 і 1451 рр., які стосуються матеріалів судового процесу між Галицьким і Коломийським старостою Миколаєм із Сеняви та дідичами села Блюдники за маєнності монастиря Сокіл⁴⁵. Серед документів колекції виявлено грамоту Київського митрополита Макарія за 1 липня 1548 року, згідно якої Галицький єпископ Макарій Тучапський одержував від попів соборних шість грошів. Крім того, відтворено напис в Крилоському Євангелії за 20 липня 1679 року про дарування Галицьким єпископом Йосифом Шумлянським богослужбових книг для Успенської церкви після спустошення її татарами 1676 року. Своє враження від руїни Й. Шумлянський задокументував на сторінках Крилоського Євангелія та інших богослужбових книгах, переданих Успенській церкві⁴⁶.

Важливі джерельні ресурси з історії Крилоського Успенського монастиря за XVIII століття виявлено у фонді 201 (Греко-католицька митрополича консисторія), фонді 684 (Протоігуменат монастирів чину св. Василя Великого, м. Львів, 1722–1946 рр.) ЦДІА України в м. Львів, ф. 77 (Петрушевич А.) і 141 (Чоловський О.) відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. Документальний ряд започатковує фундаційна грамота Львівського єпископа Йосифа Шумлянського, видана Крилоському монастирю 1 вересня 1707 року в Галичі, яка була облятована у Тереховлянському замку 1740 року, а 30 квітня 1779 року в Галицьких земських актах. Фундація Й. Шумлянського була життєво важливою для Крилоської обителі, оскільки монастир і Успенська церква переживали спустошення після татарського погрому. З допомогою єпископа Успенський катедральний храм у 1702 році було відбудовано з руїн. Для “поширення культу Пресвятої Діви”, на відродження Крилоського монастиря було виділено 10 тисяч злотих з прибутків діничного села Комарів. Управління монастиря в складі чотирьох монахів, що відправляли богослужіння в каплиці св. Василя було передано ігуменові Пітрицького монастиря Іоакиму Жуковському. Монахам-василіянам приписувалось дотримуватись кіновійно-спільнотного способу життя за зразком Великого Скиту й Крехівської обителі⁴⁷.

Для дослідження історії Крилоського монастиря важко переоцінити значення латиномовного інвентаря Успенської та інших обителей, виконаного у ході візитації консультора ЧСВВ, а до того протоігумена Руської провінції Пречистої Діви Марії Єроніма Оземкевича 14 жовтня 1749 року. Описуючи місце локації монастиря та його походження, Є. Оземкевич зазначив, що обитель розташована “у своєму власному селі, званому Крилос”, вона “опоясана у квадрат навколо муром (в якому є чотири мурованих наріжних башти). Містить у межах своїх мурів старі дерев'яні монастирські резиденції, в яких на цей час замешкують дев'ять монахів”⁴⁸. Згаданий мур був предметом досліджень багатьох археологів. Візитатор подає також схематичний план Успенської церкви. Торкаючись питання походження монастиря, консультор виводить його заснування від Київського князя Володимира Великого.

Описуючи розташування Успенської церкви, Є. Оземкевич подає унікальну інформацію про місцезнаходження давнього Успенського собору, вказуючи, що галицький храм стояв за дзвіницею, тобто на схід від каплиці св. Василя, де на той час був парафіяльний цвинтар, а згодом виявлено фундаменти Успенського собору, знайдені Я. Пастернаком у 1936 році. У зв'язку з цим консультор зазначав, що “від незапам'ятних часів вона (стара церква – Успен-

* Заперечення, аргументоване процесуальними, формальними невідповідностями.

⁴⁵ ЦДІА України, м. Львів. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 1053. Арк. 5–9, 7–8, 9–14, 15–21.

⁴⁶ Там само. Спр. 959. Арк. 1–3.

⁴⁷ Там само. Ф. 684. Оп. 1. Спр. 2091. Арк. 1–4 зв.

⁴⁸ Там само. Ф. 201. Оп. 4. Спр. 613. Арк. 20.

ський собор. – *М. К.*) стояла за теперішньою дзвіницею або ж сходом, за муром, аж доти, де починається кам'яна руїна і все це місце під цвинтар, для поховання парафіян зберігається⁴⁹. Отже, на середину XVIII століття монахи-василіяни в особі Є. Оземкевича були носіями інформації про справжнє місцезнаходження столиці княжого Галича й Успенського собору, яка на середину XIX століття уже була втрачена. Якби латиномовний інвентар Успенського монастиря за 1749 рік був виявлений, перекладений і – головне – опублікований у середині XIX століття, то історія пошуку і відкриття княжого Галича, релігійного осідку, Успенського собору й монастиря була б іншою й, очевидно, могла б завершитись у другій половині XIX ст.

Для Є. Оземкевича не була таємницею й подальша історична доля Успенської церкви. У підрозділі “Про церкву” він писав: “А з цього місця (де був Успенський собор. – *М. К.*) на теперішнє у 1584 р. вона (церква. – *М. К.*) є перенесена, про що свідчить вигравіюваний згаданий рік на мурі в каменю, ззовні від великого вітваря, нижче вікна, біля округлої арки (заглиблення), такими руськими літерами #афпд (1584), але й на цьому місці з бігом часу вона також була зруйнована, аж врешті коло року 1702-го ясновельможний колись йогомосць отець Йосиф Шумлянський, львівський, галицький і кам'янецький єпископ, її разом із монастирем (як він же про це у своїх диспозиціях висловив) повністю відремонтував, але, оскільки мав напевно недосконалого муляра для неї, то невдовзі після ремонту її центральне склепіння (яке, як кажуть, в куполі було високо виведене), завалилося і вона досі не є засклепленою посередині, а лишень підперта дошками в арці, а над центром (?) вибудувана і приоздоблена вгорі дерев'яним куполом”⁵⁰.

Консультор зробив загальний опис церкви, вітваря, церковних шат (апарати), книг. Великий вітвар над мурованим престолом виконаний на зразок корони на семи стовпах. На ньому знаходився великий хрест якісної різьбярської роботи. Антимінс з реліквіями перебував на престолах. Святі дари зберігалися в олов'яній дарохранильниці. У церкві було три церковні шати. У церкві зберігалося три книги для богослужіння – Євангеліє, Трефологійон і Апостол львівського друку. Всі три були підписані Львівським єпископом Й. Шумлянським⁵¹.

Навпроти церкви в східному напрямку була каплиця св. Василія, над якою була вимурована дзвіниця. Зусиллями Є. Оземкевича вона була приоздоблена новим вітварем, лавками і шатами з нагоди перенесення з Сокільського монастиря 1719 року чудотворного образу Пресвятої Богородиці. У каплиці зберігалась срібна чаша і кадильниця, яку привіз консультор Мойсей Богачевський з Коломийського монастиря. Чудотворний образ Богородиці був оздоблений десятками срібних вотив, діамантами й вісьмома низками коралів. У каплиці зберігалось також дві срібні чаші з Сокільського й Крилоського Іллінського монастирів⁵².

До монастирської каплиці було перенесено Євангеліє, Октоїх, дві Тріоді, квітна і пісна, Требники і служебники Львівського і Унівського друку в основному з Сокільської обителі.

Дзвіниця збудована над каплицею містила чотири дзвони. Невеликі церковні дзвони, або так звані сигнатури передані з Перегінського, Сваричівського й Товмацького монастирів⁵³.

Всередині укріплень монастиря при північному мурі містилася монастирська резиденція, накрита гонтами. Вона мала дві великі палати з печами. Пекарня для приготування їжі містилась в північній мурованій башні навпроти каплиці, яка була на півдні. За північною фірткою розташовувалася кімната для челяді. За південною фірткою дві прибудови. Одна з них – зал з альковом, під яким знаходився мурований льох. Інша прибудова, під валом, містила дві зали: одна з піччю і альковом, інша без печі. У цих старих прибудовах були дві великі залізні гармати, перенесені з дитинця до сіней. Перед брамою монастиря була велика стайня з двома воротами⁵⁴.

Інвентар містив детальний перелік кухонного й господарського начиння, будівельних матеріалів, опис спіжарні з усіма харчовими продуктами з Крилоса і Пітрича, обліковано

⁴⁹ ЦДІА України, м. Львів, Ф. 201. Оп. 4. Спр. 613. Арк. 20 зв.

⁵⁰ Там само. Арк. 20 зв.

⁵¹ Там само.

⁵² Там само. Арк. 20 зв., 20.

⁵³ Там само. Арк. 22–22 зв.

⁵⁴ Там само.

збіжжя в Пітричі – жито, пшениця, просо, а також коноплі, сіно. В оборі перебувала значна кількість худоби, в тому числі Ляцького й Товмацького монастирів. Крилоський монастир володів значною кількістю заготовленого меду з Пітрицької, Сокільської, Святоїллінської і Дорогівської пасік⁵⁵.

У Крилоському монастирі за платню працювала челядь – дві жінки і троє чоловіків. Анна Яцентова в Крилосі за рік мала одержати 24 злотих. Катерина, господиня в Пітричі, за домовленістю одержала 16 злотих. Парубок Іван працював рік за 32 злотих. За домовленістю плата могла бути видана у вигляді одягу. Підданий Юрко мав одержати сермягу, штани з грубого полотна, дві пари сорочок, пояс і шапку. За подібну платню працював парубок Федір⁵⁶.

Перед виїздом на Волинь Є. Оземкевич залишав у монастирській касі 112 злотих. “За ради милосердя до ближнього” консультор просив отця Жуковського за повернені козинським кравцем Корсаком 15 злотих купити вбогій дівчині одяг на зиму.

Від суми 10 тисяч злотих, записаних Крилоському монастирю Й. Шумлянським, на село Комарів, а також пожертви обителі Львівським єпископом Атанасієм Шептицьким з маєтностей села Мальчиці Успенська обитель одержувала в рік відсотки на суму 700 польських злотих⁵⁷.

Інвентар завершувався переліком книг і дзвонів, переданих до Крилоського монастиря з інших обителей. З Коломийського монастиря Є. Оземкевич привіз великий дзвін, а з Лядського – п’ять книг: Євангеліє й служебник Львівського друку, пісню і квітну Тріодь, а також Трефологійон. З Товмачика було взято два дзвони, а з книг – Апостол, Псалтир, Октоїх, Трефологійон Львівського друку. З Косівського монастиря було передано сім книг – Євангеліє Київське, квітну і пісню Тріодь, Апостол Львівський, Псалтир Київський і книгу проповідей “Вінець”. З Грабівського монастиря взято рукописне Євангеліє, Октоїх без канонів, Псалтир Київський. З Березівського монастиря одержано розбитий дзвін, який зберігався у Пітрицькій обителі. Всі вище перелічені книги знаходились у Крилосі разом з 25-ма Служебниками унівського друку⁵⁸.

Особлива увага й детальний опис інвентаря Крилоського монастиря за 1749 р. з точки зору історичної науки є зрозумілими, оскільки це єдиний на сьогоднішній день документ, що містить цінну інформацію не тільки про місцезнаходження й стан Крилоського монастиря у середині XVIII століття, але вказує на детальну локацію Успенського собору за 187 років до відкриття його фундаментів. Цей унікальний факт в повній мірі актуалізує значення евристичної, камеральної і едиційної складових археографічної діяльності для історичної науки.

Матеріали візитації Крилоської обителі за 2 грудня 1760 р. менш інформативні. Разом з тим вони підтверджують повідомлення Є. Оземкевича за 1749 рік про розташування Успенського монастиря, уточнюючи його місцезнаходження: “Від каплиці на північ резиденція законників, дерев’яна з сіньми й двома призьбами”⁵⁹. Матеріали візитації 1760 р. виявлені у фонді 77 відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника⁶⁰.

Середина XVIII ст. відзначалась значними змінами в греко-католицькій церкві, які торкнулись і Крилоського монастиря. Ще у вересні 1739 р. у катедральній церкві св. Юрія під керівництвом Львівського єпископа Афанасія Шептицького відбулося засідання капітули, на якому було утворено нову василіянську Руську провінцію Опіки Найсвятішої Діви Марії, до якої входило 52 монастирі Львівської єпархії, в тому числі й кафедральна Крилоська обитель. А. Шептицький зрікся своєї влади над василіянськими монастирями, що перебували на території єпархії з умовою, що маєтності тих монастирів, які припиняли свою діяльність переходили парохіяльному духовенству. Загальне керівництво василіянськими монастирями тепер переходило до провінціалів. У травні–червні 1743 р. відбулося засідання генеральної капітули в

⁵⁵ ЦДІА України, м. Львів. Ф. 201. Оп. 4. Спр. 613. Арк. 22–22 зв.

⁵⁶ Там само. Арк. 23 зв.

⁵⁷ Там само. 23 зв., 24.

⁵⁸ Там само. Арк. 24–24 зв.

⁵⁹ Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 981/п. 116. Арк. 2 зв., 3 зв.

⁶⁰ Там само.

Дубно. Предметом обговорення було об'єднання Руської і Литовської провінцій василіян. 7 червня 1743 р. досягнуто згоди про об'єднання, а 30 березня 1744 р. на сесії Конгрегації Поширення Віри в Римі з участю папи Бенедикта XIV рішення капітули в Дубно були схвалені. 2 травня 1744 р. папа видав буллу “*Inter plures iucunditatis fructus*”, яка затверджувала об'єднання василіянських монастирів в межах Речі Посполитої⁶¹. Орден складався з двох провінцій: Литовської Пресвятої Трійці і Руської (Коронної) Опіки Найсвятішої Діви Марії. Булла вносила значні зміни у внутрішнє життя монастирів, оскільки підлягали ліквідації малі обителі, які не були спроможні утримувати вісім ченців. Для зміцнення позицій Крилоського катедрального монастиря 1745 р. до нього було приєднано Пітрицьку, Луквицьку, Сокільську, Крилоську св. Іллі й Дорогівську обителі. 1754 р. в монастирі перебувало 7 професів.

Становище ускладнювалося конфліктом між василіянами й білим духовенством, що розгорівся у Перемишльській і Львівській єпархіях на ґрунті поділу маєтностей, а також провадженням ченцями душпастирської діяльності у катедральних храмах Львова, Крилоса, Кам'янця⁶². Перемишльський єпископ Онуфрій Шумлянський політику усунення василіян від адміністративної влади в катедральних церквах поширив і на Львівську єпархію, адміністратором якої він був після смерті Афанасія Шептицького 1746 р. 27 вересня 1747 р. своїм пастирським листом він усунув з посад офіціалів єпархії Мойсея Богачевського, Єроніма Оземкевича і Йосафата Пруницького. На їх місце були призначені представники єпархіального духовенства. Політику О. Шумлянського продовжив львівський єпископ Лев Шептицький. Василіяни скаржились на обмеження їх прав, захоплення монастирських маєтностей. Ігумен Львівського монастиря св. Юрія Є. Оземкевич у своєму листі закликав не витісняти ченців з церкви і монастиря св. Юрія, як і з монастирських маєтностей Успенської обителі в Крилосі й Перегінську. В кінцевому підсумку василіяни звернулись до суду⁶³. Свою позицію Львівський єпископ виклав у листі до Римської курії за 29 липня 1761 р. Документ 1860 р. опублікував Яків Головацький в альманасі “Зоря Галицкая”. Л. Шептицький свою політику обґрунтовував провідною роллю, яку відігравало світське духовенство в церковному урядуванні кафедральними храмами в Крилосі, Львові й Кам'янці з давніх часів. При соборній Крилоській церкві, писав він, згідно “древніх традицій і деяких писемних пам'яток, під час митрополитів Галицьких, було дванадцять мирських священників, які за виключенням деяких, жили біля соборної церкви, мали в сусідстві свої церкви, з своїми доходами і по черзі приходили, щоби в соборі службу Божу й інші обов'язки виконувати”⁶⁴. Важливе значення в обґрунтуванні своєї позиції відводилось фундаційній грамоті князя Лева за 8 березня 1301 року, зокрема її варіанту Б, з посиланнями на “попів соборних”, які трактувались як світські священники, що наділялись відповідними маєтностями. На підтвердження своєї позиції наводилась ставлена грамота польського короля Сигізмунда I за 1539 рік, як і інші документи, про призначення Макарія Тучапського Галицьким, Львівським і Кам'янецьким єпископом “з підпорядкуванням його владі всіх і вся” з “усіма доходами”. Тим самим, прямо чи опосередковано, було поставлено під сумнів саме історичне існування Крилоського монастиря при соборному храмі Успіння Пресвятої Богородиці. Діяльність Крилоського монастиря визнавалась лише в період Й. Шумлянського з початку XVIII століття. “Преосвященний Шумлянський, – зазначав владика, – встановив і ввів при каплиці, що стояла під дзвіницею собору, чотирьох монахів оо. Василіян з єдиним обов'язком, щоби вони служили Літургію за душу його, а не для того, щоби вони відправляли службу Божу в соборній церкві”⁶⁵.

⁶¹ о. Рудовичь Іоань. Коротка історія Галицко-Львовской єпархії. *Шематизмъ всего клира греко-католицкой Митрополитчой архієпархїи Львовской на рокъ 1902*. Львовъ, 1902. С. 42.

⁶² Lorens V. *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*. Rzeszow, 2014. S. 178.

⁶³ Ibid. S. 181–182.

⁶⁴ Головацький Я. Львовская руская Єпархія перед стьма лѣты, описана по донесенію, поданому до Римской курії Преосвященнѣшимъ Львомъ Шептицкимъ, Єпископомъ Львовскимъ, Галицкимъ и Каменецкимъ. Львовъ, 1860. С. 11–12.

⁶⁵ Там само. С. 10–11.

Протистояння між монахами-василіянами і світським духовенством тривало впродовж 40–70-х років XVIII ст. Для обґрунтування своїх історичних прав, збереження монастирських маєтностей ченці розгорнули велику пошукову роботу. Створені ними Сумарії історичних документів включали акціональні і реплікаційні книги, які одночасно містили обґрунтування їх прав. Підготовлені ними матеріали мали засвідчити на суді історичну тяглість Успенського монастиря, дідичну спадковість його земельних володінь в Крилосі й Перегінську, давню традицію урядування монахів в Крилоському катедральному храмі. Правові засади василіян були викладені в Сумаріях, що були підготовлені у 1760-х рр. В одному з них за 1769 рік обґрунтовувались історичні права монахів, спираючись на королівські статuti, так звані “Пакта конвента” – Владислава Ягайла 1422 р., Яна Ольбрехта 1496 року, Сигізмунда I 1597 р., які регулювали правові стосунки в польській державі в сфері церковних відносин. На твердження світського духовенства про те, що право на маєтності Крилоського, Львівського й Перегінського монастирів їм передано на основі королівських привілеїв, василіяни звертали увагу на неправий характер таких дарувань, оскільки, згідно “Пакта конвента” королі “не мали права відбирати ці монастирі і дарувати їх єпископам, бо цьому суперечили статuti: спершу Владислава Ягайла від 1422 р., а потім Яна Ольбрехта 1496 р. Всі наступні королі у пактах конвентах запряглися королівською присягою виконувати і свято берегти ці статuti”⁶⁶.

Сумарії містили переліки монастирських привілеїв та інших історичних документів, які обґрунтовували права ченців на маєтності з детальною фіксацією їх правового статусу. “Немає сумніву, – писали монахи в Сумарії за 1769 рік, – що Крилоський монастир, разом із селами Крилос, Підгороддя та іншими, що до нього належать, первинно був фундований, споруджений і уposażений першими князями православної Русі”⁶⁷. Василіяни вважали, що саме Крилоський монастир був тією “знаменитою архимандрією, у якій Войшелк, син Міндовга, короля литовського, року 1255, коли королем Русі був Данило, в присутності Григорія Полонинського [Полоніні] архимандрита цього монастиря, прийняв монаший постриг”⁶⁸. Монахи заперечували достовірність фундаційної грамоти князя Лева 1301 р., призначену Крилоським “попам соборним”. Як уже зазначалось, детальному аналізу було піддано грамоту 1458 р. про передачу титорії (опікунства) над Крилоським монастирем і його маєтностями Станіславом з Ходча, а також над попами, що перебували під обителлю. Особлива увага приділялась й уставній грамоті Сигізмунда I 1539 р. про відновлення Галицької єпархії і призначення Макарія Тучапського вікарним єпископом. При цьому зазначалось, що духовній юрисдикції владики підпорядковувався Крилоський храм, однак: “Крилоський монастир з його селами жодним чином не передано як дар Галицькому єпископату”⁶⁹. Записано лише дохід по шість грошів, що мав надходити від попів. Василіяни всіляко підкреслювали, що Крилоський монастир не був фундований для митрополита чи єпископа, як і світського духовенства, намагалися довести це в суді історичними документами, зокрема інтромісіями Львівського єпископа Івана Лопатки-Осталовського 1569 і Гедеона Балабана 1576 рр., угодою між Г. Балабаном і Куропатницьким 1593 р., маніфестацією Матвія Драгомирецького 1597 р., реляцією Г. Балабана 1602 р., маніфестацією Юрія Балабана 1637 р., протестацією крилоських монахів 1640 р., декретом Люблінського трибуналу 1640 р., межовим актом між м. Рожнятів і с. Перегінсько 1703 р.

З метою пошуку історичних документів провінціал Йосафат Сідлецький у своєму листі за 26 березня 1766 року вимагав від ігуменів і ченців писати так звані Книги історії своїх монастирів, збирати інвентарні описи, різноманітні актові матеріали. У результаті 1767 р. появилася Книга історії Гошівського монастиря, у 1770 р. Сатанівського, Краснопуцанського, св. Івана у Львові⁷⁰. Пошукова діяльність монахів-василіян середини XVIII ст., започаткована з метою обґрунтування своїх прав і маєтностей, мала своїм наслідком збір історичної спадщини,

⁶⁶ ЦДІА України, м. Львів. Ф. 684. Оп. 1. Спр. 2088. Арк. 3–4.

⁶⁷ Там само. Спр. 2094. Арк. 1.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Там само. Арк. 5.

⁷⁰ Lorens B. Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780. Rzeszow, 2014. S. 103.

усвідомлення тодішньої релігійної еліти своїх духовних витоків й національно-культурне відродження народу.

Однак для судового розгляду старання василіян не мали практичного значення. Процес між монахами й світським духовенством завершився 1779 р. поразкою василіян⁷¹. Велика касата вступила в свою вирішальну стадію. 1783 р. Крилоський монастир Успіння Пресвятої Богородиці разом зі Святоїллінським монастирем припинили своє існування. Катедральна Успенська церква набула парохіяльного статусу.

Цінною сторінкою історії Успенського храму і Крилоського монастиря є їх духовні пам'ятки, що дійшли до нашого часу. Перш за все це Галицьке, а вірніше Крилоське Євангеліє – тетр 1144 р. – унікальна пам'ятка княжої доби, що очевидно була переписана в Успенській обителі ще до побудови Успенського собору Ярославом Осмомислом 1157 р. Через 874 роки, у 2018 р., стараннями Прикарпатського національного університету й Українського католицького університету було здійснено його факсимільне видання. Історія повернення цієї пам'ятки на Батьківщину пов'язана з діяльністю колишнього голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації Михайла Вишиванюка, якому вдалося у 2014 р. одержати копію Євангелія з Державного історичного музею в Москві, яка була передана ректору Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника професорові Ігореві Цепенді з подальшим залученням до її вивчення львівських дослідників Віри Фрис та Ігоря Сkochиляса. На аркуші 228 поміщено запис Гедеона Балабана за 1576 рік про його приїзд у Крилос і виявлення в Успенському храмі давнього напестольного Євангелія. Зверху над ним міститься запис Сучавського митрополита Досифея за 1679 рік, який мав намір надіслати Євангеліє у Крилос. Публікація пам'ятки дає змогу долучитися до її вивчення дослідникам різних наукових напрямків. Цікаво зазначити, що на звороті аркуша 11 починається оригінальна версія “Отче нашу” XII ст.

Чекає свого повернення на Батьківщину інше Крилоське Євангеліє XIII ст. На виставці в Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького експонується Крилоське Євангеліє – тетр останньої чверті XVI ст., переписане півуставом з чотирма мініатюрами, яке слід опублікувати для подальшого вивчення.

Підводячи підсумки сказаного, слід зазначити, що в ході археографічного й історіографічного вивчення теми Крилоського катедрального монастиря Успіння Пресвятої Богородиці його існування і діяльність засвідчена писемними джерелами XV–XVIII ст., археологічними дослідженнями XX – початку XXI ст. Важливим у зв'язку з цим видається твердження Й. Пеленського, підтримане Я. Пастернаком, а також Л. Чачковським і Я. Хмілевським й підтвержене документами про те, що назва поселення Крилос походить від монастиря Крилос. Особливість його історичного розвитку полягала в тому, що він впродовж тривалого часу співіснував з Галицьким єпископсько-митрополичим осідком, де намісник одночасно виступав ігуменом Успенського монастиря. Протягом XX – початку XXI ст. історія Крилоського монастиря дослідниками тісно пов'язувалась з минулим Успенського собору / церкви, які часто піддавались військовим спустошенням, припиненню діяльності обителі впродовж певного часу і періодичного її відродження, у зв'язку з чим рівновага в управлінні катедральним Успенським храмом й монастирськими маєтностями схилялась, в силу різних обставин, то в сторону світського духовенства то монахів-василіян. Попри часто драматичний перебіг подій в історії Крилоського монастиря, він виступав упродовж віків надійним осередком поширення християнської традиції в Карпатському регіоні, явив унікальні культурно-історичні пам'ятки християнської культури. Історія Крилоського монастиря Успіння Пресвятої Богородиці потребує подальшого вивчення, зокрема розширення його джерельної бази, що в цілому дасть можливість відкрити нові сторінки його славного історичного літопису.

⁷¹ о. Рудовичь Іоанъ. Коротка історія Галицько-Львовської єпархії. *Шематизмъ всего клира греко-католицькой Митрополичей архієпархії Львовской на рокъ 1902*. Львовъ, 1902. С. 42.

KRYLOS MONASTERY OF THE HOLY VIRGIN ASSUMPTION: HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE, WRITTEN SOURCES

Mykola KUHUTIAK

State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of Ethnology and Archeology,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: mykola.kuhutiak@pnu.edu.ua

Summary

The article is devoted to the analysis of historiographical and source aspects of issues related to the historical past of the Krylos Monastery of the Holy Virgin Assumption, which was closely connected to the activities of the Assumption Cathedral and the Galician Episcopal Center. For a century and a half, scientists have managed to conduct large-scale archaeological and historical research of the past of ancient Halych, but the history of its main shrine – Krylos Assumption Monastery – remained on the margins of scientific research. The vast majority of scientific publications related to the history of ancient Halych did not deal with the problems of the Assumption Monastery, or covered some aspects of it, in particular the guardianship of the Assumption monastery of the XVth century, the governorship in Halych (A. Schneider, I. Sharanevych, I. Rudovich, I. Krypiakievych), land holdings of the monastery and its location (Y. Pelenskyi, Y. Pasternak, B. Tomenchuk). Various aspects of the monastery activity were studied by a number of domestic and foreign researchers (O. Kupchynskiy, B. Lawrence, Z. Fedunkiv).

For the first time, the theme of the Krylos Assumption Monastery, as an independent subject of study, was raised in 2008 by Lviv archaeologist V. Petryk. Although the location of the Krylos Assumption Monastery of the XVII–XVIIIth centuries is without any doubt, it was near the Church of the Assumption within the defensive wall, its location in the XII–XVIth centuries still remains the subject of discussion – Zoloty Tik, or the area near the Assumption Cathedral.

During the search for documents on the history of the Assumption Monastery, materials of the Basilian Sumarii – a collection of documents gathered by Basilian monks in order to substantiate the activities of the monastery over the centuries were found. Materials of Sumarii were actively used during the trial between the Basilians and the diocesan clergy of the 18th century. In action and replication books of Sumarii, the Basilians gave their interpretation of the concept of guardianship, raised the problems of church-monastery terminology and substantiated the fundamental rights to land ownership. A valuable collection of documents entitled “Monumenta Perehinska i Krylosa” was found in the fund of the Greek Catholic Metropolitan Ordinariate. The Latin-language inventory of the Assumption and other monasteries, made by the consultant E. Ozemkevych on October 14, 1749, is of great importance for the study of the Krylos Monastery. The search activity of the Basilians in the middle of the 18th century, initiated to substantiate their rights and estates, was resulted in the collection of historical heritage, awareness of the church and monastery elite of their spiritual origins and national and cultural revival of the people.

Keywords: Krylos Monastery of the Holy Virgin Assumption, historiographical discourse, written sources, Basilian Sumarii, collection of documents “Monumenta Perehinska i Krylosa”, inventory of the Assumption Monastery in 1749.

REFERENCES

Petrushevych, A. (1852). O sobornoj Bohorodychnoj Tserkvѣ y Sviatyteliakhъ vъ Halychѣ [About the Cathedral Church of the Mother of God and the Saints in Galicia]. *Zoria Halitska [Galician Star]*, no. 78, p. 774 (in Ukrainian).

Kossak, M. (1867). *Schematyzmъ provyntsyy sv. Spasytelia chyna sv. Vasiliia Velykoho vъ Halycy, ulozhenyy po kapytule otbuvshoisia vъ monastyry sv. Onufriia vo Lvovъ dnia 24 y 25 lyptsia 1866 y korotkii pohliadъ na monastyry y na monashestvo ruske, ot zavedeniia na Rusy vъgy Khrystovoi azh po nynѣshnoe vremia [Schematism of the province of St. Savior of the Order of St. Basil the Great in Galicia, held in the monastery of St. Onuphrius in Lviv on July 24 and 25, 1866 and a brief look at the monasteries and Rus monasticism, from the establishment of the faith of Christ in Rus to the present time]*. Lviv, pp. 146–147 (in Ukrainian).

Schneider, A. (1871). *Encyklopedia do krajoznawstwa Galicji*. Lwow, tom pierwszy, p. 274 (in Polish).

Monohrafiy do ystoriy Halycskoi Rusy M. Smyrnova, M. Dashkevycha y d-ra Y. Sharanevycha [Monographs on the history of Galician Rus by M. Smirnov, M. Dashkevich and Dr. I. Sharanevych]. (1886). Ternopil (in Ukrainian).

Rudovych, I. (1902). Korotka ystoriia Halytsko-Lvovskoi yeparkhiy [A brief history of the Galician-Lviv diocese]. *Shematyzmъ vseho klyra hreko-katolytskoi Mytropolychoi arkhieparkhiy Lvovskoi na rokъ 1902*. [Schematism of the entire clergy of the Greek Catholic Metropolitan Archdiocese of Lviv in 1902]. Lviv, p. 24. (in Ukrainian).

Pelenskyi, Y. (2018). *Halych v istorii serednovichnoho mystetstva na osnovi arkeolohichnykh doslidzhen i arkhivnykh dzherel*. [Halych in the history of medieval art on the basis of archaeological research and archival sources]. Ivano-Frankivsk, pp. 155–156 (in Ukrainian).

Andrusiak, M. (1940). Istorychni normy: Halytsko-Volynska derzhava [Historical norms: Galicia-Volyn state]. *Krakovski Visti*. [Krakow News], no. 41, p. 7; no. 42, p. 11; no. 43, p. 11; no. 44, p. 7 (in Ukrainian).

Shchurat, S. (1937). Na ruinakh katedry Osmomysla [On the ruins of the Osmomysl Cathedral]. *Nasha Batkivshchyna*. [Our Motherland]. Lviv, pp. 186–187 (in Ukrainian).

Kostruba, T. (1939). Khto osnovnyk katedry v Halychyni [Who is the founder of the cathedral in Galicia]. *Literaturno-naukovyi dodatok "Novoho chasu"* [Literary-scientific supplement "New Time"]. Lviv, no. 17, April 24 (in Ukrainian).

Kostruba, T. (1939). Nadannia kniazia Leva Halytskii mytropolii [Granting of Prince Lev to the Galician metropolis]. *Literaturno-naukovyi dodatok "Novoho chasu"*. [Literary-scientific appendix of "New time"]. Lviv, no. 13, March 27 (in Ukrainian).

Krypiakevych, I. (1926). Serednovichni monastyri v Halychyni. Sproba katalogu [Middle monasteries in Galicia. Go to the catalogue]. *Zapysky chyna sv. Vasyliia Velykoho* [Notes of the rank of St. Basil the Great]. Zhovkva, vol. II, iss. 1–2, p. 71 (in Ukrainian).

Chachkovskiy, L., Khmylevskiy, Y. (1959). *Kniazhyi Halych* [Princely Halych]. Chicago, p. 40 (in Ukrainian).

Pasternak, Ya. (1998). *Staryi Halych. Arkeolohichno-istorychni doslidy u 1850–1943 rr.* [Old Halych. Archaeological and historical memories in 1850–1943 years]. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

Kupchynskiy, O. (2004). *Akty ta dokumenty Halytsko-Volynskoho kniazivstva XIII – pershoi polovyny XIV stolit. Doslidzhennia. Teksty* [Acts and documents of the Galicia-Volyn principality of the XIIIth – the first half of the XIVth centuries. Research. Texts], pp. 627, 628, 629, 630 (in Ukrainian).

Petryk, V. (2008). Kryloskyi katedralnyi monastyr XVI–XVIII stolit [Krylos Cathedral of the XVI–XVIII centuries]. *Pamiatky Ukrainy* [Sights of Ukraine], pp. 8–17 (in Ukrainian).

Lorens, B. (2014). *Basilica of the Province of the Crown in 1743–1780*. Rzeszow, pp. 32, 40–42 (in Polish).

Tomenchuk, B. (2016). *Halych i mala halytska zemlia XII–XIII st. Istorychna topohrafiia horodyshch* [Halych and a small Galician land of the XII–XIIIth centuries. Historical topography of settlements]. Ivano-Frankivsk, pp. 16–17, 337, 467 (in Ukrainian).

Tomenchuk, B., Melnychuk, O. (2017). Arkeolohiia piznoserednovichnoho Halycha yak "tserkovnoho mista" i relihiinoho tsentru Halycha (ser. XIII – 1785 r.) [Archeology of late medieval Halych as a "church city" and the religious center of Galicia (mid. of XIII – 1785)] *Halych. Zbirnyk naukovykh prats* [Halych, collection of scientific works]. Ivano-Frankivsk, iss. 2, pp. 54–55 (in Ukrainian).

CSHA of Ukraine, Lviv, f. 684, op. 1, file no. 2089.

CSHA of Ukraine, Lviv, f. 684, op. 1, file no. 2094.

CSHA of Ukraine, Lviv, f. 684, op. 1, file no. 2095.

CSHA of Ukraine, Lviv, f. 408, op. 1, file no. 1053.

CSHA of Ukraine, Lviv, f. 408, op. 1, file no. 959.

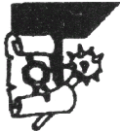
CSHA of Ukraine, Lviv, f. 684, op. 1, file no. 2091.

CSHA of Ukraine, Lviv, f. 201, op. 4, file no. 613.

Lvivska natsionalna naukova biblioteka im. V. Stefanyka. Viddil rukopysiv [Lviv National Scientific Library named after V. Stefanyk. Manuscripts Department], f. 77, op. 1, file no. 981, p. 116 (in Ukrainian).

Holovatskyi, Y. (1860). *Lvovskaia ruskaia Yeparkhia pered stma lъty, opysana po doneseniiu, podanomu do Rymskoi kurii Preosviashchennъshymъ Lvomъ Sheptytskym, Yepyskopom Lvovskym, Halytskymъ y Kamenetskymъ. Lvovъ* [The Lviv Rus Diocese before the end of the year described in a report submitted to the Roman Curia by His Eminence Leo Sheptytsky, Bishop of Lviv, Halych and Kamenets]. Lviv, pp. 11–12 (in Ukrainian).

CSHA of Ukraine, Lviv, f. 684, op. 1, file no. 2088.

УДК 94 (477.83): 904

**ЛІКВІДАЦІЯ ПОГОНСЬКОГО МОНАСТИРЯ
РАДЯНСЬКИМИ УРЯДОВИМИ СТРУКТУРАМИ В 1945–1953 рр.**

Андрій ГРЕСЬКО

Державний вищий навчальний заклад

“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,

кафедра історії України і методики викладання історії,

вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна

e-mail: greskoandriy@gmail.com

DOI: 10.15330/gal.34.211-221

ORCID: 0000-0003-2578-2099

Олег ЄГРЕШІЙ

Державний вищий навчальний заклад

“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,

кафедра історії України і методики викладання історії,

вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна

e-mail: ludyua@ukr.net

DOI: 10.15330/gal.34.211-221

ORCID: 0000-0002-0639-910X

У науковій статті автори розкривають історію найбільшого паломницького центру Покуття – Погонського чоловічого монастиря чину Святого Василя Великого. Нині відсутні наукові дослідження, які б висвітлювали історію храму. Предметом статті є умови, хронологія, нормативна база та реалізація радянською владою закриття Погонського монастиря у процесі ліквідації УГКЦ, 1946 р. Мета статті – розкрити заходи радянських урядових структур, спрямованих на інкорпорацію даної церковної організації у лави Російської православної Церкви. Основою джерельної бази виступають, передусім, матеріали з фондів Державного архіву Івано-Франківської області.

Погонський монастир було зачинено остаточно 12 березня 1947 р. Простежуються два напрями поведінки монахів Погоні після закриття монастиря. Першу групу отців можна асоціювати з позицією священника Іллі Штогрини. Він пристав до Ініціативної групи, прийняв православ'я та почав обслуговувати Погонську церкву після березня 1947 р. аж до її закриття у 1950-х рр. Іншу частину отців можемо умовно асоціювати з погонським ченцем – Степаном “Софроном” Дмитерком. Ця група, зберігаючи вірність УГКЦ, із часом переходить в підпілля, виховує нове покоління греко-католицького духовенства. Саме “позиція Софрона Дмитерка” матиме більшість серед монахів Погоні, а його учень та вихованець – о. Никодим Гуралюк у часи національної державності відновив паломницький осередок у Погоні.

Після закриття Погонського монастиря, на його місці спершу діяв військовий гарнізон, а потім постав Погонянський психоневрологічний інтернат, який функціонує неподалік монастиря понині. Дане дослідження є лише малим фрагментом тривалої історії монастиря, яку ще слід висвітлити у прийдешньому.

Ключові слова: *Погонський монастир, УГКЦ, Львівський псевдособор, Покуття, антицерковна політика, націоналізація, радянський режим, репресії.*

Проголошення державної незалежності України посприяло поступовій ліквідації численних пережитків тоталітаризму та реставрації пам'яток української культури. Із числа здобутків даного процесу варто відзначити відновлення позицій українських релігійних організацій, що забезпечувалося законом УРСР “Про свободу совісті та релігійні організації” від 23-го квітня 1991 р., який є чинним і досі. Українська Греко-католицька Церква (далі – УГКЦ), як й інші конфесії в Україні, що перебували в “катакомбах”, повернули власний правовий статус, розпочавши реставрацію сакральних храмів, до числа яких і відноситься Погонський монастир. У пропонуваній статті на прикладі монастиря у Погоні маємо намір висвітлити заходи радянських

урядових структур, спрямованих на інкорпорацію даної церковної організації у лави Російської православної Церкви (РПЦ).

Погонський монастир Успіння Матері Божої – чоловічий монастир ордену Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ), який локалізується на території Івано-Франківського району, (колишнього Тисменицького району) Івано-Франківської області. Даний релігійний осередок УГКЦ, як й інші монастирі зазнав ліквідації радянською владою, однак, станом на сьогодні відновлений і є найбільшим паломницьким центром Покуття. На жаль, попри давність релігійного осередку, його історія досі недостатньо вивчена: на сьогодні відсутні повноцінні дослідження, які б висвітлювали історію храму від найдавніших часів до сьогодення. Основний доробок з даної проблематики становлять праці публіцистичного, богословського та науково-популярного характеру. Лише окремі питання з історичного минулого монастиря було розглянуто С. Гаврилюком¹, Н. Гуралюком², І. Драбчуком³, М. Вавриком⁴, І. Скрипником⁵ та деякими іншими авторами. Нашою метою є висвітлити актуальну на сьогодні проблему ліквідації паломницького центру у Погоні в роки утвердження радянської влади на західноукраїнських землях у післявоєнний період (1945–1953 рр.).

Монастир у Погоні небезпідставно набув репутації давнього релігійного центру. Наявні легендарні свідчення, зафіксовані Іоаникієм Галятовським приписують заснування першого храму на місці перемоги у Погоні воеводи Держави Романовичів над одним із загонів хана Батия в ході монголо-татарського вторгнення 40-х рр. XIII ст.^{6, 7}. На жаль, легендарна основа не підтверджується іншими джерелами, а перші достовірні відомості про осередок відносяться лише до середини XVII ст. Одним із таких джерел є грамота від 22 листопада 1658 р. авторства Якуба Потоцького, якою магнат затвердив підлеглисть Погонського монастиря Манявському Скиту⁸. Однак, у першій половині XVIII ст. обитель стає греко-католицькою та втрачає опіку Скиту, на що вказує заява ігумена Погонського Антонія Седлевича від 8 червня 1732 р.⁹. Отже, монастир у Погоні був заснований як філія православного монастиря, але в другій половині XVIII ст. переходить у греко-католицизм.

Святині у Погоні вдалося залишитися у числі 18-ти монастирів, збережених австрійською монархією Габсбургів після поділів Речі Посполитої, що було підтверджено Декретом губернського управління у м. Львів від 4 травня 1799 р.¹⁰. Обитель на рівні середньостатистичного монастиря функціонувала протягом усього “австрійського періоду” (1772–1918 рр.), без особливих втрат витримавши лихоліття Великої війни 1914–1918 рр., та Української Революції 1917–1923 рр.¹¹. Однак, монастир в умовах Другої Речі Посполитої в межах Тлумацького повіту пережив непрості часи – попри ведення богослужінь українською мовою та збереження безпосередніх монастирських земельних наділів, обитель у Погоні тривалий час була позбавлена чернечої братії, а відтак впродовж 1921–1925 рр., по суті, не використовувалася згідно призначення. У зв’язку з цим у приміщенні монастиря протягом 1926–1930 рр. жили сестри Службениці. Однак починаючи з 1930 р. у монастирі вже в середньому перебувало два

¹ Гаврилюк С. З історії церков Тисмениччини. *Вперед*. 1998. № 1. С. 6.

² Гуралюк Н. Історія закриття монастиря в с. Погоня [1946 р.]. *Нова Зоря*. 2006. 28 лип. (число 28–29). С. 10.

³ Драбчук І. Ігумени Погонського монастиря. *Нова Зоря*. 2018. 3 трав. № 17. С. 5.

⁴ Ваврик М. По Василіанських монастирях. Торонто : Видавництво і друкарня ОО. Василіан, 1958. 285 с.

⁵ Скрипник І. Погоня. Велич і забуття. *Вперед*. 1992. 3 черв. № 36. С. 3.

⁶ Там само. С. 3.

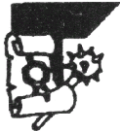
⁷ Гаврилюк С. З історії церков Тисмениччини. *Вперед*. 1998. № 1. С. 6.

⁸ Великий Скит у Карпатах : у 3 т. Т. 2 : Великий Скит у документах і матеріалах XVII–XXI ст. / гол. ред. М. В. Кугутяк. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2015. С. 53.

⁹ Там само. С. 141.

¹⁰ Гошівська обитель Богородиці на ясній горі в Карпатах. Т. 1 : Гошівський монастир у писемних історичних джерелах XVI–XX ст. / ред. ком: М. Кугутяк, о. М. Гробельний, Б. Томенчук, П. Сіреджук. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2018. С. 382.

¹¹ Альманах Станіславівської землі : збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславівщини / ред. Б. Кравців. Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен : Вид. Центрального Комітету Станіславівщини, 1975. С. 927–928.

священики та два брати^{12, 13, 14}. Утім, попри дискримінаційну політику польської влади щодо українства, умови для функціонування та діяльності монастиря на ту пору були назагал прийнятними.

Новий етап функціонування монастиря започаткувала Друга світова війна. 17 вересня 1939 р. у ході радянізації західноукраїнських земель було встановлено контроль над Покуттям, зокрема і Погоню. На території монастиря невдовзі розквартирувалися війська червоної армії¹⁵. У першу чергу, радянською владою було розгорнуто процес інкорпорації Західної України до складу СРСР, наслідком чого стали вибори до Народних Зборів Західної України, а згодом прийняття відповідних законів від 1-го листопада 1939 р. та УРСР від 25-го листопада 1939 р. про включення земель Західної України до складу УРСР та СРСР. Своєю чергою, це спричинилося до прийняття серії законів спрямованих на уніфікацію адміністративного та економічного управління новими землями, а також низку правових актів антицерковного характеру, які торкнулися і УГКЦ. Крім того, активно ширилася радянська ідеологія з притаманними їй атеїзмом, командно-адміністративним устроєм та придушенням опозиції. Чернечу братію утримували під загрозою виселення, не допускаючи до місіонерської та педагогічної діяльності. Однак, будучи на межі нового великого військового конфлікту, вагомих кроків щодо ліквідації структур УГКЦ радянським керівництвом на той час не проводилося.

Наступ сил вермахту, 1941 р., видозмінив геополітичну обстановку в Галичині і на Покутті, зокрема. В умовах нацистської окупації було відновлено церковні богослужіння у центральному храмі Погонського монастиря та повернуто земельні володіння обителі¹⁶. 1941 р. ігуменом Погонського монастиря було призначено о. Маркіяна Греня, ЧСВВ¹⁷. Після нього, з 1 лютого 1942 р. ігуменом став о. Матей Шипітка, ЧСВВ¹⁸.

Одним із перших заходів радянської влади після її повернення у Галичину, 1944 р., став обрахунок збитків завданих бойовими діями. Для цього було сформовано “Надзвичайну комісію з встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників і їхніх спільників”. Основною метою сформованої комісії стала фіксація матеріальних збитків завданих німецько-радянською війною та встановлення обліку осіб, мобілізованих до оstarбайтерів. У Погоні діяла спеціальна Тисменицька районна комісія, яка функціонувала впродовж 14 жовтня 1944 – 3 травня 1945 рр. у складі: голови комісії І.Р. Голєва, членів комісії: А.М. Ковальова, Н.Ф. Чайки, Н.В. Аняйкіна та секретаря І.М. Неделька¹⁹. Спеціальним актом від 15-го січня 1945 р. у с. Погоня взято на облік 13 оstarбайтерів²⁰. На 21 господаря села обраховано збитків на 369 500 рублів СРСР (до реформи 1947 р.)²¹. Загалом комісія не здійснила загального опису збитків Погонського монастиря, а наявні відомості формують хіба що лише узагальнену картину повоєнної Погоні. Водночас, серед переліку оstarбайтерів або осіб, які виїхали за кордон,

¹² Кознюк Г. Цариця Покуття. Стежками святої Погоні. Чернівці : Друк Арт, 2014. С. 26.

¹³ Ісаїв П. Історія міста Станиславова. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. С. 78.

¹⁴ Патрило І., ЧСВВ. Нарис Історії Галицької Провінції ЧСВВ. *Нарис Історії Василянського Чину Святого Йосафата*. Рим : Видавництво ОО Василян, 1992. Т. 48. С. 359.

¹⁵ Там само. С. 372.

¹⁶ Там само. С. 378.

¹⁷ Державний архів Івано-Франківської області (далі – Держархів Івано-Франківської обл.). Ф. 504 : Станіславська греко-католицька єпископська консисторія, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воеводства. Оп. 1. Спр. 330 “в” : Метрика клира Станіславської єпархії за 1887–1941 гг. Т. 3. Арк. 284.

¹⁸ Там само. Арк. 286.

¹⁹ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р-98 : Станіславська надзвичайна державна комісія з встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників і їх спільників на території Станіславської області. Оп. 1. Спр. 32 (Акты Тисменицкой районной комиссии по расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков на территории Тисменицкого района, сведения, об ущербе, нанесенном окупантами предприятиям, колхозам и частным лицам района, списки замученных, расстрелянных и угнанных в Германию советских граждан из с. Тисменица и сел Тисменицкого района). Арк. 2.

²⁰ Там само. Арк. 15.

²¹ Там само. Арк. 46.

не фігурує жоден монах чи священник чернечої братії, що дозволяє, на наш погляд, відкинути будь-які звинувачення у колабораціонізмі духовних осіб. До слова, саме ці звинувачення нерідко лунали на адресу УГКЦ з боку радянської влади. Можемо лише припустити, що дані про Погонський монастир не формувалися радянськими спецслужбами з причини тимчасової невіршеності питання щодо його подальшого функціонування.

Утвердження радянської влади на Західній Україні, 1944 р., призвело до змін у структурі управління УГКЦ. Зокрема, контроль над справами релігії у області було передано Уповноваженому у справах релігійних культів при виконкомі Ради депутатів трудящих (ця особа завідувала справами УГКЦ, Римо-католицької церкви, протестантських гілок, юдаїзму та ін.), а також Уповноваженому у справах РПЦ. По суті, дані структури поступово перебрали на себе роль Станіславської Греко-католицької консисторії. Водночас, починаючи з 1945-го року розгортається широкий проект радянської влади по “возз’єднанню” УГКЦ та РПЦ шляхом формування так званої “Ініціативної групи греко-католицької церкви по возз’єднанню з православною церквою”. 28 травня 1945 р. лідери ініціативної групи Г. Костельник, М. Мельник та А. Пельвецький видали відозву, яка була опублікована під назвою “Справа греко-католицької церкви у Західній Україні”. У цьому документі: 1). Уніатство визнавалося вигадкою поляків заради латинізації; 2). Констатувалася хибність поглядів верхівки УГКЦ щодо СРСР; 3). Й Сталіна визнано “великим об’єднувачем українських земель”; 4). Пропагувалося, що метою створення “Ініціативної групи” є возз’єднання з РПЦ. У відповідь на цю відозву отримано постанову від Уповноваженого Ради у справах руської православної церкви при РНК УРСР П. Ходченка від 18 червня 1945 р., яка санкціонувала діяльність Ініціативної групи як “єдиного керуючого органу управління парафіями УГКЦ, з правом реєстрації охочих до возз’єднання”²².

Передбачалося, що заради обговорення даних положень “Ініціативної групи” необхідно скликати конференції духовенства УГКЦ із кожного деканату. Офіційний запит на це здійснено очільниками “Ініціативної групи” у відозві “До всечесного греко-католицького духовенства в Західних областях України” від 28 травня 1945 р., де обумовлювалася потреба вступити до лав об’єднання заради отримання нових посвідок для подальшої діяльності²³. Згідно плану-календаря конференцій, збори священників Тисменицького деканату, до яких належав Погонський монастир мали відбутися 19 вересня 1945 р. у присутності уповноваженого у справах релігій Станіславської області Сердюченка та члена “Ініціативної Групи” А. Пельвецького²⁴. Про це було повідомлено голову виконавчого комітету Тисменицької районної ради депутатів трудящих 10-го вересня 1945 р. на якого покладено організацію заходу²⁵.

Запланована конференція духовенства УГКЦ відбулася згідно графіку у присутності 11 священників Тисменицького деканату, уповноваженого та за участі представників “Ініціативної групи”. Показово, що на засіданні не було жодного монаха Погонського монастиря. Натомість, присутнім був колишній душпастир цієї обители – о. Ілля Штогрин (уродженець Тисмениці, який виконував душпастирські обов’язки у Погоні від 6 лютого 1927 р. до 10 листопада 1930 р.²⁶. Отець І. Штогрин знову священнодіяв у Погонській церкві з 5-го березня 1947 р., а також був сотрудником у сусідньому с. Пшеничники). Наприкінці засідання парох Тисмениці – о. Семен Павлюк сформулював постанову конференції, яка висловила повну солідарність зі священниками Тисменицького деканату, які приєдналися до “Ініціативної групи”. Більше того, о. Ілля Штогрин був одним із тих, хто підписав цю постанову, ставши, тим самим, учасником

²² Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р-388 : Уполномоченный Совета по делам религиозных культов при исполкоме Ивано-Франковского областного Совета депутатов трудящихся. Оп. 2. Спр. 32 : Материалы по воссоединению греко-католической церкви с православной по Станиславской области. 17 июня 1945 г. – 7 марта 1946 г. Арк. 1–2.

²³ Там само. Арк. 4.

²⁴ Там само. Арк. 30.

²⁵ Там само. Арк. 48.

²⁶ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 504 : Станіславська греко-католицька єпископська консисторія, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства. Оп. 1. Спр. 330 “д” : Метрика клира Станіславської єпархії за 1887–1941 годы. Т. 5. Арк. 55.

“Ініціативної групи”²⁷. Відсутність монахів Погонського монастиря на зборах можна, на наш погляд, пояснити також арештом колишнього ігумена монастиря Погонського – о. Матей Шипітки у 1946 р.²⁸.

Результатом усього дійства став Львівський псевдособор 8–10 березня 1946 р., на якому прийнято рішення про ліквідацію Брестської унії, розрив з Ватиканом та єднання УГКЦ з РПЦ²⁹. У наслідок цього, з 29 травня 1946 р. монастирі УГКЦ починали значитися в документах, як православні³⁰.

Невдовзі радянська влада почала проводити ревізії та перепис складу братій монастирських а також майна обителі. Перший перепис проводився впродовж 26 вересня 1944 – 1 квітня 1945 р. Тоді у Погоні проживало три особи – священник Матей Шипітко, дяк Петро Бойчук та паламар Симеон Павлюк³¹. Інформацію аналогічного змісту підтверджено звітними відомостями від 1 квітня 1945 р., які були подані уповноваженому Ради по справах релігійних культур Станіславської області³². Ця ж інформація зустрічається також у відомостях про греко-католицькі монастирі Станіславської області від 1 серпня 1945 р.³³. Ще одну велику ревізію здійснено під час обстежень монастирів Василіанського Чину впродовж 1 вересня 1945 – 1 квітня 1946 рр., головою виконавчого комітету Тисменицької районної Ради Т. Ткачовим та секретарем Ради І. Недільком. Тоді, зокрема, було здійснено й широкий опис Погонського монастиря. Наведемо лише окремі, найбільш промовисті дані: “... Коли заснований: 1150 році ... 4. Прізвище та ім’я по батькові настоятеля монастиря, його духовний стан, монастирське ім’я: Шипітко Матій Несторович, священник настоятель... 5. Кількість монахів ...: 3 монахи ... 6. Хто саме з монастиря втік з німецькими окупантами: ніхто ... 11. Чи має монастир гуртожиток і на скільки осіб: має на 3–4 особи ... 12. перерахувати ману монастиря: ... церква 1 ... одне приміщення 120 кбм... господарських будинків – 3, підвалів – 1... 19 га орної землі... коней – 2, корів – 2, свиней – 4, птиці – 50 шт. вуликів– 20... і) яка частина реалізується продукції...: здано державі згідно зобов’язання, на базарі не реалізується ... скільки натурального і грошового податку за земельну ділянку на 1945 р.: 50 центнерів зерна, овочів – 59 ц. ...”. (Цікаво, що у рукописному варіанті відомостей зазначено, що здано овочів – 59 центнерів (*арк. 3*), а у пізнішому, друкованому варіанті відомостей зазначено лише 59 кг овочів (*арк. 6*). На нашу думку, це може бути опечатка, з іншого – свідоме викривлення відомостей як привід для закиду у бік монастиря). Додамо, що архівні документи не згадують про Чудотворну Ікону Погонської Матері Божої. Це ймовірно дозволяє припустити, що монахи вже тоді свідомо заховали цю реліквію³⁴.

²⁷ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р-388 : Уполномоченный Совета по делам религиозных культов при исполкоме Ивано-Франковского областного Совета депутатов трудящихся. Оп. 2. Спр. 32 : Материалы по воссоединению греко-католической церкви с православной по Станиславской области. 17 июня 1945 г. – 7 марта 1946 г. Арк. 68, 69.

²⁸ Драбчук І. Ігумени Погонського монастиря. *Нова Зоря*. 2018. 3 трав. № 17. С. 5.

²⁹ Протоиерей Ростислав Ярема. Львовский Церковный Собор 1946 года в свете торжества Православия в Западной Украине. Киев : КИТ, 2011. 312 с. С. 119–126.

³⁰ Андрухів І., Лисенко О., Пилипів Іг. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект : наукова монографія. Надвірна : ЗАТ “Надвірнянська друкарня”, 2010. С. 327.

³¹ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р-388 : Уполномоченный Совета по делам религиозных культов при исполкоме Ивано-Франковского областного Совета депутатов трудящихся. Оп. 2. Спр. 30 : Сведения о действующих молитвенных зданиях религиозных культов по Станиславской области. 26 сентября 1944 г. – 1 апреля 1945 г. Арк. 1 (Зворот).

³² Там само. Оп. 1. Спр. 1 : Директивы Совета по делам религиозных культов по вопросу усиления контроля за работой религиозных культов. Информации, докладные записки уполномоченного по делам религиозных культов по вопросам деятельности церквей в Станиславской области. 18 января 1945 – 5 сентября 1945. Арк. 18.

³³ Там само. Оп. 2. Спр. 27 : Сведения о религиозных обществах всех верований по Тисменицкому р-ну. Станиславской области. 1 августа 1945 г. Арк. 1.

³⁴ Там само. Оп. 2. Спр. 45 : Ведомости и списки монахов монастыря “Василианский орден” греко-католической церкви Тисменицкого района. 1 сентября 1945 г. – 1 апреля 1946 г.). Арк. 1–7.

Із часу повернення радянської влади у Галичину, 1944 р., на території Погонського монастиря розмістили частини гарнізону Тисменицького НКВД. Місце осідку у Погоні обрали неспроста, бо: 1). Територія монастиря знаходилася з-поміж пагорбів, була зручно розташованою для базування техніки і гарнізону; 2). Погоня знаходилася лише за декілька кілометрів від районного центру; 3). Зручне розташування уможливило здійснення облав на лісові масиви, розташовані поруч та проводити контроль за дорогами. Основні зусилля НКВД у ту пору, як відомо, були спрямовані на придушення діяльності ОУН–УПА. Збереглися свідчення учасника ОУН, працівника обласного проводу політичного відділу і пропаганди організації Івана Прошака, який, проводячи агітацію в сусідньому селі Пшеничники, в лютому 1945 р., потрапив під облаву НКВД. І. Прошаку вдалося врятувати лише завдяки підтримці місцевих жителів³⁵. Уціліли також матеріали оунівця Олекси Рекетчука із с. Клубівці, який намагався фіксувати переміщення частин червоної армії та діяльності поліції. О. Рекетчук у своїх записках вмістив цінну інформацію про безрезультатну засідку здійснену НКВД у Погоні 17 листопада 1945 р.³⁶. До слова, з квартируванням НКВД у Погоні пов'язують пошкодження, 1946 р., Погонської ікони Матері Божої двома кулями, які проглядаються і досі. Постріли місцеві жителі приписують солдату НКВД Артемові, який нападпитку увірвався до храму і розрядив магазин навкруги, пошкодивши церковне майно³⁷.

Імовірно, саме боротьба більшовиків з ОУН і стала однією з причин арешту настоятеля монастиря – о. Матея Шипітки. Вцілів протокол Служби безпеки ОУН (б) авторства бійця під псевдо “150” від 20 вересня 1945 р., у якому, зокрема, вміщено інформацію, що 16 вересня 1945 р. у Погонський монастир прибуло три більшовики, які відібрали ключі від церкви, влаштували погром келій, конфіскували особисте майно, документи та церковні речі монахів, а під час транспортування награбованого у Тисменицю конвой потрапив у засідку біля с. Пшеничники і був атакований кущовим на псевдо “Остап” із двома вояками УПА. Більшовики врешті втекли, а крам українські націоналісти повернули в монастир. Утім, уже наступного дня більшовики повернулися і таки забрали награбоване. Імовірно, настоятеля монастиря – о. М. Шипітку було звинувачено у співпраці з УПА, і невдовзі заарештовано³⁸.

Тим часом, протягом 1944–1947 рр. радянська адміністрація прийняла низку важливих розпоряджень щодо монастирів УГКЦ. У них спеціальною постановою уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів УРСР Вільхового від 5-го березня 1947 р. порушувалося питання обліку і реєстру монахів та зазначалася необхідність усунути з монастирів незареєстрованих ченців³⁹. Постановою цього ж автора до уповноваженого у Станіславській області П.Т. Сердюченка від 2 квітня 1947 р. встановлювалося, що монахи не мають права розміщуватися у монастирях без реєстрації в уповноваженого у справах релігійних культів області⁴⁰.

Порушувалося також питання земельних наділів монастирів. Так, розпорядженням виконкому Станіславської обласної ради депутатів трудящих від 18 березня 1947 р. констатовалося, що монастирі на той час утримували у своєму розпорядженні великі наділи землі, зокрема Погонський – 19 гектарів при трьох ченцях братії (а згідно закону на одну особу могло припадати лише 0,15 га). Відтак, радянські спецслужби невдовзі провели перевірку майна обителі, дозволивши мати земельні ділянки розміром лише згідно встановленої законом норми,

³⁵ На межі життя і смерті: історико краєзнавчий нарис. Івано-Франківськ : СІМІК, 2002. С. 97–100.

³⁶ Карпів Й. Зв'язковий не пройшов. Знайдено документи УПА. *Вперед*. 1994. № 47–48. С. 6.

³⁷ Лавренюк Л. Радуйся, Ручко Всезолота! Оповідки про навернення і зцілення за посередництвом молитов до пречистої Диви Марії, Яка прославилася у своєму Чудотворному Образі в Погоні. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2018. С. 3–5.

³⁸ Протокол у справі грабунків більшовиків на і церкву в селі Погоні Тисменицького району від 20 вересня 1945 р. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/7092?locale=ua> (дата звернення: 12.06.2021).

³⁹ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р-388 : Уполномоченный Совета по делам религиозных культов при исполкоме Ивано-Франковского обласного Совета депутатов трудящих. Оп. 1. Спр. 5 : Докладные записки и информации о работе и состоянии религиозных культов по Станиславской области 14 февраля 1947 г. – 6 декабря 1947 г. Арк. 55.

⁴⁰ Там само. Арк. 60.

а надлишки – передати колгоспам⁴¹. Бачимо, що радянська політика сприяла посиленню контролю за діяльністю монахів УГКЦ у ході націоналізації землі на Західній Україні та єднанню греко-католицького духовенства з православним. По суті, ченці були закріплені за своїми монастирями, а їх поповнення стало неможливим без санкцій уряду. Своєю чергою, урядові структури готувалися розпочати скорочення чисельності монастирів Галичини.

Підсумком заходів щодо монастирів УГКЦ стало затвердження, 28 березня 1946 р., “Плану-проекту переселення і злиття монастирів і монахів греко-католицької церкви в Станіславській області”. Згідно спеціальної постанови братію всіх чоловічих монастирів передбачалося переселити у Гошівський монастир, а землю та приміщення закритих храмів передати під господарські потреби. У рамках виконання цього плану і було розпочато ліквідацію Погонського монастиря. Так, 24-го березня 1946 р. заступник голови виконкому Станіславської обласної ради Глушенко видав постанову голові Виконкому Тисменицької районної ради, в якій зазначалося, що у зв’язку із необхідністю розміщення військових частин на території Погоні виконком Станіславської обласної ради пропонує переселити трьох монахів ЧСВВ із Погонського монастиря в Гошівський. До слова, виконати постанову передбачалося до 1-го квітня 1946 р.⁴². Однак через проблеми з повоєнною відбудовою, виконання цього рішення затягувалося. Саме після цієї відозви Погонський монастир значився у документах, як філія Гошівського монастиря. Зокрема у інформаційній доповіді про роботу і стан православних церков, молитовних домів і наявність служителів культів у Станіславській області за другий квартал 1946 р., відзначалося, що чоловічий “монастир о. Василян” в с. Гошево має свій філіал в с. Погоні, де знаходиться три монахи, будинок на 4 кімнати, 19 гектарів землі”⁴³.

Як наслідок, 27-го грудня 1946 р. заступник голови виконкому Станіславської обласної ради Глушенко видав спеціальний документ – Нагадування голові Тисменицької районної ради Т.К. Ткачеву про невиконання постанови від 24-го березня 1946 р і наказав переселити Погонську братію у Гошівський монастир разом із культовим майном⁴⁴. У даному випадку вставка “предлагаєт” була повністю замінена на чітке “переселить”. Таким чином, якщо постанову від 24-го березня ми можемо вважати фактичним положенням про виселення братії і припинення функціонування монастиря, то дану постанову чітко називаємо прямим наказом про виселення монахів з Погоні. Однак і ця постанова не була виконана. Вкінці-кінців, заступник голови виконкому Станіславської обласної ради депутатів трудящих Глушенко 4 березня 1947 р. видав чергову постанову-нагадування голові виконкому Тисменицького районного відділення депутатів трудящих Полшкову суворішого характеру, згідно якої виконання постанови від 24 березня 1946 р. покладається повністю на їх відповідальність⁴⁵. По суті, саме загроза адміністративних санкцій прискорила виконання розпорядження про ліквідацію монастиря.

Додамо, що 26 жовтня 1946 р. у Тисмениці голова Т. Ткачов та секретар Г. Волков затвердили рішення № 564 виконавчого комітету Тисменицької районної Ради депутатів трудящих, “Про закріплення будівель і земельної цільниці бувшого монастиря в селі Погоні,

⁴¹ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р-388 : Уполномоченный Совета по делам религиозных культов при исполкоме Ивано-Франковского областного Совета депутатов трудящих. Оп. 1. Спр. 5 : Докладные записки и информации о работе и состоянии религиозных культов по Станиславской области 14 февраля 1947 г. – 6 декабря 1947 г. Арк. 54.

⁴² Там само. Оп. 1. Спр. 4 : Информационные доклады о работе и состоянии религиозных культов по Станиславской области. Сведения ремисполкомов о служителях культов и молитвенных домах 9 января 1946 г. – 30 декабря 1946 г. Арк. 214.

⁴³ Там само. Оп. 1. Спр. 5 : Информационные доклады о работе по делам русской православной церкви о состоянии церквей молитвенных домов и наличие служителей культов по Станиславской области 15 января 1946 г. – 2 октября 1946 г. Арк. 80.

⁴⁴ Там само. Оп. 1. Спр. 4 : Директивы совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по вопросу деятельности религиозных культов. Информационные доклады о работе и состоянии религиозных культов по Станиславской области. Сведения райисполкомов о служителях культов и молитвенных домах 9 января 1946 г. – 30 декабря 1946 г. Арк. 242.

⁴⁵ Там само. Оп. 1. Спр. 5 : Докладные записки и информации о работе и состоянии религиозных культов по Станиславской области 14 февраля 1947 г. – 6 декабря 1947 г. Арк. 25.

Пшеничківської сільради для УМГБ Станіславської області”. Згідно цього рішення Станіславському УМГБ передано всі будівлі колишнього монастиря, лугові і лісові угіддя, “хату-усадьбу” та землю в 42 га.^{46,47} У відповідь на друге нагадування з боку обласної ради від 3-го березня 1946 р. голова Тисменицького райвиконкому відправив доповідну записку від 3 березня 1947 р. у якій зазначив, що пан Полшков “відвідував монастир і домовився з монахами про їх переселення у Гошівський район, встановивши крайній термін 10-го березня”. Однак монахи ЧСВВ на ту пору ще затягували з переселенням⁴⁸.

Через декілька днів, 5-го березня 1947 р. у Тисменицю прибула делегація віруючих з Погоні в особі п’яти жінок. Зберігся короткий запис бесіди з ними від 5-го березня 1947 р. До складу делегації, зокрема, входили: Хом’як Юзефа Павлівна (лідерка), Висоцька Онелька Василівна, Островська Анна Іванівна, Павлюк Анна Семенівна та Кавецька Анна Іванівна. Членкині делегації висунули вимогу залишити у Погоні монахів ЧСВВ, не переселяючи їх. У ході переговорів було здійснено дзвінок до станіславського єпископа Антіна Пельвецького і узгоджено, що священник із с. Пшеничники – Ілля Штогрин (зареєстрований як православний) буде обслуговувати дану церкву^{49, 50}.

5-го березня 1947 р. після відвідання райвиконкому делегації жінок голова Тисменицького райвиконкому особисто відправився у Погоню, де мав бесіду з двома монахами – Миронем Грубим та Степаном Дмитерком. Вони відмовилися від послуг у транспортуванні і погодилися передати майно УМГБ. У їхній присутності було складено список монахів, опис і акт нерухомого майна. Зрештою, станом на 12 березня 1947 р. монахів у Погоні вже не було⁵¹. Список монахів складений при закритті: Дмитерко Степан (Софрон) Михайлович, Данилович Степан “Йосиф” Ярослав, Грубий Мирон Олексійович⁵². Згідно складеного акту Станіславському УМГБ передано: одну стайню для коней, свинарник, курник, возівню, сарай-стодолу для молотьби хліба, сарай для соломи, сарай для сіна, амбар, недобудований житловий будинок на 8 кімнат, підвал і все господарство⁵³. Таким чином, монастир був зачинений, а його майно націоналізоване. Вціліла лише церква св. Онуфрія, яку мав обслуговувати о. Ілля Штогрин із с. Пшеничники. Однак, у середині 1950-х рр. церкву буде зачинено і знесено, а на її місці невдовзі спорудять корпус Погонянського психоневрологічного інтернату. Землю та сільськогосподарський інвентар згодом розподілили між собою Пшеничківська та Тисменицька бригади колгоспу ім. Мічуріна⁵⁴.

Утім, навіть попри офіційне закриття Погонського монастиря були спроби відновити богослужіння. Останнього священнослужителя в Погоні – о. Григорія Балагурака з храму Царя Христа на Майзлях у Станіславі, який проводив таємні відправи у Погоні та околиці, було заарештовано і 1949 р. заслано до Челябінська, де він невдовзі помер. На цвинтарі по вул. Київ-

⁴⁶ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р-388 : Уполномоченный Совета по делам религиозных культов при исполкоме Ивано-Франковского обласного Совета депутатов трудящихся. Оп. 2. Спр. 45 : Ведомости и списки монахов монастыря “Василианский орден” греко-католической церкви Тисменицкого района. 1 сентября 1945 г. – 1 апреля 1946 г. Арк. 21.

⁴⁷ Гуралюк Н. Історія закриття монастиря в с. Погоня [1946 р.]. *Нова Зоря*. 2006. 28 лип. (число 28–29). С. 10.

⁴⁸ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р-388 : Уполномоченный Совета по делам религиозных культов при исполкоме Ивано-Франковского обласного Совета депутатов трудящихся. Оп. 2. Спр. 45 : Ведомости и списки монахов монастыря “Василианский орден” греко-католической церкви Тисменицкого района. 1 сентября 1945 г. – 1 апреля 1946 г. Арк. 12.

⁴⁹ Там само. Арк. 4.

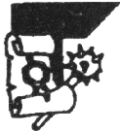
⁵⁰ Там само. Оп. 2. Спр. 2 : Журнал учета служителей культа Ивано-Франковской области за 1946–1951 годы. Арк. 2.

⁵¹ Там само. Оп. 2. Спр. 45 : Ведомости и списки монахов монастыря “Василианский орден” греко-католической церкви Тисменицкого района. 1 сентября 1945 г. – 1 апреля 1946 г. Арк. 18.

⁵² Там само. Арк. 3.

⁵³ Там само. Арк. 19.

⁵⁴ Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Івано-Франківська область / ред. кол.: О. О. Чернов (гол. редкол.), Т. В. Бернацек та ін. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. С. 240.

ській у Івано-Франківську понині збереглася символічна могила о. Г. Балагурака. Саме завдяки зусиллям о. Григорія було врятовано оригінал чудотворної ікони Матері Божої Погонської, яку він передав на зберігання Антоніні Бачинській, а та своєю чергою, у 1990-х рр. повернула її настоятелю – о. Никодиму Гуралюку⁵⁵. Частину давньої атрибутики монастиря було врятовано місцевими жителями і передано в храм після його реставрації.

Офіційно колишня братія Погонського монастиря відправилася в Гошівський монастир, але відстежити їхнє подальше пересування напрочуд важко. Достеменно відомо лише про подальшу діяльність Степана “Софрона” Дмитерка, який осів у Коломиї, зберіг відданість УГКЦ і став невдовзі підпільним єпископом. Він згодом висвятив у священники о. Михайла “Никодима” Гуралюка, із яким вони разом добиватимуться відродження паломницького центру у 1990-і рр.⁵⁶. Таким чином, було забезпечено тяглість традицій чернечої братії Погоні навіть попри її офіційне закриття. Разом із тим, подальшу долю Мирона Грубого та Степана Даниловича належить ще з’ясувати.

Таким чином, в умовах встановленого у повоєнний час контролю радянської влади над Покуттям, процес ліквідації Погонського монастиря ставав лише справою часу. Погоня, як сакральне місце видавалося ідеологічно неприйнятним в умовах становлення радянської влади. Національний характер монастиря не вписувався в уклад тоталітарної держави. Саме тому, щодо монастирів та церков, загалом, було застосовано методи відпрацьовані на Наддніпрянській Україні у міжвоєнний період. Погонський монастир, як непотрібний новій владі, був зачинений остаточно 12-го березня 1947 р. у ході виконання “Плану-проекту переселення і злиття монастирів і монахів греко-католицької церкви в Станіславській області” від 28-го березня 1946 р. Спроби організації підпільної діяльності наштовхнулися на гарнізон Тисменицького НКВД, який неподалік розквартирували, що унеможливило підпільну діяльність о. Григорія Балагурака. Можемо простежити дві тенденції серед чернечої братії у Погоні. Першу групу отців можна асоціювати з позицією священника Іллі Штогрини. Усвідомлюючи безвихідність, він пристав до Ініціативної групи, прийняв православ’я та почав обслуговувати Погонську церкву після березня 1947 р. аж до її закриття у 1950-х рр. Іншу частину отців можемо умовно асоціювати з погонським ченцем – Степаном “Софроном” Дмитерком. Ця група, зберігаючи вірність УГКЦ, з часом переходить в підпілля, виховала нове покоління греко-католицького духовенства. Як покаже час, саме “позиція Софрона Дмитерка” матиме більшість серед погонської братії, а його учень та вихованець – о. Никодим Гуралюк у майбутньому відновить паломницький осередок у Погоні. Після закриття Погонського монастиря, на його місці спершу діяв військовий гарнізон, а далі постав Погонянський психоневрологічний інтернат, який функціонує понині. Дане дослідження є лише малим фрагментом тривалої історії монастиря, яку іще слід висвітлити у прийдешньому.

THE LIQUIDATION OF THE MONASTERY IN POHON BY SOVIET GOVERNMENT STRUCTURES 1945–1953

Andrii HRESKO

State Higher Educational Institution

“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,

Department of History of Ukraine and methods of teaching history,

Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

e-mail: greskoandriy@gmail.com

⁵⁵ Погорецький В. На крилах молитви до Погонської Матері Божої. Тернопіль: “Астон”, 2004. С. 23.

⁵⁶ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р-388 : Уполномоченный Совета по делам религиозных культов при исполкоме Ивано-Франковского обласного Совета депутатов трудящихся. Оп. 2. Спр. 216 : Листи, скарги, заяви громадян та документи по їх розгляду. 1989 год. Арк. 150.

Oleh YEHRESHII

State Higher Educational Institution
 “Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
 Department of History of Ukraine and methods of teaching history,
 Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
 e-mail: ludyna@ukr.net

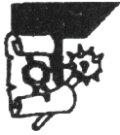
Summary

In the scientific article, the authors reveal the history of the largest pilgrimage center of Pokuttya – Pogonsky monastery of the order of St. Basil the Great. Currently, there are no scientific studies that would highlight the history of the temple. The subject of the article is the conditions, chronology, normative base and implementation by the Soviet authorities of the closure of the Pogonsky Monastery in the process of liquidation of the UGCC, 1946. The purpose of the article is to show the measures taken by Soviet governmental structures aimed at the incorporation of this church organization into the ranks of the Russian Orthodox Church. The basis of the source base are, first of all, materials from the funds of the State Archives of Ivano-Frankivsk region. Pohon Monastery was finally closed on March 12, 1947. There are two directions of behavior of the monks of Pohon after the closure of the monastery. The first group of fathers can be associated with the views of the priest Ilya Shtogrin. He joined the Initiative Group, converted to Orthodoxy, and began serving the Pogonsky Church after March 1947 until its closure in the 1950s. The other part of the fathers can be associated with the monk of Pohon – Stepan "Sofron" Dmitry. This group, while remaining loyal to the UGCC, eventually went underground, educating a new generation of Greek Catholic clergy. It is the "position of Sofron Dmyterko" that had a majority among the monks of Pohon, and his disciple and pupil - Fr. Nikodim Huralyuk restored the pilgrimage center in Pohon during the times of national statehood. After the closure of the Pogonia Monastery, a military garrison first operated in its place, and then there was established the Pogonia Psychoneurological Boarding School, which still functionates near the monastery. This study is only a small fragment of the long history of the monastery, which has yet to be covered in the future.

Keywords: Pohon Monastery, UGCC, Lviv Pseudo-Cathedral, Pokuttya, anti-church policy, nationalization, Soviet regime, repressions.

REFERENCES

- Andrukhiv, I., Lysenko, O., Pylypiv, I. (2010). *Stanislavska (Ivano-Frankivska) yeparkhiia UHKTs kriz pryzmu stolit: istoriko-relihiinyi aspekt. Naukova monohrafiia [Stanislavivska (Ivano-Frankivska Eparchy of the UGCC through the prism of centuries. Historical and religious aspect. Science monograph].* Nadvirna: ZAT “Nadvirnianska drukarnia” (in Ukrainian).
- Chernov, O. O., Bernatsek, T. V., Vasiuta, I. K., Vladyko, N. M., Harats, V. Y., Kaikan, P. F., Kalyta, V. D. et al. (1971). *Istoriia mist i sil Ukrainiskoi RSR. Ivano-Frankivska oblast [History of cities and villages of the Ukrainian SSR. Ivano-Frankivsk ovlast].* In 26 vol. Kyiv: Holov. red. URE AN URSR, vol. 1 (in Ukrainian).
- Drabchuk, I. (2018). Ihumeny Pohinskoho monastyrnia [The priors of the Pohinsky Monastery]. *Nova Zoria*, no. 17, p. 5 (in Ukrainian).
- Havryliuk, S. (1998). Z istorii tserkov Tysmenychchyny [From the history of churches in Tysmenytsia region]. *Vpered*, no. 1, p. 6 (in Ukrainian).
- Huraliuk, N. (1998). Istoriia zakryttia monastyrnia v s. Pohonia [The history of the closure of the monastery in the village Pohonia]. *Nova Zoria*, no. 28–29, p. 10 (in Ukrainian).
- Isaiv, P. (2008). *Istoriia mista Stanyslavova [The history of Stanyslaviv].* Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukrainian).
- Karpiv, Y. (1994). Zviazkovi ne proishov. Znaideno dokumenty UPA [The link did not pass. The Ukrainian Insurgent Army documents found]. *Vpered*, no. 47–48, p. 6 (in Ukrainian).
- Kozniuk, H. (2014). *Tsarytsia Pokuttia. Stezhkamy sviatoi Pohoni [Queen of the Pokuttia. Path of the Holy Pohonia].* Chernivtsi: Druk Art (in Ukrainian).
- Kravtsiv, B. (Eds.). (1975). *Almanakh Stanyslavivskoi zemli: zbirnyk materialiv do istorii Stanyslavova i Stanyslavivshchyny [Almanah of Stanislavivska Land: collection of materials on the history of Stanyslaviv and Stanyslaviv region].* New-York; Toronto; Miunkhen: Vyd. Tsentralnoho Komitetu Stanyslavivshchyny (in Ukrainian).
- Kuhutiak, M. V. (Ed.). (2015). *Velykyi Skyt u Karpatakh: u trokh tomakh. T. 2: Velykyi Skyt u dokumentakh i materialakh XVII–XXI st. [The High Cell in Carpathian: in three volumes. Vol. 2: The High Cell in*

the documents and the materials XVII–XXI centuries]. In 3 vol. Ivano-Frankivsk: Manuskrypt-Lviv, vol. 3 (in Ukrainian).

Kuhutiak, M., o. Hrobelnyi, M., Tomenchuk, B, Siredzhuk, P. (Eds.). (2018). *Hoshivska obytel Bohorodytsi na yasnii hori v Karpatakh. T. 1: Hoshivskiyi monastyr u pysemnykh istorychnykh dzherelakh XVI–XX st. [Hoshiv monastery of the Virgin Mary on a clear mountain in the Carpathians. Vol. 1: Hoshiv monastery in the historical sources of XVI–XX centuries]*. In 3 vol. Ivano-Frankivsk: Manuskrypt, vol 1 (in Ukrainian).

Lavreniuk, L. (2018). *Raduisia, Ruchko Vsezolota! Opovidky pro navernennia i zsilennia za poserednytstvom molytov do prechystoi Divy Marii, Yaka proslavylasia u svoiemu Chudotvornomu Obrazi v Pohoni [Rejoice, the Golden Hand! Stories about the conversion of the name through prayers to the blessed Virgin Mary, who became famous in her Miraculous Image in the Pohonia]*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria (in Ukrainian).

Na mezhi zhyttia i smerti: istor.-kraieznavchyi narys [On the verge of life and death: historical and local essay]. (2002). Ivano-Frankivsk: SIMYK (in Ukrainian).

Patrylo Is. OSBM. (1992). *Narys Istorii Halytskoi Provintsii ChSVV [Historical Sketch of the Basilian Province in Halychyna]. Narys Istorii Vasyliianskoho Chynu Sviatoho Yosafata [Annales of the order of Saint Basil the Great]*, vol. 48, pp. 301–383 (in Ukrainian).

Pohoretskyi, V. (2004). *Na krylakh molytvy do Pohonskoi Materi Bozhoi [On the wings of prayer to the Madonna of Pohonia]*. Ternopil: Aston (in Ukrainian).

Protoierej Rostislav Yarema. (2011). *L'vovskij Cerkovnyj Sobor 1946 goda v svete torzhestva Pravoslaviya v Zapadnoj Ukraine [The Lviv Church Council in 1946 in the light of the celebration of Orthodoxy in Western Ukraine]*. Kyiv: KIT (in Russian).

Skrypnyk, I. (1992). *Pohonia. Velych i zabuttia [Pohonia. The Greatness and the Oblivion]*. *Vpered*, no. 36, p. 3 (in Ukrainian).

Vavryk, M. (1958). *Po Vasyliianskykh monastyriakh [On the Basilian monasteries]*. Toronto: Vydavnytstvo i drukarnia OO. Vasylian (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 2 червня 2021 р.

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930.2 : 94(477.81/86) “1848/1914”

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РУХ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧНИНИ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.
НА СТОРІНКАХ ТОГОЧАСНИХ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ПРАЦЬ

Лілія ШОЛОГОН

Державний вищий навчальний заклад

*“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна*

DOI: 10.15330/gal.34.222-233

e-mail: liliya.shologon@pnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-5390-7576

У статті проаналізовано публіцистичні праці другої половини XIX – початку XX ст., присвячені найважливішим проблемам національно-культурного руху українців Галичини. Метою статті є розкрити погляди переважно лідерів цього руху на найбільш актуальні питання українського культурного життя краю та прослідкувати за трансформацією національно-культурного руху українців Галичини у національно-визвольний. За допомогою джерелознавчої критики ми спробували з’ясувати об’єктивно-суб’єктивний інформаційний потенціал публіцистичних праць українських, польських та російських громадсько-культурних діячів та політиків, що дозволило зробити реконструкцію різних аспектів національно-культурного руху українців Галичини впродовж другої половини XIX – початку XX ст. Герменевтика, як мистецтво правильно розуміти мову іншої людини, зокрема писемний текст, мала також важливе значення для аналізу творів учасників національно-культурного руху. Нам вдалося встановити, що наприкінці XIX – початку XX ст. простежується стійка тенденція до політизації українського національно-культурного руху та трансформації його у національно-визвольний. Це позначилося на творах громадських діячів цього часу (Юліана Бачинського, Леона Василевського, Станіслава Людкевича, Івана Труша, Івана Франка та інших), де акцентується на тому, що тільки політична самостійність українців може стати передумовою до вирішення найнагальніших проблем, у тому числі культурного характеру. Такий світоглядний підхід має важливе суспільне значення в умовах сучасної гібридної російсько-української війни, коли боротьба за українську державність триває.

Ключові слова: Галичина, національно-культурний рух, публіцистичні праці, громадське товариство, політична самостійність.

Вагомою складовою джерельної бази з історії українського національного руху Галичини стали публіцистичні праці насамперед лідерів цього руху. Переважно вони написані для українського населення, як правило – спрощеною мовою з популярним роз’ясненням актуальних питань національно-культурного характеру, які необхідно було вирішити для втілення в життя вимог для рівноцінного національного існування в культурній сфері. Однак тогочасний український національно-культурний рух не залишився поза увагою польських та російських громадських діячів, які мали власне, часто суб’єктивне бачення, його розвитку. Тому вважаємо за необхідне здійснити комплексний аналіз публіцистичних праць, присвячених зазначеній проблематиці, зважаючи на її наукове та суспільне значення.

Обрана тема не залишилася поза увагою дослідників. Окремі її аспекти знайшли відображення у наукових розвідках Володимира Великочого¹, Миколи Кугутяка², Ігоря Михаль-

¹ Великочий В. С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2009. 812 с.

² Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 200 с.

ського³, Ігоря Райківського⁴. Однак всебічного та комплексного висвітлення в українській історіографії вона не отримала.

Метою статті є розкрити погляди провідних вчених, літераторів, митців, громадсько-культурних та політичних діячів на найбільш актуальні питання українського культурного життя краю та прослідкувати за трансформацією національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст. у національно-визвольний.

За тематикою публіцистичні твори цього часу поділяємо на шість груп: 1) праці, присвячені використанню української мови в державних установах та громадському житті; 2) статті про освітні проблеми Галичини; 3) твори лідерів національно-культурного руху, де акцентувалася увага на найактуальніших питаннях діяльності громадських організацій; 4) статті проблемного характеру про розвиток літературного процесу в краї; 5) праці, присвячені актуальним питанням українського театрального, музичного та образотворчого мистецтва; 6) твори державних діячів і лідерів національно-культурного руху, що дозволяють прослідкувати за його трансформацією з національно-культурного у національно-визвольний.

Щодо першої групи праць, де піднімається проблема використання української мови в державних установах та громадському житті, то чи не вперше впродовж досліджуваного періоду її було порушено 1848 р. в публіцистичній розвідці Василя Подолинського “Слово перестороги”. Її автор зазначав: “Дехто захоче, збиваючи мене, вказати на євреїв, вірмен, німців і т. д., які тут мешкають, і вимагати від мене прав окремих національностей і для них. На це я відповім так: якщо ми б були в їх хаті, ми б пристосовувалися до них, але тому, що вони є у нас, хай вони пристосовуються до нас”⁵.

Згодом роздуми щодо мовного питання публікувалися у серії статей “О язиці руским”, “О потребе просвіщенія для руского народа”, “Слово к поправе вихованія детей сельських”, “Гадки о руском язиці” 1849 р. на сторінках газети “Зоря Галицька”, редакція якої переконувала читачів проявити патріотизм у мовному питанні, зокрема доводила необхідність використання української мови в побутовому спілкуванні. Редактори періодичного видання відкидали, як безпідставні, закиди багатьох їхніх опонентів у мовній політиці про те, що українська мова – мова неосвіченого народу і не годиться для продукування наукових знань⁶. Автор статті “О язиці руском” погоджується з тим, що українська мова через те, що була проігнорована національно економічною та політичною елітою, майже не використовувалася в громадському та освітньому житті, тому її можна називати “не вживаною”, але ніколи “необразованою”. На його думку, це підтвердив Собор руських вчених, де були виголошені блискучі доповіді народною мовою з богослов’я, філософії, права, історії.

Натомість русофіли, хоча й виступали проти тотального використання в Галичині в усіх установах польської, свої твори публікували далеким від справжньої української мови етимологічним правописом. Значний резонанс у Галичині мала праця Богдана Дідицького “В один час научитися Малорусину по Великорусски”, опублікована 1866 р. Проте сам автор до кінця свого життя так і не опанував російської мови⁷.

Друга група праць, написаних державними діячами і лідерами національно-культурного руху, присвячена проблемам освітнього руху Галичини. Важливе значення у цьому контексті мають праці І. Франка (“Що коштують наші школи”, “Поляки і русини”, “Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах”) та Михайла Грушевського (“Що ж далі?

³ Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. Луганськ : Альма-матер, 2003. 344 с.

⁴ Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. 932 с.

⁵ Подолинський Василь. Слово перестороги / Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України; упоряд. Ф. Стеблій. Львів, 2001. С. 37.

⁶ О язиці рускимь. *Зоря Галицька*. 1849. 10 січ.

⁷ Д’їдицький Б. Въ одинъ часъ научитися Малорусину по великоруски. Львов : Въ типографіи Института Ставропигійского, 1866. 31 с.

(В справі руських гімназій)”, “В справі руських шкіл і руського театру”, “Не даймося”, “Наша школа”, “Добиваймося свого університету”, “Із польсько-українських стосунків Галичини (Кілька ілюстрацій до питання: автономія обласна чи національно-територіальна)”, “Утрак-візація чи розділ університету”, “За український університет”, “Невідклична справа”). Обидва вчені досить гостро піднімали питання україномовної початкової, гімназійної та університетської освіти. Якщо І. Франко гостро акцентував увагу на проблемних питаннях, то М. Грушевський на сторінках своїх публіцистичних праць пропонував шляхи їх розв’язання.

Із записів у щоденнику М. Грушевського за 1910 р. дізнаємося, що він вірив у позитивне вирішення університетської справи у Галичині⁸. Проте реальні обставини політичного життя привели до того, що лише на 1914 р. було заплановано відкриття українського університету. Цей здобуток національно свідомих українців так і залишився не втіленим через події Першої світової війни.

Професор цивільного права Станіслав Дністрянський у праці “Права руської мови у Львівському університеті”, на основі аналізу законодавства (цісарських і міністерських розпоряджень) доводив, що українці мали всі права на використання української як мови викладання, складання іспитів, офіційного спілкування в університеті⁹.

У публіцистиці громадської діячки і письменниці Наталії Кобринської, опублікованій на сторінках часопису для жіноцтва “Перший вінок”, акцентовано увагу на загалом низькому освітньому рівні українського жіноцтва. У статті “Руське жіноцтво в Галичині в наших часах”¹⁰ вона констатувала факт, що, незважаючи на запровадження з 1868 р. загальнообов’язкової початкової освіти, багато дівчат ходили до школи примусово. Закінчивши школу і навчившись читати, писати й рахувати, вони не хотіли “заглянути до книжки”, тому втрачали здобуті знання.

У третій групі означених нами праць акцентується увага на найактуальніших питаннях діяльності українських громадських товариств. Письменниця Н. Кобринська в праці “Про первісну ціль товариства руських жінок у Станіславові зав’язаного 1884 р.” в черговий раз підняла досить важливу проблему для багатьох її сучасниць – неможливість отримання належної освіти¹¹. Оскільки тодішнє суспільство не було готове допустити жінку до повноцінної середньої та вищої освіти (до навчання в гімназіях та університетах, дозволялося тільки в учительських семінаріях), то вона пропонувала більше уваги приділити самоосвіті жіноцтва. Саме це вважала найважливішим у діяльності створеної за її ініціативою громадської організації.

Робота національно-культурних товариств краю не залишилася поза увагою Василя Стефаника. Це підтверджують публіцистичні твори письменника, зокрема, “Жолудки наших робітничих людей і читальні”, “Мужики і вистава”, “Книжка за мужицький харч”¹² тощо. У них В. Стефанік неоднозначно оцінював окремі брошури, видані товариством “Просвіта”, театральні вистави “Руської бесіди”, створення читалень для сільського населення, оскільки, на його думку, в першу чергу необхідно було подбати про покращення матеріального становища людей.

Впродовж тривалого часу збирав і узагальнював матеріали про роботу читалень та освітніх товариств Михайло Павлик. Цій тематиці він присвятив серію статей “Про руські народні читальні в Галичині і на Буковині”, “Про перестрій руських читалень”, “Про діяльність товариства “Просвіта” в Галичині”, де подав слушні пропозиції, яким чином активізувати їх

⁸ Щоденник М. Грушевського (1904–1910 рр.) / упоряд., передмова та примітки І. Гирича. *Київська старовина*. 1995. № 1. С. 10–30.

⁹ Дністрянський С. Права руської мови у львівському університеті. Б. р., б. м. в. 28 с.

¹⁰ Кобринська Н. Руське жіноцтво в Галичині в наших часах. *Перший вінок*. 1887. С. 68–102.

¹¹ Кобринська Н. Про первісну ціль товариства руських жінок в Станіславові, зав’язаного 1884 р. *Перший вінок*. 1887. С. 457.

¹² Стефанік В. Повне зібрання творів : у 3 т. Т. 2 : Автобіографічні твори, поезії в прозі, публіцистика, незакінчені твори і переклади / відповід. ред.: О. І. Білецький. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1952. 224 с.

роботу¹³. На сторінках зазначених праць було чимало критики, переважно конструктивної та обґрунтованої, на адресу як русофілів, так і народовців Галичини.

Про те, що останні добре розуміли специфіку невирішених проблем свого товариства, свідчить стаття Осипа Назарука “Що повинно бути найважливішим завданням просвітніх організацій”, опублікована в “Письмі з “Просвіти” 1907 р. Основна ідея статті – “серцем просвітнього товариства є бібліотека”¹⁴. Автор дав низку цінних порад щодо збереження книг, передплати періодичних видань, створення каталогів тощо. Також у статті методичні вказівки для бібліотекарів, як підбирати книги для читачів тієї чи іншої вікової категорії. Це одна з найзмістовніших розвідок, які відносяться до третьої означеної нами групи.

Чимало місця на сторінках періодичних видань та окремих брошур було присвячено діяльності НТШ. Наукове товариство, як уже зазначалося, постійно вдосконалювало свій статут, а звідси й організаційні засади діяльності. На надзвичайних загальних зборах НТШ 4 квітня 1904 р. відбулося обговорення двох різних проектів основного документа. За результатами голосування були внесені переважно ті зміни, які запропонував І. Франко (з 42 параграфів статуту 30 майже дослівно взяті з його варіанта), хоча з деякими поправками, відповідно до проекту С. Дністрянського. Свої пропозиції щодо зміни статуту НТШ висловив також М. Павлик. В окремій брошурі, надрукованій з цього приводу 1905 р., він вмістив промову, виголошену на загальному зібранні 4 квітня 1904 р., де висловив чимало зауважень щодо запропонованих змін та організації роботи товариства взагалі. Матеріал, викладений у його праці, дозволяє отримати інформацію про вимоги опозиції (на чолі з професором університету С. Дністрянським, якого підтримували В. Шухевич, М. Павлик та інші) щодо зміни статуту в 1904 р. Вона виступала проти того, що українці з Наддніпрянщини, які не були присутні на засіданнях товариства, могли мати уповноважених, які б голосували замість них, оскільки це дало можливість виділу й особисто М. Грушевському маніпулювати голосами й приймати вигідні йому ухвали; пропонувала більше самостійності надати секціям товариства, тоді як виділ мав би залишатися суто адміністративним його органом, а для вирішення найважливіших академічних питань створити Наукову раду. Окрім цього, М. Павлик у своїй розвідці написав, що необхідно розширити тематику “Записок НТШ” і публікувати на його сторінках розвідки не лише з історії і філології, але й з інших галузей знання; підвищити якісний рівень “Літературно-наукового вісника” (далі – ЛНВ) і призначити його головним редактором найкращого фахівця з питань літератури – І. Франка тощо¹⁵.

Свою чергою І. Франко в праці “Мотиви до проектованої зміни статуту”¹⁶ гостро критикував пропозиції опозиціонерів тому, що їх вимоги годилися для Російської або Віденської академії наук з їх бюджетним утриманням і адмініструванням, а не для наукового товариства, яке є громадським утворенням, що отримує незначну фінансову допомогу з місцевих і центральних джерел фінансування.

Натомість М. Грушевський, окрім регулярних повідомлень про діяльність української наукової установи на загальних зборах товариства, намагався проінформувати широкий загал про здобутки в роботі НТШ. Зокрема в 1900 р., розпочинаючи серію статей про найбільші українські товариства, він вирішив спершу ознайомити читачів з історією створення, організаційними засадами діяльності, тематикою періодичних наукових та літературних видань очолюваного ним товариства. Щодо найважливіших проблем у роботі НТШ, то в першу чергу автор звернув увагу на його фінансування владними структурами, які в 1899 р. на наукову та видавничу діяльність товариства виділили 14 560 крон, тоді як Празька академія наук отримувала від держави 40 000 крон, а Краківська – 50 000 крон. На думку М. Грушевського, діяльність НТШ була не менш плідною та кваліфікованою, ніж згаданих наукових установ. Інша перешкода в

¹³ Павлик М. Про русько-українські читальні. Львів : З друкарні товариства імені Шевченка, 1887. Ч. 1. 188 с.

¹⁴ Назарук О. Що повинно бути найважливішим завданням просвітніх організацій? *Письмо з “Просвіти”*. 1907. Ч. 6. С. 1–2.

¹⁵ Павлик М. З “Наукового товариства ім. Шевченка” у Львові. Львів : З друкарні Уділової. 1905. 24 с.

¹⁶ Франко І. Мотиви до проектованої зміни статуту. Львів : Б. м. в., 1903. 8 с.

його роботі – незначна кількість українських викладачів та вчених у вищих навчальних закладах держави, оскільки саме завдяки цьому вдається організовувати роботу наукових установ представникам інших національностей¹⁷.

Чимало творів другої половини XIX – початку XX ст. написано видатними українськими письменниками, які не залишалися осторонь важливих подій національно-культурного життя краю. Це переважно статті проблемного характеру про літературний рух у краї, що складають четверту окреслену нами тематичну групу. Чимало з них присвячені творчості та вшануванню пам'яті Тараса Шевченка.

Так, у розвідці “Поети і інтелігенція”¹⁸, опублікованій на сторінках ЛНВ за 1899 р., В. Стефаник звернув увагу на те, що українська громадськість заідеалізувала Т. Шевченка, захопилася декламацією його віршів, але дуже мало зробила, щоб ідеї Великого Кобзаря були втілені в життя.

Громадськість краю досить високо оцінювала як письменницьку працю І. Франка, так і його активну позицію щодо вирішення найважливіших соціально-економічних та національно-культурних проблем українців. Це дозволяють стверджувати праці інших відомих літераторів Галичини. Серед них необхідно відзначити промови, виголошені з нагоди святкування двадцять п'ятої річниці письменницької праці І. Франка в 1898 р., які згодом були опубліковані на сторінках періодичних видань та окремою книгою. Варто звернути увагу на слова М. Грушевського на святкуванні ювілею, який зазначив: “Красна література і театр, публіцистика і суспільні студії, наука і популярна література, не кажу вже за політичне і суспільне жите – в усіх сферах нашого культурного життя ми бачимо ювілята; скрізь зіставляє він визначні сліди, підпорядковуючи свої особисті симпатії й нахили моментальним потребам своєї суспільности”¹⁹.

З нагоди чергового ювілею його літературної діяльності було видано збірник “Привіт Іванові Франкові в сорокаліття його письменницької праці (1874–1914)”²⁰.

Серед прогресивних літераторів і публіцистів кінця XIX – початку XX ст. М. Павлик, який виступав за реалізм у літературі, живу народну мову, за посилення ролі інтелігенції в національно-культурному житті українського народу в літературно-публіцистичних працях “Лихі люди. Один листок з життя”, “Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині”, що з'явилися в часописі “Друг”²¹. Працю М. Павлика як літератора, публіциста та громадського діяча також було належним чином оцінено в Галичині. Зокрема, за ініціативи діячів Русько-української радикальної партії (далі – РУРП) в краї 20 листопада 1904 р. відбулося урочисте святкування тридцятилітнього ювілею його праці. Повідомлення про цей захід та промови, виголошені на ньому, де було високо оцінено діяльність М. Павлика, з'явилися майже у всіх українських часописах. Окрім цього, завдяки зусиллям ювілейного комітету, в 1905 р. видано окрему книгу, де з'явилася детальна інформація про хід святкування ювілею. Проте це не завало полеміці між І. Франком, який у ЛНВ опублікував статтю “М. Павлик. Замість ювілейної силуетки”²², та М. Павликом, що видав брошуру “Пан Іван Франко супроти мого 30-літнього ювілея”²³. Суперечка між ними зводилася до того, чи варто витратити великі кошти з бюджету радикальної партії, які вона отримала від меценатів із Наддніпрянщини, на святкування ювілеїв та окремі видавничі проекти.

¹⁷ Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; гол. ред. П. Сохань. Львів : Світ, 2002. Т. 1 : Серія “Суспільно-політичні твори” (1894–1907). С. 201.

¹⁸ Стефаник В. Поети і інтелігенція. *Стефаник В. Повне зібрання творів* : у 3 т. Т. 2. С. 81–82.

¹⁹ Ювілей 25-літньої діяльності Івана Франка. *Літературно-науковий вістник*. 1898. Т. IV. С. 119.

²⁰ Привіт Іванові Франкові в сорокаліття його письменницької праці. 1874–1914. *Літературно-науковий збірник*. Львів : 3 друкарні НТШ, 1916. 390 с.

²¹ Павлик М. Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині. *Друг*. 1876. Ч. 12. 15 (27) червня. С. 203–206.

²² Франко І. Михайло Павлик. Замість ювілейної силуетки. *Літературно-науковий вістник*. 1905. Т. XXIX. С. 160–166.

²³ Павлик М. Пан Іван Франко супроти мого 30-літнього ювілея. Львів : друкарня Народова Манецких, 1905. 12 с.

Низку розвідок про українську літературу кінця XIX – початку XX ст. опублікував Осип Маковей на сторінках ЛНВ в тематичній добірці “Літературно-критична студія”, де автор зробив професійний аналіз творчості відомих письменників: Андрія Чайковського, Степана Коваліва, Ольги Кобилянської, Павла Грабовського, Пантелеймона Куліша та інших. Не менш змістовною була стаття “Слово і діло галицьких москвофілів” О. Маковея, надрукована в рубриці “З життя і письменства”²⁴.

Найбільшої уваги, зважаючи на змістовність і професіоналізм, заслуговують публіцистичні розвідки І. Франка про розвиток літератури. Чимало з них присвячені з’ясуванню ролі українського письменства в національно-культурному відродженні Галичини: “Ціна літературної праці”, “З історії науки і літератури”, “Література, її завдання і найважливіші ціхи” тощо. В останній з них І. Франко закликав письменників дотримуватися реалізму у своїй праці, при цьому зазначаючи: “Література, так як і наука сьогочасна, повинна бути робітницею на полі людського поступу... Вона громадить і описує факти щоденного життя, вважаючи тільки на правду... Вона через те вказує на хиби суспільного устрою там, де не все може добратися наука... і старається будити охоту і силу в читателях до усунення хиб – се її поступова тенденція”²⁵.

Чимало публіцистичних розвідок письменника було присвячено видавничим справам, талановитим літераторам із Наддніпрянщини, зокрема Лесі Українці, Маркові Вовчку, Володи-миру Самійленку тощо та найвідомішим діячам світового письменства. Серед останніх особливий резонанс мала праця “Поет зради”, присвячена польському лірику Адаму Міцкевичу, де І. Франко зробив глибокий аналіз творчості відомого літератора та прийшов до такого висновку: “Так оце розглянули ми майже всю поетичну творчість Міцкевича і маю надію, що в достатній мірі переконалися, що головною темою майже всіх його творів була зрада в найрізноманітніших іпостасях... і сумний мусить бути стан народу, який такого поета вважає своїм найбільшим національним героєм і пророком...”²⁶. Публікація вищевказаної статті в одному з німецькомовних видань викликала неабияке обурення серед польського населення Галичини; письменник змушений був відмовитися від редагування польськомовного часопису “*Kuŕjer Lwowski*”. Насправді ж така риторика була зумовлена не стільки впливом літературної творчості одного найвизначніших польських поетів, а парламентської виборчої кампанії 1897 р., яка у вітчизняній історіографії отримала назву “криваві баденівські вибори”. Такі висновки нами зроблено на основі аналізу іншої публіцистичної розвідки І. Франка “Руськопольська згода і українськопольське братання”, що була опублікована 1906 р.

До п’ятої тематичної групи опрацьованих нами творів лідерів національно-культурного руху належить публіцистика, присвячена актуальним проблемам театрального, музичного та образотворчого мистецтва. Одним із важливих аспектів культурного життя українців краю був процес становлення та розвитку українського театру. Праці громадських діячів, опубліковані впродовж 60-х рр. XIX ст. – початку XX ст., дозволяють прослідкувати те, як формувалася україномовна професійна театральна трупа в Галичині. Перші публікації про необхідність створення українського театального колективу з’явилися на сторінках русофільського часопису “Слово” 1861 р. Їхній автор – відомий у краї політик та громадський діяч Юліан Лаврівський у статті “Проект до заведення руського театру в Львові”²⁷ спробував переконати українську громадськість у необхідності створення національного театру.

Ініціативу Ю. Лаврівського підтримав письменник і драматург Григорій Якимович, який у статті “З-під руського серця”²⁸ запропонував, зважаючи на чималі труднощі в організації

²⁴ Маковей О. З життя і письменства. Слово і діло галицьких москвофілів. *Літературно-науковий вістник*. 1899. Т. 5. С. 162–176.

²⁵ Франко І. Література, її завдання і найважливіші ціхи. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 26 : Літературно-критичні праці (1876–1885) / упоряд. та комент. Н. О. Вишневої. Київ : Наукова думка, 1980. С. 13.

²⁶ Франко І. Поет зради. *Мозаїка : Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв.* : у 50 т. / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів : Каменяр, 2001. С. 213.

²⁷ Лаврівський Ю. Проект до заведення руського театру в Львові. *Слово*. 1861. 26 лип.

²⁸ Якимович Г. З-під руського серця. *Слово*. 1863. 23 жовт.

професійної трупи, для початку створити аматорський театральний колектив, що буде гастролювати в різних містах Галичини. 1863 р. Г. Якимович порадив українській громадськості організувати спеціальний комітет для збору коштів на потреби національного театру. Це завдання згодом узяв на себе провід товариства “Руська бесіда”.

Український театр у Галичині, що переживав чимало періодів розквіту та занепаду, не завжди користувався належною увагою глядача. Про це писав І. Франко в одній зі статей, опублікованих у часописі РУРП “Народ”: “Я вбачав причину сього в тім, що він замало народний, що в його існуванню не заінтересовані широкі маси нашого народу, незаінтересовано поперед усього наше селянство”²⁹. На думку Івана Яковича, найважливіші передумови, що приведуть до “народності” театру, такі: 1) світогляд, який відбивав би справжні прагнення народу; 2) популярність театального мистецтва серед широких народних мас; 3) його загальнодоступність.

Низка розвідок, опублікованих у періодичних виданнях краю, були присвячені важливим аспектам розвитку українського образотворчого та музичного мистецтва. Зокрема, М. Грушевський у статті “Друга руська артистична вистава у Львові” поділився з читачами враженнями від виставки картин українських митців, яку організувало Товариство для розвою руської штуки в 1900 р. На думку вченого, українське малярство ще не вийшло на рівень вимог тодішнього європейського мистецтва. З цього приводу він зазначив: “Немає ще руської штуки, але єсть руські артисти”³⁰. Це дозволило йому висловити зауваження щодо діяльності Товариства для розвою руської штуки, яке не докладало належних зусиль для розвитку українського малярства, а було вузькопрофесійним об’єднанням художників. Щоб виправити ситуацію на краще, М. Грушевський запропонував об’єднати в рамках цього товариства всіх українських майстрів пензля, організувати виставки окремих митців, порадив національно-культурним товариствам та окремим особам придбати для себе твори українських художників. Останнє неабияк сприяло б як покращенню матеріального становища митців, так і поширенню образотворчого мистецтва серед українців Галичини.

Публіцистична розвідка І. Труша, одного з найвідоміших художників Галичини досліджуваного періоду, “Чи можлива у нас штука?” також була присвячена численним проблемам українського малярства краю. Автор бачив можливість їхнього вирішення приблизно так само, як і М. Грушевський. Проте у своїй розвідці він акцентував, перш за все, увагу на матеріальній підтримці образотворчого мистецтва, необхідності фінансового заохочення художників-початківців. За його даними, якщо польські художники щороку отримували 25 тис. гульденів, то українські лише 300. І. Труш справедливо зазначив, що кардинальні зрушення в українському малярстві могли б відбутися лише зі зміною політичного становища української нації³¹. Ця розвідка є однією з найзмістовніших у вказаній групі і певною мірою показує трансформацію національно-культурного руху у національно-визвольний.

Помітні зрушення в галузі українського музичного мистецтва відбулися в Галичині наприкінці XIX ст., коли було створено низку музичних товариств, періодичних видань, навчальних закладів. Проте найбільш неординарною подією мистецького життя краю початку XX ст. став візит до Галичини в 1903 р. видатного композитора Миколи Лисенка, який тогочасна українська преса назвала “величавим народним святом, правдивим тріумфом української національної музики”³². І. Франко в статті “Лисенкове свято в Австрії”, опублікованій 1904 р. в ЛНВ, не лише акцентував увагу читачів на насиченій програмі візиту українського композитора і на тому факті, що “Галичина й Буковина привитали Лисенка величаво, як не витали доси нікого”³³, але й звернув увагу на низький рівень музичної культури в Галичині. На його думку, твори композитора, що звучали на концертах на його честь, були виконані на низькому рівні, що не могло влаштувати не лише М. Лисенка, але й інших слухачів. Таким чином, І. Франко

²⁹ Франко І. Наш театр. *Народ*. 1892. Ч. 15–18. С. 198.

³⁰ Грушевський М. С. Твори : у 50 т. Т. 1. С. 226.

³¹ Труш І. Чи можлива у нас штука? *Будучність*. 1899. 1 жовт. С. 10–11.

³² *Діло*. 1903. 22 лист.

³³ Франко І. Лисенкове свято в Австрії. *Літературно-науковий вістник*. 1904. Т. 25. С. 47.

актуалізував важливу проблему – необхідність підняти українське музичне мистецтво на належний рівень.

На це звернув увагу відомий у Галичині композитор, активний учасник усіх музичних товариств, автор багатьох наукових праць, рецензій тощо С. Людкевич. 1902 р. композитор виступив як один з ініціаторів заснування у Львові української консерваторії. Про це йдеться у статті “Кілька слів про потребу заснування української музичної консерваторії у Львові”³⁴. С. Людкевич наголошував, що без плідної праці на культурній ниві українцям неможливо здобути для себе не лише національно-культурні права, але й політичні.

До шостої окресленої нами тематичної групи належать твори державних діячів і лідерів національно-культурного руху, що дозволяють прослідкувати за його трансформацією з національно-культурного в національно-визвольний. Вона прослідковується вже наприкінці XIX – початку XX ст., разом із політичною структуризацією галицько-українського суспільства, коли ідеал політичної незалежності України, соборності її земель було включено до програмових документів провідних українських політичних партій Галичини.

У особовому фонді вченого та політика Володимира Охримовича в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів зберігається рукопис праці “Статистичні дані про національний склад Східної Галичини в 1900–1910 рр.”. У ній автор зупинився і на причинах, що гальмували розвиток української національної ідеї серед українців Галичини. Серед них – не вирішене остаточно питання: “який ми народ і яке наше “я””; українофільство і москвофільство; брак національної свідомості серед широких мас населення, нерозуміння національних інтересів тощо³⁵.

Ця тенденція спостерігається і в творах інших лідерів національного руху. Ю. Бачинський 1895 р. у праці “Україна irredenta”, незважаючи на певну партійну заангажованість, справедливо зазначав, що в контексті боротьби за політичну самостійність українських земель “треба розпочати антицентралістичну політику і задля того підпирати всі ті австрійські народності, що вже розпочали таку антицентралістичну політику, а друге: треба взятися з цілою енергією за справу реформи нинішніх виборчих ординацій до сойму і до парламенту в напрямі загальних і безпосередніх виборів”³⁶. Появу праці Ю. Бачинського І. Франко розцінив “як прояв національного почуття і національної свідомості”³⁷. Останній у публіцистичних розвідках “Що таке поступ?”, “Україна irredenta”, “Поза межами можливого” та інших, написаних наприкінці XIX – початку XX ст., прийшов до висновку, що лише “політична самостійність всякого народу” є запорукою вирішення його економічних, соціальних та культурних проблем.

В іншій публіцистичній праці в журналі “Житє і слово” 1897 р. І. Франко писав: “Нині ми розуміємо, що перша і головна основа розвою народнього – освідомлюванне і розбуджуванне мас, праця над їхнім просвічуванем у кожному напрямі, отже не тільки господарським і історично-національним, але поперед усього політичним і суспільним... Бо ані фіра книжок самих сего не зробить, ані копиця брошур самих, ані пів копи послів самих, ані Академія наук сама, ані тисяча шкіл з руською мовою викладовою, ані тисяча віч самих. Треба всего сего, але треба всего, на всі боки, щоб ми справді росли органічно, то тоді тяжче буде ворожій силі спинити нас у тім рості”³⁸.

³⁴ Людкевич С. Кілька слів про потребу заснування української музичної консерваторії у Львові. *Дослідження, статті, рецензії, виступи* : у 2 т. / упоряд., редакційна, вступна стаття і примітки З. Штундер. Львів : Дивосвіт, 1999. Т. 1. С. 254–256.

³⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 372 : Охримович Володимир, адвокат, письменник, етнограф, етнолог, громадсько-політичний діяч, дійсний член НТШ. 1870–1931 рр. Оп. 1. Спр. 7 : Статистичні дані про національний склад Східної Галичини складені Охримовичем Володимиром. 1900–1910 рр. Арк. 1–2.

³⁶ Бачинський Ю. Україна irredenta. *Українська суспільно-політична думка в 20 столітті* : у 3 т. / упоряд. Т. Гунчак, Р. Сокальник. Мюнхен : Сучасність, 1983. Т. 1. С. 30.

³⁷ Франко І. По за межами можливого. *Українська суспільно-політична думка в 20 столітті* : у 3 т. Т. 1. С. 87.

³⁸ Франко І. і Леся Українка про шляхи розвитку українського політичного руху. *Українська суспільно-політична думка в 20 столітті* : у 3 т. 1983. Т. 1. С. 37.

Ідея політичної самостійності в Галичині особливо активізувалася на початку ХХ ст. в контексті боротьби за український університет у Львові. Лідери українського національного руху, формулюючи резолюції віч, не упустили нагоди оголосити про політичні прагнення. В одному з таких документів, підписаному Володимиром Старосольським, зазначалося: “Нашим обов’язком є односердно та одностайно, друг при друзі, грімко та твердо проголосити світові, що найвищою ціллю, найвищою ідеєю національно-політичних змагань усієї молодіжи є незалежна Україна”³⁹.

Поряд з цим варто зазначити, що все ж таки в діях української політичної еліти домінували менш радикальні позиції. Аналіз творів державних діячів і лідерів національно-культурного руху (Костя Левицького, Михайла Грушевського, Володимира Винниченка) дозволяє стверджувати щодо ідеї та практики української соборності, що, попри “окремі” вияви “національного єднання” напередодні доленосних історичних подій, як галицьке, так і наддніпрянське українство було зорієнтоване передусім на “свої” імперські державно-політичні утворення і саме з їх внутрішніми перетвореннями пов’язувало поліпшення власної долі. А державно-соборницькі настрої і прагнення стали наростати пізніше під впливом національно-консолідаційних та державницьких процесів інших європейських народів, коли українська еліта почала усвідомлювати нову національно-історичну перспективу⁴⁰.

Своє бачення національно-культурного та національно-визвольного рухів мали польські, австрійські та російські державні діячі й політичні лідери. Серед польських політиків заслуговує на увагу публіцистика відомого своїми демократичними поглядами Л. Василевського (Leon Wasilewski). 1911 р. у праці “Україна і українська справа”⁴¹ (видана польською мовою в Кракові) він відстоював думку, що український національно-визвольний рух за своєю активністю відстає від польського, але рано чи пізно він зуміє втілити в життя прагнення українців до незалежності, тому полякам і українцям варто спільно йти до однієї мети. Автор вважав, що польсько-українське порозуміння повинно ґрунтуватися на засадах слов’янської єдності та антиросійській платформі.

Інший погляд на український національно-культурний рух та його трансформацію в національно-визвольний (або неможливість такої еволюції) мав представник лівого крила польських політичних сил – людовець Францішек Стефчик (Franciszek Stefczyk). У статистично-публіцистичному дослідженні “Проблема сеймової виборчої реформи у світлі статистики людності та податків”⁴² він доводив, що у визначенні кількості мандатів для українських і польських депутатів сейму необхідно враховувати не лише чисельну, але й податкову перевагу польського населення над українським. У результаті, згідно з його аргументами поляки мали отримати вагому більшість у Галицькому сеймі і тотальний вплив на всі сфери галицького суспільства.

Національні прагнення українців Галичини були повністю проігноровані російськими політиками. Лідер російських кадетів Павло Мілюков (Павел Милуков) у праці “Национальный вопрос. Происхождение национальности и национальные вопросы в России”, в контексті захисту “общерусской” ідеї, відстоював право Російської імперії “повернути собі російські території втрачені в результаті поділів Речі Посполитої часів Катерини II”⁴³. У першу чергу це стосувалося Галичини, на яку претендувала Росія ще в 1772 р.

Інший російський громадсько-політичний діяч та публіцист Павло Струве (Павел Струве) в працях, опублікованих на сторінках періодичного видання “Русская мысль”, ототожнював поняття “імперія” та “національна держава”, відстоюючи право Росії географічно розширювати

³⁹ Матеріяли другого віча української академічної молоді. *Українська суспільно-політична думка в 20 столітті* : у 3 т. 1983. Т. 1. С. 76.

⁴⁰ Там само. С. 398.

⁴¹ Wasilewski L. *Ukraina i sprawa ukraińska*. Kraków, 1911. 200 s.

⁴² Stefczyk F. *Problemy sejmowej reformy wyborczej w swietle statystyki ludnościowej i podatkowej*. Lwów : Nakładem Rady narodowej, 1912. 48 s.

⁴³ Милуков П. *Национальный вопрос. Происхождение национальности и национальные вопросы в России*. Прага, 1925. С. 154.

кордони. Першочерговим її завданням у Першій світовій війні П. Струве вважав “возз’єднання і об’єднання з імперією всіх частин російського народу”, тобто анексію Галичини. Доводив, що приєднання Галичини потрібне для “внутрішнього оздоровлення Росії”⁴⁴.

Отже, твори державних діячів і лідерів національно-культурного руху другої половини XIX – початку XX ст. складають чималу групу джерел з історії національно-культурного руху. Їх автори – учені, письменники, журналісти, політики, митці – намагалися привернути увагу громадськості до розвитку та використання української мови в повсякденному житті, національній освіти, науки, літератури, театрального, музичного, образотворчого мистецтва тощо та мали власні, часом досить неординарні, погляди на розв’язання проблем національно-культурного характеру, нерідко розглядали їх у контексті вирішення політичних питань. Публікація чималої кількості праць, присвячених згаданій тематиці, була зумовлена, з одного боку, інтенсивним розвитком національно-культурного руху українців, а з іншого – тим, що органами державної влади не було вжито належних заходів для вирішення тієї чи іншої важливої проблеми в цій сфері. Окрім цього, чимало розвідок державних діячів і лідерів національно-культурного руху були результатом полеміки між провідними його постатями, оскільки вони мали спірні погляди щодо того чи іншого актуального питання.

Найбільш плідною серед відомих діячів другої половини XIX – початку XX ст. була публіцистична праця І. Франка та М. Грушевського. Їхні розвідки торкалися майже всіх аспектів культурного життя українців Галичини. Наприкінці XIX – початку XX ст. спостерігалася тенденція до політизації українського національно-культурного руху, що позначилася на творах громадських діячів цього часу (Ю. Бачинського, Л. Василевського, С. Людкевича, І. Труша, І. Франка та інших), де акцентується на тому, що тільки політична самостійність українців може стати передумовою до вирішення всіх найнагальніших проблем, у тому числі культурного характеру. Вважаємо, що такий світоглядний підхід має важливе суспільне значення в умовах сучасної гібридної російсько-української війни, коли боротьба за нашу державність триває, і заслуговує на особливу увагу сучасної української історіографії.

NATIONAL-CULTURAL MOVEMENT OF UKRAINIANS IN HALYCHYNA IN THE SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURIES ON THE PAGES OF CONTEMPORARY JOURNALISTIC WORKS

Liliia SHOLOHON

State Higher Educational Institution

“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,

Department of History of Central and Eastern Europe and special branches of historical science,

Shevchenko, St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine,

e-mail: liliya.shologon@pnu.edu.ua

Summary

The article analyzes the journalistic works of the second half of the XIX – early XX centuries, devoted to the most important problems of the national and cultural movement of Ukrainians in Halychyna. The aim of the article is to reveal the views of leading scientists, writers, artists, public, cultural and political figures on the most pressing issues of Ukrainian cultural life and to follow the transformation of the national-cultural movement of Ukrainians in Halychyna into a national liberation. Among the most frequently raised issues in the pages of journalistic publications – the use of the Ukrainian language in everyday life, national education, science, literature, theater, music, fine arts and more. With the help of source criticism we tried to find out the objective-subjective information potential of journalistic works of Ukrainian, Polish and Russian public and cultural figures and politicians, which allowed to reconstruct various aspects of the national-cultural movement of Ukrainians in Halychyna during the second half of the XIX – early XX century. Hermeneutics, as the art of correctly understanding the language of another person, in particular the written text, was also important for the analysis of the works of participants in the national-cultural movement. We were able to establish that in the late

⁴⁴ Струве П. Общерусская культура и украинский партикуляризм. *Русская мысль*. 1912. № 1. С. 78.

nineteenth – early twentieth century there is a steady tendency to politicize the Ukrainian national-cultural movement and transform it into a national liberation movement. This affected the works of public figures of this time (Yu. Bachynsky, L. Vasylevsky, S. Lyudkevych, I. Trush, I. Franko and others), where it is emphasized that only the political independence of Ukrainians can be a prerequisite for solving all the most pressing problems, including cultural. Such a worldview approach is of great social importance in the conditions of the modern hybrid Russian-Ukrainian war, when the struggle for Ukrainian statehood continues.

Keywords: *Halychyna, national-cultural movement, journalistic works, public society, political independence.*

REFERENCES

- Bachynskyi, Yu. (1983). Ukraina irredenta. *Ukrainska suspilno-politychna dumka v 20 stolitti*. In 3 vol. T. Hunchak, R. Sokalnyk (Comps.) Miunkhen : Suchasnist, vol. 1, pp. 26–33 (in Ukrainian).
- Didytskyi, B. (1866). *V odyh chas nauchytsia Malorusynu po velykorusky [At one time he will learn Malorussian in Great Russian]*. Lvov: V typohrafiu Instytutu Stavropyhiiskoho (in Ukrainian).
- Dilo. (1903, 22 lystopada) (in Ukrainian).
- Dnistrianskyi, S. (B. r.). *Prava ruskoj movy u lvivskim universyteti [Russian language rights at Lviv University]* (in Ukrainian).
- Franko, I. (1980). Literatura, yii zavdannia i naivazhlyvishi tsikhy. *Zibrannia tvoriv*. In 50 vol. Vol. 26: Literaturno-krytychni pratsi (1876–1885). N. O. Vyshnevska (Comp.) Kyiv: Naukova dumka, pp. 5–14 (in Ukrainian).
- Franko, I. (1892). Nash teatr [Our theater]. *Narod*, part 15–18, pp. 196–201 (in Ukrainian).
- Franko, I. (1903). *Motyvy do proektovanoi zminy statutu [Motives for the planned change of the charter]*. Lviv (in Ukrainian).
- Franko, I. (1904). Lysenkove sviato v Avstrii [Lysenkov holiday in Austria]. *Literaturno-naukovyi vistnyk*, vol. 25, pp. 47–52 (in Ukrainian).
- Franko, I. (1905). Mykhailo Pavlyk. Zamist yuvileinoi sylvetky [Mikehal Pavlyk. Instead of a jubilee napkin.]. *Literaturno-naukovyi vistnyk*, vol. XXIX, pp. 160–166 (in Ukrainian).
- Franko, I. (2001). Poet zrazy [Poet of betrayal]. *Mozaika: Iz tvoriv, shcho ne vviishly do Zibr. tv. u 50 t.* Z. T. Franko, M. H. Vasylenko (Comps.) Lviv: Kameniar, pp. 201–213 (in Ukrainian).
- Franko I. (1983). Po za mezhamy mozhlyvoho [On beyond the possible]. *Ukrainska suspilno-politychna dumka v 20 stolitti*. In 3 vol. T. Hunchak, R. Sokalnyk (Comps.). Miunkhen: Suchasnist, vol. 1, pp. 80–87 (in Ukrainian).
- Hunchak, T., Sokalnyk, R. (Comps.) (1983). Franko I. i Lesia Ukrainka pro shliakhy rozvytku ukrainskoho politychnoho rukhu [Franko I. and Lesya Ukrainka on the ways of development of the Ukrainian political movement]. *Ukrainska suspilno-politychna dumka v 20 stolitti*. In 3 vol. Miunkhen: Suchasnist, vol. 1, pp. 34–52 (in Ukrainian).
- Hrushevskyi, M. S. (2002). *Tvory: u 50 t. T. 1: Seriiia “Suspilno-politychni tvory” (1894–1907) [Works: in 50 vols. Vol. 1: Series “Socio-political works” (1894–1907)]*. P. Sokhan, Ya. Dashkevych, I. Hyrych (Comps.). Lviv: Svit (in Ukrainian).
- Kobrynska, N. (1887). Ruske zhinotstvo v Halychyni v nashykh chasakh [Russian women in Galicia in our time]. *Pershyi vinok*, pp. 68–102 (in Ukrainian).
- Kobrynska, N. (1887). Pro pervisnu tsil tovarystva ruskykh zhinok v Stanyslavovi, zaviazanoho 1884 r. [On the original purpose of the Society of Russian Women in Stanislavov, established in 1884]. *Pershyi vinok*, pp. 457–463 (in Ukrainian).
- Kuhutiak, M. (1993). *Halychyna: storinky istorii. Narys suspilno-politychnoho rukhu (XIX st. – 1939 r.) [Galicia: pages of history. Essay on the socio-political movement (XIX century – 1939)]*. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
- Lavrivskyi, Yu. (1861). Proekt do zavedennia ruskooho teatru v Lvovi [Project for the establishment of a Russian theater in Lviv]. *Slovo*, 26 lypnia (in Ukrainian).
- Liudkevych, S. (1999). Kilka sliv pro potrebu zasnovannia ukrainskoj muzychnoi konservatorii u Lvovi [Research, articles, reviews, speeches]. *Doslidzhennia, statii, retsenzii, vystupy*. In 2 vol. Z. Shtunder (Comp.). Lviv: Dyvosvit, vol. 1, pp. 254–256 (in Ukrainian).
- Hunchak, T., Sokalnyk, R. (Comps.) (1983). Materialy druhoho vicha ukrainskoj akademichnoi molodi [Materials of the second chamber of the Ukrainian academic youth]. *Ukrainska suspilno-politychna dumka v 20 stolitti*. In 3 vol. Miunkhen: Suchasnist, vol. 1, pp. 75–79 (in Ukrainian).
- Makovei, O. (1899). Z zhyttia i pysmenstva. Slovo i dilo halytskykh moskovofiliv [Materials of the second chamber of the Ukrainian academic youth]. *Literaturno-naukovyi vistnyk*, vol. 5, pp. 162–176 (in Ukrainian).

Milyukov, P. (1925). *Natsyonalnui vopros. Proiskhozhdenie natsyonalnosti i natsyonalnue voprosu v Rossii* [The national question. The origin of nationality and national issues in Russia]. Praha (in Russian).

Mykhalskyi, I. S. (2003). *Dzherela z istorii ukrainskykh politychnykh partii kintsia XIX – pochatku XX st.* [Sources on the history of Ukrainian political parties of the late nineteenth – early twentieth century]. Luhansk: Alma-mater (in Ukrainian).

Nazaruk, O. (1907). Shcho povynno buty naivazhlyvishym zavdaniem prosvitnykh orhanizatsii? [What should be the most important task of educational organizations?]. *Pysmo z "Prosvity"*, part 6, pp. 1–2 (in Ukrainian).

O yazytsi ruskym [About the Russian language] (1849, 10 sichnia). *Zoria Halytska* (in Ukrainian).

Pavlyk, M. (1876). Potreba etnografychno-statystychnoy roboty v Halychyni [The need for ethnographic and statistical work in Galicia]. *Druh*, 15 (27) chervnia, part 12, pp. 203–206 (in Ukrainian).

Pavlyk, M. (1887). *Pro rusko-ukrainski chytalni. Chastyna persha*. Lviv: Z drukarni tovarystva imeny Shevchenka (in Ukrainian).

Pavlyk, M. (1905). *Pan Ivan Franko suproty moho 30-litnoho yuvyleia* [Mr. Ivan Franko against my 30th anniversary]. Lviv: drukarnia Narodova Manetskykh (in Ukrainian).

Pavlyk, M. (1905). *Z "Naukovoho tovarystva im. Shevchenka" u Lvovi* [From "The Scientific Society. Shevchenko" in Lviv]. Lviv: Z drukarni Udilovoi (in Ukrainian).

Podolynskyi, V. (2001). *Slovo perestorohy* [A word of caution]. F. Steblij (Comp.). Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Pryvit Ivanovy Frankovy v soroklittie yoho pysmennytskoi pratsi. 1874–1914. Literaturno-naukovyi zbirnyk [Greetings to Ivanova Frankova in the fortieth anniversary of his literary work. 1874–1914] (1916). Lviv: Z drukarni NTSh (in Ukrainian).

Raikivskyi, I. (2012). *Ideia ukrainskoi natsionalnoi yednosti v hromadskomu zhytti Halychyny XIX stolittia* [The idea of Ukrainian national unity in the public life of Galicia in the XIX century]. Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka (in Ukrainian).

Hyrych, I. (Comp.). (1995). *Shchodennyk M. Hrushevskoho (1904–1910 rr.)* [Diary of M. Hrushevsky (1904–1910)]. Kyivska starovyna, no. 1, pp. 10–30 (in Ukrainian).

Stefanyk, V. (1952). *Povne zibrannia tvoriv: u 3 t. T. 2: Avtobiohrafichni tvory, poezii v prozi, publitsystyka, nezakincheni tvory i pereklady* [Complete collection of works. In 3 vol. Vol. 2: Autobiographical works, poetry in prose, journalism, unfinished works and translations]. O. I. Biletskyi (Comp.). Kyiv: Vyd-vo Akademii nauk Ukrainskoi RSR (in Ukrainian).

Stefczyk, F. (1912). *Problemy sejmowej reformy wyborczej w swietle statystyki ludnościowej i podatkowej*. Lwów: Nakładem Rady narodowej (in Polish).

Struve, P. (1912). Obshcherusskaia kultura i ukraynskyi partykuliaryzm [All-Russian culture and Ukrainian particularism]. *Russkaia musl*, no. 1, pp. 68–82 (in Russian).

Trush, I. (1899, 1 zhovtnia). Chy mozhlyva u nas shtuka? [Is a thing possible for us?]. *Buduchnist*, pp. 10–11 (in Ukrainian).

Velykochyi, V. S. (2009). *Ukrainska istoriografiia suspilno-politychnykh protsesiv v Halychyni 1914–1919 rr.* [Ukrainian historiography of socio-political processes in Galicia in 1914–1919]. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni V. Stefanyka (in Ukrainian).

Wasilewski, L. (1911). *Ukraina i sprawa ukrainska*. Kraków (in Polish).

Yakymovych, H. (1863, 23 zhovtnia). Z-pid ruskoho sertsia [From under the Russian heart]. *Slovo* (in Ukrainian).

Yuvilei 25-litnoi diialnosti Ivana Franka [Anniversary of the 25-year activity of Ivan Franko]. (1898). *Literaturno-naukovyi vistnyk*, vol. IV, pp. 113–133 (in Ukrainian).

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ

УДК 346.5 (=1:477):352.075(477.83/.86) “1908/1914”

ГОСПОДАРСЬКО-АДМІНІСТРАТИВНІ ПИТАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА СЕСІЯХ
ГАЛИЦЬКОГО КРАЙОВОГО СЕЙМУ (1908–1914 рр.)**Тарас ВОДОСЛАВСЬКИЙ***Державний вищий навчальний заклад**“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”**кафедра історії України і методики викладання історії,**вул. Шевченка 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна**e-mail: vodoslavskiytaras1997@ukr.net**DOI: 10.15330/gal.34.234-246**ORCID: 0000-0001-5995-3832*

У статті висвітлено господарсько-адміністративні питання українців у діяльності послів Галицького крайового сейму в 1908–1914 рр., напередодні Першої світової війни. Автор поставив за мету визначити основні господарсько-адміністративні проблеми населення Галичини, з'ясувати кількість внесків, поданих послами-українцями, та їх результативність, розкрити загальну активність українського сеймового представництва та окремих політичних партій, найбільш активних депутатів і таких, що вели себе більш пасивно. Зокрема, у внесках представників української сеймової репрезентації порушувалися питання надання допомоги мешканцям для боротьби з наслідками природних лих, спорудження об'єктів інфраструктури, вирішення соціальних проблем, сприяння веденню сільського господарства, прийняття крайових законів у господарській сфері та внесення до них поправок, виділення нових адміністративних і судових одиниць у межах краю. Проблематика роботи дозволяє дослідити найбільш нагальні потреби повсякденного життя галицьких українців, з'ясувати, наскільки швидко та ефективно вони вирішувалися місцевою законодавчо-представницькою владою.

Ключові слова: *Галицький крайовий сейм, посол, депутат, українці, поляки, господарсько-адміністративні питання.*

Конституційні реформи монархії Габсбургів у 60-х рр. XIX ст. запроваджували центральний парламент у Відні та місцеві законодавчі органи влади – крайові сейми – в усіх автономних провінціях держави. Згідно виданого імператором Францом-Йосифом I 26 лютого 1861 р. конституційного закону – “лютневого патенту” – в Королівстві Галичини і Лодомерії з Великим князівством Краківським було створено Галицький крайовий сейм¹. Сеймові повноваження фактично зосереджувалися навколо кількох основних сфер життя населення краю: культурно-освітньої, господарсько-адміністративної, бюджетно-фінансової та ін. Дослідження діяльності українського сеймового представництва в маловивчених в історичній науці господарських і адміністративних питаннях сприятиме кращому розумінню реалій життя мешканців крайової автономії, їх соціальних потреб, способу життя, взаємовідносин з місцевою і центральною владою, певною мірою дозволяє відтворити повсякденну історію галицького суспільства початку XX ст.

Господарсько-адміністративна тематика в діяльності українського представництва Галицького сейму протягом 1908–1914 рр. практично не висвітлювалася в науковій літературі. Однак розгляд даних питань сеймом в інші часові проміжки, а також деякі юридичні аспекти сеймових повноважень у цій сфері, частково відображено у працях Олени Аркуші², Ігора Чор-

¹ Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів : Тріада плюс, 2010. С. 9–10.

² Аркуша О. Українське представництво в Галицькому сеймі (1889–1901) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Львів : НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. С. 22–23.

новола³, Любомира Ілина⁴, Станіслава Гродзіцького (Stanisława Grodziskiego)⁵ та деяких ін., що є підґрунтям для розуміння специфіки дослідження проблеми. Недостатня вивченість діяльності українського представництва в Галицькому сеймі 1908–1914 рр. зумовлює важливість обраної теми. Особливо це стосується господарсько-адміністративних питань, що досі були поза увагою дослідників, оскільки більшість публікацій стосувалися культурно-освітньої та суспільно-політичної сфер життя українського суспільства Галичини. Автор пропонованої статті поставив за мету з'ясувати господарсько-адміністративні проблеми галицьких українців крізь призму діяльності українського представництва на сесіях Галицького сейму (1908–1914 рр.).

Проаналізувавши стенографічні протоколи засідань Галицького крайового сейму (“Sprawozdanie Stenograficzne z Rozpraw Galicyjskiego Sejmu Krajowego”, назва з часом змінювалася) за 1908–1914 рр., нами виділено кілька основних напрямків роботи українського представництва з господарсько-адміністративних питань і визначено кількість внесків у досліджуваній період – 207, які ставилися українськими послами з метою вирішення цих проблем. Зокрема, в господарській сфері ініціативи послів-українців поділено на такі, що стосувалися допомоги місцевому населенню через різноманітні природні лиха – 80 внесків⁶, питання інфраструктури краю – 71⁷, розвиток сільського господарства – одинадцять⁸, соціальні проблеми – дев'ять⁹.

³ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (нарис з історії українського парламентаризму). Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. С. 223.

⁴ Ілин Л. Українське представництво Галицького Крайового сейму в 1870–1876 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2009. С. 13–14.

⁵ Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1993. S. 83–86.

⁶ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1 : Posiedzenie 1–36 [całość]. S. 21, 22, 28, 45, 46, 49, 50, 52, 71, 89, 90, 93, 97, 107, 114. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/10227/edition/31461/content> (дата звернення 06.03.2021); Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1909 i 1910 od 16. Września do 16. Października 1909 i od 11. stycznia do 19. Lutego 1910. T. 2 : Posiedzenie 37–84 [całość]. S. 23, 38, 46, 53, 54, 62, 69, 73, 88, 89, 96, 99, 102, 109, 122, 123. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/18998/edition/33782/content> (дата звернення: 06.03.2021); Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1910 od 22. Września do 18. Listopada 1910. T. 3 : Posiedzenie 85–113 [całość]. S. 15, 25, 34, 41, 45, 49, 50, 53, 60. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/19002/edition/33277/> content (дата звернення: 06.03.2021); Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1912 od 11. Stycznia do 14. Lutego 1912. T. 4 : Posiedzenie 114–119 [całość]. S. 21. URL: [https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/19004/edition/34822/](https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/19004/edition/34822/content) content (дата звернення: 06.03.2021); Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913/14 od 5. Grudnia 1913 do 14. Marca 1914. [całość]. S. 14, 36, 40, 54, 69, 70, 79, 88, 92. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/10232/edition/33831/content> (дата звернення: 06.03.2021).

⁷ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1 : Posiedzenie 1–36 [całość]. S. 28, 44, 45, 49, 52, 56, 60, 67, 71, 83, 90, 93, 97, 107, 114, 115; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1909 i 1910 od 16. Września do 16. Października 1909 i od 11. Stycznia do 19. Lutego 1910. T. 2 : Posiedzenie 37–84 [całość]. S. 38, 88, 96, 99, 122; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913/14 od 5. Grudnia 1913 do 14. Marca 1914. [całość]. S. 5, 14, 24, 26, 27, 40, 43, 51, 69, 74, 88, 92, 93, 95.

⁸ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1 : Posiedzenie 1–36 [całość]. S. 44, 60, 79, 89, 93, 97; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1909 i 1910 od 16. Września do 16. Października 1909 i od 11. Stycznia do 19. Lutego 1910. T. 2 : Posiedzenie 37–84 [całość]. S. 28, 96; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu

Водночас до адміністративної сфери віднесено внески щодо прийняття деяких законодавчих актів або внесення в них поправок – 24¹⁰, а також створення нових адміністративних одиниць та судових округів у Галичині чи змін в їхньому складі – 12¹¹.

Аналіз стенограм засідань допоміг визначити, яку кількість внесків у господарсько-адміністративній сфері подавали різні українські політичні сили. Зокрема, під час каденції 1908–1913 рр. українське сеймове представництво складалося з двох фракцій: “Українсько-руського соймового клубу”, куди входило 13 народовців та троє радикалів, і “Русского клубу”, сформованого дев’ятьма москвофілами¹². За нашими підрахунками, за цю каденцію члени Української національно-демократичної партії (далі – УНДП) поставили на розгляд Галицького сейму 94 внески¹³, Української радикальної партії (далі – УРП) – 14¹⁴, Русської народної партії

Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1910 od 22. Września do 18. Listopada 1910. T. 3 : Posiedzenie 85–113 [całość]. S. 27; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913 od 18-gomarca do 2-go kwietnia 1913. T. 5 : Posiedzenie 120–122 [całość]. S. 24. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/19006/edition/33276/content> (дата звернення 06.03.2021); Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913/14 od 5. Grudnia 1913 do 14. Marca 1914. [całość]. S. 32.

⁹ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1 : Posiedzenie 1–36 [całość]. S. 83, 97, 107; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1909 i 1910 od 16. Września do 16. Października 1909 i od 11. Stycznia do 19. Lutego 1910. T. 2 : Posiedzenie 37–84 [całość]. S. 35, 62, 109; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913/14 od 5. Grudnia 1913 do 14. Marca 1914. [całość]. S. 88, 93.

¹⁰ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1 : Posiedzenie 1–36 [całość]. S. 44, 71, 114; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1909 i 1910 od 16. Września do 16. Października 1909 i od 11. Stycznia do 19. Lutego 1910. T. 2 : Posiedzenie 37–84 [całość]. S. 35, 38, 88, 96; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913 od 18-gomarca do 2-gokwietnia 1913. T. 5 : Posiedzenie 120–122 [całość]. S. 11, 14, 21, 23, 26; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913/14 od 5. Grudnia 1913 do 14. Marca 1914. [całość]. S. 70, 92, 99.

¹¹ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1 : Posiedzenie 1–36 [całość]. S. 44, 60, 71, 90, 93; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1909 i 1910 od 16. Września do 16. Października 1909 i od 11. Stycznia do 19. Lutego 1910. T. 2 : Posiedzenie 37–84 [całość]. S. 28; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913/14 od 5. Grudnia 1913 do 14. Marca 1914 [całość]. S. 14, S. 40, 79.

¹² Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів : Тріада плюс, 2010. С. 113–114.

¹³ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1 : Posiedzenie 1–36 [całość]. S. 44, 52, 56, 71, 89, 90, 93, 97, 114, 115; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1909 i 1910 od 16. Września do 16. Października 1909 i od 11. Stycznia do 19. Lutego 1910. T. 2 : Posiedzenie 37–84 [całość]. S. 35, 46, 53, 54, 73, 96, 99, 102, 109, 122, 123, 123; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1910 od 22. Września do 18. Listopada 1910. T. 3 : Posiedzenie 85–113 [całość]. S. 27, 41, 49, 50, 53, 60; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego

(далі – РНП) – 48¹⁵. У каденції 1913–1914 рр. існувала єдина українська фракція – “Український соймовий клуб”, яка складалася з 23 представників УНДП, шести членів УРП та двох безпартійних діячів. Винятком був тільки член РНП Дмитро Марков, який не входив до української фракції, був досить пасивним, не запропонувавши жодного внеску¹⁶. Протягом 1913–1914 рр. народовці подали в сейм 44 пропозиції¹⁷, радикали – п’ять¹⁸, безпартійні послі: Михайло Новаківський – дві, а Михайло Король – жодної¹⁹.

У 1908–1914 рр. українські послі Галицького крайового сейму досить часто піднімали питання господарських та адміністративних проблем українців. Найактивнішими в цій сфері вони були в 1908–1910 рр., доки 19 жовтня 1910 р. не були змушені вдатися до голосної обструкції, тобто блокування роботи сейму через боротьбу з польською консервативною більшістю за реформу сеймового виборчого законодавства²⁰. Господарські проблеми краю найяскравіше проявилися у 80-ти внесках українських депутатів щодо надання допомоги населенню через різні природні лиха. Найбільш актуальним це питання виявилось у 1908 р., оскільки в липні та серпні цього року на території Галичини випала надзвичайно велика кількість опадів, що спричинило паводки, втрату врожаїв, проблеми із заготівлею паші для худоби та інші лиха. Наприклад, у м. Сокалі, що на Львівщині, за згадані два місяці дощі загалом тривали 39 днів, протягом яких випало 221 мм. вологи при тогочасній сукупній двомісячній нормі 179 мм.²¹ Аналогічно у м. Станиславові дощ майже безперервно падав 33 дні, а волога, що випала, становила 326 мм за норми 179 мм²².

Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913 od 18-go marca do 2-go kwietnia 1913. T. 5 : Posiedzenie 120–122 [całość]. S. 11, 14, 21, 23, 24, 26.

¹⁴ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1 : Posiedzenie 1–36 [całość]. S. 22, 60, 79; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1909 i 1910 od 16. Września do 16. Października 1909 i od 11. Stycznia do 19. Lutego 1910. T. 2 : Posiedzenie 37–84 [całość]. S. 23, 62; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1910 od 22. Września do 18. Listopada 1910. T. 3 : Posiedzenie 85–113 [całość]. S. 15, 34.

¹⁵ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1 : Posiedzenie 1–36 [całość]. S. 21, 28, 45, 46, 49, 50, 67, 83, 107; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1909 i 1910 od 16. Wrześniado 16. Października 1909 i od 11. Stycznia do 19. Lutego 1910. T. 2 : Posiedzenie 37–84 [całość]. S. 28, 38, 69, 88, 89; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1910 od 22. Września do 18. Listopada 1910. T. 3 : Posiedzenie 85–113 [całość]. S. 25, 45; Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1912 od 11. Stycznia do 14. Lutego 1912. T. 4 : Posiedzenie 114–119 [całość]. S. 21.

¹⁶ Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів : Тріада плюс, 2010. С. 114–115.

¹⁷ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913/14 od 5. Grudnia 1913 do 14. Marca 1914. [całość]. S. 5, 14, 24, 26, 27, 32, 36, 40, 54, 69, 70, 74, 79, 88, 92, 95, 99.

¹⁸ Ibid. S. 43, 93.

¹⁹ Ibid. S. 51.

²⁰ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (нарис з історії українського парламентаризму). Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2002. С. 40–41.

²¹ Alegat 1. do sprawozdania Komisji budżetowej o klęskach elementarnych. Zestawienie opadów atmosferycznych w miesiącach lipcu i sierpniu 1908 r. Alegat 399. *Sprawozdanie Komisji budżetowej z przedłożenia Wydziału krajowego i wniosków poselskich o klęskach elementarnych r. 1908. Alegaty do Sprawozdań stenograficznych pierwszej sesji Dziewiątego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908.* S. 2. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/60601/edition/65233/content> (дата звернення: 06.03.2021).

²² Ibid. S. 3.

Проблеми, спричинені сильними дощами літа 1908 р., піднімалися багатьма українськими і польськими послами на сесії Галицького сейму упродовж 15 вересня – 5 листопада 1908 р. Складність ситуації була відображена, зокрема, у виступі українського посла від курії сільських громад Станиславівського повіту Лазаря Винничука 30 вересня 1908 р. під час розгляду його внеску щодо надання фінансової допомоги населенню с. Вовчинець поблизу м. Станиславова. Він емоційно зазначав: “В кожній хаті стоїть вода на пів або на цілий метр, а навіть вода до печей вливається. ... Але не лиш в хатах вода робить шкоду, але і в стайнях вода стоїть, так що господарі мусять виганяти худобу в поле на вище місце. Але вода заходить, також і до шоп і до стодол, де заливає збіжжя і сіно зібране, так що потім господарі мусять збіжжя знову на поле вивозити і розстелювати, щоби цілком не зігнило. Крім того вода забрала значну частину збіжжя, котре вже було нажаті і покладане в копи”²³. Того ж дня внесок українця було прийнято в першому читанні й відправлено на розгляд до бюджетної комісії сейму²⁴.

Масштабність лиха, спричиненого дощами влітку 1908 р., змусила депутатів Галицького сейму підійти до вирішення проблеми комплексно. Бюджетна комісія, проаналізувавши внески послів, поданих до неї після першого читання, запропонувала 27 жовтня 1908 р. на розгляд сеймової сесії доповідь в цій справі²⁵. Депутати підтримали її і прийняли ряд важливих рішень, зокрема ухвалили виділити допомогу: 1) на відновлення комунікацій, ушкоджених повенями і зливами з крайового фонду в розмірі 500000 австро-угорських крон (далі – крон). Кошти мали розподілятися порівно між постраждалими повітами на основі доповідей, складених місцевими органами влади; 2) на очищення заболочених повенями ґрунтів, екстрене будівництво на водоймах споруд, призначених на захист від повеней і паводків, проведення меліораційних робіт та інші потреби – 300 000 крон з місцевого бюджету²⁶.

Галицький сейм того ж дня, 27 жовтня 1908 р., підтримав низку інших пропозицій, запропонованих у доповіді бюджетної комісії. Зокрема, було прийнято проект Закону про отримання п'озички на ліквідацію наслідків природних лих у 1908 р. з бюджету, підпорядкованому міністерству фінансів держави, яким передбачалося отримати один мільйон крон²⁷. Прохання сеймових послів про отримання цих коштів імператор Франц-Йосиф I задовольнив через півроку, 12 травня 1909 р.²⁸.

Окрім того, 27 жовтня 1908 р. сеймові послы ухвалили рішення звернутися до цісарського уряду з проханням виділення з державної казни: а) безповоротної допомоги в розмірі п'яти мільйонів крон, у т. ч. на відновлення повітових і громадських комунікацій – 750 000 крон, очищення заболочених повенями ґрунтів, екстрене будівництво на водоймах споруд, призначених на захист від повеней і паводків, проведення меліораційних робіт та ін. – 450 000 крон, закупівлю насіння на посів озимих і ярих культур, забезпечення найбільшнього населення продуктами харчування і пашею для худоби за зниженими цінами – 3 800 000 крон; б) передбачалося надати п'ять мільйонів крон депозиту, з яких безвідсоткові п'озички власникам середніх фільварків і селянам з великими господарствами становили два мільйони крон, каса́м Райффайзена для розпорядження Крайового відділу – один мільйон крон, найбільш

²³ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1 : Posiedzenie 1–36 [całość]. S. 365.

²⁴ Ibid. S. 366.

²⁵ Ibid. S. 1470, 1490.

²⁶ Огляд діяльності Галицького сойму 1908 року. *Діло*. 1908. Ч. 265. 24 (11) падолиста. С. 1.

²⁷ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1 : Posiedzenie 1–36 [całość]. S. 1493–1494.

²⁸ Ustawa Nr. 47. z dnia 12. Maja 1909, o zaciągnięciu pożyczki na złagodzenie skutków klęsk elementarnych w roku 1908. *Dziennik Ustaw i Rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem*. Rocznik 1909. S. 99–100. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/209648/edition/198366/content> (дата звернення: 06.03.2021).

постраждалим повітам і громадам на покриття збитків за скасовані додатки до податків на дорожні і шкільні цілі – два мільйони крон²⁹.

Враховуючи масове збідніння населення через стихійні лиха 27 жовтня 1908 р. депутати проголосували за звернення до центрального уряду, щоб той: а) ввів знижки на залізниці для перевезення товарів, потрібних постраждалим від лиха 1908 р. повітам і господарствам; б) призначив достатню кількість безкоштовних вагонів з відходами від кам'яної солі для місцевостей, де постраждала паша для худоби, а там, де є соляні шахти, дозволити мешканцям безкоштовно набирати соляну ропу; в) призупинити збір податкової заборгованості в найбільш постраждалих від негоди місцевостях; г) у місцевостях з браком лісів відкрити склади з деревиною для опалення за зниженими цінами для найбільш вразливих мешканців краю³⁰. Перелічені заходи мали допомогти селянам у боротьбі з наслідками природних катаклізмів 1908 р., наприклад, відходами соляного виробництва оброблялося зіпсуто пашу, щоб худоба нею не отруїлася.

Бюджетна комісія Галицького сейму 27 жовтня 1908 р., визначивши загальні заходи з надання допомоги населенню, що найбільше постраждало від природного лиха літом 1908 р., підтримала декілька ініціатив українських послів щодо цієї проблеми, які направлялися центральному уряду для їхньої подальшої реалізації³¹. Зокрема, депутати проголосували за внески про надання матеріальної допомоги: Євгена Олесницького – для с. Верчани Стрийського повіту, Михайла Содомори – громадам Підгаєцького повіту, Антіна Старуха – Лиського повіту, Богдана Криницького – Богородчанського повіту, Лазаря Винничука – с. Вовчинець Станіславського повіту, Йосифа Ганчаковського – Турчанського повіту, Захара Скварка – Мостиського повіту, Тимотея Старуха – постраждалим від дощів пасічникам Галичини³².

На другому місці в господарсько-адміністративній сфері за кількістю внесків, поданих українськими депутатами в Галицькому сеймі, були пропозиції, що стосувалися питань крайової інфраструктури – 71. Зокрема, до цієї категорії нами віднесено питання про будівництво та ремонт доріг, мостів, залізничних шляхів і станцій, закладення промислових підприємств та деякі ін. Сюди зараховано також внески, що передбачали відновлення зруйнованих повеннями та паводками інфраструктурних об'єктів і регуляції рік – будівництво спеціальних інженерних споруд для забезпечення прилеглих до річок територій від затоплення.

Попри те, що багато українських послів подавали внески в справах крайової інфраструктури, велику кількість пропозицій сейм приймав тільки в першому читанні, а потім надовго залишав їх не розглянутими в комісіях. Тільки незначна частина внесків успішно проходили законодавчу процедуру, що, на нашу думку, значною мірою було пов'язано зі слабкістю і не чисельністю української репрезентації. Наприклад, за час сесії Галицького сейму з 15 вересня до 5 листопада 1908 р. до дорожньої комісії було адресовано 13 внесків послів-українців, але з них на друге читання висунуто лише п'ять. Зокрема, 17 жовтня 1908 р. сейм підтримав рекомендації дорожньої комісії про направлення внесків українських послів щодо т. зв. “украєвлення” (“ukrajowienie”) (надання дорозі місцевого значення статусу крайової та прийняття її на утримання крайовою владою. – Т. В.) деяких шляхів до Крайового відділу³³.

Крайовий відділ мав врахувати пропозиції українських послів під час укладення нового проекту мережі крайових доріг. Зокрема, сюди зараховувалися два внески Івана Куровця про

²⁹ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1 : Posiedzenie 1–36 [całość]. S. 1494.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid. S. 1496–1497.

³² Alegat 399. Sprawozdanie Komisji budżetowej z przedłożenia Wydziału krajowego i wniosków poselskich o klęskach elementarnych w r. 1908. *Alegaty do Sprawozdań stenograficznych pierwszej sesji Dziewiątego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908.* S. 12–13. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/60601/edition/65233/content> (дата звернення: 06.03.2021).

³³ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1 : Posiedzenie 1–36 [całość]. S. 889–890.

дороги Калуш–Копанки–Довгий Войнилів–Журавно і Калуш–Добровляни–Новиця–Ясень, ще один – Йосифа Ганчаковського – щодо шляху Бориня–Комарники–Мохнате, а також пропозиція Івана Трача щодо шляхів Рожнів–Косів–Жаб’є (нині Верховина. – Т. В.) – Ворохта, Кути–Гринява–Явірник–Жаб’є–Ільці та Пістинь–Микитинці–Спас³⁴. Крім того, 19 жовтня 1908 р. було прийнято внесок Івана Трача про звернення до центрального уряду з проханням прокладення дороги державного значення Косів–Пістинь³⁵.

Часті повені й паводки в Галичині на початку ХХ ст. сприяли тому, що значна частина інфраструктурних внесків стосувалися питань регуляції гірських рік. Зокрема, протягом 1908–1914 рр. українські послы поставили на розгляд сейму 21 таке клопотання, що після першого читання адресувалися комісії крайового господарства. Однак лише п’ять із них потрапили на друге читання й успішно його пройшли. Так, 24 жовтня 1908 р. депутати прийняли внески про регуляцію річок послів Є. Олесницького в справі р. Тисмениці³⁶ та І. Куровця щодо р. Лімниці, р. Сівки, р. Бережнички і р. Лукви³⁷, а 5 лютого 1910 р. – Михайла Заячука-Миронюка про проведення регуляційних робіт на р. Прут та р. Черемош в межах краю та І. Трача з аналогічними заходами на р. Рибниці, р. Пістиньці, р. Лючці і р. Сопівці³⁸. Крім того, 17 лютого 1910 р. послы підтримали внесок Корнила Сеника, яким він звертався до Крайового відділу, щоб той розробив проект укріплення земляними насипами берегів р. Дністер від с. Устя до с. Березина в Жидачівському повіті³⁹.

Однак на практиці реалізація рішень Галицького сейму, зокрема щодо регуляції рік, відбувалася досить повільно. Наприклад, 3 вересня 1910 р. цар Франц-Йосиф І підписав закон про регуляцію р. Сівки від с. Голині до м. Калуша, що базувався на проекті Крайового відділу з 1908 р. Згідно документу вартість робіт становила 1340000 крон і з часом могла збільшуватися, з цієї суми 30% виділяв крайовий бюджет, 50% – держава, ще 20% – місцева адміністрація регіону⁴⁰. Водночас регуляційні роботи на р. Сівці, згідно інформації від намісництва Галичини, розпочалися не раніше 23 серпня 1911 р., тобто від укладення Крайовим відділом проекту до початку робіт пройшло аж три роки⁴¹.

Частина питань, що порушувалися українськими послами, стосувалася розвитку сільського господарства краю, зокрема покращення становища українського селянства. У цій сфері протягом 1908–1914 рр. послы-українці подали одинадцять внесків, але фактично було схвалено тільки два з них. Першою була пропозиція З. Скварка щодо запровадження інституції страхування худоби, яка у великій кількості гинула від різних хвороб і пошестей. Так, згідно поданої українським депутатом статистики, протягом 1891–1898 рр. у Галичині щороку в середньому гинуло 66 048 сільськогосподарських тварин, з яких дорізалася тільки 1/11, що спричиняло значні збитки для селян. 19 вересня 1908 р. внесок було схвалено в першому читанні та

³⁴ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesji Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1 : Posiedzenie 1–36 [całość]. S. 889–890.

³⁵ Ibid. S. 974.

³⁶ Ibid. S. 1293–1300.

³⁷ Ibid. S. 1300–1301.

³⁸ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesji Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1909 i 1910 od 16. Września do 16. Października 1909 i od 11. Stycznia do 19. Lutego 1910. T. 2 : Posiedzenie 37–84 [całość]. S. 4382–4389.

³⁹ Ibid. S. 4767–4769.

⁴⁰ Ustawa Nr. 223 z dnia 3. Września 1910, o regulacji potoku Siwki od jazu w Hołyniu do Kałusza. *Dziennik Ustaw i Rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem*. Rocznik 1910. S. 390–392. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/209783/edition/198510/content> (дата звернення 06.03.2021).

⁴¹ Obwieszczenie Nr. 126. c. k. Namiestnictwa z 23. Sierpnia 1911 L. VIII a. 1322/1, którem ogłasza się rozporządzenie wykonawcze do ustawy z 3. Września 1910 Dz. u. kr. Nr. 223, o regulacji potoku Siwki od jazu w Hołyniu do Kałusza. *Dziennik Ustaw i Rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem*. Rocznik 1911. S. 293. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/217749/edition/206340/content> (дата звернення: 06.03.2021).

відправлено до комісії крайового господарства⁴². На основі стенограми засідань можна стверджувати, що згодом його було спрямовано в комісію для аграрних реформ, що 4 листопада 1908 р. представила депутатам доповідь у цій справі. Посли ухвалили пропозицію про звернення до центральної влади з проханням внести зміни у ветеринарні законодавчі акти з метою забезпечення селян від лих, спричинених хворобами. Водночас на найближчій сесії доручалося Крайовому відділові представити проект закону про страхування худоби, однак він цього не зробив⁴³.

Другим внеском українського депутата, ухваленим Галицьким сеймом у сфері сільського господарства, стала пропозиція Івана Макуха в справі купівлі солі з солеварень, напряду дрібними сільськими крамарями для подальшого продажу в селах. Український посол вимагав від Крайового відділу дозволу для дрібних торговців купувати сіль безпосередньо в солеварнях, а не у великих гуртовиків, що займалися посередництвом, бо ціна, яку вони ставили, була занадто великою. Це змушувало крамарів відмовлятися від перепродажу солі, що спричинило її дефіцит у селах. 26 жовтня 1908 р. пропозицію І. Макуха було схвалено в першому читанні і відправлено на опрацювання в соляну комісію⁴⁴. 28 жовтня 1908 р. на засіданні послі розглянули і схвалили доповідь соляної комісії, в якій враховувався внесок І. Макуха. Зокрема, один з пунктів передбачав звернення до центрального уряду з проханням зниження фіскальної ціни на види споживчої солі для населення, що мало знизити її вартість для великих посередників, а, відповідно, і для дрібних торговців⁴⁵.

Серед внесків, поданих українськими депутатами сейму в 1908–1914 рр., дев'ять стосувалися захисту населення в соціальній сфері. Однак вісім з них або не розглядалися сеймом зовсім, або після першого читання застрягли в комісіях. Єдиний ухвалений внесок стосувався перешкоджання робітничої еміграції староствами, був поставлений Т. Старухом на засіданні 14 лютого 1914 р.⁴⁶ У ході його розгляду в першому читанні 21 лютого 1914 р. автор закликав сейм звернутися до центрального уряду у Відні з вимогою вплинути на крайову адміністрацію Галичини, щоб вона перестала перешкоджати населенню у виїзді на заробітки і видала потрібні для цього документи. Після схвалення більшістю послів внеску було надано статус невідкладного і відправлено до адміністративної комісії, яку зобов'язали розглянути його протягом 48 годин⁴⁷. 27 лютого 1914 р. комісія представила доповідь, в якій підтримала ініціативу Т. Старуха, що після обговорення послами була схвалена сеймом⁴⁸. Однак рішення не було реалізовано через жорстку позицію центральної влади в питанні заробітчан, спричинену наближенням світової війни в Європі. Власті намагалися через підвладні органи крайової влади, намісництво і староства обмежити пересування чоловічого населення по всій країні та за її межі.

В адміністративній сфері протягом 1908–1914 рр. найбільше внесків – 24 – українські послі поставили щодо питань, які стосувалися прийняття законодавчих актів або внесення до них змін. Однак фактично вдалося ухвалити тільки один з них. Зокрема, 7 жовтня 1908 р. відбувся розгляд внеску Л. Винничука щодо зміни восьмого пункту 20-го параграфу Закону про будівництво для сільських громад, ухваленого 15 травня 1907 р. (№ 57 Вісника законів і розпоряджень крайових). Цей закон передбачав дуже жорсткі вимоги для зведення будівель у сільській місцевості, що було зумовлено частими пожежами в селах. На практиці через значне малоземелля українські селяни не могли дотримуватися встановлених норм, Л. Винничук намагався їх дещо пом'якшити. Він просив підтримати його пропозицію щодо зміни норми, за

⁴² Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyj Dziesiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1 : Posiedzenie 1–36 [całość]. S. 191–196.

⁴³ Ibid. S. 2234–2235.

⁴⁴ Ibid. S. 337–338.

⁴⁵ Ibid. S. 1553–1577.

⁴⁶ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyj Dziesiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913/14 od 5. Grudnia 1913 do 14. Marca 1914. [całość]. S. 411.

⁴⁷ Ibid. S. 662–689.

⁴⁸ Ibid. S. 1119–1140.

якою господарські споруди для зберігання зерна, соломи та ін. з не вогнетривким дахом мають розміщуватися не ближче, ніж за двісті метрів до житлових будівель. Натомість український депутат запропонував зменшити цю відстань до “щонайдальше” двадцяти метрів. Внесок було ухвалено в першому читанні і відправлено на розгляд до адміністративної комісії⁴⁹.

Розглянувши внесок Л. Винничука, адміністративна комісія на засіданні сейму 29 жовтня 1908 р. представила доповідь щодо зміни деяких положень Закону про будівництво для сіл та містечок від 15 травня 1907 р. (№ 57 Вісника законів і розпоряджень крайових). Зокрема, вона відхилила пропонувані українським послом зміни, залишивши в силі положення про віддаленість господарської будівлі, покритої не вогнетривким дахом, щонайменше на двісті метрів від інших будівель. Водночас було запропоновано виняток, згідно якого Повітовий відділ у відповідь на звернення місцевої влади конкретної громади міг дозволити селянину, ділянка якого не відповідала вказаній нормі, будівництво споруди господарського призначення за певних умов. Так, будівля мала розміщуватися не ближче: а) тридцяти метрів до щільної забудови місцевості; б) п'яти метрів до інших будинків того господаря; в) дванадцяти метрів від будівель інших господарів та п'яти метрів від початку сусідньої земельної ділянки при наявності ряду листяних дерев⁵⁰.

Українські та деякі польські послы вирішили продовжити боротьбу за право найбільш виступаючих населення будувати споруди на своїх земельних ділянках. Вони не погодилися з висновками адміністративної комісії щодо Закону про будівництво для сіл та містечок від 15 травня 1907 р. (№ 57 Вісника законів і розпоряджень крайових). Зокрема, 29 жовтня 1908 р. польський депутат від партії людовців Анджей Кендзьор (Andrzej Kędzior) запропонував дозволити селянам зводити господарські будівлі з не вогнетривким дахом на відстані не менше тридцяти метрів до інших будинків⁵¹, що було схвалено спільними голосами українських і частини польських депутатів. Водночас вони прийняли рішення про те, що поправка мала узгоджуватися з положенням закону, який дозволяв таке будівництво за умови його віддаленості не менше: а) п'яти метрів від інших будинків цього господаря; б) дванадцяти метрів від споруд інших господарів та двох метрів від межі з сусідською ділянкою при наявності ряду листяних дерев. Того ж дня закон з поправками був прийнятий у третьому читанні⁵². Це рішення було особливо корисним для селян-українців, адже вони були переважно малоземельними і не змогли б дотримуватися норми будівельного закону про віддаленість господарських споруд з не вогнетривким дахом не менше ніж на двісті метрів від інших будинків.

До адміністративної сфери можна віднести ініціативи українських послів Галицького сейму щодо створення нових адміністративних одиниць, судів та судових округів, а також змін у їхньому складі. Дані питання піднімалися українськими депутатами з огляду на складність добирання до різних місцевих органів влади мешканцями з віддалених сіл і містечок краю, адже за тодішнього стану комунікацій між населеними пунктами така поїздка могла тривати досить довго. Для прикладу, посол Іван Кивелюк на засіданні сейму 30 вересня 1908 р., обґрунтовуючи потребу поділу Гусятинського повіту на два менші за площею – Гусятинський і Копичинецький, зазначав, що подорож до адміністративного центру в Гусятині для мешканців віддалених місцевостей обходилася навіть у кілька днів⁵³.

Суттєвою перешкодою в реалізації ініціатив щодо створення нових адміністративних одиниць і судів та змін в їхньому складі був центральний уряд, оскільки внески, схвалені сеймовою більшістю, потребували підтвердження підписами прем'єра і цісаря⁵⁴. Як свідчать проаналізовані нами стенограми засідань, пропозиції послів, що стосувалися створення нових

⁴⁹ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesji Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1 : Posiedzenie 1–36 [całość]. S. 615–616.

⁵⁰ Ibid. S. 1601–1602.

⁵¹ Ibid. S. 1609.

⁵² Ibid. S. 1616–1617.

⁵³ Ibid. S. 367–368.

⁵⁴ Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів : Тріада плюс, 2010. С. 35.

повітів та судових округів, оформлені сеймовими рішеннями, на жаль, рідко затверджувалися центральною владою. Наприклад, 26 вересня 1908 р. український депутат Є. Олесницький під час обґрунтування свого внеску про заснування повітового суду в с. Нових Стрїлищах Бібрського повіту зазначав: “Дванадцять літ минає, коли на внесок комісії правничої представив той Сейм уряду цілий ряд постулатів ... саме взивав Сейм уряд про створення трьох судів окружних і дев’яти судів повітових в нашім краю, а мимо того, що від тої хвилі минуло вже дванадцять літ, лиш в одній дрібній часті постулат той зівстав сповнений – утворено лиш один суд в Яблуніві повіту Коломийського...”⁵⁵.

З 12-ти внесків українських послів, запропонованих в 1908–1914 рр., у справі створення нових адміністративних одиниць та судів сейм прийняв лише два. Зокрема, згаданий нами внесок Є. Олесницького про створення повітового суду в Нових Стрїлищах 26 вересня 1908 р. було підтримано послами в першому читанні і відправлено до правничої комісії⁵⁶. 7 жовтня 1908 р. сейм розглянув доповідь, представлену цією комісією, в одному з положень якої йшлося про поновлення в 1908 р. сеймової резолюції від 1901 р., 1903 р., 1904 р., 1905 р. і 1907 р. із закликом до австрійського уряду відкрити цілий ряд окружних і повітових судів, зокрема повітовий суд у Нових Стрїлищах⁵⁷. Ця резолюція, як і в попередні роки, була проігнорована урядом, що засвідчує її чергове прийняття сеймом 19 жовтня 1910 р.⁵⁸. Однак, на нашу думку, тенденція ігнорування центральною владою цієї ініціативи свідчить про те, що вона не мала шансів на втілення в життя.

Ще один внесок українського посла був прийнятий Галицьким сеймом лише частково. Зокрема, 30 вересня 1908 р. український депутат І. Кивелюк поставив на розгляд сейму пропозицію, що складалася з двох частин: поділу Гусятинського повіту на два окремі повіти – Гусятинський і Копичинецький, а також створення повітового суду в м. Хоросткові на Тернопільщині. У результаті голосування першу частину внеску, що передбачала створення нового, Копичинецького повіту, послали відправили на розгляд до адміністративної комісії, а другу – про повітовий суд – адресували правничій⁵⁹. Однак пропозиція, направлена в адміністративну комісію, так і залишилася не розглянутою. Натомість ініціативу щодо повітового суду вдалося ухвалити лише через два роки. 26 вересня 1910 р. в сеймі було схвалено доповідь правничої комісії, в якій послали закликали уряд створити повітовий суд в м. Хоростків шляхом поділу Копичинецького судового округу на дві частини⁶⁰.

Таким чином, у діяльності українського представництва Галицького сейму значне місце належало вирішенню питань місцевого населення в господарсько-адміністративній сфері. Зокрема, це підтверджується активністю українських депутатів, які за 1908–1914 рр. поставили 207 внесків з цих питань, з яких під час дев’ятої каденції (1908–1913 рр.) – 156, а в ході десятої (1913–1914 рр.) – 51. У середньому, не враховуючи послів-вірилістів, що, за свідченням стенограм, не висували на голосування своїх пропозицій, кожний український депутат подав на розгляд сейму 6,24 внеску для каденції 1908–1913 рр. та 1,59 – для каденції 1913–1914 рр., яку перервав початок світової війни. Крім того, в 1908–1913 рр. українська сеймова репрезентація

⁵⁵ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1 : Posiedzenie 1–36 [całość]. S. 335.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid. S. 585–586.

⁵⁸ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1910 od 22. Września do 18. Listopada 1910. T. 3 : Posiedzenie 85–113 [całość]. S. 5616–5617.

⁵⁹ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1 : Posiedzenie 1–36 [całość]. S. 367–368.

⁶⁰ Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1910 od 22. Września do 18. listopada 1910. T. 3 : Posiedzenie 85–113 [całość]. S. 5132–5133.

була представлена трьома різними політичними силами, за нашими підрахунками, під час цієї каденції середньостатистичний посол від УНДП подав 7,23 внеску, РНП – 5,33, УРП – 4,66.

Водночас частина депутатів проявляла більшу активність, деякі були досить пасивними, що пов'язано більше з політичною підготовкою особи чи її бажанням здійснювати активні дії на сеймовій арені, ніж з її партійною приналежністю. Так, за каденцію 1908–1913 рр. народовець Л. Винничук поставив 20 внесків, москвофіл К. Сенік – 11, радикал І. Макух – сім, для порівняння, діяч москвофільського спрямування В. Дудикевич і радикального – І. Сандуляк – лише по одному. Загалом розглянута тема має можливості для проведення подальших досліджень, адже вона може відобразитися не тільки в контексті діяльності сеймових послів, але і як одна з складових частин історії повсякденного життя мешканців Галичини.

ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE ISSUES OF THE UKRAINIAN POPULATION AT THE SESSIONS OF THE GALICIAN REGIONAL SEJM (1908–1914)

Taras VODOSLAVSKYI

State Higher Educational Institution

“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,

Department of History of Ukraine and methods of teaching history,

Shevchenko, St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

e-mail: vodoslavskiytaras1997@ukr.net

Summary

The economic and administrative issues of Ukrainians in the activities of ambassadors of the Galician Regional Sejm in 1908–1914, on the eve of the First World War are studied in this article. The author aims to identify the main economic and administrative problems of the population of Galicia, to find out the number of contributions submitted by Ukrainian ambassadors and their effectiveness, to reveal the overall activity of the Ukrainian representation of Sejm and individual political parties, the most active deputies and those who behaved more passively. In particular, the contributions of the Ukrainian representation of Sejm raised the issues of providing assistance to residents to combat the consequences of natural disasters, construction of infrastructure, solving social problems, promoting agriculture, adopting regional laws in the economic sphere and amending them, allocating new administrative and judicial units within the region. The problems of the work allow to study the most urgent needs of everyday life of Galician Ukrainians, to find out how quickly and effectively they were solved by the local legislative authorities. It was established that it was difficult for Ukrainian ambassadors to solve the problems of the region's inhabitants, which was due to the small number of Ukrainian deputies of the Sejm and the difficulty of adopting laws, especially their approval by the central government of the Habsburg monarchy in Vienna. Nevertheless, Ukrainian figures pursued an active policy in the Galician Sejm, regardless of which political parties they belonged to. Despite the general differences between the Ukrainian and Polish political movements, Ukrainian deputies tried to use the support of some Polish politicians to solve problems in the economic and administrative sphere, for example, on some issues cooperated with the People's Party.

Keywords: *Galician Regional Sejm, ambassador, deputy, Ukrainians, Poles, economic and administrative issues.*

REFERENCES

Alegat 1. do sprawozdania Komisji budżetowej o klęskach elementarnych. Zestawienie opadów atmosferycznych w miesiącach lipcu i sierpniu 1908 r. [Alegat 1. to the Budget Committee's report on elementary disasters. Summary of precipitation in the months of July and August 1908]. *Alegat 399. Sprawozdanie Komisji budżetowej z przedłożenia Wydziału krajowego i wniosków poselskich o klęskach elementarnych w r. 1908. Alegaty do Sprawozdań stenograficznych pierwszej sesji Dziewiątego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomerji wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1908. [Alegat 399. Report of the Budget Committee on the submission of the National Department and parliamentary motions on elementary disasters in 1908. Allegates to the shorthand reports of the first session of the Ninth Period of the Regional Sejm of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Kraków from 1908].* Alegata 1–456 [całość], pp. 2. Retrieved from: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/60601/edition/65233/content> (accessed 06.03.2021) (in Poland).

Alegat 399. Sprawozdanie Komisji budżetowej z przedłożenia Wydziału krajowego i wniosków poselskich o klęskach elementarnych w r. 1908 [Alegat 399. Report of the Budget Committee on the submission of the National Department and parliamentary motions on elementary disasters in 1908]. *Alegaty do Sprawozdań stenograficznych pierwszej sesji Dziewiątego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1908*. [Allegates to the shorthand reports of the first session of the Ninth Period of the Regional Sejm of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Kraków from 1908]. Alegata 1–456 [całość], pp. 12–13. Retrieved from: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/60601/edition/65233/content> (accessed 06.03.2021) (in Polish).

Arkusha, O. (1996). *Ukraińskie przedstawnictwo w Halijskim sejmie (1889–1901)* [Ukrainian Representation in the Galician Sejm (1889–1901)]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). L'viv: NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznawstwa im. I. Krypiakevycha (in Ukrainian).

Chornovol, I. (2002). *Ukraińska frakcja Halijskiego kraioвого seimu. 1861–1901 (narys z istorii ukraińskiego parlamentaryzmu)* [Ukrainian faction of the Galician Regional Sejm. 1861–1901 (essay on the history of Ukrainian parliamentarism)]. Lviv: Instytut ukrainoznawstwa im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 288 p. (in Ukrainian).

Chornovol, I. (2010). *199 deputativ Halijskiego seimu [199 deputies of the Galician Sejm]*. Lviv: Triada plus (in Ukrainian).

Grodziski, S. (1993). *Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914 [The Galician Regional Sejm 1861–1914]*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, vol. 1 (in Polish).

Ilyn, L. (2009) *Ukraińskie przedstawnictwo Halijskiego Kraioвого seimu v 1870–1876 rr.* [Ukrainian representation of the Galician Regional Sejm in 1870–1876]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Ivano-Frankivsk: Prykarp. nats. un-t im. V. Stefanyka (in Ukrainian).

Obwieszczenie Nr. 126. c. k. Namiestnictwa z 23. Sierpnia 1911 L. VIII a. 1322/1, którym ogłasza się rozporządzenie wykonawcze do ustawy z 3. Września 1910 Dz. u. kr. Nr. 223, o regulacji potoku Siwki od jazu w Hołyniu do Kałusza [Announcement No. 126. i. r. Governorship of 23 August 1911 L. VIII a. 1322/1, which is announced as an executive regulation to the Act of September 3, 1910 Coll. u. kr. No. 223, about the regulation of the Siwka stream from the weir in Hołyń to Kałusz]. *Dziennik Ustaw i Rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim [Journal of Laws and National Regulations for the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Kraków]*. Rocznik 1911 [całość], p. 293. Retrieved from: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/217749/edition/206340/content> (accessed 06.03.2021) (in Polish).

Ohliad diialnocy Halijskoho soimu 1908 roku [Review of the activities of the Galician Sejm in 1908]. (1908). *Dilo [Work]*, no. 265, 24 (11) padolysta, p. 1 (in Ukrainian).

Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesji Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908 [Stenographic Reports from the First Session of the Ninth Period of the Regional Sejm of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Kraków from 1908 from September 15 to November 5, 1908]. T. 1: Posiedzenie 1–36 [całość]. 2308 p. Retrieved from: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/10227/edition/31461/content> (accessed: 06.03.2021) (in Polish).

Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesji Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1909 i 1910 od 16. Września do 16. Października 1909 i od 11. stycznia do 19. Lutego 1910. [Stenographic Reports from the First Session of the Ninth Period of the Regional Sejm of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Kraków from 1909 and 1910 from September 16 to October 16, 1909 and from January 11 to February 19, 1910]. T. 2: Posiedzenie 37–84 [całość]. 5035 p. Retrieved from: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/18998/edition/33782/content> (accessed: 06.03.2021) (in Polish).

Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesji Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1910 od 22. Września do 18. Listopada 1910 [Stenographic Reports from the First Session of the Ninth Period of the Regional Sejm of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Kraków from 1910 from September 22 to November 18, 1910]. T. 3: Posiedzenie 85–113 [całość]. 6109 p. Retrieved from: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/19002/edition/33277/content> (accessed: 06.03.2021) (in Polish).

Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesji Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1912 od 11. Stycznia do 14. Lutego 1912 [Stenographic Reports from the First Session of the Ninth Period of the Regional Sejm of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Kraków from 1912 from January 11 to February 14, 1912]. T. 4: Posiedzenie 114–119 [całość]. 6353 p. Retrieved from: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/19004/edition/34822/content> (accessed: 06.03.2021) (in Polish).

Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyji Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913 od 18-go marca do 2-go kwietnia 1913 [Stenographic Reports from the First Session of the Ninth Period of the Regional Sejm of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Kraków from 1913 from March 18 to April 2, 1913]. T. 5: Posiedzenie 120–122 [całość], 6437 p. Retrieved from: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/19006/edition/33276/content> (accessed: 06.03.2021) (in Polish).

Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyji Dziesiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913/14 od 5. Grudnia 1913 do 14. Marca 1914 [Stenographic Reports from the First Session of the Tenth Period of the Regional Sejm of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Krakow from 1913/14 from December 5, 1913 to March 14, 1914]. [całość], 1665 p. Retrieved from: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/10232/edition/33831/content> (accessed: 06.03.2021) (in Polish).

Ustawa Nr. 47. z dnia 12. Maja 1909, o zaciągnięciu pożyczki na złagodzenie skutków klęsk elementarnych w roku 1908 [Act No. 47 of May 12, 1909, on taking out a loan to alleviate the consequences of elementary disasters in 1908]. *Dziennik Ustaw i Rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem [Journal of Laws and National Regulations for the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Kraków]*. Rocznik 1909 [całość], pp. 99–100. Retrieved from: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/209648/edition/198366/content> (accessed: 06.03.2021) (in Polish).

Ustawa Nr. 223 z dnia 3. Września 1910, o regulacji potoku Siwki od jazu w Hołyniu do Kałusza [Act No. 223 of 3 September 1910, about the regulation of the Siwka stream from the weir in Hołyń to Kałusz]. *Dziennik Ustaw i Rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem [Journal of Laws and National Regulations for the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Kraków]*. Rocznik 1910 [całość], pp. 390–392. Retrieved from: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/209783/edition/198510/content> (accessed: 06.03.2021) (in Polish).

Надійшла до редакції 1 травня 2021 р.

УДК 321.01(=161.2):82-94 В. Січко] 930.251

**ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ
У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СІЧКА**
(за архівними матеріалами слідства львівського комітету державної безпеки
(КДБ) 1979 р.)

Володимир СУХОРУЧКО

Державний вищий навчальний заклад

“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,

кафедра історії України і методики викладання історії,

вул. Шевченка, 57, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна

e-mail: suhoruchko32@ukr.net

DOI: 10.15330/gal.34.247-255

ORCID: 0000-0002-6116-0337

У статті проаналізовано самвидавчу творчість Василя Січка. Основу джерельної бази дослідження становлять документи архіву Управління Служби безпеки України у Львівській області та спогади родини Січків. Автор статті приходиться до висновку, що В. Січко у своїй самвидавчій творчості висвітлював суспільно-політичну, патріотичну та історичну тематику. Створення і поширення самвидавчої літератури були однією із важливих форм дисидентської діяльності Василя Січка. Тільки арешт та ув'язнення змусили В. Січка припинити свою творчу самвидавчу діяльність, однак не зламали опозиційні переконання дисидента щодо тоталітарного радянського режиму.

***Ключові слова:** Василь Січко, Петро Січко, Стефанія Петраш-Січко, самвидав, Українська Гельсінська Група, дисидентський рух, цензура, радянський режим.*

Мета статті – комплексне дослідження самвидавчої творчості Василя Січка на основі архівних матеріалів слідства львівського комітету державної безпеки 1979 р. **Завдання:** 1) проаналізувати головні теми, які Василь Січко висвітлював у самвидавчій творчості; 2) розкрити ставлення до його творчості з боку радянської каральної системи; 3) порівняти творчість Василя Січка з іншими дисидентами.

Аналіз досліджень. У статті використані праці Олеся Обертаса, Валерія Островського, Богдана Паски, Марії Якібчук, Ніни Смужаниця-Марченко, Наталії Кочан, у яких висвітлена загальна тенденція розвитку українського самвидаву, а також творча спадщина дисидентів Валерія Марченка, Валентина Мороза, Зеновія Красівського.

Радянська тоталітарна система через освіту, культуру, засоби масової інформації пропагувала суспільству ідеологію марксизму-ленінізму. Натомість будь-яка інформація, яка була незручною для режиму, заборонялася цензурою. Публікуватися в офіційних виданнях могли тільки ті, котрі були лояльними до комуністичної партії та сповідували ідеологію марксизму-ленінізму. Тоді як талановитим людям, які не підтримували радянський режим та дотримувалися інших суспільно-політичних поглядів, не було можливості для публікації своїх праць. Незважаючи на заборони і переслідування, дисиденти створювали, зберігали та поширювали позацензурну літературу. Платформою для публікацій позацензурних творів став “самвидав”. Самвидав – це передусім специфічний спосіб існування суспільно важливих непідцензурних текстів¹. У самвидавчих працях автори піднімали історичну та суспільно-політичну тематику. Саме ці важливі теми у вигідному для себе світлі відображала пропаганда тоталітарної системи.

Радянський режим, використовуючи каральні органи, прагнув всіма силами не допустити публікування і поширення самвидавчих творів серед суспільства. Однак, незважаючи на пильний контроль Комітету державної безпеки (КДБ), український самвидав розвивався, особливо в 1960–1970-х роках. Авторами самвидаву була не лише інтелігенція, а й робітники,

¹ Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-ті – початок 1970-х). Київ : Смолоскип, 2010, С. 36.

військові та селяни, тобто частина опозиційно налаштованого суспільства різного соціального стану і віку². Найвідомішими авторами самвидаву були: Валерій Марченко, Валентин Мороз, Ліна Костенко, В'ячеслав Чорновіл, Іван Гель, Зеновій Красівський, Олекса Тихий, Микола Руденко та інші.

Серед авторів самвидаву був Василь Січко – студент факультету журналістики Київського університету, син колишніх політ'язнів Стефанії Петраш-Січко і Петра Січка, один із наймолодших учасників Української Гельсінської Групи.

В. Січко був творчою людиною, тому свої суспільно-політичні погляди передавав у своїх віршах. Адже творчість є однією з найкращих форм реалізації свого світогляду, думок, переживань, мрій. За допомогою поезії В. Січко описував життя суспільства в умовах тоталітаризму, репресивну політику радянського режиму, висвітлював власні почуття. Вірші В. Січка були своєрідним протестом проти тоталітарної системи Радянського Союзу з її цензурою і каральними органами.

Василь Січко не поділяв поглядів радянської історичної науки про “братські народи”, “радянський народ” та “щасливе життя України в Радянському Союзі”. В одному з своїх віршів зазначив: “В муках Вкраїна довгі століття, рабом на власному полі живе”. Цим підкреслював, що Україна довгий час не мала власної держави, що радянська Україна є “суверенною” тільки формально, а фактично була під управлінням Москви. Схожа ідея була в самвидавчій творчості З. Красівського, який не сприймав радянську Україну як суверенну країну, а вважав, що це не що інше як адміністративна одиниця на кшталт “Малоросії”³. Також у даному вірші В. Січко згадує героїчних постатей та події в історії України, до яких в радянській історіографії ставились негативно, зокрема Петра Сагайдачного, Костя Гордієнка, Івана Мазепу, Миколу Міхновського та героїв Крут: “Дух Кобзаря в часи лихоліття, рідний народ повставати зове, кличе його Сагайдачний до зброї, зве Гордієнка, Мазепа веде, звать Берестечка і Крути герої, ясний Міхновський з могили гряде”. В. Січко закликає боротися за власну свободу і незалежність та вірити, що Україна перемаже в цій боротьбі: “Встань, Україно, рви всі кайдани... Жовто-блакитні стяги підними, досить страждання, досить наруги, хай Україна навік воскресла”⁴.

Василь Січко у своїй творчості критикував тоталітарний режим та його цинічну пропаганду: “Висихає земля, Умирає земля, Та співають пости веселі сонети, Бо радіти весь час, Був партійний наказ, І всміхаються знов, але ковтаючи кров”. Він описував складне соціально-економічне життя людей в Радянському Союзі. Тим самим розвінчував міф пропаганди про “щасливе і заможне” життя: “Жебрак на розі милостиню просить, І вітер з смітника шматки газет пам'ятних З партійними промовама розносить”⁵.

Для В. Січка найавторитетнішими людьми були батьки, які виховали в ньому почуття патріотизму: батько Петро Січко, учасник Української повстанської армії (УПА) та студентської підпільної “Організації борців за вільну Україну”, засуджений радянськими каральними органами на 25 років; мама Стефанія Петраш-Січко, покарана 10 роками ув'язнення за участь в Організації українських націоналістів (ОУН) та Українському Червоному Хресті (УЧХ). “Батьку, чесне слово, ти – святий для мене, Душу й силу свою я черпав в тобі. Батьку, ти терпів, ти ніс роками наклеп, Хрест святий великий на собі. Батьку, ти – пройшов в свою Голгофу, Вже внизу лишилася земля, унизу змордована Вкраїна розіп'ята”. В. Січко описував важкі умови ув'язнення своїх батьків, які відбували покарання в гулагівських таборах: “А в скронях батьків сивина, сивина, крок за кроком у Сибіру зростала, вона день за днем засівалася смутком очей і за дротом колочим безсонних ночей перелилося все, перетерлося все, і лиш іній пекучий на скронях росте, а боролись батьки за свободу, любов. На терновім вінці запеклась їхня кров, запеклась на ранах полеглих братів велетенський братерській могилі борців і розносить той

² Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-ті – початок 1970-х). Київ : Смолоскип, 2010, С. 36–37.

³ Островський В. Українська націоналістична проблематика у творчій спадщині Зіновія Красівського. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. № 39. С. 242.

⁴ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області. Спр. № 37528-П. Т. 2. Арк. 158.

⁵ Там само. Т. 1. Арк. 230.

дзвін понад світлом луна і батьківських очей і їх скронь сивина”⁶. Саме так в поезії Василь описував нелюдські умови життя своїх батьків в гулагівських таборах на Колимі в Магаданській області.

Розповіді батьків про жорстоке утримання та важку працю в гулагівських тюрмах дуже вразила Василя, що й відображено у поезії: “Окраєць хліба. Голодні очі, Страх, настромлений на колючім дроті, Нервово мнуть тілогрійку руки, Конвой. Собаки. Вишки крона. За дротом колючим заборонена зона. За дротом поруч окраєць хліба Земля і сніг. Тремливі руки”. “Простяглись пальці худі крізь дроти Позаду всі вже і “за” і “проти”, Болючий постріл прорізав тишу І знову тихо. Все онімло І розпростерте... тіло. В руці заціпленій окраєць хліба”⁷.

Як і В. Січко, дисидент Зеновій Красівський у своїй поетичній збірці “Невольницькі плачі” відобразив масові та жорстокі репресії, які здійснював радянський режим щодо українців: “Вмирають надії від горя і сліз, Навіжено мчиться земля під укіс, І тільки розпука ридає над краєм – Народ загибає! Народ загибає! І в крикові тому, у горі, в вогні Довіку прийдеться горіти мені”⁸.

Василь Січко так описував масштаби радянських репресій щодо критиків тоталітарного режиму, дисидентів, правозахисників, учасників ОУН і УПА: “В Сибіру гине хтось за дротами в тайзі, Біліє кістка на обкусаній собаками нозі, А сотні йдуть за трунами в тузі, А скільки в муках в’ються, мов вужі, Чи це не сон, чи це лиш не мара, Ілюзія брудна, якась нечиста гра, Що грають очі того, що із голоду вмира? Війна, йде вбивство, ще й кричать: “Ура!” І місяць кров з болотами полів, І тріскаються пуп’янки голів, І дальше будуть зло творити, І дальше, різати, палити, Кричати, пити, морду бити, Вбивати, тюрми будувати І знов: “Добро!, Добро!” – кричати, І далі на Сибір всіх слати. Буває, зло віки панує... Утоплять в крові всіх і все, Цвинтар за цвинтарем росте, Пройшло весілля, погуляли І на похмілля збудували Ще більше тюрем і гарем “Усе з собою заберем!” І брали все, пускали в прах, І всюди сіяли лиш страх, І страх той ненависть радив, І сів помсту, лють плодив... І світ загув і світ завив, Псом біля трунів і могил, І в тюрмах сірих від віків Нових поставили “дядьків”. Нових і в’язнів посадили”⁹. Цей вірш Василь присвятив усім, хто був репресований тоталітарною системою: “Світлий пам’яті всіх в застінках замучених братів моїх, українців, пам’яті тих, хто обірвав там свою пісню боротьби на останній ноті”¹⁰.

Критика тоталітарного устрою прослідковується у словах поезії: “Царі, компартії, фашизм, королі, Застінки, тюрми, табори”¹¹. В. Січко болісно сприймав антицерковну політику радянського режиму, адже для автора була важлива віра в Бога і духовний розвиток людини: “Нема... Давно нема монастирів. Куди би біль поніс свій і тривогу”¹².

Критику діяльності комуністичної партії, диктатуру тоталітарного режиму у своїй самвидавчій творчості також висвітлювали дисиденти З. Красівський і В. Мороз. Зокрема, дисидент В. Мороз у своїй відомій праці “Заповідник імені Берії” характеризував радянську систему як “деспотію”. Основними засобами утвердження “деспотизму” в Радянському Союзі В. Мороз вважав силу примусу зі сторони влади, тотальний контроль над усіма сферами життя суспільства¹³. Також З. Красівський у своїй творчості гостро та саркастично критикував комуністичну партію, вважаючи, що саме вона була винуватцем всіх трагедій і репресій, які

⁶ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області. Спр. № 37528-П. Т. 1. Арк. 231.

⁷ Там само. Арк. 232.

⁸ Якібчук М. Творчість Зеновія Красівського та о. Ярослава Лесіва: дискурс національної ідентичності. Івано-Франківськ : Видавництво ІФНТУНГ, 2011. С. 73.

⁹ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області. Спр. № 37528-П. Т. 1. Арк. 239–240.

¹⁰ Там само. Арк. 219.

¹¹ Там само. Арк. 236.

¹² Там само. Арк. 226.

¹³ Паска Б. “Репортаж із заповідника імені Берії” Валентина Мороза як виклик радянській тоталітарній системі. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. № 45. С. 243.

сталися з Україною в ХХ ст.: “За те, що “воля” в нас неволя, Що пролилися крові ріки, Що ми сьогодні духом кволі – Я славлю партію велику!”¹⁴.

Василь Січко засуджував людей, які вступали до комуністичної партії: “Тепер він в партії “интеллигент”... Колись він рідної землі був син, Тепер за чин став “гражданин”. Багато їх, хоч не дивись, Що за корито продались...”¹⁵. Як і В. Січко, В. Марченко і М. Руденко у своїх самвидавчих працях критикували людей, які заради матеріальних привілеїв служили чи прославляли тоталітарну систему. Зокрема, в статті за “параваном ідейності” В.Марченко дуже негативно ставився до письменників, які заради грошей, високих посад і нагород прославляли тоталітарний режим. Він критикував Миколу Нагнибіду, котрий за поетичну збірку “На полі битви” став лауреатом Шевченківської премії. В ній автор прославляв В. Леніна та ідеологію про “дружбу народів”. В. Марченко називав твори такого жанру літературним мотлохом та безглуздою писаниною і вважав, що вони не мають жодної мистецької цінності¹⁶.

Ще більшої критиці піддавалися організатори і виконавці репресій. Зокрема, М. Руденко писав: “О, ні! Лукавий заспівав осанну, щоб вшанувати п’ятирічку, план. Тим часом він заради чину й сану, Готовий матір кинути в казан. Коли бажаєш знати – саме в тому, Тяжка біда людська... Це ж Сатана! Це вічний опір Духові Святому. Це – владолюбство, Велич показна. І те, що сталося його робота: Він переміг сьогодні на землі”¹⁷.

Василь Січко засуджував тотальну цензуру режиму: “І книги ті вже заборонили, Що й дотепер в вогнях палили. І душі людські окували. Так рай за раєм будували”¹⁸. Цензуру радянського режиму критикував і В. Марченко. Зокрема, автор в статті за “параваном ідейності” критикував тоталітарний режим за те, що той приховував таку страшну правду від суспільства про злочин сталінського режиму стосовно українського населення – Голодомор 1932–1933 рр. В даній статті також В. Марченко засуджував заборону праць і творів радянською цензурою, зокрема Михайла Грушевського, Дмитра Яворницького, Миколи Хвильового та ін.¹⁹

Репресії тоталітарної системи В. Січко брав близько до серця, дуже боляче переживав, тому готовий був боротися особисто з режимом, незважаючи на загрозу потрапити за ґрати: “А я б муки всі прийняв на себе світу, Підставив руки під громи небес, Щоб лиш не бачити, як мучать Україну, Я б запах крові свій зі сміхом щирим пив, Я б автомат стиснув в зубах до болю, Щоб запах гнилі з запахом могили, Не простирався, мамо, над тобою. Страшну я муку маю, неземну, Дивитись кожен день на Матір розп’яту, Як добивають ледве вже живу І я зашкодити ніяк не можу. Я бачу свій тернистий шлях в житті. Несу і дух, і славу я козачу. Я бачу ґрати на своїм шляху, І бачу стелиться далека ще дорога. Та бачу знов себе на рідній вже землі, І скрізь, дивлюсь, самі лише борці”²⁰.

Про права людини в Радянському Союзі ніхто, окрім дисидентів, серйозно не говорив. Хоча Радянський Союз був формально учасником міжнародних договорів у галузі прав людини, тоталітарний режим ніколи їх не дотримувався. В. Січко зауважував: “Болисть душа мене за все, За все те чисте і святе, Яке кати, гризуть, руйнують, В грязюку топчуть і лінчують, І розпинають на хресті, Болотом ллють слова святі”²¹. У вірші “Віки пішли, віки прийшли” В. Січко описав жорстокі репресії радянського режиму щодо українців та дискримінацію української культури і мови: “Терзали, рвали і вбивали, Людей родили і карали, І землю кров’ю омивались, Вкраїну чоботом топтали, Глумились, мучили і крали, Забрали все, а що нам дали? Культуру, мову, все забрали...”²².

¹⁴ Островський В. Українська націоналістична проблематика у творчій спадщині Зіновія Красівського. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. № 39. С. 242.

¹⁵ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області. Спр. № 37528-П. Т. 1. Арк. 230.

¹⁶ Смужаниця-Марченко Н., Кочан Н. Творчість і життя В. Марченка, Київ : Дух і літера, 2001. С. 65–67.

¹⁷ Руденко М. Хрест. Київ : Смолоскип, 1996. С. 60.

¹⁸ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області. Спр. № 37528-П. Т. 1. Арк. 239–240.

¹⁹ Смужаниця-Марченко Н., Кочан Н. Творчість і життя В. Марченка. Київ : Дух і літера, 2001. С. 64.

²⁰ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області. Спр. № 37528-П. Т. 1. Арк. 226.

²¹ Там само. Арк. 231.

²² Там само. Арк. 224.

Але, незважаючи на перешкоди і труднощі, В. Січко вірив, що Україна стане соборною та незалежною державою: “Я вірю, що настане ще хвилина, Проїсть іржа кайдани вікові, І сонце усміхнеться на Україну, І любо стане так мені. Та це буде колись, а поки у неволі, Народ наш стогне, як віки назад, Нам треба міцно разом йти до волі Українець з українцем, з братом брат”²³.

У своїх мріях про незалежність В. Січко звертався до героїчного козацького минулого України: “Кругом чужі полки, Горить кохана Січ, Навіки козаки Ідуть у темну ніч, А Хортиця мовчить, Зруйнована вона, Українська долина. Довкола йде п'ятьма, Почався рабський день, Віднині вже нема Походів і пісень, Віднині вже земля Породить наймитів, Тепер своїх катів, Лиш тлітиме в житті, Що стане в майбутті”²⁴.

На думку В. Січка, саме позиція кожного окремого українця може бути базою та підґрунтям української держави, тому він закликав: “Тягнися вгору, прагни до святого, Життя брудне й фальшиве, немов копія з картини, А ти змалою картину справжню і святу, Ти бережи її, настане час спитати, Що сотворив ти за своє життя”²⁵. Головний девіз життя В. Січка визначають рядки його вірша: “В слабкодушних призначення в цьому житті – вмирати. В Тих, що духом міцні – боротись”²⁶.

Зошит із віршами Василя вилучили працівники поліції 12 серпня 1978 р. у Києві під час обшуку та передані до п'ятого управління КДБ, яке очолював генерал-майор Алфей Цветков для подальшого розгляду²⁷. А вже саме це управління займалося боротьбою з дисидентським рухом. Згодом ці вірші були передані до Львівської обласної прокуратури та постановою В. Іванова (повне ім'я слідчого зашифроване в архівних матеріалах) помічника прокурора Львівської області від 20 серпня 1979 р. були залучені, як речовий доказ супроти В. Січка у кримінальному провадженні за статтею кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки 187-1 – поширення наклепницьких вигадок про радянський державний і суспільний лад²⁸. В. Іванов помічник прокурора Львівської області особисто проаналізував поезію Василя: “В муках Україна довгі століття, Рабом на власному полі живе, Встань, Україно, рви всі кайдани, Руш вікові застінки тюрми” і зазначив, що у ній пропагуються ідеї “українських буржуазних націоналістів” про гноблення українського народу у минулі роки і в період Радянського Союзу та закликав до боротьби проти гнобителів²⁹. Відомо, що самвидавчу літературу, як речовий доказ, в кримінальному провадженні за статтею “антирадянська агітація і пропаганда”, використали і проти дисидента В. Марченка. А саме – статті “За параваном ідейності”, “Київський діалог”, в яких автор В. Марченко засуджував репресії, порушення прав людини та тотальну русифікацію за що Київським обласним судом 27 грудня 1973 р. позбавив його волі на шість років³⁰.

Схожа ситуація була і у В. Січка. В. Іванов висував звинувачення до творчості Василя, зокрема приписав віршам “буржуазно-націоналістичний характер”. “Вона в труні лежить, прекрасна Україна. Лежить, немов жива, ще тепла на столі, Наші друзі по тюрмах гниють, Наші друзі в Сибіру конають”. Ці рядки В. Січка, які відображають знищення України та українців, масові арешти людей, на думку В. Іванова, не відповідають дійсності³¹. Таким чином, каральні органи забороняли висвітлення історичної правди про репресії, які здійснював радянський режим стосовно українців.

Для тоталітарної системи навіть поезія була державним злочином, оскільки змушувала задуматися над минулим і майбутнім. Тому помічник прокурора Львівської області В. Іванов

²³ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області. Спр. № 37528-П. Т. 1. Арк. 231.

²⁴ Там само. Арк. 157.

²⁵ Там само. Арк. 239.

²⁶ Там само. Арк. 235.

²⁷ Там само. Арк. 220–222.

²⁸ Там само. Арк. 216.

²⁹ Там само. Арк. 142.

³⁰ Смужаниця-Марченко Н., Кочан Н. Творчість і життя В. Марченка. Київ : Дух і літера, 2001. С. 63, 71.

³¹ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області. Спр. № 37528-П. Т. 1. Арк. 143.

зробив висновок: вірші В. Січка, написані упродовж 1976–1977 рр., переконують, що автор у своїй творчості пропагує “український буржуазний націоналізм”³², а в обвинувальному висновку Львівської обласної прокуратури йшлося: “...вірші Василя Січка показують, що він є українським націоналістом, який ненавидить радянську владу”³³.

Відомо, що свідчення проти В. Січка давали його однокурсники, з якими той навчався на факультеті журналістики, зокрема Зоя Горенко, Сергій Одрин, Олександр Білокобильський. С. Одрин повідомляв, що негативно оцінював творчість В. Січка. Він зазначав, що вірші Василя були песимістичного характеру, зокрема вірш “Віки прийшли, віки пішли”, де оспівується Україна, “закинута чорними хмарами”. С. Одрин згадував, що часто В. Січко сперечався з однокурсниками стосовно своїх політичних поглядів. Василь підкреслював, що Україні необхідно вийти зі складу Радянського Союзу і бути самостійною державою, вважав, що у Радянському Союзі під тиском Росії Україна немає майбутнього, але з ним ніхто не погоджувався³⁴. Під час однієї з дискусій в гуртожитку № 3 на вулиці Михайла Ломоносова в Києві Микола Хоменко переконував Василя, що його погляди є хибними. Суперечка мало не дійшла до бійки, зрештою В. Січко вибив в дверях скло й побіг з гуртожитку³⁵.

За словами С. Одрини, В. Січко прагнув створити свій рукописний збірник, в якому хотів зібрати всі написані ним твори. Василь ділився творчими здобутками зі своїми однокурсниками О. Білокобильським і З. Горенко. Але вони не поділяли його погляди, переконували, що він помиляється, що тільки в Радянському Союзі Україна може процвітати. Однак В. Січко доводив їм протилежне: тільки незалежна Україна зможе розвивати свою економіку, освіту, культуру, натомість тиск Росії і тотальна русифікація перешкоджають цьому. За спогадами С. Одрини В. Січко заявляв, що він знайде людей, які будуть його однодумцями³⁶.

О. Білокобильський вважав, що В. Січко ще був зовсім юний, не мав життєвого досвіду, в армії не служив, тому він не міг оцінити об’єктивно радянську дійсність, а свої погляди він сформулював під впливом книг, які читав³⁷. Однокурсниця Василя Зоя Горенко вважала, що він дотримувався націоналістичних поглядів. Вона зазначала, що Василь сформував свої анти-радянські погляди під впливом своїх батьків: “...в нього міцно вселився дух його родичів”³⁸. Можна припустити, що ці покази вони могли давати під тиском каральної системи – загрози відрахування чи інших методів позасудового переслідування. Тому до показів однокурсників В. Січка треба ставитися критично. Однак, батько Василя Петро Січко припускав, що С. Одрин співпрацював з КДБ і про все доповідав спецслужбам щодо його сина. Свої підозри батько обґрунтовував тим, що коли С. Одрин приїжджав до них в гості з Києва в Долину, то ніколи не купував квитки на поїзд, а показував якийсь документ і його пропускали³⁹.

Відомо, що працівники КДБ: старший слідчий капітан Лябах, старший лейтенант О. Кругловенко, капітан М. Устичук [повні імена працівників КДБ зашифровані в архівних матеріалах] – під час обшуків 7 березня 1979 р. і 19–22 березня 1979 р. в будинку Січків у місті Долина вилучили літературу, яка була заборонена тоталітарним режимом. Зокрема, машинописний текст російською мовою Рудольф Штемпер “Как достигнуть познания высших миров”; записну книжку “Теологія”; записну книжку “Українське національне братство”; брошуру Олесея Бердника “Альтернативная эволюция”; зошит з назвою “Афоризми”; зошит “Українське братство буддистів”, блокнот “Феноменологія духу”; зошит “Читацький щоденник Василя Січка”; машинописний текст “Машина науково-фантастичне оповідання” на 6 аркушів; 2 аркуші ватманського білого паперу “Все на світі має свої закони”; зошит “Історичні спогади”; грошовий знак 100 грн 1918 р. із зображенням “націоналістичного знаку” тризуб, саме так радян-

³² Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області. Спр. № 37528-П. Т. 1. Арк. 142.

³³ Там само. Т. 3. Арк. 213.

³⁴ Там само. Т. 1. Арк. 179.

³⁵ Там само. Т. 1. Арк. 183.

³⁶ Там само. Т. 1. Арк. 179.

³⁷ Там само. Т. 1. Арк. 197.

³⁸ Там само. Т. 1. Арк. 192.

³⁹ Три повстання Січків : у 2 т. Т. 1 : Спогади Стефанії Петраш-Січко. Харків, 2004. С. 73.

ська каральна система затаврувала український національний та державний символ. Використання Тризубу в Радянському Союзі було заборонено та переслідувалось владою. Також було вилучено книгу “Народний календар” товариства “Просвіта”, видана у Львові в 1920 р.; зошит з назвою “Уже мовчали, вже не каркали”; зошит “Знаю буде тверда рука”; зошит “Збірник хвилини”; зошит “Книга теплоти душі людської”; зошит “Дивлюсь у вікна”; “Книга канцелярська” назва “Холодний морок”; зошит “Земле моя”; 10 окремих листів; фотокартку із зображенням розібраної церкви⁴⁰.

Особливу увагу В. Іванов звернув на філософську брошуру В. Січка “Теологія”. У ній В. Січко виклав основні принципи етики: визнання любові й доброти як основи взаємовідносини між людьми; постійно вчитися і вдосконалювати свій дух; постійне самостворення духу за шляхом просвітлення⁴¹.

Василь Січко вважав, що вчення Будди про чотири істини – це шлях, який веде людей до світла. Як відомо, чотири істини Будди – це істина про страждання, про походження і причини страждання, припинення страждання та усунення його джерел, шлях про припинення страждання. Саме ці постулати буддизму він взяв за основу задля побудови свого світобачення, яке він виклав в Теорії Вітків. В ній автор намагається довести, що всесвітній розвиток починається від точки “ніщо” до точки “нірвана”. На думку слідчого В. Іванова, це “антимарксистська” та “псевдонаукова” точка зору В. Січка⁴². Отже, ідеї, які не йшли в руслі провладної ідеології марксизму-ленінізму, були неприйнятними для радянської системи.

Варто підкреслити, що В. Січко свої суспільно-політичні погляди виклав у власній праці “Українська Духовна Республіка”, яку він написав під впливом одного з лідерів Української Гельсінської Групи Олеса Бердника. Зокрема, під враженням від праці О. Бердника “Альтернативна еволюція” В. Січко сформулював ідею про створення “Святої Української Духовної Республіки”. Відомо, що помічник прокурора Львівської області В. Іванов жорстко розкритикував брошуру О. Бердника “Альтернативна еволюція”, яку вилучили працівники КДБ у В. Січка. Слідчий охарактеризував твір О. Бердника як “антимарксистський” та “антинауковий” трактат. Особливо йому не сподобалися слова з книги О. Бердника: “...великі потрясіння ХХ ст., які закінчилися масштабним знищенням цілих народів в епоху Сталіна і Берії”. О. Бердник закликав своїх послідовників: “...ми прорвемося в Країну Свободи”. Цей твір В. Іванов називав “ідейно-шкідливим”⁴³. Отже, критика Йосифа Сталіна та Лаврентія Берії і висвітлення історичної правди їхніх злочинів була заборонена тоталітарною системою.

Саме на основі праці “Альтернативна еволюція” О. Бердника В. Січко сформував свою ідею Духовної Республіки. Основними цінностями “Духовної Республіки” є мир, роззброєння, гуманізм та демократія. За основу організаційності республіки він брав релігійну організацію, засновану на добровільних і демократичних засадах. В. Січко бачив Українську Духовну Республіку у вигляді братерського об’єднання українців в цілому світі. До Ради Святої України входять всі українці, які прийняли до серця Ідеали Духовної Республіки”. В. Січко намагався довести, що тогочасні держави не можуть забезпечити людям мир, безпеку, всебічний розвиток і висловив ідею, що все це зможуть зробити так звані “Духовні Республіки”. Першість у їх створенні він надав Україні. В. Січко стверджував: “Новонароджена Українська Духовна Держава ліквідує армію, суди, в’язниці та адміністрацію насильства”⁴⁴. Адже саме ці інституції становили ядро тоталітаризму в СРСР. Таким чином, на думку В. Січка необхідно створити Українську державу, яка буде дотримуватися принципів миру, демократії і гуманізму, адже тоталітарний режим СРСР своєю агресивною зовнішньою політикою міг загрожувати світовій безпеці. Саме тому В. Січко песимістично описував тодішнє політичне становище у світі, використовуючи такі вислови: “Сум і жах панує над Землею. В кривавому тумані доля Планети. Куди пливе наш

⁴⁰ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області. Спр. № 37528-П. Т. 1. Арк. 124–126.

⁴¹ Там само. Арк. 137.

⁴² Там само. Арк. 144.

⁴³ Там само. Арк. 139.

⁴⁴ Там само. Арк. 141.

міжнародний корабель? Де його капітани?”⁴⁵. Як бачимо, В. Січко описував свої переживання стосовно “холодної війни” у світі, протистояння між Радянським Союзом та Сполученими Штатами Америки.

Натомість слідчий В. Іванов вважав, що за своїм змістом це “антимарксистський” програмний документ так званої “Української Духовної Держави”, який під виглядом закликів людей до “духовної єдності” під гаслом створення “духовних республік” насправді пропагує “український буржуазний націоналізм”. На думку помічника прокурора Львівської області, в документі є твердження і заклики про необхідність перебудови існуючого у Радянському Союзі державного політичного ладу⁴⁶. Таким чином, ідеї миру, демократії, гуманізму були неприйнятними та ворожими для тоталітарного режиму.

Отже, суспільно-політична, патріотична, історична тематика були домінуючими в самвидавчій творчості В. Січка. Незважаючи на загрози бути репресованим органами КДБ, Василь творив та зберігав самвидавчу літературу. У поезії В. Січка змальоване тоталітарне суспільство, розкритикована система судових і позасудових переслідувань, антицерковна політика і цензура радянського режиму, підняті гострі соціальні проблеми тогочасного суспільства, оживають знакові історичні постаті в історії України. В своїй творчості В. Січко бачив Україну незалежною і соборною державою, що суперечило офіційній партійній ідеології марксизму-ленінізму. Оскільки творча діяльність була однією з важливих форм дисидентської діяльності В. Січка та є прикладом того, як всупереч цензурі та заборонам тоталітарної системи може творитися вільна поезія без ідеологічних штампів та пропаганди. Відтак у межах отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студіювання в напрямі правозахисної та дисидентської діяльності Січків.

**ISSUES OF UKRAINIAN NATIONHOOD IN THE CREATIVE HERITAGE OF VASYL SICHKO
ACCORDING TO ARCHIVAL MATERIALS OF LVIV STATE SECURITY COMMITTEE (KGB)
INVESTIGATION OF 1979**

Volodymyr SUKHORUCHKO

State Higher Educational Institution

“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,

Department of History of Ukraine and methods of teaching history,

Shevchenko, St., 57, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine

e-mail: suhoruchko32@ukr.net

Summary

The Soviet regime, through radio, television, newspapers, magazines and other mass media, wanted to form in society the ideological guidelines necessary for the regime. The totalitarian system sought to control the development of culture through the introduction of strict censorship. However, in contrast, there appeared intellectual resistance formed of so-called dissidents. Most of the creative and scientific works of dissidents that were rejected or banned by the totalitarian regime were self-published. The appearance and spread of samizdat (self-published literature) was a kind of response to the monopoly of the Soviet regime in information policy. Therefore, samizdat was a popular method of creative self-expression.

In the given article Sichko's self-published works have been analyzed. The basic sources of the research are documents from the archives of the Security System of Ukraine in Lviv region as well as the memoirs of some members of Sichko family.

V. Sichko, like many other creative people in opposition to the Soviet regime, was pushed out of the information field. In his self-published works the author raised important issues of Ukrainian society: historical, socio-political and the one concerning human rights. He advocated respect for human rights, the protection of Ukrainian language and culture, and condemned total Russification. V. Sichko sharply criticized the Soviet regime, its punitive bodies and censorship.

⁴⁵ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області. Спр. № 37528-П. Т. 1. Арк. 141.

⁴⁶ Там само. Арк. 141.

The author of the article comes to the conclusion that in his works Vasyl Sichko covered socio-political, national-patriotic, historical and religious aspects. The creation and distribution of self-published literature was one of the important forms of dissident activity of V. Sichko. Only the arrest and imprisonment forced V. Sichko to stop his creative self-publishing activity, but did not break V. Sichko's oppositional beliefs about the totalitarian Soviet regime.

Keywords: Vasyl Sichko, Petro Sichko, Stefaniia Sichko, self-published, The Ukrainian Helsinki Group, censure, KGB, Soviet regime.

REFERENCES

- Obertas, O. (2010). *Ukrainskyi samvydav: literaturna krytyka ta publitsystyka (1960-ti – pochatok 1970-kh)* [Ukrainian samizdat: literary criticism and journalism (1960s – early 1970s)]. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).
- Ostrovskiy, V. (2014). *Ukrainska natsionalistychna problematyka u tvorchii spadshchyni Zinoviia Krasivskoho* [Ukrainian nationalist issues in the creative heritage of Zinoviy Krasivsky]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu* [Scientific works of the historical faculty of Zaporizhia National University], no. 39, pp. 240–248 (in Ukrainian).
- Paska, B. (2016). “Reportazh iz zapovidnyka imeni Berii” Valentyna Moroza yak vyklyk radianskii totalitarnii systemi [“Report from the Beria Reserve” by Valentin Moroz as a challenge to the Soviet totalitarian system”]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu* [Scientific works of the historical faculty of Zaporizhia National University], no 45, pp. 240–247 (in Ukrainian).
- Rudenko, M. (1996). *Khrest* [Cross]. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).
- Smuzhanytsia-Marchenko, N., Kochan, N. (2001) *Tvorchist i zhyttia V. Marchenka* [Creativity and life of V. Marchenko]. Kyiv: Dukh i litera (in Ukrainian).
- Try povstannia Sichkiv: u 2 t. T. 1: Spohady Stefani Petrash-Sichko* [Three uprisings of Sichko. In 2 vol. Vol. 1: Memoirs of Stefania Petrash-Sichko]. (2004). Kharkiv (in Ukrainian).
- Iakibchuk, M. (2011). *Tvorchist Zenoviia Krasivskoho ta o. Yaroslava Lesiva: dyskurs natsionalnoi identychnosti* [Works by Zenovia Krasivsky and Fr. Yaroslav Lesiv: the discourse of national identity]. Ivano-Frankivsk: Vydavnytstvo IFNTUNH (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 1 травня 2021 р.

ДОКУМЕНТИ

ЩОДЕННИК ПІДПІЛЬНОГО ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО СВЯЩЕНИКА
АНТІНА СІРЕЦЬКОГО (березень 1950 – грудень 1952 рр.)**Оксана СІРЕЦЬКА (ЗАТОРСЬКА)**

вул. Карпатська б. кв. 38,
03087, Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: siroksana@ukr.net
DOI: 10.15330/gal.34.256-268
ORCID: 0000-0002-6286-538X

Олег ЄГРЕШІЙ

Державний вищий навчальний заклад
"Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника",
кафедра історії України і методики викладання історії,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: ludyna@ukr.net
DOI: 10.15330/gal.34.256-268
ORCID: 0000-0002-0639-910X

Сучасна Церква (а йдеться не лише про священників, але і про мирян) як ніколи гостро потребує прикладних чеснот. Імовірно, методологічно суперечливо оперувати поняттям "історична Церква", адже Церква, як зазначають богослови, створена Христом "відвіку і повсякчас" але це визначення, на наш погляд, має низку переваг. Водночас, в історичному минулому раз-у-раз шукаємо (і знаходимо!) відповіді на нагальні питання сьогодення. Не спроста ж про сучасну культуру фахівці говорять, як про "культуру гіпермаркету", "культуру нищого сакрального"; йдеться про постхристиянську Європу, "light версію" християнства, етнографічне християнство тощо¹. На гадці висловлювання відомого релігійного діяча сучасності кардинала Римо-католицької Церкви, гвінейця Роберта Сара який нещодавно зауважив: "Церква вмирає, тому що священники бояться говорити правдиво та чітко. Ми боїмося засобів масової інформації, громадської думки, своїх братів! Але добрий пастир віддає життя за своїх овець (...) Незабаром мене покличуть до Вічного Судді. Якщо я не передам правду, яку отримав, що я Йому скажу? Ми, єпископи, повинні тремтіти від думки про наше винне мовчання, наше поблажливе мовчання, наше поблажливе мовчання з навколишнім світом"².

Екскурси в історичне минуле УГКЦ (особливо у "катакомбний" період її існування, 1946–1989 рр.) дозволяють зосередити увагу на важливих і самобутніх рисах Церкви. Адже нерідко саме в період "пограничних ситуацій" – коли священник чи мирянин опиняються перед загрозою фізичного знищення, зазнають переслідування тоталітарною системою (в даному випадку радянською атеїстичною) можна побачити істинне обличчя Церкви, зрозуміти

¹ Гордієнко М. Екзистенційна криза християнства в есхатологічній перспективі. *Історія релігій в Україні: актуальні питання* / за заг. ред. О. Киричук. І. Орлевич, М. Омельчук; Львівський музей історії релігії; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів: Логос, 2020. С. 141–147; Павленко П. Культ споживацтва в сучасному християнстві: "теологія процвітання" як інструмент упровадження секулярного християнства *Історія релігій в Україні: актуальні питання* / за заг. ред. О. Киричук. І. Орлевич, М. Омельчук; Львівський музей історії релігії; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів: Логос, 2020. С. 148–156.

² Чому ж бояться говорити?! Спільнота "Галилея". URL: <https://www.facebook.com/GalileaUkraine>.

призначення християнства³. Родина священнослужителя Антіна Сірецького у час радянського тоталітаризму значною мірою розділила долі багатьох греко-католицьких родин, які залишилися вірними прадідівській вірі, не підписавши православ'я після Львівського псевдособору, 1946 р. У травні 1950 р. родину Сірецьких разом із іншими родинами було депортовано у Хабаровський край, де вони прожили довгих чотирнадцять років⁴. У статті друкуємо значну частину щоденних записів глави родини – Антіна Сірецького упродовж неповних трьох років – з березня 1950 р. по грудень 1952 р. (від часу передислокації сім'ї з Коломийської в'язниці до Борислава, що на Львівщині і до перших років їхнього проживання у с. Джонка Нанайського району Хабаровського краю). Пропонований щоденник зберігся завдяки нащадкам священика – синові рідного брата А. Сірецького, Володимирові Сірецькому, якому вдалося зосередити низку цінної кореспонденції, серед якої і цей документ.

У статті ми поставили за мету максимально випукло передати почуття депортованих осіб, розкрити повсякденне життя людей, їхню соціалізацію на чужині, спілкування з місцевим населенням тощо. Задля цього ми максимально зберегли практично усі авторські висловлювання, автентіку тексту (із авторськими підчеркуваннями, скороченнями, галицизмами, ментальністю особи тощо). Щоденник друкується вперше.

1950 р.

27 03. понед. Вивезено до Хирова. “Борислав сміється”

28.03. вівт. Вивіз до Борисл. (м. Борислав на Львівщині. – О. С., О. Є.) Більше священиків... о. Романовський (православний. Щодня переганяють 2 рази. Явно довго провірка.

31.03. Дістав першу передачу.

Квітень

1.04. Просив лікарку і начальника до шпиталю яко невилічимо хворий, але шкода і говорити...зліквідований

3.04. вівторок. Бракує повітря. Дуже зле чуося. Лазня (імісті носять відрами уборку за священиками)

7.04. Благов. (Благовіщення. – О. С., О. Є.). Дяк і Гаця були з передачею обмокнені. Якби я не віруючий то повісивбися – такі моральні переживання і фізично хорий вчора і днесь. Зі Самбірщини людей привозять

8.04. Велика суб. Відбув сповідь

9.04. Великдень.

12.04. сер. Мали іззо недуги вчера мене відокремити а днесь обіцяли що “на сівері” повітря і сосни туберкульозу вилічать. Безнадійно треба сего року вмерти. (Худоба колгоспна мудрійша як тут люде (інтелігенція) і священство.

16.04. нед. Томина. Вивіз ...

19 04. сер. З хати нарешті одержав два листи. Священики мають від парохіян передачі. Я нічо і мені соромно і сумно. Інтелігенти миють підлогу, хоч простих дівчат досить. (Чомусь між нами є В. Романовський, православний)

20.04. Попівночі гонять всіх до другого лягеру, перенесено

21.04. пят. В ночі мав сильне блюття кровію і перед полуднем дістав окремий кашель.

23.04. нед. Мирон. не мав йти, а Навос. (о. Новосельський. – О. С., О. Є.) і Венгрин. (о. Венгрінович – О. С.; О. Є.) прийшли до мене і ми всі відправили літ. (літургію. – О. С., О. Є.). Світ цвіте. Мені полегше, бо є повітря. ... Люнця принесла мені черешневий цвіт.

24.04. пон. Малий вивіз Богородиці.

25.04. вівт. Вчора і днесь читав молитви М. Б.

³ Жаровська О. Випробувані, як золото в горнилі. Книга 1. Львів : Колесо, 2013. 207 с.; Правда визволить. Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ 6 листопада 2014 р. : збірник наукових статей / за ред. о. П. Марцелюка, С. Гуркіної, В. Суботіна. Жовква : Місіонер, 2015. 200 с.

⁴ Єгрешій О. Сірецькі-Яримовичі. Івано-Франківськ : ЛІК, 2020. 332 с.

- 26.04. сер. В світі відправлено за мене 4 Сл. Б. (*Службу Божу*. – О. С., О. Є.)... Молюсь багато о поворот додому.
- 27.04. чет. Начальник багато дав до карцеру
- 28.04. п'ят. Дощ. День тягнеться в безконечність. Людей привезено з Крукенич (*село на Мостищині Львівської області*. – О. С., О. Є.). Вивіз. Не можу навіть нічого читати. Нерви.
- 29.04. суб. Багато людей привозять
- 30.04. Нач. 70 осіб посадив в карцер без блюз і курток. Приїхали з Нижанк. (*Нижанковичі – село на Самбірщині Львівської області*. – О. С., О. Є.). і Плешевич (*село на Мостищині Львівської області*. – О. С., О. Є.).

травень

1. понед. Відправив з Котлярчуком Сл. Б. в цеглянці без свічки. Другу вислухав і відчитав молебні. Молюсь через день о освободж.
5. п'ят. Рано дістав передачу і вбрання. В хаті все забране і господині прогнана. Ночували в Бориславі, а цілий день стояли в Самборі. А перед північчю виїхали до Львова.
7. нед. В вагоні з о. Венгр. відчитав Сл. Б. на нарах при параші. По Сл. Божій морально легше. У Львові вечером у Краснім. 8 рано до пон. в Здолбунові. ...Шепетівка пополудни.
9. До Києва не поїхали, а скрутили на Білу Русь. Переїхав широку Прип'ять, а вечером в місті Речиця бачив широкий Дніпро. У вечері – в Гомелю. П'ятий день їзди перша їда – ½ зупи.
10. сер. Постій у Брянську.
11. четв. Постій у Тулі. Знов Москву минули.
14. нед. Бачив Волгу. Постій в Куйбишеві.
15. пон. Уфа. Урал.
16. вівт. Третий день в гарячці і страшна грипа. Навіть води бракує до пиття.
17. сер. Банки ставив на папері. Жадних ліків.
18. четв. Не правив Сл. Б. Лазня. Гарячка даліше. Не їм 4 дні.
21. нед. Красноярськ. Днесь спала гарячка по тижні посту.
24. сер. Иркутськ. Постій цілий день. Гарячка знов вернула.
30. Хабаровськ. Повільно. Купці з різних фірм. Хотіли і тратилися і 7 мужчин для них.
31. вівт. Вийшли з вагона.

червень

1. четв. Сотами до кораблів. Баржа.
2. п'ятн. Аж вечером вирушили.
3. суб. Увечері Троїцк. Одні висіли, я остав. На березі наші волиняки ... з усмішкою
4. нед. Всіх свят. (*Всіх святих*. – О. С., О. Є.). ...Наші старі переселенці приїхали відвідати нас.
5. понед. Спали в полі, буди з трави. Приїхали "моторівкою" до Корейського.
6. черв. вівт. Слота. Написав 10 листів. Може хтось щось пришло. Від вечора у провізора Куріци з Дорозова.
7. черв. сер. Слота. Від лікаря дістав поправлення до Троїцька на рентген.
8. черв. чет. У лісі, де в палатках є наші селяни. Є вода і болота.
9. черв. п'ятн. Слота. Тут озера. Мокро. В тім кліматі і без відповідного відживлення мушу згинуть. Тут і священники з родинами, які не будуть мати з дому поратунку згинуть.
10. Ідуть священники зі жінками в болото корчувати ліс під хату і під бульбу. Слота.
13. ч. вівт. Був з 65 літ. о. Петрашом на корчованню.
14. ч. сер. Вже третій день очікую на катер. Отець Орищук по Сл. Б. іде корчувати, а по дорозі робить розважання.
16. чер. п'ят. і суб. На поліклініці рентген. В суботу кіно.
20. вівт. Вернув до Корейська. ...Привіз звільнення від тяжкої фіз. роботи.
25. черв. нед. Нудота цілими днями. Часом в тайзі оглядаю єгипетську роботу наших священників
29. черв. четв. Написав до Москви, що я невиліковно хворий. Купив чорний хліб, бо гроші виходять. Але не можу їсти і мені шкодить. В нас дома сіно скошене пахне здорово вечорами, а ту

комарі мучають. Священиків зняли з будови, бо вони не будували, а мучилися. Один Венгринович вибудував сіни.

липень

5. липня сер. Збирали підписи за мир і проти атомного ...Я був тоді в старого Петраша. В долю ми могли щодня провести “о мирі всего мира”, а не дозволили – в Кореї іде війна.

7. лип. пятн. Івана. о. Логинський з м. Львів і я з Перем. читали соборне. Дістав телеграфічно сто рублів від якогось Терлецького (може дяка)... Отець Орищук, Підлісецький зі жінкою їздили перед вечером озером човном.

9 лип. нед. Перед вечером знов о.Орищук возив по озері, були і обоє Левицькі, а веслували Петраш і Сирецький (*вірогідно син Антіна Сирецького, Любомир. – О. С., О. Є.*). Читаю книжки духовні від о. Я. Сирецького. Якби не читання, здурів би з нудьги.

12 липня. Петра. Пополудни мав 38.5 горячки. Більше певне, що звідти не верну. Цілу ніч мучився. ... В дома жнива в розпалі, а ми в лісі нічо не бачимо.

14 липня. нед. За півшеста тижня одержав перші три листи... Господиня свою корову і вівцю ледве випроцесувала. Свої люди в колгоспі ніби много дали.

23 липня нед. У вечір був в шпиталі у хорої Луцької. Дві години опісля померла єї дитина.

24. липня понед. Був в тайзі на тут. “цвинтарі”.

28. липня пят. У вечері прийняття у Шкредка з нагоди Володимира. З Хирова і з Дрогобич. області вже вивезли монахинь до Борислава. Хирівська настоятелька напевно помре.

серпень

1. серпня вівт. Дістав пакунок з церк. річами до Сл. Б. від господині. “Священики деякі обдерті, а деякі ледве ходять” (до роботи в тайгу по 8 км)

6. серпня нед. В себе відправив з Петрашем. Священики і люди ходили на ріку на сплав дерева, хоч неділя, бо є більша вода.

9. Бачив гуцулку зі спухненими ногами... Священики по сплаві роблять палі (в швімках) у воді. Пхають дерево. Посуха – огірки (вигоріли) зісохли.

11. серпня пятн. Був в кіно на польському фільмі “Заборонені пісеньки”.

26 серп. Логинович одержав канцелярську працю і Котлярчук. Микитка – шофер.

29 серпня. вівт. у вечері на іменинах о. Підлісецького. Всі дні подібні і безнадійно нудні мені. Лічу дні і ночі. Орищука силкують по різних роботах, він і цеглу вигружав зі селянами, щоб щось заробити. Гроші йому вийшли... Дві ночі дуже хорий на катер носа. Парохіяни з Галичини шлють ту своїм священикам гроші, убрання ...та підбадьорюючі листи. Коло мене – глухо – хоч 10 літ щиро служив у своїй парохії то не маю нікого такого. Я дуже осамітнений і забутий. Ніхто довгий час навіть не пише.

вересень

1 вересня. Хтось з Хирова надав мені телеграфічно 140 зл. інкогніто. Отець Орищук просився на нічного сторожа і то не дали. Вийшли йому гроші і хліба не їсть. Тут рускі зачинають бійку з нашими.

15 вересня одержав листа і сто руб. ...Рівно ж Стефан зі Ст. Самбора прислав сто телеграфічно. Гузана і Шкредка. Дістав пакунок солонини від Косі.

20 вер. сер. дістав 4 письма. Славка і Стефан обіцяють помогти. Кося шле пакунок а Новосільський з Хабар. (*Хабаровськ. – О. С., О. Є.*) вино.

21 вер. чет. Різдво Пр. Б. увечер до 1 год. в ночі у Заболітного-Логінського. ...Галя Костецька багато співала і 3 рускі.

22 вер. пят. ...якась хора дівчина з Надвірнянщини прислала дві інт. (*інтенції*) для найбільше бідних (другу дістав о. Орищук). Я плакав з радості. Вже третій день (В честь М. Б. (*Матері Божої*)) маю радість.

жовтень

1 жовт. нед. пополудни був в лісі у Венгринов. Написав ...Лятишевський не може працювати бо старий, а треба жити.

2 жовт. пон. Погода гарна. ...МГБ в Москві відмовило моїй просьбі о поворот з 29 червня ц. р. хоч я невилічимо хорий. ...Нічого не допомогло навіть мотивів відмови не подали. ...Щурі в

сінях з'їли мені сподні, сінник і мішок. Комендант казав з документами їхати в Троїцьк, щоб мене вислали в інвалід. дім. Чи скоро Бог впівнеся о мою кривду?

8 жовт. нед. ...Туга і жура точить моє нутро без милосердя.

13 жовт. пят. Сніг впав.

14 жовт. Покрови. Увечір у о. Гузана на іменинах. Гарне прийняття. ...Від Косі пакунок зі сушок, вином і ліки.

18 жовт. сер. Від Колодруба 2 пакунки (мука, масло).

20 жовтня пят. Від Колодруба днесь знов два пакунки. В середу і днесь ходив зі Л. Сірецьким на Іннокентівку... Прийшли і від неї гроші телеграфічно але не одержав, бо почта зіпсула моє назвиско "Лоречко". Мороз, гуло дальше по стриху в лісі. ...Комнати Венгриновичі хоч обоє на половині хати, то однак не прийняли ні обох старих Петрашів ні Орищука. Тим більше мене (хоч я не просив, але знали, що я шукаю хати).

22 жов. Робили знимку священиків.

23 жов. ходив сам на Іннокентівку. Дістав від Колодруба 410 руб., а Марія Ількова від Фрідмана по Сл. Б. прислала 50 р.

24 жовтня вів. Увечері на стриху кури в сніг на мене, а вночі вел. мороз. Замордувало мене.

25 жовтня сер. На днесь спав вже в хаті, а у вечір був в клубі, де був концерт і коротка вистава. Мороз по 15 гр.

28 жовт. суб. Впав сніг, але до вечера згинув. Ходив з Любком Сірецьким озером до склепу на кучі... Тут вода кернична. Другий тиждень почта вже не приходить.

листопад

4 лист. суб. Днесь перенісся до ліса до хати Прокопчук і Шкляр, бо в Куріци ізза Швабів і блощиць годі вже було спати.

6 лист. понед. У вечер на іменинах в Микитки, а пізніше в клубі на пописі дітей і все тобі "Назар Стодоля". В сусідній хаті мешкає о. Орищук.

14 лист. вівт. 50 р. від Славки. Був на почті з Орищуком. Начальник і другі урядники курили довгі папіроси з газети.

16 лист. четв. 24 морозу.

19 лист. нед. Курявиця до вечера. Люди підписувалися, що їм прочитано, що вони вічно тут переселенці. Я мав намір написати "не согласен" але всі священики підписалися, щоб обминути репресій, я також вже мусів. Се для мене морально великий удар вже другий, бо перший у лагері при виїзді.

20 лист. понед. Зима. ...За гроші годі що дістати

21 лист. вівт. У вечері з Логінським у Котлярчуків справляв іменини. Прийняття. Спів. Сердечна атмосфера. Сірецький дав мені (Любко) анонімного листа з віршом на іменини. (Було 9 свящ. і я).

24 лист. пят. увечір 26 морозу.

27 лист. пон. Л. Сірецький по тяжких трудах хату зготовив і ...переноситись, а тим часом комендант забрав всі три вікна. Від гуцулів винісся бо підчас Сл. Б. лежав гуцул в ліжку і кури в. Відносились неможливо до Сірецьких. Взагалі гуцули ту мають погану думку хоч так їх преса і література ідеалізувала.

28 лист. вівт. 30 градусів морозу. Увечері з Орищуком ходив як і вчора по священиках.

грудень

3 грудня понед. Введення в храм

Священиків кликав комендант і хорих слав в ліс до роботи. Мене з Орищуком на Кучі. На мене гримав через "ти" і очі з орбіт, коли освідомився, що хочу додому і раз в тиждень відправляти (він денервувався, що я хочу людей "обманювати" ...День дуже сумний хоч свято. Микитка і Котлярчук на Кучах (грозив, що господар заплатить штраф, що мене прийав).

7 грудня четв. Ходив на почту по 50 р. Вже не видають без коменданта ні грошей ні пачок. Господиня Орищука ходила по позволення то на ню коменд. кричав чому держить "бандиту" (себто Орищука) і що за то заплатить сто руб. штрафу... Самі рішають де маємо мешкати...

Морози – вода і бульба в хаті замерзас. Деякі молоді з того відживлення і прощі недовидержують.

10 гр. нед. Господиня пише, що дещо зі себе продала щоби мені прислати пакунки, а за оплату поштову понад сотки я мушу тут Сл. Божі ...відправляти, бо вона там позичила. Сама слаба і дрова на плечах носить на опал, нема кому привезти хоч за мене стільки було приятелів.

16 грудня ...своїм полоненим слали убрання і підмоги, а нам священикам хоч би у світі католицьке священство ізложило то нема організації чи держави щоб тим зайнятись і нам переслати. Аж тепер добре розумію Шевченка (його творчість зі заслання).

о. Логінський зі жінкою і трома дітьми голодує. Священики зложились для него дещо.

17 гр. нед. Страшно віє цілий день. Вибори. Ніхто не ходив до кабіни. Дві свічки від двох гуцулок.

19 гр. Ник. Вівт. Дістав 10 руб. і 0,5 пшениці від гуцулки.

21 гр. четв. Вже третій день їм ту саму зупу.

22 гр. пят. Неп.Зач. Вже три дні переживаю велику депресію духову. Днесь у вечер у Заболітних на її іменинах. Було весело і досить всего. Дістав від Славки 50 р. і 100 р. від Терлецького.

26 грудня вівт. Деякі люде продають на життя вже послідну перину, а гуцули (де Петраш) печуть і їдять лупи з картофлі. Морози все понад 30 гр., а коло сонця немов других два сонця і хрести з дуги.

27 грудня. сер. Якась жінка з Лісковатого прислала 120 р. мабуть на Сл. Б. Мороз 33 гр.

31 суб. "Пошились в дурні" а 1 січня "Наталка Полтавка".

1951 р.

січень

6 суб. Морози. Ходив на Іннокентівку, але грошей без посвідки коменданта не дали (Оришук і Сірецький). Святвечір (10 свящ. і 8 з рідні). у Венгриновичів. Мудро він вітав. Деякі люде їли кашу несолену ...і хліб. Всі хліб чорний і я. В склепі на злість не продавали жодного...

7 січ. Різдво. Обідав в Орищука (у Підлісецьких). Підвечірок у Левицьких, а вечеря у Венгриновичів. Ходили колядники! Морозу 40 град. Співав з Орищуком. Мене соборував.

13 січ. суб. Склеп вже є на нашім посольку. Написав до Сірецького. Лятишевський. Шкода, що Лакота до нас не пише і не маю адреси до него. Морозу днесь є 43 град.

14 січня. Нов. Р. У вечері нас 7 свящ. колядували по своїх хатах – а закінчили у Венгриновича-Левицького. Застав комендант як він правив. Деякі колядники пообморожували лице, ніс і руки.

15 січня пон. Перед вечором в тайзі помагав рубати дрова Орищукові і Сірецькому. Листа від Морквички ревного дістав і сто руб. (75 + 25 з чужої хати).

17 січня. Хорий на грипу

18 с. четв. Щедр. вечер. Маю 38 і 2 горячки, на вечері у Венгриновича.

24 с. Далше лежу хорий на простуду другий тиждень, не маю смаку до їди

27 січ. суб. Лежав цілий день без смаку далше в чужій хаті, ніхто не питає мене. Страшно коби хоч молоко, а той того нема, лиш горячка – дістав 100 руб. від Терлецької.

28 січ. охрестив Івана-Василя Борщевського. Куми – Стефан Шкляр і Бабик Євдокія.

29 с. понед. у вечері всі на іменинах (і 45 ліття шлюбу) о. Сірецького (*імовірно йдеться про самого автора щоденника – О. С.; О. Є.*). Вчора Колодія аж на Малій Кучі.

лютий

8 лютого. четв. Вже знов два дни лежу в горячці .Гроші (260 і 180) . Виглядаю страшно – по виїзді з дому так ще не виглядав. Їсти нічого не можу.

15 лют. четв. Стрітєння. В нед і понед. на Трьох Святых не правив, лежав аж днесь правив, але лежу далше. Видав гроші на масло і щодня на молоко, бо не можу ходити. Їм рано і у вечер молоко.

18 лют. нед. Вибори в клубі при гармошці. Вийшов з хати. Був у Сірецьких і Венгриновичів. "Мама" дала мені обрус до Сл. Б. Зимно.

19 лют. Бухальтера Шкредка з контори тут. вигнано до тайги на Кучі, на фізичну працю.

20 лют. вівт. Одержав посилку (образ) і написав (21) до Маленк. (*Малєнкова – О. С.; О. Є.*) в Кремль листа о звільнення.

26 і 27 лют. дістав по 10 руб і хліб і свічку.

28 лют. сер. дістав від Колодруб листа щирого, що висилає 4 пакунки (1 вже дістав). Коменданта перший тиждень не було і на почті всі гроші і пакунки лежали бо іншому не дав пости підписати, а почті видати без себе.

березень

6 бер. вівт. Дістав пакунок, який лежав тиждень на почті (інший і по 2 тижні). Мій і інші були видно розбиті, ревізовані і знов зобиті). В моім нічо не бракувало – дістав пачку солонини від господині (2 ще іде). Якби не вони, то тут з голоду померби – дістав 2 хліби від Гуцулок (Сл. Б.)

23.берез. Оглядав з Венгриновичем як нанайці дрова псами везли.

27 берез. Рік як з дому виїхав.

29 III Вістки зі села, що село розкладається – хрести повалені, шлюби (9) в батюшок і хотять щоб доїжджав. Музики в піст.

Підлісецька має мощі св. Йосафата.

30 III пят. Днесь зачав 22 роки священства Орищук. За мене Сл. Б. є. Не думав я рік видержати останній, але при Божій помочі.

квітень

8 кв. нед. Пливуть води. У вечер довго на іменинах у о. Венгриновича

Щодня цілий піст правлю Сл. Б.

27 квітня Вел. п'ятниця. Паску пекла мені Луцька, але на сухім дріжджі не удалась, не виросла. Просив й Левицьку але відмовила... Рано давав цілувати антимінс і плащеницю.

28 кв. суб. Поп у Луцького девятьом посвятив паски (8 добре заробляють) і ні один не дав ні копійки.

29 квітня Великдень. Цілий день ліє і зі снігом. Нігде з хати не виходив з Орищуком співав резурекцію і Сл. Б.

30 кв. Св. понед. У вечер в клубі наші з москалями давали представлення і концерт.

травень

1 травня. Вчора ходили за мною з боку щоб хрестити дітей. Я не пішов. Деякі люди не святити, бо не мали що, а сам чорний хліб встидались святити.

5 тр. суб. Пізно ввечір комендант покликував деяких священників при прокурорі – чому святити пасхи і правили на Великдень. Згадував за мене, але мене не кликав.

6 травня нед. Томи. Погода. Хоч був у Венгр. Сірецьких, то і так туга і нудьга пожирає душу.

9 травня Читаю Святого... в рос. мові.

10 прочитав Мати Божа в Люрді. Дуже підкріплений на дусі. Дош і холодно (хоч і греміло).

Загальний обман преси і літератури щодо Гуцулів. ...Не моляться ні вони ні діти. Вдома мораль під псом і то жонатих. Баби обридливо курять.

19 трав. суб. Тиждень той пролежав на грипу і крижі... Комендант казав скорчувати 3 пнів під город. Страшна праця і то може прийдеться кожної хвилі лишити... Щотижня лиш дорогий білий хліб, що людям годі брати за такі гроші. А на Велику і Святу вечерю був знову лише чорний – така їх політика. Вчора дві дівчини-сестри тут спроводились, є вже нас 11 осіб

20 травня нед. тепло. Увечері у Венгриновичів. Тут молебен відспівали і багато марійських пісень до 11 30.

21 трав. пон. Писав Лятишевський. Вже рік минув як він відбув в Казахстані 5 літ. Бо так був засуджений, а тепер просив додому. Рівно 5 років скінчив Чарнецький, а тепер післали його додому...

24 трав. четв. Нанайців із Джонки вивезено на Лідугу хоч ту мали хати і жили довгі часи, а ту дали руских і наших з Ліди.

27 травня нед. у Венгриновичів. Орищук посвячував медалики.

28 понед. Мав 3 жінки до корчування, 2 безплатно а третя за Сл. Б. Горячо, сухо.

На Великдень зібралась може сотка людей переважно з долини, тільки один із гори. ...Коло нашої Церкви о 6 год. рано ми обійшли 3 рази церкву зі співом Воскрес Ісус од гроба. ...Церква не відчинялася як ми співали. Свята були дуже сумні.

червень

1 червня. пят. Другий день дош, а навіть сніг...

3 червня нед. Допівночи на іменинах у о. Котлярчука.

4 червня. пон. Богато натерпівся. Днесь комендант мене висилає сей час на Кучі ...і не знаю за що. Катеру не було і вернувся з-над озера. І дальше ту терплю за віру.

5 червня вів. Гузан з дошок Венгр. зробив мені стіл і я його на стриху поставив. Днесь рік, тут приїхав я.

6 червня сер. Як в хаті так і на дворі страшні комарі. Я спухлий від них. Від днесь правлю вже на стриху.

17 черв. нед. Зел. Свята

20 черв. Крім комарів є вже мушка. Прочитав “Захар Беркут”, а тепер читаю по рос. “Переяславська Рада”. о. Венгринович пише деякі оповідання. Як дістану зошити то буду писав свої спомини.

25 пон. черв. Микитка з людьми знайшовся. о. Горникевич вивезений звідси.

29 червня пят. Ходив на Іннокентівку по пакунок від Колод. і 120 від Романко.

липень

1 липня нед. З Венгриновичем у Сірецьких, де він читав свої оповідання. Дякую по Сл. Б. Богу і за ласку, що я ту, бо се сталось для добра мочі душі.

18 лип. сер. в тайзі о. Венгр. читав мені прегарні свої оповідання “Слово” і “Я дуже спішуся”. Я забув навіть комарів обганяти, що скушали мене, коли я заслухався. Був в лікарки. Увечері горяча диспута “тата” (Венгр.) з Орищуком коли про послух доконеч. і монаший. Читав Гоголя по рос.

19 лип. четв. Пакунок від Колод. з убранням, сандалами і книжками. Се мене тішить. О. Колодїй за шість день фізичної праці заробив 14 руб.

29 лип. нед. За вечер. днесь Орищук і Шкредко справляли іменини в Венгриновича. Гузан преслав (про митаря і фарисея).

серпень

12 сер. нед. Брат-монах з віч. обітами днесь справляв “весілля” з дівкою. Дуже боляче се для священників (Маїк Іван з Гошева). Я і деякі священники не доїдають а сей женатьох і дівці купив за 350 матерію на сукно. Хто зна іще один не оженився.

21 серп. вівт. Люде 3 міс. перестали писати. Я від Великодня не доїдаю – ослаблений і без окулярів взагалі вже не можу читати. Навіть з голоду можу вмрети. Два села мав і многим помагав. ...Почта приносить другим листи, гроші і пакунки а мені нічо – так прикро стає на душі.

Не можу від тяжких спати чую як піяки ревуть.

Цілий місяць такі болота, що я не можу навіть коло хати перейти, бо за порогом грязь глибоко. Дуже сумно.

вересень

1 вересня суб. Написав до мене о. Жупанський, що бідує...

2 вересня нед. З хати не можу вийти – болото і слота безпереривно. Іменини Підлісецького.

20 вересня четвер. Три дни підряд їв в полудне і у вечір картопляну зупу, а бульбу вибирав (вона вся чорна). Днесь Орищук зі сусідством перенісся до Петрашів.

21 вер. пят. Недавно рускі звідси повтікали, бо не можуть з того заробляти. Недавно помер наш Роман. Лікарі не вірили, що він хорий. Єго засуджено. 25 % склали місячно зарплати через пів року, тому що не вийшов до роботи яко хорий, бо лікарка не дала справки.

27 вер. четв. Ч. Хр. Сего тижня погода. Жінка з Явор. в день лягла, а в ночі вже єї вивезли... Дістав свічок і на стриху виставив у рамочці хрест.

Був на Корейськїм пополудни. Сторож обізвався – вчився у Львові на 5 річнім Поліграфічнім інституті на художньо-інженернім факультеті. Богато наших тут ...жінки днесь і в інші свята помагають у москалів.

жовтень

6 жовтн. суб. День теплий і сонячний. Тайга ціла жовта.

14 жовтня. нед. Покров Б. М. Перший мороз. Ціле пополудня у о. Романа Гузана на іменинах. ...Вже скінчив на брудно писати спомини з подорожи “Шляхами на Далекий Схід”.

18 жовтня четв. Соняшно. З оо. Венгриновичем і Гузаном забивали вікна у стіні.

22 жовтня Одержав пакунок (3 книжки) кава, яблука від Колодруб. і 110 Сл. Б. від Маркевич. + 100 від Яцишин...

24 жовтня. Одержав телеграму, що 19 X виїхала з Розсіх до сестри Колодруб. Вже нічо не маю в Розсохах. Бідна через підлих людей мусіла останню корову і телятко продати...

30 жов. вів. Ледве знайшов хату, де днесь мав переноситись, тим часом там подав комендант якусь жінку з трьома дітьми. Стою серед морозу до 5 гр. на стриху. В хаті знов нема де, бо всі річи мої на ліжку а крім того... їм і пишу на колінах, бо немає стола.

листопад

1 лист. четв. На нині ще спав на стриху, а у вечер вже в хаті. о. Венгринович умістив рушник над ліжком. ...Просили до своєї хати.

3 лист. Цілий день тепло. Пакунок за 10 тижнів одержав з Іванківки (книжки).

4 лист. нед. Нарано був вже сніг і цілий день падав. Зима. Маю з вечера 5 книжок. Знову вже 10 від господині. Без неї був би тут давно згинув.

21 лист. Мих. Середа. Відлига. Дощ в вечер і вночі. До півночі в Шкредка, де справляли іменини. Весело було. Желання. Пообідав у Венгриновича раненько о 5 год.

22 лист. Вітри і мороз. Венгринович порівнював австрійського "Кобзара" зі совітськими. Є багато змін. В совіт. багато пропущено. Обід в Підлісецьких.

25 XI Св. Йосафата нед. Мощі цілував в Підлісецьк. Нині мав Іванов робити "весілля" з Маруною. ...Я не був ізза некультурної публіки.

28 XI сер. ...Наш нарід є страшний, а навіть дяки без віри...

грудень

7 грудня пят. Днесь легка зима, сніг хіба притрусив, але з другої сторони Амур слабо мерзне, і звідси почта не відходить. Приходять рідко літаком. Всім бракує грошей. Для мене листопад – нічо і тепер грудень нічо з грошей.

11 грудня вівт. Слабкі морози. Амур не замерзає і другий місяць почта не відходить. Коли земля замерзла більше як на 1 м., копають ями на стовпи електричні, але перше палять довго і печі та кухні будують в хатах, а щоб мати глину добами палять на дворі. ...Така тут техніка. Коли у вечер опіки, то знати, що була получка і п'ятика. Деяким ліпше поводитьсь, як в дома, а деякі гірко бідують (і мені не солодко). Люде хрестились в Гошеві на Боже давали, а тепер то майно по дівках розносять.

16 гр. нед. Вибори. Навіть не знаю які і кілько. Вже сніги впали більші. Почта ледве один раз на тиждень літаком.

19 гр. сер. Николая. Дістав консерви компоту до 17 руб. разом мабуть від п. Підлісецької. Люде тепер бідують без получки – дістав вчора два листи з Києва від. М.В.С. і відправи міліції МГБ оба по рос. ...Сердечний був лист від Яцишин, що шле зі збірки два пакунки – коби їх хоч не завернули, бо сама оплата коштувала 200 р. ...аж прослезився. Вони і сестрам-йосифіткам шлють тут по Сибірах хоч самі бідні переселенці. ...Ніколи я не мав щастя на добрих людей ...А в семикласовій школі нема чужої жодної мови – і діти б'ються до крови і учительство нема на се ради. Нема науки релігії, тому і дика росте молодь покоління.

о. Мирон Підлісецький жонатий о 8 г. увечері прийшов змучений з тайги з праці, перебрався і правив Сл. Б., а два безженні, що ту в місцях працюють, а ніколи не правлять Сл. Б. (1 безрукій, а другий монах). ...Телеграфічно 100 зол. не знаю від кого.

22 гр. в кіно з Венгр. і Сірец.

24 гр. пон. Правив Сл. Б. жінці з Радохонеть, що недавно померла єї донька (21 літ) в Троїцку на тиф. І тут помер молодий хлопець на тиф. Дуже плакала на Сл. Б. (Дістав від Караманів білий хліб і 18 р. від тої жінки.

31 гр. пон. Тим, що працюють, призначили продати за гроші по 2 кг. муки, але муки замало – так, що деякі дістали по 2 кг., деякі по 1 кг., а деякі зовсім нічо. В склепі (магазині) страшний потовп. Ще більші проклони дня 23 грудня с.р.. В Геную в Італії пробув сов. корабель, який привіз маса тон цукру, грисіку, муки і ін. яко дари для потерпівших від повени італійців. Се не було з братної любови але для пропаганди. Якби італійці побачили, які очереди і проклони за 1 кг. муки, то їм не лізли в рот ті дари. Нам знову Рим за посередництвом Черв. Хреста нічо не висилає, хоч на Генер. Асамблеї се могли б виклопотати.

1952 р.

1 січня. Вівт. Був на прийнятті перед полуднем у Корамосі – знамените прийняття. Ще так їв колись вдома. Увечер в кіно. Богато п'яків. ...Глузниця рано дуже вибріскує і голосно говорить на злість, щоб я не міг спати.

5 січня – два пакунки з Донбасу від Єщинця і виселенців з Лісковатого.

6 січня Свят. В. Всі крім Колодія у Венгриновичів. Говорив Підлісецький і Гузан. Сам Венгринович прочитав дві поезії Унечки і свою новелю. Вернув опівночі.

7 січня пон. Різдво. Увечер нас 7 колядувало по свящ. хатах і в лікаря Малюги. Мати розплакалася.

9 січ. сер. Стефана “Дайте отче Ісуса, хай поцілую”.

Щедрий вечір у Венгриновича. (7 свящ.) приватно.

23 І. Першого листа від Крушельницької 1300 р. Рівно ж дістав повідомлення з Лібухової, що его до 20 IV с.р. евакуюють на Сталінську область. Не знаю ще як і Росохи. Оришук вже другий пакунок одержав з Березова від невідомої жертводавчині... Є ще жертвенні люде навіть для незаних священників. Таких нема у моїй парохії навіть для мене, для свого, не то для якогось незаних священника. В моїй парохії жодної ідеї ні рел. (релігійної. – О. С., О. Є.) ні нац. (національної. – О. С., О. Є.) лиш грубий особистий матеріалізм.

25 І п'ят. почав брати ін'єкції глюкози. Малюга подарував 10 штук. ...В хаті 11 осіб і собака 12. Душать смердячі онучі ...На досвіта встають, варять і не дають спати. Дуже докучають... 2 взагалі не обзиваюся... Мороз був сего року – 33. Січень матеріально добрий. Хоч одні перестали, то Провидіння інших дало щоб присилали.

лютий

7 лют. четв. В Котлярчука з о. Венгриновичем в кіно. Німецький фільм “Петер”.

15 лют. Нині одержав повідомлення з Хорск Томської обл., що Хирівська сестра постоятелька Ольга Олімп. померла. Біда.

23. І. 1952 ...по п'ятимісячній муці. Три малограмотні і бідні жили з милостині, частинно видно були небезпечні коли їх вивезли. Вже не дивуюсь собі, хоч церква була замкнена, то міг мати вплив в селі, але сі бідні ...вже ніяк нікому не могли шкодити. Се вже зв'язча месьть.

18 лют. пон. Управління міліції з Києва донесло, що Ярема строго засуджений за крадіж і відбуває кару та викинений з міліції... Лібухова прислала сто руб. Коляди, а Розсохи 143. ...В кіно “Під небом Сицилії”.

24 нед. Мясоп. Увечері іменини Щирби у хаті Шкредка. Всіх 20 осіб. Весело. За померлих товар. відправив Сл. Б. і відчував в душі велику радість і задоволення.

березень

5 березня зачав “сорокоусти”. В Розсохах (вірогідно йдеться про село на Перемишльщині Львівської області. – О. С.; О. Є.) величезні сніги впали, яких люде на пам'ятають.

3 Троїцка о. Й. Поберейко ...Ана Гайдук прислала на Сл. Б. 50 р. тут моральна розпуста.

8 бер. суб. Одержав 2 пакунки від Колодруб (солонина, білля, книжки) ...Не люблять Сл. Божої навіть не маю де перенестись. Часто “біс пугається”.

17 бер. понед. По 14 знов мороз. Днесь було кіно “Сельский враг” ...Мій епізод з урядником: “Мій син ніколи не буде священником. Кухня для голодних в 1942 в Розсохах і пр. і пр. Вивезення. Лягер. Сибір”. Навіть Семчишин дістав від Скульської з Березова пакунок яко свящ. і потребуєчий, а він ані не потребуєчий (бо має понад 600) і оминає все, що має спільного зі священством як Сл. Б. і часослов. Славкові Сірецькому вписав ту до рідні при обтиранні чаші ...Сповідав в 1944 увечер у півтемній Церкві, а досвіта причащав). ...Дістав Сталін сов. премію другої степені п'ятдесят тисяч руб. за “Вибране”. Де гроші ідуть в СРСР?

23 бер. Нед. Крестопоклінна.

26 бер. Сего місяця приїхало тут до 90 осіб вербованих із Запоріжжя.

27 бер. Рано нині минуло 2 роки як мене з хати забрали. Якось видержав і Бог заопікувався, що не вмр з голоду.

29 бер. Суб. Було нас багато в кіно “Тарас Шевченко”. Крім богатої пропаганди були і гарні сцени.

30 бер. Нед. Рано минуло 22 роки як святився і обідав з єпископом і професорами. Еп., професори деякі, а навіть і товариші деякі вже не живуть. У Венгриновичів. ...Правив рано на коридорі. Кризь великі шпори – вітер і сніги.

квітень

1 квіт. Пят. Написав до мене сердечного листа ...і шле 240 р. і Яцина прислала 250 руб. Боже Провидіння дбає явно про мене. Росохи дуже слабо.

13 кв. нед. Квіт. Пополудни падав сніг. Почта 240 руб. не хоче видати.

20 кв. Великдень. ...Хрестини Ірини-Емілії Луцької.

21 кв. св. Понед. У Левицьких і Венгриновичів... У понеділок і вівторок навіть працювали, хоч не мусіли.

30 квіт. Сер. ...Правлю в діровім коридорі серед протягів.

май

6 мая вівт. Іродіада. ...В школі навіть діти мусять давати по 10 руб. Позички. Одержав сім листів і переводів. Всіх було понад 800 листів.

7 мая сер. Вже другий день з України (Житомирська) приїжджають вербовані (знову з Галичини приїжджають). Тут в хатах недокінчених не мають ані дверей ні вікон. Їх дуже ошукано (тут ані керниці нема ...). Переніся на стрих, бо смердять коза і онучі в хаті.

8 мая чет. Вербовані із Запоріжжя днесь масово повтікали (їх тут всьо начальство боялось) Зимно і дощ.

12 мая пон. Дістав 170 від Гопан і 100 від Гоманко. Від Наталі прийшло 3 цигулі через Фільця.

15 мая давно за Австрії ходила процесія під хрест по знесенню панщини.

18 мая нед. Вечером померла в шпиталі в Троїцьку Микиткова – перша жертва з нашої тут. інтелігенції. 21мая ми ту провели похорон і Сл. Б.

Наїхало багато вербованих зі Житомирщини. Корчують тут, хоч там така добра земля. Там дають руських і галичан, а їх на Сахалін або до Азії.

29 четв. Возн. Неграмотний Матвійчук зі Житомира як поставить хату, хоч їх 7 обіцяв мене взяти до себе, а Лівачка сама з дочкою на цілу комнату щонеділі на Сл. Б. і щодня в руку цілує, до хати не хоче. (бо кавалер приходять спати)...

червень

Нед. 1 червня у вечер симпатичні іменини у Котлярчука (Константина), у Гузана діти до першого світанку. Снідання. Дуже урочисто.

2 червня пон. Іменини у Левицького.

9 черв. Пон. Підлісецький стрінув в тайзі медведя.

13 черв. Пят. На Риббазі прийняття. Дістав сира, капусти, 10 яєць, бульби. Преса щодня перепов. протестами за освободження франц. депутата ком. А за наших 70 людей і маса священства нема у світі кому протестувати.

22 черв. нед. Шторми щоденно ...і почта не приходять вже тиждень. Нема ні вітру ні хвилі. І знов почта з України. Нічо не принесла... Зле без вина. Ціле пополудня у Венгр. Розробляли плян хати для Микитки, Підлісецького, Поберейка і Петраша. Було вино. Зачинає будувати хати. Я позичу 200, буде комнатка для мене, а в сусідів... згадані 4 священники, щоб хоч в зимі мав спокій в хаті.

27 пят. Черв. Серце Христ. Було причастя ...від 4 год. рано до попол. кожду годину один з пос. мав. Сл. Б. (Перепрошення Серця Хр. За свої гріхи і цілого народа), а звечера молебен і проповідь.

30 червня. Ходив до лікара, бо 3 тижні мучуся – се пах. Винна грижа. Дістаю атаки. Прийшла вість, що в Том. обл. 15 VI помер о. Волод. Купчинський.

липень

6 лип. Нед. Перед вечером в Левицьких на її іменинах. Венгр. відчитав її довші оповідання.

12 липня. Петра і Павла. Пише дяк, що моя господиня зле проводилася і мої річі продавала. В той час в нас жнива в розгарі. По Петрі дівчата зі співом мені з поля вінець приносили на голіві ...Я виходив до них, приймав вінок і просив на гостину – минулося, як чарівна казка, було все...

13 липня. В житомирців весілля, 3 рази цілують образи і ними благословлять 3 р. У нас навчилися говорити Слава Ісусу Христу.

20 липня нед. Був в Заболітного на весіллі. Дістав від Яцишин неспокійного листа. Чому довго не пишу. Від Николая дістав 1 листа. ...щоб хоч попитав, що він не може помочи...

27 лип. нед. В Орищука... Новий наш лікар Штангрет приїхав.

серпень

4 серпня пон. Від бідної служниці Анни одержав пакунок (вино, фасолу, муки і ябл. сушені).

11 серпня пон. Гіпертонія даліше 240. Казав доктор, що можна нагло вмерти або руку або ногу спаралізує. Страшне тут, не маю на Сл. Б.

18 серпня пон. Вже третій тиждень їм щоденно бульбу і огірки, бо брак грошей на інше. о. Гузан через Венгриновича сто руб. передав мені, бо довідався, що лиш бульбу їм. Се ідеаліст і багато працює, а мало говорить. Все літо горяє і посуха.

23 серпня суб. Перебрався до Сікача, там мало людей. По переселенню довідався, що звідси дитина в шпиталі на червінку і там мама его пильнує. Сплю в коридорі і до вчора була еще куча і свиня жила. Вел. сморід. Тихо, але нема кому зварити. Хата і подвіря та сіни. Все брудне і запусрене.

24 серпня обід в Підлісецьких, вечеря у доктора Штангрета.

вересень

7 вер. Нед. Відправив Сірецькому 15 Сл. Б. 33 руб...

21 вер. Нед. Рідзво М. Б. Пополудни з о. Венгр., Котл. і Підл. в тайзі, але винограду не знайшли. Недавно був фільм "Мексиканське дівицтво".

За Сл. Б. дістав відро бульби +фасолі. Дитина в хаті (2 літна) робить по підлозі. Дуже брудно.

22 вер. Пон. Відправив за парохію і днесь одержав листа з Томської що 27 серпня 52 р. померла друга Хирівська сестра Левнодія Левранія Гарасимів. Остала лиш з трьох одна Ходань Катерина Глікерія. Колись може якраз нас четверо з Хирівщини.

28 вер. Нед. Рано чорна кава з хлібом. ...Люде днесь на весіллі, а інші щонеділі сходяться з півлітрами і дуріють, страчають то, що за тиждень заробить. В мене дуже.

29 вер. Пон. Греміло і блискало.

жовтень

4 жов. 2 пачки від Копач. (мід і гриби).

8 жовт. Прегарна осінь тепла до 22. Яцина 200 руб. від сина з Воркути. Добрий син.

12 жовт. Нед. Ситий обід в о. Гузана Романа серед вітрів і морозу в дірвях сінях, бо в хаті бруд і сморід. Встидаюсь просити іншої хати.

17 жов. Пят. На днесь спав вже в хаті. Кілька разів будився. Кричала дитина їсти – то знову питали її чи хоче на сторону, все голодна – господар стає знову курити ні вдень ні в ночі нема спокою.

19 ж. нед. Рано зачав 50 ліття. Рано чорна кава. Не обідав, бо не палили і не вечеряв, бо був на селі.

21 ж. вів. Другий сніг випав. Бо перший згинув.

22 ж. сер. Було – 7 t.

25 жов. Суб. Сильно напухли руки, впав на снігу, на дорозі. Був у медсестри. В Кучі не спав.

26 жовтня. Христа Царя. Знов була Штангретова. Рука дуже болить і лікар вже 2 дни в Троїцку. Венгринович обід приніс. Пополудни у Шкредка.

27 жовтня пон. Був лікар. Кість не зламана, але трісна. Обід у Підлісецьких.

28 жовт. Обід від Котлярчуків. Мучусь. Вбраний, розібратись не можна.

листопад

1 лист. Суб. Морозу – 19 t. Уня обід принесла і Підлісецька.

4 лист. Вів. Обід від Підліс. Як звич. і сам лікар Штангрет приніс другий обід.

7 лист. Пят. Шукав з Колодієм мешкання. В Терпеливця в комнаті лиш 3 особи – еще казав, що йому тісно, щоб ... лиш одного прийняти (і то до державного дому) не питає щоби під порогом священик замерз.

9 лист. Нед. Доктора жінка принесла обід – макаран і муку. Увечері був у них.

11 лист. втор. Перенісся до Замойських. Вікна до сонця.

20 лист. четв. о. Гузан дав на консерву индика, паптет і ковбаси – разом до 40 руб.

21 лист. п'ят. Мав з о. Петрашом обходити в неділю, але він несподівано в тайгу виїхав і я сам на цукорках і пряниках групами гостей приймав.

23 лист. нед. Приняття в о. Петраша з нагоди іменин. Симпатичне вражіння.

25 лист. вівт. Увечер мав з Венгриновичем панахиду на Михайлючці в хаті.

грудень

3 грудня сер. Було 34 зимна. Почта не приходить вже тиждень.

12 груд. П'ят. Нині Марія Ількова донесла, що в Росохах церква відчинена і старий Калужняцький править. Проповіддю его село розчароване.

19 грудня п'ят. Св. Николая. Дістав 5 малих кусків від Підлисецької. В тій хаті хоч бідні, але помагають і не тисняться нічим. Всего помолюють, варять і перуть та не приймають жодної погорди. Гроші свої від мене на панахиду від Гуцулки дістав таріль з ячмінкою, 4 булки, 4 пряники і шклянку масла. Морози до 36 t. доходять, а найгірше вітри.

Насамкінець додамо, що родину Сірецьких було звільнено зі спецпоселення лише у липні 1963 р. Останні роки життя отець Антін Сірецький разом із сім'єю прожив у с. Дора, що неподалік Яремчі. Помер священник 25 серпня 1965 р. на вісімдесят п'ятому році життя. Похований на цвинтарі с. Дора.

REFERENCES

Chomu zh boiat'sya hovoryty?! Spil'nota "Halyleia" [Why are they afraid to talk?! The "Galilee" Community]. Retrieved from: <https://www.facebook.com/GalileaUkraine> (in Ukrainian).

Hordiienko, M. (2020). Ekzyzstentsiyna kryza khrystyianstva v eskhatolohichniy perspektyvi [Existential crisis of christianity in the eschatological perspective]. *Istoriya relihiy v Ukrayini: aktual'ni pytannya [History of religions in Ukraine: current issues]*. O. Kirichuk, I. Orlevych, M. Omelchuk (Eds.); Lviv museum of the history of religion, pp. 141–147 (in Ukrainian).

Yehreshiy, O. (2020). *Sirets'ki-Yarymovychi [Siretski-Yarymovychi]*. Ivano-Frankivsk: LIK (in Ukrainian).

Pavlenko, P. (2020). Kul't spozhyvatstva v suchasnomu khrystyianstvi: "teolohiia protsvitannya" yak instrument uprovadzhennia sekulyarnoho khrystyianstva [The cult of consumption in modern christianity: "theology of prosperity" as a tool for introducing secular christianity]. *Istoriya relihiy v Ukrayini: aktualni pytannya [History of religions in Ukraine: current issues]*. O. Kirichuk, I. Orlevych, M. Omelchuk (Eds.); Lviv museum of the history of religion, pp. 148–156 (in Ukrainian).

Pravda vyzvolyt' [The truth is to liberate]. (2015). *Zbirnyk naukovykh statey. Materialy Mizhnarodnoyi naukovoї konferentsiyi z nahody 25-littya lehalizatsiyi UHKTS 6 lystopada 2014 [Collection of scientific articles. Proceedings of the International Scientific Conference on the Occasion of the 25th Anniversary of the Legalization of the UGCC on November 6, 2014]*. O. P. Martselyuk, S. Gurkina, V. Subotina (Eds.). Zhovkva: Misioner (in Ukrainian).

Zharovs'ka, O. (2013). *Vyprobuvani, yak zoloto v hornyli [Tested like gold in a crucible]*. Knyha 1. Lviv: Koleso (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 8 липня 2021 р.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 929.513.17

ЗАРАДИ ЮШКИ ТА ЗАРАДИ КНИГИ. ЖІНКИ-МІГРАНТКИ ЗІ СХОДУ ТА ПРАКТИКИ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗМУ. Козенца: Пеллегріні Едіторе, 2018. 230 с.
Рец. на монографію Стефанії Сальвіно

Петро ГАВРИЛИШИН

*Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Наукова бібліотека, кафедра міжнародних відносин,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: gavryshp@ukr.net
DOI: 10.15330/gal.34.269-271*

Алла ГОРБЕНКО

*Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Наукова бібліотека,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
allagorbenko1980@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.34.269-271*

Сучасні міграційні процеси вже не одне десятиліття викликають чималий науковий інтерес та гострі дискусії. Значна кількість українських досліджень присвячена трудовій міграції українців до країн Західної Європи, зокрема Італії. Зростає інтерес до української імміграції і з боку італійських дослідників, оскільки вона є п'ятою, згідно книги, за чисельністю іноземною громадою та поступово набуває рис діаспори.

Суттєвим доповненням до існуючого бібліографічного доробку є праця італійської дослідниці, спеціалістки з слов'янської лінгвістики та докторки соціології університету Калабрії Стефанії Сальвіно. Монографія “Заради юшки та заради книги. Жінки-мігрантки зі Сходу та практики транснаціоналізму” розглядає українську трудову жіночу міграційну групу в Італії у контексті глобального процесу транснаціоналізації міграцій. Такий підхід дозволяє більш точно зрозуміти як еволюціонує українське заробітчанство та динаміку інтеграції українців в Італії, вивчити особливості їхньої адаптації, побачити соціальний простір, в якому вони існують.

Нетипова назва книги “Заради юшки та заради книги” взята з інтерв'ювання однієї з українських заробітчанок, що так образно пояснила в цілому мету перебування українок в Республіці Італія: підняти рівень свого життя і оплатити навчання дітей.

Монографія є аналізом та презентацією дослідження, здійсненого під час написання докторської дисертації. Об'єктом його виступила сучасна українська жіноча трудова міграція в Італії. Як наголошує сама авторка, її дослідження є “емпіричним, але проведеним у контексті поглибленого вивчення теорії”, тобто у постійному діалозі між теоретичними моделями та результатами польових досліджень. Останні передбачали проведення опитувань жінок середнього віку, чиє перебування в Італії тривало більше ніж десять років, та спостереження. Також авторкою було вивчено близько сотні телефонних розмов між двома мігрантками (українкою і молдаванкою), які виступали доказами в одній із судових справ Суду Козенци у 2004–2005 рр.

Керуючись принципом, що “імміграція в Італії та еміграція в Україні є невід'ємними сторонами одного й того самого явища”, які неможливо пояснити одна без іншої, С. Сальвіно провела дослідницьку роботу як в Італії (регіон Калабрія, провінція Козенца), так і в Україні (Львівська, Івано-Франківська та Тернопільська області). Авторка здійснила порівняльний ана-

ліз двох соціально-географічних контекстів: українського, що характеризує процес відбуття на заробітки та італійського, що визначає акліматизацію та адаптацію.

Важливим принципом, яким керувалася дослідниця, є принцип історизму. Він спонукав її розглядати українську міграцію з позиції історичних політико-економічних та соціально-культурних змін у Східній Європі. Змін, що на думку авторки, детермінували нашу міграцію у просторі та часі.

Теоретична основа дослідження – концепція транснаціоналізму, розроблена такими дослідниками як: Н. Глік-Шиллер, Т. Файст, А. Портез, П. Квісто та С. Вертовець. Вона дозволила авторці розглядати українську жіночу міграцію як транснаціональну. Тобто таку, що є не тільки частиною глобальних міграційних потоків, а й таку, що будує цілу систему зв'язків, міграційну мережу, яка виходить за межі історично та політично визначених кордонів між державами. У процесі діяльності мігрантів ці кордони стають усе більш умовними, “пористими”.

Новаторським елементом монографії є те, що С. Сальвіно пропонує розглядати ідею фемінізації сучасної міграції як елемент критичного бачення транснаціоналізму та перегляду монолітного оптимізму, з яким його асоціюють. Саме на прикладі української жіночої міграції авторка наводить докази та робить висновки про високу “соціальну і людську ціну”, сплачувану мігрантками за можливість достойної оплати своєї праці, неочікувані і часто латентні наслідки транснаціональних міграцій. Зокрема, втрата порозуміння з рідними в Україні, розлучення, фактичне сирітство при живих батьках, професійну нереалізованість, нерозуміння ціни зароблених коштів близькими людьми і співвітчизниками тощо.

Монографія С. Сальвіно ґрунтується на солідній джерельній базі (161 позиція), яка включає й низку праць українських дослідників. Зокрема, О. Годованської, А. Грицак, О. Малиновської, О. Пахльовської, О. Федюк.

Структура роботи складається зі вступу, чотирьох розділів, які всебічно розкривають тему та дають відповіді на поставлені завдання, висновків, післямови (авторства Соні Флоріані) та списку використаної літератури.

У вступі авторка описує теоретичну і методологічну базу дослідження, формулює завдання, аналізує ступінь наукової розробки теми на момент написання дослідження, що згодом було опубліковане у вигляді цієї книги.

Перший розділ присвячений розгляду причин сучасної української міграції до Італії та обставин, які характеризували процес від'їзду з України. Впадає у вічі детальний та міждисциплінарний аналіз мотивів заробітчан. Їм дається пояснення не тільки з погляду історії та економіки, а й розглядаються соціальні й психологічні аспекти міграції. Авторка акцентує увагу на особистих переживаннях, емоціях людини, на проблемах самоідентифікації та зміні соціального статусу, на різного роду труднощах, зокрема проблемах з фізичним та психічним здоров'ям тощо.

Другий і третій розділи розглядають питання прибуття до Італії та процес адаптації українців у новому середовищі. Авторка детально розглядає систему зв'язків, побудовану українськими мігрантами. Аналізує функції, виконувані цією системою. Описує механізми пошуку роботи, процес об'єднання сім'ї, відзначає важливу роль УГКЦ у житті української громади. Окремий підрозділ розглядає процес соціалізації українців, порівнюється їх включення до громадського життя в різних регіонах Італії. Детально описуються особливості роботи у сфері догляду й домашнього господарства, в якій переважно зайняті українці. І знову увага акцентується на емоційному компонентові такої роботи: адаптація до такої роботи складна для українок через стереотип нижчості такого типу працівників на пострадянському просторі, з яким вони приїхали. Також авторка додає, що заради цього заробітку заробітчани змушені відкласти своє особисте життя та інтереси на невизначений термін.

У четвертому розділі авторка обґрунтовує ідею транснаціональності сучасної української міграції до Італії та пропонує їй власну типологію, на основі критеріїв Л.Е. Гуарніцо та А. Портеза. Дослідниця запропонувала авторську класифікацію міграційних практик українських заробітчан в Італії, які попадають під визначення транснаціональних міграцій. Ця нова ідентичність є далекою від ідентичності маргінального і дезорієнтованого мігранта минулих

часів. Нова ідентичність здатна об'єднувати елементи двох культур, двох контекстів, не знищуючи якусь одну модель існування. Завершують виклад матеріалу аргументовані висновки.

Відзначаючи наукову цінність монографії, хочеться висловити й деякі зауваження. Зокрема зазначити, що окрім поодиноких згадок, лівова частка дослідження присвячена південному регіонові – Калабрії. Тому, можемо припустити, що результати пошуків не враховують особливостей, притаманних міграції у центральних та північних регіонах країни. Також у монографії на сторінці 181 наявна суттєва описка. Так, авторка пише, що із зібраних нею інтерв'ю випливає, що соціокультурна діяльність українців в Італії є “по суті чоловічою діяльністю” та й “представлена переважно православними священиками”. І це після неодноразових згадок (навіть у назві монографії), що українська трудова міграція в Італії є переважно жіночою та після включення до другого розділу окремого параграфа, що аргументовано доводить важливе значення духовної, соціальної та культурної діяльності УГКЦ в середовищі української громади. На нашу думку таку плутанину можна пояснити якоюсь випадковістю.

Але незважаючи на висловлені зауваження, зазначимо, що вивчення української міграції крізь призму транснаціоналізму вносить суттєву наукову новизну в дослідження української міграційної групи в Італії. Така концепція відкриває нові перспективи у розумінні та прогнозуванні української міграції в Італії. Вважаємо, що монографія С. Сальвіно є суттєвим доповненням до наукової розробки проблематики та заслуговує на увагу наукової спільноти.

Надійшла до редакції 8 липня 2021 р.

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

УДК 93/94 (438)

**П'ЯТА МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
“ОБЛИЧЧЯ ВІЙНИ. МІСТО І ВІЙНА”,
26–27 листопада 2020 р., Лодзь, Польща****Олег ГАНСЬКИЙ**

*Докторська школа гуманітарних наук
Лодзинського університету,
вул. Поморська, 171/173, 90-236, Лодзь, Польща
e-mail: oleg.hanski@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.34.272-274
ORCID: 0000-0002-1957-0631*

Вже п'ятий рік поспіль на історико-філософському факультеті Лодзинського університету відбувається наукова дводенна конференція під промовистою назвою “Обличчя війни”. Темою цього річної конференції організатори обрали гасло “Місто і війна”¹. У зв'язку зі складною ситуацією на фронті боротьби з вірусом COVID-19, конференція відбулась з піврічним запізненням і в новому форматі: за допомогою безкоштовної платформи Microsoft Teams. Оскільки конференція відбувалась онлайн, то це дало змогу взяти участь в засіданнях конференції близько ста представникам різних наукових дисциплін і установ, як з Польщі, так і з-за кордону: України, Угорщини, Румунії, Литви та Росії. Робочими мовами конференції була польська, англійська і російська.

Конференція була організована історико-філософським факультетом Лодзинського університету, Інститутом історії ЛУ, Кафедрою середньовічної історії, Кафедрою історії Польщі XIX ст., Кафедрою історії Польщі і всесвітньої історії після 1945 р., а також Відділом Польського історичного товариства в Лодзі. Організаційний комітет представляли: проф. д-р габ. Тадеуш Грабарчик (голова комітету), проф. д-р габ. Вітольд Ярно і д-р Магдалена Погонська-Поль.

Незважаючи на військово-історичну тематику, така широка тема конференції дозволила поділитись результатами своїх досліджень не тільки військовим й історикам, але і представникам багатьох течій науки, зокрема археологам, мистецтвознавцям і музеєзнавцям, архітекторам, педагогам і філологам, політологам та юристам. Такий інтердисциплінарний спектр учасників дозволив по-новому і з різних точок зору глянути на роль міст під час війн і військових дій.

Організатори запропонували учасникам підготувати доповіді за наступними напрямками: міста, як місця розквартирування військ; міські фортифікації; міста, як тили військ; бої в містах; участь мешканців міст в війнах; щоденне життя в містах під час війн; воєнні знищення в містах. Однак кожний виступ делегатів розкривав й інші, не менш важливі фактори для висвітлення проблеми.

Засідання конференції розпочалося з урочистого відкриття проведеного директором Інституту історії ЛУ проф. д-р габ. Даріушем Єзіорним. Пан професор привітав гостей і висловив вдячність за таку багаточисельну онлайн-присутність учасників, також пригадав історію і мету зустрічі. Інаугураційну лекцію на тему: “Повсякденність в неповсякденності. Лодзь в часи національних повстань” виголосив проф. д-р габ. Ярослав Кіта.

Після лекції професора Кіти, учасники були запрошені ввійти на свої панелі-секції, складені за хронологічно-проблемним принципом.

¹ Попередніми темами конференцій були: I конференція (2017): Wojsko w drodze; II конференція (2017): Wojsko w taborze i koszarach; III конференція (2018): Ludzie wojny; IV конференція (2019): Armia contra natura.

I секція була присвячена фортифікаціям, військовим аспектам життя міст, обороні і здобуванню міст і замків. Зокрема, виступи торкалися становища Константинополя під час повстання Ніка (532 р.), ролі руських міст в війнах П'ястів і Рюриковичів у XI – першій пол. XIV ст., ролі міщан у війнах з Тевтонським орденом у XIV ст., фортифікацій, гарнізону і становищу міського населення м. Кам'янець-Подільського від XIV ст. і до подій повстання Богдана Хмельницького, ролі міст як рекрутингової бази для найманих військ польського короля в XVI ст. Також учасники дізнались про військові дії в містах Нового Світу (Філадельфія і Вашингтон), про блиск Парижа в часи Наполеона I і розбудову фортів Бухареста².

Секція II була присвячена першій половині XX століття. Делегати представили результати своїх досліджень про цивільні взаємовідносини у містах і містечках під час ведення бойових дій і повсякденне життя в часи нацистської окупації (міста Лодзь, Гдиня, Краків). Частина секції зосередилась як на суто військовій повоєнній історії, так і на повсякденному житті в великих містах під час балканських війн (Сараєво). Відбулось обговорення питання місця міст, як специфічних театрів бойових дій в військових доктринах до і в ході Другої світової війни, а також життя мегаполісів (Лондон, Берлін) під ворожими бомбардуваннями і в вуличних боях³.

Робота III секції була присвячена технічній стороні питання в Середньовіччі і Новому часі, а саме: озброєнню і артилерії, здобуткам археологічної науки в дослідженні міських забудов військового характеру, а також праці з джерелами. Темою наступних виступів і дискусій були мілітарно-міські проблеми Першої і Другої світових війн, а також польсько-радянської війни 1919–1920 рр.⁴.

Плідні засідання наступного дня були розділені на 4 спеціалізовані секції. Долею військовополонених і цивільних біженців переймалися учасники I секції⁵. II секція була присвячена долі захоплених, знищених чи розграбованих міст, а також приватним долям й історіям їхніх мешканців⁶. Делегати III секції розповідали про нацистські “архітектурні плани” перебудов старих польських міст (Познань, Радом, Люблін) і повоєнне відновлення зруйнованих у вогні війни міських теренів⁷. Науковці з IV секції висвітлювали питання ролі міст у війнах на території Боспорського царства, в угорсько-турецьких війнах XIV–XVI ст. Локальна історія була

² Делегати: д-р Патриція Матусяк, студ. Мачей Гданец, мгр. Павел Дерещкий, проф. д-р габ. Мирослав Волошук, д-р Кіріл Марінов, д-р Лукаш Чвікла, проф. д-р габ. Ференц Себок, мгр. Золтан Шольнокі, мгр. Ласло Шоколя, д-р Андрій Федорук, мгр. Олег Ганський, д-р Мачей Талага, проф. д-р габ. Александр Болдирев, д-р Константин Купченко, мгр. Ізабела Шлівінська, мгр. Міколай Борковський, д-р Катажина Стельмащак, мгр. Каміль Шадковський, проф. д-р габ. Йоланта Дашинська, мгр. Кшиштоф Августиняк, мгр. Пйотр Опалінський, проф. д-р габ. Анджей Дубіцький, д-р Марцін Шиманський.

³ Делегати: д-р Анна Амброхович-Гайовник, д-р Агата Домбровська, проф. д-р габ. Моніка Томкевич, проф. д-р габ. Кшиштоф Слюсарек, д-р Володимир Долиновський, д-р Матеуш Дроздовський, проф. д-р габ. Кшиштоф Лисяковський, проф. д-р габ. Сергій Стельникович, проф. д-р габ. Веслав Лах, проф. д-р габ. Радослав Бая, д-р Магдалена Погонська-Поль, д-р Славомір Шчесіо, проф. д-р габ. Даріуш Вибрановський, д-р Марек Брилев, пор. мгр. Матеуш Котас, мгр. Хуберт Михальський, д-р Анджей Войчешак, мгр. Павел Пілярський, мгр. Конрад Чернелевський, проф. д-р габ. Єжи Гапис.

⁴ Делегати: проф. д-р габ. Пьотр Стриж, проф. д-р габ. Тадеуш Грабарчик, д-р Максим Моїсеєв, д-р Яцек Зінкевич, д-р Катажина Вагнер, проф. д-р габ. Хуберт Ковальський, мгр. Якуб Пузюк, д-р Марта Фрачкевич, мгр. Ян Блахньо, мгр. Іштван Тот, д-р інж. арх. Роберт Гавел, мгр. Анна Якимович, проф. д-р габ. Йоланта Заленчич, проф. д-р габ. Халіна Лах, д-р Марта Мілевська, д-р Рафал Рогуський, мгр. Антоніна Павловська, проф. д-р габ. Здзіслав Цуттер, мгр. Марцін Міхніцький, проф. д-р габ. Томаш Гайовник, мгр. Марек Стефанський, проф. д-р габ. Анджей Войтащак, проф. д-р габ. Вітольд Ярно, мгр. Конрад Майхжик.

⁵ Делегати: д-р Олексій Гавриленков, мгр. Барбара Лоховська, д-р Йоанна Лусек, д-р Ангешка Кіта, д-р Беата Козачинська, д-р Аркадіуш Жепковський.

⁶ Делегати: д-р Даріуш Фашча, д-р Агнешка Єндржиєвська, д-р Томаш Глінецький, мгр. Пауліна Фронтчак-Хрущель, д-р Йоанна Нікель, д-р Марцін Град, мгр. Анна Полянська, проф. д-р габ. Даріуш Злотковський, д-р Томаш Столярчик.

⁷ Делегати: мгр. Ярослав Рутковський, д-р Казимир Щмеховський, мгр. Якуб Фрейтаг, мгр. Едита Новак, проф. д-р габ. Ханна Грешчук-Брендель, проф. д-р габ. інж. арх. Ян Сальм, д-р Уршуля Курцевіч.

розкрита на прикладах з функціонування пруських гарнізонів у XVIII ст., драматичних подій блокади Ленінграду (1941–1944 рр.) і боїв 1941 р. за невеличкі міста Західної України⁸.

Незважаючи на труднощі пандемічного хаосу, перевантаженість викладацькою роботою і постійну підготовку до проведення дистанційних лекцій і семінарів, українські науковці гідно і професійно представили наукові установи України своїм іноземним колегам. Значна частина виступів як польських, так і українських науковців, була присвячена історії міста Кам'янець-Подільського й іншим українським містам, архітектура яких є наочним символом спільної польсько-української історії.

Згідно з традицією, матеріали конференції будуть опубліковані в серії «Обличчя війни» видавництвом Лодзинського університету⁹.

10–11 червня 2021 р. в режимі онлайн відбулась VI конференція циклу з темою «Перед битвою», в якій взяли участь понад сто науковців з Польщі, України, Чехії, Угорщини, Румунії, Литви та Росії.

Сердечно запрошуємо до участі в наступній VII конференції, яка планується на 9–10 червня 2022 р. Цього разу організатори запропонували тему “Знаряддя війни”¹⁰.

⁸ Делегати: проф. д-р габ. Володимир Горончаровський, проф. д-р габ. Ярослав Сохацький, д-р Сільвіу Ота, проф. д-р габ. Іштван Петровіч, проф. д-р габ. Радослав Скрицький, д-р Здзіслав Влодарчик, проф. д-р габ. Олексій Аранович, д-р Олексій Кожем'якін, д-р Юлія Мінутіна-Лобанова, д-р Денис Алексєєв, д-р Віталія Стравінськієна, проф. д-р габ. Леонтій Войтович.

⁹ Матеріали I–III конференцій були надруковані в часописі “Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica”: *Oblicza wojny. Wojsko w drodze* / red. J. Kita, M. Pogońska-Pol. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*, Nr 99. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2017. S. 322; *Oblicza wojny. W obozie i w koszarach* / red. T. Grabarczyk. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*, Nr 102. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2018. S. 214; *Oblicza wojny. Ludzie wojny – rycerze i żołnierze* / red. T. Grabarczyk, M. Pogońska-Pol. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*, Nr 104. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2019. S. 236; *Oblicza wojny. Ludzie wojny – dowódcy i podkomendni* / red. W. Jarno, J. Kita. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*, Nr 105. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2019. S. 230.

Починаючи з IV конференції матеріали виходять окремою серією “Oblicza wojny”: *Oblicza wojny. Armia kontra natura* / red. W. Jarno, J. Kita. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2020. T. 1. S. 330; *Oblicza wojny. Armia kontra natura* / red. T. Grabarczyk, M. Pogońska-Pol. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2020. T. 2. S. 380. Матеріали конференцій доступні за посиланням: https://obliczawojny.uni.lodz.pl/?page_id=156.

Матеріали V конференції на польській і російській мовах вийдуть друком в 4 томах: “Oblicza wojny. Miasto i wojna” (том 3–5), а англomовні матеріали в 6 томі: “Face of War. City and war”.

¹⁰ Слідкувати за новинами і зареєструватись для участі в VII Międzynarodowej naukowej konferencji “Oblicza wojny: Narzędzia wojny” можна за посередництвом веб сторінки: <https://obliczawojny.uni.lodz.pl/>.

НАШІ АВТОРИ

АДАМОВИЧ Сергій – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

БОРЧУК Степан – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

ВОДОСЛАВСЬКИЙ Тарас – аспірант кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

ВОЛОЩУК Мирослав – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, директор Центру медієвістичних студій ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

ГАВРИЛИШИН Петро – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, директор Наукової бібліотеки ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

ГАНСЬКИЙ Олег – магістр, докторант Докторської школи гуманітарних наук Лодзинського університету (м. Лодзь, Польща).

ГАНУСИН Олена – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини Національного університету “Львівська політехніка” (м. Львів).

ГОРБЕНКО Алла – кандидат історичних наук, бібліотекар I категорії Наукової бібліотеки ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

ГРЕСЬКО Андрій – магістрант кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

ДЕЛЯТИНСЬКИЙ Руслан – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних наук ПЗВО “Івано-Франківська академія Івана Золотоустого” (м. Івано-Франківськ).

ДРОГОБИЦЬКИЙ Ігор – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та методики навчання Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Івано-Франківськ).

ЄГРЕШІЙ Олег – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

ІЛЬНИЦЬКИЙ Василь – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, професор кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Дрогобич).

КАВАЦЮК Дмитро – аспірант кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

КАРДАШ Остап – аспірант кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, фахівець Центру медієвістичних студій ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

КОБУТА Степан – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

КОЛЯДА Ігор – доктор історичних наук, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ).

КОРЖУК Єлизавета – бакалаврант Факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів).

КОРОЛЬКО Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

КУГУТЯК Микола – доктор історичних наук, професор кафедри етнології і археології, декан факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

КУЦИК Руслан – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка (м. Київ).

МАЛВЕНВАЛЛ Симон – доктор теології, доцент, керівник наукових досліджень, завідувач бібліотекою, доцент філософії, релігієзнавства та прикладної етики Католицького інституту факультету права та бізнес-досліджень; доцент кафедри релігієзнавства та релігійної антропології теологічного факультету Люблянського університету (м.Любляна, Словенія)

ПАСКА Богдан – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України і методики викладання історії, провідний фахівець Інституту історії, етнології і археології Карпат факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

ПОСІВНИЧ Микола – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).

РАЙКІВСЬКИЙ Ігор – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

СІРЕЦЬКА (ЗАТОРСЬКА) Оксана – краєзнавець (м. Івано-Франківськ).

СУХОРУЧКО Володимир – аспірант кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

ШОЛОГОН Лілія – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичних наук ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

ЩЕРБІН Лілія – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

Наукове видання

ГАЛИЧИНА

Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис

Число 34
2021

GALICIA
Scientific, Cultural and Educative, Local Lore Periodical

№ 34
2021

Головний редактор	<i>Василь Головчак</i>
Комп'ютерна верстка	<i>Віра Яремко</i>
Літературна редакція	<i>Леся Слободян</i>

Підп. до друку 29.12.2021.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура "Times New Roman".
Друк. арк. 32,0. Наклад 100 пр. **Зам. №**

Видавець
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76018, м. Івано-Франківськ, вул. С. Бандери, 1,
тел. 75-13-08, e-mail: vdvcit@pnu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006

Виготовлювач